

COMPLEXUL MUZEAL ARAD

ZIRIDAVA
XXIII

2002

ZIRIDAVA
XXIII

2002

Colegiul de redacție:

George Pascu Hurezan (redactor șef),
Peter Hügel (redactor responsabil),
Dan Demșea, Augustin Mureșan,
Mircea Barbu, Horia Traian Lascu

Corespondența se va adresa:

Muzeul Județean Arad
Piața George Enescu 1
2900 Arad
Tel./ fax: 0257 280114
E-mail: museumarad@inext.ro

ISSN 1224-7316

Tipar: TRINOM s.r.l. Arad
Tel.: 0257-281707

CUPRINS

INHALT – SOMMAIRE – CONTENTS

ARHEOLOGIE – ISTORIE – ISTORIOGRAFIE

ALEXANDRU PĂUNESCU	O descoperire întâmplătoare din municipiul Arad	9
EUGEN D. PĂDUREANU	atribuită aurignacianului <i>Nouvelle découverte sur le territoire de la ville d'Arad attribuée à l'Aurignacien</i>	11
VASILE BORONEANȚ	Paleoliticul de la Zăbrani	13
ADINA BORONEANȚ	<i>The Archaeological Excavations at Zăbrani</i>	39
AUGUSTIN MUREȘAN	O brățară de bronz descoperită la Vinga, județul Arad	53
	<i>Ein Armreif aus Bronze in Vinga (Kreis Arad) entdeckt</i>	55
DRAGOȘ MÂNDESCU	Fibulele de schemă tracică în Banat și Transilvania	57
	<i>The Thracian Shape Fibulae in Banat and Transylvania</i>	60
EUGEN D. PĂDUREANU	Contribuții la repertoriul arheologic al județului Arad	63
	<i>Beiträge zum archäologischen Repertoire des Kreises Arad</i>	
IOAN-MARIAN ȚIPLIC	Sondajul arheologic din interiorul bisericii parohiale	75
MARIA-EMILIA CRÎNGACI	evangelice din Sibiu <i>Die archäologischen Probegrabungen in der evangelischen Stadtpfarrkirche von Hermannstadt</i>	79
OCTAVIAN TĂTAR	Anul 1541 în istoria Transilvaniei. Realități politico-diplomatice și militare	85
	<i>L'année 1541 dans l'histoire de la Transylvanie. Aspects politico-diplomatiques et militaires</i>	107
OCTAVIAN TĂTAR	Disputa transilvano-habsburgică pentru Partium (1556 – 1565)	109
	<i>Die siebenbürgisch-habsburgische Austragung für Partium (1556 – 1565)</i>	127
DAN DEMȘEA	Funcționarii români în structurile de conducere administrativ-politică și juridică de pe teritoriul comitatului Arad (1846 – 1894)	129
	<i>Die Rumänischen Beamten in den führenden administrativ-politischen und juridischen Strukturen aus dem Territorium des Komitates Arad (1846 – 1894)</i>	143

LIVIU BOTEZAN	Mișcările țărănești și desființarea iobăgiei în satele comitatului Zărand în primăvara anului 1848	145
	<i>Die Bauernbewegungen und die Leibeigenschaftsaufhebung in den Dörfern des Komitates Zarand im Frühjahr 1848</i>	156
LIVIU BOTEZAN	Mișcările țărănești din satele arădene contra notarilor și primarilor în primăvara anului 1848, preludiu al evenimentelor din toamna anului 1918 care au facilitat Marea Unire	157
	<i>Die Bauernbewegungen aus den arader Dörfern gegen die Notare und Bürgermeister im Frühjahr 1848, Einleitung der Ereignisse aus dem Herbst des Jahres 1918, welche die Grosse Vereinigung erleichterten</i>	167
CORNELIU PĂDUREAN	Contribuții la cunoașterea structurii etnice a comitatului Arad în secolul al XIX -lea	169
	<i>Contributions to the Study of the Ethnical Structure of Arad County in the 19th Century</i>	178
CORNELIU PĂDUREAN	Contribuții la cunoașterea structurii socio-profesionale a comitatului Arad în secolul al XIX-lea	179
	<i>Contributions to the Study of the Socio-Professional Structure of Arad County in the 19th Century</i>	191
RADU ARDELEAN	Contribuții arădene la fundarea Băncii "Albina"	193
	<i>Contribution des Roumains du département d'Arad à la fondation de la Banque "Albina" ("L'Abeille")</i>	199
RADU ARDELEAN	Problematica socială în scrierile lui Ioan Lupaș	201
	<i>La problematique sociale dans les écrits historiques de Ioan Lupaș</i>	216
LUCIAN DRONCA	Considerații privind situația economică a Austro-Ungariei la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX	217
	<i>Betrachtungen bezüglich der wirtschaftlichen Lage Österreich-Ungarns am Ende des XIX. und Anfang des XX. Jahrhunderts</i>	225
IOACHIM LAZĂR	Adunarea populară de la Buteni din 1911	227
	<i>L'assemblée populaire de Buteni de 1911</i>	233
VASILE POPEANGĂ	Activitatea cărturarilor ardeleni în Basarabia anilor 1917 - 1918	235
	<i>Die Tätigkeit der siebenbürgischen Gelehrten im Bessarabien der Jahre 1917 - 1918</i>	253

CRISTINA PLOSCĂ	Repere din activitatea filologului Alexandru Ciura în preajma unirii	255
	<i>Anhaltspunkte in der Tätigkeit des Philologen Alexandru Ciura kurz vor der Vereinigung</i>	262
IOACHIM LAZĂR	Evenimentele revoluționare desfășurate în județul Hunedoara în toamna anului 1918	263
	<i>Die im Herbst des Jahres 1918 im Kreis Hunedoara zugetragenen revolutionären Ereignisse</i>	269
MARIN POP	Satul sălăjean după Marea Unire (1918 – 1921)	271
	<i>Das Sălajer Dorf nach der Grossen Vereinigung (1918 – 1921)</i>	279
SIMION COSTEA	Reacțiile Iugoslaviei și Cehoslovaciei la Planul Briand de uniune europeană	281
	<i>The Reactions of Yugoslavia and Czechoslovakia to the briand Plan of European Union</i>	298
ANTONIU MARTIN	Instituția regiunii în legislația și practica politică interbelică	299
	<i>The Institution of Region in Romania's Interwar Politics and Law</i>	303
RUXANDRA MAGHIȘ	Problema învățătorilor refugiați în județul Arad în urma rapturilor teritoriale din vara anului 1940, săvârșite asupra Românei	305
	<i>Das Problem der Lehrer die im Kreis Arad Zuflucht fanden infolge des territorialen Raubes der an Rumänien im Sommer des Jahres 1940 ausgeübt wurde</i>	308
CARMEN ALBERT	Documentele Institutului Social Banat-Crișana privind sănătatea în Timișoara interbelică	313
	<i>Documents Belonging to the Social Institute of Banat-Crișana Regarding Health in Timișoara</i>	318
CORNEL CLEPEA	Episcopul Andrei Magier , continuator al proiectului de înființare a unei universități în Arad	321
	<i>Bischof Andrei Magier, Fortsetzer des Projektes der Gründung einer Universität in Arad</i>	327
CORNEL CLEPEA	Activitatea societății “Cultul eroilor” în Arad în perioada interbelică	331
	<i>Die Tätigkeit des Vereins “Cultul eroilor” (“Kult der Helden”) in Arad in der Zwischenkriegszeit</i>	334
LUMINIȚA MUNTEAN	Publicitatea în presa arădeană interbelică	341
	<i>Publicity in the Arad Inter-war Press</i>	353

EUSEBIU NARAI	Aspecte ale activității sindicale în județul Caraș (23 august 1944 – 30 decembrie 1947)	355
	<i>Les aspects de l'activité syndicale dans le district Caraș (23 aout 1944 - 30 décembre 1947)</i>	362
GABRIEL SALA	Colectivizarea în localitatea Felnac	363
	<i>Collectivization in Felnac</i>	384

SFRAGISTICĂ – HERALDICĂ

AUGUSTIN MUREȘAN	Cu privire la emblema ordinului dragonului reprezentată pe sigiliul din 1437 al voievodului Vlad Dracul	385
	<i>Bezüglich des Wappens des Dragoner Ordens auf dem Siegel von 1437 des Wojewoden Vlad Dracul</i>	394
DOINA COMȘA	Table de breaslă în colecția Muzeului Municipal Mediaș	395
DORIN-IOAN RUS	<i>Zunfttafeln in der Sammlung des Mediascher Museums</i>	398
DOINA COMȘA	Obiecte de breaslă aflate în colecția de cositoare a Muzeului Municipal din Mediaș	403
DORIN-IOAN RUS	<i>Zunftgegenstände aus Zinn in der Sammlung des Mediascher Stadtmuseums</i>	408
AUGUSTIN MUREȘAN	Scena săgetării corbului reprezentată în sigilii domnești din secolul al XVIII-lea	413
	<i>Die Szene des vom Pfeil getroffenen Raben auf Herrschersiegeln aus dem XVIII. Jahrhundert</i>	419
DAN IVĂNUȘ	Sigilii arădene din colecția Muzeului de Istorie din Sibiu	423
	<i>Sceaux de la ville d'Arad dans la collection du Musée d'Histoire de Sibiu</i>	424

MISCELLANEA

DAN LĂZĂRESCU	Un dramaturg austriac al secolului al XVIII-lea: Johann Franz Hieronymus Brockmann	427
ADRIANA CZIBULA	<i>Ein österreichischer Dramatiker des XVIII. Jahrhunderts: Johann Franz Hieronymus Brockmann</i>	432
DAN DEMȘEA	Un istoric al parcurilor și grădinilor decorative din teritoriul județului Arad (secolele XVIII – XX)	433
	I. Obiectivele din afara orașului Arad	

	<i>Eine Geschichte der Parkanlagen und der dekorativen Gärten aus dem Territorium des Kreises Arad (XVIII. – XX. Jh.)</i>	451
	<i>I. Anlagen ausserhalb der Stadt Arad</i>	
EUGEN GLÜCK	Rolul periodicelor românești editate la Budapesta în răspândirea literaturii române moderne (1863 – 1919)	453
	<i>Die Rolle der in Budapest herausgegeben Periodika in der Verbreitung der rumänischen modernen Literatur (1863 – 1919)</i>	458
MIRCEA BARBU PASCU HUREZAN IMRE SZÁTMARI	Sándor Márki și colecția de antichități a Liceului din Arad (II)	459
	<i>Sándor Márki und die Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad (II)</i>	
LIVIU MĂRGHITAN	Membri ai Academiei Române născuți în județul Arad (Partea I)	559
	<i>Im Kreis Arad geborene Mitglieder der Rumänischen Akademie (I. Teil)</i>	568
VIORREL SIDA	Un document postal și militar din anul 1918	569
	<i>Une document postale et militaire de l'an 1918</i>	573
VASILE POPEANGĂ	Repere metodologice în cercetarea perioadei 1947 - 1989	575
	<i>Methodologische Anhaltspunkte in der Erforschung der Zeitspanne 1947 - 1989</i>	585
LIVIU MĂRGHITAN JOSÉ CARDIM RIBEIRO	Muzee ale celui de-al treilea mileniu	587
	<i>Museen des III. Jahrtausends</i>	
CORNELIU PĂDUREAN	Nicolae Bocșan. Portretul unui istoric.	591
	<i>Nicolae Bocșan. Das Portrait eines Historikers</i>	
NATALIA DASCĂL	Activitatea muzeului de istorie în perioada 2001 - 2002	595
	<i>Die Tätigkeit des Geschichtsmuseums in der Zeitspanne 2001 - 2002</i>	

O DESCOPERIRE ÎNTÂMPLĂTOARE DIN MUNICIPIUL ARAD ATRIBUITĂ AURIGNACIANULUI

ALEXANDRU PĂUNESCU
EUGEN PĂDUREANU

Prima descoperire paleolitică cunoscută până acum pe teritoriul municipiului Arad este cea din strada Andrei Șaguna, aflată în cartierul Pârnea¹. Această interesantă descoperire o datorăm regretatului jurist și numismat amator Gh. Miloi, un mare iubitor al trecutului arădean. După prof. Eugen Pădureanu care deține informația din însemnările lui Miloi, în anul 1965, cu ocazia unor lucrări edilitare efectuate într-un punct neprecizat de pe strada Andrei Șaguna, s-au descoperit, la adâncimea de 3,50 m, un număr de 76 piese litice, asociate, se pare, cu resturile osoase ale unui schelet de *Ursus spelaeus*. Din păcate nu dispunem de date legate de poziția stratigrafică a materialului arheologic descoperit în cadrul succesiunii sedimentelor geologice de aici, de dimensiunile complexului (suprafața în care se înscrisau obiectele litice și faunistice) sau de prezența altor resturi culturale (vetre de foc, etc.). Cu alte cuvinte nu putem preciza dacă ne găsim în fața unui nivel de locuire care ocupa o arie mai mare sau mai mică, ori este vorba de un mic complex ce ar atesta o locuire sezonieră sau simplu popas de vânătoare.

Cât privește resturile osoase atribuite de descoperitor ursului de peșteră nu ne putem pronunța, întrucât ele s-au pierdut.

Din cele expuse mai sus reiese că singurele materiale care ne stau la dispoziție și la care ne vom referi în continuare sunt piesele litice. Ele au fost cioplite în proporție de circa 86% din bazalt, rocă magmatică de culoare neagră cu structură holo-cristalină, restul pieselor fiind lucrate din șist cloritic cu epidot, rocă metamorfică, cu textură șistoasă și structură granoblastică, de culoare cenușiu-verzuie². Dacă galeții de gresie puteau fi culeși din prundișurile Mureșului, în schimb bazaltul, ca rocă vulcanică, provine din zona localității Lucareț-Brestovăț³ (Podișul Lipovei), situată la circa 50 km sud-est de Arad.

Sărac din punct de vedere numeric și cu o varietate redusă în ceea ce privește tipurile de unelte (27 piese), materialul litic de care dispunem se poate grupa tipologic astfel (fig. 1):

Racloare. Dintre cele cinci unelte, două sunt de tip simplu drept, din care unul pe așchie fragmentară (5,1 x 3,1 x 1,1 cm) și altul pe lamă masivă (6,2 x 3,1 x 1 cm), unul de tip simplu convex pe lamă groasă fragmentară, având latura opusă parțial retușată cu retușe subțiri inverse (5,4 x 2,9 x 1,7 cm), unul de tip simplu concav pe cuțit *à dos* natural (fără cortex) cu retușe groase (5,1 x 1,6 x 0,8 cm) și unul pe față plană pe așchie (tip simplu convex cu retușe subțiri inverse), opus unei *encoche* mici inverse (3 x 3,8 x 0,8 cm).

Piese denticulate. Dintre cele trei piese, două pe așchii au o retușare fină, una dintre ele pe ambele laturi (4,1 x 3,1 x 0,7 cm) iar alta numai pe o latură dar

cu retușe și la extremitatea distală (5 x 3,3 x 0,8 cm); cea de a treia este o lamă cu denticularea inversă, asociată cu un burin de unghi pe spărtură (6,2 x 2 x 1,2 cm).

Piese cu encoche. În număr de cinci, două sunt pe lamă iar trei pe așchie. Dintre cele pe lamă, una prezintă o *encoche* inversă la partea proximală (6,2 x 2,4 x 1 cm) și alta, destul de lată păstrează o porțiune de cortex, prezentând o *encoche* largă directă (5,8 x 2,9 x 1 cm). Dintre cele pe așchii distingem: una pe așchie lamelară, masivă, în stare fragmentară cu *encoche* directă pe latura stângă (8 x 5,2 x 2,3 cm), una pe așchie lată fragmentară cu *encoche* directă la partea proximală (3,9 x 3 x 1,2 cm) și ultima cu *encoche* inversă în vârf (3,9 x 3,2 x 0,7 cm).

Burine. Dintre cele două burine unul este de tip diedru drept pe lamă (7,3 x 2,1 x 1,1 cm) și altul de unghi pe spărtură, pe lamă groasă (6,3 x 1,9 x 1 cm).

Piesă esquilée. Un singur exemplar pe așchie ovală (3,2 x 3,9 x 1,3 cm).

Străpungător atipic (bec). O singură piesă pe așchie fragmentară (4,5 x 2,4 x 0,6 cm).

Lame retușate. Cele șase piese prezintă retușe fine, subțiri pe una din laturi (două inverse și patru directe). Lamele, fie întregi, fie fragmentare, sunt de mărime mijlocie, cea mai mare având dimensiunile de: 6,8 x 2,2 x 0,8 cm.

Așchii retușate. Cele patru așchii prezintă retușe fine subțiri, din care una cu retușă alternă, una cu retușă inversă (4,8 x 3,1 x 0,8 cm) și două cu retușă directă (4,8 x 3,2 x 1 cm și respectiv 4,7 x 2,7 x 1,2 cm).

Materialul brut (netransformat în unelte) cuprinde un număr de 49 piese ceea ce reprezintă 64% din totalul pieselor de care dispunem. Acestea constau din 20 lame neretușate, 23 așchii simple, două cuțite à dos natural (fără cortex) și 4 nuclee.

Lamele sunt fie întregi, fie fragmentare, trei din ele prezintă retușe fine de folosire din care una lată are mai multe desprinderi inverse la extremitatea proximală. Ele sunt în cea mai mare parte de mărime mijlocie, excepție făcând doar câteva care depășesc 7 cm lungime; cea mai mare reprezentând un corp de lamă masivă are dimensiunile de: 7,4 x 3 x 1,1 cm.

Așchiile, întregi sau fragmentare, sunt fie obișnuite, subțiri sau groase, fie lamelare și mai rar nucleale masive. Dintre ele se remarcă: una aproape pătrată, una subțire cvasitriunghiulară și una cu desprinderi mai mari sau mai mici inverse și două lamelare cu retușe fine de folosire. Ca dimensiuni ele sunt mici și mijlocii, excepție făcând una nucleală masivă de 9,9 x 5,5 x 2,6 cm.

În ceea ce privește taloanele pieselor întregi (tipice și atipice) se poate spune că predomină cel punctiform, urmat într-un procent mai redus de cel neted și cu totul rar de cel cortical.

Nucleele. Două dintre ele sunt de mărime mijlocie, cvasiprismatice, cu un singur plan de lovire, unul se înscrie într-o formă oval-prelungă pe galeț de gresie despicat longitudinal având dimensiunile de 13,7 x 4,6 x 3,3 cm și altul fragmentar, care inițial s-ar fi înscris într-o formă oarecum piramidală.

Din cele expuse mai sus, putem afirma că din punct de vedere tehnologic

tipologic, materialul la care ne-am referit aparține aurignacianului. Fără îndoială, numărul mic de piese de care dispunem, ca și sărăcia tipurilor de unelte, nu ne îngăduie o încadrare a acestei industrii într-una din etapele evolutive ale aurignacianului care s-a desfășurat timp de mai multe milenii, în regiunea Mureșului inferior. Este greu de precizat dacă locuirea aurignaciană în discuție este contemporană sau nu cu locuirile aurignaciene ce au evoluat la nord-est de valea Mureșului, în zona Iosășel-Gurahonț, unde piesele litice erau cioplite îndeosebi din opal. De asemenea, este interesant de reținut că industria litică descoperită în cartierul Pârneava din municipiul Arad este singura cunoscută până acum pe teritoriul Transilvaniei și chiar al României, cioplită în cea mai mare parte din bazalt, rocă ce prezintă, fără îndoială, calități de prelucrare inferioare din punct de vedere tehnic în raport cu cele realizate din roci sedimentare, cum ar fi sillexul.

NOTE

¹ cf. *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*, Timișoara, 1999, p. 34 (punct 3 a).

² Buletinele de analiză (nr. 1011) privind rocile menționate au fost efectuate de geolog-mineralog Luminița Săsăran de la Muzeul de Istorie a Transilvaniei, căreia îi mulțumim și pe această cale.

³ N. Oncescu, *Geologia Republicii Populare Române*, București, 1959, p. 457.

NOUVELLE DÉCOUVERTE SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE D' ARAD ATTRIBUÉE À L'AURIGNACIEN (Résumé)

Les 76 pièces taillées dans leur majorité en basalte ont été découvertes par hasard à l'occasion des travaux éditaires effectués dans la rue Andrei Șaguna, située dans le quartier Pârneava et ramassées par le regretté juriste et numismate Gheorghe Miloi.

Du point de vue techno-typologique cette industrie lithique est attribuée à l'Aurignacien. Les types d'outils identifiés sont: racloirs, pièces denticulées, pièces à encoches, burins, lames et éclats retouchés, perçoir atypique (bec) et pièce esquillée.

Le nombre réduit des pièces dont nous disposons, et aussi la pauvreté des types d'outils fait impossible le rattachement de cette industrie à une des étapes évolutives de l'Aurignacien de la région du Mures inférieur. Le manque de données stratigraphiques et sédimentologiques nous met dans l'impossibilité de préciser s'il s'agit d'une occupation étendue ou non, ou si nous avons un petit habitat qui attesterait une occupation saisonnière ou une simple halte de chasse.

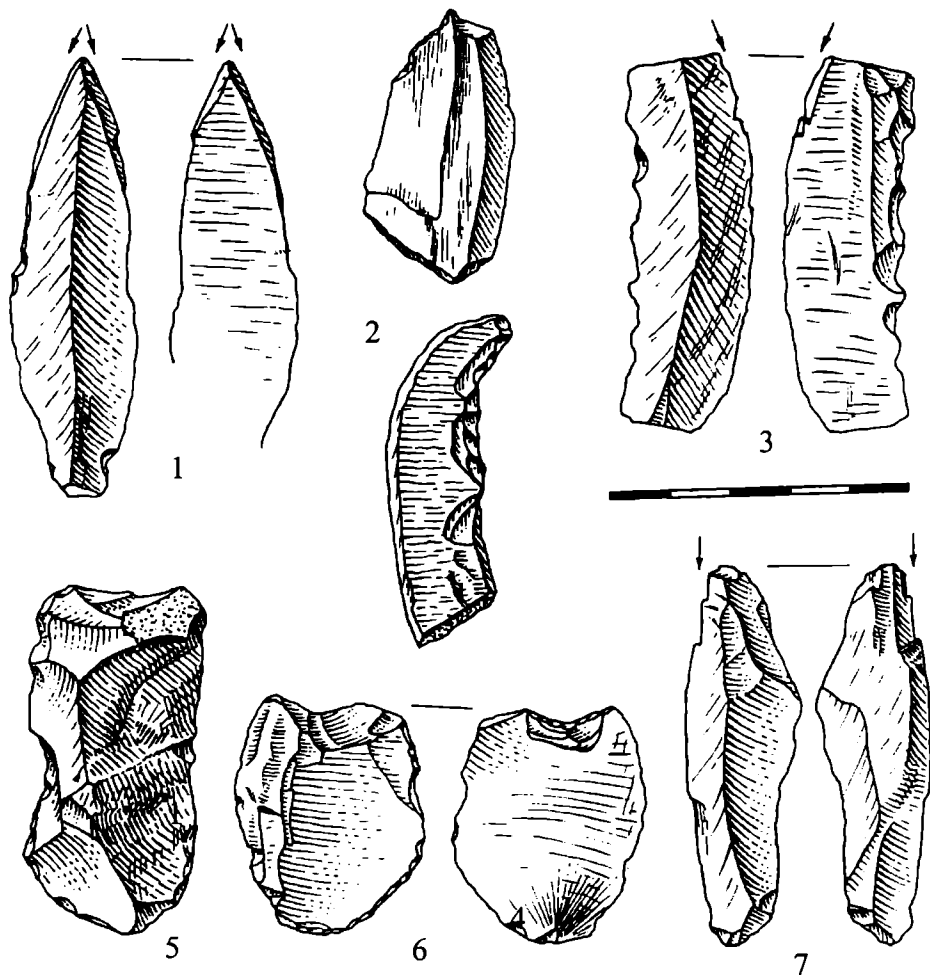

Fig. 1. Arad – Cartierul Pârneava – Strada Andrei Șaguna: 1 – 7 piese litice aurignaciene din bazalt: 1 burin diedru drept; 2 străpungător atipic; 3 lamă denticulată asociată cu burin de unghi pe spărtură; 4 racloar simplu concav pe cuțit à dos natural (fără cortex); 5 așchie lamelară cu encoche largă directă; 6 așchie cu encoche inversă la extremitatea distală; 7 burin de unghi pe spărtură pe lamă.

Fig. 1. Arad – Cartier Pârneava – Rue Andrei Șaguna: 1 – 7 pièces lithiques aurignaciennes en basalte: 1 burin dièdre droit; 2 bec; 3 lame denticulée associée à un burin d'angle sur cassure; 4 racloir simple concave sur couteau à dos naturel (sans cortex); 5 éclat lamellaire à encoche large et directe; 6 éclat à encoche inverse à l'extrémité distale; 7 burin d'angle sur cassure sur lame.

Omagiu regretatului coleg și prieten Egon Dörner

Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Zăbrani.

În perimetrul localității Zăbrani din județul Arad au fost identificate două situri arheologice care prezintă interes pentru cercetarea paleoliticului: unul pe terasa insulară din fața satului, așezarea de pe Dealul Pietrei (Steinbuckl) și altul pe terasa Pârneava, în livada cu pruni de la sud de satul Pârneava¹.

Localitatea **Zăbrani** se află pe malul stâng (sudic) al Mureșului, după ieșirea râului din defileu. Arealul pe care se întinde localitatea se află la poalele dealurilor Lipovei și a câmpiei subcolinare, fragmentate de rețeaua de văi domoale ce se dirijează spre Mureș. La Zăbrani, fragmentarea malului înalt s-a produs prin acțiunea unui braț vechi, acum secăt, al Mureșului. Lunca acestuia (acoperind parțial conul de dejecție produs de retragerea apelor Mureșului dinspre Podișul Transilvaniei) este brodată, în partea sudică, de un mal înalt, erodat, în care spre bază eflorează prundișuri. Terasa are aspectul unui deal ce se desfășoară în lungul luncii pe care o domină². În partea de sud, pe brațul părăsit, trece linia de cale ferată Lipova – Radna – Timișoara. Stația de cale ferată se află chiar la poalele terasei înalte pe care se află localitatea³.

Așezarea de pe Dealul Pietrei (Steinbuckl) – Dealul Viilor

Situl a fost reperat de către profesorul Eugen Pădureanu⁴ de la Arad în 1972. În urma sesizării făcute, împreună cu Egon Dörner, muzeograf la Muzeul Județean Arad, ne-am deplasat la fața locului și am constatat că pe întreaga terasă se aflau bolovani ciopliți și așchii de silex și cuarț, datând din paleolitic.

În partea de est, terasa pe care se află situl arheologic, era amenințată de o carieră de balast și nisip, folosite la pietruirea drumurilor sau la construcțiile din localitate. Locuirea mai intensă părea să fi fost spre capătul de est, mai erodat în vechime, prin acțiune pârâiașului Guttenbrunn și a Mureșului. Din cauza carierei care avansa în ritm alert, am propus începerea lucrărilor de cercetare chiar din 1973.

În amonte, spre est și sud de terasă, se afla un bazinet cu aspect de golf larg, cu pereți înalți, erodați, din care țâșneau spre bază izvoare. Lunca

este încă populată de o bogată vegetație specifică care se continuă până la albia actuală a râului. Pe acest fond geografic, s-a dezvoltat și o faună specifică iar pe terase, pădurea de foioase care ocupa interfluviul până sub dealurile Lipovei. Peisajul de luncă se desfășoară larg spre nord și mai ales spre vest, cu văi colaterale largi, direcționate spre vest până la vărsarea în Tisa. Între acestea cel mai important braț este Ierul, o veche albie a Mureșului, secată. La numai 5 km spre est, relieful este dominat de ultimele înălțimi ale munților Zărandului de pe care se oferă o priveliște panoramică asupra întregii câmpii a Tisei, unde la ieșirea Mureșului se află situl de la Cladova.

Săpăturile au început în 1973 și au continuat și în 1974 – 1976⁵ cu fonduri din partea Muzeului Județean Arad și a Institutului de Arheologie din București. Lucrările au fost conduse de Vasile Boroneanț iar din echipa de cercetare au făcut parte Egon Dörner de la Muzeul din Arad, Marin Cărciumaru⁶ și o echipă de cercetare multidisciplinară formată din specialiști de la Universitatea din Londra, sub conducerea lui John Nandriș⁷, care avea în preocupare și investigarea speciilor vegetale din împrejurimi. În timpul lucrărilor am mai fost vizitați în interes științific de pedologul H. Azvadurov de la Academia de Științe Agricole din București, de regretatul coleg Mircea Rusu de la Institutul de Arheologie din Cluj, de Eugen Pădureanu, cel care ne-a sesizat locuirea, de colecționarul Gheorghe Miloi⁸, ultimii doi din Arad. Cu ajutorul acestor colegi am identificat și alte locuri paleolitice și din alte epoci, precum cea de la Ocop, din perimetrul estic al aceleiași comune sau cele de pe terasele din aval, din perimetrul localităților Zăbrani sau Frumușeni. Aceasta au rămas necercetate din lipsă de timp și fonduri. Împreună cu colegul Dan Demșea, pe atunci director al Muzeului din Lipova, am efectuat un sondaj arheologic la Lipova-Hodaie⁹.

În 1976, lucrările de la Zăbrani au fost abandonate din lipsa fondurilor care să permită o cercetare de mare anvergură și pe adâncimi care după rezultatele săpăturii depășeau 4 m adâncime și se întindeau pe sute de metri în suprafață. Terenul era cultivat cu cereale și anual se impunea acoperirea lucrărilor cu pământ și apoi, în anul următor, reluarea lor de la adâncimea la care se ajunsese anterior. Un alt motiv al abandonului vremelnic al proiectului a fost necesitatea efectuării unor lucrări de protecție a secțiunilor și lucrătorilor, după ce se depășise adâncimea de 2 m.

Materialele arheologice obținute au rămas nepublicate în speranța că lucrările vor fi reluate într-un viitor apropiat, cu fonduri suficiente, în vederea obținerii de date complete asupra succesiunii stratigrafice și materiale bogate care să susțină rezultatele cercetărilor.

După încetarea lucrărilor la Zăbrani, cercetările noastre s-au concentrat asupra Dealului Cetății de la Cladova, comuna Păuliș, unde cariera de piatră distrugea situl arheologic și unde grosimea sedimentelor era mai mică iar rezultatele se puteau obține cu mai puține fonduri.

În timp ce desfășuram săpătura pe Dealul Pietrei, în cercetările de teren din împrejurimi, am identificat și o altă așezare paleolitică, suprapusă de altele din epoca dacică și medievală timpurie, situată în partea de nord-est a localității, pe dealul Pârneava, într-o livada de pruni, unde de asemenea am efectuat săpături împreună cu Egon Dörner.

Desfășurarea lucrărilor pe Dealul Pietrei, comuna Zăbrani

Elemente de stratigrafie

Terasa erodată de aici are aspectul unei coline și a fost cultivată după 1725, odată cu venirea populației germane în localitate, cu viță de vie, nuci și alți pomi fructiferi. După colectivizarea din 1952-1962, viță de vie a fost scoasă, împreună cu pomii fructiferi iar terenul a fost cultivat cu cereale. Răzleț, pe coamă, au mai rămas câțiva nuci. Extragerea plantației s-a făcut cu mijloace mecanice din care cauză până la adâncimea de 0,35-0,40 m, uneori chiar la 0,50 m stratigrafia a fost deranjată.

În 1973 s-au efectuat două secțiuni dispuse în formă de T: secțiunea S I, perpendiculară pe carieră, de dimensiunile 10 x 1,5m și alta S II, de 8 x 1,5m. Locul a fost ales în fața carierei, pentru a împiedica extinderea spre vest a lucrărilor și pentru a obține o situație stratigrafică a depunerilor. Secțiunea I, prin extinderea lucrărilor spre V, urma să traverseze longitudinal median întreaga așezare. De la ea urma apoi să trasăm secțiuni perpendiculare, dirijate spre marginile terasei. În această parte terasa are altitudinea cea mai joasă și prezintă o creștere graduală spre vest.

În secțiunea II s-a lucrat doar în 1973, adâncimea maximă fiind de 0,60 m.

Trasată în 1974, secțiunea S III cu dimensiunile de 4 x 1,50 m a fost amplasată în punctul în care terasa începe să crească în altitudine și unde se părea că a existat o ravinare (erodare). În secțiunea III săpătura s-a adâncit numai până la 0,35-0,40 m, în pământul arat, și nu s-a mai continuat în anii următori.

Secțiunea S IV s-a trasat în 1975. Locul ales pentru amplasarea sa a fost aproximativ la mijlocul terasei, în partea de sud, la 4 m est de S III. Avea dimensiunea 4 x 1,5 m și a fost pornită în scopul de a constata existența succesiunii locuirilor pe partea de sud a terasei, dinspre sat. Săpătura s-a adâncit doar până la 0,65 m. Solul arat ajungea și aici până la 0,40 m, uneori chiar mai mult, mai ales în gropile în care se fusese plantată via. Între 0,40-0,55 m este stratul cafeniu deschis. Între 0,40 – 0,55 m stratul cafeniu se închide la culoare iar pe la 0,65 m conține concrețiuni calcaroase. Pe la 0,95 m apare stratul brun-gălbui, fără concrețiuni calcaroase și nu prea bogat

în urme de locuire. Săpătura s-a oprit cu concluzia că locuirea ar putea continua și ar trebui căutat un loc cu dovezi de locuire mai intensă, spre vest.

În secțiunea S V s-a lucrat între 1975-1976. Era situată aproximativ la 100 m vest de S II – S IV, pe la mijlocul sudic al terasei. Avea 8 m lungime și 1,5 m lățime. S-a practicat în intenția de a vedea dacă locuirea se întindea și în această parte mai înaltă a terasei și cât anume în adâncime. S-a săpat la început pe întreaga suprafață a secțiunii, pe parcurs însă ne-am dat seama că nu vom putea ajunge până la depunerile inferioare în condițiile de lucru date, cu fondurile de care dispuneam. La 1,80 m adâncime, după ce s-a depășit stratul brun-gălbui cu concrețiuni calcaroase și cel loessoid de culoare mai închisă (un interstadial), intrându-se într-o nouă depunere cu concrețiuni calcaroase, mai slab reprezentate, am restrâns suprafața cercetată. La 2,18 m am intrat într-o depunere brun-închis (sol îngropat). Săpătura s-a oprit la 3,45 m, după ce am depășit stratul brun închis ajungând la un orizont cu depuneri calcaroase (care începuse la 2,65 m) de culoare brun-cafenie. Sub adâncimea de 3,45 m s-a efectuat doar un sondaj redus, de 0,90 x 0,60 m, practicat într-o depunere brun cafenie.

S-a redus treptat suprafața săpată (la 1,20 m) deoarece evacuarea pământului era dificilă. În consecință au rămas în lucru numai carourile 1 și 2.

În 1976, s-au reluat săpăturile pe întreaga suprafață iar pe la 1,80 m, s-a restrâns din nou suprafața de lucru la numai 1m lățime, pe toată lungimea secțiunii din aceleași motive ca și în anul precedent. Cu această suprafață s-a mers până la 3,45 m, după care s-a practicat un sondaj până la 3,65 m adâncime în caroul 4.

Stratigrafic, situația în această secțiune este următoarea (cu mici variații de la carou la carou): între 0 – 0,40 m solul arat (ceva mai îngust spre culmea terasei), 0,40 – 0,50 m solul de culoare gălbuie, 0,50 – 1 m solul gălbui deschis cu concrețiuni calcaroase (pe alocuri până la 1,10 m). Până la 1,80 m solul brun-gălbui fără concrețiuni calcaroase, probabil un interstadial. Între 1,80 – 2,18 m, sedimentul cu concrețiuni calcaroase, galben brun deschis. Între 2,18 – 2,65 m conține granule de fero-mangan, probabil un alt sol îngropat, interglaciar. Între 2,65 – 3,45m, un sol brun cafeniu, foarte bogat în concrețiuni calcaroase pe care o să-l lămurască săpăturile viitoare. Între 3,45 – 3,65m, în sondaj, sedimentul este brun cafeniu. La această adâncime săpătura s-a oprit fără a se atinge stratul de prundiș.

Probleme stratigrafice și materia primă

De la început trebuie subliniat faptul că între secțiuni s-au observat mici diferențe ale variației grosimii depunerilor. În toate însă, până la 0,40

m, solul a fost deranjat de lucrările agricole. Din această cauză, materialul arheologic era amestecat uneori cu fragmente ceramice, de sticlă sau de metal. Ele pot aparține epocii fierului și cu siguranță epocii medievale sau moderne. În interpretarea materialului găsit am ajuns la părerea că cel descoperit la suprafață, adunat în diverse împrejurări, nu poate fi considerat decât împreună cu cel găsit până la 0,40 sau chiar 0,45 m adâncime. Așa cum deja am menționat, în unele cazuri, situația era incertă, chiar sub această adâncime, acolo unde se observa forma unor gropi curioase rezultate în urma extragerii copacilor sau a viței de vie.

Problema principală este aceea a locuirilor paleolitice. Materia primă pentru cioplirea uneltelor provine, fără nici un fel de dubiu, din prundișul de la baza terasei, în care se întâlnesc toate varietățile de silex, (opaluri, calcedonii, jaspuri), cuarțit, mai rar menilit și obsidiană. Împreună cu acestea se află și roci mai puțin dure: gresii, calcare, etc. Considerațiile făcute de noi asupra materiei prime sunt susținute de observarea stratigrafiei prundișurilor și a nisipurilor din cariera de la capătul terasei dar și din erodările terasei de pe malul sudic, înalt, al Mureșului, din amonte sau din aval de Zăbrani. Sunt confirmate și de literatura științifică, geologică și geografică de specialitate¹⁰.

Din săpăturile întreprinse până acum rezultă că sub solul arat din orizonturile de tip A și parțial B¹¹, deranjate de lucrările agricole, se află un orizont C cu acumulări de carbonat de calciu, aparținând probabil ultimului stadiu glaciatic. Sub acesta, se află un sol îngropat, din interstadial, care stă pe un sediment de climat mai sever, cu acumulări de carbonat de calciu, suprapunând un alt moment cu climat, mai umed, reprezentat de stratul brun cu granule de fero-mangan, care la rândul său stă pe un orizont cu acumulări de carbonat de calciu. Sub acesta se află un orizont de culoare mai închisă, fără concrețiuni calcaroase, în care s-a oprit sondajul din S V, care are cea mai mare adâncime. Întrebarea este cât se mai întindea locuirea, mergea oare până la stratul de prundiș? Dacă da, ce vârstă are acest sediment? Mai conține el dovezi de locuire umană? Considerațiile făcute de noi au un caracter provizoriu și sperăm să fie confirmate și completate de viitoarele săpături și de cercetările de laborator.

Important este că pe întreaga desfășurare a profilului cercetat până acum apar artefacte și produse de debitaj atestând prezența activității umane. La fel de important este și că în ultimul orizont cu materiale arheologice a apărut și un fragment de os care ne dă speranța descoperirii unor vestigii de faună care să ajute la datarea sedimentului.

Analiza materialului arheologic¹²

Pentru o bună înțelegere a procesului de locuire din așezare, încercăm să prezentăm materialele pe secțiuni și adâncimi, în corelație cu stratigrafia

și pe cât posibil cu vârsta aproximată a sedimentului din care provin.

Așa cum arătat, din cauza abundenței materialului adunat de la suprafață în timpul săpăturii, sau cu ocazia cercetărilor de teren, am constatat că până la 0,40 m adâncime, materialul arheologic prezintă stratigrafic aceleași caracteristici și o tipologie asemănătoare. De aceea, materialele adunate de la suprafață și cele din săpătură din nivelul deranjat de lucrările agricole trebuie să fie discutate împreună. Săpăturile viitoare ar putea aduce noi lămuriri și observații. Numărul pieselor descoperite până acum este mare, fiind cioplite din silex, cuarțit și alte roci cuarțifere, gresii. Colectarea celor de la suprafață s-a făcut selectiv, de către persoane diferite, ne-adunându-se toate piesele întâlnite. În cazul celor din cuarțit, selecția s-a făcut și mai greu din cauza calității rocii, mai greu de apreciat tipologic, unele dintre artefacte fiind alterate de lucrările agricole. Cele din săpătură prezintă aceleași caracteristici. Considerând toate secțiunile cercetate, situația materiei prime și tipologiei pentru piesele de la suprafață și din cercetările de teren se prezintă astfel:

Secțiunea I

- 163 piese din silex și 47 din cuarțit. Dintre cele de silex, 13 sunt nuclee întregi sau fragmentare, 2 aparținând tipului denumit *flanc de nucleu*, 7 sunt gratoare (trei microlitice, printre care și unul circular), 6 sunt lame de decorticare. Piesele cele mai numeroase sunt așchiile cu cortex (35) și un număr aproximativ egal sunt atipice. Remarcăm și prezența unui burin median.

Din cuarț, 12 sunt nuclee întregi sau fragmentare, 4 racloare, 1 *couteau a dos natural*, 16 așchii cu cortex și 15 așchii atipice.

Secțiunea II

Din S II provin 240 de piese din silex și 90 din cuarțit. Dintre acestea sunt 14 nuclee întregi sau fragmentare, 2 racloare, 9 gratoare fragmentare, 2 lame *a crete*, 1 lamă întreagă și 2 fragmentare, 3 lamele dintre care 2 sunt microlitice, 1 vârf levallois, 5 burine și 3 microburine, 175 așchii tipice cu cortex, 61 de așchii atipice. Din cuarțit, dintre cele 90 de piese, 11 sunt nuclee întregi sau fragmentare, 33 așchii cu cortex, 32 așchii atipice, 1 racloar. O așchie cu cortex prezintă urme de uzură.

Secțiunea III

Deoarece în această secțiune s-a săpat numai până la 0,40m adâncime, nu avem materiale în poziție stratigrafică clară care să intre în discuția generală privind și alte adâncimi și sedimente. Situația pieselor este următoarea: 118 piese din silex și 25 din cuarțit. Dintre cele de silex, 40 sunt nuclee întregi, 10 fragmentare, 1 *flanc de nucleu*, 5 lame întregi și 4 fragmentare, 1 ferestrău (din epoca metalelor), 22 așchii cu cortex și 31 atipice, 6 racloare, 3 așchii

lamelare. Din cuarțit, 5 sunt nuclee întregi și 22 fragmentare, 5 așchii cu cortex și 5 atipice, 1 lucrată *a esquillee*, 4 gratoare, 1 înalt de tip *rabot*, 1 așchie cu *encoche*. Acestea au fost culese la suprafață. Din săpătură, până la 0,35 – 0,40 m se mai adaugă 123 piese din silex și 35 din cuarțit. Tipologic, din silex sunt 33 nuclee de tipuri diferite, 14 fragmentare, 5 gratoare din care 1 *rabot*, 7 lame întregi, 2 fragmentare din care 1 cu *encoche*, 28 de așchii tipice, 16 atipice, 2 retușate dintre care una retușată invers, 1 așchie cu *encoche* și 3 așchii lamelare. Din cuarțit avem 7 nuclee întregi și 1 fragmentar, 9 așchii tipice cu cortex și 6 atipice. Între cele 21 nucleele de silex se numără 6 cu un singur plan de lovire, 7 cu două planuri de lovire, 8 cu planuri multiple. Restul sunt nuclee atipice.

Secțiunea IV

În S IV s-a săpat numai până la 0,45m iar piesele luate în discuție sunt doar cele din săpătură. Situația lor este următoarea: din silex sunt 27 de piese iar din cuarțit 15. Dintre cele de silex avem 2 nuclee întregi, 4 fragmentare, 9 așchii tipice, 5 atipice și 1 retușată, 1 lamă cu *encoche*, 3 racloare, 2 burine. Din cuarțit: 4 nuclee întregi și 4 fragmentare, 6 așchii tipice cu cortex, 3 atipice. Mai sunt și 3 piese din roci cuarțifere (șisturi cuarțifere) între care una de aspect lamelar, 2 din gresie, 1 așchie retușată pe o latură, din calcar.

Secțiunea V

În prezentare includem atât piesele rezultate din cercetările de suprafață din anii 1973-1976 cât și din săpături. Situația lor este următoarea: din silex sunt 98 de piese iar din cuarț 15. Din cele din silex, 37 sunt nuclee întregi, 5 fragmentare, 3 gratoare (două pe capete de așchie lamelară și una cu *encoche*), 4 lame late groase, 2 fragmentare, 47 așchii tipice cu cortex, 25 atipice, 2 denticulate, 2 lamelare din care 2 retușate, 1 *couteau a dos naturel*, 3 burine (unul de unghi, unul median și al treilea multiplu), 12 racloare din care trei cu *encoche*, trei concave și două convexe. Sunt și 2 piese de tip *chopper*. Din cuarțit, trei nuclee întregi dintre care unul multiplu (sferic) și 1 fragmentar, 7 așchii tipice cu cortex, 5 atipice, 2 racloare, unul convex și unul denticulat, 1 gratoar atipic. Reținem faptul că selecția s-a făcut după criterii mai puțin riguroase și de către persoane diferite astfel încât numărul și tipologia pieselor putea fi mult mai bogată și mai variată. Menționăm numai că între nucleele de silex se disting o piesă cu un plan de lovire, două cu două planuri de lovire, patru cu planuri multiple. Trei dintre ele păstrează o mare parte din cortex, unul este globular, unul conic, trei atipice. Alte cinci piese sunt de tip *rabot*.

Situația materialelor pe tipul de sediment, pornind din sus spre bază, pe categorii de roci și tipuri de piese.

Secțiunea I

Stratul de culoare galben-cafenie (între 0,40 – 0,65 m)

Din silex: opt nuclee întregi și două fragmentare, trei gratoare (toate de tip *rabot*), 4 “*a museau*”, 10 racloare din care 6 pe așchii groase, 2 cu retușare inversă, 1 burin, 1 vârf de tip *levallois*, 1 lamă, 1 *couteau a dos naturel*, 72 de așchii tipice cu cortex, 40 atipice.

Din cuarțit și roci cuarțitice, au fost recoltate 9 nuclee întregi, 28 fragmentare, 2 racloare, 3 *couteau a dos naturel* (*tranche de citron*), 44 de așchii tipice, 48 atipice. Sunt și 3 așchii din roci cuarțitice (șisturi). Remarcăm și în acest caz varietatea nucleelor, 1 cu un plan de lovire, 1 fusiform, 1 microlitic. Subliniem prezența numărului important de *tranches de citron* și de așchii care păstrează parțial cortexul, precum și cel al așchiilor *levallois*. Aceeași observație este valabilă și pentru piesele din cuarțit unde numărul de așchii cu cortex este mare, ca și cel de tip *levallois*. În cazul pieselor din silex, un amănunt important de reținut este prezența piesei *a museau* și a două piese cu retușare inversă (abrazivă), numărul mare de așchii microlitice și de așchii atipice, eventual non-*levallois* (aprecierea acestui tip de piesă ni se pare în general hazardată deoarece în cazul nostru spărturile sunt datorate calității rocii, în special a cuarțitelor sau lipsei de dibăcie a cioplitorului). Procentul varietăților de roci de silex și cuarțit este aproximativ egal, ținând seama că din cuarț nu au putut fi reținute sau numărate toate spărturilor cioplite intenționat.

Secțiunea II, stratul galben-cafeniu (0,50 – 0,60 m)

Au fost recoltate 91 de piese din silex, 61 din cuarțit. Între acestea se numără 3 nuclee întregi și 4 fragmentare, 1 gratoar carenat, 1 racloar pe așchie, 1 *couteau a dos naturel*, 2 vârfuri *levallois*, 2 așchii denticulate (una fragmentară), 4 nuclee întregi, din care unul microlitic. Din cuarțit, avem 4 nuclee întregi, 8 fragmentare, 1 așchie *levallois*, 25 așchii tipice cu cortex, 18 așchii atipice. Este de subliniat numărul mai mare de tipuri de unelte, proporțional cu totalul pieselor găsite în acest sediment.

Secțiunea IV, stratul galben-cafeniu (0,40 – 0,65 m)

S-au obținut 18 piese din silex și 5 din cuarțit. Între cele de silex remarcăm 1 nucleu este atipic iar 1 fragmentar, 5 așchii tipice de decorticare și 4 atipice (din totalul de 6). Restul sunt spărturi neidentificabile tipologic. Din cuarțit, avem 5 piese, 1 *chopper tool*, altă piesă este 1 nucleu cu un singur plan de lovire, restul nucleelor sunt fragmentare. Prezența uneltei de tip *chopper*¹³ ne apropie de piesele descoperite la Cladova și permite analogii în toate descoperirile aparținând acheuleanului final. Remarcăm numărul mic de piese din cuarțit.

Secțiunea V, stratul galben-cafeniu (0,45 – 0,70 m)

S-au găsit, din silex, 2 nuclee întregi, 6 fragmentare, 5 racloare, 20 de așchii tipice cu cortex, 21 atipice, 1 așchie lamelară și 1 piesă tip *couteau a dos nature*, în total 57 de piese. Din cuarțit, s-au găsit 2 nuclee întregi și 1 fragmentar, 5 racloare, 11 așchii tipice cu cortex, 1 atipică, 1 vârf tip *levallois*, 1 *couteau a dos* și 1 piesă din rocă cuarțitică, toate ridicându-se la 32 de piese. Reamintim că la adâncimea de aprox. 1,80 m, din motive economice, suprafața săpată s-a redus la jumătate.

Secțiunea I, stratul cu carbonat de calciu (0,70 – 1,23 m)

S-au găsit 61 de piese din silex și 38 din cuarțit. Între cele de silex se numără 3 de nuclee întregi, 2 fragmentare, lipsesc gratoarele. Avem trei racloare microlitice și un racloar-burin, unul denticulat și 2 burine. Piesele din cuarțit sunt în număr mic și sunt reprezentate de 16 așchii cu cortex și 18 atipice. Este prezent și 1 *couteau a dos naturel*. Din cuarțit, avem 6 nuclee întregi și unul fragmentar, 11 așchii cu cortex și o singură așchie atipică. S-a descoperit o singură piesă din sist cuarțifer. Se observă că pe măsură ce săpătura se adâncește, suprafața se micșorează și numărul pieselor descrește.

Secțiunea II, stratul cu carbonat de calciu (0,70 – 1,23 m)

Nu s-au găsit decât 10 piese din silex între care remarcăm 1 nucleu acoperit aproape în întregime cu cortex, o așchie *levallois*, 7 așchii tipice cu cortex. Din cuarț, există doar 4 piese : un nucleu întreg, unul fragmentar și 2 așchii tipice cu cortex. Subliniem și în acest caz că suprafața a fost redusă la jumătate.

În secțiunile III-IV săpăturile nu s-au adâncit până la atingerea acestui sediment.

Secțiunea V (0,70 m – fundul secțiunii)

În stratul galben brun fără concrețiuni s-a săpat în 1975 numai în carourile 1 – 2, între 1 – 1,25 m adâncime. S-au obținut 24 piese din silex, 9 din cuarțit. Dintre cele din silex, 5 sunt nuclee întregi, 1 fragmentar, 4 racloare (din care 1 de tip *tortoise*). Toate piesele sunt pe așchii groase, din ele, una este microlitică. Din cuarțit, avem 9 piese din care un nucleu, 3 racloare, un *couteau a dos naturel*, 2 racloare, 3 așchii tipice cu cortex, 2 deșeuri din cioplire. S-au găsit și 2 așchii de gresie, una retușată (tipic pentru această rocă, cu retuș mai larg). Subliniem de asemenea prezența a trei bucăți de ocră – două galbene și unul roșu (la 1,20 m). Între nuclee, menționăm pe cel tip *tortoise*, utilizat și ca gratar. Este pe o spărtură naturală, pe suprafața de stratificare a rocii. Prezintă un singur plan de lovire, baza plană, circulară.

Un alt nucleu este globular, unul atipic și păstrează aproape total cortexul.

În 1976 s-a adâncit săpătura și în carourile 3 – 4, în solul brun-închis până la 1,40 m și apoi s-a extins până la 1,80 m, pe urmă până la 2,20 m, în funcție de oscilația stratului. Materiale s-au găsit până la 1,80 m dar între 1,45 – 1,60 m s-a înregistrat un orizont steril arheologic (poate faptul este întâmplător, datorită îngustimii mici a suprafeței săpate). Vestigiile reapar la 1,60 și 1,90 m. În segmentul cuprins între 1,15 – 1,45 m s-au găsit 8 piese din silex din care 2 nuclee, 1 racloar-burin, 1 micro-așchie lamelară, 4 așchii cu cortex. Din cuarțit, avem 4 nuclee fragmentare, 5 așchii cu cortex și o așchie atipică. Din orizontul inferior, între 1,60 – 1,90 m s-au găsit 61 de piese din silex, dintre care 2 nuclee întregi, unul fragmentar, 5 racloare pe așchii (unul pe așchie cu cortex, două rectilinii, un macro-racloar), 21 de așchii tipice cu cortex, 13 atipice, una retușată altern, un *couteau a dos naturel*. Din cuarțit, avem 40 de piese dintre care 1 vârf *levallois*, o așchie denticulată, 30 așchii tipice cu cortex, 16 atipice, o așchie retușată altern, precum și un galet (bolovan) fragmentar, dintr-o rocă cuarțitică.

Între 1,90 – 2,00 m s-au găsit, din silex: o așchie microlitică, 4 așchii tipice, 2 așchii '*a crete*', un vârf tip *levallois* iar din cuarțit un nucleu întreg și unul fragmentar, 2 așchii tipice, un *couteau a dos naturel*. La 2,05 m, din silex nu s-a găsit nici o piesă iar din cuarțit, un *couteau a dos naturel*.

De la 2,05 m până la 3,35 m, secțiunea s-a săpat numai pe jumătatea estică. Pe întreaga suprafață (longitudinal) la 2,60 – 2,65 m s-a găsit o altă aglomerare de piese: 9 din silex și 13 din cuarțit.

Rezumând materialele prezentate până acum pe orizonturi de locuire, constatăm că în pământul arat de la suprafață se află amestecate cea mai mare parte a pieselor, justificând ipoteza că, în perioada mai târzie, locuirea a fost mai intensă. Aglomerarea materialului se datorează într-o mică măsură și alunecărilor gravitaționale de pantă, de la vest la est, și spre pantele de nord și sud ale teraselor. Cât privește materialele găsite sub 0,40 m, ele trebuie să fie considerate *in situ*.

Constatăm prezența unor aglomerări de piese atestând o intensificare a ocupării a acestor spații, pe care trebuie să le acceptăm ca spații locuite dat fiind faptul că în timpul desfășurării lucrărilor, nu s-a observat existența unor contururi de locuințe sau a unor vetre de foc. Din cauza aceasta, aglomerările de materiale rămân singurul criteriu de apreciere asupra existenței unor vetre de locuire, eventual locuințe săpate sumar în solul epocii, pe o profunzime de 10 – 15 cm, înscriindu-se într-o forma circular-ovală, cu un diametru mediu de 1,80 – 2 m. Așa, spre exemplu, era situația, în secțiunea I, carourile 1 – 2, la 0,40 – 0,60 m. Aglomerări de materiale am constatat

la adâncimea de 1,65 m în caroul 3 și în carourile I – 2, la 1,70 – 1,80 m, în secțiunea I. Aici numărul pieselor de silex și cuarț este asemănător, ușor precumpănitor fiind silexul. Materialele din cuarț sunt mai fragmentare și nu au putut fi prea riguros selectate. În caroul 1 – 2, la 0,60 – 0,70 m ale aceluiași secțiuni, preponderent este cuarțul, reprezentat prin 51 de piese iar silexul prin 31 de piese. O altă aglomerare o constatăm în secțiunea V, între 0,85 – 0,90 m, în carourile 1 – 2. În secțiunea II, concentrarea mai mare de piese este în jurul adâncimii de 0,50 m, caroul 4, unde precumpănitoare sunt piesele din cuarț, 23 la număr (18 din silex). În caroul 2, la 0,60 m, se constată o altă aglomerare în care preponderent este silexul, reprezentat de 49 de piese, din cuarț fiind doar 15 piese. În caroul 1, la 0,45 m era probabil o groapă modernă, provenind din smulgerea unui copac. În ea s-au găsit, la această adâncime, un cui de fier și un ciob modern. În secțiunile III – IV, observații de acest fel nu au fost făcute datorită stopării lucrărilor înainte de atingerea acestei adâncimi.

În secțiunea V, o abundență mai mare de piese de silex se constată la limita între solul arat și cel de culoare gălbuie, cu 42 de piese care pot fi puse în legătură cu aglomerarea din carourile 1 – 2 de la 0,50 m unde, pe lângă cele de 26 de piese de silex și 9 din cuarț, s-au găsit și un fragment de tociță de gresie și o piesă din bronz, indicând o altă groapă recentă. În aceleași carouri 1 – 2, la 0,70 m, în solul galben deschis cu concrețiuni calcaroase, menționăm prezența unei aglomerări de 18 piese din silex și 5 din cuarț, alături de un bolovan de cuarț folosit probabil ca nicovală și altul de gresie. Sedimentul brun-gălbui, bine dezvoltat, cuprins între 1 – 1,80 m adâncime, de la 1,45 m este mai bogat în granule de fero-mangan. În secțiunea I, între 1,60 – 1,70 m, materialele sunt foarte rare și nu constatăm aglomerări decât în caroul 3, la 1,60 m unde apar 30 de piese din silex și 13 din cuarț. Cele mai multe sunt cele din caroul 2, în care din 11 piese din silex unul este un nucleu, opt așchii prezintă cortex, un vârf de tip *levallois* și o așchie fără cortex. Din cuarț, avem un racloar și opt așchii cu cortex. De la mijlocul secțiunii s-au recoltat probe de sol care nu au fost încă analizate în laborator.

În acest sediment, între 1,80-2,18 m, s-a ajuns numai în secțiunea V care ne-a furnizat și cele mai importante date privind succesiunea stratigrafică și culturală, fiind singura care a atins 3,65 m. Sedimentele ar putea argumenta evoluția pe parcursul celor trei etape ale Würmului și o probabilă succesiune de la sfârșitul interglaciului Riss-Würm.

Datorită suprafeței mici săpate, aglomerări pe acest segment stratigrafic nu s-au observat. S-a stabilit doar faptul că locuirea continuă iar sarcina săpăturilor viitoare, extinse, este de a stabili cantitativ și calitativ valorile și importanța locuirilor.

Situația este asemănătoare și la adâncimile până la 3,45 m cu excepția din caroul 1 – 2, între 2,60 – 2,75 m, unde la numai 10 cm grosime a depunerii

au apărut 14 piese din silex, 14 din cuarțit. Între cele din silex, remarcăm¹⁴ un nucleu, un vârf levallois, 9 așchii cu cortex. Din cuarț, 3 nuclee întregi, două fragmentare, două vârfuri *levallois*, o *tranche de citron*, trei așchii cu cortex. Prezența acestor tipuri de piese și cantitatea lor, alături de prezența sporadică la adâncimi cuprinse între 1m și 3,10 m, indică o locuire aparținând unui *facies* al mustertianului.

Considerații asupra descoperirilor de galeți în lumina cercetărilor de la Zăbrani

Săpăturile de la Zăbrani, împreună cu cele de la Cladova, ar putea face dovada că industria care folosește ca materie primă mixtă silexul, cuarțitul și gresiile silicioase de pe terasele și peșterile Carpaților, de pe terasele joase din partea de vest și din arealul piemontan de pe valea Mureșului este specifică spațiului carpato-dunărean, cu o arie principală de desfășurare în Carpații Meridionali și partea sudică a Carpaților Apuseni, terasele din provinciile Banat și Crișana. Ea a fost denumită *cuarțitică* datorită numărului mic de descoperiri de la acea dată. În fapt, ea este o civilizație care folosește ca materie primă bolovanii de râu din roci diferite, așa cum deja am arătat mai sus, în principal din cuarț, silex și gresii silicioase. Problemele puse de locuirea paleolitică de la **Zăbrani – Dealul Pietrei (Steinbuckl)** sunt legate de acest tip de materie primă. Bolovanii au origini și structuri diferite și sunt folosiți de la primele etape ale paleoliticului până la sfârșitul acestei epoci. Prelucrarea acestui tip de materie primă implică procedee tehnolo-tipologice specifice de abordare. Tehnica de abordare a acestor categorii de roci, utilizate de om, a fost studiată de la începuturile cercetărilor epocii și în special după 1950.

În România, cu ocazia reorganizării cercetărilor de către C. S. Nicolaescu-Plopșor, în cadrul Institutului de Arheologie din București s-a pus problema acestor descoperiri. Ele au fost ocazionate de rezultatele săpăturilor de la Bugiulești¹⁵, Valea Dârjovului¹⁶ și a Oltului. De atunci, problematica s-a extins și cunoașterea a fost corelată cu rezultatele cercetărilor din Africa, Asia, Europa, privind începuturile procesului de antropogeneză¹⁷. Lumini noi în această problematică aduc cercetările de la Zăbrani privind timpul istoric cuprins între sfârșitul interglaciarului Riss-Würm și prima parte a stadialului Würm.

Până prin 1965, la noi s-a crezut că utilizarea cuarțitului și silexului sub forma bolovanilor de râu ca materie primă, este o caracteristică a locuirilor din peșterile Carpaților sudici în care se află obârșia râurilor ce au curgere spre albia Dunării. S-a pornit de la descoperirile din Peștera Muierilor de la Baia de Fier¹⁸. S-a văzut apoi că situația este similară cu a materiei prime colectate de afluenți ce se deversează în valea Mureșului (situație relevată de descoperirile din peșterile de la Nandru, Ohaba Ponor¹⁹) sau de afluenții Oltului (segmentul transilvan din descoperirile din Peștera Gaura Cheii din

Țara Bârsei). După 1965 s-au identificat locuiri aparținând aceluiași tip de industrie și în peșterile din Banat, la Băile Herculane-Peștera Haiducilor²⁰, Dubova-Peștera Climente I²¹. Existența acestui tip de industrie a fost identificată apoi și în așezări deschise, în aer liber, la Tincova²² și Românești²³.

Rediscutarea s-a impus ca urmare a extinderii cercetărilor privind paleoliticul pe întreg teritoriul României. Cercetările de la Zăbrani atestă răspândirea acestui tip de industrie pe galeți de râu și în zona de câmpie de la poalele munților Zărandului și a podișului Lipovei. Descoperirile sunt în strânsă legătură cu prezența materiei prime la zi, în malurile erodate ale terasei Mureșului și a celorlalte cursuri de ape din areal. Considerăm că problema nu și-a găsit încă deplina rezolvare. Ea trebuie urmărită pe întreg cuprinsul acestei părți a țării și chiar dincolo de cursul Dunării, în teritoriile învecinate, mai ales că prin descoperirile din zona Porților de Fier (cultura Schela Cladovei-Lepenski Vir²⁴), într-o formă adaptată la condițiile specifice defileului, acest tip de materie primă este folosit la sfârșitul mezoliticului pe ambele maluri. Procesul a fost posibil, în acest caz, atunci când cunoștințele omului despre mediu s-au amplificat și este în strânsă legătură cu apariția modului de viață productiv, în pragul trecerii de la epoca pietrei cioplite la cea a pietrei șlefuite, cu sedentarizarea, cu economia casnică, începutul cultivării pământului și domesticirii animalelor. Schimbarea este pusă în legătură cu schimbarea tipului de economie, trecându-se de la comportamentul de vânător-culegător, în ultimă instanță pescar, la economia productivă, casnică. Schimbându-se economia și preocupările, a fost nevoie de tipuri noi de unelte. În acest proces a fost antrenată și abordarea altor tipuri de materie primă cum ar fi cornul de cerb, colțul de mistreț, alte roci decât silexul și cuarțul etc. Reactivarea prelucrării osului și cornului prin șlefuire a dus și la prelucrarea rocilor mai puțin dure tot prin șlefuire. Procesul este strâns legat, așa cum am arătat, de sedentarizare, de restrângerea activității economice în jurul așezării, unde erau la îndemână și materiile prime care puteau fi utilizate în activitățile cotidiene. Renunțarea la alergarea după vânat și cules a creat timp de reflexie asupra elementelor potențiale din mediu, într-un spațiu creat anume, propice, ocrotitor: locuința și așezarea, pe care omul nu o mai părăsește întrucât aici se aflau ustensilele productive și de cult, noul loc de desfășurare a activităților vitale. Alergarea după hrana de sezon cade în plan secundar și apare necesitatea stocării produselor vegetale și animale, a uneltelor de lucru, în vederea reînceperii activităților în ciclul anotimpului următor. Acestea trebuiau să fie păzite de fiare și de invidia și lăcomia comunităților vecine. Procesul este preluat comportamental și transmis epocile istorice care urmează: neolitic, epoca metalelor, urmând procesul normal de invenție a tipurilor noi de unelte, confecționate din materialele noi, antrenate în procesul productiv, cu eficacitate mai mare, ergonomic am spune noi.

Reîntorcându-ne la problema utilizării bolovanilor de râu pentru confecționarea uneltelor și armelor, constatăm că tipologia lor se regionalizează geografic prin adaptare la relief și ecosistem, paralel cu trecerea de la prelucrarea bolovanilor la cea a așchiilor rezultate prin cioplire intenționată. În paleoliticul superior este cunoscut faptul că se face pasul următor: cioplirea pentru obținerea bolovanilor deveniți nuclee cu valoare economică și tipologică nouă, pentru desprinderea de lame cu randament mai mare prin tipuri de unelte și arme nou inventate, cerute de noile activități zilnice. Privită din acest punct de vedere, activitatea și economia omului paleolitic pe teritoriul țării noastre indică o repartitie regională, ușor observabilă acum în noua optică, când paleoliticul și sursele sale de aprovizionare cu materie prima sunt mai bine cunoscute, prin înmulțirea obiectivelor cercetate.

I. Astfel, pe **Valea Dunării** unde abundența materiilor prime este în strânsă legătură cu albia Dunării, prin cercetările de la Giurgiu-Malu Roșu²⁵, Vădastra²⁶, Ciuperceni²⁷, Gornea²⁸, constatăm prezența unei industrii a pietrei legată de abundența rezervelor de silex cretacic, desprins din bolovanii mari aflați în pereții înalți din platforma balcanică, expuși la zi degradărilor, odată cu producerea avanfosei pre-carpătice și erodarea pereților înalți ai platformei la instalarea cursului Dunării pe traseul actual. Materia primă se afla în epocă la zi, nerulată sau puțin rulată, local. După instalarea Dunării, apare bolovănișului rulat în albie, prin transport de la mare distanță, mai variat ca origine și textură, provenit prin aportul Oltului și a rezervelor antrenate din sectorul Porților de Fier și a cursului din sectorul mijlociu din centrul continentului. Acest silex este mai hidratat, mai alburui la culoare și mai patinat. Silexul se afla la zi și în malurile râurilor ce afluează spre fluviu. Discutând o istorie atât de îndepărtată, pentru o concluzie pertinentă trebuie ținut seama de paleo-relief și de absența, atunci, a cuverturii de depuneri. Cercetările de la Ciuperceni ne-au pus în situația de a putea face observații foarte interesante asupra formelor de relief în largă desfășurare, în lunca Dunării cu stratificări de loessuri și aluviuni cu popine conservate, remodelate sau colmatate din perimetrul localității Poiana-Flămândă și Traianu. Acolo, în fața terasei înalte erodate, se află cariere cu prundișuri și nisipuri cimentate natural cu carbonați, suprapuse de cuvertura de loessuri sedimentate de pe terasele cu etajări, legate genetic de câmpia înaltă a Burnasului. Pe toate aceste forme de relief, s-au identificat locuiri din vremea paleoliticului. La bază, se află prundișuri de tip Căndesti-Frătești, desfășurate în aval până spre Oltenița, observabile în cariere deschise sau puse în evidență de miile de foraje de mică sau mare adâncime. Această problemă trebuie adusă și în discuția privind materia primă folosită de populațiile din neolitic și epocile care au urmat.

II. Zona afluenților Dunării dintre Prut și Nistru. Aceasta are ca sursă de materie primă silexul rezultat din răscolirea, erodarea și transportul gravitațional prestat de către râuri și afluenții lor, a rezervelor în principal de silex cretacic dar și de altor roci aflate în zona înaltă a Carpaților nordici și în platforma moldovenească. Materia primă se prezenta, în epocă, la zi, sub forma bolovanilor mari sau mai mici, rulați, în cazul silexului, hidratați. Paleorelieful epocii pune în evidență rezervele de silex care au favorizat cioplirea unui silex de bună calitate, ușor clivabil care se retușa cu ușurință în formele imaginate de oamenii fiecărei epocii. El este apropiat ca vârstă de cel din valea Dunării și este patinat la suprafață cu oxidul imprimat de condițiile mai reci ale climatului zonal, diferit de cel din valea Dunării, mai alterat la suprafață, uneori poros, din valea Dunării inferioare, provenit din platforma pre-balcanică.

Descoperirile de la Mitoc²⁹, Ripiceni³⁰, Crasnaleuca, Cotu Niculiții³¹, Berești³², Soroca, Moldova³³ etc. fac dovada acestui fapt.

III. Între aceste două zone geografice, încadrăm descoperirile din Dobrogea, de la Mamaia Sat, Peninsula, Nazarcea Castelu³⁴ etc., unde silexul cretacic din platforma dobrogeană era exploatat pentru procurarea materiei prime. Acesta se afla în zăcămintele naturale, în masă sau rulat pe distanțe mici, provenind din alterări și transport de către transgresiunile și regresiunile Mării Negre, în strânsă legătură cu retragerea apelor din Lacul Getic din pleistocen, cu oscilațiile nivelului oceanului planetar. Calitatea acestor rezerve de materie primă este inferioară celorlalte varietăți până acum prezentate dar apropiată de cea provenita din Platforma Balcanică, din cauza alterărilor produse prin erodările produse de denundări și de alterarea repetată a sedimentului la scurgerea apelor spre Marea Neagră sau spre Bazinul Dacic, în condițiile unui climat mai cald, specific arealului geografic dobrogean.

IV. Zona Carpaților Apuseni-Meridionali și a Piemontului subcolinar și din Câmpia de Vest a României în care au fost exploatate rezervele constituite din bolovanii de râu rezultați din activitatea de eroziune și transport a apelor la topirea ghețarilor și zăpezilor de pe înălțimile Carpaților și din Lacul Transilvan. Procesul se află în strânsă legătură cu geneza văilor Mureșului, Timișului, cu consecințele instalării Dunării pe traseul actual, cu aportul apelor sale și a afluenților săi veniți dinspre centrul Europei. Rezultatele cercetărilor din peșterile Carpaților sudici, de pe terasele Timișului și afluenților săi de la Tincova, Românești³⁵, a Mureșului de la Zăbrani, Cladova și Conop³⁶ sunt strâns legate de condițiile zonale în care se află rezervele de materie primă și de care ne vom mai ocupa în continuare.

V. Nu știm încă, datorită lipsei unor descoperiri mai noi, mai de

substanță, care este situația paleoliticului din **Câmpia Transilvană** și în special din spațiul cuprins între Crișuri, Someș și Tisa, legate genetic de evoluția ramurii apusene, de origine vulcanică, a Carpaților Orientali, cu referire specială la masivul Harghita-Căliman. Prin transportul din această zonă, prin și eroziuni, s-au îngropat sedimente produse prin retragerea apelor din Podișul Transilvan. În acest areal, relieful scade treptat spre vest, spre Câmpia Tisei. Materia primă în acest areal constă din calcedonii, opaluri, obsidiană, cuarț și cuarțit, gresii silicoase etc. Cercetările de la Iosășel³⁷, Bixad, Boinești, Remetea, Călinești³⁸, etc. sunt câteva repere care ne oferă unele criterii care ne leagă cultural, dar nu întotdeauna și genetic, de probleme puse de zonă, de exploatarea bolovanilor rulați cu care se învecinează la sud și care au fost folosiți la cioplirea armelor și uneltelor de către om în paleolitic.

VI. Versantul estic al Carpaților Occidentali până la Valea Siretului în care se înscriu, în principal, descoperirile de la Bicaz, Bardos, Bicâj, Buda, Ceahlău (Bofu Mare, Bofu Mic, Cetățica, Lutărie)³⁹, Poiana Cireșului, Lespezi⁴⁰ etc. Acest grup de descoperiri se constituie într-un areal geografic în care domină varietățile de materie primă reprezentate în cea mai mare parte de varietățile menilitului din Carpații Orientali (menilitul este o rocă sedimentară compusă din opaluri și hidroxizi de fier, de aspect vărgat), silex cretacic, gresii silicoase, șist negru de Audia⁴¹. În zona înaltă a Ceahlăului, la *Scaune*, este folosită o rocă de origine vulcanică, fumurie sau transparentă (obsidiană) provenind din masivul vulcanic Harghita-Căliman⁴². Varietățile acestea de materie primă folosite de om se găsesc în sedimentele încastrate sau la suprafață, sub formă de bolovani rulați, mai mult sau mai puțin, desprinși din sedimente *in situ*, transportați gravitațional de ape în albiile râurilor.

Materialul folosit ca materie primă, din arealele luate în discuție puteau proveni din exploatarea surselor locale sau puteau fi aduse de vânătorii-culegători ai epocii paleolitice din arealele geografice vecine, cu ocazia periplului pentru procurarea mijloacelor de hrană, în alergarea după migrarea vânatului, cauzate și de variațiile climatice. Este grea de crezut că puteau proveni numai dintr-un schimb organizat între grupurile de vânători din zone învecinate.

În așezarea de la Zăbrani, indiferent de adâncimea de la care provin piesele, materia primă folosită era, așa cum am arătat, furnizată de bolovanii rezultați din erodarea malurilor văilor și constau din varietăți de calcedonii, opaluri, cuarțite, gresii silicoase, calcare sau șisturi. Până acum, în așezare nu s-au găsit, ca în cazul descoperirilor de la Cladova, piese sau încercări de prelucrare a cuarțului cristalin sau transparent (diamant de Maramureș). Determinări de laborator ale rocilor nu avem până în prezent. Avem doar

determinări macroscopice. Erau folosiți în exclusivitate bolovanii de râu selectați din prundișul terasei de la diverse adâncimi, din orizonturi și poate locuri diferite. Aceștia păstrează totdeauna cortexul care uneori are luciu sau patina zăcământului din care provenea, adesea impregnată de oxizii metalici. Nucleele cioplite, găsite în cercetarea de suprafață sau provenite din săpătură, păstrează parțial sau total cortexul și prezintă un plan de lovire preparat. Au unul, două sau mai multe planuri și uneori formă globulară. Sunt și cazuri când din cauza calității proaste a rocii sau din neîndemânarea ciopliturului, decaparea nu a reușit și bolovanul a fost abandonat. Sunt și câteva cazuri când din cauza unor mici adâncituri, făcute intenționat pe la mijlocul bolvanului și a uzurii de folosire la capete, credem că au fost folosiți repetat și au servit ca percutoare. Cele mai multe piese au planul de lovire pe cortex. Cele mai elaborate au plan de lovire (talon) lat și, ca și atunci când se afla pe cortex, uneori prezintă așchieri de la percuție. Aproape întotdeauna piesele cioplite au bulb de percuție. Din cioplire au rezultat și așchieri-deșeuri. Este foarte probabil ca decaparea să se fi făcut și pentru identificarea sensului de clivare a rocii și a calității sale, după care se pornea desprinderea așchiilor pe sensul de clivare cel mai favorabil, urmând apoi procesul de retușare. Amenajarea nucleelor nu era totdeauna funcțional obligatorie. Datorită cantității mari de materie primă avută la îndemână, pentru operațiuni comune, cotidiene, se putea folosi orice fel de așchie cu muchie ascuțită, tăioasă, și numai pentru activități mai speciale (vârfuri de lance, burine) decojirea era obligatorie. Finisarea piesei sau a uneltelor comandate special se făcea prin retușare totală sau parțială, pe una sau ambele laturi, la nevoie altern. Un număr apreciabil de produse de debitaj sunt atipice și se datorează motivului arătat mai înainte dar și calității neomogene a bolovanilor, în special a cuarțului și cuarțitelor ce prezentau fisuri naturale, produse în timpul transportului prin rulare. Preocuparea de a desprinde lame este aproape inexistentă și numai în sedimentele din paleoliticului superior, cuprinse între suprafață și 1 m adâncime. Prin cioplirea pieselor de pe nucleee se intenționa obținerea așchiilor, în special groase, sau în cel mai fericit caz de aspect lamelar, folosindu-se aceeași tehnică de cioplire, atât pentru rocile ce proveneau din varietățile de silixuri, cât și din cuarțit, roci gresioase cuarțifere etc. De fapt, această tehnică dă caracterul unitar al acestui tip de industrie. Ca observație generală asupra descoperirilor de la Zăbrani, putem preciza că materialul descoperit până la 0,35 – 0,40 m, provenind din solul arat sau porțiunile ferite, indeterminabil ca situație, în solul arat este constant mai numeros, în comparație cu cel din solul galben cafeniu care urmează și cu cel din toate straturile de sub acesta, incluzându-le și pe cele din orizonturile cu concrețiuni calcaroase ce separă variațiile mari de climat identificate în sit. Cele cuprinse între adâncimea de 0,40 și 1,00 – 1,05 m, tipologic și tehnic aparțin materialelor atribuite de Fl. Mogoșanu aurignacianului din Banat⁴³ și din

peșterile Carpaților Meridionali sau din zona Porților de Fier⁴⁴. Sub aceste adâncimi, deși piesele sunt mai slab reprezentate cantitativ și calitativ, ele aparțin unei tehnici de prelucrare de tip *levalloisian* și pot fi atribuite unor aspecte ale musterianului, cunoscut în epoca din zonă iar spre bază, acheuleanului. Pe măsură ce săpătura se adâncește *tradiția levallois*⁴⁵ este tot mai pregnantă. Nu știm încă dacă la baza depunerilor nu există și un orizont care să aparțină numai *levalloisianului*.

O problemă care rămâne deschisă, este cea pusă de cele câteva piese de tip microlitic găsite în stratul de pământ arat, de la suprafață dintre 0 – 0,40 m sau din primul orizont de locuire. Poate extinderea săpăturilor în suprafață ar putea rezolva problema prin identificarea unui orizont sau zone în care sedimentul să fie nederanjat și mai bogat în unelte. Ele ar putea aparține tendinței de microlitizare, așa cum este cazul aurignacianului final de la Românești – Dumbrăvița, contemporan proto-clisureanului din zona Porților de Fier sau perioadei epipaleolitice/mezolitice pe care, în aceasta zonă, nu o prea cunoaștem. Ceea ce putem constata este că persistența pieselor în tipologia neolitică este atestată în zonă de utilajul din silex și obsidiană din săpăturile de la Lipova-Hodaie și din cele de la Ghioroc-Ceangăi, de la începutul secolului XX, aflate în colecția muzeului din Arad.

Concluzii

Săpăturile de Zăbrani, împreună cu cele de la Cladova și Conop⁴⁶ pot face dovada că industria care folosește ca materie primă bolovanii de râu de proveniență mixtă (variata) – cuarț, cuarțite, silex și uneori gresie – din peșterile Carpaților Meridionali și Apuseni de pe terasele joase din câmpia de vest, reprezintă o veche și persistentă tradiție culturală din această parte a Europei, având contingentă și tradiție sau aceiași filiație cu cele de pe versantul sudic al Carpaților Meridionali și dealurilor subcolinare de pe valea Dârjovului, Oltului și afluenților săi. Acest tip de industrie care a transformat bolovani de râu, prin cioplire cu desprindere intenționată de așchii (zisă inițial “de miez”) dovedește a fi singura care conferă substanță continuității de ocupare a acestei părți a țării și continentului, pornind de la indiciile pe care le oferă cioplirea de tipul levallois-acheulean, alăturându-se unei mari zone europene ce include, ca într-un arc, desfășurarea regională a Alpilor Mediteraneeni și central europeni⁴⁷, care se închide spre est cu cei carpatini. Acest tip de relief, la un anume etaj cronologic, a permis și favorizat inventarea de către omul ce popula arealul, inventarea unui unic tip de industrie, singurul posibil la acea epocă pe scara prezenței genului. Acest relief a suportat denudări și transporturi gravitaționale care au produs bolovani rulați prin acțiunea apelor rezultate din topirea ghețarilor sau din regimul pluvial pe care l-au suportat în ultima parte a pleistocenului, în Riss-Würm și Würm.

Inventarea tehnicii de prelucrare a bolovanilor de râu a fost poate cea dintâi pe calea inventicii – “o adevărată revelație” care ne-a pus, pe noi cercetătorii, în fața înțelegerii unui fenomen în desfășurarea sa spre actual. În derularea timpului istoric s-au produs schimbări de ordin geologic, climatic, resedimentări, remodelări a reliefului, închegarea și destrămarea de ecosisteme la care omul și-a acomodat modul de viață, a supraviețuit îmbunătățindu-și condițiile de existență, inventând comportamente noi, arme și unelte noi, o lume mereu nouă cu spiritualitate nouă, înțelegere nouă a mediului înconjurător, relații noi cu creatorul, divinități noi care se circumscriu pe areale geografice de viață. Fiecare din aceste etape au avut paleorelieful specific.

Identificarea acestor momente ale evoluției paleoreliefului este tot atât de importantă pentru arheologi ca și identificarea faciesurilor culturale. Cercetările din ultima parte a secolului XX ne-au dovedit-o. Un rol important în luminarea problemelor a revenit corpului arheologilor specializați ai epocii pietrei cioplite și în primul rând celor francezi, între care o contribuție importantă au adus-o în secolul nostru Francois și Denise Sonnevile-Bordes⁴⁸, E. și H. de Lumley⁴⁹, Carlo Peretto⁵⁰, A. Tuffreau⁵¹, etc. care au identificat și inventat metode noi de investigație și care au format specialiști și au însămânțat colegilor și discipolilor din centrele universitare și de cercetare, metodele și experiența lor, producând o emulație în cercetarea domeniului.

Din cauza blocajelor economico-politice și ideologice între occident și fostul lagăr comunist, noi, arheologii din România, am rămas o vreme oarecum în afara zonei de efervescentă și cunoaștere a acestor realizări. Am putut doar avea cunoștință despre ele dar nu am putut intra în comunicare. Am avut și avem idei și realizări importante. Dar din aceste motive și din lipsa mijloacelor financiare de cercetare și valorificare, rezultatele descoperirilor noastre, uneori foarte importante și productive pentru frontul cercetării paleolitice, au rămas în afara posibilității de a fi cunoscute de către specialiștii din lumea întreagă. Acestea au rămas în documentația fiecăruia dintre noi, pentru fiecare șantier și epocă, fără a fi publicate, sau au fost publicate doar parțial, cât s-a putut, împreună cu materialele aflate în depozite, care să participe la efortul general alături de colegii lor de branșă. În această situație sunt și cercetările de la Zăbrani. Mai grav este faptul că de ele nu au putut afla nici ceilalți specialiști ai epocii din țară sau Europa de est.

Din cercetările și observațiile noastre din teren, din săpături, din bibliografia existentă la această dată știm că acest tip de industrie bazată pe exploatarea bolovanilor de râu din silex, cuarțit, etc., s-a desfășurat în arealul Carpaților Meridionali și de pe rama sudică a celor apuseni; că acest tip de industrie a fost sesizat la început în peșteri și mai apoi în așezările în aer liber. Cercetările mai vechi ale lui Marton Roska⁵², C. S. Nicolaescu Plopșor⁵³ și ale altora, ocazional, au menționat și piesele din cuarț sau roci cuarțitice, au fost sesizate și în locuirile de suprafață dar au fost trecute cu vederea.

Ele au fost considerate ca locuri specifice paleoliticului mijlociu și superior, de peșteră. Mai recent M Cărciumaru⁵⁴, în urma analizelor de polen, situează acest tip de industrie în Eemian, în interstadialul Riss-Würm, confirmând o ipoteză mai veche a lui C. S. Nicolaescu Plopșor și M. Roska⁵⁵.

Până la obținerea noilor date care au rezultat din efectuarea săpăturilor de la Cladova, comuna Păuliș, județul Arad, materia primă luată în considerare, când era vorba de industria cuarțitică, era în principal cuarțul hidratat provenind din bolovanii de râu cu cortex. În urma acestor descoperiri, s-a constatat că și cuarțul de filon era folosit la cioplirea uneltelor și armelor omului din paleolitic. Explicația se datora în primul faptului că această materie primă din rocă hidratată se cioplea mai ușor și era mai la îndemână omului; bolovanii de cuarț se găseau peste tot; al doilea motiv era că silexul deshidratat de filon, deși era foarte răspândit în epocă, era greu de cioplit în forme finite și, în același timp, mai greu de deosebit de cercetători în investigațiile de suprafață. Era citat, ca folosit mai frecvent, doar de Marton Roska care mai sesizează că era folosit ca materie primă în fabricarea uneltelor și calcarul cristalin, atunci când s-a ocupat de descoperirile din peștera de la Cicoclovina⁵⁶. Faptul a fost reținut și de C. S. Nicolaescu Plopșor⁵⁷.

Observațiile făcute asupra pieselor din cuarțit de la Cladova au putut reține atenția că se utiliza la nevoie și cuarțul de filon, mai puțin alterat de deshidratare, selectat calitativ prin încercarea calității zăcămintului; ca alături de acesta și de silex s-a încercat și folosirea altor roci de filon, din sit sau din zonă, cum ar fi calcarul cristalin și cuarțul transparent cu duritate mai mare, cunoscut și sub denumirea de "diamant de Maramureș".

Studiile, în special din secolul al XIX-lea și a doua jumătate a secolului XX⁵⁸, au pus în lumină tehnica de cioplire de tip *levallois*, inventată încă din stadiul glaciuar Riss. În această nouă optică, în special datorită rezultatelor cercetărilor de la Cladova, s-a putut face constatarea că la noi, în așezări în aer liber, tehnica *levallois* era cunoscută încă din interglaciuarul Riss-Würm. La Zăbrani, nu s-a ajuns cu săpătura până la stratul de prundiș pentru a se vedea întreaga succesiune stratigrafică, dar în partea cea mai de jos s-a săpat puțin și pe suprafețe reduse din motivele prezentate iar cercetarea trebuie continuată. Astfel, constatăm că, de la nivelurile cele mai adânci și mai vechi până la suprafață, tehnica *levallois* este prezentă, în special prin așchiile de tip *levallois*, cuțitele *a dos natural* și mai ales prin prezența așchiilor cu cortex, atât în prelucrarea silexului cât și a cuarțului. Piese tipice sunt puține dar tipurile de nuclee, de racloare și mai ales prezența în procente de peste 90% a industriei bazate pe așchii, precum și numărul mic de așchii lamelare vin să confirme această părere.

Acest tip de industrie, bazată pe tehnica *levallois*, apare de la adâncimea cea mare, de 2,80 m, până la 1,00 m de jos, a sedimentului până acum cercetat.

Deși piesele sunt puține, putem vorbi de faptul că locuirea începe cu o industrie acheuleană care apoi devine de tip musterian. Numai de la adâncimea de 0,65 m este o trecere spre industria specifică aurignacianului. În acest segment stratigrafic, numărul pieselor descoperite este mult sporit cantitativ ceea ce presupune și o înmulțire a populației. Lucrările agricole au modificat ordinea firească a sedimentelor și lasă în suspensie prezența unei posibile locuiri firave, aparținând mezoliticului. Descoperirile de la suprafață vin să întărească aceste supoziții. Această situație face riscantă și prematură avansarea altor ipoteze dar nu ne oprește să comparăm piesele cu celelalte descoperiri din țară, din zonă și de pe continent.

Pe baza acestor prime rezultate, constatăm că situl arheologic de la Zăbrani se înscrie în seria celor atribuite paleoliticului cuarțitic: peștera Cioclovina⁵⁹, Baia de Fier ⁶⁰, Boroșteni⁶¹, Băile Herculane⁶², Ohaba Ponor⁶³ și Nandru⁶⁴, Peștera Moeciu⁶⁵, Peștera Climente I⁶⁶, Peștera Românești⁶⁷, cu cele din aer liber de la Tincova⁶⁸ și de la Românești-Dâmbovița, din nivelul I⁶⁹, dar mai cu seamă cele de la Conop⁷⁰ și Cladova⁷¹, de pe Valea Mureșului. Cercetările de la Zăbrani au însă și meritul că, prin tipologia uneltelor din locuirea aparținând paleoliticului superior, ne dau prilejul să asociem aceste descoperiri cu cele din așezările aurignaciene din Banat, cercetate de C. S. Nicolaescu Ploșor, Fl. Mogoșanu și I. Stratan⁷². Materia primă de bază din aceste situri era silexul. Cuarțul nu intra în atenția cercetătorului decât atunci când se luau în discuție săpăturile din peșteră. Ceea ce este cazul să subliniem acum, este faptul că procedeul (model tipologic) practicat în prelucrarea acestor două categorii de materie primă sunt provenite din același areal geografic, în care se transmite tehnica de prelucrare a uneltelor și armelor și în neoliticul vechi și mijlociu, în culturile Starcevo-Criș și mai ales Vinca, bazându-ne mai ales pe săpăturile efectuate de noi la Lipova- Hodaie⁷³.

Cât privește relația culturală de la Zăbrani cu descoperirile de pe continentul european, în stadiul actual al cercetării este riscant să facem prea multe analogii deoarece tipurile de unelte găsite nu ne ajută prea mult dar și din lipsa unui număr prea mare de piese elaborate tehnic. Faptul se datorează și situației că în restul continentului, în afară de spațiul nostru geografic carpato-dunărean, o industrie bazată în special pe prelucrarea acestor două categorii de materie primă nu prea se cunoaște până acum. Tehnica *levallois* este însă cea care ne permite o apropiere în evaluarea culturală. Un alt criteriu care ne permite să facem unele considerații cronologice este stratigrafia.

Am precizat că în afară de spațiul nostru geografic, o industrie de genul acesta nu cunoaștem pentru că prin el înțelegem întreg spațiul carpato-dunărean, în care se includ și Carpații nordici din care își colectează Dunărea afluenții de pe cursul său mijlociu dar care include și versantul vestic al înălțimilor malului fluviului. Afluenții au constituit culoarele pe care s-au vehiculat tradițiile zonale care au asigurat și schimburile culturale și influențele

venite din celelalte spații geografice ale continentului. Această situație este susținută de descoperirile din Cehia⁷⁴, Slovacia⁷⁵, actuala Ucraina subcarpatică⁷⁶ din siturile de la Kulna, Bojnice III, Ganovce, Marsovice II, Dolni Kounice, etc.

Tot în acest areal carpato-dunărean, se integrează și descoperirile din stațiunea de la Erd din Ungaria⁷⁷ cu care deja s-au făcut asocieri în evaluarea paleoliticului cuarțitic pe galeți. Această stațiune ne oferă un element de comparație ca relief geografic și stratigrafie într-o așezare deschisă, pe o terasă geologică asemănătoare. Descoperirile de la Cladova și de la Zăbrani lămuresc problema vechimii și a relațiilor genetice ale paleoliticului cuarțitic, arătând că acesta este mai vechi decât cel de la Erd. El este ca vârstă din Eemian și face legătura cu descoperiri de aceeași vârstă din restul continentului european. Urmărind relieful muntos al continentului european, observăm că acesta face o curbă venind din spațiul Alpilor italieni⁷⁸, francezi⁷⁹, făcând joncțiunea prin Germania⁸⁰ cu Carpații nordici⁸¹. Pe acest traseu se înscriu o serie de descoperiri cu industrie asemănătoare bazată pe silex și rareori pe cuarțit.

În toate aceste descoperiri au fost luate în considerare tipuri de sediment, vârsta și tipologia uneltelor care se aseamănă cu cele de la Zăbrani și în general cu întreaga industrie aflată în arealul Carpaților meridionali și apuseni. În arealul nostru geografic, impresionează prezența constantă a utilizării acestor două categorii de materii prime însoțite și de atele, toate provenind din bolovani de râu. Întrebarea care se pune este dacă ele prezintă numai sau și un dat tehnic, o acomodare a omului acestui areal, în prelucrarea rocilor, la ecosistem și legat de aceasta de o continuitate de care se poate lega și întrebarea existenței unui tip rasial sau un comportament legat de ecosistem. Întrebarea este și dacă ține de o regionalizare comportamentală într-o perioadă mult mai târzie, cum e cazul în cadrul culturii Schela Cladovei-Lepenski Vir⁸² din mezolitic. În această din urmă situație, s-a modificat și întregul comportament al umanității prin implementarea modului de viață productiv, bazat pe producerea de bunuri, care s-a desăvârșit în timpul neoliticului, ducând la abandonarea modului de viață al societății preistorice și adoptarea altor surse de materie primă în procesul de producție, cum a fost cornul, colți de mistreț, os, piatra șlefuită apoi extragerea și prelucrarea metalelor, continuând seria invențiilor până în contemporaneitate.

În cercetările de la Zăbrani s-a adăugat observația că acolo s-au folosit doar cuarțul și rocile cunoscute sub denumirea de silexuri, provenite numai din bolovani de râu (roci variate ca vârstă și origine). Acest fapt dă nota specifică așezării de la Zăbrani – Dealul Pietrei, Dealul Pârneava (de care ne vom ocupa separat) și din celelalte, identificate în cercetările de suprafață de la Frumușeni, din mai multe puncte. Ele lasă loc părerii că așezări de acest fel ar putea exista și în alte situri din zonă și că locuirile de pe terasele

râului Bega de la Românești și de pe valea Timișului, de la Tincova, ar putea fi încadrate în această categorie.

NOTE

¹ Cercetările de la Zăbrani-Pârnea, unde au fost identificate dovezi de locuire și din alte epoci, vor constitui obiectul unei lucrări viitoare.

² *** *Monografia Geografică a Republicii Populare Române*, I. *Geografia fizică* (Anexa), București, 1960.

³ Mihăilescu, V., *Dealurile și câmpiile României*, București, 1966, p. 111-129.

⁴ E. Pădureanu, *Descoperirile epipaleolitice de la Zăbrani, județul Arad*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente istorice și de Artă*, 2, 1974, p. 62-63.

⁵ V. Boroneanț, *Considerații asupra istoriei străvechi a județului Arad în lumina cercetărilor de la Conop, Zăbrani și Cladova*, în *Ziridava*, 11, 1979, p.109-116.

⁶ M. Cărciumaru a recoltat probe de sol pentru analizele de sporo-polen care nu au mai fost efectuate.

⁷ Mulțumim colegului J. Nandriș pentru colaborare.

⁸ Aducem mulțumiri postume avocatului G. Miloș, un împătimit iubitor al arheologiei arădene, care ne-a fost tovarăș în multe cercetări de teren pe dealurile, câmpiile și văile Mureșului și Crișului și care cu inimă deschisă ne-a prezentat colecțiile sale, aflate în depozitul de la ultimul etaj și din podul unui imobil situat pe malul Mureșului.

⁹ V. Boroneanț, D. Demșea, în *Ziridava*, 3-4, 1974, p.11-23.

¹⁰ Mihăilescu, V., op. cit.

¹¹ Aducem mulțumiri colegului H. Azvadurov care a participat la săpătură și care a făcut aprecieri asupra solurilor de la Zăbrani.

¹² Analiza materialului s-a făcut după tipologia lui F. Bordes (Bordes, F., *Typologie du paleolithique ancien et moyen*, I, II, Bordeaux, 1961).

¹³ V. Boroneanț, *Acheuleen superieur de Cladova (Roumanie) et la question du paleolithique quartzitique*, în *Anthropologie*, 29, 1-2, 1991, p.29-43.

¹⁴ Vezi explicațiile de la p. 17 sqq.

¹⁵ C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Oamenii din vârsta veche a pietrei*, București 1965, p.45-59.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *** *13th International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Forlì-Italy, 8-14 September, 1994; *4th Colloquium, First humans and their cultural manifestations*, Forlì, 1996.

¹⁸ C. S. Nicolaescu-Plopșor, C. Mateescu, *Șantierul arheologic Cerna-Olt*, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p.395-397; M. Cărciumaru, *Boroșteni-Peștera Cioarei*, Târgoviște, 2000.

¹⁹ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab., *Șantierul Arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957 p.41-90.

²⁰ C. S. Nicolaescu-Plopșor, C. Mateescu, op. cit.; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.

²¹ V. Boroneanț, *Descoperiri gravetiene în peștera lui Climente*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1968, p. 542-546 ; idem, *Paleolithique et epipaleolithique dans la region des Portes de Fer*, București, 2000.

²² C. S. Nicolaescu-Plopșor, I. Stratan, *Șantierul arheologic Tincova*, în *Materiale*,

VII, 1960; I. Stratan, *Șantierul Tincova*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 123-125 ; Fl. Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978.

²³ Fl. Mogoșanu, I. Stratan, *op. cit.* ; Fl. Mogoșanu, *op. cit.*

²⁴ V. Boroneanț, *Paleolithique superieur et epipaleolithique dans la region des Portes de Fer*, București, 2000.

²⁵ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, 2000; Em. Alexandrescu, în *Buletinul Muzeului Teoharie Antonescu*, Giurgiu, 1996-1998, 2-4.

²⁶ C. N. Mateescu, Em. Protopopescu-Pache, V. Grossu, *Formation des couches de civilisation de la station de Vădastra*, în *Quartar*, 20, 1969, p. 149-150; Basil Ghetie, C. Mateescu, *L'élevage et utilisation des animaux pendent de neolitique Moyen a Vădastra (Roumanie)*, în *Zephyrus. Universidad de Salamanca*, 18-19, 1978, p.135-145.

²⁷ Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul din spațiul cuprins între Carpați și Dunăre*, București, 2000; V. Boroneanț, *Descoperirile arheologice de la Ciuperceni*, București, în *Materiale de Istorie și Muzeografie*, X, 1980, p.23-27. Materialele rezultate din săpăturile efectuate de mine au rămas nepublicate, în speranța reluării lucrărilor și în alte puncte sesizate în cursul cercetărilor de teren și a confruntării cu cele identificate de echipa C.S.Nicolaescu Plopșor. Materialele au fost depuse la Institutul de Arheologie din București, secția de paleolitic de atunci. Regretabil este că fostul meu coleg de birou și considerat de mine foarte bun prieten, fără să-mi spună nimic, le-a publicat, folosind probabil și documentarea grafică, dar nu și carnetele de șantier. Îmi rezerv dreptul de a-l publica acum, împreună cu materialul aflat sub inventar la Muzeul Județean din Alexandria și cu comentariile de rigoare.

²⁸ Fl. Mogoșanu, *op. cit.*

²⁹ V. Chirică, *Gisements paleolithique de Mitoc*, Iași, 2001.

³⁰ N. N. Moroșanu, *Le Pleistocene et le Paleolithique de la Roumanie du Nord Est*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, 1938, p.5; Al. Păunescu, *Ripiceni Izvor. Paleolitic și mezolitic*, București, 1993.

³¹ M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974.

³² M. Brudiu, *Prelucrarea oaselor și coarnelor de ren în așezarea paleolitică de la Cotul Niculinți, jud. Botoșani*, în *SCIVA*, 31, 1980, 1, p.13-22, p. 425-443; idem, *Descoperiri paleolitice la Crasnaleuca (comuna Catusca, jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 2 1980, p. 425-443.

³³ I. Borziac, V. Chirica, *Considerații referitoare la musterianul dintre Nistru și Carpați*, în *Studia in memoriam I. Niculiță*, Chișinău, 1999; Al. Păunescu, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprinsă între Siret și Prut*, București, 1999; V. Chirica, I. Borziac, N. Chetaru, *Gisements du paleolithique superieur anicen entre le Dniestr et la Tissa*, în *BAI*, V, Iași, 1992.

³⁴ Al. Păunescu, *Evoluția istorică de pe teritoriul României din paleolitic și până la începutul neoliticului*, în *SCIVA*, 31, 4, 1980, p.527; idem, *Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei*, București, 1999

³⁵ Fl. Mogoșanu, *op. cit.*

³⁶ V. Boroneanț, *Acheuleen superieur de Cladova (Roumanie) et la question du paleolithique quartzitique*, în *Anthropologie*, 29, 1-2, 1991, p.29-43.

³⁷ M. Roska, *Recherches paleolithiques en Transylvanie en 1927*, în *Dacia*, 3-4, 1933, p.8-23.

- ³⁸ M. Bitiri, *Paleoliticul din Țara Oașului*, București, 1972.
- ³⁹ C. S. Nicolaescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le paleolithique de Ceahlău*, în *Dacia* NS, X, p.5-30, p.36-47, 1966.
- ⁴⁰ M. Bitiri, V. Căpitanu, *Așezarea paleolitică de la Lespezi, jud. Bacău*, în *Carpica*, 5, 1972, p.39-68.
- ⁴¹ M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974.
- ⁴² C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Sviderianul*, în *Dacia* NS, 2, 1958, p.5-34; M. Brudiu, *op. cit.*
- ⁴³ Fl. Mogoșanu, *op. cit.*
- ⁴⁴ V. Boroneanț, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, București, 2000, p.10-13.
- ⁴⁵ F. Bordes, *op. cit.*
- ⁴⁶ V. Boroneanț, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 109-116; idem, în *Anthropologie*, 29, 1-2, 1991, p.29-43.
- ⁴⁷ Idem, în *Anthropologie*, 29, 1-2, 1991, p.29-43.
- ⁴⁸ F. Bordes, *op. cit.*
- ⁴⁹ H. de Lumley, *La Prehistoire Francaise*, Paris, 1976, I, II.
- ⁵⁰ C. Peretto, *13th International Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences*, Forlì-Italy, 8-14 September, 1994.
- ⁵¹ A. Tuffreau, *Acheuleen dans la vallee du Sommes et paleolithique moyen dans le nord de la France*, în *Publications du CERP*, 6, Lille 2001.
- ⁵² M. Roska, *Recherches paleolithiques en Transylvanie en 1927*, în *Dacia*, 3-4, 1933, p.8-23 ; idem, *Paleoliticul Ardealului*, în *AIGR*, 14, 1930, p.99-112 ; idem, *Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum* I, Cluj, 1942 ; C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Cercetări asupra paleoliticului timpuriu*, în *Materiale*, 3, 1957, p.281-284 ; L. Roșu, *Cercetări asupra paleoliticului de la Iozășel*, în *Revista Muzeelor*, 3, 1969, p.257-260.
- ⁵³ C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Le Paleolithique Superieure en Roumanie*, în *Dacia*, 5-6, 1936 p. 41-107.
- ⁵⁴ M. Cărciumaru, *La relation homme-environnement; element important dans la dynamique de la societe humaine au cours de paleolithique et de epipaleolithique sur le territoire de la Roumanie*, în *Dacia* N.S., XXIX, p.734.
- ⁵⁵ M. Roska, în *Dacia*, 3-4, 1933, p. 8-23.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ C. S. Nicolaescu-Plopșor, în *Dacia*, 5-6, 1936 p. 41-107.
- ⁵⁸ V. Comment, *Les industries de l'ancien Saint-Achueul*, în *L'Anthropologie*, XLIX, p.527-572.
- ⁵⁹ M. Roska, în *Dacia*, 3-4, 1933, p.8-23 ; idem, *Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum* I, Cluj, 1942.
- ⁶⁰ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab., *Șantierul Arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, 1957, p. 41-49.
- ⁶¹ C. S. Nicolaescu-Plopșor, C. Mateescu, *Șantierul Arheologic Cerna – Olt*, *Materiale* III, 1957.
- ⁶² C. S. Nicolaescu-Plopșor, *Șantierul Arheologic Băile Herculane*, în *Materiale*, III, 1957, p.51-58.
- ⁶³ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab., *Șantierul Arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, 1957, p.41-49.
- ⁶⁴ Idem, *Șantierul Arheologic Nandru*, în *Materiale*, III, 1957, p.29-40.

- ⁶⁵ C. S. Nicolaescu-Plopșor și colab, *Săpăturile din peștera Gura Cheii, Râșnov*, în *Materiale*, VII, 1960, p.15-18.
- ⁶⁶ V. Boroneanț, *Descoperiri gravetiene în Peștera lui Climente*, în *Revista Muzeelor*, 6, 1968, V, p. 542-546; idem, *Descoperiri arheologice în unele peșteri din Defileul Dunării. Grupul de Cercetări Arheologice Porțile de Fier, Speologia, Seria Monografică*, București, 1979, p.140-182; idem, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, București, 2000, sv.
- ⁶⁷ M. Moga, *Muzeul Regional al Banatului*, în *Revista Muzeelor*, 1, 1964, p. 295; V. Boroneanț, *Arheologia peșterilor și minelor din România*, București, 2000, p. 92.
- ⁶⁸ C. S. Nicolaescu-Plopșor, I. Stratan, *Săpăturile de la Tincova*, în *Materiale*, VII, 1960, p. 26-33; I. Stratan, *Șantierul Tincova*, în *Materiale*, VIII, 1962, p.123-126.
- ⁶⁹ Fl. Mogoșanu, *op. cit.*
- ⁷⁰ V. Boroneanț, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 109-116.
- ⁷¹ V. Boroneanț, *Considerații preliminare asupra cercetărilor de la Cladova (comuna Păuliș, județul Arad)*, în *Ziridava*, 10, p.139-158 ; idem, în *Ziridava*, 11, 1979, p. 109-116; idem, în *Anthropologie*, 29, 1-2, 1991, p.29-43.
- ⁷² Fl. Mogoșanu, *op. cit.*
- ⁷³ V. Boroneanț, D. Demșea, *Cercetările arheologice de la Lipova-Hodaie*, în *Ziridava*, 3 - 4, 1974, p.11-23.
- ⁷⁴ K. Valoch, *Altpaläolithische Geröllgeräte aus der Umgebung von Dolni Kounice in Süd-Mähren*, în *Acta Musei Moraviae*, LXXVI,1991; idem, *Geröllgeräte-Industrien in Süd-Mähren*, în *Quartar*, 1983, 33-34.
- ⁷⁵ J. Barta, *On problems of the Middle Paleolithic in Slovakia*, în *Slovenska Archeologia*, 34,1986, p.279-292.; J. Barta, L.Banesz, *The Paleolithic and Mesolithic. Archaeological Research in Slovakia*, Nitra, 1981.
- ⁷⁶ I. Borziac, V. Chirică, *Considerații referitoare la musterianul dintre Nistru și Carpați*, în *Studia in memoriam I. Niculiță*, Chișinău, 1999; V. Chirică, I. Borziac, *Gisements du paleolithic superieur et ancien entre Dnjester et Tisa*, Iași, 2001.
- ⁷⁷ V. Gabori-Csank, *La station paleolithique d'Erd, Hongrie*, Budapest, 1968.
- ⁷⁸ L. N. Fiamma, *Lettere di Pietra*, Bologna,1996; F. Facchini, *Planning Capacity and Symbolism as Survival Strategies*; G. Cresti, *Materiali acheuleani revenuti presso Indicatore (Arezzo)*, în *Rivista di Scienze Preistoriche*, 27, p. 179-184.
- ⁷⁹ A. Tuffreau, *op. cit* ; M. Otte, *L'occupation moustérienne de Scany (Belgique)*, în *EAZ*, 31,1990, p.98-101 ; J. M. Cordy, U. Closet, *Les premiers peuplements humains dans le Benelux. Les Premiers Europeens*, în *Actes du 114 Congres National des Societes des savants*, Paris 3-9 avril,1989, p.177-187.
- ⁸⁰ V. Chabay, Sitlivy, *The Periodization of Core Reduction Strategies of the Ancient Lower and Middle Paleolithic*, în *Prehistoire Europeene*,1993, p.9-88.
- ⁸¹ I. Borziac, V. Chirică, *Considerații referitoare la musterianul dintre Nistru și Carpați*, în *Studia in memoriam I. Niculiță*, Chișinău, 1999.
- ⁸² V. Boroneanț, *Paleolithique superieur et epipaleolithique dans la region des Portes de Fer*, București, 2000; D. Srejovic, *Lepenski Vir*, Beograd, 1970; D. Srejovic, L. Zagorka, *Vlasac*, I, Beograd, 1978.

THE ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS AT ZĂBRANI

(Abstract)

Following the field research, undertaken between 1972 and 1976, two sites were identified at Zăbrani, dept. of Arad: on Dealul Pietrei and at Pârneava, both Paleolithic. On both sites, excavations took place between 1973-1976. The raw materials used consisted of the river boulders from the gravels found on the terraces of the Mureș river. The excavations were abruptly interrupted due to difficult working conditions. The maximum depth that was reached was 3,65 m but it is possible that the sediment might reach 6 m of depth.

The sites are located on a terrace of the right bank of the Mureș. The gravels are overlapped by a layer of loess, containing the Holocene deposits of the three Würm stadiums (W I, W II, W III). The sediments are separated one from another by deposits of calcium carbonate.

The excavations stopped underneath the most recent carbonate sediment (probably from the Eemian) of the last Würm inter-glaciations.

One of the main features of the lithic industry is the usage of river boulders as raw materials, especially the quartz and the flint (opal, jasper, chalcedonies) but also of softer rocks (grit stones). The technique resembles the Levalloisian. No faunal remains were recovered.

The most frequent types of tools resulted from the chopping of the rivers boulders, maintaining the cortex on over 80% of their surface.

Down to 0.90-1.10 m there are micro-artifacts that could date to the Acheullean and Mousterian. From 0.60 to 0.90 m, Aurignacian artifacts appear and from 0.40/0.45 to 0.60m they could be Mesolithic.

The most interesting fact is that a similar technique for chopping the boulders continues in the area up to the Middle Neolithic period, with clear microlithic influences.

We hope that, once the excavations are resumed, many of the problems raised by the typology and cultural assignation of the artifacts and of the sediments will be solved.

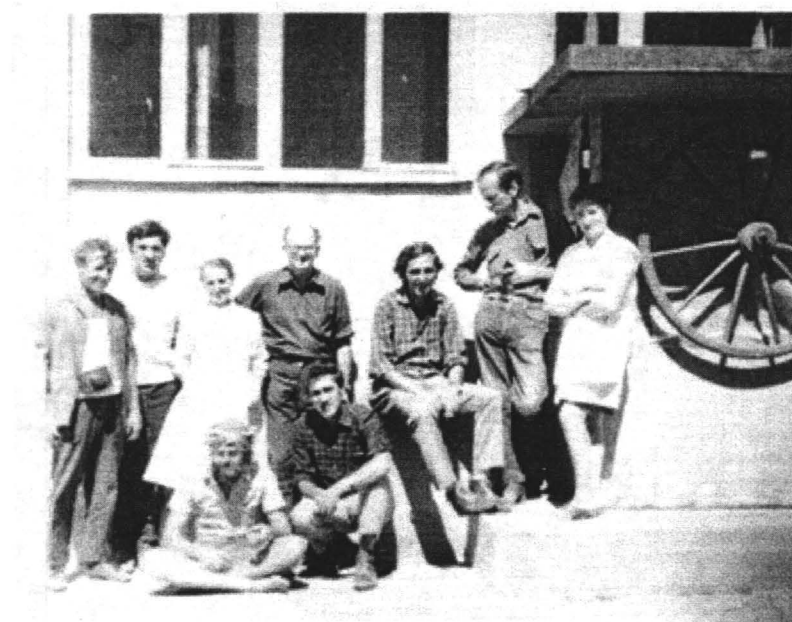
2

Pl. I 1) Cursul Mureşului la Zăbrani, văzut dinspre localitatea Păuliş 2) Lunca largă a Mureşului văzută de pe aşezarea Dealul Pietrei.

40

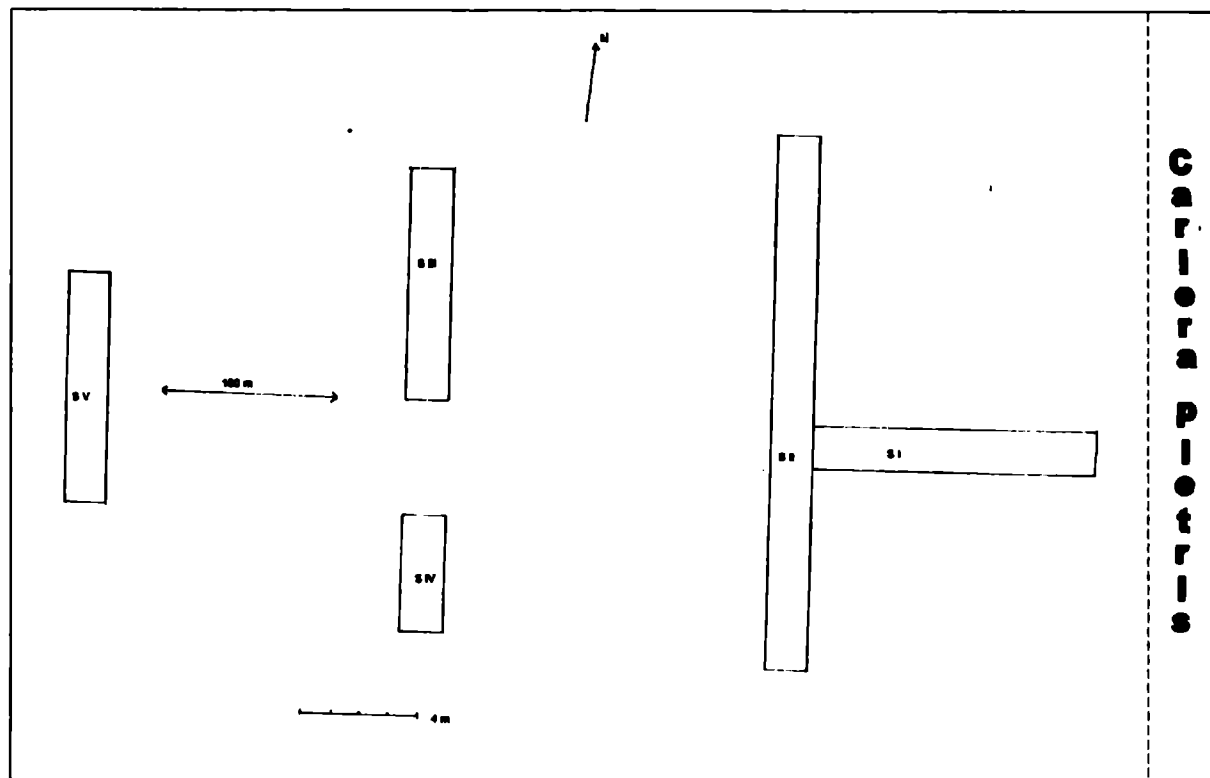

1

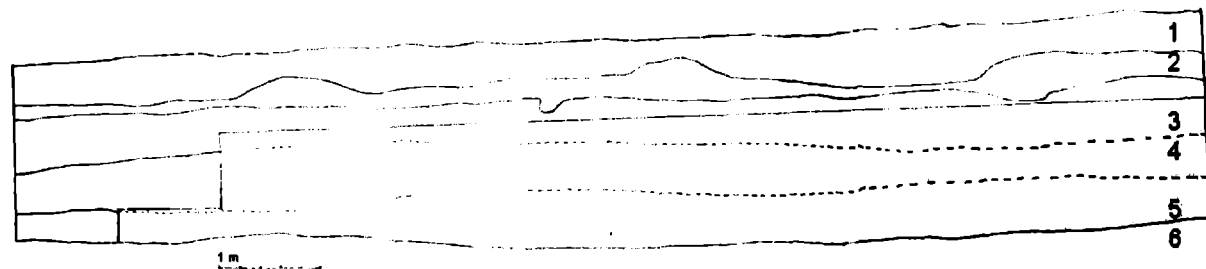

2

Pl. II 1) Așezarea de pe Dealul Pietrei cu amplasarea secțiunii V, pe fundal, în partea de sud, se vede satul cu biserica. 2) Echipa de cercetare din 1973. În centru, Egon Dörner, în dreapta V. Boroneanț, D. Demșea și o doamnă de la muzeu, în stânga M. Cârciumaru, J. Nandriș de la Universitatea din Londra și o doamnă de la Grădinița de copii, jos un alt membru al echipei de la Universitatea din Londra și E. Pădureanu. Vedere în fața fântânii.

Pl. III Schița de amplasare a secțiunilor I - V

LEGENDA

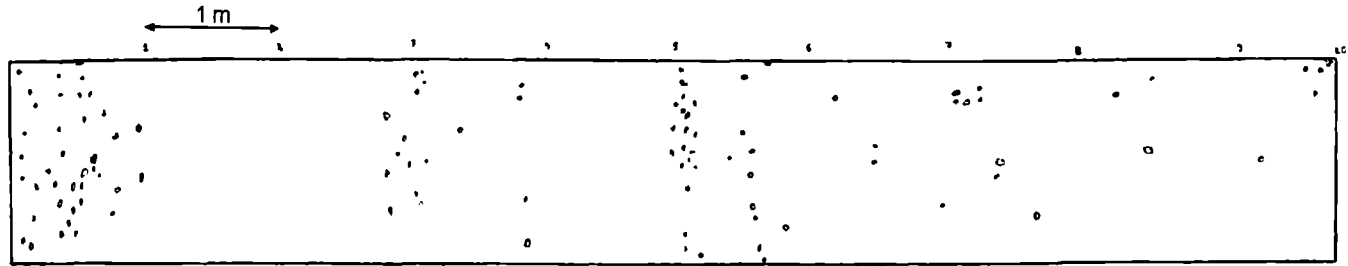
- 1 – Sol arat
- 2 – Sediment galben cafeniu (orizont A)
- 3 – Sediment cafeniu inchis (orizont B)
- 4 – Sediment galben cafeniu cu concrețiuni calcaroase
- 5 – Sediment cafeniu cu granule de feromangan in partea de jos
- 6 – Nesapat

- Sapatura 1973
- Sapatura 1974

Pl. IV Profilul săpăturii din secțiunea I din anii 1973 - 1974

ZABRANI 1973

Secțiunea I între adâncimile 0.45-0.30 m.

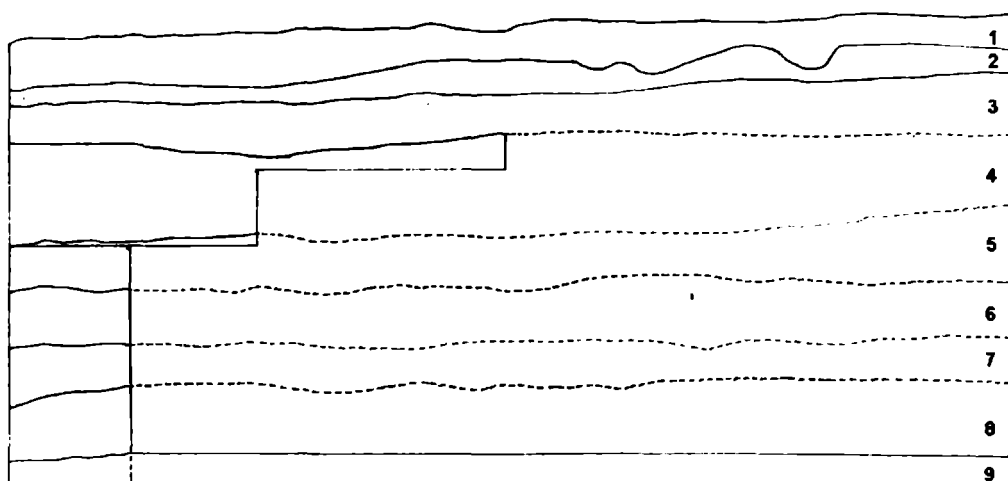

LEGENDA

● Silex

○ Cuarțit

Pl. V Plan cu răspândirea pieselor din silex și cuarțit din secțiunea I, între adâncimile 0,30 – 0,45 m

1 m

LEGENDA

----- Limita săpăturii 1975

----- Limita săpăturii 1976

1 - Sol arat

2 - Sediment galben cafeniu (B)

3 - Sediment galben cafeniu cu
acumulări de carbonat de calciu

4 - Sediment galben brun cu granule
de fiero-mangan

5 - Sediment galben brun cu
concretuni calcaroase

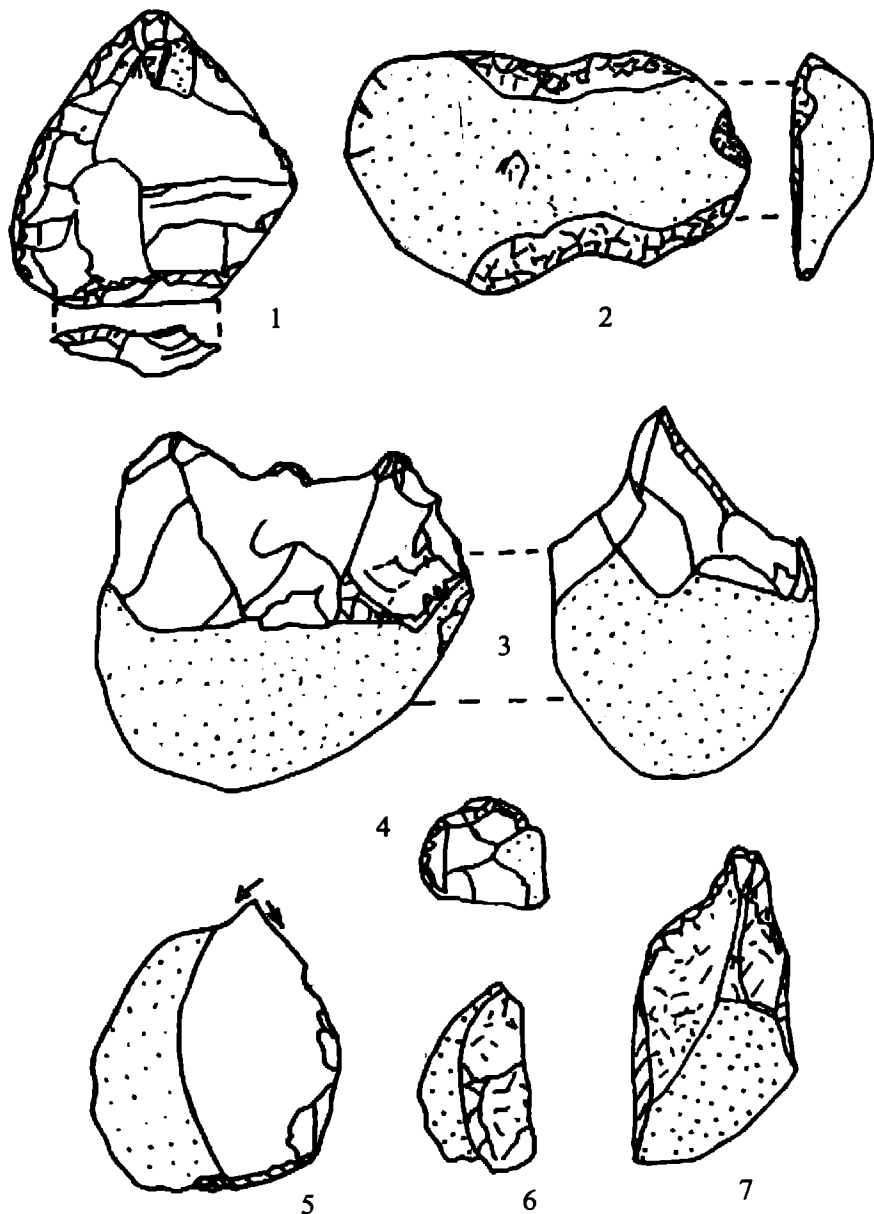
6 - Sediment brun cu granule de
fero-mangan în partea de jos

7 - Sediment brun deschis cu
acumulări de carbonat de calciu

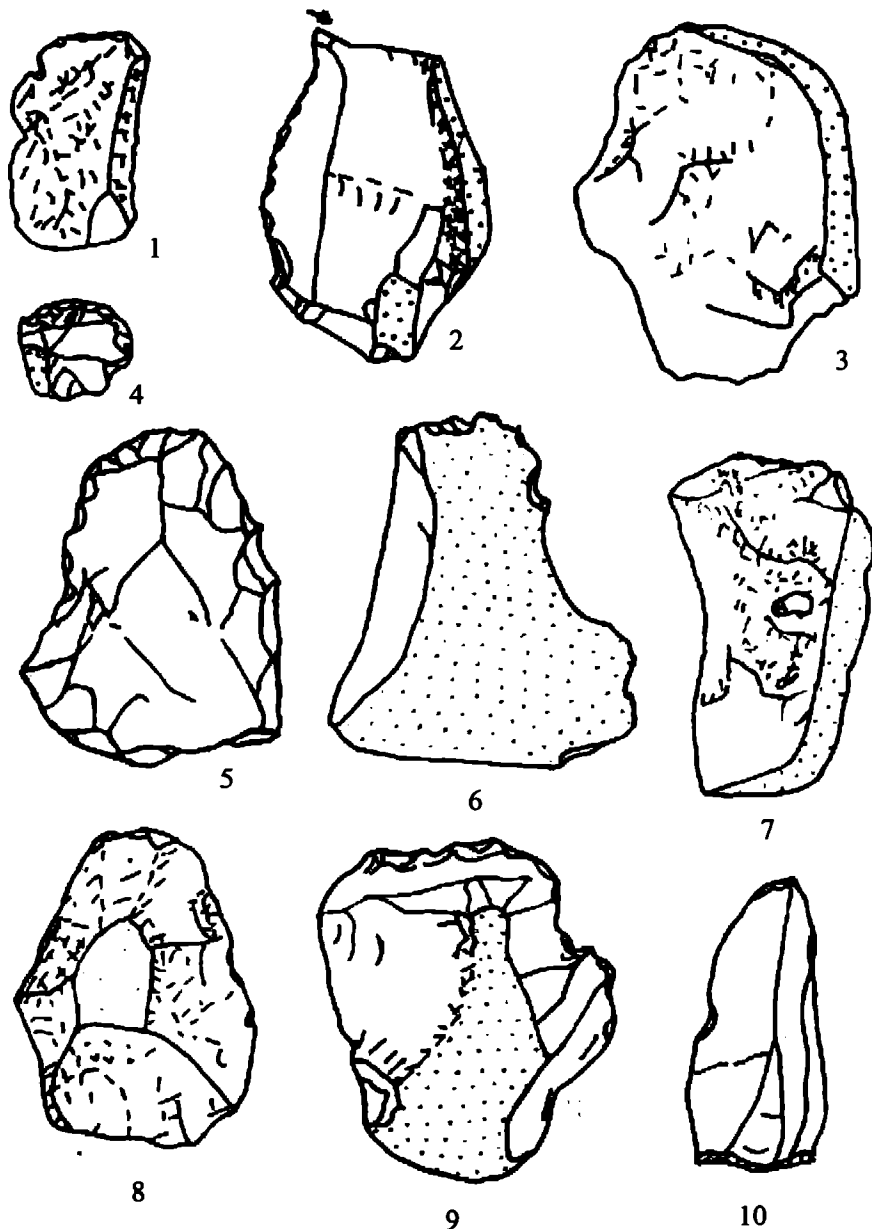
8 - Sediment brun galbui fără
concretuni

9 - Nesăpat

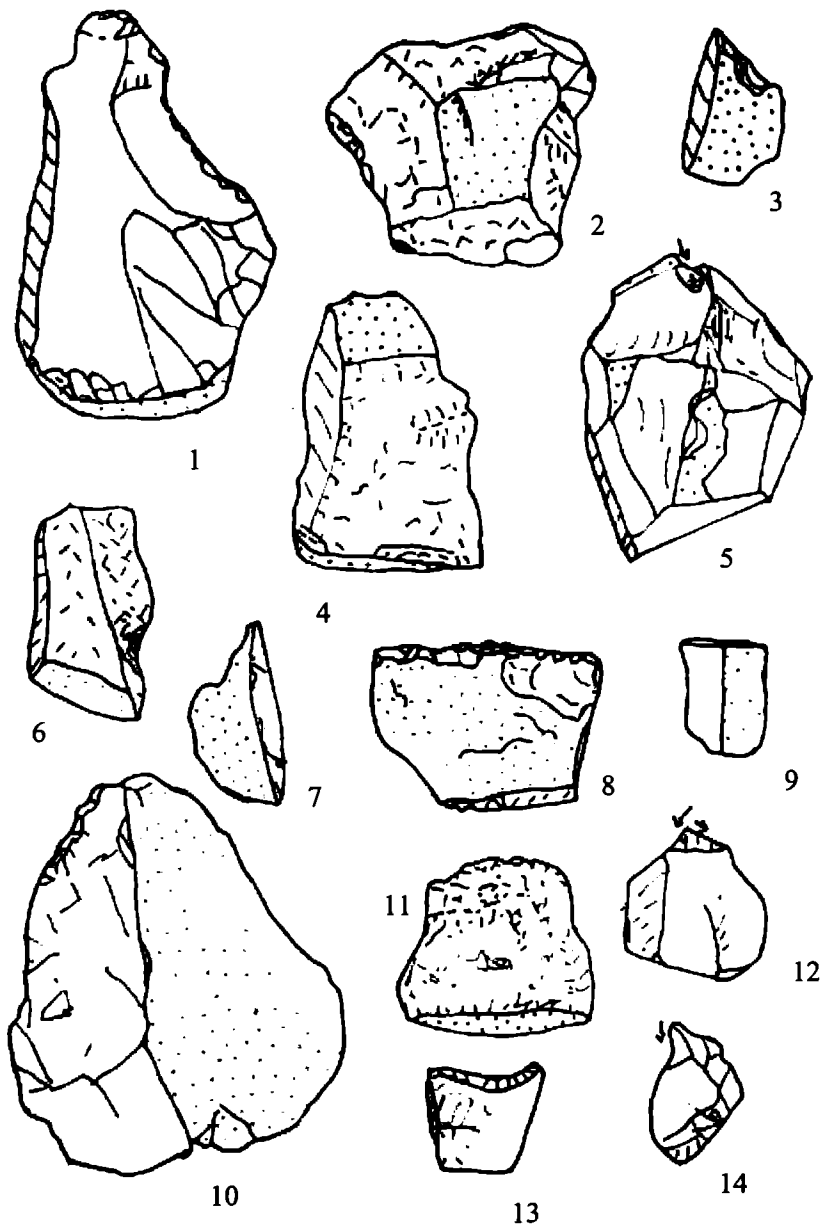
Pl. VI Profilul de est al secțiunii V privind săpăturile din anii 1975-1976

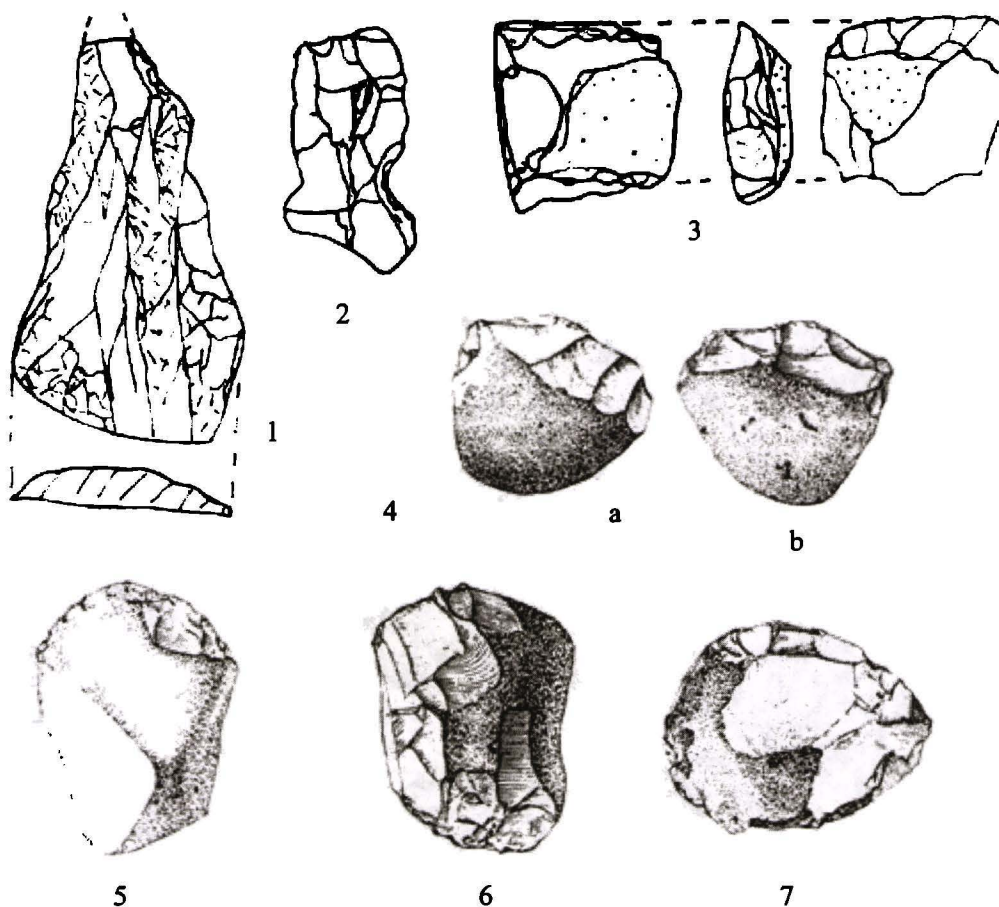
Pl. VII Zăbrani 1, 3-5 Piese din silex, 2, 6-7 Piese din cuarțit. 1) Racloar pe așchie *levallois* din sedimentul superior cu carbonat de calciu. 3) Cioplitor bifacial din sedimentul cu acumulări de feromangan. 2) Racloar dublu pe așchie de decorticare din sedimentul brun cu acumulări de feromangan (sol îngropat W2-W3). 4) Microgratoar din stratul arat de la suprafață. 5), 6) *Tranche de citron* din sedimentul brun W2-W3. 7) *Point levallois* din sedimentul cu concrețiuni calcaroase W2.

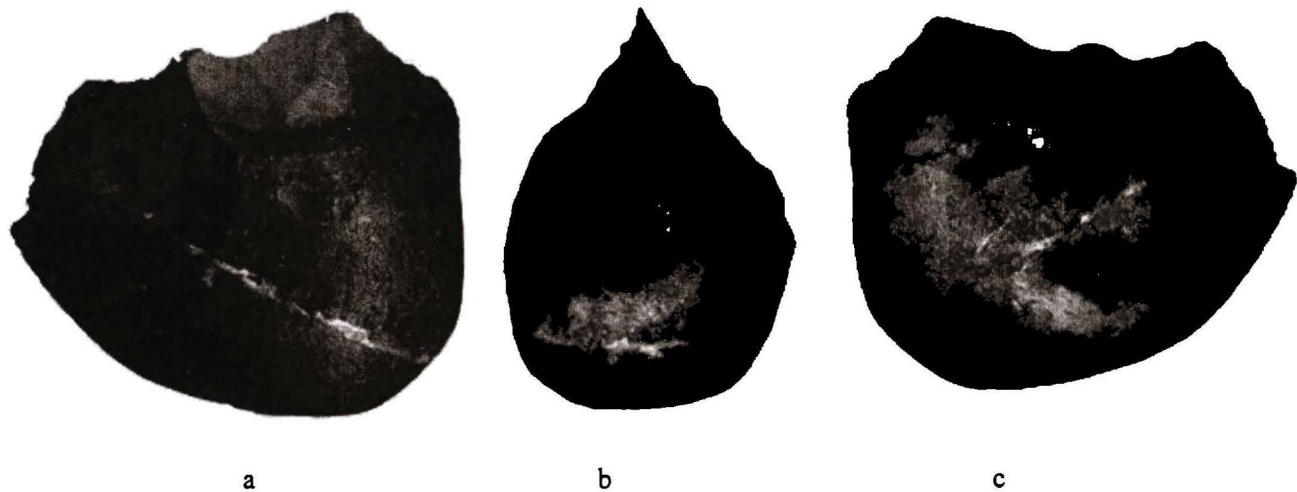
Pl. VIII Zăbrani 2,4-6, 9-10 Piese din silex, 1,3,7,8 Piese din cuarțit. 1) Așchie levallois, 3, 7) *Tranche de citron*, 6) Așchie de decorticare din segmentul cu concrețiuni din W2, 8) Gratoar înalt pe așchie groasă de decorticare din sedimentul brun W2-W3, 2) Așchie de decorticare, 4) Microgratoar, 5) Gratoar pe așchie groasă din solul arat de la suprafață, 9) Racloar atipic pe așchie groasă din sedimentul de la suprafață. 10) Așchie lamelară cu *encoche* din orizontul C cu concrețiuni calcaroase (W3).

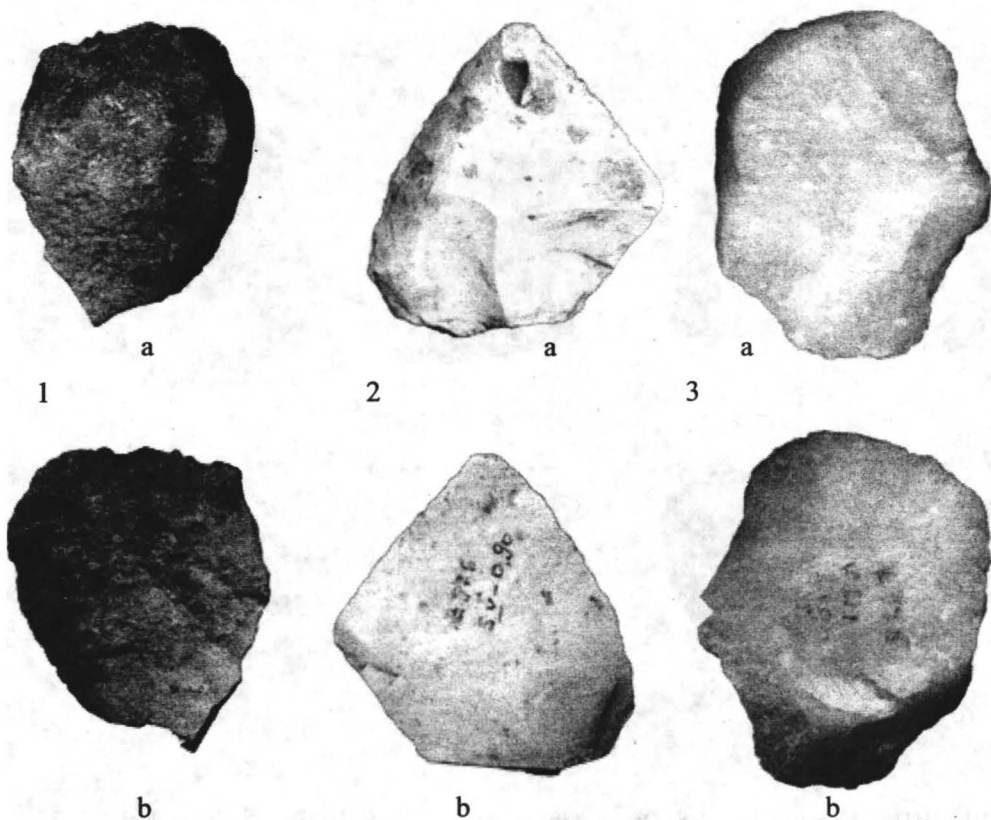
Pl. IX Zăbrani 1, 3, 5, 8-10, 12-14 Piese din silex, 2, 4, 6, 11 Piese din cuarțit. 1) Bifacială, 10, 11) Așchie, 13) Vârf *levallois* din sedimentul cu concrețiuni calcaroase din baza (W1, 5-9) Așchie și vârf *levallois* din nivelul superior cu carbonat de calciu, 3) Piesă din stratul brun cu acumulări feromangan (W2-W3), 14-15) Piese din stratul arat de la suprafață.

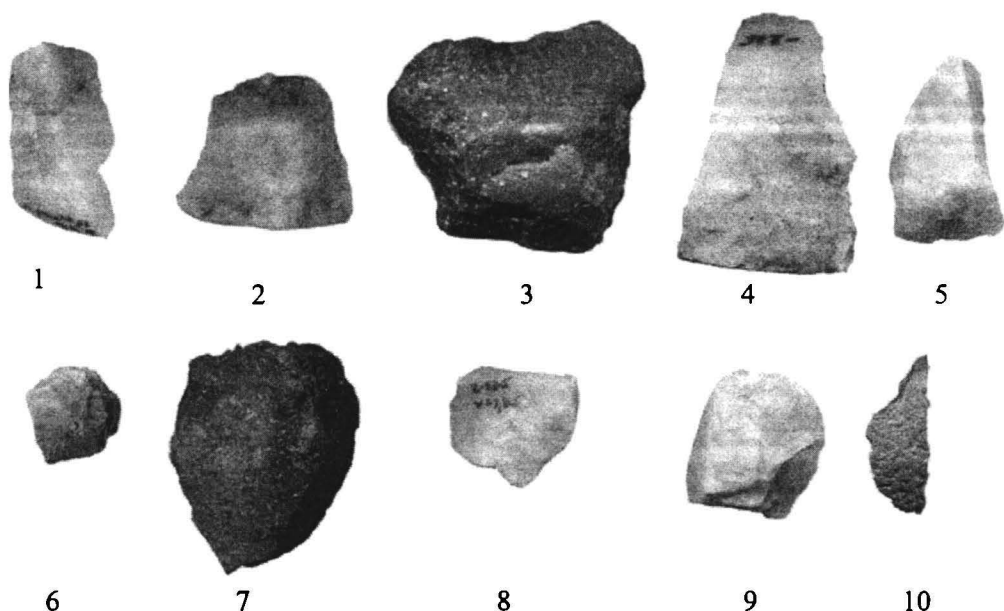
Pl. X Zăbrani. 1) Piesă din cuarțit, 2-7) Piese din silex. 1-3) Descoperiri de suprafață între 1973-1976. 1) Vârf *levallois*, 2) Așchie cu scobitură, 3) Racletă bifacială, 4) Cioplitor dublu, 3-7) gratoare descoperite de E. Pădureanu în 1972.

Pl. XI Zăbrani. Cioplitor bifacial din sedimentul W1 cu concrețiuni calcaroase

Pl. XII Zăbrani. Piese din silex. 1) a), b) *Tranche de citron* sedimentul W2-W3, 2) a), b) Racloar din sedimentul W3. 3) a), b) Așchie de silex sedimentul W2-W3.

Pl. XIII Zăbrani. 1- 2, 8 Piese din cuarțit. 3-7, 9-10 Piese din silex. 1, 2, 4, 5) Vârf *levallois*. 3) Racloar, 6-9) Microgratoar, 10) *Perceir*, 8) Așchie cu cortex. 3, 7, 8) Din sedimentul W2-W3. 1,4) din sedimentul W1-W2. 2) Din sedimentul W3. 6,9) Din solul arat.

O BRĂȚARĂ DE BRONZ DESCOPERITĂ LA VINGA, JUDEȚUL ARAD

AUGUSTIN MUREȘAN

În toamna anului 1995, în localitatea Vinga, (județul Arad) a fost descoperită, ocazional, o brățară de bronz¹. Integrarea ei în circuitul științific de specialitate se impune.

Prezentăm mai jos descrierea acestei brățări.

Piesa (Fig. 1a-1b) este confecționată dintr-o bară de bronz cu secțiunea rotundă obținută prin turnare, având o formă ovală, cu capetele subțiate și apropiate. Brățara prezintă o patină de culoare verde-deschisă.

Dimensiuni: diametrele interioare: 6,3 cm x 6,7 cm; grosimea barei la mijloc: 1,1 cm, iar greutatea piesei este de 86 grame. Lungimea brățării este de 25 cm, iar distanța între capetele deschise 0, 3 cm; diametrele barei la capete: 0,3 cm x 0,4 cm.

Exteriorul brățării este ornamentat printr-un decor format din linii fin incizate. Pe părțile laterale și partea dorsală, decorul este alcătuit din linii paralele, ordonate în cinci benzi, dispuse vertical care secționează brățara în patru compartimente în formă de dreptunghiuri aproape egale între ele. În fiecare compartiment dreptunghiular s-au incizat două linii încrucișate în forma literei majuscule "X" (diagonalele dreptunghiului), rezultând patru triunghiuri. În fiecare triunghi, de sus și de jos, al X-ului s-au trasat linii paralele, oblice, de la stânga spre dreapta, iar în triunghiurile laterale s-au incizat linii paralele oblice, de la dreapta spre stânga. Spre capete piesa are câteva linii incizate în zig-zag. În unele locuri, pe suprafețe foarte mici, liniile gravate pe brățară lipsesc datorită corodării. Pe partea inferioară piesa nu este decorată.

După formă și decor, brățara descoperită la Vinga, are analogii în exemplarele aparținând următoarelor depozite de bronzuri descoperite la : Arcuș² (județul Covasna), Balc³ (județul Bihor), Bicaci⁴ (județul Bihor), Curtiușeni⁵ (județul Bihor), Domănești I⁶ (județul Satu Mare), Valea Someșului⁷ (județul Satu-Mare), Aluniș⁸ (județul Sălaj), Bârsana⁹ (județul Maramureș), Războieni-Cetate¹⁰ (județul Alba), Șunciuș¹¹ (județul Bihor), Treznea¹² (județul Sălaj), Tăuteu¹³ (județul Bihor), precum și în descoperiri în Ungaria, la Rudabanya¹⁴.

Astfel de piese erau folosite frecvent în bronzul târziu (Bronz D - sec. XIII î. d. Chr.) și în prima epocă a fierului (Hallstatt A1- sec. XII î. d. Chr. și Hallstatt B1- sec. X î. d. Chr.). Le întâlnim mai ales în depozitele seriei Uriu-Domănești, seriei Cincu-Suseni și în seria Moigrad-Tăuteu.

Deși nu cunoaștem locul descoperirii, analogiile prezentate mai sus pledează pentru o posibilă încadrare a acestei brățări în grupa seriei Cincu-Suseni, iar cronologic în Hallstatt (H A1- sec.XII î.d. Chr.).

Presupunem că această piesă a fost făurită de un meșter bronzier local, având o deosebită pricepere și talent artistic care reiese din finețea execuției brățării și a decorului.

În legătură cu folosirea acestor piese, specialiștii susțin că erau purtate pe braț, ca obiecte de podoabă sau, pe baza greutateilor lor, s-a emis ipoteza conform căreia erau întrebuințate ca mijloc de schimb¹⁵.

Prin descoperirea acestei brățări de bronz, prezentată mai sus, pe harta descoperirilor arheologice referitoare la prima perioadă a fierului se înscrie o localitate în care s-au descoperit astfel de piese de bronz.

NOTE

¹ În prezent brățara se află în posesia d-lui Victor Cociuba din comuna Vinga, județul Arad, care ne-a prezentat-o și oferit-o spre publicare, căruia îi mulțumim și pe această cale. Locul de descoperire este neprecizat, dar poate fi pus în legătură cu așezarea din epoca bronzului din hotarul localității, vezi: *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior, județul Arad*, Edit. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 133.

² M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriuma (Rep. I)*, Cluj, 1942, p. 30; M. Rusu, în *Dacia*, N.S, VII, 1963, p. 205-208, Mircea Petrescu- Dâmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Edit. Academiei R. S. R., București, 1977, p. 51 și 180, pl. 21, fig. 10-10a.

³ Mircea Petrescu- Dâmbovița, *op. cit.*, p. 52 și p. 181, fig. 19.

⁴ *Ibidem*, p. 53, p. 184, pl. 28, fig. 3 - 3a.

⁵ Zoltan Nánási, *Repertoriul obiectelor de bronz din Muzeul de Istorie de la Săcuieni*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 179, fig.2 / 5.

⁶ Mircea Petrescu- Dâmbovița, *op. cit.*, p. 192, pl. 45, fig. 7-7a.

⁷ Tiberiu Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 233, pl. LXXXIV, fig. 67.

⁸ Mircea Petrescu-Dâmbovița, *op. cit.*, p. 82, pl. 114, fig. 11-12.

⁹ *Ibidem*, p. 84, p. 230, pl. 119, fig. 7-7a, 8-8a, 9-9a.

¹⁰ *Ibidem*, p. 104 și 263, fig. 3.

¹¹ Sever Dumitrașcu, Ioan Crișan, *Depozitul de bronzuri de la Șuncuius, județul Bihor*, în *Crisia XIX*, 1989, p. 91, pl. XXXV, P. 93, P.XXXVII.

¹² Mircea Petrescu- Dâmbovița, *op. cit.*, p. 114 și 280, pl. 216, fig. 1.

¹³ *Ibidem*, p. 137 și 338, pl. 330, fig. 17, p. 339, pl. 331, fig. 15-15a, 16-16a.

¹⁴ Kémenczei Tibor, *Őskori bronztárgyak a Miskolczi muzeumban*, în *A Herman Otto Múzeum Évkönyve*, Miskolc, VII, 1968, p. 40, pl. VI, t / 4.

¹⁵ Amalia Mozsolics, *Bronze-und Goldfunde des Karpatenbeckens. Depotfund-horizonte von Forro und Opalyi*, Budapesta, 1973, p. 56.

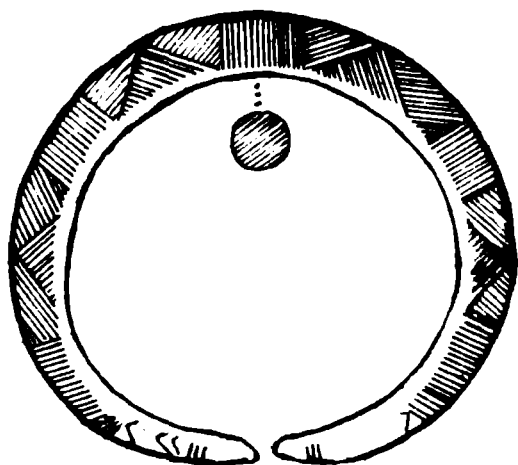
EIN ARMREIF AUS BRONZE, IN VINGA (KREIS ARAD) ENTDECKT
(Zusammenfassung)

Der Autor stellt einen Armreif vor, der 1995, zufällig, in der Umgebung von Vinga (Kreis Arad) gefunden wurde. Das Stück befindet sich in einer Privatsammlung aus Vinga.

Der Armreif wurde aus einer gegossenen Bronzestange hergestellt deren Enden abgeflacht wurden. Die Ausmaße sind: inner Durchmesser: 6,3 bzw. 6,7 cm; Durchmesser der Bronzestange: 1,1 cm; aufgerollte Länge: 25 cm; Gewicht: 86 g; Abstand zwischen den abgeflachten Enden: 0,3 cm; Durchmesser der abgeflachten Enden: 0,3 bzw. 0,4 cm.

Die Verzierung besteht aus eingegritzten, parallelen Linien (s. Fig. 1a, 1b). Auf der Innenseite des Armreifs fehlt die Verzierung.

Das Fundstück wird der Serie von Bronzedepots Cincu – Suseni zugeschrieben und Hallstatt A₁ (XII. Jh. v. Chr.) datiert.

FIBULELE DE SCHEMĂ TRACICĂ ÎN BANAT ȘI TRANSILVANIA

DRAGOȘ MĂNDESCU

Predominând într-o manieră categorică pe întreg teritoriul culturii getice timpurii (între Carpați, Nistru și Balcani) în secolele V-III a.Chr., fibula de schemă tracică cunoaște o difuziune, chiar dacă rarefiată, bine marcată totuși spre V, spre E și mai ales spre S, unde aceste piese apar ca importuri în mediile culturale vecine lumii getice „preclasice”: în spațiul celtic¹, în cel scitic², în cel odris³, ori în cel grecesc⁴.

În Banat și Transilvania (limita de N-V a ariei de răspândire a fibulei de schemă tracică) au fost descoperite cinci exemplare (fig. 1) distribuite astfel: în Banat două piese – câte una la Pecica, jud. Arad⁵ (fig. 2/1) și la Remetea Mare, jud. Timiș⁶ (fig. 2/2), iar în Transilvania trei – câte una la Fântânele, jud. Bistrița-Năsăud⁷, Odorheiu Secuiesc, jud. Harghita⁸ (fig. 2/3) și Vorumloc-Valea Viilor, jud. Sibiu⁹ (fig. 2/4).

Dacă în trei situații contextele descoperirii au rămas necunoscute, foarte probabil fiind descoperiri întâmplătoare (Pecica, Vorumloc-Valea Viilor și Odorheiu Secuiesc – în primele două cazuri fibulele au fost publicate în urma depistării lor în colecțiile Muzeului Arad, respectiv Muzeului Brukenthal), celelalte două piese provin din necropole celtice (Remetea Mare și Fântânele). Apariția acestor două fibule de schemă tracică în complexe funerare celtice, ca importuri desigur, nu ar trebui să surprindă, influențele și circulația ideilor și bunurilor materiale dinspre lumea getică spre cea celtică transcarpatică¹⁰ dublând-o cu succes pe cea în sens invers, atât de mediatizată. Din păcate, mormintele care conțineau cele două fibule rămân în continuare – să sperăm că nu pentru mult timp – nepublicate. Ar fi fost extrem de important de aflat dacă din ansamblul inventarului funerar al mormintelor respective făceau parte și fibule de schemă Latène (specifice garniturii de port celtice), în asociere, deci, cu fibulele de schemă tracică discutate aici. Oricum, până acum se remarcă absența asocierilor fibulei de schemă tracică (în complexele închise din întreaga sa arie de răspândire) cu fibula de schemă Latène, care nu poate fi pusă pe seama consistenței decalajului cronologic dintre cele două grupe de piese. De exemplu, în spațiul getic, în necropola de la Zimnicea (jud. Teleorman), în morminte sensibile contemporane, deși există în cadrul inventarelor funerar fibule de schemă tracică dar și fibule de schemă Latène, în nici unul din aceste morminte nu sunt asociate fibule aparținând ambelor scheme. Uniformitatea asocierilor între ele ale fibulelor de schemă tracică în necropola de la Zimnicea este perturbată doar de situația (cu consecințe importante în stabilirea unor repere cronologice) din C10 M97, în care două fibule de schemă tracică sunt asociate cu o fibulă de tip hibrid¹¹.

Din punct de vedere tipologic, fibulele de schemă tracică din Banat și Transilvania sunt relativ unitare, lăsând impresia unor grupări zonale. Cele din Transilvania sunt de tipul cel mai simplu (tipul I)¹², cu piciorul vertical, prevăzut cu buton terminal la extremitate. Grosimea arcului este variabilă: subțire (Odorheiul Secuiesc), ușor îngroșat (Fântânele) și îngroșat și fațetat (Vorumloc-Valea Viilor). Cele două fibule din Banat aparțin tipului II¹³, cu piciorul vertical, mai scurt și îngroșat la capăt, în forma unui trunchi de con cu baza în sus. Arcul ambelor piese este îngroșat în zona mediană. Unitatea tipologică a fibulelor de schemă tracică din Banat este întărită de încă un exemplar de tip II, de astă dată din Banatul sârbesc. Această fibulă a fost descoperită întâmplător la Banatska Palanka¹⁴, deci pe malul sârbesc stâng al Dunării și, totodată, constituie și cel mai apropiat punct de descoperire a unei fibule de schemă tracică de Remetea Mare și Pecica: 100 km, respectiv 150 km S. Specificul tipului II pentru spațiul bănățean este, deci, evident.

Cronologia fibulelor de schemă tracică din Banat și Transilvania poate fi conturată cu aproximație, în absența unor repere cronologice concludente, cel puțin până la finalizarea săpăturilor și publicarea integrală a inventarelor funerare din mormintele de la Remetea Mare și Fântânele. Tipul I (fibulele din Transilvania) se datează atât în secolul IV cât și în secolul III a.Chr., iar tipul II (fibulele din Banat) este specific sfârșitului secolului IV și primei jumătăți a secolului III a.Chr.¹⁵. Un criteriu de încadrare cronologică generală îl constituie datările necropolelor de la Fântânele și Remetea Mare. Necropola celtică de la Fântânele „Dâmbu Popii” cunoaște o evoluție din subfaza Latène B1 până în subfaza Latène C1¹⁶, ceea ce în termeni cronologici absoluți înseamnă aproximativ 400-200 a.Chr., deci în concordanță cu datarea tipului I a fibulei de schemă tracică. Cealaltă necropolă celtică, cea de la Remetea Mare, este plasată în subfaza Latène B2¹⁷ (aproximativ 300-250 a.Chr.). Ea face parte din subgrupa Pecica-Arad (după împărțirea propusă în 1971 de către V. Zirra – chiar dacă nu a fost atunci inclusă în catalogul punctelor cu descoperiri, fapt explicabil prin stadiul cercetării, apartenența sa zonală și culturală, în același timp, la subgrupa Pecica-Arad este neîndoiebnică), subgrupă ce se manifestă îndeosebi pe parcursul subfazei Latène B2 cu prelungiri în Latène C1¹⁸. Astfel, fibula de schemă tracică de la Remetea Mare poate fi datată în prima jumătate a secolului III a.Chr.

LISTA DESCOPERIRILOR

1. PECICA (jud. Arad). O fibulă de schemă tracică de tip II. Descoperire întâmplătoare, în condiții necunoscute. Bronz. Lungimea = 6, 6 cm. Bibliografie: D. Berciu, *Revista Istorică*, Institutul de Studii Sud-Est European București, XXX, 1944, p. 20 și fig. 1.

2. REMETEA MARE (jud. Timiș). O fibulă de schemă tracică de tip II. Descoperită în mormântul 3 (inhumație) din necropola celtică. Bronz. Lungimea = 4, 6 cm. Bibliografie: informație amabilă de la prof. dr. Mircea Babeș, care mi-a pus la dispoziție și un desen al piesei realizat personal. Îi mulțumesc și pe această cale; V. V. Zirra, în *Dacia*, N. S., XL-XLII, 1996-1998 (2000), p. 141 și fig. 4/5.

3. FÂNTÂNELE (jud. Bistrița-Năsăud). O fibulă de schemă tracică de tip I. Descoperită într-unul din mormintele necropolei celtice din punctul „Dâmbu Popii”. Alte detalii lipsesc. Bibliografie: A. D. Alexandrescu, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 138 și nota 55 (informație primită de autoare de la I. H. Crișan, conducătorul săpăturii arheologice de la Fântânele).

4. ODORHEIUL SECUIESC (jud. Harghita). O fibulă de schemă tracică de tip I. Descoperire întâmplătoare, în condiții necunoscute. Bronz. Lungimea = 5, 6 cm. Bibliografie: V. V. Zirra, în *Dacia*, N. S., XL-XLII, 1996-1998 (2000), p. 37 și fig. 2/6.

5. VORUMLOC-VALEA VIILOR (jud. Sibiu). O fibulă de schemă tracică de tip I. Descoperire întâmplătoare, în condiții necunoscute. Bronz. Lungimea = 3, 2 cm. Arcul este fațetat. Bibliografie: K. Horedt, în *Mittelungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, XII, 1947, p. 43, fig. 2 și nota 9.

NOTE

¹ Vezi infra notele 6 și 7.

² A. Pokrovska, în *Arheologija Kiev*, X, 1957, p. 75, pl. 2/3; E. F. Suniciuk, în *Pamjatniki drevnei istorii Severozapadnogo Pricernomorija*, Kiev, 1985, p. 55 și fig. 3/4-5; N. L. Serova și E. V. Iarovoi, *Grigoriopolskie kurganî*, Chișinău, 1987, p. 40 și fig. 19/4.

³ I. Velkov, în *Izvestija Sofia*, VI, 1930-1931, pl. 10; D. Dimitrov, M. Cičikova, A. Balkanska și L. Ognenova-Marinova, *Sevtopolis*, I, Sofia, 1984, p. 170 ș. u., fig. 1-2.

⁴ D. M. Robinson, *Excavations at Olynthus*, X, Baltimore, 1941, p. 104-106, pl. 21-22; I. Venedikov, T. Gerasimov, C. Dremsizova, T. Ivanov, Y. Mladenova, V. Velkov, *Apolonia. Razkopkite v nekropola na Apolonia prez 1947-1949 g.*, Sofia, 1963, p. 315, fig. 108/1026-1038.

⁵ D. Berciu, în *Revista Istorică*, XXX, 1944, 1-2, p. 20 și fig. 1.

⁶ V. V. Zirra, în *Dacia*, N. S., XL-XLII, 1996-1998 (2000), p. 141 și fig. 4/5.

⁷ Informație de la I. H. Crișan, preluată de către A. D. Alexandrescu, în *Thraco-Dacica*, I, 1976, p. 138, nota 55.

⁸ V. V. Zirra, *op. cit.*, p. 37 și fig. 2/6.

⁹ K. Horedt, în *Mittelungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum*, XII, 1947,

p. 43, fig. 2 și nota 9.

¹⁰ V. Zirra, în *The Celts in Central Europe*, Székesfehérvár, 1974, p. 47-64.

¹¹ A. D. Alexandrescu, în *Dacia, N. S.*, XXIV, 1980, p. 30 și fig. 47/22-23; 49/1.

¹² D. Berciu, în *Balcania*, VI, 1943, fig. 6; V. V. Zirra, *op. cit.*, p.37, și fig. 1-2.

¹³ Aceiași, fig. 6 și, respectiv, p. 41 și fig. 4/1-11.

¹⁴ D. Berciu, *op. cit.*, p. 283 și fig. 1; R. Vasić, în *Archaeologia Bulgarica*, IV, 2000, 1, p. 17 și fig. 2/4.

¹⁵ V. V. Zirra, *op. cit.*, fig. 14.

¹⁶ I. H. Crișan, în *Sargetia*, X, p. 57; Șt. Dănilă, în *File de Istorie. Bistrița*, I, 1971, p. 59-61.

¹⁷ V. Zirra, în *Dacia, N. S.*, XV, 1971, fig. 17.

¹⁸ *Ibidem*, p. 179 și fig. 1.

THE THRACIAN SHAPE FIBULAE IN BANAT AND TRANSYLVANIA (Abstract)

Banat and Transylvania is the maximal spread area towards N-W for the Thracian shape fibula, a common and popular fibula in the second Iron Age between Carpathian Mountains, Dniester and Balkan Mountains. The number of fibulae which have been found in Banat and Transylvania is small, only five pieces: three are single finds and gives no information about the circumstances in which these was found (Pecica-Arad county, Odorheiul Secuiesc-Harghita county and Vorumloc-Valea Viilor-Sibiu county), and two are importation into Celtic graveyards at Fântânele, Bistrița-Năsăud county and at Remetea Mare, Timiș county. Typologically, the fibulae are unitary. The three fibulae from Transylvania one and all belong to type I, with the leg terminal directed straight up ending in a small button, and the two fibulae from Banat one and all belong to type II, with widened upper part of leg and a plate-like terminal. They date to 4th-3th century BC.

Explanation of the plates

Plate 1. The spread area of the Thracian shape fibulae in Banat and Transylvania. 1 Pecica; 2 Remetea Mare; 3 Fântânele; 4 Odorheiul Secuiesc; 5 Vorumloc-Valea Viilor.

Plate 2. Thracian shape fibulae from Banat and Transylvania. 1 Pecica; 2 Remetea Mare; 3 Odorheiul Secuiesc; 4 Vorumloc-Valea Viilor. After D. Berciu, K. Horedt and V. V. Zirra. Different scales. All bronze.

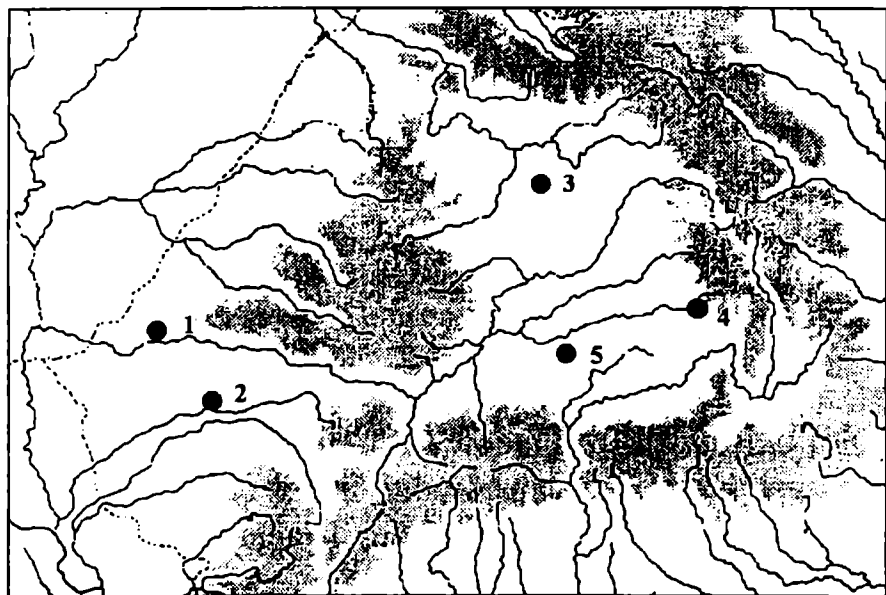

Fig. 1. Răspândirea fibulelor de schemă tracică în Banat și Transilvania. 1 Pecica; 2 Remetea Mare; 3 Fântânele; 4 Odorheiu Secuiesc; 5 Vorumloc-Valea Viilor.

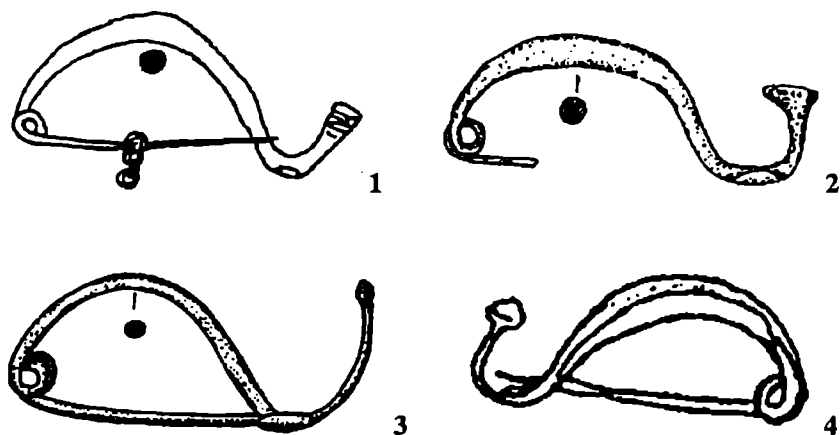

Fig. 2. Fibule de schemă tracică din Banat și Transilvania. 1 Pecica; 2 Remetea Mare; 3 Odorheiu Secuiesc; 4 Vorumloc-Valea Viilor. 1 după D. Berciu, 2-3 după V. V. Zirra, 4 după K. Horedt. Scări diferite. Toate bronz.

CONTRIBUȚII LA REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL JUDEȚULUI ARAD

EUGEN D. PĂDUREAN

Deși unele descoperiri arheologice prezentate mai jos figurează deja în mai multe repertorii, ne-am propus prezențarea detaliată a câtorva dintre ele, unele fiind descoperiri de excepție.

1. Din pietrișul împrăștiat pe străzile satului Cicir (com. Vladimirescu), pietriș adus de la balastiera Mureș din apropiere, am salvat patru piese paleolitice. Ele au fost descoperite în perioada 1993 - 1999¹.

Iată descrierea lor:

a) vârf levallois confecționat din silex gălbui-marونیu, prelung, neretușat, cu talon punctiform, aparținând musterianului (Pl. II/1);

b) racloar de Déjete pe așchie mijlocie, nonlevallois, cu talon punctiform. Păstrează o porțiune din cortex, piesa fiind puternic rulată (lustru) (Pl. I/1);

c) așchie nonlevallois, mijlocie, talon neted, lat, cu bulb proeminent, din silex marونیu închis. Prezintă un grad de rulare și lustru (Pl. I/3);

d) așchie trapezoidală din silex cafeniu, cu talon fațetat, convex și retuș (Pl. I/2)².

2. Un topor tip Corbasca (Pl. II/2) a fost descoperit pe valea Crișului Alb, pe teritoriul satului Valea Mare³. Piesa este confecționată din cupru, prin turnare, având următoarele dimensiuni: lungime (de la muchie la tăiș) - 12 cm; lățimea maximă a lamei - 6 cm; diametrul maxim al orificiului de înmănușare - 3 cm. Toporul are o greutate de 565 gr. Deși este caracteristic jumătății de sud a țării, piesa este importantă întrucât se leagă de sfârșitul epocii bronzului timpuriu sau de începutul bronzului mijlociu⁴.

3. Un pumnal de bronz, din categoria celor cu umerii rotunjiți și nituri (cinci), lamă prelungă și o discretă nervură mediană (Pl. III) a fost descoperit în albia Mureșului, în zona municipiului Arad⁵. Lipsesc câteva fragmente minuscule din zona de prindere cu nituri. Lungimea lamei propriu-zise este de 14,5 cm, lungimea totală de 16,5 cm iar grosimea de 0,5 cm. Așa cum se păstrează, piesa în discuție este un pumnal de tip Kelebia, aparținând bronzului mijlociu⁶.

4. Un cuțit de fier cu dublu tăiș, având una din lame îndoită, a fost descoperit în șanțul de apărare al ipoteticei dave de la Pecica-Șanțul Mare (Ziridava)¹³. Piesa are o lungime totală de 32 cm, corpul – torsionat – având lungimea de 10 cm și diametrul de 1 cm. Lamele, curbate, sunt lungi de 10 respectiv 12 cm și au o lățime maximă de 2 cm. Pe lama mai lungă a fost ștanțat un semn de forma literei "C", încadrat de două x-uri (Pl. IV). Cuțitele de fier cu tăiș dublu sunt cunoscute în mediu celtic¹⁴. Un asemenea cuțit, de dimensiuni apropiate dar cu tăișurile dispuse contrar, a fost descoperit, se pare

totuși, în același loc din care provine și piesa noastră¹⁵, pe care o datăm tot spre sfârșitul secolului IV î.d.Hr. (Latène B2).

5. O brățară de fier, spiralică a fost descoperită pe teritoriul municipiului Arad (Calea Aurel Vlaicu)¹⁶. Piesa a fost confecționată prin martelare având o lungime de 32 cm și o lățime de 1,5 cm. Capetele se termină cu reprezentări zoomorfe (unul păstrat parțial): capete de șarpe. În secțiune bara este rombică având realizată organic o bandă laterală, lată de 0,5 cm și groasă inițial de 0,1 cm. Diamterul interior este de 6,5 cm iar cel exterior de 7,5 cm. Starea de conservare este proastă (Pl. V). Încadrarea cronologică și atribuirea etnică a acestei piese întâmpină greutăți. În bibliografia de care am dispus nu am găsit analogii pentru acest tip de brățară. Podoabe terminate cu capete de șarpe există în aria culturii materiale dacice din secolele II – I î.d.Hr. Cele mai apropiate analogii – în ceea ce privește capetele zoomorfe – le constituie cele două torques-uri din tezaurul dacic de la Marca (jud. Sălaj)¹⁷. Inelul plurispiralic din aur de la Nesebăr (Bulgaria), datat sec. III î.d.Hr., prezintă unele analogii cu piesa noastră; mă refer la benzile laterale care însoțesc “nervura” inelului¹⁸. Poate fi vorba de o podoabă celtică ori dacică din secolele III – II î.d.Hr.¹⁹

6. O brățară de bronz de tipul cu proeminente-nodozități a fost descoperită întâmplător în zona Sălii Polivalente din municipiul Arad, nu departe de albia Mureșului⁹. Piesa este bine păstrată, cu excepția unei nodozități rupte încă în antichitate (poate defect de turnare). Brățara este compusă dintr-un inel rotund în secțiune (0,8 cm) (Pl. VI/1), prevăzut cu trei șiruri de nodozități aplatizate, egale ca dimensiune. Diametrul exterior este de 6,3 cm, cel interior de 4,4 cm iar de grosimea 1,2 cm. Inițial toate șirurile aveau 23 de nodozități. Piese de tipul celei descrise mai sus se găsesc în mediul celtic – Cehia, Ungaria, Transilvania -, mai ales în morminte, fiind considerate brățări¹⁰. Mai nou, se atribuie acestor piese și altă utilitate, legată de harnașament¹¹. Nu este exclus ca piesa să fi fost utilizată și de daci în această perioadă (sec. III – II î.d.Hr.)¹².

7. O unealtă de făurărie - un baros - a fost descoperită la sud de satul Rădești (comuna Almaș), în Depresiunea Zărandului⁷. Forma inițială a fost paralelepipedică cu dimensiunile de 12 x 7 x 6 cm. Orificiul pentru coadă (diametru: 3,5 cm) este plasat asimetric. Muchiile au fost fațetate. Lățirea celor două capete arată o îndelungată întrebuințare (Pl. VII). Piesa poate fi atribuită culturii materiale dacice - baros tip I - și anume legată de așezarea dacică semnalată anterior pe Dealul Budinilor⁸.

8. Din așezarea dacică de sec. IV d.Hr. de la Neudorf - Pârâul Roșia, localitate situată pe malul sudic al Mureșului, a fost salvat un lanț de bronz, probabil o piesă de harnașament (Pl. VI/2). Acesta este format dintr-o bară cilindrică cu grosimea de 0,5 cm, terminată la capete cu sfere (diametrul: 0,8 cm), având o lungime totală de 7,5 cm. La mijlocul barei este atașat organic

un inel (piesa fiind turnată) cu diametrul interior de 1,3 cm și cel exterior de 2 cm. De acest inel este prins lanțul prin două verigi din totalul de cinci care alcătuiesc lanțul propriu-zis. El a fost realizat din sârmă de bronz groasă de 0,2 cm. Verigile sunt elipsoidale, îndoite apoi în formă de “șă” și sudate. Pentru această piesă n-am găsit deocamdată analogii. Poate fi vorba de un import din lumea romană (sec. IV d.Hr.), legat, firește, de așezarea în care a fost descoperită²⁰.

NOTE

¹ Piese se păstrează în colecția autorului. În anul 1961 am mai salvat câteva piese paleolitice extrase din malul Mureșului (punctul “Însulă”) care se află în colecția Muzeului Județean Arad.

² Piese au fost văzute de dr. Al. Păunescu (București), care m-a ajutat la încadrarea lor cronologică. Mulțumesc și pe această cale.

³ Piesa a fost descoperită de cetățeanul Pavel Bacoș din Valea Mare cu ocazia săpării unei fântâni (1968), la adâncimea de – 0,80 m.

⁴ I. Andrișoiu, *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, în *Biblioteca thracologica*, II, București, 1992, p. 80 (*Symposia Thracologica* 9); E.D. Pădureanu, în *Flacăra Roșie*, 8 febr. 1975; *Repertoriul arheologic al Mureșului inferior. Județul Arad*, Timișoara, 1999, p. 126, sv Valea Mare, pct. 3 (în continuare *RepArhAr*).

⁵ Piesa a fost descoperită pe teritoriul ștrandului “Neptun” din Arad, în nisipul Mureșului (2001), de către maistrul prof. Petru Mihața (Grup Școlar “Spiru Haret”, Arad).

⁶ Analogie în nordvestul României, la Curtiușeni – T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 94 – 95. Ștrandul se găsește pe malul stâng al Mureșului, vis a vis de o întinsă așezare cu un nivel de epoca bronzului și unul de epoca fierului (Hallstatt A). Pumnale de acest tip se găsesc și în prima epocă a fierului – v. M. Petrescu-Dâmbovița, *Depozitele de bronz din România*, București, 1977.

⁷ Descoperire întâmplătoare (1997) pe Dealul Budinilor. Stare de conservare bună. Donată Muzeului Județean Arad, nr. inv. 16.774.

⁸ Fl. Dudaș, în *Flacăra Roșie*, 2 iunie 1973; *RepArhAr*, p. 103, sv. Rădești, pct.3.

⁹ Piesa a fost salvată de maistrul prof. Ștefan Oneczky în anul 1977, cu ocazia săpării fundației pentru Sala Polivalentă. Piesă singulară. Mulțumesc descoperitorului, în colecția căruia se află piesa, pentru permisiunea de a o publica.

¹⁰ I.H. Crișan, Z. Milea, *Descoperiri celtice la Papiu-Ilarian(jud. Mureș)*, în *Acta MN*, VII, 1970, p.68 – 69, 74 – 75, pl. II/2, I/26.

¹¹ Comunicare amabilă a colegului drd. Iosif Vasile Ferencz (M.C.D.R. Deva); vezi și I. Glodariu, în *Acta MN*, XXI, 1984, p. 63 – 89; A. Rustoiu, *Metallurgia bronzului la daci*, în *Biblioteca Thracologica* 15,

¹² Descoperiri în Munții Orăștiei și în zonă. Supra nota 10, notele 25-26.

¹³ Piesa provine din cercetări de suprafață, fiind găsită în arătură, în zona șanțului de apărare al fortificației de la Pecica - Șanțul Mare (1993).

¹⁴ Spre exemplu pe teritoriul Iugoslaviei – vezi J. Todorovic, *Kelti u Jugoistovo Evropi*,

Beograd, 1968, pl. XLVII, 5 – 6; V. Pârvan, *Getica*, București, 1982, p. 280, fig. 333.

¹⁵ I. H. Crișan, *Descoperiri celtice păstrate în Muzeul Județean Arad*, în *Ziridava*, III-IV, 1974, p. 44-47, fig. 18/8, 19/7. Marton Roska avea dreptate când susținea că materialele celtice aflate în colecția muzeului din Arad ar proveni de la Pecica - Șanțul Mare. I. H. Crișan s-a îndoit de faptul că ele ar putea proveni de acolo, susținând că n-a descoperit pe platou nici un material. Se pare că mormintele se găsesc la piciorul pantei, spre șant!

¹⁶Brătara a fost descoperită în luna martie 2001 în fața magazinului “Astral – Grup Minolta” (cartier Aurel Vlaicu), în pământul adus pentru rondul de flori. Am aflat că pământul provenea de la fundația bisericii baptiste “Betel”, aflată la cca 150 m de locul descoperirii. Piesa a fost donată Muzeului Județean Arad.

¹⁷ R. Florescu, I. Miclea, *Tezaure transilvănene la Kunsthistorisches Museum din Viena*, p. 23-24, 38-39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 26-27, fig. 22.

¹⁹ În zonă, la cca 800 m vest, se găsesc importante vestigii celtice și dacice de sec. III î.d.Hr., vezi *RepArhAr*, p. 33-62.

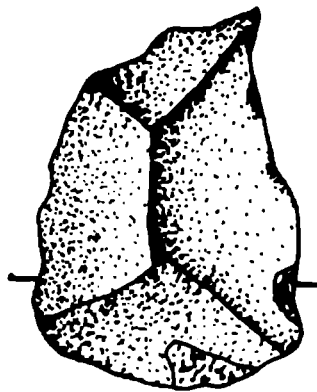
²⁰ Piesa a fost descoperită în așezarea de sec. IV d.Hr. de la Neudorf-Pârâul Roșia împreună cu o monedă de bronz de la Constans și un fragment de vârf de lance, toate fiind antrenate la suprafață de arătură. Moneta romană întărește datarea așezării propusă de noi – vezi E.D. Pădureanu, în *Crisia*, 15, 1985, p. 36; idem, în *Crisia*, 18, 1988, p. 386; *RepArhAr*, p. 87-88, sv. Neudorf, pct. 1.

BEITRÄGE ZUM ARCHÄOLOGISCHEN REPERTOIRE DES KREISES ARAD (Zusammenfassung)

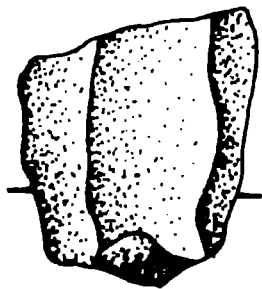
Es werden acht Fundorte aus dem Kreis Arad vorgestellt von wo archäologische Funde aus verschiedenen Epochen stammen.

1. Cicir – Schottergrube – vier paläolithische Funde.
2. Valea Mare – Gurahont – eine Kupferaxt vom Typ Corbasca (Frühbronzezeit)
3. Arad – Strand “Neptun” – ein Bronzemesser vom Typ Kelebia (Bronzezeit)
4. Pecica - Șanțul Mare – ein keltisches Eisenmesser mit doppelter Schneide (Latène B 2)
5. Arad – Calea Aurel Vlaicu – ein eiserner Armring mit Schlangenköpfen (III. - II. Jh. v.Chr.)
6. Arad – Sporthalle – eine Bronzearmring mit Rauten (III. - II. Jh. v.Chr.)
7. Rădești – ein dakischer Schmiedehammer (I. Jh. v. Chr. – I. Jh. n.Chr.)
8. Neudorf – Pârâul Roșia – eine Bronzekette mit Anhänger, wahrscheinlich ein Teil einer Rüstung (IV. Jh. n.Chr.)

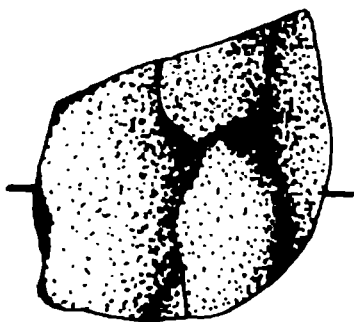
Es wird der Vermutung von I. H. Crișan (*Ziridava* 3-4, 1974), dass das von ihm veröffentlichte keltische Material nicht von Pecica-Șanțul Mare stamme, entgegengesprochen.

1

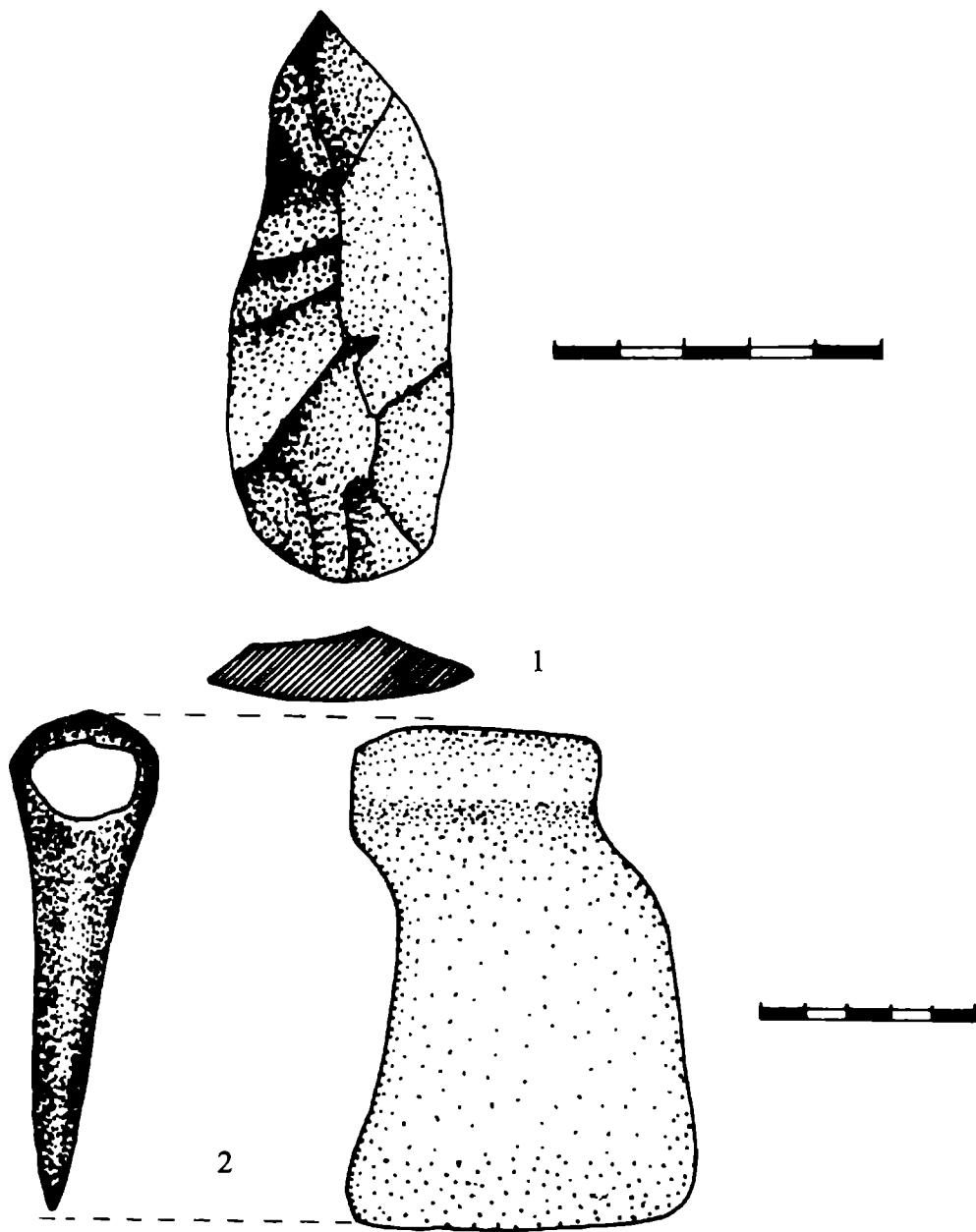
2

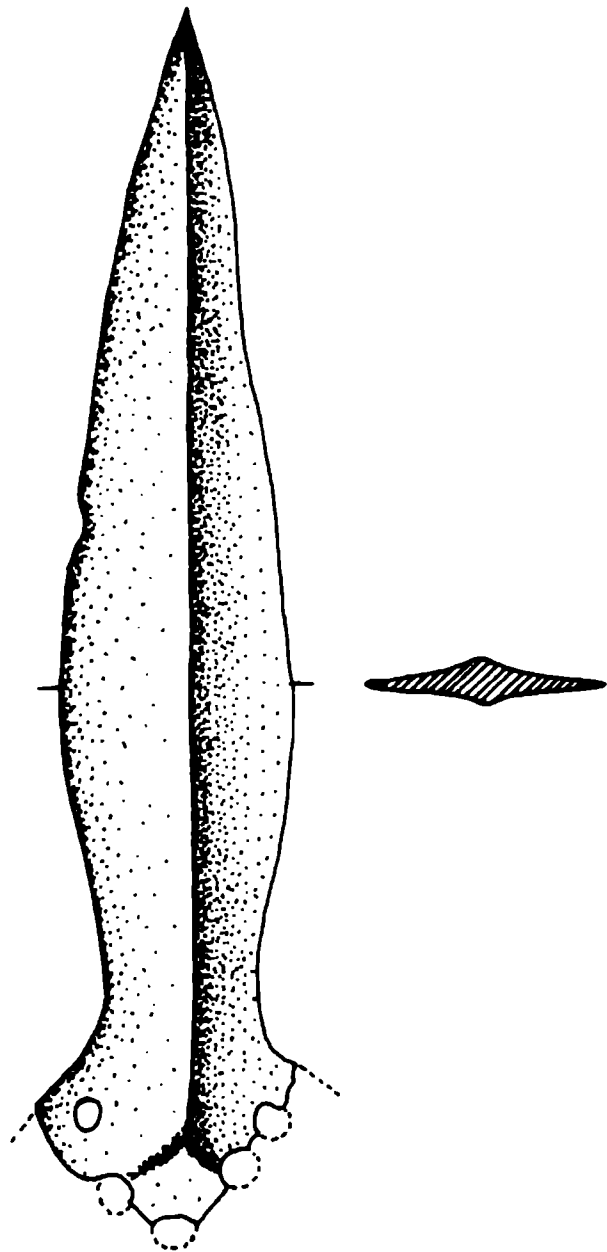
3

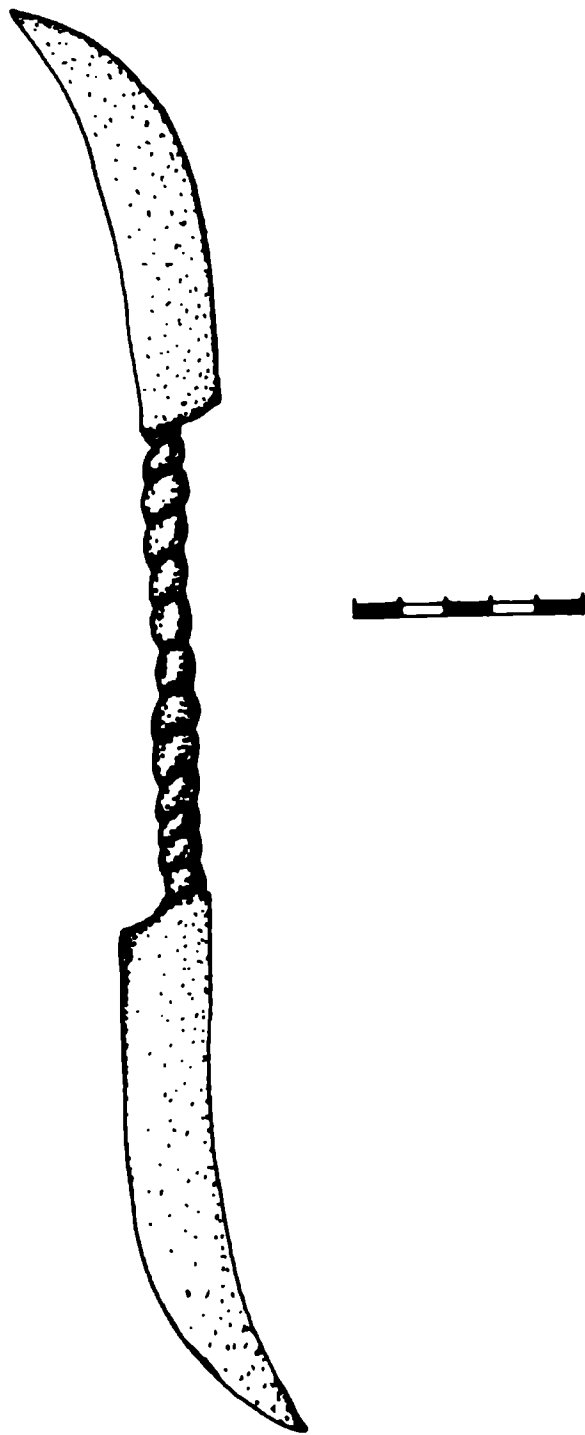
Pl. I 1 - 3 Cicir - piese paleolitice musteriene

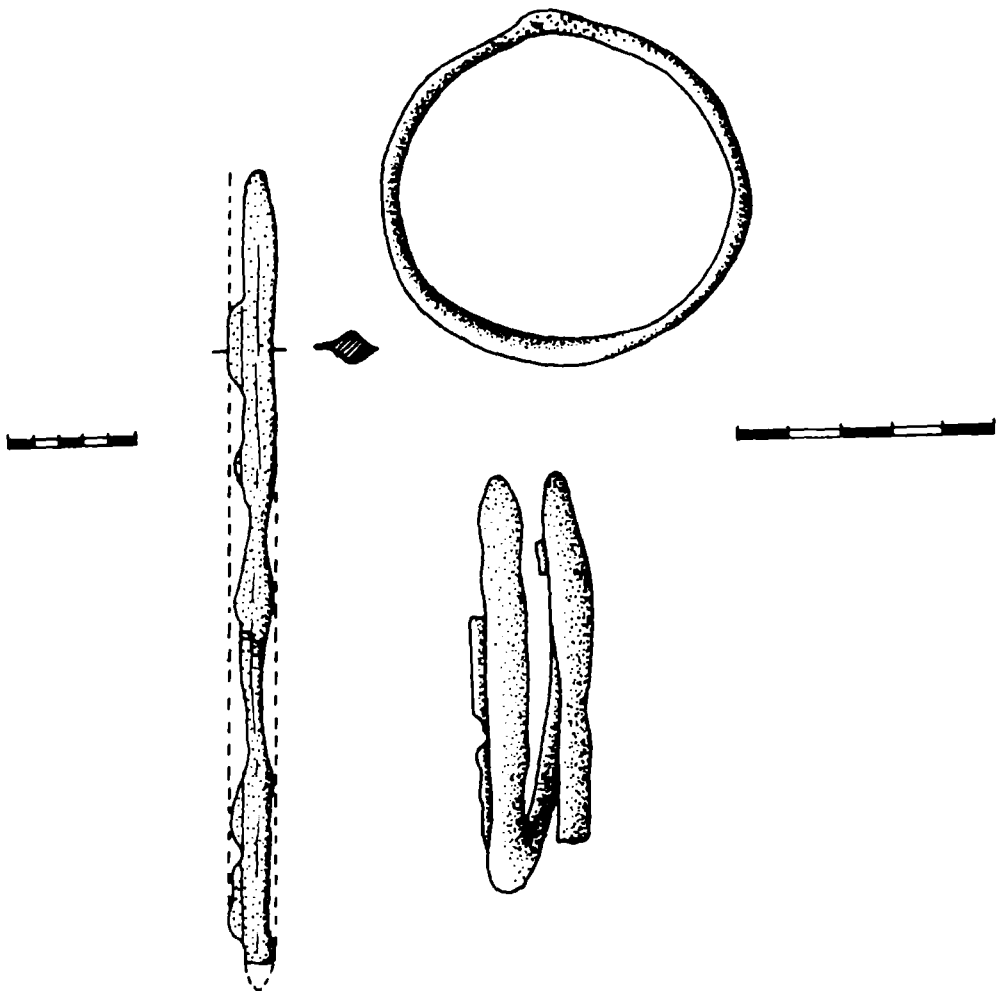
Pl. II 1 – Cicir – piesă paleolitică musteriană (vârf)
 2 – Valea Mare – topor de cupru tip Corbasca

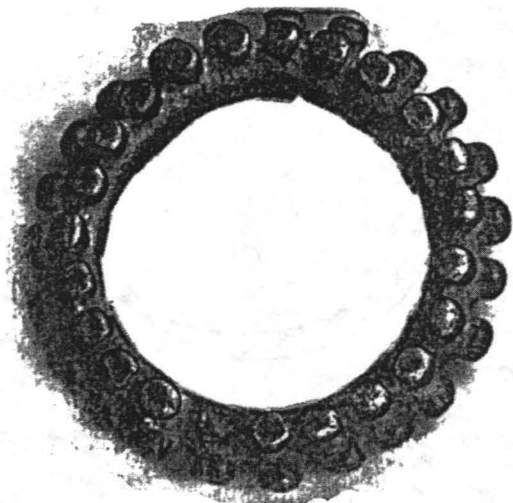
Pl. III Arad - Ștrandul Neptun – pumnal de epoca bronzului

Pl. IV Pecica - Șanțul Mare – cuțit celtic (Latène B)

Pl. V - Brățară din fier cu capete de șarpe

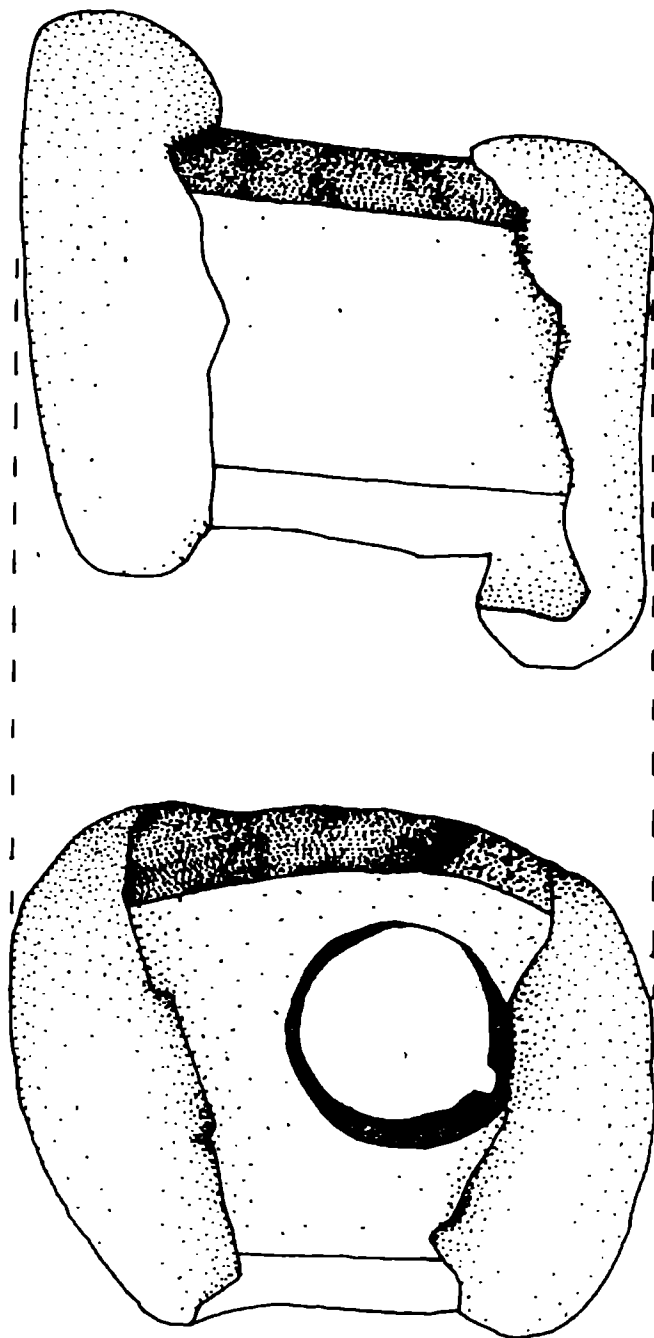

1

2

Pl. VI 1 – Arad – Sala Polivalentă – brățară (?) din bronz (sec. II î.d.Hr.)
2 – Neudorf – Pârâul Roșia – lanț din bronz

Pl. VII Rădești – Dealul Budini – baros dacic (sec. I î.d.Hr. – I d.Hr.)

SONDAJUL ARHEOLOGIC DIN INTERIORUL BISERICII PAROHIALE EVANGHELICE DIN SIBIU*

IOAN-MARIAN ȚIPLIC,
MARIA-EMILIA CRÎNGACI

Continuând seria cercetărilor arheologice întreprinse asupra celui mai reprezentativ monument gotic¹ din Sibiu, în perioada 21-28 martie 2000 a fost efectuat un sondaj arheologic în partea de nord a transeptului², mai exact în prelungirea acestuia (vezi fig. 1). Cercetarea a fost prilejuită de intenția de a se demonta porțiunea de podea acoperită cu scânduri din zona mai sus amintită.

Cercetarea a fost demarată prin trasarea a două casete: C₁ (2 x 2,20 m), ce a fost ulterior lărgită până la 3 m și C₂ (1 x 2,80 m), casete care în final, ca urmare a procesului de golire a sistemului de cripte dezvelite, au fost unite prin demontarea matorului dintre ele, obținându-se o casetă de 3 x 4,80 m. Inițial s-a urmărit degajarea din zona C₁ a nisipului și a molozului de umplutură pentru a se surprinde eventuale fundații mai vechi, care să reflecte situații anterioare finalizării planimetriei de astăzi a Bisericii Evanghelice.

După ce s-a degajat primul strat (nisip, bucăți de țiglă, ceramică) care avea rolul de pătură izolantă, peste care a fost așezată dușumeaua, a fost surprinsă fundația unui zid ce se aliniază perfect cu arcul ce face legătura între transept și prelungirea acestuia. Paralel cu acesta și parțial suprapunându-l se află un alt zid, dar, spre deosebire de primul, care este construit din piatră prinsă cu mortar, acesta este din cărămidă, fiind și neglijent lucrat. În partea de vest a casetei a fost evidențiată fundația unui zid ce nu coincide cu elevația peretelui transeptului. Se pare că peretele de vest al prelungirii transeptului se sprijină parțial pe fundația altei construcții. Ultimul zid face parte dintr-o rețea care s-a dovedit aparținând unui sistem de cripte³. În total au fost descoperite 4 cripte, din care una de familie și trei individuale, fiind dezvelite parțial cele individuale și total cea de familie. Cele patru cripte sunt grupate în jurul criptei nr. 3. Numerotarea criptelor s-a făcut în ordinea descoperirii lor (vezi fig. 2), iar raporturile cronologice stabilite între ele sunt următoarele:

- *cripta nr. 1/2000* - criptă de familie – cronologic este zidită ultima din grupul celor patru, folosind pereții de vest ai criptelor nr. 3 și nr. 4;
- *cripta nr. 2/2000* - individuală – a fost zidită imediat după cripta nr.3, folosind fundația arcului transeptului și peretele de sud al criptei nr. 3;
- *cripta nr. 3/2000* - individuală - este cea mai veche dintre toate;
- *cripta nr. 4/2000* - individuală – a fost zidită penultima, folosind peretele de nord al criptei nr.3.

Datorită acestor raporturi cronologice se poate spune că aceste cripte

au fost zidite într-o perioadă relativ scurtă de timp, fiind încă cunoscute traseele zidurilor criptelor existente. Datorită dispunerii lor mai putem preciza faptul că ele au fost zidite în interiorul prelungirii transeptului, deci după a doua decadă a secolului al XVI-lea, suprapunând un nivel de înmormântări anterioare momentului prelungirii transeptului nordic. Ceea ce se mai poate spune este că cripta nr. 3 și cripta nr. 2 au folosit același sistem de zidire – zidul fiind alcătuit din două-trei rânduri de cărămizi –, iar pentru cripta nr. 1 și cripta nr. 4 s-a folosit sistemul de zidire cu un singur rând de cărămidă. Din analiza profilului nordic al C₁ reiese că, la momentul scoaterii plăcilor de mormânt din biserică și amenajarea sistemului de podele de lemn și a sistemului de încălzire electrică, zidurile criptei nr. 3 au fost și ele parțial scoase pentru a coborî sub nivelul amenajării pentru podeau de lemn.

La golirea criptei nr. 1, în partea de sud a acesteia, la -1,20 m, în stratul de moloz a fost descoperit un schelet incomplet (M1), deranjat de intervenții anterioare, orientat est-vest. În preajma bazinului a fost descoperit un nasture din alamă și o monedă din același material, datată Iosif II (1780-1790). În colțul de nord-vest al criptei a fost dezvelit un alt schelet (M2) orientat nord-sud, care mai păstra urme de păr pe craniu și un rest de dantelă în zona toracică superioară, el fiind depus într-un sicriu din lemn dublat cu foiță de plumb, din care s-au păstrat doar partea de jos și bucăți din părțile laterale. Sicriul era depus pe fundul criptei, acoperit fiind cu moloz, spărturi de cărămidă, țiglă și spărturi de dale sau de pietre de mormânt anepigrafe. În pământul răscolit al criptei, poziționat deasupra lui M2, s-a descoperit o cană cu brâne, smălțuită la interior și exterior cu alb, decorată cu trei rânduri de brâne de un maro deschis gălbui, subliniate cu verde închis; în același verde sunt pictate ornamentele de pe cele trei câmpuri dintre brâne reprezentând linii și frunze stilizate (fig. 4). Vasul datează din prima jumătate a secolului al XIX-lea și este o producție a familiei Schneider din Marpod⁴. Ceramica de la Marpod este o variantă a tipului reprezentat de cămile cu brâne din Chirpăr, fiind o formă mai rustică și de factură mai greoaie. Acest tip de cană cu mai multe rânduri de brâne, specific sudului Transilvaniei, este o formă rar întâlnită atât în colecțiile muzeelor cât și ale colecționarilor.⁵

În exteriorul criptei nr. 1 au fost descoperite 4 morminte fără inventar (vezi fig. 2):

M3 - orientat est-vest, surprins doar în zona tibiilor, restul corpului fiind suprapus de fundația zidului de vest al prelungirii transeptului nordic;

M4 - întreg, orientat est-vest, paralel cu zidul de sud al criptei nr. 1; în zona tibiilor intră și el sub zidul criptei nr. 2.

M5 - mormânt de copil; este tăiat în partea stângă de zidul de sud al criptei nr. 1.

M6 - mormânt deranjat de săparea gropii de fundație a zidului de vest al prelungirii transeptului; din umplutura gropii a fost recoltată o bucată dintr-un vas ceramic aparținând culturii Coțofeni.

Aceste morminte fac parte din dintr-un orizont de înmormântări anterioare prelungirii transeptului nordic, când încă se mai practicau înmormântări în jurul bisericii. Poziționarea lor în imediata apropiere a fundației transeptului nordic și coroborată cu descoperirea monedei din timpul lui Matthias Corvin⁶, poate coborî datarea lor cel mai devreme până la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea. Această datare mai poate fi susținută și de descoperirile săpăturilor din 1994 (din exteriorul bisericii) și 1996 (din sacristie), când au fost dezvelite morminte ce erau suprapuse de fundațiile bisericii ridicate la mijlocul secolului al XIV-lea⁷. Pe baza acestor informații putem spune că avem de a face cu două orizonturi de înmormântare, unul exemplificat de mormintele M3-M6 iar celălalt de grupul de cripte din cărămidă.

C₂ a fost trasată la nord de C₁ pentru a delimita marginile criptei mari, ea fiind unită cu C₁, prin demontarea martorului de 1 m, ce le separa după ce s-a constatat că nu există mai multe nivele de umplere a criptei, solul fiind răvășit până la nivelul podelei de cărămidă a criptei.

* * *

Istoria ridicării bisericii parohiale evanghelice din Sibiu a fost obiectul numeroaselor studii, mai ales la sfârșitul secolului trecut și în prima jumătate a secolului nostru⁸, fiind foarte bine cunoscută, mai ales etapa gotică a acesteia. În ceea ce privește studiul nostru, ne vom opri doar asupra informațiilor cu privire la momentul mării prefaceri pe care o suferă monumentul la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea și mai ales la momentul prelungirii transeptului nordic. În acest sens, este cunoscut că în anul 1502 se procedează la alungirea brațului nordic al transeptului⁹, acoperit cu o boltă pe o rețea de nervuri dispuse în paralelograme, adoptând, deci, motive curente epocii, în ciuda faptului că celelalte bolți sunt așezate pe ogive¹⁰. Aproape în aceeași perioadă (1509) se ridică și pridvorul din fața portalului lateral de nord, operă a pietrarului Nicolae¹¹, pridvor ce are tot o boltă pe rețea de nervuri asemănătoare celei din prelungirea brațului de nord al transeptului. Anterior momentului prelungirii brațului nordic al transeptului au fost construite tribune: cea peste brațul de sud în anul 1487, iar cea peste cel de nord în anul 1499, ambele fiind înlăturate în cursul secolului al XIX-lea¹².

Motivația prelungirii brațului nordic al transeptului nu poate fi decât una utilitară, așa cum sublinează și V. Vătășianu în legătură cu amplificarea, în 1471¹³, a sacristiei, când, la fel ca și în cazul contrafortului de colț al brațului nordic al transeptului, au fost înglobate în zidărie vechile contraforturi¹⁴. Se știe că din anul 1679, în această parte a transeptului a început să funcționeze orga mică, ea fiind o donație a sibianului Georg Weis¹⁵.

Ca urmare a interpretărilor datelor existente se poate spune că sistemul de cripte descoperit a fost ridicat cel mai devreme în prima parte a secolului

al XVI-lea și cel mai târziu în secolul al XVIII-lea, când Maria Tereza interzice înmormântările în interiorul bisericilor, înmormântări ulterioare acestei date făcându-se cu acordul special al oficialităților orașului. Intervenții majore au loc în anii 1853-1855¹⁶ când, o dată cu restaurarea bisericii, lespezile criptelor au fost demontate iar criptele au fost golite în parte de moaște. Pietrele de mormânt care reprezentau interes istoric sau artistic deosebit au fost mutate în ferulă, iar cele care nu aveau o mare importanță au fost aruncate în cripte împreună cu mormane de moloz pentru a le umple¹⁷. La golirea criptei nr.1/2000 au fost găsite fragmente de pietre de mormânt anepigrafe, ceea ce ar putea duce la concluzia că lespeda nu a prezentat un interes deosebit. Această criptă de familie este semnalată, fără a fi numerotată, de J. L. Neugeboren în a sa schiță a răspândirii pietrelor de mormânt din biserica parohială evanghelică din Sibiu înainte de restaurarea din 1853-1855¹⁸ (vezi fig. 3). Iar Möckesch¹⁹ nici măcar nu amintește în lucrarea sa de piatra de mormânt din zona care ne interesează, ceea ce face ca identificarea criptei de familie să rămână nerezolvată. Celelalte trei cripte nu sunt marcate de J. L. Neugeboren, ceea ce înseamnă că la dată respectivă existența respectivelor cripte nu mai era cunoscută.

Mormintele descoperite în exteriorul criptelor se datează anterior secolului al XVI-lea, probabil în prima jumătate a secolului al XV-lea, ele fiind deranjate de fundațiile transeptului și ale criptelor nr. 1 și nr.2.

NOTE

*Mulțumim domnului dr. Zeno-Karl Pinter pentru întregul sprijin acordat, fără de care această intervenție arheologică nu ar fi fost posibilă.

¹ Ultimele cercetări arheologice au fost efectuate de către P. Munteanu Beșliu, în *CCA*, Cluj-Napoca, 1995, p.81-82; idem, în *CCA*, București, 1997, p. 56.

² Cercetarea arheologică a fost posibilă și datorită studenților anului III ai Facultății de Istorie a Universității "Lucian Blaga" Sibiu: Carol Szatmari, Ionuț Sbârcea, Radu Bratu, Lucian Birton, Luiza Miu.

³ Cripte din cărămidă au fost descoperite în sacristia Bisericii Evanghelice din Sibiu și de către P. Munteanu Beșliu; vezi în *CCA*, București, 1997, p. 56.

⁴ E. Andree, *Din istoricul olăritului în valea Hârtibaciului*, în *Cumidava*, III, 1969, p.546 și 550; Idem, *Olarii din Marpod*, în *Drum nou*, anul XXIII, nr.6679, 23 iunie 1966, p. 2.

⁵ Idem, *Olarii din Marpod*, p.2.

⁶ Monedă descoperită într-un mormânt din exteriorul sacristiei, reprezentând un terminus *ante quem*; P. Munteanu Beșliu, în *CCA*, București, 1997, p.56.

⁷ P. Munteanu Beșliu, *Cercetări de arheologie medievală în perimetrul orașului Sibiu efectuate în ultimul deceniu*, în *Arheologia Medievală*, II, 1997, p.91.

⁸ S. Möckesch, *Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt*, Hermannstadt, 1859, p.80-111; L. Reissenberger, *Die evangelischer Pfarrkirche A. B. in Hermannstadt*, Hermannstadt, 1884; V. Roth, *Geschichte der deutschen Baukunst in Siebenbürgen*,

- în *Studien zur deutschen Kunstgeschichte*, 64, Strassburg, 1905 (mai departe *Baukunst*); M. von Kimakowicz, *Studien zur Baugeschichte der evangelischen Stadtpfarrkirche in Hermannstadt*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, 39, 1913; *Die deutsche Kunst in Siebenbürgen*, herausgeben von V. Roth, Hermannstadt, 1934.
- ⁹ V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, București, 1959, p. 529; L. Reissenberger, *Die evangelischer Pfarrkirche*, p.11; V. Roth, *Baukunst*, p.45.
- ¹⁰ V. Vătășianu, *op.cit.*, p.529
- ¹¹ L. Reissenberger, *op.cit.*, p.11, 28; V. Roth, *Baukunst*, p.45.
- ¹² V. Vătășianu, *op. cit.*, p.528.
- ¹³ L. Reissenberger, *op. cit.*, p.10.
- ¹⁴ V. Vătășianu, *op.cit.*, p.527.
- ¹⁵ S. Möckesch, *op.cit.*, p.94.
- ¹⁶ L. Reissenberger, *op. cit.*, p.14.
- ¹⁷ *Ibidem*, p.15
- ¹⁸ Mulțumim d-lui dr. Ioan Albu, cel ce ne-a pus la dispoziție planul bisericii parohiale evanghelice din Sibiu al lui J. L. Neugeboren privind poziția pietrelor de mormânt.
- ¹⁹ S. Möckesch, *op.cit.*, p. 80 sqq.

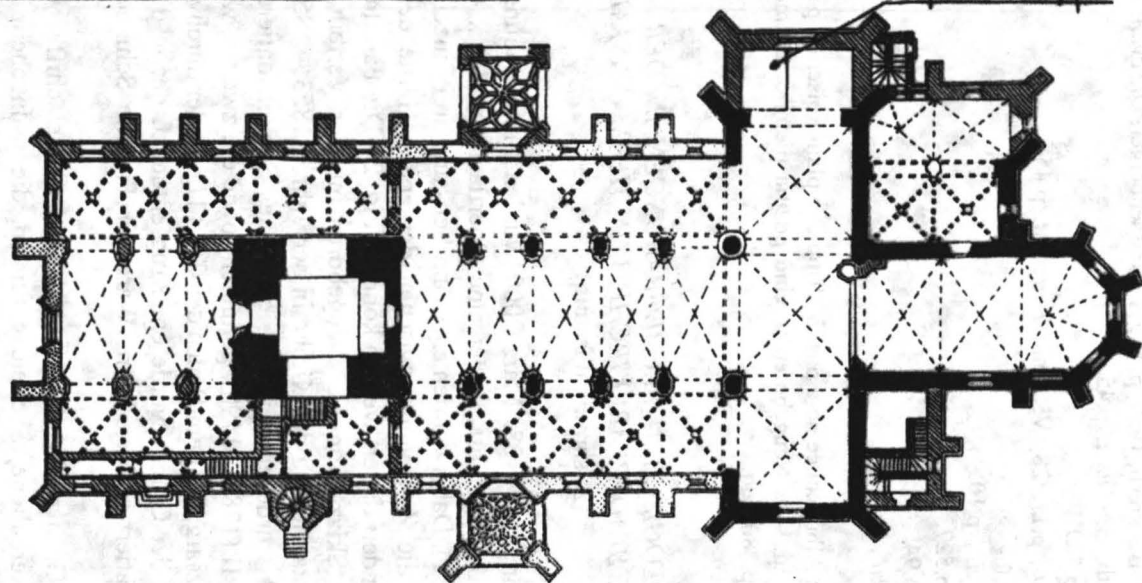
DIE ARCHÄOLOGISCHEN PROBEGRABUNGEN IN DER EVANGELISCHEN STADTPFARRKIRCHE VON HERMANNSTADT (Zusammenfassung)

În der Zeitspanne 21. – 28. März 2000 wurden Probegrabungen im Querschiff der Kirche durchgeführt, wobei eine Oberfläche von 3 x 4,80 m ausgehoben wurde (Fig. 1). Dabei wurden eine Familien- und drei Einzelgruftentdeckt die, breit, in die Zeitspanne zwischen der ersten Hälfte des XVI. und dem XVIII. Jahrhundert datiert werden können (Fig. 2). Die Familiengruft erscheint auch auf der Skizze von J.L. Neugeboren mit der Verteilung der Grabstellen vor der Restaurierung der Kirche in den Jahren 1853 – 1854 (Fig. 3). In derselben Gruft wurde ein teilweise erhaltenes Skellet, datiert durch eine Münze von Joseph II (1780 – 1790), gefunden sowie ein zweites, welches, in einem verbleiten Holzsarg, auf dem Boden der Gruft lag. In der durchwühlten Füllschicht (Bauschutt) der Gräber wurde ein Krug entdeckt, der in die erste Hälfte des XIX. Jh. datiert werden kann (Ware der Familie Schneider aus Marpod) (Fig. 4).

Zwischen den Gruften und der Nordmauer des Querschiffes wurden weitere vier, teilweise erhaltene, Skellete gefunden, die wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts stammen.

PLANUL BISERICII EVANGHELICE

Săpătură I. M. Tiple

- PERIOADA I JUM. SEC. XIV SFÎRȘIT SEC. — XIV
- PERIOADA II 1424—1460
- PERIOADA III 1471—1520
- TRANSFORMĂRI DIN 1853

După Iuliana Dancu, Dumitru Dancu

- BISERICA EVANGHELICĂ DIN SIBIU

Fig. 1

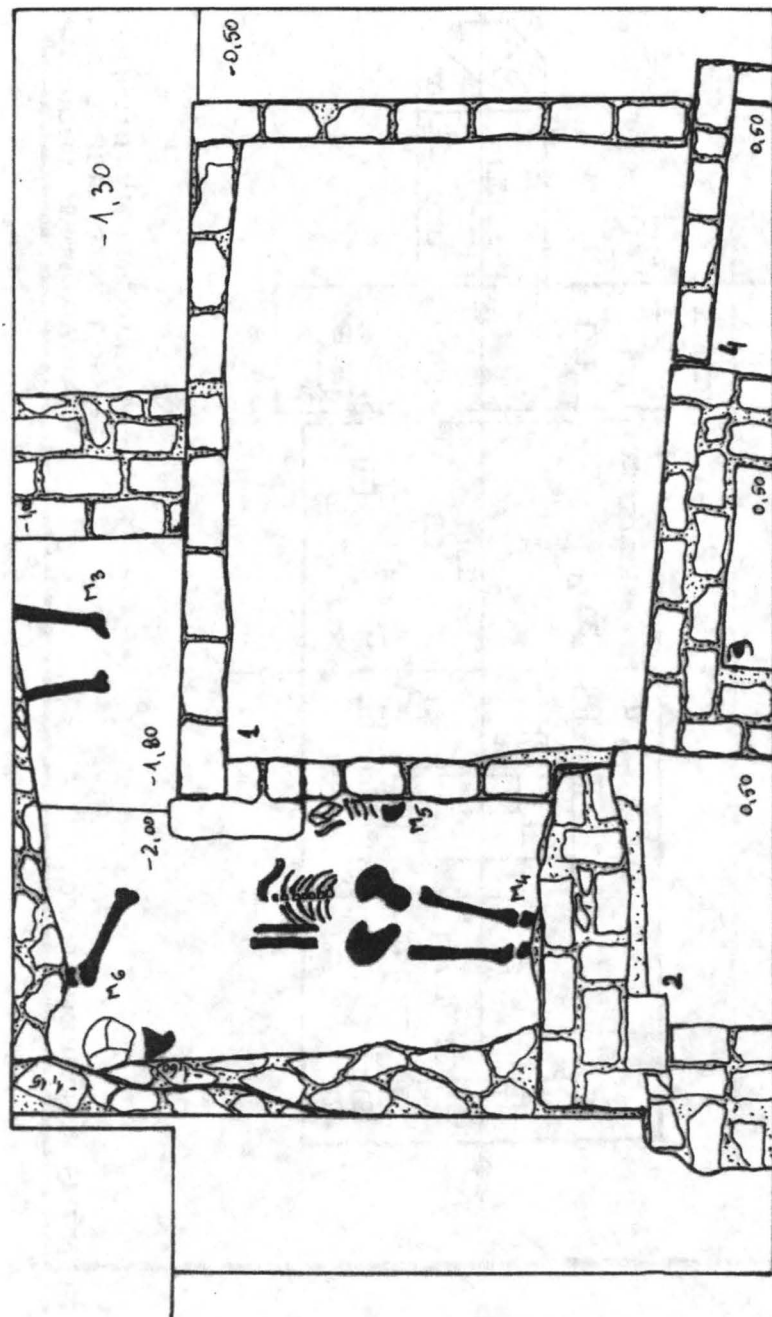

Fig. 2

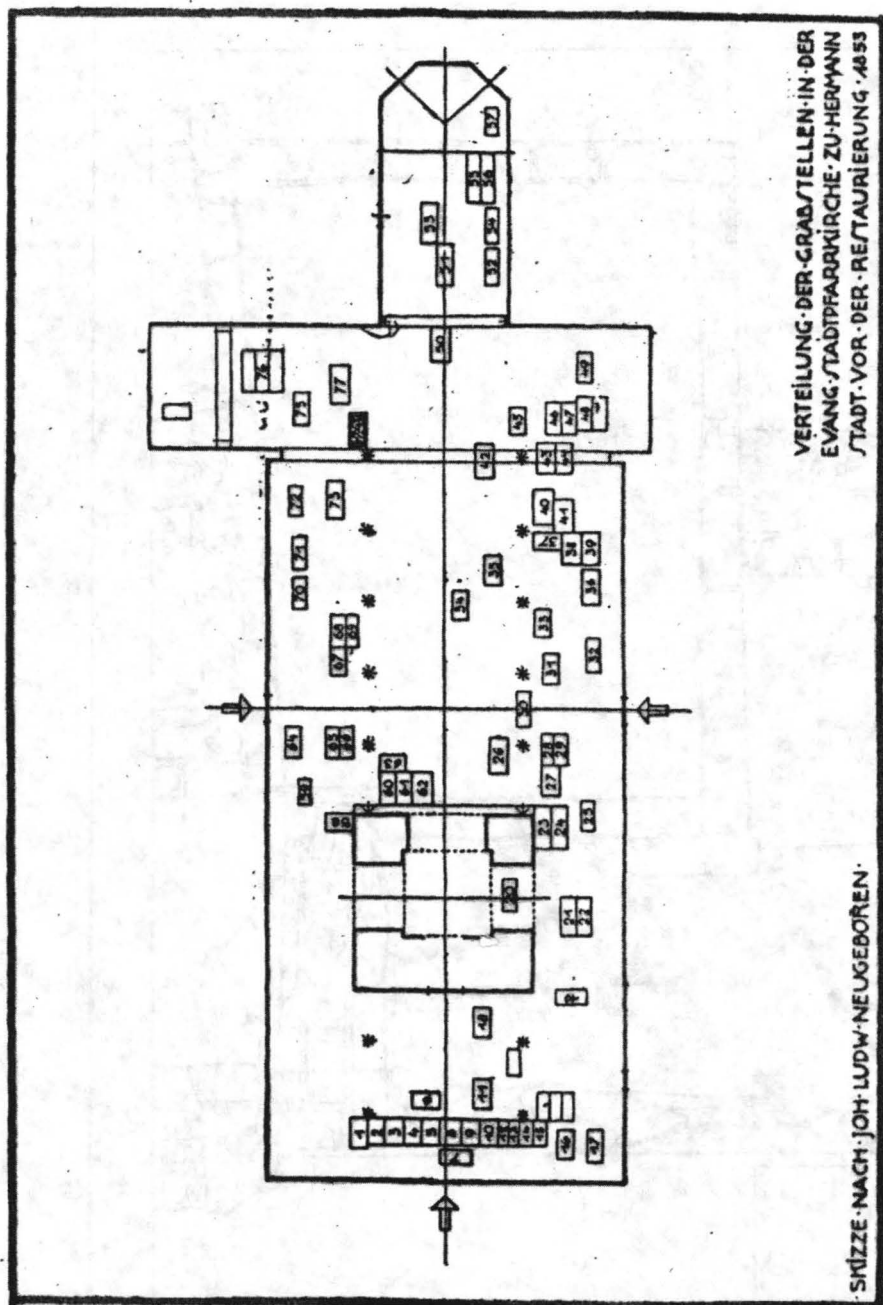

Fig. 3

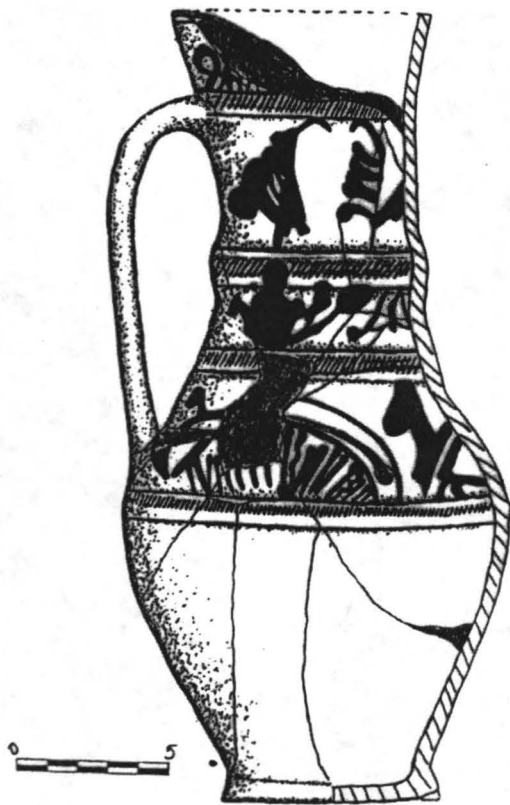

Fig. 4

Cea mai mare parte a istoriografiei românești a pus un accent deosebit pe stabilirea și impunerea unui moment semnificativ pentru constituirea principatului autonom al Transilvaniei în secolul al XVI-lea, neluându-se, conștient sau nu, în considerare faptul că, în mod real, era vorba de un ansamblu de transformări în urma cărora s-a putut „impune” noul stat. Anul predilect a rămas 1541¹, atunci când sultanul Süleyman I a încredințat domnia în Transilvania lui Ioan Sigismund Zápolya, iar guvernarea ei efectivă episcopului de Oradea, Martinuzzi. S-au conturat și alte opinii, dar tot așa de „fixiste” și foarte aproape, ca datare a momentului constituirii principatului autonom, de prima. Ștefan Pascu s-a pronunțat cu consecvență de-a lungul anilor pentru dieta de la Târgu Mureș (26 ianuarie 1542) și mai ales pentru dieta de la Turda (29 martie 1542)². Aceeași dietă de la Turda a fost considerată și de Gheorghe Brătianu ca moment de cristalizare a noii formațiuni statale³. Pentru anul 1542 pledează și Radu Constantinescu, accentuând rolul dietei de la Turda din decembrie⁴. Și exemplele ar putea continua.

Există, însă, în istoriografia românească și opinii care plasează limita cronologică inferioară a constituirii principatului autonom al Transilvaniei înaintea anului 1541. Dacă în *Istoria românilor*, din 1937, Constantin C.Giurescu nu se încumeta să precizeze o dată anume a constituirii statului transilvănean⁵, conștientizând, desigur, complexitatea procesului și, ca atare, imposibilitatea reală a „fixării” sale temporale, în lucrarea *Transilvania în istoria poporului român*, apărută în 1967, arată că după bătălia de la Mohács, din 1526, „*Transilvania se separă complet de Ungaria și se constituie într-un principat deosebit; ea are acum o situație similară Țării Românești și Moldovei*”⁶. După numai câțiva ani însă, de această dată într-o altă lucrare, se precizează că dieta de la Grind (21 ianuarie 1529), prin hotărârile sale, „înseamnă începutul statului autonom al Transilvaniei”⁷. Iată, așadar, un punct de vedere mai nuanțat și mai operațional (științific și metodologic) pentru analiza în discuție, punct de vedere susținut și de Alexandru Herlea⁸.

Întâlnim în istoriografia română opinii care privesc constituirea principatului Transilvaniei ca un proces și, ca atare, imposibil (și neavenit) de cuprins în limite cronologice exacte, rigide. Mustafa Ali Mehmed, în *Istoria turcilor*, analizând confruntarea otomano-habsburgică pentru Ungaria, arată că Transilvania se detașează de Ungaria, rupându-și legăturile juridice cu ea, din momentul creării Pașalâcului de Buda (1541)⁹. Intrând „în sfera stăpânirii otomane”¹⁰, și în condițiile istorice ale evenimentelor care au avut loc după 1541, Transilvania își va cristaliza un anumit statut juridic. Vorbind despre

consecințele politice ale expediției otomane din 1566 contra Habsburgilor - punctul culminant al disputei dintre Poarta Otomană și Austria pentru supremația asupra Ungariei, autorul arată că, printre acestea, poate cea mai importantă, este și aceea că Transilvania a fost desprinsă definitiv de Austria¹¹, lăsându-ne să înțelegem, deși el nu o face explicit, că, începând cu deceniul al VIII-lea al secolului al XVI-lea, Transilvania este un stat ce beneficia de un anume statut pe plan european. Această idee o regăsim, într-o oarecare măsură, și la Nicolae Iorga. Prezintă domnia împăratului Maximilian II (1564-1576), care „*la vreo misiune catolică înlăuntru, la vreo misiune creștină în afară nici nu se gândea*”, Iorga precizează că, în astfel de condiții, *Ungaria națională* (s.N.I.) a Ardealului s-a putut dezvolta în voie¹², pe linia autonomiei sale statale, evident. Ideea constituirii procesuale a noului stat transilvănean o întâlnim și la Ioan Lupaș. Ca *principat cu totul independent de coroana ungară* (s.I.L.), dar sub suzeranitate otomană, Transilvania s-a constituit în a doua jumătate al veacului al XVI-lea ca urmare a îndelungatei agonii politice a regatului maghiar și a catastrofei militare de la Mohács (1526)¹³. Pe aceeași linie a „fazelor constituțional-politice” ale desprinderii Transilvaniei de regatul maghiar se înscrie și Ștefan Andreescu. Cea dintâi fază a fenomenului se încadrează cronologic între 1526-1540 și corespunde crizei pricinuite de succesiunea la tronul Ungariei¹⁴. A doua fază a fenomenului desprinderii Transilvaniei începe în 1541 și are ca rezultat constituirea principatului autonom sub suzeranitate otomană¹⁵. Ca și în scrierile sale mai vechi, autorul precizează doar momentul din care putem vorbi de o instaurare a dominației otomane¹⁶, fără a arăta când se încheie, în aspectele sale generale, procesul constituirii Principatului Transilvaniei.

Într-o recentă lucrare consacrată Transilvaniei, Cristina Feneșan, pornind de la afirmația istoricului Tahsin Gemil potrivit căreia anul 1541 are, în istoriografie, doar un caracter formal pentru formarea principatului transilvan¹⁷, dezvoltă problematica limitelor cronologice ale nașterii Principatului Transilvaniei¹⁸. Autoarea susține, pe bună dreptate, că formarea Principatului Transilvaniei este un proces îndelungat, care a început odată cu ruperea echilibrului din Europa Centrală prin dispariția regatului Ungariei, la Mohács¹⁹. În constituirea propriu-zisă a principatului, arată istoricul amintit, se pot distinge câteva momente principale: numirea, în 1541, a lui Ioan Sigismund Zápolya ca principe, predarea coroanei ungare reprezentanților lui Ferdinand I de Habsburg de către regina Isabella pentru a certifica, astfel, abdicarea în numele fiului ei minor, Ioan Sigismund, și mai ales înscăunarea lui Ioan Sigismund Zápolya, în noiembrie 1556. Accelerată, în anumite momente (1526, 1541), de politica și acțiunea europeană a sultanului Süleyman, în constituirea statului transilvan hotărâtoare au fost individualitatea istorică pregnantă și tendințele de desprindere a voievodatului Transilvaniei din cadrul regatului feudal maghiar. Dar adevăratul act de naștere al principatului transilvan a fost

tratatul încheiat la Oradea între Ioan Zápolya și Ferdinand I de Habsburg, la 24 februarie 1538²⁰. Efortul Casei de Austria de a-l aplica integral a grăbit, în mod paradoxal și în timp (1541-1556), despărțirea completă a Transilvaniei de regatul maghiar, despărțire simbolică – prin predarea coroanei regatului de către Isabella, în 1551, și definitivă – prin apariția unei instituții noi (a stărilor investitoare de putere – Dieta). Existența și funcționarea instituției capabile să reglementeze modul de preluare și legitimare a puterii supreme caracterizează încheierea procesului de constituire a noului stat. Din punct de vedere cronologic, acest aspect coincide, spune autoarea, cu revenirea în Transilvania, în 1556, a reginei-văduve Isabella și a lui Ioan Sigismund Zápolya, prilej cu care s-a încheiat și pactul de drept comun între principe și stări²¹ prin jurământul depus de Isabella în fața acestora.

Istoriografia ungară, spre deosebire de istoriografia română, pornește de la idei și premise diferite, care nu au drept scop, cu puține excepții, evidențierea unui moment sau a unor etape ale procesului amintit. Constituirea principatului autonom a fost considerată ca o consecință a împărțirii regatului Ungariei, după 1541, în trei părți, și încercărilor lui Martinuzzi de a reface, pe bazele fostului voievodat al Transilvaniei și *Partium*-ului, aflate acum sub autoritatea sa, unitatea regatului maghiar²². Folosind adeseori expresii de genul „*Ungaria de est*” și „*Ungaria de vest*” pentru a desemna Principatul Transilvaniei și partea fostului regat stăpânită de Habsburgi, unii autori estompează realitatea, totuși nouă și diferită, a constituirii noului stat transilvan²³. Ba mai mult, se afirmă că ungurii secolului al XVI-lea, fie ei partizanii Habsburgilor sau ai lui Zápolya (tatăl și fiul), nu recunoșteau decât un singur stat ungar și un singur rege încoronat. Abia în secolul al XVII-lea, pe baza accentuării, datorită unor condiții locale specifice, a unor diferențe de mentalitate și instituții politice, se poate vorbi de două state ungurești distincte²⁴. Acordul de la Speyer, spune autorul citat mai înainte, deși a delimitat teritorial cele două state ungurești, nu a sacrificat ideea unității Ungariei²⁵. Alteori, transformarea Transilvaniei a fost scoasă din contextul evenimentelor politice și militare desfășurate în anii 1541-1552, prezentarea procesului limitându-se la aspectul său strict teritorial și instituțional²⁶.

Dintre autorii maghiari care încearcă să delimiteze, cronologic, procesul constituirii principatului transilvan merită amintit Barta Gábor. Într-o lucrare dedicată subiectului în discuție, apărută în 1979, autorul consideră că hotărârile adoptate la 24 aprilie 1545, la Turda, de către stările privilegiate, au marcat începutul primei etape în constituirea statului autonom transilvan²⁷. Plata tributului către Poarta (în schimbul protecției și sprijinului militar), independența deplină față de regele Ungariei (deși Transilvania i-a recunoscut, teoretic, suveranitatea) și funcționarea unei diete (care îi cuprinsese deja și pe reprezentanții *Partium*-ului) erau, după părerea sa, condițiile care asigurau existența principatului ca stat autonom, vasal Porții²⁸. Momentul final care

consfințește existența noului stat l-ar constitui, spune Barta Gábor, revenirea lui Ioan Sigismund Zápolya în scaunul princiar al Transilvaniei²⁹, adică anul 1556.

În mai noua istorie a Transilvaniei, publicată la Budapesta, în 1992, întâlnim însă o afirmație foarte interesantă în legătură cu problema în discuție. Într-un subcapitol intitulat *Statul transilvan și lumea exterioară în a doua jumătate a secolului XVI*, analizându-se teritoriile celor „două Ungarii”, se afirmă că frontierele *noii țări transilvane formată între 1529 și 1571* (s.n.O.T.) erau, de asemenea, dificil de stabilit ca însăși nașterea noului stat³⁰. Această precizare se pare că a scăpat celor care au analizat problematica încadrării temporale a constituirii principatului transilvan. Este adevărat că apare mai mult „accidental”, în subsidiar, nu la „vedere”, dar toată explicația capitolului *De la Regatul Ungariei la Principatul Transilvaniei* sugera o astfel de concluzie.

În ce ne privește apreciem că Principatul Transilvaniei este produsul realităților interne ale Regatului Ungariei și împrejurărilor externe din centrul și sud-estul Europei secolului al XVI-lea. La toate acestea se impun a fi adăugate: o mai veche, dar constantă, tendință spre autonomie a voievodatului Transilvaniei, fragilitatea legăturilor acestuia cu regatul ungar, o anumită particularitate geografică, etnică și spirituală a Transilvaniei³¹, dar și un ansamblu de prefaceri, îndeosebi culturale (de mentalitate), ce au cuprins etniile europene spre sfârșitul Evului Mediu³². Dacă ar fi să încadrăm mai exact acest proces, am opina pentru 1529 - ca limită cronologică inferioară, și 1571 - ca limită cronologică superioară. Este adevărat că cele două limite sunt mai mult simbolice. Și totuși, în ansamblul ecuației problemei în discuție ele au o anumită semnificație. În anul 1529 are loc, la Grind, la 21 ianuarie, din inițiativa episcopului Miklós Gerendi, o adunare a celor trei „națiuni” din Transilvania voievodală. Numai că prin hotărârile sale (refuzul de a mai recunoaște autoritatea lui Ferdinand I de Habsburg ca rege al Ungariei, refuzul votării subvențiilor necesare armatei lui Ferdinand etc.), prin participanți (nobili, sași, secui), caracterul dezbaterilor (preponderent legislativ) și prin modul de convocare – conducere (aspecte realizate de episcopul de Alba-Iulia), adunarea are o dublă semnificație: pe de o parte, deschide seria unor adunări de stări din Transilvania care, cu trecerea timpului, devin din ce în ce mai independente, mai complexe (în ceea ce privește problematica abordată) și mai ancorate în interesele generale și momentane ale provinciei, iar prin acestea pregătește terenul trecerii de la congregațiile generale ale voievodatului la dietele principatului autonom, pe de altă parte. Anul 1571, prin ratificarea de către Maximilian al II-lea a acordului de la Speyer, prin moartea lui Ioan Sigismund Zápolya și alegerea de către dietă a lui Ștefan Báthory în fruntea Transilvaniei, alegere recunoscută de sultan, semnifică, pe plan intern, existența și funcționalitatea instituțiilor statale, așezarea lor în normal, iar pe

plan extern, încheierea simbolică a desprinderii juridice și teritoriale a principatului de „cealaltă Ungarie” și recunoașterea *de jure* și *de facto* a acestei desprinderi și a existenței noului stat. Perioada hotărâtoare în constituirea Principatului Transilvaniei apreciem că se încadrează între 1541 și 1556 când se constituie efectiv instituțiile puterii noului stat (dovedindu-și, în mare măsură, eficacitatea funcțională) și se „așează” noul statut teritorial și juridic al principatului în raport cu Imperiul Otoman.

Iată, așadar, suficiente motive pentru a încerca o reevaluare a evenimentelor politico-diplomatice și militare care au avut loc în Transilvania și în imediata sa apropiere, care, prin semnificațiile și consecințele lor imediate și/sau de durată, au impus, atât de puternic, anul 1541 ca unul major în constituirea statului transilvan.

La sfârșitul anului 1540 și începutul noului an Transilvania, îndeosebi din punct de vedere politico-militar, cunoaște o perioadă de criză. Această stare a lucrurilor s-a datorat unui context de factori externi și interni regatului maghiar în anul 1540 ale cărui elemente principale, cel puțin succint, se impun a fi prezentate.

Moartea „regelui” Ungariei Ioan Zápolya, la 21 iulie 1540, la Sebeș (Mühlbach), în Transilvania, crea condițiile punerii în aplicare a prevederilor păcii de la Oradea, din februarie 1538, potrivit căreia, după moartea lui Zápolya, i se garanta lui Ferdinand de Habsburg posesia întregii Ungarii. Numai în aparență lucrurile stăteau astfel deoarece, precum se știe, în martie 1539 Zápolya s-a căsătorit cu Isabella, fiica regelui Poloniei, Sigismund I, iar în iulie 1540 s-a născut fiul acestora, Ioan Sigismund. Ba mai mult, principalii membri ai guvernării lui Zápolya – căpitanul Bálint Török, István Verbóczi, Péter Petrovics și episcopul de Oradea, Martinuzzi – s-au hotărât să ducă la îndeplinire rugămintea lui Zápolya de pe patul de moarte, anume să-l impună pe tronul Ungariei pe Ioan Sigismund. Într-adevăr, sub presiunea acestora, dieta Ungariei, convocată în grabă, în septembrie 1540, la Buda, l-a ales pe Ioan Sigismund rege al Ungariei. Cum noul rege era minor, guvernarea țării a fost încredințată, de către dietă, unei regente (consiliu) formată din regina-văduvă Isabella, Martinuzzi, Petrovics și Török³³.

Din perspectiva subiectului în discuție, aspectul cel mai important rămâne însă recunoașterea de către sultan al lui Ioan Sigismund ca rege al Ungariei (numele său ca rege era „Ioan II, rege al Ungariei”)³⁴. Iată contextul în care s-a produs această recunoaștere și care erau condițiile puse de sultan.

Imediat după moartea lui Zápolya, Verbóczi și episcopul Eszéký au fost trimiși la Istanbul ca să obțină, din partea sultanului, rămânerea pe tronul Ungariei a fiului defunctului rege³⁵. Concomitent, Martinuzzi și Petrovics îi cereau regelui Poloniei, Sigismund I, să-și asume sarcina protejării nepotului său³⁶. Sigismund I, neavând curajul, de teama reacției Porții și a Habsburgilor, să-și asume această sarcină sub pretextul că nu cunoștea atitudinea magnaților

unguri, a preferat să încredințeze protecția nepotului său lui Süleyman I. În acest scop, secretarul regal, Jakób Wilamowski, a fost trimis la Istanbul cu cererea ca sultanul să acorde domnia Ungariei fiului lui Zápolya. Într-adevăr, în octombrie 1540 sultanul îl recunoaște pe Ioan Sigismund rege al Ungariei, aspect despre care raportau, la 17 octombrie, din Istanbul, Verbőczy și Eszéky³⁷. În aceste condiții, trimisul lui Ferdinand la sultan, Hieronim Laski, sosit la Istanbul la 31 octombrie pentru a împiedica recunoașterea noului rege al Ungariei, nu a mai putut decât să-i anunțe lui Ferdinand hotărârea sultanului de a începe război contra sa³⁸. La rândul-i, trimisul polonez îl informa pe regele său, printr-o scrisoare expediată la 27 noiembrie 1540, din Camenița, despre faptul că sultanul l-a numit pe Ioan Sigismund Zápolya rege al Ungariei, solii unguri la Poartă înmânându-i sultanului mari daruri în argintării și bani³⁹.

Despre condițiile în care sultanul l-a recunoscut rege pe Ioan Sigismund aflăm dintr-o scrisoare pe care acesta a expediat-o, în octombrie (13-22) 1540, din Istanbul, regelui Poloniei. Sultanul arăta că *„s-a socotit potrivit să i se dea”* fiului lui *„Ianoș”* *„crăia”* valaietului unguresc în urma: solicitării solilor unguri, împuterniciți prin scrisoare de notabilii regatului, a cererii regelui polon și *„potrivit cerințelor prieteniei strânse dintre noi”*. Numai că sultanul precizează: *„valaietul Ungariei fiind țara mea, cucerită prin sabia mea, locuitorii de acolo sunt supușii mei întocmai ca raialele celorlalte țări ale mele. Crăia de acolo a fost dăruită sus-numitului Ștefan (Iștefan) numai pentru hatârul vostru. De aceea și voi, la rândul vostru, să dați sfaturi cum se cuvine, acelei părți, pentru ca el, slujind pragul fericirii mele, ca și craiul Ianoș, să arate mereu supunere și credință și să trimită în fiecare an și să predea la timp banii (mal) fixați pentru visteria mea împărătească și să apere și să ocrotească foarte bine raialele țării și, neaducându-le nici o pagubă și stricăciuni, să se ferească mult de fapte potrivnice poruncii mele. Păstrând mereu în gândul lor bunăvoința pe care o arătăm față de ei, să socoată o cerință pentru fericirea și prețuirea lor faptul de a proceda potrivit poruncii mele. De vreme ce ei vor respecta ilustra mea poruncă, atunci privirea mea binevoitoare va fi cu ei și, în schimbul slujbelor lor, se vor convinge și de multe alte favoruri de ale mele”*. Acordând crăia, se arată în scrisoare, *„am dăruit în această privință solilor de acolo împărătescul ahidname.”*⁴⁰

Am reprodus acest pasaj mai lung deoarece el este foarte semnificativ în ceea ce privește: procedura și statutul conferit de Imperiul Otoman unui stat cucerit prin *„puterea sabiei”* cu câțiva ani în urmă; modul de recunoaștere a dinastiei îndreptățite să acceadă la putere; poziția imperiului față de evenimentele din Ungaria și Transilvania din anul 1540 (mai bine spus după pacea de la Oradea); relațiile Porții cu Polonia în ansamblul disputei mai vechi otomano-habsburgice; schimbarea poziției Imperiului Otoman, peste numai câteva luni, față de statutul Ungariei și Transilvaniei.

În acest timp în Transilvania situația era departe de a se fi liniștit după

eșecul lui Zápolya, din primăvara-vara anului 1540, contra răsculaților Ștefan Mailat și Balassa Imre. Bornemissza Balthazar, care guverna Transilvania în așteptarea numirii unui voievod, a fost obligat, în august 1540, să ridice, din lipsă de trupe, asediul Făgărașului în care, de mai multă vreme, Mailat se încăpățâna să reziste contra Zápolyeștilor⁴¹. În aceste condiții, Mailat, secondat de Balassa, care i s-a alăturat din nou, a convocat adunarea stărilor din Transilvania, la Sighișoara, pentru 29 august 1540, ca și cum ar fi fost voievodul legitim. Adunarea stărilor, la care au participat nobili, sași, secui și reprezentanții orașelor, a hotărât, sub constrângere, alegerea lui Mailat și Balassa „căpitani ai țării” și trimiterea unei solii la regina Isabella și la stările Ungariei pentru a făgădui fidelitate. De asemenea, s-a hotărât un ansamblu de măsuri vizând organizarea internă a Transilvaniei⁴².

Alegerea noului rege al Ungariei și pericolul, pentru Transilvania, al redeschiderii conflictului pentru coroana Ungariei, l-au determinat pe Mailat și pe apropiații săi să pună în aplicare mai vechiul lor plan al separării Transilvaniei de regatul Ungariei. Inițial, Poarta Otomană a sprijinit acțiunea lui Mailat, cel puțin așa reiese din atitudinea lui Sinan, trimisul sultanului în Transilvania, care, în adunarea stărilor de la Biertan (18-27 septembrie 1540), îl investeste pe Mailat cu puteri de voievod și principe și cere reprezentanților celor trei „națiuni” să-l recunoască domnul lor legitim⁴³, dacă nu cumva gestul lui Sinan a fost o depășire a competențelor cu care a fost împuternicit. Despre promisiunile importante făcute de Mailat sultanului (castele și bani) pentru a rămâne voievod al Transilvaniei aflăm dintr-o scrisoare a lui Jacób Wilamowski, solul polon la Poartă, expediată în noiembrie sau decembrie, din Camenița, către Jan Tarnowski⁴⁴.

Criza politică declanșată de moartea lui Ioan Zápolya, evenimentele din Transilvania din vara-toamna lui 1540, intervenția militară a lui Ferdinand în Ungaria, în octombrie 1540, tratativele dintre Isabella și Ferdinand în vederea unei eventuale cedări a țării, începute în aceeași luna⁴⁵, îl determină pe sultan să pună în aplicare intenția mai veche de a ocupa Ungaria. Cum planul inițial de cucerire avea în vedere Ungaria în hotarele sale de la 1526, inclusiv Transilvania și *Partium*, unitatea regatului trebuia menținută prin existența unui suveran, fie el și un copil în scutece. Pe aceste considerente s-au întemeiat, așadar, numirea lui Ioan Sigismund Zápolya, ca rege, respingerea tendințelor separatiste din Transilvania, din 1540⁴⁶, pe care, în alte condiții, Süleyman le-ar fi încurajat, precum și hotărârea de a-l numi domn în Moldova pe „pocăitul” Petru Rareș⁴⁷, căruia, pentru a-l atrage și mai mult de partea sa, i-a restituit Moldova „așa cum am avut-o și înainte și, pe deasupra, în Transilvania cea ce am ținut mai înainte”, cum le scria Rareș la 28 ianuarie, din Silistra, bistrițenilor⁴⁸. În paralel cu „sprijinul” acordat regelui Ungariei, Süleyman a desfășurat o abilă campanie de dezinformare cu privire la direcția reală a atacului otoman preconizat pentru anul 1541. Singurul care a intuit

intențiile reale ale lui Süleyman a fost Ferdinand de Habsburg, care, în decembrie 1540, îl înștiințează pe Sigismund I despre acest lucru⁴⁹.

În Ungaria, Isabella, care suporta cu greu influența crescândă a lui Martinuzzi asupra treburilor statului și încrezătoare în reușitele militare ale lui Ferdinand, l-a trimis pe Andreas Czarnkowski, în decembrie 1540, la Ferdinand să-i explice acestuia că ea ar dori cu sinceritate să ajungă la o înțelegere cu Casa de Austria, dar nu poate să se impună datorită lui Martinuzzi. Ferdinand i-a reproșat că acest argument nu constituie decât un subterfugiu. Ca răspuns, Isabella i-a explicat lui Ferdinand, în ianuarie 1541, prin Bebek Imre, că este de acord, după ce va primi aprobarea tatălui ei, să-i predea lui Ferdinand, Buda. Ferdinand i-a răspuns, la 8 februarie, că este de acord să asigure fiului ei, în schimbul predării localității Buda, un venit de 32.000 de guldeni de aur, castelul și orașul Bratislava (Pressburg), Trnava (Tyrnau) și Trenčín (Trentschin), iar reginei să-i garanteze intangibilitatea proprietăților ei și, în cazul morții fiului ei, o rentă anuală de 12.000 de guldeni. Ferdinand punea însă condiția ca, având în vedere amenințarea invaziei otomane, predarea Budei să aibă loc în termen de 10 zile⁵⁰. Sigismund I nu era dispus la o intervenție energică în favoarea fiicei și a nepotului său, de teama unei reacții a Porții Otomane. De aceea el o sfătuiește pe Isabella să cedeze Ungaria, în condiții avantajoase, lui Ferdinand. Pe aceeași linie se înscrie și misiunea lui Andrei Górká, din martie-aprilie 1541, la Ferdinand⁵¹. Isabella, oscilantă și slabă din fire, sub presiunea lui Martinuzzi nu a dat curs, în martie-mai 1541, propunerilor lui Ferdinand⁵².

În Transilvania, începutul anului 1541 este marcat de intensificarea disputei dintre Ștefan Mailat și Bebek Imre. Primul, Ștefan Mailat (Majláth), de un deceniu și jumătate unul dintre cele mai cunoscute și importante personaje politice transilvănene, trecut de ceva vreme de partea lui Ferdinand I de Habsburg (să nu uităm faptul că Mailat primise cetatea Făgărașului din partea lui Ferdinand, în 1528), se considera îndreptățit, după izbânzile contra partidei lui Zápolya din 1540, să fie exponentul unei politici autonomiste a transilvănenilor, politică în măsură să protejeze provincia de o eventuală mutare a disputei otomano-habsburgice pentru "moștenirea ungară" în zona intracarpatică. De fapt, cum am arătat cu altă ocazie, această tendință a fruntașilor politici transilvăneni de a evita consecințe directe dezastruoase pentru provincia lor de pe urma războiului civil din Ungaria și a războiului aproape continuu otomano-habsburgic, se conturase ca fapt de conștiință și demers politic cu mai multă vreme înainte⁵³, în anii de după dezastrul de la Mohacs (1526). Cel de al doilea, Bebek Imre (Ferenc, Emerich, cum este adeseori promenit), nobil din Ungaria superioară, revenit încă din 1537 în tabăra lui Zápolya și foarte activ în negocierile de pace dintre Ferdinand și Zápolya din 1537-1538, era reprezentantul (trimisul) reginei Isabella în Transilvania. Acestuia din urmă i se alăturase (dacă nu cumva lucrurile au

stat invers) Balassa Imre, voievodul Transilvaniei, trecut, în noiembrie 1540, în tabăra adversă, și Bornemisza Balthazar (Farkas), căpitanul suprem al reginei Isabella.

Această situația a Transilvaniei, critică din punct de vedere politic și al siguranței interne, este amplificată de știrile privind o iminentă acțiune militară otomană după campania din Ungaria a oștilor ferdinandiste din toamna anului 1540. La 2 decembrie 1540, Ștefan Mailat îi scrie cumnatului său, Nádasdy Tamás, despre solul lui Radu Paisie, domnul valah, care sosise în Ardeal “rugându-i” pe ardeleni să fie credincioși sultanului căci altfel vor pierde țara⁵⁴.

În acest context se înscrie și acțiunea lui Ferdinand I de Habsburg, care îl trimite în Ardeal pe Wolfgang Farkas de Harina, în decembrie 1540, pentru a le cere celor de aici să nu se supună otomanilor⁵⁵, precum și promisiunea sa, adresată la începutul anului 1541 stărilor din Transilvania, că va apăra țara (Transilvania) față de dușmanii interni și externi și va respecta drepturile și libertățile celor trei “națiuni” ardelenesc⁵⁶.

Față de situația creată stările ardelenesc sunt convocate pentru adunarea generală, la Turda. Inițiativa se pare că au avut-o nobilimea maghiară și fruntașii acesteia, instruiți la Zombor, cum rezultă dintr-o scrisoare adresată de către aceștia brașovenilor, la 14 ianuarie 1541⁵⁷. Dar, ca și în plan militar, unde disputa dintre Mailat și Bebek nu a dus la victoria niciuneia dintre părți, nici adunarea stărilor, în plan politic, nu a reușit să rezolve fondul problemei, cu toate că a obținut, în cele din urmă, o pace între Mailat și Bornemisza⁵⁸.

Situația din Transilvania se agravează pe fondul știrilor tot mai consistente despre o iminentă întoarcere în Moldova a fostului domnitor, Petru Rareș, considerat acum “omul turcilor”, cel care, în anii precedenți, își manifestase atât de mult “apetitul ardelean”, dornic acum de răzbunare și de a-și recăpăta posesiunile din Transilvania. Transilvănenii sunt oportuni informați despre schimbările politice din Moldova. Cum am arătat mai înainte, la 28 ianuarie 1541 Petru Rareș le scrie bistrițenilor, din vadul Silistrei, despre reprimirea domniei⁵⁹. La rândul său, Ferdinand I de Habsburg fusese informat despre numirea lui Petru Rareș ca domn al Moldovei, la început printr-un raport din 12 ianuarie 1541, apoi printr-un al doilea raport, din 5 februarie 1541, ambele expediate din Istanbul, de către Hieronim Laski⁶⁰. Probabil că aceste informații, la care se adaugă o anumită prevedere a cursului evenimentelor, l-au determinat pe “regele romanilor” să-i dăruiască lui Ștefan Mailat, la 2 februarie 1541, cetatea Ciceului⁶¹, cu rezerva că dacă domnul moldovean îi va deveni fidel atunci Ferdinand va răscumpăra cetatea și o va dăruia moldoveanului. De fapt, pe toată durata lunilor februarie și martie are loc o intensificare a schimbului de informații privind situația din Moldova și mișcările otomanilor, ceea ce dovedește o evidentă neliniște printre fruntașii ardealului. La 8 februarie 1541, Mailat le scrie bistrițenilor, pentru a-i liniști,

că își asumă răspunderea pentru calul domnitorului moldovean pe care aceștia i l-au încredințat⁶². La 12 februarie castelanul Ciceului informa că doamna Moldovei cerea știri despre soțul său⁶³, iar la 20 martie Ștefan Mailat le scria sibienilor despre legăturile dintre Petru Rareș și bistrițeni⁶⁴. Însuși regele Ferdinand I de Habsburg îi cerea lui Ștefan Mailat, la 29 martie 1541, un raport despre acțiunile lui Petru Rareș⁶⁵, fapt repetat printr-o scrisoare din 30 martie⁶⁶, probabil și pe fondul știrilor primite de la Istanbul de la Hieronim Laski despre pregătirile de război ale otomanilor.

Starea lucrurilor din Transilvania cunoaște o turnură aparte în primăvara anului 1541, pe fondul declanșării războiului habsburgo-otoman. Primul pas în redeschiderea conflictului îl fac Habsburgii. La 8 martie 1541, translatorul Porții Otomane, Yunus-bey, într-o întrevedere avută cu Hieronim Laski, la Adrianopol, îl informează pe omul lui Ferdinand că o mare oaste se adună pentru a pleca în campanie în Ungaria sub comanda personală a sultanului⁶⁷. Alarmant, dar bine informat despre cele petrecute la Poarta Otomană, Hieronim Laski se adresează lui Ferdinand prin două rapoarte – din 13 și 30 martie 1541⁶⁸ –, sfătuindu-l să înceapă negocieri cu Petru Rareș, pentru ca apoi, la 13 aprilie, să-i expedieze regelui habsburg un raport privind intenția sultanului de a cucerii Ardealul⁶⁹. Toate acestea, la care se adaugă insuccesul tratativelor cu Isabella privind cedarea coroanei și posesiunilor ungare precum și sprijinul primit din partea Boemiei și Moraviei, îl determină pe Ferdinand să ordone asediul Budei. Era la începutul lunii mai 1541. Dar înainte ca Roggendorf, căpitanul imperial, să obțină succese notabile, sultanul pornește campania în Ungaria.

Reușita campaniei imperiale otomane în Ungaria era condiționată de controlul asupra principatelor române și a Ardealului. În Moldova, Petru Rareș era, în momentul acela, un supus al sultanului, convins fiind că sultanul își va respecta promisiunile cu privire la Moldova enunțate cu prilejul acordării domniei⁷⁰. Radu Paisie, domnul Țării Românești, prins într-un clește otoman, nu avea nici o libertate de acțiune⁷¹; despre acest lucru el îi înștiințase pe ardeleni încă din 1540⁷². Cât privește Transilvania, sultanul își precizează punctul de vedere cu privire la aceasta printr-o scrisoare adresată frunțașilor politici ardeleni. Sultanul le amintește, în termeni energici, că Ungaria fusese cucerită de către el și că a fost dăruită fiului regelui Ioan. Îi avertizează să nu se alăture lui Ștefan Mailat, amenințându-i cu pedepse drastice în situația în care nu i-ar asculta poruncile⁷³. Apreciem că intrigile la Poarta Otomană ale reginei Isabella, care îl acuza pe Mailat de alianță cu Ferdinand (ceea ce nu era lipsit de temei, Ferdinand trimițându-l în Transilvania pe Nádasdy Tomás pentru a-l sprijini contra opozanților), precum și solicitările regelui Poloniei despre care am vorbit, l-au determinat pe sultan să-și schimbe atitudinea față de Mailat. Aceste porunci ale sultanului se pare că au fost întărite prin cuvintele unui sol special trimis în Ardeal care, la 25 mai, aducea

la cunoștința stărilor de aici ordinul sultanului. Solul informa, în același timp, că trupele otomane erau în drum spre Ungaria și că voievozii Moldovei și Valahiei aveau ordin să pătrundă în Transilvania și să execute ordinele sultanului⁷⁴.

În vara anului 1541, așadar, nu mai era nici un dubiu că se va produce o invadare militară a Transilvaniei de către oștile voievozilor români de dincolo de Carpați. De acest lucru era convins și Hieronim Laski, care îl informa constant pe Ferdinand despre aceasta⁷⁵, sfătuiindu-l să ocupe Buda înainte de sosirea oștilor sultanului. La 12 iunie 1541, brașovenii îi înștiințau pe sibieni despre faptul că Petru Rareș era gata de intervenție în Ardeal⁷⁶. La 17 iunie, brașovenii îl înștiințau pe Ștefan Mailat despre faptul că Radu Paisie le-a transmis veste că năvăleau turcii⁷⁷. La 18 iunie 1541 un sol muntean a sosit la Ștefan Mailat, informându-l despre năvala otomanilor și obligația celor doi domni de peste Carpați de a-i urma. Despre toate acestea, Mailat îi informează imediat pe sibieni⁷⁸. Din documente reiese că Ștefan Mailat, singurul care se pronunță deschis pentru o rezistență armată, are strânse legături cu sibienii în încercarea de a preveni, chiar contra unor sume de bani, un atac armat în sudul Ardealului⁷⁹. Se pare, însă, că sașii, ca de atâtea ori până atunci, și-au urmărit propriul interes de securitate. În perioada iunie-septembrie 1541 au avut loc mai multe schimburi de solii și scrisori între fruntașii sibieni și Radu Paisie pe această temă⁸⁰.

Convins că în Transilvania nu se pot produce defecțiuni majore, sultanul își canalizează efortul în Ungaria. Printr-o scrisoare din 16-24 iunie 1541, expediată din Istanbul regelui Ferdinand, sultanul își precizează, clar și ferm, motivația și scopul acțiunilor sale: Ferdinand nu are nici un drept în Ungaria pentru că el, sultanul, a cucerit această țară pe care a dat-o apoi spre administrare, la rugămintea nobilimii maghiare, lui Ioan Zápolya. Ca atare, Zápolya nu avea nici un drept să încheie o convenție de succesiune (aluzie la tratatul de la Oradea din 1538) cu Ferdinand vizând "moștenirea ungară". Dacă Ferdinand nu-și va retrage trupele din Ungaria sultanul îi va ataca nu numai teritoriile sale, dar și ale altor state creștine⁸¹.

Iată, așadar, că în vara lui 1541 erau create toate condițiile pentru ca sultanul să pună în aplicare intenția mai veche de anexare a Ungariei și Transilvaniei. Prin împresurarea cetății Buda de către trupele imperiale, Ferdinand i-a oferit sultanului, cel puțin formal, nu numai un pretext extraordinar de a interveni, ci și ipostaza de protector al unei văduve și al unui nou-născut. Dacă sultanul a renunțat temporar, în anii de după Mohács (1526), din considerente obiective și calcule politice (rezistența locală, raza limitată de acțiune a armatei otomane, lipsa resurselor demografice necesare colonizării și islamizării noilor teritorii, dar mai ales deficiențele de aprovizionare cu hrană și cheltuielile financiare pe care le impunea întreținerea administrației și trupelor de ocupație) la anexarea Ungariei, el nu a renunțat niciodată la

drepturile și pretențiile sale asupra Ungariei. Dreptul sabiei legitima, deci, cucerirea totală și ireversibilă a Ungariei, precum și autoritatea sultanului asupra destinului fostului regat⁸². În conformitate cu doctrina juridică și practica politică și militară otomană, până în anul 1541 Imperiul Otoman a epuizat toate mijloacele și metodele pentru a-și menține și extinde pozițiile ocupate în Ungaria: intervenția directă și influențarea situației politice din Ungaria, menținerea și extinderea prezenței militare în Ungaria, impunerea unui candidat (Ion Zápolya, apoi Ioan Sigismund Zápolya) la cârma țării și „vasalizarea”, prin aceasta, a regatului, anularea formală a pretențiilor lui Ferdinand I de Habsburg asupra coroanei ungare, sprijinirea unei fracțiuni nobiliare pro-otomane puternice, amenințări și promisiuni la adresa unor fracțiuni politice sau persoane importante din regat.

În vara anului 1541 izbânzile sultanului contra ferdinandiștilor sunt totale. În Transilvania expediția lui Petru Rareș a fost un succes. Ordinul dat de Ștefan Mailat privind ridicarea generală a Ardealului contra lui Petru Rareș⁸³ nu a avut efectul scontat. Lipsit de ajutorul sașilor, al nobililor unguri și al secuilor, Ștefan Mailat s-a retras în cetatea Făgărașului. Asediat de oștile moldovene, muntene și otomane, cărora li s-au alăturat cele conduse de Bornemisza, trimisul Isabellei, Mailat a fost prins și expedit la Istanbul. Era în iulie 1541. Odată Transilvania îngenunchiată, sultanul se putea concentra asupra situației din Ungaria. La sosirea sa în preajma Budei, în august 1541, nu mai era nici o urmă de rezistență; oștile imperiale conduse de Roggendorf se împrăștiaseră, nereușind să ocupe Buda cum primiseră ordin. Printr-o scrisoare adresată lui Ferdinand, Süleyman I îl înștiințează pe “regele romanilor” că Buda a fost cucerită, întreaga Ungarie fiindu-i definitiv supusă. Ca atare, spune sultanul, Ferdinand ar trebui, în sfârșit, să recunoască pretențiile și drepturile asupra Ungariei⁸⁴.

În urma campaniei victorioase din Ungaria sultanul hotărăște noul statut al Transilvaniei. Pe 29 august, în ziua ocupării Budei, sultanul cere să-i fie prezentat copilul-rege. Delegația care l-a însoțit pe rege era formată din Martinuzzi, Bálint Török, Péter Petrovics, István Verbőczy și Orbán Báltthyany⁸⁵. În cursul primei întrevederi cu aceștia, Süleyman și-a exprimat dorința de cucerire și ocupare a Ungariei, motivându-și hotărârea datorită luptelor interne dintre nobili și slăbiciunii lor militare și mai ales datorită marilor cheltuieli impuse de intervenții repetate pentru apărarea țării⁸⁶. Din păcate ne lipsesc informațiile despre considerentele care l-au determinat, cum vom vedea, pe Süleyman să renunțe, în decurs de numai o săptămână, la o parte a planului său inițial de cucerire integrală a Ungariei și Transilvaniei. Nedumerirea este cu atât mai mare cu cât sultanul dispunea de premisele necesare ocupării integrale a fostului regat: ocupase Buda la 29 august 1541, îi arestase pe capii partidei lui Ioan Zápolya aflați în tabăra sa, Ferdinand se dovedise neputincios în fața oștilor otomane, regele Poloniei stătea deoparte, opoziția internă

maghiară fusese anihilată, iar Transilvania fusese adusă la ascultare prin intervenția lui Petru Rareș⁸⁷ și Radu Paisie⁸⁸. Nu ne putem, ca atare, pronunța asupra tuturor considerentelor care au dus la eliberarea lui Martinuzzi, Petrovics, Verbőczy și Báththyany de către sultan (Bálint Török nu a fost eliberat, ci înțemnițat la Yedikule). Nu știm cu exactitate nici cauza pentru care unele provincii ale fostului regat (Transilvania, Banatul, *Partium* etc.) nu au fost ocupate. Este cert însă că în săptămâna de după cucerirea Budei, în urma discuțiilor directe cu nobilii maghiari captivi și cu regina Isabella prin solii trimiși de sultan, discuții în care punctul de vedere al lui Martinuzzi s-ar putea să fi cântărit decisiv, sultanul a oscilat între diverse poziții, problema cea mai dificilă fiind cea a soartei demnitarilor maghiari și a eventualelor lor posesii⁸⁹.

Din datele oferite de izvoarele vremii⁹⁰ se poate afirma că la 4 și 5 septembrie⁹¹ a avut loc, în mod formal, acțiunea de instaurare separată, pe provincii istorice, a suzeranității Porții. La datele amintite, prin acordarea steagului de investitură (*sancak*), lui Ioan Sigismund Zápolya pentru Transilvania și lui Péter Petrovics pentru cetatea Timișoarei cu ținuturile dependente de acestea, sultanul a înlocuit *de facto* și *de jure* vechile relații ale acestora față de regatul ungar – eliminat acum din configurația politică europeană – cu un sistem nou de relații, proprii vasalității față de Imperiul Otoman⁹². Concomitent cu acordarea steagurilor de investitură, sultanul a emis și acte de numire (*berat*); din păcate nu se cunosc încă aceste documente.

Cât privește însă teritoriile efective în care aceștia își exercitau activitatea, lucrurile sunt destul de dificil de reconstituit. În ceea ce-l privește pe Péter Petrovics, documentele de care dispunem ne permit să afirmăm că acesta a dobândit atunci, în 1541, cetățile Timișoara, Caransebeș și Lugoj⁹³. Autoritatea sa nu se exercita asupra cetății Lipova deoarece această cetate, împreună cu cea a Șoimoșului, i-a fost dăruită, tot la 4 septembrie 1541, Isabellei, de către sultan, Lipova devenind, pentru o vreme, reședința reginei⁹⁴.

Mult mai diferite și contradictorii sunt informațiile referitoare la teritoriile încredințate spre guvernare lui Ioan Sigismund și lui Martinuzzi. Potrivit declarației lui Martinuzzi în dieta de la Târgu - Mureș, din 26 ianuarie 1542, prin diploma imperială i-au fost acordate lui Ioan Sigismund nu numai Transilvania, ci și „*regiuni și părți ale Ungariei de lângă Tisa*”, cu excepția a patru localități: Timișoara, Oradea, Cașovia (Košice) și Făgăraș, ultimele trei aparținând, cu pertinențele lor, lui Martinuzzi⁹⁵. De altfel, până la majoratul lui Ioan Sigismund, Martinuzzi obținuse guvernarea Transilvaniei și a *Partium*-ului⁹⁶, precum și dreptul de a încasa personal și de a preda *harç*-ul, fixat la 10.000 de galbeni. Dacă episcopul primise însărcinări administrative generale, cele militare îi sunt încredințate de sultan lui Péter Petrovics, un fel de comandant al Transilvaniei⁹⁷. *Sancak*-ul numit Transilvania, acordat lui Ioan Sigismund Zápolya și încredințat lui Martinuzzi spre guvernare, a avut, spre

apus, ca hotar natural cursul Tisei până în dreptul oraşului Tokaj, continuând spre nord pe o linie care trecea la vest de oraşele slovace Košice (Caşovia), Prešov (Eperjes) şi Bardejov (Bártfa). După unele opinii⁹⁸, Poarta a subsumat numelui generic de Transilvania următoarele teorii:

- a) voievodatul Transilvaniei;
- b) regiunile denumite *Partium*, cuprinzând comitatele dintre Tisa şi voievodatul Transilvaniei (Békés, Arad, Cenad, Zărand, Solnocul Exterior, Bihor, Crasna, Szabolcs) şi regiunile din nord-vestul voievodatului Transilvaniei (Satu-Mare, Solnocul de Mijloc, Maramureş, Ugocsa, Bereg, Ung, Zemplén);
- c) Banatul, încredinţat spre administrare lui Petrovics.

Ferdinand de Habsburg, tenace cum era, nu se împăca cu gândul pierderii regatului maghiar. Conştient că nu poate, deocamdată, să stăpânească Ungaria prin mijloace militare, otomanii dovedindu-se şi de această dată superiori, Ferdinand caută alte mijloace pentru a-şi atinge ţelul: tratativele diplomatice şi banii.

Cu otomanii, Ferdinand intră în legătură încă de la sfârşitul lunii august 1541, când sunt trimişi în tabăra sultanului pentru negocieri Nikolaus von Salm, Franz Révai şi Sigismund Freiherr von Herberstein. În instrucţiunile înmânate acestora, Ferdinand le cerea să obţină de la sultan recunoaşterea sa ca urmaş al lui Ioan Zapolya (în sensul prevederilor tratatului de la Oradea, din 1538) şi să negocieze o pace generală. Pentru aceasta Ferdinand se obliga să plătească anual sultanului 100.000 de ducăţi. În cazul în care sultanul nu era de acord să-i cedeze toată Ungaria, solii săi trebuiau să obţină recunoaşterea stăpânirii sale asupra părţii din Ungaria aflată deja sub controlul său. În acest caz, Ferdinand se obliga la o plată anuală de 40-50.000 de ducăţi. În cazul în care sultanul cerea toată Ungaria, trimişii săi nu aveau nici o putere de a negocia. În cazul unei reuşite, solii erau împuterniciţi să promită unor demnitari otomani sume de bani substanţiale. Ferdinand îşi arăta disponibilitatea să mijlocească o pace între sultan, Carol Quintul şi ceilalţi conducători creştini⁹⁹.

Sunt, în aceste instrucţiuni, coordonatele principale ale soluţiei diplomatice habsburgice privind stăpânirea şi recunoaşterea de către Poarta Otomană a stăpânirii Ungariei: pretenţia asupra întregului regat, pentru care se oferea 100.000 de ducăţi, ca cerinţă maximă, stăpânirea părţii controlate deja, pentru care se ofereau anual 40-50.000 de ducăţi, ca pretenţie minimă. Unele mici aspecte teritoriale şi detaliile financiare puteau fi negociate, dar problemele fundamentale nu.

De partea cealaltă, Poarta Otomană îşi precizează punctul de vedere. Deocamdată, stăpân pe situaţia din Ungaria, sultanul nu cedează. Din raportul solilor către Ferdinand, din 16 septembrie 1541, aflăm că sultanul vrea să-i predea Ungaria fiului lui Zapolya, o pace nefiind posibilă decât prin cedarea

de către Ferdinand a cetăților ungurești, îndeosebi a Eger-ului, Tata și Visegrád și negocierea unor plăți către sultan¹⁰⁰.

Se observă, din raportul către Ferdinand, poziția, deocamdată, intransigentă a sultanului: Ungaria este dreptul sabiei sale și, în aceste condiții, o cedează fiului regelui Ioan, ca rege și supus al său. Prin aceasta sultanul dorea să elimine, formal și de drept, orice pretenție prezentă și viitoare a Habsburgilor asupra coroanei "Sfântului Ștefan". Prin participarea sultanului, în 2 septembrie, la slujba de vineri în Catedrala Fecioarei din Buda, se "legifera" stăpânirea otomanilor asupra Budei¹⁰¹; după dreptul islamic, un asemenea loc nu se mai putea înapoia "necredincioșilor".

Mai existau însă soluții, cel puțin teoretic, care puteau fi "exploatate" diplomatic de către Habsburgi: o parte însemnată a fostului regat maghiar se afla sub controlul lor, o altă parte, și mai importantă, nu intrase în compunerea Imperiului Otoman, chiar dacă se afla sub suzeranitatea acestora, iar posibilitatea unor plăți nu era, în perspectivă, exclusă.

Deocamdată, calea negocierilor diplomatice cu Poarta Otomană era blocată. Rămânea deschisă, însă, posibilitatea negocierilor cu Isabella în vederea recunoașterii de către aceasta, prin renunțarea la coroană, a drepturilor lui Ferdinand de Habsburg asupra "moștenirii maghiare".

Evenimentele din vara anului 1541 vor determina reluarea tratativelor dintre Ferdinand și Isabella, puternic marcată psihic de hotărârile sultanului. Condițiile redeschiderii tratativelor erau favorabile deoarece Ferdinand reușise printr-o serie de concesii (amnistie pentru trecutul său, recunoașterea demnității de episcop de Oradea și de tezaurar al Transilvaniei, confirmarea proprietăților sale, cedare spre folosință, pe durata vieții, a cetății Munkács) sa-l atragă de partea sa pe Martinuzzi.

Primele contacte au avut loc la câteva săptămâni după ocuparea Budei de către otomani și au fost realizate de consilierii reginei cu comandantul trupelor lui Ferdinand din Ungaria Superioară, Gáspár Serédy. Regina era dispusă la concesii, avându-se în vedere situația proastă în care se afla. Era rugat, în același timp, și regele polon de a o sprijini pe regina Isabella în demersurile sale. Este vorba despre o amplă scrisoare expediată din Lipova, la 19 noiembrie, și adresată lui Petru Kmita, voievodul Cracoviei și mareșal al regatului Poloniei, prin care îl ruga "*să vă dați toată strădania pe lângă străluciții noștri părinți ca să putem fi scoși din această vale a lacrimilor și suferințelor*"¹⁰².

La 21 noiembrie 1541, Ferdinand îl împuternicește pe G. Serédy să negocieze în numele său. Isabella i-a desemnat pe Martinuzzi, Péter Petrovics și pe episcopul de Alba -Iulia¹⁰³. La data de 29 decembrie 1541 s-a perfectat, în castelul de la Gilău, o înțelegere scrisă ce prevedea:

- Ferdinand acorda reginei-văduve și fiului ei castelul Zips cu domeniile aferente, iar până la reglementarea restului problemelor îi promitea un venit de 12.000 de guldeni;

- Isabella se obliga ca, după luarea în stăpânire a castelului Zips, să-i cedeze lui Ferdinand toate orașele și cetățile aflate în posesiunea ei în Ungaria și Transilvania și să-i remită coroana Ungariei;
- În cazul în care se va ajunge la un acord în termen de doi ani asupra problemelor de patrimoniu aflate în litigiu (posesiunile cuvenite reginei-văduve, drepturile patrimoniale ale fiului ei etc.), decizia finală va fi luată de împăratul Carol Quintul și de către regele Poloniei¹⁰⁴.

Așadar, *stricto sensu* privity lucrurile, 1541 a fost un an dezastruos pentru teritoriile Transilvaniei. Atunci, la sfârșitul anului, nici un element nu conferea locuitorilor de aici speranța unui viitor mai bun, decât, probabil, tradiționalul lor optimism.

În concluzie, anul 1541 are, în istoria Transilvaniei, o dublă semnificație:

În primul rând, este vorba de o schimbare radicală în statutul provinciei. Până în 1541 Transilvania a făcut parte din regatul maghiar. Dacă din punct de vedere geografic, termenul “Transilvania” desemnează o realitate exactă – zona intracarpatică, aproximativ 56.000 km², din punct de vedere politico-administrativ, începând încă cu secolul al XII-lea, termenul nu mai acoperă o realitate omogenă. La începutul secolului al XVI-lea, de exemplu, în Transilvania funcționau patru autonomii pe criterii etnico-teritoriale, politico-juridice: cea săsească, cea secuiască, cea a comitatelor nobiliare maghiare și cea românească – a “țărilor” și/sau districtelor. Dintre acestea, prima îmbrăca forma Universității săsești, fiind cea mai autentică formă de autonomie transilvană, a doua, cea secuiască, era una preponderent teritorial-etnică și administrativă, a treia îmbrăca forma voievodatului, fiind o autonomie diluată, mai degrabă în forme instituționale, a patra, cea românească, fiind redusă la una locală, teritorial-comunitară. Așadar, la începutul secolului al XVI-lea, Transilvania reprezenta o realitate foarte diversificată din punct de vedere etnico-cultural, teritorial-administrativ și politico-juridic în ansamblul regatului maghiar. Aceasta înseamnă că nu putem folosi abuziv termenul “Transilvania”, nici măcar ca “umbrelă”, căci nu acoperă un “corp” omogen din punct de vedere etnic, cultural, administrativ-instituțional și politico-juridic. Transilvania nu a evoluat de la voievodat la principat, cum adeseori se spune, ci, mai degrabă, Transilvania a constituit, cum am arătat mai înainte, nucleul în jurul căruia s-a constituit un stat nou – Principatul Transilvaniei. La 1541, și de atunci încolo, în tot secolul al XVI-lea, termenul “Transilvania” nu mai avea sensul geografico-etimologic original. Termenul desemna, în toamna anului 1541, un conglomerat teritorial cuprinzând, cum am văzut, Ardealul propriu-zis, o parte a Banatului, *Partium*-ul și câteva comitate la nord-vestul Ardealului. Așadar, acestui conglomerat teritorial i s-a impus de către Poarta Otomană un regim nou, de semicucerire¹⁰⁵.

Impunerea statutului de semicucerire prin crearea guvernoratelor denumite *sancak* s-a dovedit a fi, pentru otomani, soluția de compromis între formula ineficientă de vasalizare (statutul de '*ahd*') aplicată regatului ungar după 1526 (mai bine zis în 1528 prin „pacea” dintre Zápolya și sultan) și includerea în *dar al - Islam* a provinciilor amintite. El a exprimat concepția și interesele momentane ale sultanului cu privire la rezolvarea crizei din Ungaria și Transilvania și nu a fost nici urmarea și nici rezultatul unei conjuncturi politice favorabile Porții. Regimul de semicucerire a fost adoptat ca soluție politică numai pentru că aceste provincii istorice nu s-au aflat în zona de însemnătate maximă pentru rezolvarea definitivă, pe cale otomană, a succesiunii regatului ungar¹⁰⁶. Ca atare, a fost mai degrabă o necesitate decât o intenție politică, un rezultat al lipsei de concordanță între ambiția, planul și posibilitățile materiale și militare de care dispunea imperiul pentru cucerirea Ungariei. Înainte de a aplica programul său maximal de cucerire a Vienei și de anexare a regatului ungar, sultanul a fost nevoit să ocupe, cu efort minim, teritorii care-i puteau asigura baza de aprovizionare și atac pentru acțiuni militare ulterioare¹⁰⁷.

Regimul de semicucerire impus teritoriilor amintite a avut loc în condiții de dictat și șantaj politic. Este vorba de arestarea și amenințarea cu moartea a fruntașilor partidei zápolyene, de speculare abilă a rivalității dintre Bálint Török și Martinuzzi pentru demnitatea de guvernator al Ungariei, cât și dintre episcopul de Oradea și comitele de Timiș, Péter Petrovics. La toate acestea se adaugă șantajul asupra reginei Isabella, presată de autoritățile otomane să-i cedeze domnitorului Moldovei cetățile Ciceu și Cetatea de Baltă pentru a păstra Lipova și Șoimoșul, iar fiul ei domnia în Transilvania¹⁰⁸.

Conceput, inițial, doar ca o soluție pe termen scurt, regimul de semicucerire impus celor trei provincii s-a transformat, pe termen lung și din perspectivă otomană, într-un eșec. El a reprezentat, totodată, condiția și punctul de plecare pentru transformarea progresivă a Transilvaniei în principat.

Regimul impus Transilvaniei în 1541 nu prefigura, nici pe departe, șanse favorabile noului stat în curs de formare. Viabilitatea inițială și viitorul principatului autonom au depins, în mare măsură, de gradul de supunere față de Poartă și îndeplinirea întocmai de către autorități a ordinelor sultanului. Procesul treptat de organizare administrativă, juridică și instituțională a conglomeratului teritorial amintit în principat autonom s-a reflectat deopotrivă în modelarea și nuanțarea raporturilor cu puterea suzerană, condiționată și de confruntarea habsburgo-otomană. În cursul acestor confruntări, regimul inițial de semicucerire a evoluat treptat spre o autonomie asemănătoare țărilor de la răsărit și sud de Carpați¹⁰⁹. Aici se impune însă o precizare, după opinia noastră esențială. În timp ce, în Transilvania, dependența față de Poarta Otomană se diminuează continuu, îndreptându-se spre o largă autonomie, așa cum Țara Românească și Moldova au avut-o în secolul al XV-lea¹¹⁰, dincolo

de Carpați dependența față imperiu se va accentua, în Țările Române instaurându-se, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, ceea ce unii autori numesc „supremația turcească”¹¹¹.

În al doilea rând, 1541 reprezintă anul deprinderii Transilvaniei și teritoriilor mai sus amintite din regatul maghiar. Practic, în formele sale teritorial-instituționale anterioare, regatul maghiar își încetează existența în 1541. Teritoriile fostului regat maghiar vor evalua, în anii următori, spre noi realități politico-juridice și administrativ-teritoriale pe care le putem numi “Ungaria habsburgică” (sau “Regatul habsburgic al Ungariei”), “Ungaria otomană” și Principatul Transilvaniei. Între acestea, “Ungaria habsburgică” desemna acea parte din fostul regat al Ungariei intrată sub stăpânire (control) habsburgică după 1526 și consfințită prin pacea otomano-habsburgică din 1547. Oficial, “Ungaria habsburgică” purta, mai departe, denumirea de “Regatul Ungariei”, iar conducătorul său, Ferdinand I de Habsburg, se intitula “rege al Ungariei”, posedând, după tratatul cu regina-văduvă Isabella din 1551, coroana “Sfântului Ștefan” ca simbol al regalității. Din punct de vedere politico-juridic, “Ungaria habsburgică” (“Ungaria Apuseană” cum mai este numită de către istorici) este adevărata continuatoare a fostului regat maghiar, ducând mai departe tradiția regalității maghiare prin instituțiile statale, prin organizarea administrativă, juridică și fiscală, dar îndeosebi prin ceea ce putem numi “mentalitatea regatului întreg al Ungariei”. Spre deosebire de aceasta, Transilvania, în forma principatului, și-a dezvoltat, la rândul-i, propriile instituții și elemente de organizare administrativă, pornind de la fostele instituții ale regatului maghiar și ale voievodatului, având în vedere, însă, și realitățile etnice și religioase din Transilvania și raporturile cu Imperiul Otoman. Din acest punct de vedere Principatul Transilvaniei se va depărta, odată cu trecerea anilor, de ideea continuării “regalității maghiare”, dezvoltând ideea “transilvanismului”.

NOTE

¹ Vezi, Ștefan Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, Editura Academiei R.S.R., București, 1970, p. 97, Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996, p. 71, 76 (în continuare: *Statutul Principatului*), *Istoria României. Transilvania* (coordonator Dr. Anton Drăgoescu), vol.I, Editura „George Barițiu”, Cluj-Napoca, 1997, p. 546 (în continuare: *Transilvania*).

² Ștefan Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești (1541-1691)*, Cluj, 1948. Acest punct de vedere se regăsește și în tratatul de *Istoria României*, vol.II, Editura Academiei R.P.R., București, 1962, p. 800, sau în volumul IV al *Voievodatului Transilvaniei*, p. 480, al lui Ștefan Pascu.

³ Gheorghe Brătianu, *Les Assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, în *Revue des Études Roumaines*, XIII, Paris, 1974, p. 38.

⁴ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527-1546)*, Direcția Generală a Arhivelor R.S.R., București, 1978,

p. 118 (în continuare: *Moldova și Transilvania*).

⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol.II, partea I. *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol al II-lea”, București, 1937, p. 312-320.

⁶ Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1967, p. 89.

⁷ Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 209.

⁸ Alexandru Herlea, *Dietele în Transilvania autonomă*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol.VI, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. 208.

⁹ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 189.

¹⁰ *Idem*. Personal, nu împărtășim punctul de vedere potrivit căruia Transilvania a intrat în stăpânirea otomanilor.

¹¹ *Ibidem*, p. 193-194.

¹² Nicolae Iorga, *Originea și dezvoltarea statului austriac*, Ediția a II-a, București, 1938, p. 72.

¹³ Ioan Lupaș, *Din istoria Transilvaniei* (ediție îngrijită de Marina Vlasiu), Editura Eminescu, București, 1988, p. 16-17. Vezi și studiul aceluiași autor, *Desfacerea Transilvaniei de Ungaria și înălțarea ei la treapta de principat sub ocrotire otomană*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol.II, Cluj, 1940.

¹⁴ Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, Editura Albatros, București, 1980, p. 40-41 (în continuare: *Restitutio Daciae*).

¹⁵ *Ibidem*, p. 43. Autorul se contrazice într-o oarecare măsură atunci când precizează, la pagina 113, că principatul autonom Transilvania s-a înființat în anul 1541.

¹⁶ Vezi, de același autor, *Limitele cronologice ale dominației otomane în Țările Române*, în *Revista de istorie*, tom 27, 3, 1974, p. 399-412. Autorul prezintă drept dată a instaurării dominației otomane în Transilvania anul 1541 (în continuare: *Limitele cronologice*).

¹⁷ Tahsin Gemil, *Românii și otomanii în secolele XIV-XVI*, Editura Academiei, București, 1991, p. 43 (în continuare: *Românii și otomanii*).

¹⁸ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1997 (în continuare: *Constituirea Principatului*).

¹⁹ *Ibidem*, p. 20.

²⁰ *Ibidem*, p. 103.

²¹ *Ibidem*, p. 106-107.

²² Ferenc Eckhart, *Introduction à l'histoire hongroise*, Paris, 1928, p. 52-53.

²³ Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Les Presses Universitaires de France, Paris, 1946, p. 150 (în continuare: *Histoire de Transylvanie*).

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 149.

²⁶ *Magyarország története*, vol.III, partea a II-a, Budapesta, 1985, p. 439-449. Fără a menționa un moment anume ca limită cronologică superioară a procesului constituirii Principatului Transilvaniei, autorii lucrării l-au legat, în mod implicit, de toamna anului 1556, adică de revenirea și reînscăunarea reginei Isabella și a fiului ei.

²⁷ Barta Gábor, *Az erdélyi fejedelemség születése*, Budapesta, 1979, p. 84.

²⁸ *Ibidem*, p.85.

²⁹ *Ibidem*, p. 177. Autorul consideră însă că Transilvania se bucura de independență, estompând, prin acesta, dependența statului de Poarta Otomană. Mai mult, într-un alt studiu al său intitulat *Siebenbürgen im Königreich Ungarn (997-1690)*, publicat în *Études historiques hongroises*, 1990, 1, p. 79-96, autorul susține că Principatul Transilvaniei a constituit un stat care, sub raport politico-instituțional, a continuat regatul ungar.

³⁰ *Histoire de la Transylvanie* (sous la direction de Béla Köpeczi), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, p. 263 (în continuare: *Histoire de la Transylvanie*).

³¹ Vezi, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 58-79, Ioan Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996.

³² Vezi, Ioan Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.

³³ Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p. 128, *Histoire de la Transylvanie*, p.246.

³⁴ *Histoire de la Transylvanie*, p. 246.

³⁵ Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien, 1911 doc. 18, p. 92 (în continuare: *Österreichische Staatsverträge*).

³⁶ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985 p. 179 (în continuare: *Țările Române și Polonia*).

³⁷ Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 92.

³⁸ *Idem*. Vezi și *Histoire de la Transylvanie*, p. 246.

³⁹ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhive polone. Secolul al XVI – lea*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, doc.25, p.31-33 (în continuare: *Documente*).

⁴⁰ Textul scrisorii în *Documente turcești privind istoria României*, vol. 1, 1455-1774 (întocmit de Mustafa A. Mehmed), Editura Academiei R.S.R., București, 1976, doc. 21, p. 31-34.

⁴¹ Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p.128, *Erdély története*, első kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986 p. 419-420.

⁴² Gh. Bichicean, *Adunări de stări în Țările Române. Congregațiile generale în Transilvania voievodală*, Sibiu, 1998, p. 350-351.

⁴³ *Ibidem*, p. 351, *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. 1, Budapesta, 1875, p. 40-41, Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 110.

⁴⁴ I. Corfus, *Documente*, doc. 26, p. 33-34.

⁴⁵ Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 91-92.

⁴⁶ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 35, Șt. Andreescu, *Restitutio Daciae*, p. 112-113.

⁴⁷ Constantin Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541-1542, după noi izvoare polone*, I, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom. 1, nr. 5, 1990, p. 427-453, II, în *Revista Istorică*, tom. 1, nr. 7-8, 1990, p. 687-704 (în continuare: *Petru Rareș între*).

⁴⁸ *Documente privind istoria României. Acte și scrisori din Arhivele ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu)*, publicate de N. Iorga, București, partea I. 1358-1600, 1911, doc.750, p.396 (în continuare: *Hurmuzaki*, vol.XV, partea I). Într-o scrisoare adresată lui Sigismund I, regele Poloniei, în primăvara anului 1541, Petru Rareș îl înștiințează că sultanul i-a poruncit (probabil în momentul numirii ca domn) “să fiu în unire cu

fiul regelui Ioan, ca să-l ajut dacă va fi atacat de dușmanul său din alte părți, ca să-i fiu de ajutor și să-i fiu prieten bun lui și țării sale” (I. Corfus, *Documente*, doc. 31, p. 42).

⁴⁹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 35-36.

⁵⁰ Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 92, I.A. Fessler, *Geschichte von Ungarn*, Dritter Band, Leipzig, 1874, p.518-519.

⁵¹ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia*, p. 182.

⁵² Roderich Gooss, *Österreichische Staatsverträge*, p. 93.

⁵³ O.Țătar, *Anul 1529 în istoria Transilvaniei: aspecte politico-diplomatice și militare*, în *Corviniana*, anul VII, nr. 7, Hunedoara, 2002, p.182-190.

⁵⁴ A.Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol.I. *Acte și scrisori (1527-1572)*, București, Cartea Românească, 1929, doc.20, p.21 (în continuare: *Documente...*).

⁵⁵ *Documente privitoare la istoria românilor* (culese, ordonate și publicate de N.Densușianu), București, 1894, doc.142, p.260 (în continuare: *Hurmuzaki*, vol.II, partea a IV-a).

⁵⁶ *Ibidem*, doc.145, p.275.

⁵⁷ *Hurmuzaki*, vol.II, partea a IV-a, doc.146, p.275.

⁵⁸ L.Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p.129-130.

⁵⁹ *Hurmuzaki*, vol.XV, partea I, doc.750, p.396.

⁶⁰ *Documente privitoare la istoria românilor*, vol.II, partea I, 1451-1575, București, 1891, doc.CLXXII și CLXXIII, p.214 (în continuare: *Hurmuzaki*, vol.II, partea I).

⁶¹ A.Veress, *Documente*, doc.22, p.22.

⁶² *Hurmuzaki*, vol.XV, partea I, doc.751, p.397.

⁶³ *Ibidem*, doc.752, p.397.

⁶⁴ *Ibidem*, doc.753, p.398.

⁶⁵ *Hurmuzaki*, vol.II, partea I, doc.CLXXVI, p.216.

⁶⁶ *Ibidem*, doc.CLXXVII, p.216.

⁶⁷ E.D.Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumente im Österreichischen Staatsarchiv*, Band I, 1480-1574, Wien, 1991, doc.62, p.41 (în continuare: *Regesten*).

⁶⁸ *Hurmuzaki*, vol.II, partea I, doc.CLXXV, p.215, doc.CLXXVII, p.216

⁶⁹ *Ibidem*, doc.CLXXIX, p.218.

⁷⁰ C.Rezachevici, *Petru Rareș între..., I*, p.427-457.

⁷¹ Șt.Nicolaescu, *Domnia lui Radu Vodă Paisie și a fiului său Marcu voevod. 13 iunie 1535 – 17 martie 1545*, Extras din “Arhivele Olteniei”, Craiova, 1938.

⁷² *Hurmuzaki*, vol.II, partea a IV-a, doc.140, p.258.

⁷³ E.D.Petritsch, *Regesten...*, doc.63, p.41, *Hurmuzaki*, vol.II, partea I, doc.CLXXI, p.219.

⁷⁴ L.Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p.130.

⁷⁵ *Hurmuzaki*, vol.II, partea I, doc.CLXXXIII, p.220, doc.CLXXXIV, p.221, doc.CLXXXV, p.221.

⁷⁶ *Hurmuzaki*, vol.XV, partea I, doc.757, p.401.

⁷⁷ *Ibidem*, doc.758, p.401.

⁷⁸ *Ibidem*, doc.760, p.403, doc.761, p.404.

⁷⁹ *Ibidem*, doc.762, p.404, doc.765, p.406.

⁸⁰ *Ibidem*, doc.764, p.406, doc.766, p.407, doc.767, p.407. La 1 iunie 1541, Mihai Furcă a fost trimis de brașoveni la Radu Paisie cu răspuns că toată Transilvania s-

a închinat lui Sigismund Zápolya (I.Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, doc.CXXI, p.281).

⁶¹ E.D.Petritsch, *Regesten...*, doc.65, p.42.

⁶² Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 26-31.

⁶³ Hurmuzaki, vol.II, partea a VI, doc.66, p.42-43.

⁶⁴ E.D.Petritsch, *Regesten...*, doc.66, p.42-43.

⁶⁵ Date importante referitoare la evenimentele din 1541 și hotărârile sultanului cu privire la Transilvania, la Fodor Pál, *Ottoman Policy Towards Hungary, 1520-1540*, în *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricarum*, XLV, 2-3, 1991.

⁶⁶ Acestea sunt explicațiile oferite de G. Barta în *Vajon kié az országg?*, Budapest, 1988, p. 96-97.

⁶⁷ Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p. 109-111, *Petru Rareș* (coord. Leon Șimanschi), Editura Academiei R.S.R, București, 1978, p. 238-242 (în continuare: *Petru Rareș*).

⁶⁸ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea I, Fundația pentru Literatură și Artă "Regele Carol II", București, 1937, p. 159.

⁶⁹ P. Fodor, *op. cit.* p.326, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 37-39.

⁷⁰ O analiză pertinentă a acestora în studiul Cristinei Feneșan, *Începutul dominației Otomane asupra Banatului la 1541*, în *Revista Arhivelor*, 64, nr. 1, 1987, p. 38-45 (în continuare: *Începutul dominației*).

⁷¹ Pentru cele două date, vezi A. Verancsics, *Osszes munkai*, ed. L. Szalay, în *Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores*, Pesta, 1857, p. 171 și 172.

⁷² Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 40.

⁷³ Eadem, *Începutul dominației*, p.42-43.

⁷⁴ P. Fodor, *op. cit.* p. 322. Autorul prezintă o scrisoare a Isabellei, din 18 octombrie 1541, în care arată că Șoimoșul și Lipova i-au fost dăruite ei de către sultan.

⁷⁵ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 42.

⁷⁶ S. Szilágyi, *Erdélyi országgülési emlékek*, vol. 1, Budapesta, 1875, doc. XXIV, p. 77-78.

⁷⁷ A.Verancsics, *op. cit.*, vol. 3, p. 66: "Iar până va crește fiul regelui, Petru Petrovics să aibă grijă de treburile militare și să apere cu arma de toți dușmanii, pe voi, care l-ați făcut ban".

⁷⁸ Disputa istoriografică privind delimitarea teritorială a Transilvaniei la Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p. 48-50. Vezi și Călin Felezeu, *Statutul Principatului*, p.222.

⁷⁹ Karl Nehring, *Austro Turcia. 1541-1542. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*, R. Oldenbourg Verlag, München,1995, doc.1, p. 1- 5.

⁸⁰ *Ibidem*, doc.2, p. 15-16. Acest punct de vedere este și în scrisoarea expediată de sultan lui Ferdinand, la 12-21 septembrie 1541, din Buda (A.C.Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.*, Wien, 1983, Urkunde 2, p.5-7). În același timp, Rüstem pașa, marele vizir, se adresa personal lui Ferdinand de Habsburg printr-o scrisoare expediată din Buda, certificând condițiile de pace formulate de sultan (E.D.Petritsch, *Regesten...*, doc.68, p.43).

⁸¹ Hóman Bálint, Szekfő Gyula, *Magyar története*, III. kötet, Budapest, 1938, p.43.

⁸² Textul scrisorii la C.Rezachevici, *Petru Rareș între...*, II, p.692-695.

¹⁰³ R. Goos, *Österreichische Staatsverträge*, p. 94.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 102-110. Tratatul a fost ratificat de către Ferdinand la 23 aprilie 1542, la Innsbruck, iar de către regina Isabella la 26 iulie 1542. Întârzierea reginei în a ratifica textul înțelegerii de la Gilău se datorează presiunilor făcute de Martinuzzi asupra sa. Acesta condiționa ratificarea de recunoașterea și aprobarea de către Ferdinand a unor noi pretenții personale. Numai după ce delegatul lui Ferdinand, Gáspár Serédy, trimis în Transilvania din nou, s-a declarat de acord cu acestea, Isabella a putut ratifica tratatul. Evenimentele următoare vor face imposibilă punerea în aplicare a tratatului.

¹⁰⁵ Analiza acestui aspect în O. Tătar, *Aspecte internaționale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, Hunedoara, 2001, p.179-193.

¹⁰⁶ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.85.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p.87.

¹⁰⁸ Pál Fodor, *op.cit.*, p.327, Radu Constantinescu, *Moldova și Transilvania*, p.110, 116, 121-123. Despre posesiunile ardelene ale domnitorilor Moldovei și Țării Românești, vezi Nicolae Edroiu, *Posesiunile domnilor Țării Românești și Moldovei în Transilvania (secolele XIV-XVI). Semnificații politico-sociale și cultural-istorice*, în *Pagini Transilvane*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1994, p.45-62, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.83, Petru Rareș, p.242-243.

¹⁰⁹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.178.

¹¹⁰ Vezi, în acest sens, Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadrul juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, 1993, p.240-246. Preluând ideile lui M. Maxim, Călin Felezeu, susține că după 1538-1541 se va ajunge la fixarea unui statut similar pentru toate cele trei principate românești, statut în care, totuși, avându-se în vedere cuantumul tributului plătit Porții, Transilvania are o situație mai ușoară (*op.cit.*, p.208). Apreciem că numai din perspectiva tributului nu se pot opera nici similitudini, nici diferențieri cu privire la statutul principatelor în raport cu Poarta Otomană. Transilvania va avea, după 1556, un statut clasic, în formele sale „liberale”, de *ahd*, pe când Țările Române vor cunoaște o diminuare continuă a autonomiei interne și în raporturile cu Poarta Otomană.

¹¹¹ Ștefan Andreescu, *Limitele cronologice*, p.409.

L'ANNÉE 1541 DANS L'HISTOIRE DE LA TRANSYLVANIE. ASPECTS POLITICO-DIPLOMATIQUES ET MILITAIRES (Résumé)

Dans l'histoire de la Transylvanie, l'année 1541 est devenue célèbre. La plupart des historiographes roumains affirment, hâtivement souvent, sans une analyse bien fondée, que l'année 1541 marque le passage vers une “nouvelle étape dans l'évolution constitutionnelle de la Transylvanie” – pour utiliser une expression déjà célèbre de l'historien roumain Ioan Lupaș. Autrement dit, la Principauté de la Transylvanie se serait formée en 1541 comme si la formation d'un nouvel État et l'achèvement de son statut politico-juridique et territorial étaient possibles du jour au lendemain. Heureusement,

il y a des historiens qui ont renoncé, à juste titre, à cette position et ceci parce que le “fixisme” chronologique s’est avéré inexact et improductif au point de vue explicatif lorsqu’on a analysé l’évolution de la Transylvanie de l’autonomie ethnique-culturelle et territoriale-administrative vers la nouvelle autonomie, étatique.

À notre avis, la constitution de l’État transylvain (la Principauté de la Transylvanie) a été la suite d’un processus complexe de transformations internes et externes, un processus dont la limite chronologique inférieure est située en 1529, l’année de la réunion des états privilégiés transylvains de Grind et dont la limite supérieure se situe en 1570/1571, l’année du Traité de Speyer et de la mort du prince Zápolya. Pendant cet intervalle nous prenons pour étape décisive, la plus dense en changements pour le nouvel État, celle située entre 1541-1556.

Notre étude met en évidence deux aspects majeurs: l’ensemble des événements politico-diplomatiques intérieurs ou tout proches de la Transylvanie qui ont placé la province au coeur même de la dispute ottomane-habsbourgeoise vis-à-vis de l’„héritage hongrois” d’un côté, et de l’autre côté, le statut politico-juridique du conglomérat formé par la Transylvanie, le Banat et Partium – base territoriale du nouvel État transylvain.

Voilà deux raisons pour lesquelles l’année 1541 s’avère être une année de référence dans l’histoire de la Transylvanie.

DISPUTA TRANSILVANO-HABSBURGICĂ PENTRU *PARTIUM* (1556-1565)

OCTAVIAN TĂTAR

1. Chestiuni preliminare

Disputa transilvano-habsburgică pentru stăpânirea *Partium*-ului își are începutul cu mai bine de un deceniu față de perioada pe care ne-am propus să o analizăm acum. Această dispută se înscrie într-un ansamblu mai cuprinzător, aspect pe care l-am pus în evidență cu alt prilej¹. Este vorba de confruntarea otomano-habsburgică pentru “moștenirea Ungariei”, care atinge apogeul său în secolul al XVI-lea, între 1540-1566, confruntare în urma căreia Transilvania, și nu numai, dobândește un nou statut politico-juridic și teritorial. Câteva elemente lămuritoare, un fel de *prolegomena*, considerăm că se impun a fi subliniate, așadar. Și acest lucru din mai multe motive.

În primul rând, perioada 1556-1565 o considerăm ca fiind apogeul confruntării, de această dată între Habsburgi și autoritățile Principatului Transilvaniei, pentru stăpânirea *Partium*-ului. Declanșată imediat după înlăturarea stăpânirii ferdinandiste (austriece) asupra Transilvaniei în 1556, disputa politico-militară dintre cele două părți își va găsi o anumită rezolvare prin Tratatul de la Satu-Mare (1565), în prima fază, apoi prin Tratatul de la Speyer (1570). Această “luptă pentru *Partium*” a însemnat un consum impresionant de bani și energii politico-diplomatice, angajând, cum vom vedea, efortul, cel puțin diplomatic, și al altor state: Imperiul Otoman, Imperiul German, Polonia, Franța.

În al doilea rând, după opinia noastră tocmai în această confruntare s-a definitivat statutul politico-juridic și teritorial al Principatului Transilvaniei în raport cu Casa de Austria, Imperiul German și “Ungaria habsburgică”. Așa cum am subliniat cu alt prilej², începând cu Tratatul de la Satu-Mare (1565), dar îndeosebi prin Tratatul de la Speyer (1570), cea mai mare parte a *Partium*-ului revine “Ungariei habsburgice”³, Ioan Sigismund Zápolya pierde titlul de “rege ales al Ungariei” fiindu-i recunoscut cel de “principe”, iar prin aceasta devine vasal împăratului Maximilian al II-lea – deținătorul coroanei Sfântului Ștefan. Transilvania, redusă teritorial aproximativ la granițele fostului voievodat, va fi, la rândul-i, percepută de către Habsburgi ca principat ținând, în virtutea legăturilor istorice, de coroana Sfântului Ștefan. Așadar acum, în virtutea Tratatului de la Oradea (februarie 1538)⁴ și a tratatului de la Alba Iulia (iulie 1551) – prin care regina văduvă Isabella renunță la coroana Ungariei în favoarea Habsburgilor, se pun bazele juridice temeinice ale pretențiilor Habsburgilor asupra Transilvaniei, stabilindu-se, totodată, pentru câteva secole, statutul Transilvaniei în raport cu Casa de Austria.

În al treilea rând, istoriografia, îndeosebi cea românească, a abordat subiectul, atunci când a făcut-o, extrem de fugitiv, sau pur și simplu l-a ignorat. În *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranității turcești (1541-1691)*, Ștefan Pascu abordează subiectul în câteva rânduri⁵, iar în mai noua *Istoria României. Transilvania*⁶ tema în discuție lipsește pur și simplu, deși lucrarea are pagini consistente de istorie politică. În lucrarea lui Călin Felezeu – *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*⁷, în capitolul al doilea dedicat “cadrelui politic” subiectul este prezentat, în ansamblul altora, în câteva cuvinte doar. Nici în cartea, extrem de valoroasă, de altfel, a Cristinei Feneșan – *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*⁸, despre evenimentele de după 1556, care au contribuit la consființirea statutului european al noului stat transilvan (avem în vedere Tratatul de la Satu Mare, “pacea” austro-otomană din 1568 și Tratatul de la Speyer) nu se menționează decât foarte puțin. Și exemplele ar putea continua. De altfel, majoritatea autorilor români a pus un accent deosebit pe stabilirea și impunerea unui moment semnificativ în ceea ce privește constituirea principatului autonom al Transilvaniei în secolul al XVI-lea, neluându-se în considerare faptul că, în mod real, formarea noului principat era rezultatul unui complex proces de transformări interne care au cuprins, după bătălia de la Mohács (1526), regatul maghiar în totalitatea sa, dar îndeosebi partea sa răsăriteană, dar și al unor împrejurări externe în ansamblul cărora disputa habsburgo-otomană pentru supremație în zona central-europeană deține rolul cel mai important. Anul predilect a rămas 1541, uneori 1542, sau chiar 1556 – anul revenirii în Transilvania a reginei Isabella și fiului ei Ioan Sigismund Zápolya. În ce ne privește, dacă în legătură cu limita cronologică inferioară a procesului constituirii Principatului Transilvaniei pledăm pentru anul 1529 – anul dietei de la Grind, limita cronologică superioară o plasăm în 1571. Anul 1571, prin ratificarea de către Maximilian II a acordului de la Speyer, prin alegerea de către dietă a lui Ștefan Báthory în fruntea Transilvaniei, alegere recunoscută de sultan, semnifică, pe plan intern, încheierea simbolică a desprinderii juridice și teritoriale a principatului de “cealaltă Ungarie” și recunoașterea *de iure* și *de facto* a acestei desprinderi și a existenței noului stat. Avându-se în vedere aceste aspecte, considerăm că evenimentele de după 1556 cuprinse sub genericul “lupta pentru Partium” au contribuit major la statuarea unor noi raporturi între Transilvania, ca principat, și celelalte state europene, deci merită să fie analizate mai în concret.

Cât privește istoriografia maghiară (avem în vedere aici lucrările clasice de istorie a Transilvaniei), lucrurile stau oarecum diferit. Autorii maghiari pleacă de la premisa că “Ungaria habsburgică” a continuat adevărata tradiție a regatului maghiar dinainte de 1526 și că de aici va porni acțiunea de “reîntregire” prin readucere la patria mamă a teritoriilor estice (“Ungaria răsăriteană”), constituite, temporal, sub presiuni externe (otomane) și din

motive de supraviețuire, în principat, și eliberarea celor sudice de sub stăpânirea otomană. Gândul refacerii patriei, spun ei, nu i-a părăsit niciodată pe maghiarii din cele “două Ungarii”, ca atare acțiunile purtate în numele coroanei Sfântului Ștefan de către Habsburgi înspre răsărit (și nu numai) sunt privite ca “eliberatoare” și “unificatoare”. Din aceste considerente, “lupta pentru Partium” este prezentă, e adevărat că foarte succint, în diverse lucrări⁹. Caracterul succint al tratării problemei decurge, după opinia noastră, dincolo de economia firească a lucrării, din tendința de a evita contradicția: unificare, dar de ce prin lupta maghiarilor contra maghiarilor?

În ultimul rând, persistă încă o oarecare confuzie în ceea ce privește înțelesul termenului de Partium și realitatea geografică pe care acesta o desemnează. Termenul de Partium a intrat în uz după campania otomană în Ungaria în anul 1541 pentru a desemna acele teritorii (părți) ale regatului Ungariei (*Partium regni Hungariae*) acordate de Süleyman I lui Ioan Sigismund Zápolya. În 26 ianuarie 1542, în dieta de la Târgu Mureș, Martinuzzi declară că la 4 septembrie 1541 sultanul i-a acordat lui Ioan Sigismund Zápolya *sancak*-ul Transilvania precum și “*regiuni și părți ale Ungariei de lângă Tisa*”, cu excepția a patru localități: Timișoara, Oradea, Cașovia (Košice, Kassa, Kaschau) și Făgăraș, ultimele trei aparținând, cu pertinențele lor, lui Martinuzzi. De altfel, până la majoratul lui Ioan Sigismund, episcopul de Oradea obținuse guvernarea acestor teritorii¹⁰. Cât privește regiunile denumite *Partium*, apreciem că ele cuprindeau, atunci, la 1541, comitatele așezate între Tisa și voievodatul Transilvaniei: Békés, Arad, Zarand, Csanád (Cenad), Külső-Szolnok (Solnocul Exterior), Kraszna (Crasna), Bihar (Bihor), Szabolcs, dar și regiunile din nord-vestul voievodatului Transilvaniei: Szatmár (Satu Mare), Közép-Szolnok (Solnocul de Mijloc), Máramaros (Maramureș), Ugocsa, Bereg, Ung și Zemplén¹¹. Între anii 1552-1566, cum, în parte, vom vedea în continuare, zona sudică a *Partium*-ului (teritoriul dintre Mureș-Crișuri și Tisa) se adăuga *Beylerbeylik*-ului Timișoarei (constituit în iulie – august 1552) sub forma *sancak*-urilor Lipova, Cenad, Gyula (Arad), Ineu¹², iar în partea nord-vestică va începe ofensivă Habsburgilor.

Dar cum s-a născut “lupta pentru *Partium*”?

Moartea regelui Ungariei Ioan Zápolya, la 21 iulie 1540, la Sebeș (Mühlbach), în Transilvania, creă condițiile punerii în aplicare a prevederilor păcii de la Oradea, din februarie 1538, potrivit căreia, după moartea lui Zápolya, i se garanta lui Ferdinand de Habsburg posesia întregii Ungarii. Numai în aparență lucrurile stăteau astfel deoarece în martie 1539 Zápolya s-a căsătorit cu Isabella, fiica regelui Poloniei, Sigismund I, iar în iulie 1540 s-a născut fiul acestora, Ioan Sigismund. Ba mai mult, principalii membri ai guvernării lui Zápolya – căpitanul Bálint Török, István Verbóczi, Péter Petrovics și episcopul de Oradea, Martinuzzi – s-au hotărât să ducă la îndeplinire rugămintea lui Zápolya de pe patul de moarte, anume să-l impună

pe tronul Ungariei pe Ioan Sigismund. Într-adevăr, sub presiunea acestora, dieta Ungariei, convocată în grabă, în septembrie 1540, la Buda, l-a proclamat pe Ioan Sigismund rege al Ungariei. În această calitate el a purtat titlul de „Ioan II, rege ales al Ungariei”. Cum noul rege era minor, guvernarea țării a fost încredințată unei regente (consiliu) formată din regina-văduvă Isabella, Martinuzzi, Petrovics și Török¹³.

Imediat după moartea lui Zápolya, Verbóczi și episcopul Eszéky au fost trimiși la Istanbul ca să obțină, din partea sultanului, rămânerea (recunoașterea) pe tronul Ungariei a fiului defunctului rege¹⁴. Concomitent, Martinuzzi și Petrovics îi cereau regelui Poloniei, Sigismund I, să-și asume sarcina protejării nepotului său¹⁵. Sigismund I, neavînd curajul, de teama reacției Porții și a Habsburgilor, să-și asume această sarcină a preferat să încredințeze protecția nepotului său lui Süleyman I. În acest scop, secretarul regal Jakób Wilamowski, a fost trimis la Istanbul cu cererea ca sultanul să acorde domnia Ungariei fiului lui Zápolya. Într-adevăr, în octombrie 1540 sultanul îl recunoaște pe Ioan Sigismund rege al Ungariei, aspect despre care raportau, la 17 octombrie, din Istanbul, Verbóczi și Eszéky¹⁶. Același aspect este subliniat și de către Wilamowski printr-o scrisoare expediată din Camenița regelui său, la 27 noiembrie 1540¹⁷. În aceste condiții, trimisul lui Ferdinand de Habsburg la sultan, Hieronim Laski, sosit la Isanbul la 31 octombrie pentru a împiedica recunoașterea noului rege al Ungariei, nu a mai putut face nimic¹⁸.

Despre condițiile în care sultanul l-a recunoscut rege pe Ioan Sigismund aflăm dintr-o scrisoare pe care acesta a expediat-o, în octombrie (13-22) 1540, din Istanbul, regelui Poloniei. Printre altele, în scrisoare se arată: *“vilaietul Ungariei fiind țara mea, cucerită prin sabia mea, locuitorii de acolo sunt supușii mei întocmai ca raialele celorlalte țări ale mele. Crăia de acolo a fost dăruiată sus-numitului Ștefan (Iștefan) numai pentru hatârul vostru (al regelui polon – s.n.O.T.)”*¹⁹.

Criza politică declanșată de moartea lui Ioan Zápolya, acțiunile separatiste din Transilvania din vara-toamna lui 1540 conduse de Ștefan Mailat și Imre Balassa²⁰, intervenția militară a lui Ferdinand în Ungaria, în octombrie 1540, tratativele dintre Isabella și Ferdinand în vederea unei eventuale cedări a țării, începute în aceeași lună²¹, îl determină pe sultan să pună la aplicare intenția mai veche de a ocupa Ungaria. Cum planul inițial de cucerire avea în vedere Ungaria în hotarele sale de la 1526, inclusiv Transilvania și *Partium*, unitatea regatului trebuia menținută prin existența unui suveran, fie el și un copil în scutece. Pe aceste considerente s-au întemeiat, așadar, numirea lui Ioan Sigismund Zápolya ca rege, respingerea tendințelor separatiste din Transilvania din 1540-1541²², pe care, în alte condiții, Süleyman le-ar fi înconjurat, precum și hotărârea de a-l numi domn în Moldova pe “pocăitul” Petru Rareș²³. În conformitate cu doctrina juridică și practica politică și militară otomană, până în anul 1541 Imperiul Otoman a epuizat toate mijloacele și metodele pentru

a-și menține și extinde pozițiile ocupate în Ungaria: intervenția directă și influențarea situației politice din Ungaria, menținerea și extinderea prezenței militare în Ungaria, impunerea unui candidat (Ioan Zápolya, apoi Ioan Sigismund Zápolya) la cârma țării și “vasalizarea”, prin aceasta, a regatului, anularea formală a pretențiilor lui Ferdinand de Habsburg asupra coroanei ungare etc. Dacă sultanul renunțase temporar, în anii de după Mohács (1526), din considerente obiective și calcule politice, la anexarea Ungariei, el nu a renunțat niciodată la drepturile și pretențiile sale asupra Ungariei. Dreptul sabiei legitima, deci, cucerirea totală și ireversibilă a Ungariei, precum și autoritatea sultanului asupra destinului fostului regat.

În urma campaniei victorioase din Ungaria, din 1541, sultanul hotărăște noul statut al țării. Pe 29 august sultanul cere să-i fie prezentat copilul-rege. Delegația care l-a însoțit pe rege era formată din Martinuzzi, Bálint Török, Péter Petrovics, Istvan Verbóczi și Orbán Batthyány. În cursul primei întrevederi cu aceștia, Süleyman I și-a exprimat dorința de cucerire și ocupare a Ungariei, motivându-și hotărârea prin invocarea luptelor interne dintre nobili și slăbiciunile lor militare și mai ales prin marile cheltuieli impuse de intervențiile repetate pentru apărarea țării²⁴. Din păcate, ne lipsesc informațiile despre considerentele care l-au determinat pe Süleyman I să renunțe, în decurs de numai o săptămână, la o parte a planului său de cucerire integrală a Ungariei, deci inclusiv a Transilvaniei. Nu știm, așadar, cu exactitate, nici cauza pentru care unele provincii ale fostului regat (Transilvania, Banatul, *Partium* etc.) nu au fost ocupate. Din datele oferite de izvoarele vremii²⁵ se poate afirma că la 4 și 5 septembrie²⁶ a avut loc, în mod formal, acțiunea de instaurare separată, pe provincii istorice, a suzeranității Porții. La datele amintite, prin acordarea steagului de investitură (*sancak*) lui Ioan Sigismund Zápolya, pentru Transilvania și *Partium*, lui Péter Petrovics, pentru cetatea Timișoarei cu ținuturile dependente de aceasta, sultanul a înlocuit *de facto* și *de iure* vechile relații ale acestora față de regatul maghiar cu un sistem nou de relații, proprii vasalității față de Imperiul Otoman.

Ferdinand de Habsburg, tenace cum era, nu se împăca cu gândul pierderii regatului maghiar. Conștient că nu poate, deocamdată, să stăpânească Ungaria prin mijloace militare, otomanii dovedindu-se și de această dată superiori, Ferdinand pune în joc alte mijloace pentru a-și atinge țelul: tratativele diplomatice și banii.

Cu otomanii, Ferdinand intră în legătură încă de la sfârșitul lunii august 1541, când sunt trimiși în tabăra sultanului pentru negocieri Nikolaus von Salm, Ferenc Révai și Sigismund Freiherr von Herberstein. În instrucțiunile înmânate acestora, Ferdinand le cerea să obțină de la sultan recunoașterea sa ca urmaș al lui Ioan Zápolya (în conformitate cu Tratatul de la Oradea din 1538) și să negocieze o pace generală. Pentru aceasta Ferdinand se obliga să plătească anual sultanului 100.000 de ducăți. În cazul în care sultanul nu

era de acord să-i cedeze toată Ungaria solii săi trebuiau să obțină recunoașterea stăpânirii sale asupra părții din Ungaria aflată deja sub controlul său (partea nordică și vestică a acesteia). În acest caz, Ferdinand se obliga la o plată anuală de 40-50.000 de ducăți²⁷. Sunt, în aceste instrucțiuni, coordonatele principale ale soluției diplomatice habsburgice privind recunoașterea de către Poarta Otomană a stăpânirii Ungariei: pretenția asupra întregului regat, pentru care se oferea 100.000 de ducăți, ca cerință maximă, stăpânirea părții controlate deja, pentru care se ofereau anual 40-50.000 de ducăți, ca pretenție minimă. Unele mici aspecte teritoriale și financiare puteau fi negociate, dar problemele fundamentale nu.

De partea cealaltă, Poarta Otomană își precizează imediat punctul de vedere. Deocamdată, stăpân pe situația din Ungaria, sultanul nu cedează. Din raportul solilor către Ferdinand, din 16 septembrie 1541, aflăm că sultanul era hotărât să-i predea Ungaria fiului lui Zápolya, o pace nefiind posibilă decât prin cedarea de către Ferdinand a cetăților ungurești cucerite până atunci, îndeosebi Eger, Tata și Visegrád și negocierea unor plăți către sultan²⁸. Se observă, din raportul către Ferdinand, poziția, deocamdată, intransigentă a sultanului: Ungaria este dreptul sabiei sale și, în aceste condiții, o cedează fiului regelui Ioan, ca rege și supus al său. Prin aceasta sultanul dorea să elimine, formal și de drept, orice pretenție prezentă și viitoare a Habsburgilor asupra coroanei Sfântului Ștefan. Iar prin participarea sultanului, în 2 septembrie, la slujba de vineri în Catedrala Fecioarei din Buda, se “legifera” stăpânirea otomanilor asupra Budei²⁹; după dreptul islamic, un asemenea loc nu se mai putea înapoia “necredincioșilor”.

Deocamdată, calea negocierilor diplomatice cu Poarta Otomană era blocată. Rămânea deschisă, însă, posibilitatea negocierilor cu Isabella în vederea recunoașterii de către aceasta, prin renunțare la coroană, a drepturilor lui Ferdinand de Habsburg asupra “moștenirii maghiare”.

Evenimentele din vara anului 1541 vor determina reluarea tratativelor dintre Ferdinand și Isabella, puternic marcată psihic de hotărârile sultanului. Condițiile redeschiderii tratativelor erau favorabile deoarece Ferdinand reușise, printr-o serie de concesii, să-l atragă de partea sa pe Martinuzzi.

Primele contacte au avut loc la câteva săptămâni după ocuparea Budei de către otomani și au fost realizate de către consilierii reginei cu comandantul trupelor lui Ferdinand din Ungaria superioară, Gáspár Serédy. Regina era dispusă la concesii, avându-se în vedere situația proastă în care se afla. Într-o scrisoare trimisă tatălui ei, la 19 noiembrie 1541, din Lipova, regina era disperată și îngrijorată de situația în care se găsea³⁰. Ea arăta că a trimis “*în taină doi soli în numele consilierilor noștri*” ca să-l îndemne pe Ferdinand la împăcare și să-i propună punerea în aplicare a Tratatului de la Oradea din 1538.

La 21 noiembrie 1541, Ferdinand îl împuternicește pe G.Serédy să

negocieze în numele său. Isabella i-a desemnat pe Martinuzzi, Péter Petrovics și pe episcopul de Alba Iulia să o reprezinte la negocieri³¹. La data de 29 decembrie 1541 s-a perfectat, în castelul de la Gilău, o înțelegere scrisă ce prevedea, printre altele, cedarea de către Isabella a tuturor orașelor și cetăților aflate în posesiunea ei în Ungaria, cedarea Transilvaniei și coroanei Ungariei lui Ferdinand de Habsburg. Tratatul de la Gilău³², ratificat de ambele părți în 1542, nu a putut fi pus însă în aplicare. Era o primă cedare semnificativă a Isabellei în raport cu pretențiile Habsburgilor, cedare dătătoare de speranță și care îi dovedea lui Ferdinand că, mai degrabă sau mai târziu, va avea câștig de cauză. Campania sa în Ungaria, în 1542, terminată cu un eșec, pierderea cetăților Esztergom, Székesfehérvár, Tata, în 1543, Visegrád, Nógrád și Hatvan, în 1544³³, l-au convins că, deocamdată, negocierile cu Poarta Otomană și politica pașilor mărunți în expansiunea sa spre nord-vestul Principatului Transilvaniei sunt calea cea mai bună de urmat. Este momentul în care Ferdinand, profitând de orice slăbiciune otomană și/sau transilvăneană, deschide, practic, lupta pentru *Partium*.

Acțiunea lui Ferdinand contra Principatului Transilvaniei va fi ușurată în anii următori de semnarea "tratatului" otomano-habsburgic, în 1547. Potrivit "păcii", încheiată pe durata a cinci ani³⁴, lui Ferdinand i se recunoștea stăpânirea teritoriilor ocupate în Ungaria (nordul și vestul acesteia) fapt pentru care acesta se obliga să plătească Porții anual, în luna martie, 30.000 de ducati. Suma era modestă, cum modest era, de altfel, câștigul teritorial. Din perspectiva evenimentelor ulterioare, atât de costisitoare tratative diplomatice din anii precedenți și cheltuielile legate de luptele contra otomanilor s-au justificat. "Tratatul" a dus la crearea unei zone tampon între *Beylerbeylik*-ul Budei și posesiunile ereditare austriece și i-a asigurat, în viitor, Casei de Austria pretenții teritoriale asupra părții răsăritene a fostului regat maghiar. "Tratatul" (în concepția otomană – un armistițiu) nu specifica nimic în legătură cu partea estică a fostului regat maghiar³⁵. Acest lucru nu a însemnat o renunțare a lui Ferdinand de Habsburg la pretențiile sale asupra Transilvaniei, Banatului și *Partium*-ului. Atitudinea sa era, mai degrabă, o modificare de tactică în politica sa vizând redobândirea regatului maghiar. Planul lui Ferdinand viza, în primul rând, abdicarea reginei Isabella și a lui Ioan Sigismund Zápolya în favoarea Casei de Austria. Misiunea aceasta, cum vom vedea, nu era foarte dificilă datorită, în primul rând, politicii de echilibru a Transilvaniei între Poartă și Habsburgi, iar în al doilea rând, datorită adâncirii conflictului existent între Martinuzzi, Péter Petrovics și Isabella.

Un prim pas pe această linie îl prezintă convenția semnată, la 8 septembrie 1549, la Nyirbátor (cetatea lui A. Báthory, la sud-est de Tokaj), convenție despre care se spune, fără a avea documentul în sine, că ar fi însemnat cedarea Transilvaniei către Ferdinand de către regina Isabella³⁶. Adevărata cedare va avea loc însă în 1551. La 27 aprilie 1551, trimișii lui

Ferdinand – Tamás Nádasdy și Sigismund von Herberstein – au sosit la Nyírbátor unde trebuiau purtate negocieri cu Martinuzzi³⁷. Tratatul nu au mai avut loc deoarece relațiile dintre călugăr și regină s-au deteriorat total între timp. Enervat, Martinuzzi s-a hotărât să o constrângă cu forța pe regină, cerând, în acest scop, ajutorul militar lui A. Báthory, iar lui Ferdinand să trimită grabnic trupe în Transilvania. La 1 iunie 1551 trupele imperiale au intrat în Cluj, iar la 7 iunie regina-văduvă a “capitulat”. La 14 iunie, la Sebeș (Mühlbach), regina începe tratativele de cedare a Transilvaniei, iar la 19 iulie, la Alba Iulia, Isabella a semnat tratatul cu împuternicitul lui Ferdinand. În numele său și a fiului ei, Isabella preda Ungaria, Transilvania și coroana regală maghiară lui Carol Quintul, Ferdinand și urmașilor acestora³⁸. În 1551, așadar, se pune în practică, de fapt și de drept, Tratatul de la Oradea din 1538. La 26 iulie 1551 dieta de la Cluj l-a recunoscut pe Ferdinand ca singur domn al țării, Sfânta Coroană fiind dusă la Pozsony, capitala Ungariei habsburgice. Până la 1556 Ferdinand va stăpâni efectiv *Partium*-ul și Transilvania. Se părea că totul intrase în normal. Cum vom vedea, lucrurile erau departe de a sta tocmai așa.

2. “Lupta pentru *Partium*” (1556-1565)

Otomanii nu s-au împăcat nici un moment cu gândul acestor pierderi. După ce în toamna anului 1551 otomanii au cucerit, rând pe rând, Cenad, Nădlac, Felnac, Agrișu Mare, Ciacova, Ghilad, Șemlacul Mic, Ilidia, Ceacla, Zădăreni și Păuliș, Becej (Becse), Becicherec, Arad și Lipova, în vara anului următor sunt ocupate Timișoara, Șemlacul Mare, Făget, Șoimuș, Ineu, Șiria, iar în Ungaria propriu-zisă – Veszprém, Ság, Drégely, Gyarmat, Szécsény, Salgó, Hollókő, Buják, Szolnok. Așadar, *Beylerbeylik*-ului Budei îi sunt atașate unele teritorii din sudul *Partium*-ului cărora, în anii următori, îi vor fi atașate altele (Gyula, în 1556).

În Transilvania, otomanii, incapabili deocamdată de acțiuni militare de amploare, au ales calea presiunilor politice și psihologice, amenințărilor și șantajului. Scopul acestor acțiuni era să producă fisuri în rândul notabililor transilvăneni și să declanșeze, pe acest fond, o mișcare anti-habsburgică. Cu Habsburgii, otomanii, care considerau obiectiv principal frontul din Persia, au încheiat un armistițiu de șase luni (mai 1553) și au demarat tratative de “pace”. Atitudinea Porții nu însemna renunțarea la Transilvania. În discuțiile avute cu diplomații lui Ferdinand, reprezentanții sultanului au invocat dreptul sabiei asupra Transilvaniei, din punct de vedere otoman, susțineau aceștia, numai Ioan Sigismund Zápolya putea fi suveranul legitim al Transilvaniei deoarece sultanul i-a acordat această țară lui, tânărului Zápolya. Tratatul otomano-habsburgic au fost prelungite cu bună știință de otomani³⁹ până la încheierea războiului cu Safavizii (29 mai 1555). Din acel moment sultanul adoptă un

ton mult mai energic. Dintr-un memoriu adresat lui Ferdinand de către consilierii săi rezultă că sultanul a cerut, de această dată, nu numai cedarea principatului în vechile sale hotare lui Ioan Sigismund Zápolya, dar și predarea cetăților Oradea, Gyula și Košice (Kassa) și renunțarea la orice drept de succesiune asupra Transilvaniei. În eventualitatea neacceptării scaunului princiar de către Ioan Sigismund Zápolya, Transilvania îi revenea de drept Sultanului⁴⁰. Toate încercările ulterioare ale diplomației habsburgice de a schimba planul sultanului au rămas fără rezultat.

În Transilvania, situația i-a scăpat de sub control lui Ferdinand. De altfel, dieta de la Târgu-Mureș, din 23 decembrie 1555, pecetluse deja soarta stăpânirii imperiale asupra Transilvaniei. Voievodul István Dodó nu i-a mai putut convinge pe sași să revină la credința datorată lui Ferdinand⁴¹. La 28 ianuarie 1556, stările, întrunite în prezența solului otoman în dieta de la Turda, i-au cerut lui Péter Petrovics ocuparea Transilvaniei în numele lui Ioan Sigismund Zápolya și al Porții. La 22 februarie 1556 sultanul dă ordin de intervenție, oștile Moldovei și Țării Românești pătrund în Transilvania.

Ferdinand de Habsburg s-a agățat până în ultima clipă de speranța păstrării, cel puțin limitate, a stăpânirii asupra Transilvaniei. Șansele sale erau nule. Fratele său, Carol Quintul, renunțase să-l mai sprijine⁴², notabilii Transilvaniei îi erau împotriva, iar Poarta Otomană avea relații pacificate cu Veneția și Polonia. Aparent și oficial, Ferdinand a renunțat la stăpânirea sa asupra Transilvaniei la 14 iunie 1556⁴³. În realitate, Ferdinand a renunțat, de nevoie, numai la Transilvania istorică, rezervându-și dreptul asupra *Partium*-lui și Ungariei, drept pe care să-l exprime în împrejurări mai favorabile.

În 1556 și 1557, Ferdinand pierde cea mai mare parte din teritoriile *Partium*-ului pe care le ocupase. Cetatea Oradei și-a deschis porțile trupelor lui P. Petrovics și Balassa, fideli reginei Isabella, în aprilie 1557, iar comitatele Gömör, Abaúj și Zemplén au trecut de partea reginei. Doar cetățile Gyula, Șiria (Világos) și Ineu (Jenő) au rămas, până la cucerirea otomană din 1566, fidele Habsburgilor. Așadar, în vara anului 1557 stăpânirea Isabellei se întindea până la Košice (Kassa) și teritoriile Zipsului (Szepes).

Revenirea lui Ioan Sigismund Zápolya și a reginei Isabella în Transilvania, în toamna anului 1556, a reaprins disputa cu Habsburgii. Poarta Otomană, speculând până la șantaj dorința reală de pace a Curții de la Viena, și-a construit acțiunea diplomatică pe interdependența pe care a stabilit-o între încheierea păcii otomano-habsburgice (imperiale) și pacea pe care Ferdinand trebuia să o pecetluiască, la rândul său, cu Ioan Sigismund Zápolya.

În condițiile în care negocierile otomano-habsburgice decurgeau anevoios, Isabella trece, deocamdată, la “punerea în ordine” a relațiilor sale cu Poarta Otomană. Isabella era puternic afectată de faptul că Poarta l-a numit pe Francisc (Ferenc) Bebek guvernator al Transilvaniei. Cu atât mai mult era iritată cu cât acest lucru s-a săvârșit cu sprijinul dragomanului Mahmud,

renegat de orice vieneză, partizan al imperialilor, pe numele său inițial Sebold von Pirach. Solia lui Sebastian Erdélyi, trimisul Isabellei, în aprilie 1557, la Poartă, cu scopul de a elimina intervenția dragomanului Mahmud în negocierile otomano-transilvane, s-a soldat însă cu un eșec. Eșecul misiunii încredințate lui Erdélyi nu a dezarmat-o pe regină în încercarea sa de a determina Poarta să renunțe la sprijinirea lui F.Bebek și la impunerea sa ca guvernator. Dieta parțială convocată la Alba Iulia, la 10 august 1557, a hotărât trimiterea unei noi solii la Poartă. Misiunea a fost încredințată lui I.Szaláczy și Kemény și avea, în plus, scopul de a obține și restituirea cetăților ocupate în Banat în 1552 de Imperiul Otoman. În ciuda caracterului său secret, misiunea a eșuat. Regina nu a dezarmat; singurul ei scop era de a domni. Încercările nobililor transilvăneni de a-l scoate pe Ioan Sigismund Zápolya de sub influența curtenilor săi polonezi și a cancelarului Mihály Csáki a fost interpretată în mod personal de regină: acuzați de trădare, capii mișcării amintite – Ferenc Bebek, Ferenc Kendi și Sándor Kendi – au fost executați la 31 august 1558 la Alba Iulia⁴⁴. Dieta, care condamnase execuția, a fost adusă la tăcere de către regină și cu aceasta se părea că regina devenise, așa cum și-o dorise, atotstăpânitoare. Numai că în septembrie 1559 regina muri, lăsând în urma sa un tânăr de 19 ani de cu totul altă factură.

Ioan Sigismund a fost crescut sub tirania capricioasei și vanitoasei sale mame. Nimic nu-i dădea aura unui rege: avea, mai degrabă, trăsături feminine, era o fire melancolică și era foarte bolnăvicios. Consilierii săi (M.Csáki – cancelar, Kr.Hagymásy și T.Varckocs – generali, G.Blandrata – medic, frații Báthory etc.) erau oamenii mamei sale, iar curtea sa părea, mai degrabă, una a dinastiei Zápolya decât una a autonomei Transilvaniei.

În acest context, Ferdinand de Habsburg va relua, mai ales după ce Imperiul German va “pacifica” disputa internă cu protestanții (Pacea confesională de la Augsburg din 25 septembrie 1555) iar el devenise împărat (1556/8), disputa pentru controlul Ungariei. Tratatul purtat cu Isabella, prin intermediul cancelarului Poloniei Jan Osiecki și oratorul (*internuntius*) Cromer în perioada martie 1558 – martie 1559, nu au dus la nici un rezultat⁴⁵. Începând cu 1559, situația lui Ferdinand se îmbunătățește considerabil, ceea ce-i permite mult mai multă energie în acțiunile sale antitransilvănene. Pe plan extern, Habsburgii reușesc pacea cu Franța, la Cateau-Cambrésis, în aprilie 1559, în același an încheind și “pacea” cu otomanii⁴⁶. Potrivit “păcii”, Ferdinand se obliga la un tribut anual de 30.000 de galbeni, să “rămână” la distanță de Ardeal și să nu mai fie “tulburați” regele Franței și Veneția – prietenii Porții. Fiecare parte își menținea teritoriile dobândite și le putea fortifica.

La scurt timp de la “instalarea” sa ca principe al Transilvaniei, Ioan Sigismund a hotărât, chiar dacă situația se schimbase puțin în defavoarea sa (poate chiar din acest motiv), să reia tratativele cu Habsburgii. În acest scop îl trimite, în decembrie 1559, pe cancelarul său Csáki și pe căpitanul cetății

Huszt, Kristóf Hagymásy, la Viena. Propunerile lui Ioan Sigismund erau următoarele: Ioan Sigismund revendica Transilvania și Ungaria dincoace de Dunăre; să fie considerat de Ferdinand ca fiu al său, iar Ferdinand, dacă nu avea moștenitor legal la moartea sa, să-i recunoască lui Sigismund Ungaria; la cununia lui cu fiica lui Ferdinand, Johanna, Sigismund să fie încoronat cu coroana Ungariei și să poarte titlul oficial de “*rex Hungariae*”. Discuțiile au durat din 26 ianuarie până la întâi martie când, prin intermediul episcopului polonez Jan Przeremski, propunerile transilvănenilor i-au fost înmânate lui Ferdinand. Propunerile au fost respinse de Ferdinand, care, încă din 1559, în timpul tratativelor cu Isabella, ceruse insistent ca Sigismund să renunțe la titlul de rege al Ungariei în schimbul celui de principe al Transilvaniei și al unor rectificări teritoriale în *Partium*-ul superior⁴⁷. Însă pentru a nu întrerupe pe mai departe aceste tratative, Ferdinand a dispus prelungirea armistițiului cu Ioan Sigismund până la 1 aprilie 1560. La rândul său, Ioan Sigismund a cerut lui Ferdinand ca armistițiul să fie prelungit dincolo de 1 aprilie pe motiv că ar trebui să discute cu sultanul despre cererea lui Ferdinand ca să renunțe la titlul de rege al Ungariei. La 12 iulie 1560, la Mező-Kászony (comitatul Bereg) s-a semnat un nou armistițiu ce dura până la sfârșitul anului.

Armistițiul încheiat în iulie 1560 nu a pus capăt însă dușmăniilor reciproce dintre trupele lui Ferdinand și cele ale lui Zápolya din Ungaria superioară. Tratatивele au continuat în lunile următoare și au atins punctul culminant în aprilie-iunie la Viena. La 23 aprilie 1561, Maximilian, împăternicit de tatăl său să negocieze, înmânează reprezentanților lui Ioan Sigismund documentul privind condițiile unui armistițiu cu o durată de un an. La 6 mai, Ioan Sigismund răspunde condițiilor, formulând următoarelor pretenții: să poată purta oficial (legal) titlul de “rege al Ungariei”; comitatele Bereg și Ugocsa să-i revină lui; să-i fie asigurat dreptul de a construi cetăți, iar Ferdinand să asigure, de-a lungul Tisei, libertatea comerțului cu sare din Maramureș⁴⁹. Ferdinand nu era dispus să dea curs tuturor acestor cerințe. Influența lui Maximilian și intermedierea regelui Poloniei, prin oratorul Cromer, l-au determinat pe Ferdinand să dea curs, în final, celor mai importante puncte din cerințele lui Ioan Sigismund: armistițiul va avea o durată de doi ani, în comitatele Bereg și Ugocsa va funcționa principiul “*status quo nunc*”, construirea de cetăți fiind acceptată cu mici modificări. Sub această formă i-a fost remis documentul lui Ioan Sigismund la 7 iunie 1561⁵⁰. Răspunsul lui Ioan Sigismund, trimis la 4 septembrie din Alba Iulia, nu conținea alte propuneri, ci doar plângeri cu privire la acțiunile trupelor lui Ferdinand care, se pare, nu prea respectau armistițiul.

La sfârșitul anului 1561 situația lui Ioan Sigismund se înrăutățește vizibil. Trecerea, la sfârșitul anului, a lui Menyhárt (Melchior) Balassa de partea Habsburgilor a antrenat cu sine toată nobilimea din teritoriile riverane Tisei. Conflictul s-a redeschis, oștile transilvănene fiind înfrânte, în 4 martie

1562, la Hadad. Concomitent, are loc o puternică răscoală a secuilor⁵¹, care nu va fi stinsă decât în vara anului 1562, răscoală de care Balassa și domnitorul Moldovei, Despot Vodă, par a nu fi străini. La toate acestea se adaugă succesul tratativelor otomano-habsburgice privind încheierea unei “păci” durabile.

În acest context, în martie 1562 Ioan Sigismund îl însărcinează pe comandantul său, Ștefan Báthory, să înceapă tratativele cu generalul împăratului, Franz Zay, tratative care s-au încheiat la sfârșitul lui aprilie în tabăra de la Szakácsi. Ferdinand a refuzat propunerea de reconciliatoare a lui Ioan Sigismund de a i se oferi comitatele Bereg și Ugocsa, insistând asupra îndeplinirii *sine qua non* a următoarelor condiții: Ioan Sigismund să renunțe la titlul de “*electus rex Hungariae*” și să cedeze fără pretenții cele două comitate amintite. Alăturarea trupelor turcești celor lui Ioan Sigismund Zápolya l-a determinat însă pe Ferdinand să-l împuternicească, la 7 aprilie, pe Valentin Saurmann von der Jelltsch să încheie armistițiul fără a mai aștepta explicațiile lui Ioan Sigismund sau ale regelui Poloniei. În textul armistițiului redactat la 12 aprilie 1562, la Viena, cu o durată de un an, Ferdinand nu mai făcea referire la cele două cereri majore înainte formulate⁵².

Armistițiul i-a fost de mare folos lui Ioan Sigismund, acesta reușind, în mai-iunie, să înfrângă răscolății secuilor. Odată ce Transilvania și-a recăpătat liniștea în interior, Sigismund și-a îndreptat eforturile pentru a recuceri acele teritorii pe care le pierduse prin trecerea lui Balassa de partea Habsburgilor. Sigismund s-a declarat acum de acord ca în schimbul acestor teritorii să renunțe la titlul de rege. Pentru impunerea cerințelor sale l-a trimis pe János Brassay, la 19 iunie, la Viena. Trimisul lui Sigismund a fost primit de Maximilian, dar a primit un răspuns negativ, la 12 iulie, la cererile formulate, toată lumea minunându-se că Ioan Sigismund are noi pretenții la doar câteva săptămâni de la încheierea armistițiului din aprilie. Cu acest răspuns negativ s-a întors Brassay în Transilvania.

La 2 august 1562 a fost ratificată, însă, “pacea” pe opt ani dintre Süleyman I și Ferdinand de Habsburg. În unul din punctele sale se prevedea că problema dreptului de proprietate dintre Ferdinand și Ioan Sigismund să fie reglementată între aceștia, Transilvania revenindu-i de drept lui Sigismund⁵³. Pentru îndeplinirea acestor acorduri, este trimis la Alba Iulia, din porunca lui Maximilian, Matthäus Szerdahelyi, protoereu (stareț) de Mislye. În numele împăratului, acesta cere comitatele Bereg, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs și Szolnok. Sigismund răspunde, la 16 noiembrie 1562, că nu-și amintea că ar fi renunțat la comitatele respective și nici că ultimul armistițiu ar fi conținut o astfel de doleanță din partea împăratului. Cu ajutorul curții regale din Polonia și prin intervenția lui Maximilian, Ioan Sigismund spera să obțină, deocamdată, o prelungire a armistițiului, care expira la 12 aprilie 1563. Trimisul lui Sigismund a fost primit de la arhiducele Maximilian imediat după întoarcerea sa din vizita în Germania, la 18 martie, la Viena. Cu acordul lui Ferdinand,

dat la 24 martie 1563, la Innsbruch, s-a încheiat un armistițiu ce dura până la 12 aprilie 1565⁵⁴.

Pentru tratativele cu Habsburgii, Sigismund îl împuternicește, la 27 aprilie 1563, pe comandantul Oradiei, Ștefan Báthory. La mijlocul lui iunie, Báthory este primit de Ferdinand. La 18 iulie, Ferdinand îi răspunde lui Sigismund: titlul de "*electus rex*" nu-i va fi recunoscut lui Sigismund; domeniile de dincolo și de dincoace de Tisa aparțin doar regelui, nu lui Sigismund, iar una dintre fiicele sale nu-i putea fi dată lui Sigismund ca soție. Nici încercările medicului de familie Blandrata, trimis, în nume privat, la Bratislava (Pozsony), în vara anului 1563, nu au dat rezultate, așa încât la 9 octombrie ambii trimiși ai lui Sigismund erau înapoi în Transilvania. Preocupat de evenimentele din Moldova legate de domina lui Despot-Vodă și urmările acesteia, Sigismund a lăsat de o parte tratativele cu Ferdinand. Tratativele vor fi reluate doar în martie 1564. Pentru acesta Sigismund l-a trimis pe G.Albany într-o misiune secretă la împărat. Ca intermediari ai negocierilor s-au stabilit oratorii polonezi la curtea lui Ferdinand-Stanislaus Volsky și Stanislaus Czarnkowsky, prin intermediul cărora Sigismund și-a formulat pretențiile. Ferdinand respinge, la 19 mai, pretențiile lui Sigismund și continuă tratativele doar pentru încheierea unui armistițiu. Acesta va fi semnat la 26 mai și intra în vigoare, pe o durată de șase luni, de la 1 iunie 1564⁵⁵.

În anul 1564, Ioan Sigismund Zápolya a considerat că este momentul să tranșeze în favoarea sa chestiunea stăpânirii *Partium*-ului. Dieta de la Cluj a aprobat la 22 septembrie 1564 ajutoare necesare pentru ducerea războiului, în fruntea oastei fiind numit Ștefan Báthory. La 3 octombrie a fost cucerit Satu Mare (Szatmár), Baia Mare (Nagybánya) fiind cucerită și ea. Aceste succese rapide l-au determinat pe Ioan Sigismund să se îndrepte, cu o oaste de 12.000 de oameni spre Atea (Atya) și Nyirbátor, din comitatul Sătmár, spre Kisvárd, în comitatul Szabolcs, apoi spre Košice (Kassa), în Ungaria superioară⁵⁶. Iarna foarte aspră l-a determinat să se întoarcă, în retragerea sa luând în stăpânire și Kovaszó, din comitatul Bereg. La începutul lunii februarie 1565, la ordinul noului împărat, Maximilian II⁵⁷, sunt declanșate operațiuni militare habsburgice în Ungaria superioară. În fruntea unei armate de 7.000 de oameni se aflau Andrei Báthory⁵⁸ și Lazarus von Schwendi, un elvețian protestant⁵⁸. Încă din cursul lunii februarie au fost cucerite mai multe localități: Tokaj, Szerencs, Satu Mare, Ardud (Erdöd, comitatul Sătmár), Baia Mare, precum și castelele (cetățile) Csejte, Szamosköz și Chioar (Kövár), în comitatul Solnoc (Szolnok).

Acțiunile austrieilor l-au prins pe Ioan Sigismund Zápolya total nepregătit, drumul spre inima Transilvaniei era deschis. La un ajutor otoman nu se putea aștepta pe moment. În această situație Ioan Sigismund îi împuternicește, la 7-8 martie 1565, pe Ștefan Báthory și Stanislaus Niezowschi

să ajungă la un acord cu adversarii. Acest lucru era posibil deoarece încă de la sfârșitul lunii ianuarie cancelarul M. Csáki, prin intermediul trimisului său, L. Palatyth, era în legătură cu comandanții armatei austriece. Instrucțiunile lui Zápolya pentru cei doi cuprindeau următoarele: Sigismund era gata să renunțe la titlul de “*electus rex*” pentru cel de: “*Joannes serenissimi principis domini Joannis olim regis Hungariae filius dux*”, dar în raporturile cu Poarta își păstra vechiul titlu. Sigismund o cerea de soție pe Johanna, iar întreaga posesiune din Ungaria să o stăpânească pe toată durata vieții. Urmașii săi de sex masculin să moștenească toată Transilvania, iar cei de sex feminin să primească dotă din partea lui Maximilian II. În schimbul unui ajutor împotriva otomanilor, Sigismund se obliga să-i fie fidel împăratului. În cazul în care ar fi alungat din tronul princiar de către otomani, să primească adăpost din partea împăratului. Zápolya propunea, în continuare, un fel de “amnistie” pentru domeniile și pozițiile partizanilor ambelor părți, cu excepții în ceea ce-i privește pe Balassa și apropiatii săi. Ioan Sigismund mai solicita ca aceste înțelegeri să rămână secrete⁶⁰.

Convenția încheiată la Satu Mare, la 13 martie 1565, considerată o pace prealabilă, a cărei ratificare trebuia aprobată la Viena, a fost un eșec pentru Zápolya. Ioan Sigismund trebuia să-i înapoieze lui Maximilian “teritoriile ungurești” (cu excepția comitatului Bihor, pe care putea să-l dețină pe întreaga viață), Transilvania era “parte” a coroanei maghiare și, ca atare, principele trebuia de acum să dea ascultare regelui Ungariei (adică lui Maximilian II) și să-și ia gândul de la titlul de “rege al Ungariei”. Toate încercările ulterioare ale lui Ștefan Báthory la Viena (ca Maximilian să-și retragă trupele din *Partium*-ul superior), precum și ale oratorului polonez F. Krassinski, nu l-au înduplecat pe împărat să modifice prevederile acordului de la Satu Mare. Ba mai mult, la 5 iunie 1565 el îl va aresta pe trimisul principelui ardelean când acesta nu a vrut să prezinte documentul de ratificare a acordului de la Satu Mare⁶¹.

Pentru a remonta situația, Ioan Sigismund a recurs la protecția pe care statutul de *ahd* i-o conferea din partea Porții. Numai că pericolul era foarte mare deoarece Maximilian II îl trimise, în primăvara anului 1565, la Istanbul, pe Michael Csernovics pentru a-i prezenta sultanului faptul că Ioan Sigismund Zápolya încălcase “pacea” pe care otomanii au încheiat-o cu imperialii. Din fericire, sultanul nu a intrat în jocul Habsburgilor, ci, dimpotrivă, a cerut ferm împăratului să înapoieze principelui transilvan ultimele cuceriri în Ungaria superioară și nord-vestul Transilvaniei, îndeosebi Tokaj și Szerencs. Fără să aștepte un răspuns din partea lui Maximilian II, sultanul a ordonat comandanților săi din Timișoara și Buda să-l sprijine pe Ioan Sigismund. Acțiunile militare comune ale otomanilor și oștilor principatului împotriva trupelor austriece, din vara anului 1565, în urma cărora Ardud, Cehei (Csehi), Baia Mare și Satu Mare au fost ocupate, s-au sfârșit prin încheierea unui armistițiu, la mijlocul

lunii septembrie, între L. von Schwendi și comandanții otomani⁶².

Deocamdată, nici una dintre părți nu putea să-și impună total punctul de vedere. Trimisul special al împăratului Maximilian II la Poartă, Albert von Wysz, în toamna anului 1565, nu a putut să-l înduplece pe sultan. Sultanul cerea, cu insistență, retrocedarea orașelor cucerite, îndeosebi Tokaj, lucru greu de acceptat de către Habsburgi. Ba mai mult, în iunie 1565 mare vizir este numit Sokollu Mehmed pașa, bosniac de origine, poreclit "Tavil" (cel lung), mult mai pornit pentru acțiuni dure împotriva austrieilor decât predecesorul său. De partea cealaltă, Ioan Sigismund, reîntors în Transilvania la începutul lunii octombrie 1565, obține, în dieta de la Cluj-Mănăstur, din 8-13 octombrie, trimiterea unui sol la Poartă menit să spulbere acuzațiile aduse principelui de către imperiali⁶⁴. Solul trimis, Gáspár Békés, exploatând cu iscusință diplomatică atacurile imperiale și pierderile teritoriale suferite de principat, a reușit să treacă în plan secund înțelegerea de la Satu Mare și să-l determine pe sultan să treacă la ofensivă. Demersul diplomatic i-a reușit, la sfârșitul anului sultanul rupând orice tratative cu trimișii împăratului la Poartă, ordonând închiderea acestora. Campania din Ungaria, din 1566, era hotărâtă deja. Campania, menită să restabilească "ordinea" în ținuturile din Ungaria superioară și *Partium*, nu a putut fi încununată de succes. Moartea sultanului Süleyman I va încheia un capitol important al disputei otomano-habsburgice. Abia peste câțiva ani, însă, Habsburgii vor putea exploata în folos personal noua situație.

Cât privește confruntarea transilvano-habsburgică pentru *Partium*, ea nu se va încheia nici măcar în urma Tratatului de la Speyer (1570). Și totuși, prin acordul de la Satu-Mare, din 1565, s-a creat un precedent abil exploatat de diplomația austriacă în viitor: renunțarea la titlul de "rege al Ungariei" de către principele transilvănean, recunoașterea, chiar dacă indirect și nu de bună voie, a teritoriilor *Partium*-ului ca ținând de coroana Sfântului Ștefan și acceptarea statului de vasal al principelui față de deținătorului coroanei maghiare. Din aceste considerente apreciem că perioada analizată are o importanță majoră în clarificarea statutului politico-juridic și teritorial al Principatului Transilvaniei în raport cu statele europene ale vremii.

¹ O. Tătar, *Confruntarea otomano-habsburgică în problema ungară (1540-1556). Situația Transilvaniei*, în *Angustia*, nr.5, Sfântu Gheorghe, 2000. Vezi și teza noastră de doctorat *Aspecte internaționale ale constituirii Principatului Transilvaniei*, Universitatea "Lucian Blaga", Sibiu, mai 2000.

² O. Tătar, *Disputa transilvano-habsburgică pentru nord-vestul Principatului Transilvaniei (1564-1571)*, în *Acta Musei Porolissensis*, XXIII, Zalău, 1999.

³ Prin "Ungaria habsburgică" desemnăm acea parte a regatului Ungariei intrată sub stăpânirea habsburgică după 1526 și consfințită prin "pacea" otomano-habsburgică din 1547. Oficial, "Ungaria habsburgică" purta, mai departe, denumirea de "Regatul Ungariei", iar conducătorul său – Ferdinand, apoi urmașii săi Habsburgi, se intitula "regi ai Ungariei", posedând, după 1551, coroana Sfântului Ștefan, ca simbol al regalității. Din punct de vedere teritorial, "Ungaria Apuseană", cum adeseori este numită de istoricii maghiari, cuprindea, la 1547, partea nordică și nord-vestică a Ungariei propriu-zise, dar și Slovenia și partea Croației care nu intrase sub ocupația otomană.

⁴ Vezi, O.Tătar, *Pacea de la Oradea (februarie 1538) dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zápolya și implicațiile ei în disputa pentru coroana Ungariei*, în *Angustia*, nr.4, Sfântu Gheorghe, 1999, p.159-163.

⁵ Vezi, Șt.Pascu, *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranității turcești (1541-1691)*, Cluj, 1948, p.54-55.

⁶ *Istoria României. Transilvania* (coordonator: dr. Anton Drăgoescu), vol.I, Editura "George Barițiu", Cluj-Napoca, 1997 (în continuare: *Transilvania*)

⁷ Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1996 (în continuare: *Statutul Principatului*)

⁸ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului Autonom al Transilvaniei*, Editura Enciclopedică, București, 1997 (în continuare: *Constituirea Principatului*)

⁹ Vezi, *Histoire de la Transylvanie* (sous la direction de Béla Köpeczi), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992 (în continuare: *Histoire de la Transylvanie*), Makkai László, Mócsy András, *Erdély története*, első kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986, *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, Ladislau Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Les Presses Universitaires de France, Paris, 1946 (în continuare: *Histoire de Transylvanie*)

¹⁰ Sándor Szilágyi, *Erdélyi országgvűlései emlékek*, vol.I, Budapest, 1875, doc. XXIV, p.77-78.

¹¹ Vezi, M.Berindei, G.Veinstein, *L'Empire ottoman et les pays roumains. 1544-1545. Étude et documents*, Paris-Cambridge, 1987, doc.23, p.176, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.42-49

¹² Vezi, Mihai Maxim, *Teritorii românești sub dominația otomană în secolul al XVI-lea (I)*, în *Revista de Istorie*, tom 36, nr.8, august, 1983, p.814.

¹³ *Histoire de la Transylvanie*, p.246.

¹⁴ *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, bearbeitet von Roderich Gooss, Wien, 1911, doc.18, p.92 (în continuare: *Österreichische Staatsverträge*)

- ¹⁵ Veniamin Ciobanu, *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, Editura Academiei R.S.R., București, 1985, p.179.
- ¹⁶ *Österreichische Staatsverträge*, p.92
- ¹⁷ Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhive polone. Secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R., București, 1979, doc.25, p.31-33 (în continuare: *Documente*)
- ¹⁸ *Österreichische Staatsverträge*, p.92
- ¹⁹ Textul scrisorii în *Documente turcești privind istoria României*, vol.I, 1455-1774 (întocmit de Mustafa A.Mehmed), Editura Academiei R.S.R., București, 1976, doc.21, p.31-34.
- ²⁰ Vezi, Makkai László, Möcsy András, *op.cit.*, p.419-420, Ladislau Makkai, *Histoire de Transylvanie*, p.128
- ²¹ *Österreichische Staatsverträge*, p.91-93, I.A.Fessler, *Geschichte von Ungarn*, dritter Band, F.A. Brokhaus, Leipzig, 1874, p.518-519
- ²² Vezi, Ștefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1526-1593)*, Editura Albatros, București, 1980, p.112-113, C.Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.35
- ²³ Vezi, C. Rezachevici, *Petru Rareș între sultan și lumea creștină în 1541-1542, după noi izvoare polone, I*, în *Revista Istorică*, serie nouă, tom I, nr.5, 1990, p.427-453, II, în *Revista Istorică*, tom I, nr.7-8, 1990, p.687-704 (în continuare: *Petru Rareș între*)
- ²⁴ Vezi, Barta Gábor, *Vajon kié az ország?*, Budapest, 1988, p.96-97
- ²⁵ O analiză pertinentă a acestora în studiul Cristinei Feneșan, *Începutul dominației otomane asupra Banatului la 1541*, în *Revista Arhivelor*, 64, nr.1, 1987, p.38-45
- ²⁶ Pentru cele două date, vezi A.Verancsics, *Osszes munkai*, ed. L.Szalay, în *Monumenta Hungariae Historica. II. Scriptores*, 1857, p.171 și 172
- ²⁷ *Austro-Turcia. 1541-1542. Diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans de Prächtigen* (bearbeitet Karl Nehring), R.Oldenburger Verlag, München, 1995, doc.1, p.1-5 (în continuare: *Austro-Turcica*)
- ²⁸ *Austro-Turcica*, doc.2, p.15-16
- ²⁹ Hóman Bálint, Szekfű Gyula, *Magyar történet*, III. kötet, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, p.43 (în continuare: *Magyar történet*)
- ³⁰ Textul scrisorii la C.Rezachevici, *Petru Rareș între, II*, p.693-696
- ³¹ *Österreichische Staatsverträge*, p.94
- ³² Textul tratatului în *Österreichische Staatsverträge*, doc.18, p.96-110.
- ³³ H.Bálint, Sz.Gyula, *Magyar történet*, p.46, *Világtörténelme. Az ujkor története. A felfedezések, a reformáció és az ellenreformáció kora*, III. kötet, Budapest, 1899, p.217 (în continuare: *Világtörténelme*)
- ³⁴ Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (până la 1656)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.193
- ³⁵ H.Bálint, Sz.Gyula, *Magyar történet*, p.47
- ³⁶ *Österreichische Staatsverträge*, p.113, *Histoire de la Transylvanie*, p.249, H.Bálint, Sz.Gyula, *Magyar történet*, p.56
- ³⁷ *Österreichische Staatsverträge*, p.117
- ³⁸ Textul tratatului în *Österreichische Staatsverträge*, doc.20, p.119-124
- ³⁹ Vezi, Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.168-173

- ⁴⁰ *Ibidem*, p.168-169
- ⁴¹ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de E. de Hurmuzaki, vol.II, Partea I (1451-1575), 1891, doc. CCCXXVII, p.349 vezi și Florentina Căzan, *Rolul orașului Sibiu în politica externă a lui Ferdinand de Austria*, în *Analele Universității București. Istorie*, Anul XXI, nr.2, 1972, p.32-35
- ⁴² Vezi, Florentina Căzan, *Divergența de păreri dintre Ferdinand de Austria și Carol Quintul privind Transilvania*, în *Analele Universității București. Istorie*, Anul XXII, nr.2, 1973, p.7-25
- ⁴³ Este vorba de o scrisoare expediată de Ferdinand sultanului prin care anunța acest lucru (*Histoire de la Transylvanie*, p.252)
- ⁴⁴ Vezi, *Histoire de Transylvanie*, p.142, *Histoire de la Transylvanie*, p.252
- ⁴⁵ *Österreichische Staatsverträge*, p.151
- ⁴⁶ Vezi, H.Bálint, Sz.Gyula, *Magyar történet*, p.61-62
- ⁴⁷ *Österreichische Staatsverträge*, p.154
- ⁴⁸ *Ibidem*, p.155
- ⁴⁹ *Ibidem*, p.158
- ⁵⁰ Textul documentului în *Österreichische Staatsverträge*, doc.26, B, p.161-163
- ⁵¹ Vezi, Ștefan Pascu, *op.cit.*, p.214-217
- ⁵² Textul documentului în *Österreichische Staatsverträge*, doc.27, p.165-167
- ⁵³ *Ibidem*, p.168. Vezi și *Világtörténelme*, p.226-227
- ⁵⁴ Textul armistițiului, așa cum a fost el ratificat de Ioan Sigismund, la 17 aprilie 1563, la Brașov, în *Österreichische Staatsverträge*, doc.28, p.169-171
- ⁵⁵ Textul armistițiului, așa cum a fost el ratificat de Ioan Sigismund, la 18 iunie 1564, la Alba-Iulia, în *Österreichische Staatsverträge*, doc.29, p.174-176
- ⁵⁶ *Histoire de la Transylvanie*, p.252, *Österreichische Staatsverträge*, p.176.
- ⁵⁷ Maximilian era fiul mai mare al lui Ferdinand I de Habsburg. În anul 1548 se însurase cu verișoara sa, Maria, fiica lui Carol Quintul, iar în 1554, la împărțirea conducerii țărilor austriece ordonată de Ferdinand, Maximilian a primit țărilor dunărene austriece, inclusiv întregul Salzkammergut. În plus, i se asigura succesiune la tronul Boemiei și Ungariei. În anul 1562 a fost ales rege german, iar la moartea tatălui său, în 1564, a fost ales împărat romano-german.
- ⁵⁸ Andrei Báthory era fratele lui Cristofor și Ștefan Báthory. Era căsătorit cu Margareta, fiica lui Ștefan Mailat, domnul Făgărașului. Fiul său, Andrei Báthory, va fi principele Transilvaniei în vremea lui Mihai Viteazul
- ⁵⁹ *Histoire de Transylvanie*, p.147
- ⁶⁰ *Österreichische Staatsverträge*, p.177
- ⁶¹ Textul acordului de la Satu Mare, semnat de A.Báthory și L. von Schwendi, pe de o parte, Șt.Báthory și S.Niezowski, de partea cealaltă, în *Österreichische Staatsverträge*, doc.30, p.178-181.
- ⁶² *Ibidem*, p.182
- ⁶³ M.Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, extras din "Hrisovul", VII, 1947, p.72
- ⁶⁴ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului*, p.172

**DIE SIEBENBÜRGISCH – HABSBURGISCHE AUSTRAGUNG
FÜR PARTIUM (1556-1565)
(Zusammenfassung)**

Die siebenbürgisch – habsburgische Austragung für die Herrschaft des Partiums beginnt nach 1526. Sie gehört zu einer umfangreichen Entwicklung – die ottomanisch – habsburgische Austragung für das „ungarische Erbe“. Der Höhepunkt der Entwicklung wird zwischen 1540 und 1566 erreicht. Nach der Konfrontation, bekommt Siebenbürgen eine neue gerichtliche inländische Satzung.

Der Aufsatz richtet sich auf und hebt politisch – diplomatische Blickpunkte der Auseinandersetzung zwischen dem habsburgischen und dem siebenbürgischen Behörden hervor. Mit vermehrter Kraft hervorgerufen, fand sich die Austragung zwischen den zwei Teilen, nach der Entfernung der österreichischen Herrschaft in Siebenbürgen in 1556, eine Zwischenlösung in der Vereinbarung von Satu Mare (1565), dann eine festere in dem Vertrag von Speyer (1570), das grösste Teil Partiums wird dem habsburgischen Ungarn übertragen. Ioan Sigismund Zapolya verliert den „gewählter König“ (*electus rex*) Ungarns Titel, aber es wird ihm der „Fürst“ Titel anerkannt. Durch diesen Titel wurde er dem Keise Maximilians dem Zweiter, der Besitzer der „Sankt Stephans“ Krone, Vasall.

Der Aufsatz versucht eine kurze Erörterung der Anwesenheit in der Geschichtsschreibung der siebenbürgisch – habsburgischen Konfrontation für Partium. Die Studie stellt die Austragung für das Partium in die Gesamtheit der Austragung des ottomanischen Kaiserreiches und der beteiligten europäischen Staaten für die „ungarische Erbschaft“.

FUNCȚIONARIII ROMÂNI ÎN STRUCTURILE DE CONDUCERE ADMINISTRATIV-POLITICĂ ȘI JURIDICĂ DE PE TERITORIUL COMITATULUI ARAD (1846-1894)

DAN DEMȘEA

Nutrim convingerea că după după trecerea a peste 150 de ani de la revoluția europeană de la 1848, cercetarea istoriei locale poate fi întreprinsă “sine ira et studio” chiar dacă aceasta a fost întreprinsă în cadrele unei teme relativ restrânse, după cum ne-o indică titlul abordat.

Numărul nobililor români cu funcții administrative la nivelul conducerii comitatului Arad era infim¹, atât înainte de 1848 cât și după terminarea războiului civil (1848-1849). Mai interesante ni se par de analizat, din punctul nostru de vedere, *oscilațiile procentuale ale funcționarilor români în conducerea treburilor comitatului*, indiferent de condiția lor socială. Din punct de vedere calitativ ei reprezentau o cătife de loc neglijabilă a intelectualității laice românești. Numărul lor va atinge cote maxime între anii 1862-1870. Alături de avocați, cadre didactice, cler și medici, vor reprezenta intelectualitatea românească locală, indiferent de proveniența ei socială. Șederea unora dintre ei într-o funcție administrativă ne dă măsura duratei și chiar a imobilismului structurilor administrației locale. Desigur, acest imobilism poate fi apreciat drept pozitiv în condițiile unui consimțământ mutual, venit din partea localnicilor.

Reformismul terezian și iozefin a creat cadrul legal pentru dezvoltarea rețelei școlare românești, în pofida reacției nobiliare post-iozefine. Accesul nenobililor la învățătură și, în consecință, la o serie de funcții administrativ-economice și juridico-politice, în provinciile de la est de Tisa, dependente de Consiliul Locumtenențial regal ungar, a dus la configurarea, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a unor contingente semnificative de intelectualitate laică² și clericală³. În mod predilect, aceștia își absolviseră studiile în instituțiile de învățământ din Arad, Oradea, Szeged, Beiuș, Lugoj, Pesta și Bratislava.

a) Situația din “Vormärz” (anii 1846-1847)

Înainte de momentul 1848, mai precis, la începutul anului 1846, funcționarii din conducerea centrală și pretorială a comitatului Arad, în frunte cu prim-vicecomitele Török Gábor (64 persoane) abia dacă numărau printre ei câțiva nemaghiari (șapte persoane, dintre care șase români și unul singur,

sârbi)⁴. În anul 1847, pe lângă acești șase funcționari români (Mihai Cociuba, Kornély Ignatz, Teodor Serb, Simion Vanc, Melentie Serb și Mihai Sombati) apăreau încă două persoane cu însărcinări administrative, Caba Gheorghe și Kornély Sándor. În schimb, Melentie Serb nu mai figura în schema administrativă⁵. E de presupus că și la Arad - precum s-a întâmplat în zilele de 21-22 decembrie 1847 la Satu Mare - avusese loc o "schimbare" de sus în jos a funcționarilor, schimbare așteptată de la începutul deceniului al cincelea de către opoziția liberală⁶. Oricum, comparația noastră se referă la datele existente în cursul anului 1847, cel mult, sfârșitul acestui an. Pe primul loc în privința numărului de funcționari români se situa Maramureșul (12 persoane); Timișul, Torontalul și Carașul aveau câte trei funcționari români. Iar comitatele Bihor, Sătmar și Békés aveau câte unul⁷. Aradul era deci pe locul doi.

b. Primele deziderate naționale ale funcționării românești (mai-iunie 1848)

Primăvara revoluționară a anului 1848 va aduce cu sine o serie de modificări la nivelul de vârf, în *conducerea comitatului Arad*, fără a determina schimbarea raportului de reprezentativitate etno-lingvistică la nivelul structurilor de conducere administrativ-politică atât la nivel de oraș cât și la nivel de comitat. Noua constituție sancționată de împărat la 11 aprilie 1848 era rezultatul unui compromis între cercurile imperiale, conservatori, liberali și democrați-radicali. Lucrurile se desfășurau *aici* în consens cu noua putere instalată la Pesta. După abrogarea constituției imperiale de la Olmütz, guvernul ungar a acționat în așa fel încât "numirea tuturor conducătorilor" organelor oficiale, până la nivel comunal (sătesc), să depindă de hotărârea ministerială⁸. Justificarea acestor măsuri rezida în temerea că statul ungar modern riscă să se descentralizeze datorită "secesiunii" naționalităților. Întărirea administrației locale cu o serie de noi funcționari credincioși părea să fie una dintre soluțiile imediate. Pentru a o face conform cu interesele tânărului stat ungar, au amânat-o pe luna mai 1848⁹. Dar nemulțumirile în această privință se acumulasera nu numai la nivelul școlar și bisericesc ci și la cel al reprezentării în administrația politică locală și centrală a statului ungar. Dezideratele programatice românești din teritoriile vestice au avut o evoluție rapidă începând de la sfârșitul lunii aprilie până în momentul desfășurării Adunării de la Pesta (3/15-9/21 mai 1848)¹⁰. Cei doi delegați arădeni (viceprocurorul Ioan Arcoși și jurist consultul domenal Pavel Petrilă¹¹) s-au asociat corului unanim de voci, din cadrul Adunării de la Pesta, care cerea o tratare "cu mai mare băgare de seamă de aci înainte" a românilor¹². În contextualitatea petiției, această atenționare respectuoasă se referea - după părerea noastră - la sporirea numărului de funcționari români (ori înlocuirea celor ce nu cunosc limba

română¹³), concomitent cu utilizarea ca atare a limbii române “în toate trebile nației”, în cadrul administrației locale, acolo unde populația românească era majoritară. Firește, limba maghiară era recunoscută drept limba oficială a statului, dar se pretindea crearea unei secții românești - încadrată cu funcționari români - pe lângă Ministerul cultelor și al instrucțiunii publice¹⁴. O formulare directă găsim în “Cererea românilor greco-neuniți din Ungaria, adunați la Timișoara în 25 iunie 1848, adresată Adunării patriei”. Punctul b) al acesteia prevedea ca românii să fie angajați în toate oficiile, în mod proporțional cu mărimea populației lor¹⁵. Textul de mai sus nu-i omitea pe românii de confesiune greco-catolică.

Adunarea - de fapt o conferință restrânsă a - românilor, ținută în ziua de 13/25 iunie 1848 la Timișoara, prin punctele ei programatice - în special, prin punctul a), care cerea recunoașterea “naționalității române”¹⁶ de către statul ungar - îi făcea cinste președintelui acesteia, juristul Mihai Cociuba din Arad, cu vechime în postul de procuror-șef comitatens¹⁷. Prezența celor 11 delegați arădeni (încă neidentificați cu exactitate) la conferința restrânsă de la Timișoara confirma aderarea lor “la programul minimal”¹⁸ al mișcării naționale românești, dar, totodată, și rolul substanțial al acestora până în acel moment.

c. Sporirea funcționarilor maghiari în vara anului 1848

Atitudinea guvernului și parlamentului ungar a fost destul de inflexibilă. Impasul lor decizional a fost depășit după data de 15/27 iunie 1848, momentul celei de-a doua Adunări românești de la Lugoj, prezidată de Eftimie Murgu. “Iată de ce - parafrazându-l pe istoricul Ion Dimitrie Suciu - nici unul din aceste deziderate nu va fi aprobat de guvernul maghiar”¹⁹. Evoluția ulterioară a evenimentelor și uzura războiului civil vor determina guvernul ungar să înceapă să cedeze în planul autonomiei bisericești și școlare. Departele însă gândul “reprezentării în funcțiile publice, proporționată la cifra numerică a naționalităților”²⁰. La angajarea și numirea funcționarilor conta cunoașterea limbii maghiare. În vara anului 1848 asistăm la numiri de noi funcționari în scaunele rămase vacante în urma avansărilor în funcții. Între cei șase noi viceprocurori se afla și un român (Vicențiu Petrovici). La Oficiul central de pretură a fost angajat Lázár Kálman. În postul de jurat central a fost acceptat Bohus Zsigmond. Pentru postul de judecător de tribunal, dintre cei trei candidați (Ambruș Iosif, Rosa Ferdinand și Vanc Ioan) comitele suprem l-a preferat pe românul Iosif Ambruș²¹. Pentru postul de pretor la Agriș [azi Agrișul-Mare] a fost preferat Dániel Antal senior în locul celorlalți doi candidați (românul Vanc Simion și maghiarul Kováts Dienes). Postul vacant de jurat la Agriș a fost ocupat de către aromânul Konstantini György²², ceilalți doi candidați maghiari rămânând pe dinafară. Postul pretorial de la Șepreuș

a fost ocupat de Szigethi Iosef. Ceilalți doi candidați (armenii de rit romano-catolic, Czárán Iános și Kapdebo Marton) au fost respinși. Exemplele de acest gen vor continua. Dar noi ne mărginim deocamdată la acestea²³. În scurt timp se va simți nevoia sporirii numărului judecătorilor datorită înmulțirii numărului proceselor juridice. În cadrul primului lot de noi judecători (10 persoane), opt erau cu multă probabilitate maghiari iar doi erau românii Arcoși Ioan (“Arkossy Iános”) și Petru Vanc²⁴. N-a trecut o lună și au mai fost numiți doi judecători: Pappus Iános și bulgarul Dunyov Jstván²⁵. Sporiseră și pericolele pentru “patria maghiară”. Cel puțin așa glăsuiau apelurile mobilizatoare tipărite de către autoritățile maghiare.²⁶

d. Judecătorii români ai Tribunalului Cambial regal din Arad (1847-1869)

În Arad mai funcționa și tribunalul cambial care deservea teritoriile comitatelor Arad, Békés, Bihor, Cenad și Caraș. Cei șapte magistrați aveau nume cu rezonanță maghiară și germană.²⁷ Cauzele dezbătute la Arad în primă instanță de către acest tribunal țineau de domeniul economic, de lumea marilor proprietari. Porțile acestui tribunal se vor deschide mult mai târziu pentru magistrații români. Primul care va reuși să primească funcția de judecător va fi George Popa de Teiuș²⁸, după dizolvarea Locotenenței Districtului Oradea Mare, în cursul iernii de la cumpăna anilor 1860-1861²⁹. Peste un an și ceva, însă, fiind avansat la Tabla regală de judecată din Pesta, prin Diploma de numire în calitate de consilier³⁰, locul i-a fost luat de către românul Ladislau Bogdan³¹. Acesta din urmă avea să fie avansat la scurtă vreme după instaurarea sistemului dualist, în calitate de judecător la “Tabla regală ungară” din Budapesta³².

e. Îmbunătățirea situației funcționarilor juridici români după anul 1870

Separându-se justiția de administrație, la începutul celui de-al optulea deceniu al secolului al XIX-lea situația reprezentativității românilor se îmbunătățea ușor. Dacă la judecătoria cercuală Arad nu constatăm acest lucru, în schimb la Tribunalul din Arad, din cei 12 judecători, Vasile Pagubă era singurul român. Constantin Papp era șef de birou iar Paul Tivadar, Iuliu Babescu și Todor Mihailovici erau “scriitori” (coțopîști). La serviciul de carte funduară, din cei trei funcționari (“scriitori”), unul era român (Vasile Dimitrescu)³³.

f. Preponderența elementelor conservatoare maghiare în conducerea locală (1849-1853)

Despre viața funcționarilor în deceniul “neoabsolutist” s-a scris relativ

puțin în raport cu interesul intelectualilor români de atunci pentru realizarea unei proporționalități “în toate oficiile publice”³⁴. Cererea românilor arădeni în acest sens, înaintată “către împăratul de la Viena” în data de 18/30 martie 1850 nu s-a bucurat de o rezoluție favorabilă din partea contelui Ioan Atzél, comisarul chezaro-crăiesc al comitatului Arad³⁵. Elementele conservatoare maghiare cât și cele care afișaseră o atitudine relativ neutră în timpul războiului civil, au beneficiat de bunăvoința comisarului Atzél Iános. Acesta fusese instalat în mod provizoriu la 20 septembrie 1849 în calitate de comisar guvernamental al comitatului Arad cu acordul comandantului militar Haynau și al baronului Geringer³⁶. În calitate sa anterioară de vicecomite al Aradului, Atzél Iános întocmise un raport despre persoanele suspecte, “compromise” în anii 1848 - 1849 (în total 9 persoane). Între acestea se aflau doi români (Teodor Serb, exdeputat pașoptist și Sigismund Popovici, vicenotar comitatens)³⁷. Cifra ni se pare mică, căci erau excluși cei arestați și condamnați pentru delikte politice. Faptele prezentate mai sus ne explică în parte de ce “în multe locuri lipseau organele locale fidele Curtii de la Viena”³⁸. N-au lipsit ecourile de nemulțumire în rândurile românimii din “comitatele locuite în preponderență de români” pentru motivul că “nu prea puteau încape la oficii de frații /.../ maghiari”³⁹. Situația s-a menținut inechitabilă din punctul de vedere al mișcării naționale românești chiar și după proclamarea Diplomei din 20 octombrie 1860⁴⁰. Expresia cea mai eclatantă a acestor stări de lucruri a constituit-o adresa episcopului Gherasim Raț al Aradului - făcută în numele tuturor românilor districtului militar și civil al Oradiei - către guvernatorul Ungariei, baronul Geringer. “Având românii majoritatea în districtul Oradiei-mari, /acest episcop, a cărui jurisdicție teritorială ecleziastică acoperea districtul sus-menționat, cerea/ să se denumească” un român drept comisar suprem dintre următorii candidați posibili: Petru Mocioni, Teodor Serb și Ioan Arcoși. Toți acești candidați aveau pregătire juridică superioară și aparțineau micii nobilimi. Răspunsul lui Geringer a fost plin de promisiuni liniștitoare - după cum ne lăsa să înțelegem corespondentul anonim din Arad în articolul său, semnat în 22 decembrie 1849⁴¹. Puținii funcționari români arădeni, cu vechime și prestigiu, Ioan Arcoși, Constantin Pullio, Mihai Cociuba și Ioan Cornea erau plasați, în anul 1850, în postul de pretori cercuali⁴². Dar nici aceștia nu vor rămâne în post pentru mult timp.

Nemulțumirile românești își găseau o supapă de defulare tocmai în Bucovina. În treacăt fie spus, bănuim că George Bariț a fost cel care le canalizase într-acolo. Nu avem motive de îndoială asupra credibilității celor afirmate în coloanele organului de presă românesc bucovinean. Redăm rândurile ironice, care fac referiri la faptele petrecute la Arad. Românii - în speță, funcționarii români “necompromiși” - “sunt compromiși / prin răuvoitori - n.n./ și se scot din dregătorii (ca să facă loc străinilor) și se trag la răspundere (înaintea comisiilor în care nu afli suflet de român!) dacă /.../ ar fi zis cândva

o vorbă bună de[spre] careva revoltați [partizani de-ai lui Kossuth - n.n.]”⁴³. Iată, mai sus, descrierea unei atmosfere destul de părtinitoare față de neromâni. Corespondență cu conținut similar primea Bariț de la Simion Codrean din Seliște (Sătmar) în 22 februarie 1850. Sigismund Kende, numit comisar cezaro-regesc pentru comitatul Sătmar, “după obiceiul vechi a și organizat comitatul umplând toate posturile cu indivizi maghiari, nebăgând în samă principiul egalei îndreptățiri”⁴⁴. În comitatul Aradului, exemplul lui Stephan Atzél era grăitor până la un punct. La începutul revoluției fusese comandant al gărzii naționale maghiare din Ineu, manifestându-se “activ împotriva încăpățânaților de români din Gașa, Șiria și Covăsânț, potrivnici față de administrația ungară; dar în curând s-a retras la socrii săi /.../”; după depunerea armelor la Șiria [1849, august] a fost numit pretor la Buteni, dar foarte curând simțindu-se incapabil, a abzis de serviciu⁴⁵.

g. Ignorarea principiului “egalei îndreptățiri” (în epocă: “Gleichberechtigung”) (1849-1853)

Aversiunea față de funcționarii de dinainte și de după revoluția de la 1848 era exprimată în numele tuturor românilor din monarhia habsburgică astfel: “împlinirea constituțiunei și, mai ales, în privința egalei îndreptățiri a naționalităților, doară nice într-o parte a împărăției nu se așteaptă cu atâta sete ca în părțile noastre [vestice - n.n.], ca așa să ne scăpăm odată de dregătorii unguri, de cari eram prea sătui, încă și înainte de Martie 1848”. Lucrul care i se pare important corespondentului anonim din Arad este acela al invocării exemplului impunerii unei administrații democratice “în părțile Transilvaniei (anume în districtul Făgărașului și într-al Blajului)” în toamna anului 1848, neignorând alegerea “dregătorilor din toate națiunile: din români, unguri și sași, după numărul locuitorilor fiecărei națiuni”⁴⁶.

Urmările *cererii* românești arădene din 18/30 martie 1850, înaintată direct către împărat se resimt în rândurile aceluiași corespondent al “Bucovinei”. “Ce folos dacă aceste plânsori trebuie să meargă la aceia contra cărora ne plângem; de unde, apoi [a.] sau numai vine răspuns nicidecum, [b.] sau acea cerere și plânsoare se cugetă ca o faptă *revoluționară* [subl.ns.]; și apoi, în loc de răspuns se trimite asupra rugătorilor comisiune cercativă [de anchetă - n.n.], care-i chinuiește și-i pune la prinsoare pre oare câțva timp, numai pentru [motivul] că au îndrăznit a se plânge”⁴⁷.

O situație similară este surprinsă în Banat, în septembrie 1850, de către preotul Dimitrie Teodori în petiția sa către împărat, numindu-i pe funcționarii locali, confirmați de către autoritățile habsburgice, drept o “birocrație aristocratică a revoluției maghiare” care “și-a reluat netulburată slujbele și, în parte, mai aduce vexațiuni celor bine intenționați”⁴⁸. Indignat, comisarul districtual timișan Andrei Mocioni în anul 1852 demisiona din post⁴⁹.

O concluzie, cel puțin pentru primii ani ai “Erei Bach” se impune a fi trasă. Aceea că autoritățile austriece s-au bazat cu consecvență la nivel central și local pe nobilimea de orientare conservatoare sau pe cea care, având o orientare moderată, s-a retras la moșie în timpul luptelor, rămânând în expectativă. În fața protestelor venite din toate părțile cu populație majoritar nemaghiară, autoritățile polițienești au reverificat “dosarele” funcționarilor, urmărind eventualele legături ale acestora cu conspiratorii care se ascundeau prin împărăție⁵⁰ și se aflau în legătură cu emigrația pașoptistă din Occident cât și cu cea din Imperiul Otoman⁵¹. Pe lângă faptul că numărul funcționarilor deveniți suspecți crescuse, s-a simțit nevoia înlăturării celor corupți. Comisarul suprem al districtului Oradiei, Iosa Péter era bănuir de nepotism⁵². Autoritățile habsburgice erau pe cale de a trage concluzia că “provizoratul cu funcționarii trebuie să înceteze” iar “cei necorespunzători [trebuiau] să fie înlocuiți cu funcționari loiali și drepti”⁵³.

h. Încolțirea speranțelor românești în perioada “Definitivum”-ului (1853-1860)

Neîncrederea austrieților în aristocrația maghiară a crescut văzând orientarea ei spre Franța, mai ales din momentul în care Napoleon al III-lea se înscăunase ca împărat. “Partidul bătrânilor conservatori” era considerat - de către directorul de poliție “budapestan” Protman - cel mai dăunător pentru unitatea monarhiei habsburgice. Cât despre “lumea ungară a beamterilor” [funcționarilor], sinteza lui Protman afirma că aceasta “se ține de principiile ei de bază și se străduiește la modul cel mai perfid să facă totul pentru ca recentele verificări” să devină nepopulare⁵⁴.

Înalții funcționari locali “cosmetizau adevărul”. Iar justiția era calificată drept “rea și venală; [în plus], foarte mulți judecători [și pretori] districtuali nu locuiesc în raza lor jurisdicțională – afirma directorul districtului de poliție al Oradiei-Mari ; aceste situații nasc felurite plângeri și procese prelungite”⁵⁵. Constatând că această lume a funcționarilor nu poate fi dizlocată, ministrul de interne Bach, a preferat să aducă din alte părți aici o serie de funcționari “străini”⁵⁶. Pe șeful comitatului Arad, “Johann Atzel” - bătrân și bolnav fără speranțe de vindecare ⁵⁷ l-a schimbat cu un german, Hauck. Noul conducător al comitatului Bihorului de sud a devenit Gerzon⁵⁸. Perioada “Definitivum”-ului lua treptat locul “Provizorium”-ului (de dinainte de luna mai 1853)⁵⁹. “De departe, cea mai grea misiune a constituit-o înființarea oficiilor pentru scaunele de judecată”, ⁶⁰a căror competență politică, juridică, administrativă și financiară corespundea plasei administrative de mai târziu. Activitatea comisiilor care urmau să înființeze aceste *Oficii de plasă* a însemnat un început promițător pentru intelectualii naționalităților nemaghiare. Compoziția comisiilor trebuia să reflecte în mod reprezentativ diversitatea naționalităților fiecărui district

administrativ⁶¹. Ceea ce nu însemna că oficiile de plasă urmau să o reflecte. Avem semne că n-a fost să fie chiar așa cum s-a crezut de către fruntații românilor. Pârghiile puterii locale se aflau în mâna funcționării maghiare. Majoritatea celor din părțile vestice se trăgea din părinți care sosiseră aici în primele două decenii ale secolului al XIX-lea. Copilărit în acest mediu și având, în general, studii juridice, dovedeau necesara cunoaștere a mai multor limbi, între care și limba română⁶². Nu e de mirare că aceia dintre intelectualii români care aspirau la o funcție de importanță și rangul unui *pretor cercual* nu erau luați în considerație⁶³ decât rareori. Pe de altă parte, erau admiși funcționari germani, cehi ș.a.

La un an de la edictarea “principiilor de îndreptare organică”, s-a demarat acțiunea de recenzare a principalilor funcționari din țările de coroană. Datele adunate în anul 1855 și publicate într-un prim volum, în anul 1856⁶⁴, ne vor servi în privința *aprecierii proporției funcționarilor români, pe provincii, comitate, cercuri pretoriale (oficii de plasă) și orașe*. Comitatul Arad, făcând parte din districtul administrativ al Oradiei, figura în subordonarea centrului orădean. Volumul respectiv îi avea menționați doar pe cei 10 *funcționari principali de la nivelul conducerii comitatense*. Șeful comitatului Arad era Carl Ferdinand Hauck⁶⁵. Dintre cei cinci *comisari* comitatensi, patru erau germani iar unul, maghiar (Kuthy von Kövág). Între cei patru canceliști, doi erau maghiari⁶⁶.

i. Situația etno-confesională a funcționarilor principali ai oficiilor de plasă

Înainte de a prezenta situația principalilor *funcționari administrativi și de justiție* din anul 1855, reușiți sub noua formulă a *oficiilor de plasă* (în expresie austriacă “Stuhlrichteramt” = oficiu mixt al scaunului de judecată), facem precizarea că grafia germană a numelor și prenumelor funcționarilor principali fiind asemănătoare grafiei limbii române, am preferat să le folosim pe acestea și *acolo* unde aveam de-a face cu nume de rezonanță maghiară. În privința “intraductibilului” termen german “Stuhlrichter”, interpretarea sau traducerea nu a adus inovații. Ca atare a continuat să fie folosit termenul corespondent de *prim-pretor (förszolgabiro, în limba maghiară)* sau “fibrău” (o adaptare contemporană a termenului juridico-administrativ maghiar în limba română).

Cu aceste clarificări terminologice putem enumera și nominaliza *principalii patru-cinci funcționari ai fiecărui oficiu de plasă*. În primul rând, să începem cu oficiul de plasă al *Aradului*. La conducerea oficiului de plasă al Aradului pretor era Anton von Kiss, secondat de Lintner Gabriel; “actuarul” era reprezentat de Iulius Kozma von Kezdi-Szentlelek; prin avansarea sa ca secretar la magistratul orășenesc, postul va rămâne liber. Cei doi canceliști

erau “Alexander Kutsuba von Tövis” (Alexandru Cociuba de Teiuș) și Alexandru Alexeievici (probabil sârb). Ultimii doi erau creștin-ortodocși.

La *Ineu*, pretor era Gheorghe Popa de Teiuș; în 1854 fusese decorat cu crucea de merit cu coroană; cariera sa era în ascensiune. Între anii 1857-1859 el era mutat la Salonta pentru a lichida brigandajul⁶⁷. “Actuarul” său de la Ineu, Ion Ille, era transferat în calitate de adjunct de pretor la Marghita (Bihor). Postul de “adjunct” al lui Gheorghe Popa de Teiuș, neocupat până prin 1858, va fi ocupat de Iulius Ottlik. Celălalt “actuar”, Carl Andrényi va pleca și el în altă parte. În 1858 va apărea pe rol un oarecare Pichler Iosef. Nici Florian Varga –viitor lider local al mișcării naționale românești - nu va rămâne mult timp aici, căci în anul 1858 îl înlocuise deja Johann Urbányi. Singurul care rămânea pe loc era Nagy István. Spre deosebire de orașul Arad, *plecarea treptată a funcționarilor români din Ineu* a fost urmată de o “maghiarizare” a acestui oficiu de plasă.

La *Buteni*, doi funcționari erau români (Mihai Kirilovici și Bazil Șorban, primul - *adjunct*, celălalt - *cancelist*), din totalul de șapte funcționari principali. La *Chișineu*, de asemenea, doar cei *doi canceliști* erau români: ([Popovici?] Popa Teodor și Gheorghe Roman), ceea ce însemna 33%⁶⁸. La *Pâncota*, disproporția era și mai mare. Din cei 12 funcționari principali, români erau doar doi: Nicolau Philimon și Alexandru Nedelko, primul - *actuar* iar celălalt - *cancelist*. La *Radna*, doi din șapte erau români (Jiga Gheorghe și Lazăr Mihailovici). Singur, Nicolau Philimon va deveni un lider politic extrem de activ⁶⁹.

La o analiză comparativă a proporției *etniilor* pe teritoriul celor 6 oficii de plasă ale comitatului Arad (68,46% români, 17,88% maghiari și 8,89% germani) reieșea că din totalul de 33 de *funcționari principali* ai acestor oficii de plasă, funcționarii români ar fi trebuit să fie peste 50% față de 30% cât totalizau; funcționarii maghiari ar fi trebuit să fie 17,88% față de aproape 45,45% câți erau; iar funcționari germani ar fi trebuit să fie aproximativ 9% față de 24,24% câți erau⁷⁰. Calculele noastre, precizăm, sunt făcute pentru grupul de funcționari din vârful structurii de conducere politico-administrative și judecătorești. El constituia o minoritate în raport cu totalul funcționarilor (inclusiv cei cu rol economic, financiar, fiscal, polițienesc, etc.), total care se ridica la cifra de 789 de persoane. Precizăm că aici nu i-am inclus pe cei 307 funcționari de pe teritoriul orașului Arad⁷¹.

Reprezentativitatea națională a funcționarilor din cadrul programului minimal al mișcării naționale românești se referea în esență - după părerea noastră - la acești funcționari principali de la nivel de comitat, tribunale și oficii de plasă. În comitatul Bihor gradul de reprezentare a românilor în rețeaua funcționarilor “politici” și juridici era ceva mai scăzut. În unele oficii de plasă ale *Bihorului de nord* erau aproape inexistenți. Am reținut numele a doi viitori protagoniști ai mișcării naționale de pe teritoriul comitatului Arad, Emanuel

Missici (la Diosig) și Dimitrie Bonciu (la Püspök-Ladány)[astăzi în Ungaria]⁷². În *Bihorul de sud*, situația se aseamăna cu cea din părțile Aradului, cu rezerva că doar în trei oficii de plasă (Beiuș, Salonta și Tinca) existau câțiva funcționari principali români⁷³. Unul era pretorul Gheorghe Popa de Teiuș, viitorul comite suprem la Arad, începând din anul 1865.

În *comitatul Békés-Csanád*, cu sediul la Gyula, românii erau cifrați la 27.188 de suflete (10% din totalul populației). Minimul “necesar” de funcționari români (sau de cunoscători ai limbii române) era asigurat de către tânărul “actuar” Sigismund Borlea (originar din Țiriac) la Mak; de către Ioan Șorban în calitate de “adjunct” la Battonya; și de către Nicolae Illović în calitate de “adjunct” la oficiul de plasă Gyula⁷⁴.

Dacă aruncăm o privire în Banat (la sud de Mureș) - unde *districtul Timișoara* cuprindea oficiile de plasă Timișoara, Lipova, Aradul Nou, Ciacova și Buziaș - constatăm predominarea funcționarilor sârbi în preturile Timișoara, Buziaș și Ciacova. Ceilalți funcționari erau neromâni. Doar la Lipova și Aradul Nou, situate în nordul Banatului situația era diferită: existau trei funcționari principali germani, unul ceh, cinci români, trei sârbi, un bulgar și doi maghiari⁷⁵. În *districtul Lugojului*, situația era și mai rea din punctul de vedere al proporționalității etnice în structura funcționărească. Din totalul celor 43 de funcționari principali, nouă persoane aveau nume sârbești și trei persoane aveau nume românești. Îi nominalizăm pe aceștia din urmă: Filip Pascu - *conducător al oficiului de plasă Bocșa*, Ioan Ioviță și Gheorghe Drăgoi - *canceliști la Făget*⁷⁶.

În Ardeal situația funcționarilor români se prezenta relativ mai bine decât în *părțile vestice*. Ne referim la același an 1855, când s-a operat și reluat evidența de acest gen pentru întreaga monarhie. Întâlnim *funcționari politici* români la *Locotenentă*, în Sibiu, în *magistratele* orașenești și la *oficiile de plasă*. În cadrul oficiilor de plasă ale *cercului Brașov* se afla câte un funcționar român. În schimb, în *cercurile Bistrița, Dej, Cluj și Târgu-Mureș* se găseau câte doi funcționari români.

Situația *funcționarilor juridici* români ardeleni se prezenta - după aprecierea noastră - mai bine din punctul de vedere al reprezentativității etnice decât în părțile “ungurene” (dintre Mureș, Tisa și creasta Munților Apuseni). Din totalul de aproximativ 30 de funcționari existenți la fiecare instanță cercuală, românii se aflau între *unul până la patru* persoane angajate⁷⁷.

j. Criza transferului de putere la nivel local (1860-1867)

Evenimentele politice externe și interne vor determina numirea generalului Benedek Lajos la conducerea treburilor administrației publice cât și la conducerea armatei din Ungaria în calitate de comandant suprem, în locul arhiducelui Albrecht, în aprilie 1860. *Reînființarea Locotenentei regale ungare*

în vara anului 1860 va antrena o stare de incertitudine în rândul funcționarilor. Șeful comitatului Arad, Moricz von Seewald avea să fie mutat la Kecskemét [astăzi în Ungaria]. Ministrul de interne Goluchovski specifica, în 6 octombrie 1860, într-o Ordonanță, ca postul acestuia să nu fie ocupat câtăva vreme. Totodată, făcea următoarea recomandare: ”găsesc fără importanță să menționez că prim-comisarul comitatens Forstner von Bulau va fi însărcinat cu conducerea interimară a funcționarilor comitatului Arad”⁷⁸. Cazul ”adjunctului” de la Radna, Lazăr Mihailovici - afirmativ fără calificare corespunzătoare - va ajunge până la ministrul de interne⁷⁹, terminându-se printr-o soluție de compromis, care-l reducea la rolul de executant.

Intenția împăratului Franz Iosef I, de a reintroduce descentralizarea administrativă pe vechea structură a comitatelor, era făcută publică încă din primăvara anului 1860⁸⁰. Dar punerea în practică a întârziat aproape un an. În acest răstimp cercurile ”opozitive” maghiare au determinat ”alungarea” unor înalți funcționari ai regimului ”neoabsolutist”, fie că erau *români* (cum s-a întâmplat cu președintele Tribunalului provizoriu din Arad, Simion Popovici, care a fugit la Viena ”de frica muzicii celei de pisici” de sub fereastra sa⁸¹) fie că erau *germani* (precum s-a întâmplat incidentul din biserică, de ziua sfântului Ștefan - 20 august 1860 - cu conducătorul comitatului Arad, Moricz von Seewald⁸²). Aristocrația maghiară prelua parțial puterea politică⁸³, dar de data aceasta într-o lume care nu mai era cea de dinaintea lui ”martie 1848”. Deși orizontul de așteptare era altul, totuși ”reprezentanții indigeni ai naționalităților au fost îndepărtați din slujbele publice”⁸⁴. Prezidiul Locotenenței cezaro-regale ungare din Buda prin circulara sa din 5 decembrie 1860, redactată în limba maghiară, prevedea, printre altele, reînscăunarea competențelor teritorial-administrative și judiciare în mâna comiților supremi sau a locțiitorilor acestora⁸⁵. Tabelul de programare a activității comisiei de reînființare a puterii militare și civile în teritoriul locotenenței din Oradea eșalona⁸⁶ numirea acestor înalți funcționari, după cum urmează: în 17-18 decembrie 1860, la Oradea, în persoana contelui Haller Sándor pentru Bihorul de sud, care a și procedat imediat la numirea noilor funcționari comitatensi⁸⁷, în 21-22 decembrie 1860, la Arad; în 28-29 decembrie 1860, la Debrețin, pentru Bihorul de nord și Szabolcs; și începând din 2 ianuarie 1861 pentru Sătmar⁸⁸. Activitățile lui Bohus Iános erau dublate de autoritatea noului comisar Forster von Bulau⁸⁹. În data de 10 ianuarie 1861 avea loc ”înnoirea” funcționarilor⁹⁰. Ea a constituit o revenire a generației pașoptiste maghiare în cele mai importante posturi de conducere la nivel de comitat⁹¹. De data aceasta a stârnit *proteste* vehemente în rândul naționalităților nemaghiare și *nemulțumire* în cercurile conducerii politice la Viena. Astfel că împăratul a decretat în cursul verii aceluiași an ”provisorium”-ul; în august 1861 cei doi vicecomiți, Vörös Antal ⁹² și Biro Imre erau înlăturați; comitele suprem Bohus Iános - ceva mai târziu (21 noiembrie 1861). Vechiul funcționar arădean Hofbauer Lajos era numit, începând de la 7 octombrie 1861, comisar regal⁹³.

NOTE

¹ Vezi componența conducerii politico-administrative, de pildă, în anul 1846. Cf. DJANA, Pref., Reg. 1/1846, f. 1, 48, *passim*. Cei 27 de înalți funcționari români de origine nobiliară identificați pentru intervalul cronologic al celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, constituiau un procent neglijabil.

² L.Gyémánt, *op.cit.*, p. 353-354 (tab. 1 și nota 74); 355-357 (tab. 2); 358-359 (inclusiv tab.3).

³ *Ibidem*, p. 308-310; 353-354 (tab. 1); 355-357 (inclusiv tab. 2); 358 (tab. 3).

⁴ DJANA, Pref., Reg. 1/1846, f. 1, 48, 78.

⁵ Fényes, p. 70. DJANA, *Ibid*.

⁶ Procesul de “înnoire a funcționarilor” reflecta întărirea pozițiilor nobilimii liberale maghiare în dietă și la nivelul conducerii comitatului. Cf. “Pesti Hirlap”, 1848, nr. 1021, 20 ian., p. 52.

⁷ *Ibidem*, p. 70-73.

⁸ Magyarország története [Istoria Ungariei], vol. IV, Budapest, 1972, p. 14.

⁹ *Ibidem*, vol. III, 1961, p. 404; “Aradi Hirdető” [Vestitorul arădean], 1848, p. 14, 80.

¹⁰ Ion Dimitrie Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, București, 1968, p. 64.

¹¹ DJANA, Pref., Reg. 1/1848, ședințele de la 1 februarie și 30 martie 1848.

¹² I.D.Suci, *op.cit.*, p. 66. Cf. B.Ac.R.B., Mss. rom. nr. 1061, f. 257 (“Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat” era întocmită implicit în numele românilor greco-catolici).

¹³ Înlocuirea unor notari maghiari avusese loc în luna aprilie, în câteva comune din părțile Aradului. Cf. Alexandru Roz, Eugen Glück, *Revoluția românească din 1848-1849 în părțile Aradului*, în volumul monografic *Aradul - permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 253-254.

¹⁴ I.D.Suci, *op. cit.*, loc.cit.

¹⁵ I.D.Suci, *op.cit.*, p. 71 (vezi reproducerea petiției, care era imprimată pe o foaie volantă, în limba maghiară).

¹⁶ *Ibidem*, p. 72.

¹⁷ Înainte de conferința de la Timișoara, Mihai Cociuba instrumentase cazul răsculaților arestați la Vârșand, și conchidea că cei 22 de acuzați purtau de multă vreme ură împotriva notarului, așteptând ocazia pentru a și-o manifesta. Cf. DJANA, Pref., Reg. nr. 2/1848, cuprinzând procesele verbale ale ședințelor tribunalului penal, f. 43v., poz. Nr. 148. Silviu Dragomir îl numește pe Mihai “Cuciuba” un “valoros patriot român”. Cf. *op.cit.*, vol. V, p. 366.

¹⁸ Silviu Dragomir, *op.cit.*, p. 367.

¹⁹ I.D.Suci, *op.cit.*, p. 111.

²⁰ S.Dragomir, *op.cit.*, loc. cit.

²¹ Juristul Ambruș aparținea micii nobilimi.

²² Acesta era fiul profesorului și directorului școlar Dimitrie Konstantini. Pe fiu, opțiunile sale politico-electorale l-au îndepărtat din ce în ce mai mult de năzuințele programului electoral românesc de emancipare națională.

²³ Ele (exemplele) au fost înregistrate în procesul verbal al ședinței conducerii comitatului din data de 19 iulie 1848. Cf. DJANA, Pref., Reg. nr. 1/1848, poz. nr. 1522-1523.

²⁴ *Ibidem*, poz.nr. 1526.

- ²⁵ *Ibidem*, poz.nr. 1581.
- ²⁶ MJA,MR, nr.inv. 153 (Budapesta, 12 iunie 1848).
- ²⁷ Fényes, p. 52-53.
- ²⁸ "Aradi utasítónaptár" [Calendar îndrumător pentru Arad], Arad, 1862, p. 93.
- ²⁹ DJANA, Colecția Fonduri familiale, Fondul Gheorghe Popa de Teiuș, Dos. 3, doc.1, f. 8 v. Scrisoarea lui Partenie Cosma, din anul 1907, către Traian Terebențiu – din care ne inspirăm – nu menționează în mod expres acest fapt. Ea ne-a folosit pentru datarea împrejurărilor în cauză.
- ³⁰ *Ibidem*, Dos. 2, doc. 69, f. 48 (date: Viena, 12 martie 1862).
- ³¹ R.F.J., *Magyarország felosztása vármegyekre és szolgabiroi járásokra* [Subîmpărțirea Țării Ungariei pe comitate și cercuri pretoriale], colligat cu *Magyarország legujabb tisztikara a.[förvény] hatóságok által hivatalos uton beküldött hiteles adatok nyomán* [Corpul celor mai noi funcționari ai Ungariei pe baza datelor autentice trimise pe cale oficială de către autoritățile regale], partea a II-a, Pesta, 1862, p. 53.
- ³² Biblioteca națională Széchényi, Budapesta, colecția de fepare, litera B.
- ³³ "Aradi Kalauz" [Călăuza arădeană], Arad, 1885, p. 56. (Exemplar unic în Arad, la Biblioteca Episcopiei ortodoxe române din Arad).
- ³⁴ Lucian Emandi, *Alexandru Gavra - editor de cărți românești*, în "Anuarul Liceului pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973", Arad, 1973, p. 151.
- ³⁵ L.Emandi, *op.cit.*, p. 151; Cf. DJANA, Pref., Acta Congreg., nr. 2527/1850.
- ³⁶ M.O.L.,Bp., Fondul R₃₂ (tipărituri mărunte), pachetul 26, dos. 20.
- ³⁷ *Ibidem*, Fondul D₃₇, cutia 3., actul 992, f. 252, 265 (august-septembrie 1849).
- ³⁸ Iosif Kovacs, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 53.
- ³⁹ Albina", Viena, 1866, nr. 8, 20 apr./2 mai, p. 1. Referirea din cuprinsul articolului era la "Era Bach" (1849-1860).
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ "Bucovina", Cernăuți, 1850, nr. 1, 6 ian., p. 3. Autorul ni se pare c-ar fi fost avocatul Ioan Popovici sau medicul Atanasie Șandor.
- ⁴² Sever Secula: *Un memoriu al lui Moise Nicoară (monografie istorică)*, Arad, 1904, p. 24.
- ⁴³ "Bucovina", 1850, nr. 6, p. 28 (articol datat și localizat "Arad, ianuarie").
- ⁴⁴ B.Ac.R.B., Mss.rom. 971, f. 280-281 ("Însămnerii punctuale din Sătmariu").
- ⁴⁵ M.O.L.,Bp., D.44, tema 3, cutia 20, dos. 4970, f. 7 (raport din luna decembrie 1853.).
- ⁴⁶ "Bucovina", Cernăuți, 1850, nr. 20, p. 85 (articol datat și localizat "Arad, martiu").
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 86.
- ⁴⁸ I.D.Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, 1980, p. 754-761; Cf. B.Ac.R.B., Mss.rom. 1058, f. 108-109v.
- ⁴⁹ Teodor Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 32.
- ⁵⁰ M.O.L., Bp., D37, cut. 2, tema 2, actul nr. 10.061, f. 229, /sept.1850/, imprimatul "Instruction" /limba germană/, paragraful 4, referitor la persoanele care absentează de multă vreme din localitatea natală și n-au mai fost semnalate nicăieri.
- ⁵¹ *Ibidem*, D₄₄, tema 3, cut. 15, dos. 1698, f. 6, generalul Braunhof către arhiducele Albrecht, guvernatorul Ungariei, Oradea, 2 iunie 1852; *ibidem*, cut. 14, dos. 1044, f. 4, directorul de poliție Maschek către "Graful" Braunhof, Oradea, 17 apr. 1852.
- ⁵² *Ibidem*, tema 1, cut. 1, dos. 567, (anul 1852).

- ⁵³ *Ibidem*, cut. 1, dos. 2543, f. 1 (Stimmungsraport mit Ende August 1852 [Raport despre starea de spirit, odată cu sfârșitul lunii august 1852]), Oradea, 6 sept. 1852.
- ⁵⁴ *Ibidem*, cut. 2, anul 1853, dos. 1, f. 1-3 (raport asupra stării de spirit pentru lunile noiembrie-decembrie 1852).
- ⁵⁵ *Ibidem*, cutia 15, dos. 1199, f. 4v;6 (raportul directorului de poliție, Maschek; Oradea, 2 mai 1852).
- ⁵⁶ Oskar Sashegyi, *Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach (1849-1860)*, Graz, 1979, p. 86 [întraducere: Administrația politică a Ungariei în Era Bach].
- ⁵⁷ M.O.L., Bp., D 44, cut. 3, anul 1853, dos. 755, f. 11v/433v.
- ⁵⁸ M.O.L., Bp., D44, cut. 3, anul 1853 dos. 755, f. 11v/433v.
- ⁵⁹ Oskar Sashegyi, *op.cit.*, p. 87.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 96.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 97.
- ⁶² *Ibidem*, D₁₈₈, Cancelaria Curții Regale Ungare, Secțiunea prezidială, Actele evidenței personalului, Fișele personalului ("Personalstand-Ausweis").
- ⁶³ Patrichie Popescul - fost administrator al eparhiei vacante a Aradului de după moartea episcopului Gherasim Raț - în scrisoarea trimisă la Arad, lui Atanasie Șandor, comenta cu amară ironie despre un coleg al acestuia din urmă - neidentificat - care "doară au umblat bine [sic!] că n-au fost încheput Feosolgăbirou [prim-pretor], [pentru] că la organizație [adică la reorganizarea administrației civile pe baza "Principiilor de îndreptare organică" din anul 1854] poate că lesne ar fi rămas [pe din] afară". Cf. B.Ac.R.B., Mss.rom. 1015, f. 156v., scrisoarea din 17 ianuarie 1855, expediată de la mănăstirea Gergeteg, din sudul Ungariei, unde se afla "exilat" de către ierarhia sârbă.
- ⁶⁴ *Hof u[nd] Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856, Vierter Theil*, Wien, 1856; *Fünfter Theil*, Wien, 1856.
- ⁶⁵ *Ibidem*, IV, 1856. Monografiile istorice locale (Márki S., Gaal J., Somogyi ș.a.) ignorau "Era Bach". De aceea ni s-a părut binevenită consultarea acestor "cărți de mână" ("Handbuch"), apărute anual; din rațiuni de economie am consultat doar volumele editate în anii 1856 și 1859, aflătoare la Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta.
- ⁶⁶ *Ibidem*, IV, 1856, p. 331.
- ⁶⁷ Traian Terebențiu, *Gheorghe Popa de Teiuș (1824-1867)*, Arad, 1927, p. 17.
- ⁶⁸ *Ibidem*, IV, 1856, p. 332; IV, 1859, p. 232; "Aradi utasítónaptár", Arad, 1857, anul doi, p. 74.
- ⁶⁹ "Albina", Viena, 1867, nr. 40, 7/19 apr., p. 2. Apud *Aradul în perioada războiului de independență*, 1977, p. 12.
- ⁷⁰ Calculul a fost făcut pe baza datelor nominale oferite de sursa statistică menționată în notele de subsol anterioare. Vezi supra: *Hof u. Staats Handbuch /.../, IV*, 1856, p. 331, 332.
- ⁷¹ Neavând la dispoziție o altă sursă privind totalul funcționarilor decât recensământul din anul 1857, am utilizat cifrele oferite de către această sursă statistică. Cf. *Statistische Uebersichten /.../, p. 296-297*.
- ⁷² *Hof u. Staats Handbuch /.../, IV*, 1856, p. 331. Cei doi funcționari români vor figura printre întemeietorii "partidei române, politico-naționale în comitatul arădan". Cf. "Federațiunea", Pesta, 1868, nr. 124, 24 aug./5 sept., p. 488-489. Apud *Aradul în perioada războiului de independență /.../, 1977, p. 42*.

- ⁷³ *Ibidem*, p. 329-330; vol. IV, 1859, p. 30.
- ⁷⁴ *Ibidem*, p. 233; vol. IV, 1856, p. 333.
- ⁷⁵ *Ibidem*, vol. V, 1856, p. 100.
- ⁷⁶ *Ibidem*, p. 102.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 20 - 22.
- ⁷⁸ M.O.L., D₂, Fond Ministerul de interne, Viena III A5, Ungaria, cutia nr. 12, Personal (1856-1860), f.13.
- ⁷⁹ *Ibidem*, II A5, Ungaria, Examenale de stat ale funcționarilor, cutia nr. 1, f. 28, adresa ministrului de justiție Nádasdy către ministrul de interne, Viena, 22 sept. 1860.
- ⁸⁰ Oskar Sashegyi, *op.cit.*, p. 115. Administrarea autonomă era prevăzută până la nivel comunal.
- ⁸¹ B.Ac.R.B., Mss.rom. 992, f. 299v. Scrisoarea lui Axente Sever către G.Bariț, Viena, 1 ianuarie 1861.
- ⁸² M.O.L., D₁₆₉, Agentura locotenențială Oradea, acte prezidiale, f. 139, Raportul lui Seewald către Înaltul Prezidiu al Locotenenței chezaro-crăiești pentru Ungaria, în Buda, (Arad, 21 august 1860).
- ⁸³ *Ibidem*, p. 122; Márki, *op.cit.*, vol. II, 1895, p. 630: între 31 octombrie 1860 - 21 noiembrie 1861, comite suprem a fost Bohus Iános, cel care fusese între 20 aprilie 1848 - 5 iunie 1849 comite suprem al Aradului.
- ⁸⁴ O. Sashegyi, *op.cit.*, loc.cit.; *Magyarország története*, vol. IV, Budapesta, 1962, p. 100.
- ⁸⁵ M.O.L., D₁₇₁, Agentura locotenențială Oradea, f. 804 (adresa nr. 7103).
- ⁸⁶ *Ibidem*, f. 820 - 821.
- ⁸⁷ *Ibidem*, f. 869.
- ⁸⁸ *Ibidem*, f. 820 - 821.
- ⁸⁹ *Ibidem*, f. 906, raportul comisarului F. von Bulau către Locotenența din Oradea (15 ianuarie 1861).
- ⁹⁰ Márki, *op. cit.*, p. 620.
- ⁹¹ *Magyarország története*, loc.cit.
- ⁹² Retras la moșia sa de la Curtici, Vörös Antal, se afla în atenția poliției. Cf. M.O.L., D₄₄, cutia 9/1859, f. 233.
- ⁹³ Márki, *op.cit.*, p.620, 630.

**DIE RUMÄNISCHEN BEAMTEN IN DEN FÜHRENDEN
ADMINISTRATIV-POLITISCHEN UND JURIDISCHEN STRUKTUREN
AUS DEM TERRITORIUM DES KOMITATES ARAD (1846 – 1894)
(Zusammenfassung)**

Der Autor verfolgt die Entwicklung eines Segmentes der arader Intellektualität während der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts. Es wird die ethnische Proportionalität der rumänischen und ungarischen Beamten, in Bezug auf die anderen Ethnien, innerhalb der politischen, administrativen und juridischen Strukturen des Komitates bis hin zum Dorfniveau verfolgt.

Das Prinzip der ethno-lingvistischen Gleichberechtigung hat auf lokaler Ebene, in der Zeitspanne 1849 – 1853, nicht funktioniert.

Die juridische Lage in den benachbarten Komitaten (Bihor, Timiș, Caraș) sowie jene aus den siebenbürgischen Komitaten wird zum Vergleich herangezogen. Hiermit wird die relative ausgewogene Situation aus Arad, auf dem Niveau des prätoriiellen Kreises, in der Zeitspanne 1855 – 1860, hervorgehoben. Nach diesem Datum kommt es zu einer bezeichnenden Involution hinsichtlich der ethnischen und sprachlichen Vertretung zu Gunsten der offiziellen Sprache des ungarischen Staates.

MIȘCĂRILE ȚĂRĂNEȘTI ȘI DESFIINȚAREA IOBĂGIEI ÎN SATELE COMITATULUI ZĂRAND ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1848

LIVIU BOTEZAN

Triumful revoluției la Pesta în 15 martie 1848 s-a concretizat în formarea Guvernului provizoriu condus de contele Batthyányi Lajos și în adoptarea de către Dieta nobiliară a Ungariei de la Bratislava a o serie de reforme cu caracter burghez sub forma unor legi. Între acestea o importanță aparte au prezentat pentru românii din Banat, Crișana și Maramureș care aparțineau atunci Ungariei: a) legile cu caracter agrar ce prevedeau desființarea relațiilor feudale sau urbariale, ceea ce echivala cu eliberarea țăranilor aserviți de obligațiile iobăgești și cu împrăștierea lor pe sesiile avute până atunci numai în posesiune sau folosință și b) legea electorală ce dădea drept de vot și celor ce nu făcuseră parte până în 1848 din Stările privilegiate, inclusiv iobagilor deveniți cetățeni liberi din punct de vedere juridic și proprietari deplin pe cel puțin un sfert de sesie. Binefacerile ambelor categorii de legi urmau să se extindă curând și asupra locuitorilor din satele comitatelor Zarand, Crasna și Solnocul de Mijloc care, împreună cu districtul Chioar, formau Partiumul nord-estic. Extinderea trebuia să se producă pe baza legii a VI-a referitoare la anexarea lor la Ungaria votată de Dieta de la Bratislava, care a invocat în acest sens legea XXI din 1836.

Adoptarea acestei legi n-a echivalat însă cu anexarea imediată a celor patru jurisdicții sau unități administrativ – teritoriale, ea urmând să se realizeze ulterior în mod oficial, în cadrul unor ceremonii și festivități. Totuși, odată cu votarea ei de către dietă, autoritatea Guvernului ungar a început să se exercite supra dregătorilor nobiliare din jurisdicțiile menționate, deși ele mai aparțineau încă Principatului Transilvaniei. Astfel, oficialitățile comitatense vor ține seamă de directivele primului ministru Batthyányi din 22 martie și se vor grăbi să convoace congregațiile sau consiliile Stărilor privilegiate¹.

Congregația sau consiliul Stărilor privilegiate din comitatul Zarand s-a întrunit la 5-6 aprilie. Cu această ocazie s-a constituit comisia pentru păstrarea ordinii existente în acel moment care va juca rolul de comitet al securității sau siguranței publice. Comitetului siguranței publice constituit la nivelul comitatului i se vor subordona comisiile de securitate ce se vor forma în toate plășile. În alcătuirea lor vor intra vechii funcționari comitatensi de dinainte de 1848. Drept urmare, la conducerea comisiilor create la nivelul plășilor vor fi aleși juzii nobiliari sau solgăbirăii, iar în fruntea celui al comitatului primul vicecomite. Din momentul constituirii lor, comitetele sau comisiile securității publice își vor asuma principala menire pentru care au fost create și anume întreprinderea măsurilor necesare prevenirii mișcărilor

țărănești antinobiliare. Cu acest scop vor fi trimiși membrii lor pe sate ca delegați sau comisari comitatensi. Conduși, în general, de solgăbirăii sau juzii nobiliari ai plășilor, comisarii se vor strădui, în toate localitățile pe care le vor vizita, să-i convingă pe iobagi să-și îndeplinească obligațiile față de stăpânii lor, numiți domni de pământ, până ce comitatul Zarand va fi anexat în mod oficial Ungariei, când vor fi eliberați de povara robotelor, a dijmelor și a celorlalte prestații urbariale. Concomitent aveau misiunea de a-i liniști și pe stăpânii iobagilor că pentru pierderea părților urbariale ale moșiilor și ale prestațiilor iobăgești vor fi despăgubiți de către stat.

Dar, spre deosebire de comisarii comitatensi ai siguranței publice, care s-au străduit să justifice prelungirea poverilor urbariale până la desființarea lor conform legislației din Ungaria, țăranii aserviți din satele zărăndene vor încerca să scape de ele cât mai repede, după ce au aflat că semenilor lor din comitatul învecinat al Aradului nu li se mai pretindeau, începând cu data de 11 aprilie. La misiunea comisarilor comitatensi de a contracara influența vestii referitoare la încetarea îndatoririlor iobăgești în satele arădene se referea comitele suprem al comitatului Zarand, contele Kozma Dénés, în raportul adresat guvernatorului Transilvaniei, groful Teleki Iózsef, la 19 aprilie. El releva că țăranii zărăndeni au aflat de încetarea prestațiilor urbariale în comitatul învecinat cu ocazia deplasării lor acolo, fie pentru a lucra pe bani, fie cu scopul de a-și vinde propriile produse. Din relatările comisarilor comitatensi a dedus că îndemnurile lor la îndeplinirea slujbelor iobăgești, însoțite de asigurările că în curând soarta iobagilor din Zarand se va ameliora, au fost primite în unele localități “cu sentimente de bucurie și recunoștință”. În altele însă, țăranii au revendicat extinderea imediată a concesiilor din Ungaria și asupra lor, ori stabilirea unui termen de cel mult trei luni până la încetarea definitivă a servituțiilor urbariale.

Ținând seama de informațiile furnizate de comisari, comitetul comitatens al siguranței publice i-a trimis din nou să cuture satele zărăndene. De astă dată membrilor comisiilor li s-a indicat să-i informeze pe săteni că extinderea binefacerilor emancipării și asupra lor era condiționată, fie de anexarea întregii Transilvanii la Ungaria, fie numai a comitatului Zarand. Totodată, comisarii erau împuterniciți să-i asigure pe iobagi că, dacă își vor îndeplini obligațiile față de stăpânii lor în următoarele trei luni, la expirarea acestui termen dregătoria comitatensă îi va despovăra de ele prin propria decizie, chiar dacă până atunci nu vor fi desființate oficial de către Dietă și Guvernul.

Însă, cu toate asigurările, locuitorii din Aciuța, Budești, Dumbrava, Gura Văii, Pleșcuța, Răstoci și Tălagiu, care se învecinau direct cu localități din comitatul Arad, s-au comportat “necuviincios” cu reprezentanții comitetului comitatens de securitate și le-au declarat că nu vor “mai presta în continuare îndatoririle iobăgești”. Prin atitudinea lor, țăranii din aceste sate recidivau, fiindcă ei au înfruntat dregătoria comitatensă și în primele decenii ale veacului

al XIX-lea. Atunci au reușit s-o determine să impună stăpânilor lor reducerea slujbelor iobăgești săptămânale, după ce aceștia din urmă i-au depozat pe săteni de o parte din posesiunile individuale și obștești.

Refuzul iobagilor de a le da ascultare, i-a determinat pe comisarii comitatensi să recurgă la ajutorul unui preot din Hălmagiu, pentru a le explica pe înțelesul lor, în limba română, necesitatea îndeplinirii prestațiilor urbariale până când se vor extinde și asupra lor legile agrare din Ungaria. În caz contrar au fost avertizați că vor fi supuși execuției militare. Câteva din localități au acceptat explicațiile și au promis că vor efectua robotele în următoarele trei luni. Însă, după plecarea comisarilor și a preotului, locuitorii lor și-au respectat promisiunea numai pe jumătate, în sensul că au efectuat muncile gratuite în silă și fără tragere de inimă. Spre deosebire de iobagii din Dumbrava, Pleșcuța, Gura Văii și Răstoci, cei din Aciuța, Budești și Tălagiu au persistat “cu încăpățănare în opoziția și nesupunerea lor”.

Rezistența cea mai îndârjită au manifestat-o sătenii din Aciuța, cu toate că 2/3 dintre ei nu mai prestau slujbe iobăgești, întrucât de câțiva ani au luat în arendă, pe bază de contract, pământurile alodiale ale grofilor Hollaki Ferenc și Hollaki Gusztáv.

Bazat pe informațiile oferite de comisarii comitatensi, comitele suprem sintetiza în raportul său că persistența celor trei sate în refuzul lor de a mai îndeplini servituțiile iobăgești se datora: influenței unor “agitatori” din învecinatul comitat al Aradului; răspândirii zvonului că nobilimea “s-ar fi ridicat împotriva înaltului tron” și, prin urmare, dacă ar continua să-și îndeplinească obligațiile față de stăpâni, ar atrage asupra lor mari neajunsuri; convingerii că împăratul ar fi dat ordinul emancipării lor de prestațiile urbariale în urmă cu câțiva ani, dar el s-ar afla în posesia domnilor lor de pământ care ar refuza să-l facă public; opiniei naive că unitatea militară detașată în comitat ar avea misiunea de a-i “ține în frâu pe nobili” și nu pe țărani.

Pentru a combate aceste zvonuri, comitetul siguranței publice s-a adresat, la 16 aprilie, comandantului detașamentului militar staționat în comitat cu rugămintea de a-i pune la dispoziție doi ofițeri. Împreună cu comisarii comitatensi și cu un cunoscător al limbii române, ofițerii urmau să se deplaseze la Aciuța, Budești și Tălagiu, iar dacă va fi nevoie și în alte localități. Acolo vor explica locuitorilor că zvonurile pe care le-au receptat erau false și fără de temei. De asemenea că, de îndată ce va sosi o dispoziție oficială privind eliberarea lor, li se va aduce la cunoștință. Îndeosebi ofițerii aveau menirea de a-i convinge pe săteni că armata a venit în comitat “nu împotriva nobilimii, ci pentru a asigura ordinea și liniștea”. În consecință, militarii nu vor ezita să acționeze contra țăranilor în cazul că “s-ar arăta eventual nesupuși”. Comitele suprem își exprima îngrijorarea față de răspândirea zvonurilor și a “ideilor primejdioase”, cu atât mai mult, cu cât din informațiile funcționarilor subalterni reieșea că “refuzul efectiv al prestațiilor iobăgești” s-a produs în

multe alte localități zărăndene. Îl îngrijorau, de asemenea, consfăturile secrete nocturne ale țăranilor care puteau influența negativ starea lor de spirit. De aceea a considerat necesar să inițieze organizarea gărzilor cetățenești.

De fapt, darea de seamă a comitelui suprem se baza pe notele informative ale comisarilor comitatensi Băternai Antal și Ribitzei Ferenc, ambii juzi nobiliari. La 19 aprilie ei informau comitetul comitatens al securității publice că, în ziua precedentă, s-au conformat hotărârii din 16 aceeași lună și s-au deplasat mai întâi la Aciuța. Întrucât au constatat că sătenii păreau să aibă mai multă încredere în militari, i-au lăsat pe ofițeri să încerce să-i înduplece să renunțe la împotrivirea lor față de robote. Totuși, nici strădaniile ofițerilor n-au fost încununate de succes, cei din Aciuța declarându-le: “să mai aștepte și domnii, că noi am așteptat destul”. În schimb, comisarii civili și militari au reușit să-i convingă pe iobagii din Budești și Tălagiu să-și îndeplinească obligațiile. Aceștia au condiționat însă reluarea slujbelor iobăgești de reducerea lor la o zi pe săptămână în următoarele trei luni, precum și de scutirea de celelalte obligații, adică de dijmă și de daturi. Fiindcă atât unul din stăâni prezent la tratative, cât și administratorul celui alt, au acceptat condițiile, liniștea s-a restabilit temporar în cele două localități. La Gura Văii, Dumbrava și Răstoci comisia a constatat că nu se refuzau robotele, dar se îndeplineau neglijent și mai mult formal. În finalul raportului lor, cei doi juzi nobiliari menționau că la rezistența îndârjită a locuitorilor din Aciuța contribuia “activitatea instigatoare” a unui diacon localnic, precum și influența “agitatorilor” din comitatul Arad care făceau contrabandă cu sarea în Zarand².

Totuși, mișcările țăărănești din comitatul Zarand n-au luat, în general, până la sfârșitul lunii aprilie, o formă violentă. La menținerea lor în limite relativ pașnice și-a adus aportul atitudinea tolerantă a comisarilor și a celorlalți dregători, precum și a celor mai mulți dintre stăpânii de iobagi. Cu unele excepții, domnii de pământ, cum se numeau proprietarii feudali, și-au dat seama că desființarea relațiilor urbariale în Ungaria, Banat și în comitatul învecinat al Aradului, va face ca și pe moșiile lor încetarea obligațiilor iobăgești să devină în curând un fapt împlinit. De aceea, treptat, au încetat să le mai pretindă.

Atitudinea tolerantă a dregătoriei comitatului s-a datorat directivelor venite din partea Guvernului ungar. Pe baza lor, dregătoria comitatului a recomandat comisarilor comitatensi trimiși pe sate să nu-i provoace pe țărani prin metode coercitive, în cazurile în care manifestau delăsare și chiar opoziție dată de îndeplinirea slujbelor iobăgești, așa cum s-a întâmplat la Aciuța, Budești și Tălagiu.

Factorul decisiv care a permis autorității nobiliare a comitatului Zarand să mențină mișcările țăărănești din a doua jumătate a lunii aprilie în limite relativ pașnice, a fost anunțarea apropiatei eliberări din iobăgie, odată cu anexarea lui oficială la Ungaria. Într-adevăr, la 23 aprilie ministrul de interne

de la Pesta, Szemere Bertalan, a semnat un decret, prin care, invocând menționatele legi XXI din 1836 și VI din 1848, proclama comitatele Zarand, Crsana și Solnocul de Mijloc, împreună cu districtul Chioar, părți componente ale Ungariei.

Prin decretul din 23 aprilie se anunța constituirea comisiei care trebuia să înceapă imediat preparativele pentru trecerea celor patru unități administrativ – teritoriale de sub autoritatea Guvernului, Tezaurariatului și Tablei regești sau Tribunalului suprem din Principatul Transilvaniei sub aceea a Guvernului ungar. În comisie au fost numiți: baronul Wesselényi Miklós în calitate de președinte, contele Beöthy Ödön cu titlul de vicepreședinte, iar nemeșii Asztalos Pál, Somessy Ignác și Bay Ferenc ca membri, ultimului revenindu-i și funcția de secretar. Primul președinte al comisiei de anexare, baronul Wesselényi Miklós, va acționa ca împuternicit al Guvernului ungar, lui fiindu-i subordonați toți dregătorii din cele patru jurisdicții ale Partiumului nord-estic.

Cinci zile mai târziu, la 28 aprilie, s-a dat un nou decret, semnat de Szemere, care va fi publicat și în românește cu titlul: Rânduiala. Fiind o completare a celui din 23 aprilie, noul decret prezenta importanță pentru țărani îndeosebi în alineatele doi și trei. Alineatul al doilea prevedea ca, odată cu anexarea oficială, iobagii și jelerii urbariali să devină cetățeni cu drepturi specifice oamenilor liberi din punct de vedere juridic. Totodată, ei urmau să se transforme din posesori în proprietari ai propriilor sesii sau loturi cu intravilanele și extravilanele lor. Iobagilor li se asigura și dreptul de folosință temporară a acelor posesiuni pentru care se aflau în litigiu cu stăpânii lor, ele neputând să le fie luate decât printr-o hotărâre judecătorească. Alineatul conținea și atenționarea viitorilor cetățeni că domniile lor de pământ rămăneau proprietari deplin ai părților alodiale și curiale ale moșiilor, conform prevederilor legii X din 1848, adoptată de Dieta de la Bratislava.

Cel de al treilea alineat se referea la încetarea totală și definitivă a robotelor sau slujbelor iobăgești, a dijmelor domnești și clericale, a daturilor în muncă și în natură și a celorlalte obligații pe care cele două categorii de țărani le-au avut până în 1848 “după pământurile ce-au fost iobăgești”, numite în actele oficiale și “colonicaturi” sau posesiuni urbariale. Rămăneau însă un apanaj al nobilimii “regalele” sau “regaliile”, prin care se înțelegeau monopolurile senioriale ale cârciumăritului, morăritului, măcelăritului, vânatului și pescuitului. Decretul mai prevedea introducerea în cele patru jurisdicții ale Partiumului nord-estic a legislației și a instituțiilor juridice din Ungaria, inclusiv folosirea exclusivă a limbii maghiare în administrația și justiția acestora³.

La trei zile după decretul din 23 aprilie, Stările privilegiate ale comitatului Crasna l-au informat pe ministrul de interne de la Pesta, Szemere, că, într-o consfătuire restrânsă, au fixat data ceremoniei anexării la 8 mai. La ea urmau să participe reprezentanții localităților subordonate “pe baza noii

legi a reprezentării populare”. Pe aceeași bază vor anunța fixarea datelor festivităților înfăptuirii anexării, câteva zile mai târziu, oficialitățile comitatelor Solnocul de Mijloc și Zarand. Pentru comitatul Solnocul Mijlociu festivitățile urmau să se deruleze la 11 mai, iar pentru Zarand la 16 mai.

Ceremonia anexării comitatului Crasna s-a desfășurat la data fixată de 8 mai. Ea a fost prezidată de însuși baronul Wesselényi Miklós, după cum reiese din scurta informare pe care i-o trimite în aceeași lui Szemere. Informarea lui Wesselényi va fi confirmată și de comitele suprem al comitatului Crasna, Kabos József, printr-o dare de seamă mai amplă, înaintată aceluiași Szemere, la 10 mai.

Festivitatea anexării Solnocului de Mijloc nu s-a produs însă la 11 mai, cu toate că la această dată Beöthy Ödön și Samossy Ignác îl înștiințau pe Szemere că, pentru a participa la eveniment sosise deja căpitanul suprem al districtului Chioar și urma să vină și comitele suprem al Crasnei. Cu aceeași ocazie îi făcea cunoscut ministrului de interne că-i aștepta la Jibou și pe Asztalos Pál și pe Bay Ferenc, membri ai comisiei pe care o prezida. În epistola din 11 mai Wesselényi nu l-a putut informa pe Szemere că va amâna festivitatea, deoarece spera că vor sosi la timp și ceilalți doi membri ai comisiei de anexare, Beöthy Ödön și Samossy Ignác. Aceștia nu vor veni însă nici în zilele imediat următoare și de aceea ceremonia anexării va avea loc la Zaláu în 15 mai, după cum îi va relata Wesselényi lui Szemere trei zile mai târziu⁴.

Beöthy Ödön și Samossy Ignác îi cereau scuze lui Wesselényi că n-au participat la festivitățile de la Zaláu, printr-o scrisoare din 20 mai. Ei motivau că n-au primit invitația din 14 mai, decât după ce au procedat la anexarea Zarandului. Scrisoarea trimisă de la Oradea era de fapt o informare asupra modului cum au prezidat ceremonialul anexării, conform decretului ministerial din 23 aprilie, pe care i-au înaintat-o baronului Wesselényi în calitatea lui de președinte al comisiei menționate. Din relatarea lor reiese că anexarea s-a efectuat la 16 mai în cadrul unei adunări populare. Rezultă, de asemenea, că au dat explicații celor prezenți la adunare, atât în limba maghiară, cât și în cea română, despre intrarea în vigoare, începând cu această zi, a legilor din Ungaria și pe teritoriul Zarandului. Au insistat în explicațiile lor asupra legilor privind: purtarea comună a sarcinilor publice; alegerea de deputați pentru Dieta de la Pesta; desemnarea funcționarilor și a dregătorilor din aparatul administrativ și judecătoresc după modelul celui din comitatele Ungariei; încetarea obligațiilor iobăgești.

În legătură cu desființarea prestațiilor urbariale, autorii informării îi mărturiseau lui că au avut unele dubii, determinate de faptul că în Zarand nu s-a introdus o reglementare urbarială ca în Ungaria. S-au străduit totuși să-i lămurească pe auditori, conform decretului ministerial din 28 aprilie, ca în cazul unor neînțelegeri între foștii iobagi și foștii lor stăpâni privind părțile urbariale și cele alodiale ale moșiilor, să recurgă la justiție. În aceeași ordine

de idei le-au precizat că deocamdată “toți vor rămâne în stăpânirea pământurilor aflate în mâinile lor”. Pe reprezentanții țăranilor i-au atenționat că, așa cum ei deveneau proprietari deplin ai posesiunilor lor urbariale, tot astfel și alodiile rămâneau în stăpânirea domnilor de pământ.

Întrucât suprafața de pământ prevăzută de legile din Ungaria pentru a oferi iobagilor eliberați calitatea de alegători și de membri ai gărzilor cetățenești diferea foarte mult de aceea din Transilvania, au cerut lămuriri Guvernului de la Pesta. Până se va primi răspunsul guvernamental, au indicat la conscrierea alegătorilor și a celor ce vor deveni gardiști în Zarand, să se țină seama de legea urbarială adoptată de Dieta nobiliară a Transilvaniei din 1847.

În partea finală a scrisorii, îl anunțau pe Wesselényi că se vor prezenta la Șimleu Silvaniei în 25 mai, pentru a definitivă și încorporarea comitatului Crasna la Ungaria. Fiindcă festivitatea anexării a avut deja loc prezidată de Wesselényi, considerau că nu mai era cazul să se convoace o altă adunare populară.

Mai explicit redă pregătirea și desfășurarea efectuării anexării Zarandului la Ungaria vicecomitele acestui comitat, Hollaki Albert, într-un raport înaintat ministrului de interne Szemere în aceeași zi de 20 mai. Din expunerea lui rezultă că încă la 6 mai în congregația comitatului s-au luat măsuri pentru anunțarea solemnă a legilor din Ungaria și s-a proclamat adeziunea la ele. Totodată s-a hotărât ca anunțarea legilor să se facă într-o adunare populară. Adunarea a avut loc în ziua de 10 mai la Baia de Criș. Ea a întrunit într-adevăr caracterul popular, deoarece au participat reprezentanți ai tuturor localităților și anume din cele cu 50 de fumuri câte un delegat, din acela cu 100 de case câte doi delegați ș.a.m.d. Se făcea astfel simțit efectul noii legi electorale care dădea drept de reprezentare și neprivilegiaților. Cu acest prilej s-au explicat noile legi în limba română, ținându-se seama de nivelul intelectual al participanților. Participanții le-au primit “cu expresii de recunoștință”. Informația autorului raportului nu era exagerată, deoarece majoritatea delegaților localităților din comitat erau iobagi. Pentru ei îndeosebi anunțarea oficială a încetării obligațiilor față de domnii lor nu putea să nu constituie un prilej de a-și manifesta în mod sincer bucuria că, în sfârșit, li se dădea libertatea la care aspiraseră înainte de 1848.

Adunarea populară din 10 mai a premers festivitatea propriu-zisă a anexării care se va desfășura șase zile mai târziu. De astă dată festivitatea a fost prezidată de cei doi comisari sau împuterniciți guvernamentali, Beóthy și Somossy, care “au proclamat în mod solemn reîncorporarea la Ungaria”. Autorul raportului reia afirmația cuprinsă în darea de seamă menționată a celor doi comisari trimisă lui Wesselényi, referitoare la introducerea noilor legi din Ungaria. Și acum, îndeosebi legea desființării iobăgiei a fost primită de participanți cu bucurie și recunoștință. Pentru ca anunțarea noilor legi să nu

dea naștere la interpretări eronate, delegaților satelor li s-au înmănat și în forma scrisă, atât în limba română, cât și în maghiară.

După proclamarea anexării și intrării în vigoare a noilor legi, cei doi împuterniciți guvernamentali au părăsit adunarea populară. Adunarea și festivitatea au continuat sub conducerea autorului raportului, după cum el însuși mărturisește. Sub președinția lui, participanții au discutat și au hotărât ca, în vederea alegerilor de deputați pentru dietă, comitatul să fie împărțit în două circumscripții electorale: una în cercul inferior cu centrul la Hălmagiu și cealaltă în cercul superior cu locul de votare la Brad. Ce a dintâi circumscripție includea 59 de localități cu 3.374 de fumuri sau cas, iar a doua 40 de sate cu aproximativ 5.278 de case sau locuințe. Pentru coordonarea conscrierii alegătorilor și a desfășurării alegerilor s-a constituit o comisie electorală comitatensă din 62 de membri. Cu alegerea acestei comisii, adunarea și-a încheiat activitatea, iar cei ce au participat la ea au plecat spre casele lor.

Înainte de a-și încheia raportul, vicecomitele Hollaki Albert a ținut să-l informeze pe Szemere că în 17 și 19 mai s-a purces la demisia funcționarilor aleși pe baza legilor ardeleni și la numirea lor conform legislației ungare. Practic a fost însă vorba numai de o înlocuire formală. Acest lucru reiese din solicitarea pe care vicecomitele i-a adresat-o ministrului de interne de a trimite din Ungaria în Zarand câteva persoane care să le permită funcționarilor comitatensi familiarizarea cu formularele și regulamentele de administrare a comitatelor de acolo. O înlocuire formală s-a efectuat și în cazul comitetului comitatens pentru asigurarea ordinii existente ales la începutul lunii aprilie. Noul comitet avea 24 de membri și lui îi revenea misiunea de a asigura ordinea, atât în timpul propagandei electorale, cât și cu ocazia alegerii deputaților⁵.

Acțiunea care a vizat încorporarea Partiumului nord-estic la Ungaria s-a încheiat în mare cu ceremonia de anexare a districtului Chioar din 22 mai. Ceremonia avut loc la Șomcuta Mare și a fost prezidată de baronul Wesselényi Miklós. Despre acest eveniment îi înainta lui Szemere o scurtă informare la 24 mai. Și acolo anunțarea noilor legi a fost primită cu mulțumire de către participanții la ceremonie, care erau în majoritatea lor români. Wesselényi invoca această atitudine pentru a formula concluzia că în Chioar încă nu se resimțea influența manifestărilor antiunioniste din Transilvania⁶.

Așadar, între 8 și 22 mai, împovărătoarele și secularele obligații iobăgești s-au desființat în satele comitatului Zarand, ca și în celelalte unități administrativ – teritoriale ale Partiumului nord-estic. Încetarea lor s-a produs pe baza legilor agrare votate de Dieta nobiliară a Ungariei de la Bratislava, la fel ca în Banat, Crișana și Maramureș. Numai că în Partiumul nord-estic abolirea prestațiilor urbariale s-a înfăptuit cu aproximativ o lună de zile mai târziu față de Banat, Crișana și Maramureș și în condițiile anexării lui la

Ungaria. În Zarand, Crasna, Solnocul de Mijloc și Chioar prețul abolirii slujbelor iobăgești și a celorlalte obligații de sorginte feudală a fost acceptarea fără împotrivire a înglobării lor în Ungaria.

Dar, ca și în Ungaria, Banat, Crișana și Maramureș, intrarea în vigoare a legilor agrare a lăsat în suspensie o serie de probleme nerezolvate și în Partiumul nord-estic, cât și în ale țărănimii. În rândurile nobilimii nemulțumirile se datorau ciuntirii proprietăților lor prin desprinderea părților urbariale ale moșiilor, precum și pierderii zilelor de lucru gratuite ale iobagilor și ale jelerilor într-un sezon de vârf al muncilor agricole. Prevăzând dificultățile pe care le vor avea de întâmpinat moșierii în perioada de tranziție spre agricultura capitalistă bazată pe munca salariată, autorii legislației agrare din 1848 s-au îngrijit totuși să le asigure un minim de zile de lucru gratuite prin excluderea de la eliberare și împroprietărire a jelerilor alodiali și curiali. Într-adevăr, legislația agrară din 1848 l-a eliberat de servituțile iobăgești numai pe jelerii urbariali, care au locuit, împreună cu iobagii, pe pământ iobăgesc și au participat, împreună cu aceștia, la îndeplinirea sarcinilor publice, inclusiv la plata impozitelor față de stat. Spre deosebire de jelerii urbariali, cei curiali și alodiali, așa cum arată și denumirea lor, au locuit fie la curiile sau curțile nobiliare, fie pe pământuri alodiale și de aceea până în 1848 n-au putut fi obligați nici la întreținerea drumurilor și a podurilor sau la alte corvezi publice, nici la impozite față de stat. În plus, cele două categorii de jeleri locuiau la curțile nobiliare sau pe pământurile alodiale, pe bază de contract scris ori verbal, ceea ce nu contravenea principiului burghez al angajării forței de muncă.

Firește, jelerii alodiali și curiali nu puteau fi mulțumiți de menținerea lor în dependență față de stăpâni. De aceea, vor pretinde ca legislația agrară să se extindă și asupra lor. Nemulțumiri s-au manifestat și în rândurile jelerilor urbariali care, deși eliberați de prestații feudale, au devenit proprietari numai pe locul de casă și de grădină intravilan. Chiar și în rândurile iobagilor eliberați se vor manifesta revendicări ce vizau posesiunile individuale și obștești de care au fost deposedați în deceniile premergătoare anului 1848. Începând cu 22 mai, conflicte între foștii iobagi și foștii lor domni de pământ se vor ivi în acele cazuri în care aceștia din urmă vor încerca să pretindă fie robotele restante din perioada ianuarie – mai 1848, fie zilele de muncă prevăzute în contracte, ori pentru acordarea dreptului de a se aproviziona cu lemne de foc din pădurile alodiale sau pentru accesul vitelor la pășunat și a porcilor la ghindă și jir în aceleași păduri alodiale etc. Edificatoare în acest sens poate fi considerată petiția moșierului Szögyény Lőrinc, adresată, la 22 mai, ministrului de interne de la Pesta, Szemere Bertalan. În petiția sa, el se plânga că foștii lui iobagi din Mihăiești (c. Zarand) nu se mulțumeau cu marile avantaje obținute prin “legea aprobată cu mari sacrificii de proprietarii de moșii în ultima dietă”, ci îi împiedicau și pe jeleri să-i efectueze zilele de lucru stabilite

pe bază de contract, în schimbul pământului alodial pe care li l-ar fi dat în folosință. În plus, țăranii ridicau pretenții asupra lotului curial al cârciumii și chiar asupra conacului și asupra întregului pământ alodial. Își simțea astfel amenințată toată averea din Mihăiești și îndeosebi “pădurea alodială bogată în lemne de construcții”. Sătenii au proferat amenințări și la adresa vieții administratorului averii sale de acolo, ceea ce l-a determinat să-și dea demisia. De aceea, îl ruga pe ministrul de interne să ordone oficialității comitatului Zarand, să trimită o nouă delegație la Mihăiești, pentru a explica încă o dată poporenilor conținutul și spiritul legilor și a-i liniști și convinge pe români să nu-i mai amenințe nici averea, nici viața administratorului său.

La 27 mai, ministrul de interne Szemere trimitea dregătoriei comitatului Zarand petiția nemeșului Szögyény Lőrinc în care se plângea contra foștilor lui iobagi că-i amenințau pământurile alodiale și-i împiedicau pe jeleri să-și îndeplinească obligațiile contractuale. Totodată îi indica să cerceteze cazul și să-i lămurească pe săteni despre conținutul legislației agrare, prin delegarea unor funcționari competenți. Iar în cazul că și după această explicație vor amenința totuși averea moșierului și viața administratorului său, să recurgă la o “procedură severă”, prin care se înțelegea, de regulă, execuția militară⁷.

Derularea procesului anexării Partiumului la Ungaria pe parcursul lunii mai a permis autorităților nobiliare din Zarand să interzică participarea țăranilor români zărăndeni, atât la prima, cât și la cea de a doua Adunare de la Blaj. Interdicția mergea pe linia măsurilor întreprinse de autorități încă din primele săptămâni ale revoluției pentru a împiedica apropierea intelectualilor români de țăranii de aceeași etnie, care le putea întări conștiința națională. Totuși, interzicerea participării la Adunările de la Blaj n-avea cum să evite manifestarea conștiinței naționale a țăranilor zărăndeni. Dovadă în acest sens poate fi invocată sesizarea făcută ministrului de război de la Pesta la 14 iunie, de către Guvernul Transilvaniei, privind un raport primit din partea vicecomitelui comitatului Zarand cu o săptămână mai devreme. Vicecomitele afirma în raportul său că “mișcarea românilor se putea transforma în una de amploare”. Chiar dacă informația era exagerată și urmărirea obținerea unei forțe militare de represiune, ea conținea cel puțin parțial un sâmbure de adevăr⁸.

În concluzie, pe parcursul lunii mai desființarea iobăgiei s-a extins și pe teritoriul comitatelor Zarand, Crasna și Solnocul de Mijloc, precum și în districtul Chioar, care formau împreună Partiumul nord-estic. Procesul extinderii s-a realizat în contextul anexării lor la Ungaria, ceea ce a făcut posibilă introducerea legislației agrare adoptată de Dieta de la Bratislava, pe baza căreia s-au abolit prestațiile urbariale din Banat, Crișana și Maramureș încă din 11 aprilie. Sub influența acestor evenimente, proprietarii feudali din jurisdicțiile Partiumului nord-estic au fost nevoiți să renunțe atât la robote, dijme, daturi și la alte obligații ale iobagilor, precum și la părțile urbariale ale moșiilor, pentru a evita o răscoală generală antinobiliară. Procedând astfel,

nobilimea a reușit și aici să-și păstreze dreptul de proprietate deplină asupra părților alodiale ale moșiilor, iar prin anexarea Partiumului la Ungaria să-și perpetueze puterea politică amenințată de majoritatea românească a populației în perspectiva înlocuirii regimului aristocratic cu unul democratic.

La fel ca în Banat, Crișana și Maramureș, extinderea legislației agrare din Ungaria în Partiumul nord-estic a fost deosebit de benefică pentru majoritatea locuitorilor lui din lumea satelor: pe de o parte fiindcă i-a eliberat de împovărațiile servituți feudale seculare și i-a transformat în oameni liberi din punct de vedere juridic, indiferent că erau români sau maghiari; pe de altă parte, pentru că le-a permis să devină proprietari deplin pe sesiile cu intravilanele și extravilanele lor, asupra cărora n-au avut până în 1848 decât dreptul de folosință sau posesiune. Ambele aspecte ale emancipării le deschidea țăranilor perspectiva de a-și ameliora viața datorită noilor condiții care le permiteau să lucreze pentru ei și nu pentru alții. Desigur, și în cazul lor, ca și în acela al semenilor din Banat, Crișana și Maramureș, schimbarea atitudinii față de muncă trebuia însoțită de modificarea mentalității de iobagi servili față de stăpâni, în aceea de oameni liberi. Procesul de tranziție va necesita însă timp de decenii și chiar schimb de generații.

NOTE

¹ *Revoluția de la 1848-1849 din Transilvania*, vol. I (Documente din perioada 2 martie – 12 aprilie 1848), București, 1977, p. 48-51; *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*. Seria C. Transilvania, vol. II (12-28 aprilie 1848), București, 1979, p. 1-4.

² *Documente*, vol. II, p. 166-174; Trócsányi Zsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története 1790-1848* (Istoria țăranimii ardelenene între 1790-1848), Budapesta, 1956, p. 277-279; Liviu Botezan, *Robota, cauză a participării țăranimii transilvănene la revoluția din 1848-1849*, în *Acta Musei Napocensis*, nr. 31/II, 1995, p. 73-74.

³ *Documente*, vol. II, p. 245-246 și 379-381.

⁴ *Idem*, vol. II, p. 344-345; *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*. C. Transilvania, vol. III, București, 1982, p. 230-33, 410-411 și 451; *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*. C. Transilvania, vol. IV, București, 1988, p. 197.

⁵ *Documente*, vol. IV, p. 275-280.

⁶ *Idem*, p. 489-491.

⁷ *Idem*, p. 396-397; *Documente privind revoluția de la 1848 în țările române*. C. Transilvania, vol. V, București, 1992, p. 49-50.

⁸ *Idem*, vol. IV, p. 486-489.

*DIE BAUERNBEWEGUNGEN UND DIE
LEIBEIGENSCHAFTSAUFHEBUNG IN DEN DÖRFERN DES
KOMITATES ZARAND IM FRÜHJAHR 1848
(Zusammenfassung)*

Der Sieg der Revolution aus Ungarn am 15. März 1848 veranlasste auch die Aufhebung der Leibeigenschaft am 11. April. Weil damals zu Ungarn auch die Komitate Maramuresch, Sathmar, Bihor, Arad, Karasch, Temesch und Zarand gehörten, genossen nicht nur die unterdrückten ungarischen Bauern die Einstellung der Leibeigenschaftsleistungen, sondern auch die rumänischen. Die Nachricht der Aufhebung der Leibeigenschaftsleistungen bewirkte, Mitte April, Bauernbewegungen in ganz Siebenbürgen, zu erst in den Komitaten Zarand, Crasna und Mittel-Solnoc, dann auch im Chioar Distrikt, alle zusammen bekannt als Partium des Nord-Ostens. Den Adelsbehörden aus dem genannten Gebiet, einschliesslich jene aus Zarand, gelang es die Bauernbewegungen in relative friedlichen Grenzen zu halten, durch die Bekanntmachung, am 23. April, der vom Innenminister aus Pest unterschriebenen Verordnung, welche die Einverleibung des nord-östlichen Partium in Ungarn ankündigte. Am 28. April wurde eine andere Verordnung bekanntgemacht, welche verkündigte, dass, gleichzeitig mit der offiziellen Einverleibung, die Fron- oder Leibeigenschaftsarbeiten, die Zehnten, das Geben und die anderen feudalen Leistungen eingestellt wurden. Die offizielle Einverleibung wurde am 8. Mai in Crasna, am 15. in Mittel-Solnoc, am 16. in Zarand und am 22. in Chioar ausgeführt. Demzufolge wurden, zwischen dem 8. und 22. Mai, die Leibeigenen, von juridischen Stadtpunkt aus, freie, von den feudalen Verhältnissen emanzipierte Staatsbürger und gleichzeitig Eigentümer der Grundstücke, für welche sie bis zur Revolution nur das Benutzungs- oder Besitzrecht hatten. Im Vergleich zu den banater oder den westlichen Komitaten, fand die Aufhebung der feudalen Verhältnisse im nord-östlichen Partium erst einen Monat später statt aber einen Monat früher als im eigentlichen Siebenbürgen, wo das Gesetz der Leibeigenschaftsaufhebung am 18. Juni 1848 in Kraft trat.

MIȘCĂRILE ȚĂRĂNEȘTI DIN SATELE ARĂDENE CONTRA NOTARILOR ȘI PRIMARILOR ÎN PRIMĂVARA ANULUI 1848, PRELUDIU AL EVENIMENTELOR DIN TOAMNA ANULUI 1918 CARE AU FACILITAT MAREA UNIRE

LIVIU BOTEZAN

Volumele de documente publicate de Institutul de istorie din Cluj, ca și acelea ce sunt în curs de pregătire, relevă că, în primăvara anului 1848, după declanșarea revoluției la mijlocul lunii martie, în satele comitatului Arad s-au produs mișcări țărănești pentru destituirea sau alungarea notarilor și primarilor pe scară mult mai largă decât în celelalte jurisdicții din Partium și Banat ori din Transilvania. Principalele cauze ale acestor mișcări s-au datorat nemulțumirilor țăranilor pricinuite de: a) complicitatea notarilor și juzilor sau birărilor, cum se numeau primarii, cu stăpânii feudali ori administratorii acestora în depozedarea lor de posesiunile obștești și individuale prin abuz și cu ocazia comasărilor din deceniile premergătoare anului 1848; b) pagubele cauzate comunităților satești de aceeași reprezentanți ai puterii de stat locale prin delapidarea unor venituri obștești; c) jecmânirea sătenilor de sume bănești mai mici ori mai mari în schimbul scutirii de serviciul militar cu prilejul recrutărilor sau de anumite corvezi ce se aruncau asupra satelor; d) comportamentularogant și jignitor al notarilor și juzilor primari față de țărani, deși aceștia contribuiau la asigurarea retribuțiilor lor anuale. În cazul notarilor, retribuiția anuală se stabilea pe bază de contract, dar numai cu asentimentul curților nobiliare. În general, acțiunile țăranilor contra notarilor și juzilor primari din primăvara anului 1848, la fel ca și acelea ce-au vizat recuperarea pământurilor de care au fost depozedați prin abuz și comasare, pot fi considerate continuări ale manifestărilor de nemulțumire față de aceeași reprezentanți ai puterii de stat locale din anii ce au premers revoluția.

În acțiunile contra notarilor și primarilor s-au adăugat, în unele localități, manifestările de nemulțumire față de superiorii acestora, juzii nobiliari sau solgăbirăii, cum îi numeau sătenii pe viitorii pretori ai plășilor. Potrivit reglementărilor urbariale dintre 1767 - 1771 și legilor adoptate de Dieta ungară între 1832 - 1836, solgăbirăii ar fi trebuit să fie apărătorii țăranilor impozabili împotriva abuzurilor curților nobiliare. Documentele ilustrează însă că, la fel ca și înainte de 1848 și după izbucnirea revoluției, cu foarte rare excepții, juzii nobiliari s-au dovedit apărători ai intereselor nobilimii, manifestând și ei față de țărani o atitudine disprețuitoare și sfidătoare. Mai mult, datorită prerogativelor cu care erau înputerniciți, în cazul revoltelor obștilor satești față de comasări ori față de modul cum li se impuneau sarcini suplimentare în anii de dinaite de 1848, solgăbirăii au fost aceia care i-au adus pe țărani

la ascultare prin execuții militare. De regulă, execuțiile militare erau însoțite de anchete conduse de aceiași juzi nobiliari. Cu ocazia anchetelor, în calitatea lor de judecători, tot ei pronunțau pedepse împotriva celor considerați vinovați. Pedepsele constau în: înmormântări pe diferite termene, maltratări corporale, amenzi bănești greu suportabile, fie individuale, fie obștești etc.

După victoria revoluției, legea XI, adoptată de Dieta nobiliară de la Bratislava, va transfera prerogativa întăririi și destituirii notarilor pe seama solgăbirărilor, amplificându-le astfel puterea în lumea satelor. La această lege se referea, în 26 aprilie, ministrul de interne Szemere Bertalan, cu ocazia răspunsului dat sesizării din zilele anterioare a primvicecomitelui comitatului Arad, Török Gábor, în legătură cu destituirea notarului din Macea. Întrucât destituirea s-a făcut fără aprobarea dregătoriei comitatense sau a solgăbirărilor, ordona să fie restabilit în funcție. Szemere justifica acest ordin cu argumentul că, în condițiile anului 1848, “aplicarea exemplară a legilor elaborate necesita notari sânguincioși și cu experiență”. În plus, ministrul de interne motiva că înlocuirea vechilor notari cu alții fără experiență “putea cauza dezordine”¹.

Ordinul ministerial a fost discutat în aceeași zi în ședința *comitetului pentru apărarea ordinii constituite* în Arad. Din procesul verbal al acestei ședințe reiese că acțiunile de destituire a notarilor, tindea să se generalizeze în satele comitatului Arad. Potrivit procesului verbal, comitetul comitatens, invocând noua lege și ordinul lui Szemere, a hotărât că notarii nu puteau fi schimbați, dacă nu exista “o cauză legată de comportarea lor morală sau de felul cum și-au îndeplinit funcțiile”. În punctul doi al hotărârii se mai preciza că acele comune care doreau să-i înlocuiască pe notari, erau obligate să se adreseze fie comitetului comitatens constituit conform dispoziției primministeriale, fie solgăbirărilor, cărora trebuiau să le prezinte motivele intenției de îndepărtare a acestora.

Hotărârea comitetului comitatens a fost popularizată în zilele următoare în toate plășile comitatului Arad. În plasa Șiria, de exemplu, hotărârea a fost publicată, la 28 aprilie, în limba română. Traducerea românească reproducea principalele prevederi ale variantei maghiare, însă adăuga în plus motivarea ca destituirea notarilor nu se putea face “numai prin ațâțarea unor vânători de slujbe sau pentru a unora din pizmă pornită voire de rău”. Din varianta românească se desprinde grija autorităților locale nobiliare de a se evita tulburările provocate în schimbarea notarilor, ce puteau periclita liniștea și ordinea constituită. În acest sens se apela la preoți, cărora li se cerea să popularizeze și să explice enoriașilor că înlocuirea notarilor era admisă numai prin mijloace pașnice și legale².

Dar cu toată popularizarea dispozițiilor ministeriale și a hotărârii comitetului comitatens, spre sfârșitul lui aprilie și pe parcursul lunii mai s-au produs acțiuni care au vizat înlocuirea notarilor și primarilor nu numai la Macea, ci și la Semlac, Socodor, Curtici, Cuvin, Somoșcheș, Pecica, Vârșand

și în alte localități. Informații despre evenimentele de la Semlac conține relatarea administratorului domenal Kovács István înaintată, la 26 aprilie, vicecomitelui Török Gábor. După ce i se aducea la cunoștință vicecomitelui rolul preotului Lazar Adamovici în oprirea locuitorilor de a-și recupera posesiunile de care au fost deposezați, i se semnală că n-au putut fi împiedicați să-l alunge pe notar și să-i confişte bunurile.

Îndepărtarea notarului a determinat oficialitatea comitatensă să trimită la Semlac o comisie de anchetă formată din opt membri ai *comitetului pentru păstrarea ordinii constituite*. Între cei opt figurau însuși președintele acestui comitet, Kormuth Antal, solgăbirăul Edelspacher Imre și vicejudele nobiliar Szöke Károly. Misiunea comisiei a fost a cerceta și rezolva plângerile sătenilor împotriva administrației domeniiale și a notarului Pap Döme în cauza pășunii alodiale. Procesul verbal întocmit cu ocazia anchetei la 5 mai 1848 releva că notarul a contractat împrumuturi bănești, în numele comunei, fără asentimentul locuitorilor ei. Acuzele ce i s-au adus l-au determinat pe notar să-și prezinte demisia în fața comisiei de anchetă. Membrii comisiei au acceptat demisia, dând astfel satisfacție petiționarilor. În schimb, în conflictul cu domeniul n-au îndeplinit decât doleanța sătenilor de a li se pune la dispoziție hărțile cadastrale și cărțile funciare ale domeniului. Au aprobat, de asemenea, accesul vitelor țaranilor la drumul spre adăpătoare atunci când erau trimise la pășunat. Rezolvarea diferendului cu administrația domeniială privind restituirea pășunii, împreună cu loturile notariale și bisericești, au pasat-o comisiei centrale comitatense³.

Cu o săptămână mai devreme, la 26 aprilie, președintele comitetului comitatens Kormuth, solgăbirăul Edelspacher și vicejudele Szöke, s-au deplasat la Pecica pentru a participa la alegerea unui nou jude primar, întrucât cel vechi a demisionat. Au fost nevoiți să-l confirme pe noul ales în persoana lui Atanasie Popovici, după ce și-au dat seama că locuitorii aveau încredere în el. Sătenii și-au exprimat apoi dorința de a-l înlocui și pe notar. Cei trei reprezentanți ai dregătoriei comitatense au încercat să-i convingă să-l păstreze pe cel vechi, cu care aveau contract. Dacă voiau totuși să-l schimbe, i-a sfătuit să-l reclame pe notar la comitetul comitatens. Față de acest îndemn, locuitorii și-au exprimat dezacordul. De aceea, în raportul semnat, cei trei funcționari comitatensi au consemnat că au cedat și în chestiunea destituirii notarului, confirmându-l pe noul ales, Emanuil Missici⁴.

La Somoșcheș s-a produs o revoltă spontană contra judeului primar și a notarului la 24 aprilie. Cauza imediată a revoltei s-a datorat actului de confirmare a alegerii delegaților comunei pentru adunarea comitatensă care a trebuit întărit cu pecetea primăriei. Întărirea actului respectiv cu pecetea comunală a trezit suspiciuni, deoarece nu cu mult timp înainte de 1848, administrația domeniială a încercat să obțină recunoașterea dreptului ei de proprietate asupra extravilanelor iobăgești care n-au fost supuse reglementării

urbariale, printr-un document fals ștampilat. Dându-și seama de eroarea săvârșită, la 26 aprilie comunitatea din Somoșcheș s-a adresat oficialității comitatului și i-a cerut s-o ierte pentru fapta comisă.

Cu toate acestea, comitetul comitatens a trimis la Somoșcheș comisia cercuală dintre Crișuri care, la 27 aprilie, și-a început ancheta. Procesul verbal al anchetei a fost înaintat dregătoriei comitatense cu data de 2 mai 1848. El relevă că, după ce li s-a explicat conținutul legii despre alegerea antistiei comunale, sătenii s-au învoit să trimită o delegație după primar și notar. Amândoi au revenit la casele și posturile lor. Mai mult, locuitorii s-au angajat să le garanteze securitatea. De aceea, comisia de anchetă a acceptat cererea comunității și a renunțat la pedepsirea celor vinovați de producerea răzmeriței din 24 aprilie⁵.

Nu aceeași clementă s-a arătat din partea oficialităților comitatense în cazul comunei Vărșand. În această localitate s-au produs frământări provocate de intervenția administratorului domenal pentru a impune juzi primari și notari servili în deceniile premergătoare anului 1848. După declanșarea revoluției și desființarea iobăgiei, locuitorii cei mai hotărâți, în frunte cu preotul, au pus la cale demiterea notarului Udvardi Károly. Din nota informativă a notarului, înaintată primvicecomitelui la 21 aprilie, rezultă că el a aflat de acest plan, conceput în ziua precedentă de preotul Isailă Popa și țaranul Teodor Pop Marc sau Marcu Teodor Pop, sub influența îndepărtării celui din satul Chitighaz (Ketegyház), situat în comitatul învecinat al Bikișului. A doua zi, la 22 aprilie, primvicecomitele i-a poruncit primjudeului nobiliar Instititoris Mosoczy Ignác să se deplaseze la Vărșand pentru a prevni înlocuirea notarului. În dimineața zilei următoare, acesta a descins în localitate. Fără să țină seama că era a prima zi de Paști pentru ortodocși, el i-a chemat la locuința notarului pe preot, pe judele primar și pe jurați pentru a-i informa că avea misiunea de a dejuca plănuita demitere.

La scurt timp după atenționarea preotului și a membrilor consiliului comunal, el a aflat că, la ieșirea din biserică, țaranii maghiari au fost solicitați de câțiva din consătenii lor români, printre care figurau Gheorghe Pop și Isailă Lilla, să se solidarizeze cu ei pentru a-l schimba pe notar. De aceea, după masă, și-a trimis dorobanțul care-l însoțea, împreună cu plăieșul primăriei Moise Mătiuț, să-i aducă pe cei doi înaintea sa, cu intenția de a-i mustra. Cei doi au fost scoși din cârciumă și aduși cu întârziere, însoțiți de circa 50 de consăteni, în majoritatea lor turmentați după lungile săptămâni de post. În fruntea lor se afla însuși plăieșul primăriei Moise Mătiuț, care s-a cinstit și el la cârciumă. Ajuns în fața solgăbirăului nu și-a scos pălăria de pe cap. În trufia sa nemeșească a considerat gestul ca o lipsă de respect față de rangul de demnitar comitatens. De aceea i-a trântit pălăria de pe cap, iar pe un alt sătean, care l-a încurajat pe Măteuț în gestul său, l-a palmuit. Comportamentul solgăbirăului a demonstrat o mentalitate tipic feudală și a determinat întârțarea

unora din cei prezenți care l-au prins de piept, i-au smuls cravata, l-au trântit la pământ și l-au bătut. Între cei mai agresivi s-au remarcat sătenii Ioan Pop, Nicoară Lica, Sandu Lica și Moise Moldovan.

Văzând molestarea solgăbirăului, notarul i-a sărit în ajutor și l-a salvat momentan, împreună cu însoțitorul acestuia, după ce a încasat și el câteva lovituri. Împreună s-au retras în casa notarului la îndemnul notăreșitei. Dar mulțimea întărită l-a urmărit, fără a putea fi oprită de jurați și de câțiva săteni maghiari care au încercat să-l protejeze pe judele nobiliar. O clipă de răgaz s-a obținut totuși, datorită notarului din Pîlu venit în vizită care a reușit să fugă pe fereastră din casa asediată. Confundându-l cu solgăbirăul, cei mai agresivi dintre răzvrătiți s-au luat după el. Curând și-au dat seama că l-au confundat și de aceea s-au reîntors la casa notarului. Răgazul a fost suficient pentru soția notarului care a reușit să-l ascundă pe judele nobiliar în cămară, împreună cu dorobanțul ce-l însoțea. Ascunzătoarea s-a dovedit salvatoare, deoarece n-a mai fost găsit de cei ce-l căutau. Atunci, furia mulțimii întărită s-a revărsat asupra notarului și a locuinței acestuia. Casei i-au distrus ușa și fereastra, iar notarului, unul din agresori, Moise Tămășdan, i-a provocat o rană sângerândă la cap, ca urmare a unei lovituri cu bâta, după ce i-a reproșat că îl păgubise de 70 florini. Până la urmă l-a scos din mâinile agresorilor țăranul Marcu Teodor Pop, deși înainte de revoluție i-a fost cel mai hotărât dușman. Teama de a nu fi agresat și a doua zi, l-a determinat pe notar să se refugieze, împreună cu soția, pe timpul nopții, în localitatea învecinată Aletea (Elek). Între timp, pe înserate, solgăbirăul a izbutit să fugă și el cu ajutorul preotului catolic, care i-a pus la dispoziție un cal.

Ajuns acasă, solgăbirăul i-a prezentat primvicecomitelui comitatului Arad un raport despre răzmerița de la Vârșand, în dimineața zilei de 24 aprilie. În aceeași zi, primvicecomitele l-a informat despre revoltă pe ministrul de interne Szemere Bertalan. Ministrul a reacționat, ordonând, la 26 aprilie, dregătoriei comitatense, să trimită la Vârșand o comisie pentru anchetarea celor vinovați, căreia i s-au pus la dispoziție 150 de soldați din regimentul Don Miguel pentru a o însoți și proteja⁶.

Comisia trimisă de primvicecomitele Török, secondată de cei 150 ostași, a anchetat răzvrătirea de la Vârșand în zilele de 27 - 29 aprilie. În timpul anchetei au fost interogați 25 de vinovați și martori. Răspunsurile lor, coroborate cu informațiile cuprinse în rapoartele notarului și judeului nobiliar, permit să se depisteze cauzele mai apropiate și mai îndepărtate ale evenimentelor din 23 aprilie 1848.

În rândul cauzelor imediate pot fi consemnate, în afara influenței îndepărtării notarului din Chitighaz: atitudinea disprețuitoare și aroganța judeului nobiliar; starea turmentată a sătenilor, oarecum normală în ziua de Paști, precum și cramponarea notarului din Vârșand de postul său. El nu a ținut seama că prin comportamentul său anterior nu mai era agreat de locuitori,

din moment ce nu le-a apărut interesele în raport cu administrația domenală și cu autoritățile comitatense. O altă cauză imediată, chiar mai importantă, se desprinde din raportul notarului despre revoltă. La un moment dat, el a afirmat că a trebuit să se conformeze indicațiilor judei nobiliar referitoare la citirea circularei ministeriale despre desființarea prestațiilor urbariale. Cu aceea ocazie, el a încercat să explice și să lămurească sătenii că legile agrare îi eliberau de prestații numai pe iobagi și pe jelerii urbariali. Precizarea a fost interpretată de jelerii curiali și alodiali în sensul că el ar încerca să perpetueze obligațiile iobăgești pentru toți țăranii aserviți până la triumful revoluției. De aceea, mai ales jelerii, i-au mobilizat pe consăteni în după amiaza zilei de 23 aprilie cu îndemnul: "haideti la primăria satului toți, cu mic cu mare, fiindcă notarul dorește să prestăm din nou robote". În plus, i-au adus și acuze că ar fi fost cumpărat de domnii de pământ. Ținând cont de aceste învinuiri, notarul își încheia nota informativă cu constatarea că nu-l mai miră de ce s-a mâniat poporul atât de tare pe el.

Constatarea notarului se confirmă prin relevarea stării sociale a participanților la răzvrătirea din 23 aprilie. Din cei 25 de interogați de comisia de anchetă, cei mai mulți au fost consemnați fie ca jeleri curiali sau servitori, fie țărani cu un sfert de sesie. Doar la doi din ei se preciza că au devenit după eliberare proprietari pe 1/2 și respectiv 3/4 sesie.

Din răspunsurile date, la întrebările comisiei de anchetă de către preotul Isailă Popa, judele primar Teodor Horpos și de alți doi săteni, precum și din raportul comitelui suprem Bohus Janos înaintat primului ministru Batthyanyi la 8 mai, se conturează și cauzele mai îndepărtate ale răzmeriței de la Vârșand. Astfel, *preotul* a confirmat mai întâi că la declanșarea revoltei a contribuit confuzia creată în rândurile sătenilor prin vestirea înainte de Paști a sistărilor slujbelor iobăgești, dar și prin faptul că cu ocazia acestei sărbători judele nobiliar a încercat să-i tragă la răspundere pe cei ce nu le îndeplineau. Apoi a formulat acuze la adresa primarului pentru comportamentul său arogant și jignitor. Mai mult, i-a reproșat că în urmă cu patru-cinci ani i-a maltratat pe Gheorghe Pop, pe bătrânul Adam Lupu, decedat între timp, și pe alți localnici, pe care-i va nominaliza în scris. Pe Gheorghe Pop l-a stors și de 150 florini și, de asemenea, pe Moise Pop de 100 - 150 fl., cu prilejul recrutărilor. Și față de el însuși, fără să ia în considerare că era preot, s-a purtat sfidător.

În intervenția lui, preotul a încercat să ia apărarea enoriașilor săi și să-i absolve de acuzația că ar fi ocupat pășunea și alte posesiuni de care au fost deposedați înainte de 1848. În acest sens, el a afirmat că în ziua de Paști n-ar fi fost vorba de încercarea recuperării pământurilor urbariale transformate înainte de revoluție în alodii, ci numai de trimiterea animalelor la pășunat fără paznic, ceea ce a provocat pagube atât proprietății domnești, cât și celei ce aparținea țăranilor.

Preotul s-a referit în răspunsurile sale și la atacarea curții nobiliare de către țăranii întărâtați, precum și la încercarea lor de a-l hăitui pe administratorul domenial Degré Adolf. Referitor la motivele care i-au determinat pe răzvrătiți să-l caute pe administratorul curții domeniiale, n-a menționat decât comportamentul lui disprețuitor față de țăranii aserviți din anii de dinainte de revoluție și la faptul că înjura frecvent Dumnezeu românilor. Și acest aspect al revoltei a căutat să-l atenueze, subliniind că administratorul a fugit la timp din comună și astfel împotriva lui nu s-a comis nici o violență.

La rândul lui, judele primar Teodor Horpos s-a rezumat inițial să sublinieze că el și jurații au încercat să-i oprească pe răzvrătiți să atace casa notarului și să-i abată de la intenția de a-l pedepsi pe solgăbirău pentru comportamentul său, dar nu a reușit. La confruntarea cu martorul Sandu Muscan, primarul a recunoscut că antistia comunală a discutat problema înlocuirii notarului încă de la începutul primăverii, însă pe cale legală și nu printr-o revoltă. Spre finalul interogatoriului său și-a amintit că obștea sătească a mai încercat odată să-l destituie pe notar. Atunci s-a opus el, deoarece îl considera pe notar "un om bun". Intenția schimbării notarului, încă de la începutul primăverii, a fost recunoscută și de jurați.

Din cele relatate de judele primar despre opoziția lui față de înlocuirea notarului înainte de 1848, se poate deduce că până la revoluție s-au sprijinit reciproc în menținerea funcțiilor, ca și în subordonarea lor față de curtea nobiliară. De aceea nemulțumirea comunității îi viza pe amândoi deopotrivă. Ea transpare din răspunsul dat comisiei de anchetă de către al 18-lea interogat, Nuțu Dan, în vârstă de 60 de ani. La întrebarea privind intenția localnicilor de a-l înlătura pe notar, el a formulat răspunsul astfel: "de când s-au publicat noile legi, spre bucuria poporului, între locuitori s-au manifestat, în general, nemulțumiri, atât față de primar, cât și față de notar".

În raportul înaintat primului ministru Batthyányi la 8 mai, comitele suprem Bohus János considera printre cauzele evenimentelor de la Vârșand și a altora similare, produse în mai multe localități din comitatul Arad, politica vechiului regim care "a ținut poporul în întuneric". El deplângea revoltele, fiindcă prin frecvența și modul lor de manifestare demonstau că țăranii eliberați nu dovedeau recunoștință "față de concesiile fără seamăn decretate prin legile noastre". Dar, în afară de învinuirea adusă vechiului regim, comitele suprem recunoștea că mișcările țărănești din satele comitatului Arad și din alte jurisdicții, se datorau: pe de o parte felului cum s-au efectuat în anii premergători revoluției comasările care au lăsat comunitățile rurale fără pășune suficientă, iar pe de altă parte voinței de a-i schimba pe notari din cauza lezării intereselor obștilor sătești înainte de 1848.

La aceeași dată, comitele suprem Bohus, i-a trimis o notă informativă asemănătoare și lui Szemere, ca răspuns la ordinul din ziua precedentă. Într-adevăr, la 7 mai ministrul de interne a ordonat oficialității comitatului Arad

să-și concentreze eforturile spre restabilirea ordinii la Vârșand, deoarece exemplul acestei comune putea influența și alte localități rurale. Cu același scop urma să se pregătească procesul a 23 de săteni considerați principalii vinovați ai revoltei din ziua de Paști, care au fost arestați și înțemnițați la închisoarea comitatensă din Arad după ancheta din 27 - 29 aprilie⁷.

Procesul celor 23 de răzvrățiți din Vârșand a avut loc în ziua de 8 iunie 1848, la tribunalul comitatens Arad. În timpul procesului, s-au duelat verbal procurorul acuzator Mihai Cociuba și avocatul Ioan Popovici, apărătorul inculpaților. Procurorul și-a început pledoaria rezumând mai întâi principalele momente ale răzvrătirii. Apoi și-a formulat acuzația de incitare la revoltă nominalizându-i în acest sens pe Moise Mătiuț, Isailă Lilla și Gheorghe Pop, iar împreună cu Moise Moldovan, Moise Tămășdan, Nicoară Lilla, Sandu Lilla și Ioan Pop de participare la agresiunea împotriva judeului nobiliar și a notarului. Pe ceilalți i-a învinuit că s-au lăsat antrenati în răzmerița care a pus în pericol viața solgăbirăului și notarului, ultimului pricinuindu-i și lezarea integrității corporale și pagube materiale. În replica dată avocatului care a invocat circumstanțe atenuante, procurorul a argumentat că răzvrățiții nu aveau dreptul să-i agreseze pe solgăbirău și pe notar și nici să încerce să se răzbune pe administratorul domenal pentru nedreptățile pe care li le-a pricinuit. Dacă voiau să li se facă dreptate, puteau recurge la căile legale. Fiindcă prin revolta lor au cauzat prejudicii unor reprezentanți ai autorității de stat, trebuiau pedepși cu privarea de libertate și cu suportarea unor despăgubiri ce li se cuveneau celor agresați.

Avocatul s-a străduit să obțină absolvirea inculpaților de învinuirile formulate de procuror sau cel puțin să se pronunțe din partea completului de judecată, pedepse și despăgubiri cât mai reduse. Cu acest scop a invocat legea din 1836 care dădea dreptul comunităților sătești să-și demită notarii dacă nu le reprezentau și apărau interesele. Demiterea s-ar fi putut înfăptui pe cale pașnică, prin consens. Dar notarul n-a fost de acord să renunțe de bunăvoie la post pe baza unei înțelegeri pașnice cu antistia comunală. A preferat să denunțe vicecomitelui planul demiterii sale, ceea ce a avut ca urmare delegarea solgăbirăului Institutoris pentru a-i lămuri pe săteni că nu aveau voie să-l schimbe pe notar decât în mod pașnic. Acesta, prin comportamentul său, n-a făcut însă altceva decât să-i provoace pe săteni la revoltă. El n-a ținut seama de sfatul preotului de a amâna pe a doua zi de Paști întâlnirea cu localnicii care, potrivit obiceiului, obișnuiau ca în prima zi să mănânce bine după lungile săptămâni de post și apoi să consume băuturi. În calitatea lui de demnitar, pentru a le impune țăranilor respectul față de prestigiul funcției sale, n-ar fi avut voie să se coboare până la a-i pământ pe cei pe care ar fi trebuit să-i convingă, în mod pașnic, de necesitatea respectării legii. Rezumând argumentele enumerate, avocatul a concluzionat că principalii vinovați ai răzmeriței au fost notarul și mai ales judele nobiliar.

În consecință, lor ar fi fost cazul să li se intenteze un proces penal și nu inculpaților.

În favoarea inculpaților, avocatul a mai invocat: faptul că s-au aflat sub influența băuturii datorită sărbătorii Paștelui; consecințele negative ce se vor repercuta asupra stării materiale a familiilor lor în lipsa principalei forțe de muncă, pe care ei o reprezentau, în cazul că vor fi condamnați la pedepse îndelungate; caracterul întâmplător și nu premeditat al revoltei, provocată de atitudinea sfidătoare și disprețuitoare a solgăbirăului care n-a ținut cont că ei erau deja oameni liberi; comportamentul lor pașnic din anii anteriori revoluției, când și-au îndeplinit conștiincios obligațiile datorate administrației domeniiale și statului.

Foarte probabil că pledoaria avocatului și argumentele lui în favoarea unor circumstanțe atenuante, dar și conjunctura revoluționară în desfășurare, a determinat completul de judecată să pronunțe pedepse cu închisoarea între o lună și șase luni numai pentru 9 din cei 23 de inculpați. Împreună urmau să-I despăgubească pe cei agresați cu 93 de florini și 36 creițari. Ceilalți inculpați au fost achitați, iar primarul și juraților li s-au adresat doar mustărări⁸.

Mișcările țărănești din primăvara anului 1848 contra notarilor, primarilor și solgăbirăilor s-au împletit cu cele împotriva curților nobiliare. De aceea ele au avut, în general, pe lângă caracterul antinobiliar și un aspect național, mai ales în comunele românești sau cu populație majoritar românească. Asupra aspectului lor național atenționa primvicecomitele comitatului Arad, Török Gábor, în informarea guvernului nobiliar provizoriu de la Pesta din 21 aprilie. Spre finalul informării sale el exprima părerea că prin înlocuirea notarilor în funcțiune care reprezentau "organele locale ale guvernării publice", s-ar "da imediat puterea oamenilor de altă limbă din comunele românești ce constituiau majoritatea în comitat"⁹.

Comitele suprem al comitatului, Bohus János, s-a referit și el la procesul de înlocuire a notarilor maghiari cu cei români în raportul său înaintat primului ministru, groful Batthyányi Lajos, la 8 mai 1848. El a căutat însă să atenueze aspectul național al înlocuirii notarilor în comunele românești, formulând opinia că "această mișcare, aparent dăunătoare, pierde din pericolozitate prin faptul că noii notari cunosc la perfecție limba maghiară"¹⁰.

Ancheta evenimentelor de la Vârșand permite sesizarea unor forme de manifestare a sentimentului solidarității naționale, atât la țărani români, cât și la cei maghiari. Cei maghiari n-au răspuns, în ziua de Paști, invitației consătenilor lor români de a-l înlătura de comun acord pe notar. Mai mult, în după amiaza zilei, când țărani români i-au agresat pe solgăbirău și pe notar, cei maghiari au sărit în ajutorul lor. Unul din ei, Magyar Pal, a fost chiar lovit de Moise Bătie, după ce l-a reproșat că "și tu, tăt pe lângă domni ești". De altfel, din nota informativă a notarului Udvardi rezultă că țărani maghiari au fost interogați separat în ziua de 29 aprilie. Colaborarea lor cu comisia

de anchetă se desprinde din cererea pe care ei au adresat-o anchetatorilor de a fi protejați și mai ales de a nu fi divulgați, deoarece consătenii lor români s-au exprimat că, dacă i-ar cunoaște pe cei ce i-au "denunțat, ar fi vai de ei".

În schimb, țărani români, majoritari în comună, s-au manifestat solidar. Solidaritatea lor se poate deduce din raportul comisiei de anchetă înaintat la 3 mai oficialităților comitatense. În raport se sublinia că, deși li s-a cerut celor interogați să-I denunțe pe cei vinovați, "nimeni nu s-a grăbit să mdească contravenția de răzvrătire". Concluzia comisiei a fost că "întreaga colectivitate a pus la cale, în mod premeditat, alungarea notarului a doua zi de Paști. Devansarea cu o zi a intenției s-a datorat imprudenței solgăbirăului care l-a pălmuit pe Iuon Moldovan. Ca atare, toți lovuitorii s-au făcut vinovați de răzvrătire "fie ca instigatori, fie ca agitatori, fie ca bătauși participanți la încăierare"¹¹.

Într-un studiu apărut în "Ziridava" din 1977 am demonstrat că și în timpul revoluției din noiembrie 1918 acțiunile țăranilor arădeni s-au îndreptat cu precădere contra notarilor. Numai între 1-6 noiembrie numărul notarilor alungați de țărani și refugiați la Arad se ridică la 42. Până la jumătatea acestei luni li s-au mai adăugat 16. Desigur, n-au fost scutiți nici primarii și nici unii pretori. Împreună au patronat așa numitele comitete economice de plăși și comunale care între 1914 – 1918, sprijiniți de jandarmi le-au permis să comită abuzuri scandaloase cu prilejul: rechizițiilor de cereale și animale, a fixării și strângerii impozitelor, a acordării ajutoarelor de război, a trimerii membrilor familiilor țărănești la corvezi militare și la muncile agricole pe pământurile moșierilor, încât spre sfârșitul operațiunilor militare au adus lumea satelor în pragul înfometării. De astă dată alungarea acestor reprezentanți ai vechiului aparat de stat local austro – ungar se va generaliza la scara întregului comitat, ca de altfel și în celelalte unități administrativ teritoriale, determinând destrămarea lui. Drept urmare, pe parcursul lunii noiembrie s-au putut constitui noi organe locale ale puterii de stat sub forma consiliilor naționale.

Creindu-și gărzile naționale proprii, au putut prelua puterea în a doua jumătate a lunii noiembrie. Subordonate Consiliului Național Român Central care de la 1 noiembrie și-a stabilit sediul la Arad, ele au permis în ultima decadă a aceastei luni organizarea alegerii deputaților pentru Marea Adunare Națională cu rol de parlament lărgit. Aceasta se va întruni de la 1 decembrie 1918 la Alba Iulia și va vota Unirea cu România a tuturor comitatelor cu populație majoritară românească din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș¹².

NOTE

¹ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania, vol. II, București 1979, p. 214 – 1215 și 314 – 315.

² Idem, p. 339-341 și 382-383.

³ Idem, p. 322-343; *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania, vol. III, București 1982, p. 228-229 (în continuare prescurtat: *Documente*).

⁴ *Documente*, vol. II, p. 431-432.

⁵ Idem, vol. II, p. 347-348 și vol. III, p. 122-124.

⁶ Idem, vol. II, p. 214-215, 262-266 și 394-401.

⁷ Idem, vol. II, p. 400-401 și vol. III, p. 17-40 și 283-284.

⁸ *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române*. C. Transilvania, vol. IV, București 1988, p. 252-265.

⁹ *Documente*, vol. II, p. 214-215.

¹⁰ Idem, vol. III, p. 353-354.

¹¹ Idem, vol. II, p. 40 și 148-153.

¹² L. Botezan și C. Enea, *Acțiuni revoluționare ale țărănimii din județul Arad în preajma Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia*, în *Ziridava*, VII, 1977, p. 221-247.

DIE BAUERNBEWEGUNGEN AUS DEN ARADER DÖRFERN GEGEN DIE NOTARE UND BÜRGERMEISTER IM FRÜHJAHR 1848, EINLEITUNG DER EREIGNISSE AUS DEM HERBST DES JAHRES 1918, WELCHE DIE GROSSE VEREINIGUNG ERLEICHTERTEN (Zusammenfassung)

Auf dem Gebiet des Komitates Arad ereigneten sich im Frühjahr 1848, in grösserem Umfang als in anderen Gerichtsbezirken aus dem Westen Siebenbürgens oder aus dem Banat, Bauernbewegungen für die Absetzung der Notare und Bürgermeister. Die Dokumente liefern Informationen über derartige Begebenheiten im Falle folgender rumänischer Gemeinden oder jener wo die Mehrheit der Bevölkerung rumänisch war: Curtici, Cuvin, Macea, Pecica, Semlac, Șomoșcheș, Vârșand usw. Die Massenaktionen veranlassten die Ersetzung der ungarischen oder magyarisierten Notare mit rumänischen Intellektuellen, welche auch die offizielle ungarische Sprache kannten. In der Regel, wurden gleichzeitig auch die Bürgermeister abgesetzt, gleichgültig ob diese derselben Ethnie angehörten oder nicht, weil sich alle vor 1848 als servile Instrumente des alten Regimes erwiesen hatten. In der Gemeinde Vârșand verwandelte sich die Bewegung in einen Aufstand und saldierte sich nicht nur mit der Agression des Notaren sondern auch des Fronherren (*judex nobilium*) des Bezirkes, weil dieser versucht hatte die Absetzung des Notars zu verhindern. Das Innenministerium von Pest erteilte den Komitatsbehörden den Befehl eine von 150 Soldaten begleitete Untersuchungskommission zu

schicken. Auf Grund der durchgeführten Untersuchung, folgte ein Prozess am Gerichtshof aus Arad. Neun von 25 Angeklagten wurden zu Gefängnisstrafen von einem bis zu sechs Monaten verurteilt. Durch seinen Ablauf wird der Aufstand von Vărșand die übermässige Ausbreitung der revolutionären Aktion der Bauern aus Siebenbürgen, Banat, Crișana und Maramuresch im November 1918 voraussagen. Diese werden den von Notaren, Militärrichtern und Gendarmen vertretenen lokalen österreichisch-ungarischen Staatsapparat vernichten und somit die Grosse Vereinigung vom 1. Dezember 1918 ermöglichen.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA STRUCTURII ETNICE A COMITATULUI ARAD ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

CORNELIU PĂDUREAN

Structura etnică a comitatului Arad în secolul al XIX-lea este rezultatul evoluției sale istorice. Intrarea comitatului Arad în urma păcii de la Karlovitz(1699) sub stăpânirea habsburgică și politica de colonizări inițiată de stat dar și de persoane particulare, au modificat tabloul etnic al comitatului, care a fost și a rămas unul fundamental românesc.

În secolele XVIII-XIX peisajul etnic al comitatului Arad devine mai variat. Prezența alături de români a sârbilor, a germanilor, slovacilor și evreilor, precum și întărirea elementelor maghiare în secolul XIX, mai ales după realizarea dualismului austro-ungar, au transformat comitatul Arad într-un spațiu plurietic, în consecință și multiconfesional. Această multiculturalitate continuă să se mențină și în zilele noastre, deși etnia germană este aproape dispărută din cadrul județului Arad. Diminuarea ponderii acestei etnii în structura etnică a comitatului și apoi a județului a început încă din a doua jumătate a secolului XIX.

Prin colonizările efectuate, instaurarea stăpânirii habsburgice, la sfârșitul secolului al XVII-lea, a însemnat realizarea pe parcursul următoarelor două secole a unei pigmentări etnice a populației din cuprinsul comitatului. Astfel, încă în secolul al XVIII-lea s-a conturat compoziția sa etnică, care a rămas aceeași și în veacul următor. Secolul XIX a adus modificări doar din perspectiva ponderii unora sau altora dintre grupurile etnice prezente. Modificări semnificative apar în privința valorii procentelor înregistrate de statisticile oficiale în dreptul etniilor din comitat, mai ales după anul 1867, când este inaugurată de către autoritățile maghiare o politică demografică menită să modifice ponderea elementului maghiar și compoziția etnică a diferitelor teritorii din cuprinsul Transilvaniei¹. La această politică trebuia să-și aducă contribuția și Oficiul Central Regal de Statistică înființat, poate nu întâmplător, tocmai în anul realizării dualismului, și pus sub conducerea unui demograf, în persoana lui Keleti Károly². Cu toate modificările intervenite pe parcursul timpului, comitatul Arad a rămas prin structura sa etnică un comitat românesc, ponderea românilor necoborând niciodată sub valoarea de 50%.

Tabelul nr.1, întocmit pe baza datelor furnizate de lucrarea geografico-statistică a lui Fényes Elek³ și a statisticilor oficiale rezultate din cele patru recensăminte dintre anii 1869-1900⁴, prezintă structura și evoluția ponderii etniilor din comitatul Arad în secolul XIX.

Înainte de a intra în analiza mai amănunțită a tabelului, se impun câteva constatări de ordin general. Documentele statistice oficiale maghiare au exclus din structura etnică a comitatului Arad, dar și a celorlalte unități administrativ-teritoriale ale Ungariei, pe evrei și țigani. Recensămintele organizate de

autoritățile maghiare, începând cu cel din 1869, îi includ pe evrei la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară⁵. În cazul țiganilor, în ciuda faptului că prezența lor este semnalată de registrele parohiale de stare civilă, aceștia sunt incluși la rubrica „alții”⁶. În orașul Arad țiganii aveau chiar un cartier al lor cunoscut sub numele de „Kekecs” sau „Ujbécs (Viena Nouă)”⁷. De asemenea mai precizăm că datele preluate din lucrarea lui Fényes Elek și indicate de noi pentru anul 1839 (anul apariției lucrării) sunt anterioare acestui an și cu siguranță nu sunt întru-totul exacte. Populația de 219.176 de suflete la care se referă cifrele amintite de Fényes Elek, este se pare corespunzătoare anului 1830. În lucrarea *A történeti statisztika forrásai*⁸, populația comitatului Arad este de 219.089, în timp ce pentru anul 1839 aceeași lucrare precizează o populație de 251.600 locuitori. Cu toate acestea, am inclus în tabel cifrele respective, pentru a putea să ne formăm, chiar cu riscul unor aproximări, o imagine asupra structurii etnice și a ponderii pe care o aveau diferitele etnii în primele decenii ale secolului XIX în cadrul populației din comitatul Arad.

Revenind la Tabelul nr.1, după cum observăm, conform lucrării lui Fényes Elek, ponderea cea mai mare era deținută de români care reprezentau 73,63%, urmați de maghiari cu 14,58%, germani cu 7,77%, sârbi cu 2,57%. Valorile înregistrate de evrei 0,7% și slovaci 0,68%, sunt deocamdată aproape nesemnificative. Constatăm de asemenea că pe parcursul secolului toate etniile, cu excepția sârbilor, înregistrează o creștere a valorilor brute. La recensământul din anul 1869, cele mai spectaculoase creșteri sunt consemnate în cazul maghiarilor și al germanilor, care practic își dublează numărul, sporindu-și astfel contribuția la structura etnică a comitatului. Amintim cu această ocazie și că pentru anul 1869 în cifra indicată în dreptul comitatului este inclusă și populația orașului Arad. Maghiarii ajung să reprezinte 22,21%, iar germanii 12,98% din populația comitatului, în timp ce românii, deși își sporesc numărul cu valori peste cele ale celorlalte etnii, dețin o pondere de doar 63,89%. Sunt creșteri de aproape 8% în cazul maghiarilor și scăderi de peste 10% în cazul românilor. Chiar dacă admitem că datele furnizate de Fényes E. nu sunt întru-totul exacte, totuși diferențele sunt, am putea spune, suspect de mari, mai ales că urmărind în continuare tabelul, nu mai întâlnim până la sfârșitul secolului asemenea fluctuații notabile. Menționăm că datele statistice pentru structura etnică a comitatului Arad au fost preluate din volumul I pe anul 1893 a publicației anuale *Magyar Statisztikai Közlemenyek. Új folyam*, care prezintă sintetic rezultatele recensământului din 1869-1870. De aceea ne asociem și noi opiniei exprimate de Ioan Bolovan, unul din cei mai avizați cercetători ai fenomenului demografic transilvan, conform căreia în anul 1893 a fost „confecționată” o structură etnică pentru anul 1869, care să fie favorabilă etniei maghiare, etnie dominantă doar din punct de vedere politic⁹. Autoritățile maghiare aveau interesul să demonstreze, afirmă cercetătorul mai sus amintit, că încă înainte de realizarea dualismului, națiunea maghiară deținea o pondere mărită în teritoriile care i-au revenit spre administrare după 1867. De aceea,

Tabelul nr. 1. Structura etnică a comitatului și orașului Arad în secolul XIX

	A N U L																			
	1839*				1869				1880				1890				1900			
	Comitat		Orașul Arad**		Comitat***		Orașul Arad**		Comitat		Orașul Arad		Comitat		Orașul Arad		Comitat		Orașul Arad	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
Români	161.790	73,63			194.711	63,89			185.960	69,28	6.613	18,59	201084	66,68	7.873	18,72	214.031	64,67	8.816	16,35
Maghiari	32.040	14,58			67.707	22,21			49773	18,59	20.516	57,7	60879	20,18	25.901	61,59	71.710	21,7	37.935	70,37
Germani	17.087	7,77			39.581	12,98			26.537	9,99	5.618	15,8	31677	10,5	5.626	13,37	34.477	10,43	5.151	9,55
Slovaci	1.500	0,68			1.614	0,52			2593	0,96	462	1,29	3799	1,25	358	0,85	5.300	1,6	266	0,49
Sârbi	5.650	2,57			1.036	0,33							496	0,16	1.704	4,05	288	0,08	1.389	2,57
Croați	-	-			-	-			474***	0,17	1.742***	4,89	52	0,01	25	0,05	670	0,2	32	0,05
Ruteni	-	-			60	0,07			100	0,03	-	-	195	0,06	4	0	192	0,05	4	0
Evrei	1.549	0,7			-	-			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Străini	-	-			-	-			128	0,04	1	0	2	0	-	-	-	-	-	-
Alți	-	-			-	-			2844	1,05	604	1,69	3.361	1,11	561	1,33	3.732	1,29	310	0,57
TOTAL	219.716	100			304.713	100			100	35.556	100	301.545	100	42.052	100	330400	100	53.903	100	

Surse: Fényes Elek, *Magyarország és a hozzá Kapcsalt...*, p. 452; *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új falyam, I Kötet, Budapest, 1893, p. 121*, 126*, 127*; *Magyar Statisztikai Evkönyv*. Új falyam, VIII, 1900, Budapest, 1901, p. 21*; *A Magyar Korona Országaiak Helysejnévtára*, Budapest, 1892, p. 30-43.

* Datele sunt orientative;

*** Sunt probabil incluse și valorile orașului Arad;

** Nu deținem date;

**** Sunt incluși și croații.

în rândul maghiarilor au fost incluși evreii, armenii și ȝiganii. Artificiile statistice se alătură astfel celorlalte măsuri luate de autoritățile maghiare pentru consolidarea propriei lor etnii în detrimentul celorlalte¹⁰.

Urmărind în continuare evoluția ponderii etniilor care compuneau populația comitatului Arad, observăm că românii între 1869-1900 își sporesc numărul cu 9,92%, de la 194.711 persoane în 1869 la 214.031 în 1900. Ponderea lor în structura etnică a comitatului crește de la 63,89% la 64,67%. În cazul germanilor se înregistrează o scădere numerică între 1869-1900, ponderea lor scăzând de la 12,98% la 10,43%. Situația este explicabilă în condițiile în care fenomenul emigrației a contribuit din plin la diminuarea ponderii lor.

Dacă până la jumătatea secolului XVIII, sârbii au constituit în cadrul comitatului Arad un grup etnic destul de reprezentativ, după desființarea regimentelor de graniță ponderea lor s-a micșorat în permanență, ajungând în anul 1900 să reprezinte doar 0,08% din populația comitatului.

În privința maghiarilor, în anul 1869 au fost contabilizate, după cum am văzut, 67.707 de persoane, numărul acestora crescând până la sfârșitul secolului XIX, statisticile consemnând un număr de 71.710. În consecință, maghiarii reprezentau în anul 1900, 21,7% din populația comitatului. Pe lângă precizările de mai sus, în legătură cu creșterea numărului și a ponderii maghiarilor în cadrul compoziției etnice a comitatului, trebuie să amintim și rolul colonizărilor cu populație maghiară efectuate în secolulul al XIX-lea¹¹. În privința celorlalte etnii se observă o creștere a ponderii slovacilor, mai ales după anul 1870, când s-au făcut noi colonizări la Semlac¹², Țipari (1883), Medyesegyhaza (1881-1882).

Deși evreii nu au fost cuprinși în statisticile oficiale după 1867, având în vedere confesiunea acestora, putem aprecia incluzându-i și pe cei care au trecut la religia romano-catolică, că numărul lor a crescut de la 3.418 în anul 1851 la 10.000 de persoane¹³, ponderea lor fiind de aproximativ 3%, în anul 1900.

Să urmărim în continuare structura etnică a plășilor comitatului Arad, identificând și zonele de concentrare ale diferitelor etnii. Așa cum rezultă din Tabelul nr. 2 românii se aflau majoritari în 8 din cele 10 plăși ale comitatului. În toate acestea, cu excepția Plasei Elek, ei depășeau 50 de procente. Concentrarea cea mai mare a acestora, de 98% era în Plasa Hălmagiu, urmată de plasele Târnova cu 92% și Sebiș cu 89,5%. Deci zonele geografice cele mai locuite de români erau cele de deal și de munte. În schimb, maghiarii și germanii au populat mai ales zona de câmpie. Primii dețineau majoritatea în plășile Arad și Pecica, fără însă să depășească valoarea de 50%. Cei mai numeroși erau germanii, 29,7% în Plasa Elek și 25,5% în Plasa Șiria. Tabelul Remarcăm de asemenea, că sârbii locuiau doar în patru plase, iar cele mai eterogene erau plasele Elek cu 6,6% și Pecica cu 7% „alte naționalități”.

Tabelul nr.2. Structura pe etnie a plășilor comitatului Arad la 1900 (în %)

Etnia/ Plasa	Români	Maghiari	Germani	Sârbi	Alții
Arad	34	44,2	18	2	1,8
Ineu	82	14	1	1,7	1,3
Sebiș	89,5	7,7	1	-	1,8
Elek	38	26,7	29,7	-	6,6
Chișineu Criș	59	35,5	3,5	-	2
Hălmagiu	98	1,5	-	-	0,5
Pecica	31,2	49,7	11,5	1	7
Radna	89,2	4,7	4,5	0,5	1,1
Târnova	92	6	1,2	-	0,8
Șiria	54,7	18	25,2	-	2,1

Sursa: Arad Vármegye és Arad Szab. Kir. Város Nepрызti Leirása (coord. Somogy Gyula), Arad, 1912, p. 98.

De fapt în rândul acestora trebuie să-i numărăm mai ales pe slovaci care nu au fost cuprinși separat în statistică.

Tabloul etnic al comitatului mai trebuie completat cu evreii, care locuiau în toate plășile comitatului și care din motive amintite mai sus au fost incluși în rândul vorbitorilor de limbă maghiară.. Să amintim și de țigani, chiar dacă nu apar nici aceștia în statistici¹⁴ din aceleași motive, și care cu siguranță erau prezenți, având în vedere psihologia acestei etnii, în zona de câmpie a comitatului, mai cu seamă în Plasa Chișineu Criș, localitatea Pădureni. Majoritatea acestora erau maghiarizați, așa cum s-a întâmplat și cu cele câteva sute de italieni, boemieni și alte etnii aduse aici mai ales de necesitățile industrializării.

Fără să absolutizăm următoarea observație pe care o vom face, urmărind datele furnizate de statistica oficială, putem să constatăm că între structura etnică și cea confesională a comitatului există o concordanță relativă. Este însă destul de dificil să punem semnul egal între naționalitate și confesiune. Dacă românii erau fie ortodocși fie greco-catolici, maghiarii puteau fi romano-catolici, reformați și evanghelici, germanii erau de confesiune romano-catolică și evanghelică, slovacii fiind și ei evanghelici.

Să urmărim în continuare însă corespondența între naționalitate și religie în cazul românilor, conform datelor de la recensământul din anul 1900. Românii ortodocși împreună cu românii greco-catolicii reprezentau la data efectuării recensământului 217968 de suflete¹⁵. Conform Tabelului nr.1 românii la acea dată reprezentau 214.031 de persoane. Rezultă o diferență de 3.937 de indivizi care din diferite motive s-au declarat sau au fost declarați maghiari. Aceeași situație este identificabilă și la nivelul orașului Arad. Urmând aceeași cale de calcul ca și în cazul comitatului, ortodocșii români și greco-catolicii reprezentau la Arad tot în anul 1900, 11.999 persoane¹⁶ în timp ce recensământul consemna, așa după cum se vede din același Tabel nr.1, doar 8.816 români.

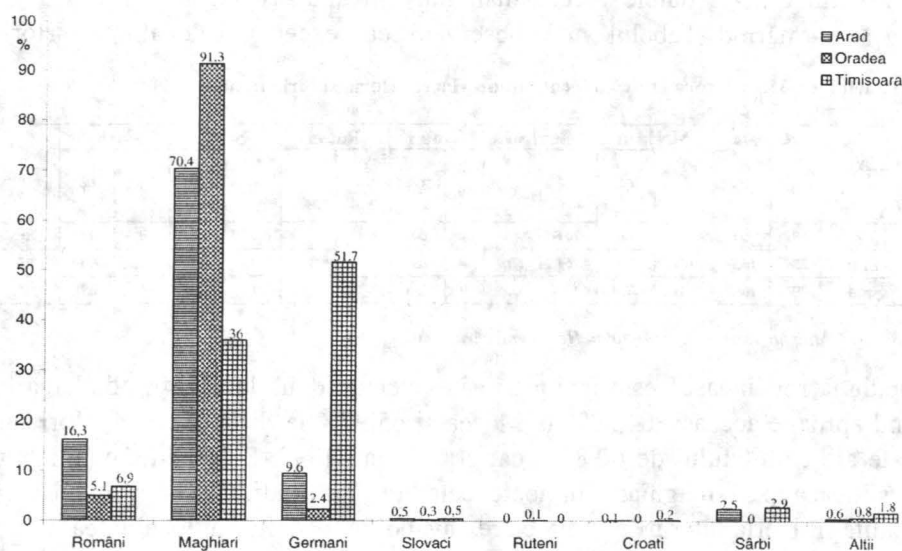
Înseamnă că 3.183 de persoane au fost incluse în rândul maghiarilor. Dacă am reface calculele și am utiliza valorile date de structura confesională, am constata că românii ar fi reprezentat în orașul Arad 22,26% și nu 16,3%, iar maghiarii fără cei 3183 de ortodocși și greco-catolici și cei peste 6.000 de evreii, ar fi fost doar 28.752 de persoane, ponderea lor ar fi fost doar în jur de 53,34% și nu de 70,4% cât au consemnat statisticile maghiare. Dacă am aplica aceeași logică și pentru comitat, atunci ponderea românilor ar fi de 65,97% în loc de 64,67%, iar a maghiarilor care conform recensământului au fost cotați cu 21.7%, ar fi de aproximativ 20,51%. Același fenomen a fost identificat și în cazul Transilvaniei, unde diferențele între numărul românilor și cel al ortodocșilor și al greco-catolicilor împreună, este chiar mai mare decât în cazul comitatului Arad.. Spre exemplu, pentru anul 1880 au fost identificate următoarele diferențe: în comitatul Ciuc de 4,2%, comitatul Trei Scaune de 6,3%, iar în cazul comitatului Odorhei, românii au fost cu 2,9% mai puțini decât cei declarați ortodocși și greco-catolici¹⁷.

Apreciem că cifrele, chiar aproximative, stabilite de noi sunt mult mai apropiate de realitate, având în vedere printre altele și faptul că la începutul secolului XX, orașul Arad devine în cadrul luptei naționale promotorul activismului politic românesc, centrul de coordonare a acțiunii românilor din Transilvania pentru drepturi naționale. Ori fără existența unei numeroase și relativ înstărite populații românești care să susțină acțiunile românilor din Transilvania, orașul Arad nu ar fi putut să joace acest rol¹⁸.

În privința compoziției etnice a orașului Arad, menționăm doar că el urmează tendințele consemnate la nivelul comitatului. De asemenea, precizăm că la începutul secolului XIX, chiar dacă nu deținem date despre structura etnică, putem afirma pe baza compoziției confesionale că era un oraș dominat de sârbi și români. Pe parcursul secolului însă, orașul Arad a suferit un proces de maghiarizare, care a determinat schimbarea structurii etnice a orașului. Maghiarii dețineau în anul 1900 conform statisticilor maghiare peste 70% din populație, dar în realitate ponderea lor era mult mai mică, dacă avem în vedere raportul dintre etnie și confesiune. În același timp, ponderea tuturor celorlalte etnii a înregistrat, așa cum rezultă din Tabelul nr.1, scăderi mai mari sau mai mici. Pe de altă parte, a sporit în mod constant ponderea românilor, a maghiarilor, sârbilor și a evreilor care locuiau în oraș, în raport cu conetnicii lor din comitat. Spre exemplu, își aveau domiciliul în orașul Arad majoritatea covârșitoare a sârbilor(82,82%) și peste 50% de evreii care locuiau în comitatul Arad.

Fenomenul de maghiarizare a structurilor etnice ale orașelor din Transilvania, incluzând aici și Aradul, a fost analizat printre alții de Ștefan Manciulea¹⁹ fiind confirmat și de cercetările mai noi²⁰. Pentru a vedea unde se situa orașul Arad în raport cu orașele vecine, Oradea și Timișoara, din punct de vedere al compoziției etnice, am întocmit graficul de mai jos.

Structura etnică a orașelor Arad, Oradea și Timișoara la 1900(în %)

Surse: *A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlalása*, első rész. *A népesség általános leírása községenként* Budapest, 1902

Din datele cuprinse în grafic constatăm că ponderea cea mai mare la Arad și Oradea o aveau maghiarii, în ultimul oraș ei deținând chiar o majoritate covârșitoare de 91,3%. La Timișoara în schimb, germanii reprezentau cu cele 51,7% majoritatea populației. Dintre cele trei orașe, la Arad erau cel mai bine reprezentați românii. Cel mai cosmopolit oraș se dovedea a fi Timișoara, cu cele 1,8% pe care le dețineau diversele etnii, nenominalizate de statistică.

Guvernanții maghiari vedeau orașele ca pe un fel de laboratoare de asimilare a etniilor nemaghiare care locuiau în jurul acestora. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea maghiarizarea în orașe a reușit mai ales asupra etniilor cu o pondere mai mică. Astfel a suferit un proces de asimilare o parte a burgheziei sârbești, negustorii macedo-români veniți aici încă din secolul XVIII, sârbii din orașele bănățene, o parte a evreilor, dar și românii din orașele industrializate²¹. Puterea statului maghiar s-a bazat tocmai pe centrele urbane maghiarizate.

Ponderea populației maghiare în orașele ardelenе atinge astfel în anul 1910 valoarea de 60,8%. Este rezultatul tendinței de scădere a ponderii populației românești și germane manifestată începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, când românii și germanii reprezentau încă majoritatea²².

Înainte de a încheia succinta noastră analiză asupra structurii etnice

a comitatului Arad, să vedem unde se plasau din această perspectivă trei localități rurale din cadrul comitatului Arad. Pentru a ilustra compoziția lor etnică am utilizat datele recensământului din anul 1890.

Urmărind Tabelul nr.3 observăm că, exceptând localitatea Horia,

Tabelul nr. 3. Structura etnică a localităților Macea, Horia și Șiria în anul 1890

Etnia/ Localita- tea	Români		Maghiari		Germani		Slovaci		Ruteni		Sârbi		Alți		Total
	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	nr.	%	
Horia	56	268	19	09	2008	96,16	1	004	-	-	-	-	4	019	2088
Macea	2380	64,39	641	17,34	664	17,69	14	0,37	3	008	1	002	3	008	3696
Șiria	3926	66,97	1062	17,84	914	15,35	9	0,15	-	-	6	01	34	057	5951

Sursa: *A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára*, Budapest, 1892

populația românească este majoritară în celelalte două localități, ponderea lor fiind aproape aceeași: 64,39% la Macea și 65,97% la Șiria. Aceste valori sunt peste ale comitatului de 60,81% cât era în anul 1890. Sub media comitatului se situează însă maghiarii în toate cele trei localități. Desigur, în privința localității Horia lucrurile sunt clare, având în vedere că localitatea a fost colonizată de germani. Macea și Șiria se încadrează însă în modelul structurii etnice a comitatului.

Remarcăm valorile aproape identice înregistrate de populația maghiară la Macea (17,34%) și Șiria (17,84%). Precizăm că localitatea Șiria, era compusă din două părți (română și maghiară). Cu toate acestea chiar și în partea maghiară, ponderea cea mai mare o aveau germanii care dețineau 44,86%, în timp ce maghiarii reprezentau 43,21%. În aceeași parte a localității, românii reprezentau 11,24%. În partea românească în schimb, maghiarii aveau o pondere de doar 5,58%.

Fenomenul consemnat la nivelul comitatului și orașului Arad în privința existenței unui număr mai mare de ortodocși și greco-catolici decât numărul românilor îl întâlnim și în cazul localității Șiria. Aici numărul ortodocșilor și al greco-catolicilor a fost de 3.973 de suflete în timp ce populația românească consemnată a fost de 3.926. Fără să avem date concrete, este de presupus că recensorii în cazul căsătoriilor mixte dintre români și maghiari să fi consemnat, mai ales dacă soțul era maghiar, întreaga familie ca fiind de etnie maghiară.

În cazul localității Horia, în privința structurii etnice, lucrurile sunt clare, având în vedere că localitatea a fost colonizată de germani. Aceștia reprezentau în anul 1890 în cifre brute și procente 2.008 (96,16%). După limba maternă pe care o vorbeau mai erau 19(0,9%) maghiari, 57(2,68%) români, 1(0,04) slovac și 0.19% alte etnii. La Șiria și Macea însă, situația se prezintă puțin diferit din punct de vedere etnic. Putem afirma, mai ales dacă adăugăm și cei 24 de evrei de la Macea și 100 de la Șiria, că structura etnică a celor

două localități se încadrează, cu mici excepții, în modelul comitatului. În privința ponderii diferitelor etnii, situația comportă unele diferențe determinate desigur de particularismul evoluției lor istorico-demografice. Am văzut că ponderea românilor și a germanilor este peste, iar cea a maghiarilor sub media comitatului, în cazul germanilor fiind chiar cu procente importante.

Așa cum am mai spus la începutul analizei structurii etnice a comitatului Arad și cum s-a dovedit pe parcursul acesteia, în ciuda tuturor încercărilor de manipulare a statisticii, a politicii de asimilare, mai ales a comunităților mici, structura etnică a comitatului, chiar dacă a înregistrat modificarea unor valori, a rămas neschimbată pe parcursul secolului XIX. În nici un moment, toate etniile luate la un loc nu au depășit populația autohtonă, care indiscutabil a fost cea românească.

NOTE

¹ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p. 201

² *Ibidem*, p. 194

³ Elek Fényes, *Magyarországnak és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben*, vol.IV, Pesta, 1839, p.448-479

⁴ *Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31 X 1957*, Wien, 1859; *A magyar szent Korona országában az 1870 év elején Vegrehajtott népszámlálás eredményei hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, Pest, 1871; *A Magyar Korona országában az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, 1 kötet, Budapest, 1882; *A Magyar korona országában az 1881 év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, 2 kötet, Budapest, 1882; *Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam, I. Kötet*, Budapest, 1893; *A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, első rész. A népesség általános leírása községenként* Budapest, 1902; *A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára*, Budapest, 1892; *A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve*, I évfolyam, Budapest, 1912

⁵ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p.196

⁶ *Ibidem*

⁷ Somogyi Gyula, *Arad Szab. Kir. Város Leírása*, Arad, 1913, p. 90

⁸ *A történeti statisztika forrásai*, szerk. Kovácsics József, Budapest, 1957, Anexe

⁹ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p. 198

¹⁰ A se vedea în privința politicii de maghiarizare și lucrarea datorată cercetătorilor clujeni Gelu Neamțu și Nicolae Cordoș, *The Hungarian Policy of Magyarization in Transylvania, 1867-1918*, Cluj-Napoca, 1994

¹¹ Șt. Marinescu, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX – lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în *Ziridava*, XIX-XX, 1996, p.; Roz, A, Kovách, G, *Dicționarul istoric al localităților din județul Arad*, Arad, 1997, passim

¹² În anii 1870 au fost colonizați la Semlac aproximativ 300 de slovaci de confesiune greco-catolică, apud Ián Sirácky și colab., *Slováci vo svete*, vol. I., Martin, 1980,

¹³ *Istoria evreimii arădene*, Arad, 1996. p. 60

¹⁴ În anul 1893 a fost inițiat un recensământ al acestei etnii, apud I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p. 197

¹⁵ *A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása*, első rész. *A népesség általános leírása községenként*, Budapest, 1902, p.432-439

¹⁶ *Ibidem*, p.439

¹⁷ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p. 203, Tabelul nr. 41

¹⁸ V. Popeangă, *Aradul – centru politic al luptei naționale din perioada dualismului, 1867-1918*, Timișoara, 1978

¹⁹ Șt. Manciușea, *Die Städte Siebenbürgens*, în *Siebenbürgen*, Bukarest, 1943, p. 145

²⁰ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p. 207-208

²¹ Șt. Manciușea, *Die Städte ...*, p. 145

²² I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția...*, p. 207-208

*CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF ETHNICAL
STRUCTURE OF ARAD COUNTY IN THE 19TH CENTURY**
(Abstract)

The study reveals the ethnical structure of Arad county so as it developed itself in the 19th century. The structure was a result of the Austrian authorities' policy of colonization, policy which was continued after 1867 by the Hungarian authorities. The setting up of the Austro-Hungarian Dualism meant also the setting up of a demographical policy whose purpose was to change the ethnical structure of Transylvania and the weight of the Hungarian element. Therefore starting with the census from the year 1869 the Gipsies and the Jews are not registered as distinctive nations but are included to the speakers of Hungarian language.

The policy of changing the ethnical structure in the favour of the Hungarians gave results in towns. In 1839 the ethnical structure of Arad county was the following: 73,63% Romanians, 14,58% Hungarians, 7,77% Germans, 2,57% Serbians, 0,7% Jews and 0,68% Slovaks. At the census from 1900 the Romanians represented 64,67%, the Hungarians 21,7%, the Germans 10,43%, the Serbians 0,08%, the Jews 3% and the Slovaks 1,6%. In Arad town, in the year 1900 the Romanians represented only 16,35% while 70,37% of the population was Hungarian.

*The translation of the article into English was made by Alina Nicoleta Pădurean

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA STRUCTURII SOCIO-PROFESIONALE A COMITATULUI ARAD ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

CORNELIU PĂDUREAN

În cadrul unei analize demografice un rol important îl are și cunoașterea populației după categoriile sociale și ocupațiile existente într-un anumit moment al evoluției unei comunități locale, regionale sau a unei țări. Analiza structurii socio-profesionale este importantă și pentru cunoașterea vieții sociale precum și a tendințelor existente în domeniul economic.

Analiza nuanțată a compoziției sociale și profesionale a comitatului Arad, în prima jumătate a secolului XIX este limitată de inconsistența izvoarelor demografice. Pentru a doua parte a secolului însă, recensămintele efectuate ne oferă informații mult mai bogate referitoare la compoziția socio-profesională a comitatului Arad¹. Așa cum observa Ioan Bolovan, unul din tinerii istorici ai școlii clujene, specializat în probleme de demografie istorică a Transilvaniei, analiza comparativă a structurilor socio-profesionale din a doua jumătate a secolului XIX, în Transilvania și Ungaria, deci și în comitatul Arad, este mult îngreunată de faptul că nu s-a operat la fiecare recensământ cu aceleași concepte. De fiecare dată au fost introduse noi rubrici sau schimbată concepția și normele de întocmire a chestionarelor².

Ținând cont că informații, mai exacte și mai diversificate asupra structurii socio-profesionale a comitatului Arad, deținem începând cu recensământul din anul 1857, și că de o problematica socială și economică de sorginte capitalistă, specifică secolului XIX putem vorbi doar după revoluția de la 1848, analiza noastră se va concentra asupra celei de-a doua jumătăți a secolului XIX. Evoluția compoziției socio-profesionale a comitatului Arad între 1857-1900 este cuprinsă în Tabelele nr.1-4.

Urmărind Tabelul nr. 1, care cuprinde structura socio-profesională a comitatului Arad la recensământul din 1857, observăm că din întreaga populație, 184.046 de persoane (72,11%) nu aveau o ocupație definită sau erau în situația de a fi întreținuți. Populația activă era constituită, în concluzie, din 71.151 de locuitori (27,89%), deci sub 1/3 din populația comitatului. Din această populație activă, un număr de 54.014 (75,97%) era ocupată în agricultură. La același recensământ, în Transilvania, 83% din populație era în sectorul agricol. Se poate observa clar profilul agricol al comitatului, dar trebuie să menționăm și că 9,18% din populația activă era cuprinsă în industrie și meșteșuguri. Dacă îi mai amintim pe cei 1,26% din locuitori care activau în domeniul comerțului, pe cei 8,29% din serviciile domestice, cei 1,09% rentieri și cei 2,58% care practicau profesii intelectuale, avem imaginea unei societăți aflate la începuturile modelului capitalist, cu o economie agrar-industrială, ce se înscria treptat pe calea industrializării. Un document

Tabelul nr. 1. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1857

Sector	Ocupații, profesii	Comitat		Orașul Arad		Total		Total general	
		Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Profesii intelectuale	Preoți	297	0,13	36	0,13	333	0,13	1.838	0,72
	Funcționari	789	0,34	307	1,13	1.096	0,42		
	Artiști	43	0,1	146	0,54	189	0,07		
	Avocați și notari	37	0,1	78	0,28	115	0,04		
	Personal sanitar	48	0,1	52	0,19	100	0,03		
Agricultură	Proprietari de pământ	24.785	10,85	527	1,95	25.312	9,91	54.014	21,16
	Agricultori	9.615	4,21	216	0,8	9.852	3,86		
	Zilieri	16.557	7,25	2.293	8,5	18.850	7,38		
Industrie și meșteșugărie	Industriași și meșteșugari	2.346	1,02	1.348	5,0	3.694	1,44	6.536	2,56
	Muncitori necalificați	1.427	0,62	1.465	5,43	2.892	1,13		
Marinari	Marinari și pescari	1	0	18	0,06	19	0	19	0
Comerț	Comercianți	264	0,11	351	1,3	615	0,24	902	0,35
	Muncitori necalificați	120	0,05	167	0,61	287	0,11		
Reutieri	Proprietari de case și rentă	520	0,22	246	0,91	776	0,3	776	0,30
Servicii domestice	Slugi	4.364	1,91	1.541	5,71	5.905	2,31	5.905	2,31
Alte categorii	Bărbați peste 14 ani	14.754	6,46	439	1,62	15.193	5,95	184.046	72,11
	Femei și copii sub 14 ani	153.573	67,28	15.280	56,67	168.853	66,16		
Armată	Militari în termen	188	0,02	56	0,2	244	0,09	244	0,93
Total populație		228.230	100	26.959	100	255.197	100	255.197	100

Sursa: Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31 X 1857, Wien, 1859

întocmit de autoritățile comitatului Arad, în octombrie 1859, amintește de existența în cadrul comitatului Arad, incluzând și orașul Arad, a 76 de fabrici și a 666 de corporații de diverse meserii³. Același document preciza că „fabricile pentru care această regiune cu bogăția sa în lemn și apă este deosebit de favorabilă, sunt frânate de la o dezvoltare mai însemnată, doar de lipsa capitalului ieftin de exploatare”⁴.

Un aport important la înscrierea comitatului Arad pe culoarul industrializării, i-a revenit orașului Arad. Dacă în primele decenii ale secolului XIX, unii autori descriau orașul Arad ca pe o așezare în care locuitorii practicau cu succes mai ales agricultura, alături de meșteșuguri, comerț și transport⁵, după 1850 orașul Arad își schimbă treptat profilul. După cum rezultă din Tabelul nr.1, populația din oraș, cuprinsă în agricultură, era în număr de 3.036 de persoane, ceea ce reprezintă 27,01% din populația activă a orașului. În schimb, în domeniul industriei, a meșteșugurilor și comerțului erau angrenate 3.331 de persoane, care au însemnat 29,63% din populația ocupată. Avântul economic, care începea să se manifeste, este ilustrat și de raportul dintre populația activă și restul populației. Din totalul de 26.959 de locuitori, câți număra orașul Arad în anul 1857, 11.240 de persoane, adică 41,69% își asigurau veniturile ca urmare a încadrării lor într-o categorie ocupațională. Recensământul din anul 1857 surprinde, de fapt, momentul în care orașul începe să se detașeze de societatea tradițională de tip agrar, înscriindu-se pe linia dezvoltării capitaliste. În consecință, activitatea economică este tot mai „explozivă”. În anul 1859 spre exemplu, cifra de afaceri a orașului înregistrează o sumă importantă, de aproximativ 25 milioane florini valută vieneză⁶. Aradul a devenit până la sfârșitul secolului XIX un oraș modern, în plină dezvoltare, unul din centrele urbane cele mai importante din partea de vest a României de azi. Încă la 1846 un călător scria că „Aradul este cel mai frumos oraș, străzi frumos aranjate în majoritate pietruite, comerț vioi, un du-te-vino continuu pe străzi, numeroase prăvălii, dau aliura unui oraș mare”⁷.

A doua jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat pentru multe orașe care făceau parte din Ungaria, înscrierea lor în amplul proces al industrializării și urbanizării. Un rol important în derularea acestui proces l-a avut racordarea lor la rețeaua de cale ferată.

Construirea căii ferate a însemnat șansa sau lipsa de viitor în privința intrării în sfera modernizării capitaliste și a circuitului accelerat al pieții, în a doua jumătate a secolului XIX⁸. De avantajele oferite de calea ferată, sau bucurat mai ales orașele de câmpie. Astfel, alături de Arad, importante progrese realizează acum în privința industrializării și urbanizării, și orașe din vecinătatea sa precum Timișoara⁹ și Oradea¹⁰.

Recensământul din anul 1869, este din punct de vedere a structurii socio-profesionale a comitatului Arad, mai complet și mai variat decât cel din anul 1857¹¹. Apare spre exemplu o nouă rubrică, impusă probabil de

Tabelul nr. 2. Compoziția socio-profesională a comitatului și orașului Arad în 1869

Sector de activitate	Ocupații	Comitat	Orașul Arad	Comitat		Orașul Arad		Total		Creștere față de înregistrarea anterioară	
		Număr	Număr	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Profesii intelectuale	Preoți	338	50	2.640	0,87	1.328	4,05	3.968	1,30	2.130	115,88
	Funcționari	701	309								
	Cadre didactice	1.107	660								
	Literari	21	8								
	Artiști	166	128								
	Avocați și notari	128	90								
	Personal sanitar	176	83								
Agricultură și silvicultură	Proprietari	45.553	586	98.431	32,30	1.973	6,03	100.404	32,95	46.390	185,88
	Arendași	1.828	43								
	Administratori	328	36								
	Argași anuali	23.778	565								
	Zilieri	26.935	743								
	Vânătoare, pescuit	9	-								
Mănerit, siderurgie	Proprietari	1	1	370	0,12	3	0,00	373	0,12		
	Arendași	2	-								
	Funcționari	18	-								
	Muncitori	349	2								
Industria și meșteșuguri	Întreprinzători independenți	5.074	1.173	11.913	3,90	5.131	15,68	17.044	5,5	10.508	160,77
	Funcționari și muncitori	6.839	3.358								
Comerț	Comercianți independenți	1.213	686	1.925	0,63	1.145	3,49	3.070	1,0	2.168	240,35
	Funcționari	86	75								
	Muncitori	626	384								
Transporturi	Întreprinzători independenți	105	76	451	0,14	264	0,80	715	0,23		
	Funcționari	120	79								
	Lucrători	226	109								
Finanțe-Credit	Funcționari, personal servicii, muncitori	38	27	38	0,01	27	0,08	65	0,02	-	-
Reușieri	Reușieri	972	94	1.732	0,57	635	1,94	2.367	0,77	1.591	205,02
	Proprietari de case	760	541								
Alții	Servitori	16.245	5.357	16.245	5,33	5.357	16,37	21.602	7,08	15.697	265,82
Fără ocupații	Peste 14 ani	64.556	7.801	170.968	56,12	16.862	51,55	187.830	61,64	3.784	2,05
	Sub 14 ani	106.412	9.061								
Total populație		304.713	32.725	304.713	100	32.725	100	100	100	100	100

Sursa: A magyar szent Korona országában az 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei hasznos házi állatok kimutatásával együtt, Pest, 1871

realitățile economice ale întregului imperiu, referitoare la transporturi și la finanțe-credit. Urmărind Tabelul nr.2 putem să ne dăm seama de progresele economice ale comitatului și orașului Arad, din perspectiva analizei demografice. În raport cu recensământul din anul 1857, populația activă a comitatului a fost reprezentată de 116.883 de persoane, adică 38,35%, cu 10,46% mai mult decât la recensământul precedent. Aceeași tendință se înregistrează și în orașul Arad, unde populația activă a însemnat cifra de 15.863 de persoane(48,47%), creșterea față de anul 1857 fiind de 6,78%, ceea ce înseamnă că mărirea populației active s-a realizat și la nivelul mediului rural. În sectorul agricol ponderea celor implicați a crescut ajungând la 85,9% din populația activă. Remarcăm un spor numeric în privința proprietarilor agricoli, care de la 24.785 ajung să numere 45.553 de persoane. Aceasta echivalează cu un proces de fărâmițare a proprietății funciare, fenomen însoțit și de o creștere a păturilor sărace (a zilierilor și a argaților). Aceeași tendință este consemnată în Transilvania și în alte părți din imperiu¹².

În privința orașului Arad, interesul locuitorilor pentru practicarea agriculturii scade față de anul 1857. Doar 12,43% au fost implicați în acest domeniu al economiei orașului. În schimb, crește numărul celor care activau în domeniile specifice vieții urbane. Astfel, în domeniul industriei și al meșteșugurilor erau cuprinse 5.131 de persoane (32,34%). De fapt la nivelul întregului comitat acest sector înregistrează o creștere, cele 17.044 de persoane echivalând cu 14,58% din populația activă a întregului comitat împreună cu orașul Arad, față de 9,18% în anul 1857. Un alt segment socio-profesional care înregistrează importante sporuri, rezultat al dezvoltării acestui sector al economiei comitatului Arad, este cel al comercianților. În comparație cu recensământul din 1857 s-a înregistrat o creștere de 240,35%, aceasta însemnând în cifre brute o creștere cu 2.168 de persoane. Să remarcăm în acest context creșterea numărului comercianților din mediul rural de la 264 la 1.213 persoane, ceea ce exprimat în procente înseamnă o creștere de 459,46%. Este un semn evident al conectării gospodăriei rurale la economia de piață, al intensificării circulației monetare. Gospodăria țărănească depășește treptat, după secole de existență, autarhia economică. Prezența populației de confesiune izraelită, a evreilor, în aproape toate așezările comitatului, trebuie pusă în legătură cu acest fenomen. În comerțul orașului Arad activau 1.145 de persoane, care reprezentau 37,29% din comercianții comitatului. În raport cu populația activă a orașului, cei din domeniul comercial au însemnat 7,21%, față de 4,6% în 1857.

Creșteri semnificative, cu 115,88% au fost observate și în cazul profesiilor intelectuale. În întreg comitatul Arad au fost înregistrați 3.968 de practicanți ai unor profesii de acest gen, din care, așa cum rezultă din Tabelul nr.2. Marea majoritate a acestora o formau cadrele didactice. Intelectualii au reprezentat 1,3% din întreaga populație a comitatului și 3,39% din populația

activă. Desigur, în raport cu comitatul, în orașul Arad intelectualii reprezentau un segment socio-profesional mult mai important, ei însemnând 8,37% din populația activă a urbei. Remarcăm și creșterea numerică mai mare a unor categorii de intelectuali în cadrul comitatului, în raport cu orașul Arad. Spre exemplu, numărul artiștilor a sporit de la 43 la 166, a avocaților și notarilor de la 37 la 128, iar a personalului sanitar de la 48 la 176. Sunt semne neîndoielnice ale înscrierii societății arădene pe linia modernizării și în același timp a diversificării vieții cotidiene, fenomene care însoțeau sistemul economic bazat pe capital. Tocmai din structurarea tot mai accentuată a acestui sistem și din necesitățile cotidiene ale acestuia, apar noi categorii socio-profesionale. Este vorba de conturarea unor sectoare care încep să acționeze în domeniul transporturilor, (715 acele persoane reprezentând 0,61% din populația activă), a creditului și finanțelor (65 persoane din care 27 în orașul Arad). Aceleași semne ale modernizării, trebuie să le vedem și în reducerea numărului de funcționari, de la 789 la 701, și practic a stagnării numărului lor (de la 307 la 309) în cazul orașului Arad.

În ciuda crizei economice din deceniul opt, care alături de Transilvania și Ungaria a afectat și comitatul Arad, economia acestuia, inclusiv a centrului comitatens își continuă evoluția pozitivă pe care am remarcat-o în rândurile anterioare.

Deși nu avem la dispoziție pentru anul 1890 informații la fel de amănunțite ca de la recensămintele anterioare, totuși putem să urmărim evoluția principalelor categorii socio-profesionale.

Conform Tabelului nr. 3, față de anul 1869 au fost înregistrate creșteri importante. Precizăm că cifrele incluse în tabel cuprind atât populația activă, cât și cea întreținută. Cu toate acestea, se poate observa că procentul celor implicați în domeniul industriei, a mineritului și a transporturilor a fost mai mare, crescând cu 134,83% în comparație cu recensământul anterior. Numărul celor care activau în domeniul agriculturii a crescut cu doar 119,92%. Fără să mai insistăm și asupra altor date cuprinse în tabel, observăm că din totalul populației orașului Arad, peste jumătate, 51,87%, erau angajați și întreținuți din activitatea în industrie și transporturi.

Recensământul din anul 1900 ne oferă în schimb, în comparație cu cel din anul 1890, date mult mai exacte și variate. De asemenea, ne înfățișează importante modificări în structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad, precum și înscrierea clară în modernitate a societății arădene la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului următor. Să remarcăm pentru început, urmărind Tabelul nr.4, creșterea valorilor legate de populația activă. Cifra de 168.574 de persoane înseamnă că 43,66% din populația totală a comitatului îndeplinea o ocupație în urma căreia obținea un venit din care-și întreținea familia. În orașul Arad acest segment de populație avea o pondere și mai

Tabelul nr. 3. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la recensământul din 1890

Sector	Comitat		Orașul Arad		Total		Creșterea față de înregistrarea anterioară	
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Profesii intelectuale	4.635	1,54	3.193	7,59	7.828	2,27	3.860	97,27
Agricultură	217.047	71,98	3.750	8,94	220.806	64,26	120.402	119,92
Mănerit, industrie, transporturi	28.130	9,33	21.812	51,87	49.942	14,53	28.675	134,83
Rentieri	2.513	0,83	3.166	7,53	5.679	1,65	3.312	139,92
Zilieri	46.051	15,27	7.062	16,79	53.113	15,45	25.435	91,90
Total populație	343.597	100	42.052	100	-	-	-	-

Surse : Magyar Statisztikai Évkönyv. I-XX, Budán, 1872- Budapest, 1891

mare, atingând valoarea de 47,79%. Din acest punct de vedere putem afirma că au avut loc mutații în structurile mentale referitoare la poziția și rolul femeilor în societate. Fără să dispunem în acest moment al cercetării de date referitoare la structura pe sexe a populației active, cu siguranță că în rândul celor 26.887 de persoane care formau populația activă a Aradului, erau și numeroase persoane de sex feminin. Precizăm că în anul 1900 persoanele de sex masculin reprezentau în orașul Arad, după cum am văzut mai sus, 27.005 din populația orașului.

În continuarea analizei, consemnăm scăderea semnificativă a ponderii populației active din sectorul legat de agricultură, aceasta însumând 68,47% sau 70,55% din totalul populației existente la data recensământului în comitat. Aceste valori situau comitatul Arad sub procente înregistrate cu prilejul aceluiași recensământ în Transilvania unde, 77% din populația activă era cuprinsă în agricultură¹³. În orașul Arad, în acest sector erau angrenate 6,31% de persoane. Ele munceau mai ales în grădinarit, asigurând astfel necesarul de legume pentru locuitorii orașului.

Fenomenul diminuării ponderii populației urbane, care se ocupa cu agricultura, este în derulare, în ritmuri diferite, și în alte orașe. La aceeași dată, adică anul 1900, la Oradea, populația urbană angrenată în agricultură reprezenta 7,6% din locuitorii orașului¹⁴. La Debrețin însă, oraș tot de câmpie aflat la o distanță nu prea mare de Arad, cu același prilej, 28,2% din populație continua încă să se ocupe de agricultură¹⁵.

După agricultură, industria și meșteșugurile au devenit sectorul socio-profesional cel mai numeros, acestea absorbând 12,16% din populația ocupată a comitatului Arad. Acest procent dădea economiei comitatului un clar profil agrar-industrial. În consecință el se apropia mai mult de modelul de dezvoltare al zonelor din centrul și vestul imperiului decât de Transilvania, care nu avea decât 8,3% din populația cu venit cuprinsă în sectorul industrial-meșteșugăresc¹⁶. Din acest punct de vedere, orașul Arad ni se prezintă ca fiind un important centru industrial, în acest sector activând cele mai multe persoane, adică 36,16%. Și la Oradea acționau în acest sector la sfârșitul secolului XIX, 32,4% din populația urbană¹⁷. Situația este asemănătoare și la Timișoara¹⁸. Față de alte orașe din Ungaria, cele trei orașe din vestul României de azi, se pare că erau mai avansate în privința industrializării. La Debrețin, recensământul din anul 1900, a înregistrat doar 29,2% din locuitori ca fiind ocupați în industrie¹⁹.

Sporuri în cifre brute, care confirmă plasarea economiei comitatului Arad într-o economie bazată pe credit, pe circulația mărfurilor și a capitalului, sunt înregistrate în domeniul comerțului și al creditului, 5.459 persoane, adică 2,5%, al transporturilor 3.004(1,78%) persoane . Ponderea cea mai mare a acestor domenii o regăsim în economia orașului Arad, unde comerțul și creditul a inclus 8,43%, iar transporturile 6,42% din populația activă. Din această

perspectivă, orașul Oradea se situa înaintea Aradului, întrucât în domeniul comerțului și a creditului, erau cuprinși 12,5% iar a transporturilor 7,5% dintre orădeni²⁰. Mai aproape de valorile consemnate la Arad se afla Debreținul, unde își asigurau existența din cele două sectoare, respectiv din comerț și credit 7% iar din transporturi 6,4% din populație²¹.

În domeniul serviciilor publice și a liber profesioniștilor, acționau 1.752 de persoane, a căror pondere a sporit ușor față de anul 1869, fiind de 6,51%. Dezvoltarea economiei capitaliste se bazează pe existența unui surplus al forței de muncă ieftină și disponibilă oricând. Zilierii au reprezentat, în orașul Arad, 7,63% din segmentul activ al populației, iar în restul comitatului 3,66%. Sursa acestor zilieri o reprezentau categoriile sărace, fără pământ, din mediul rural, din care o parte au emigrat spre orașe. Și unii și alții prestau diferite munci ocazionale. Procentual aceștia au însemnat pe întreg comitatul Arad, inclusiv orașul Arad, 4,28%, valoare care se situează peste cea de 3,1%, consemnat în cazul Transilvaniei²².

Procesul de industrializare înregistrat de orașul Arad a însemnat cu siguranță și prosperitate pentru o parte a populației orașului, care-și putea permite să beneficieze de serviciile unor servitori/servitoare. Aceștia au reprezentat în anul 1900, 11,84%, cu mult peste cele 4,3% cât reprezentau împreună toți servitorii din mediul rural și urban. Și la această categorie socio – profesională, comitatul Arad se situa peste ponderea de 3,5%, pe care o avea în structura similară a Transilvaniei²³. Cu toate acestea, trebuie să constatăm faptul că în raport cu anul 1869 numărul servitorilor a înregistrat diminuări semnificative, de la 16.245 la 4.076 la nivelul comitatului, fără orașul Arad și de la 5.357 la 3.186 în cazul orașului Arad.

Modificările intervenite în structura socio-profesională a comitatului, dar mai ales în a orașului Arad sunt susținute de evoluția economică a zonei, o parte a produselor realizate aici fiind cunoscute pentru calitatea lor în întreaga monarhie austro-ungară. Dezvoltarea formelor de organizare a muncii bazată pe profit, precum și cererea de cereale care venea din cele două capitale ale imperiului, au transformat marile domenii arădene în unități agricole capitaliste, mica proprietate țărănească cuplându-se și ea treptat la cerințele unei economii dirijată de cerere și ofertă. Comitatul Arad era cunoscut la sfârșitul secolului XIX atât pentru calitatea cerealelor care se produceau aici, cât și pentru sectorul său zootehnic (păsări, porcine și bovine)²⁴. Foarte căutate erau pe piața europeană produsele din Podgoria Aradului, care au obținut recunoașterea internațională cu prilejul expozițiilor de la Paris și Budapesta²⁵.

Dacă la începuturile sale industria din mediul rural și urban s-a mulțumit cu prelucrarea materiei prime oferite de agricultură, până la sfârșitul secolului se va face pasul spre marea industrie. În anul 1892 și-a început activitatea fabrica de vagoane „Weitzer I”, care va plasa Aradul între orașele industriale importante ale monarhiei și apoi a României. La sfârșitul secolului

Tabelul nr.4. Structura socio-profesională a comitatului și orașului Arad la 1900

Domeniul	Comitat				Orașul Arad				Total				Total general	
	Cu venit		Întreținuți		Cu venit		Întreținuți		Cu venit		Întreținuți			
	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Agricultură, grădinarit și silvicultură	113.737	80,27	154.188	81,95	1.698	6,31	2.783	9,47	115.435	68,47	156.971	72,16	272.406	70,55
Minerit și siderurgie	54	0,03	145	0,07	2	0,00	1	0,00	56	0,03	146	0,06	202	0,05
Industrie și meșteșuguri	11.175	7,88	15.615	8,29	9.724	36,16	10.856	36,95	20.899	12,39	26.471	12,16	47.370	12,26
Comerț și credit	1.981	1,39	2.620	1,39	2.268	8,43	2.839	9,66	4.249	2,52	5.459	2,5	9.708	2,51
Transporturi	1.276	0,90	2.802	1,48	1.728	6,42	3.884	13,22	3.004	1,78	6.686	3,07	9.690	2,50
Servicii publice și liber profesioniști	2.149	1,51	3.721	1,97	1.752	6,51	2.587	8,80	3.901	2,31	6.308	2,9	10.209	2,64
Zilieri	5.199	3,66	6.406	3,40	2.053	7,63	2.922	9,94	7.252	4,30	9.328	4,28	16.580	4,29
Servitori	4.076	2,87	567	0,30	3.186	11,84	140	0,47	7.262	4,30	707	0,32	7.969	2,06
Alte ocupații și ocupații necunoscute	1.600	1,12	2.028	1,07	2.119	7,88	3.105	10,57	3.719	2,20	5.133	2,35	8.852	2,29
Armată	440	0,31	51	0,02	2.357	8,76	256	0,87	2.797	1,65	307	0,14	3.104	0,80
Număr populație	141.687	100	188.143	100	26.887	100	29.373	100	168.574	100	217.516	100	386.090	100

Sursa: A Magyarországnak 1900 évi népszámlálása, Elso resz. A népesség foglalkozása köségenként, Budapest, 1904

în orașul Arad funcționau 25 de fabrici, care absorbeau o parte importantă a forței de muncă²⁶. Sectorul industrial cunoaște progrese și în alte zone ale comitatului. În anul 1890 spre exemplu, la Gurahonț a fost înființată o fabrică de ciment²⁷.

Dezvoltarea economică a comitatului Arad a fost favorizată și de așezarea sa la întretăierea marilor căi comerciale, care legau centrul Transilvaniei de Ungaria și Austria, de Banat și Crișana. În consecință, căile de comunicații pentru circulația oamenilor și a mărfurilor au cunoscut o extindere corespunzătoare, mai ales după anul 1875, când a fost înființată Societatea „Căile ferate unite Arad și Cenad”²⁸.

La evoluția economică favorabilă a spațiului arădean a contribuit, desigur, și prezența unor instituții de credit. Acestea s-au concentrat, cum era și firesc, în orașul Arad, unde funcționau la sfârșitul secolului XIX șapte instituții de economii și credit²⁹. Instituții de credit au funcționat și în mediul rural cum a fost de exemplu „Mureșanul” din Radna³⁰. În acest context economic favorabil, comerțul cu diferite produse devine și el înfloritor, înființându-se o serie de societăți comerciale și depozite de mărfuri, care comercializau cereale, cherestea, vinuri etc³¹.

Continuând analiza noastră, fără să insistăm asupra acestui subiect, Tabelul nr. 4 ne poate oferi informații generale și asupra diversificării familiei diferitelor structuri socio-profesionale. Având în vedere procentul persoanelor întreținute, se pare că familii mai numeroase aveau cei care se ocupau cu agricultura, aceștia având nevoie de mai mulți membri în familie pe care să-i folosească la muncile specifice acestui domeniu. Observația este valabilă și pentru agricultorii și grădinarii din orașul Arad. O altă observație valabilă pentru ambele unități administrativ-teritoriale, îi are în vedere pe cei ce acționau în domeniul transporturilor, căruțașii care, întrețineau un număr aproape dublu de persoane. La polul opus, se situau servitorii/servitoarele care prin natura ocupației pe care o aveau, își întemeiau mai rar familii. Cei 3.186 de servitori din Arad, trebuiau să întrețină doar 140 de persoane, care cu siguranță, ținând cont că marea majoritate a servitorilor erau de sex feminin, erau copiii ilegiti ai acestora. La data de 8 decembrie 1856 spre exemplu, Szücs Therezia, de profesie „servilis”, dă naștere lui Alexandru, copil illegitim³², la fel fiind și cazul Annei Miron, „fecioară servitoare” din Arad, care o naște la data de 26 iulie 1878, pe Natalia, „din pat nelegitim”. Din păcate pentru ea, Natalia moare în data de 6 august același an³³. Și în restul comitatului situația este asemănătoare cu cea înregistrată în orașul Arad. Asupra problematicei familiei va trebui pe viitor să fie efectuate investigații mai complete. Ne mulțumim în această fază doar să semnalăm un aspect al acestui fenomen demografic.

Analiza efectuată cu ajutorul Tabelului nr.4, arată că populația comitatului și orașului Arad intra în noul secol cu structuri socio-profesionale

bine conturate, specifice unei societăți burgheze, aflate în prima fază a evoluției sale pe calea industrializării, translatând de la o societate tradițională spre una în care modernitatea câștigă tot mai mult teren.

NOTE

¹ *Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung von 31 X 1957*, Wien, 1859; *A magyar szent Korona országában az 1870 év elején* Vegrehajtott népszámlálás eredményei hasznos házi állatok kimutatásával együtt, Pest, 1871; *A Magyar Korona országában az 1881 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei, némely hasznos házi állatok kimutatásával együtt*, 1 kötet, Budapest, 1882; *A Magyar korona országában az 1881 év elején végrehajtott Népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*, 2 kötet, Budapest, 1882; *Magyar Statistikai Közlemények. Új folyam, I. Kötet*, Budapest, 1893; *A Magyar korona országainak 1900 évi népszámlálása, első rész. A népesség általános leírása községenként* Budapest, 1902; *A Magyar Korona Országainak Helysegnévtára*, Budapest, 1892; *A Magyar Városok Statisztikai Évkönyve, I évfolyam*, Budapest, 1912

² I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Cluj-Napoca, 2000, p.226–227

³ M. Timbus, *File inedite din trecutul meleagurilor arădene*, în *Ziridava*, XV- XVI, 1987, p. 417

⁴ *Ibidem*, p. 420

⁵ Fényes Elek, *Magyarország és a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben*, vol.IV, Pesta, 1839, p. 456

⁶ M. Timbus, *File inedite din trecutul ...*, p. 420

⁷ A. Zeiner, *Arad multja*, Arad, 1939, p. 120

⁸ J. Mazsu, Mazsu, J., *Urbanizare și dezurbanizare – caracteristicile dezvoltării Debreținului la cumpănă de secol*, în *Anuarul Institutului de Istorie*, XXX, Cluj-Napoca, 1992 p.15

⁹ *Timișoara. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p.113-122; Mihai Opriș, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1987, p. 105-150

¹⁰ *Istoria orașului Oradea* (coord.Liviu Borcea și Gheorghe Gorun), Oradea, 1995, p. 211-327

¹¹ I. Bolovan, *Transilvania între revoluția de la ...,*, p. 229

¹² *Ibidem*, p. 230

¹³ *Ibidem*, p. 233, Tabelul nr. 50

¹⁴ *Istoria orașului Oradea*,... p.225

¹⁵ J. Mazsu, *Urbanizare și dezurbanizare*,... p.18

¹⁶ I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la ...,* p. 233, Tabelul nr. 50

¹⁷ *Istoria orașului Oradea*,... p.236

¹⁸ *Timișoara. Pagini din trecut și de azi*, Timișoara, 1969, p.113-122; Mihai Opriș, *Timișoara. Mică monografie*,... p. 105-150

¹⁹ J. Mazsu, *Urbanizare și dezurbanizare*,... p.24

²⁰ *Istoria orașului Oradea*,... p.236

- ²¹ J. Mazsu, *Urbanizare și dezurbanizare...*, p.24
- ²² I. Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la ...*, p. 233, Tabelul nr. 50
- ²³ *Ibidem*
- ²⁴ *Aradul – permanență în istoria patriei* , Arad, 1978, p. 307
- ²⁵ *Ibidem*, p. 310
- ²⁶ *Arad. Monografia orașului*, Arad, 1999, p. 98; *Aradul – permanență ...*, p. 305
- ²⁷ C. Diaconovich, *Enciclopedia României*, vol. I, Sibiu, 1898, p.223
- ²⁸ *Aradul – permanență ...*, p. 308
- ²⁹ C. Diaconovich, *Enciclopedia României ...*, p. 223
- ³⁰ *Aradul – permanență ...*, p. 309
- ³¹ *Ibidem*, p. 309 – 310
- ³² D.J.A.N. Arad, *Fond Registre matricole de stare civilă*, Arad, Reg. nr. 118, p. 89
- ³³ D.J.A.N. Arad, *Fond Registre matricole de stare civilă*, Arad, Reg. nr. 47, p. 90 bis.

*CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF THE SOCIO-PROFESSIONAL
STRUCTURE OF ARAD COUNTY IN THE 19TH CENTURY**
(Abstract)

The author analyses the evolution of social-professional structures in Arad county, in the urban society in the second half of the 19th century. With the help of four tables, the author renders the at that time existing social-professional categories. His conclusion is, that at the beginning of the 20th century, Arad county and city had well shaped social-professional structures, specific to a bourgeois society on the its way to industrialization.

* The translation of the abstract into English was made by Alina Nicoleta Pădurean.

CONTRIBUȚII ARĂDANE LA FUNDAREA BĂNCII “ALBINA”

RADU ARDELEAN

La 14 martie 1872 – întâmplător acum 130 de ani, o cifră rotundă, fără a fi un jubileu – avea loc la Sibiu adunarea de constituire a băncii “Albina”, respectiv a “Institutului de credit și economii”, după titulatura oficială din Statute¹, care urma să-și înceapă funcționarea la 10 aprilie următor².

Voită după modelul instituțiilor de credit săsești (mai ales) și maghiare, “Albina” l-a avut ca inițiator pe rășinăreanul Visarion Roman, care fundase încă în 1867 în comuna sa “Societatea de păstrare și împrumut din Rășinari”, prima cooperativă românească de tip Schultze-Delitsch³. El a reușit să-i capaciteze pe liderii politici și de opinie ai românilor din Regatul ungar de atunci de viabilitatea proiectului, în urmare constituindu-se un comitet fondator și de inițiativă compus din Iacob Bologa, Timotei Cipariu, Paul Dunca, Ioan Hannia, Antoniu și Alexandru Mocioni, dintre care cei doi din urmă au avut un rol hotărâtor, izbutind să treacă, grație suprafetei și relațiilor lor, proiectul de Statute la Ministerul de Industrie și Comerț cu minime modificări⁴.

Întreprinderea nu viza doar un scop lucrativ, care, firește, era și acela avut în vedere, ci avea și o puternică încărcătură politico-națională. După scurta euforie din timpul regimului liberal și al Dietei “românești” de la Sibiu, românii s-au văzut din nou reduși după compromisul dualist (“Ausgleich”) la statutul de cetățeni de categoria a doua (dacă și aceea!). Nici vorbă deci a recupera handicapul lor economic cu ajutorul statului, care avea alți răsfățați. Rămăneau avizați la propriile forțe, câte erau acelea, putând doar profita de permisivitatea legislației economice, inspirate de un liberalism moderat și să-și edifice o “economie națională” (fenomenul a fost des vehiculat în publicistica epocii) *paralelă* cu cea a statului mașter. Osatura acesteia avea a fi sistemul de credit, inaugurat de “Albina”.

În deplină conștiință a importanței de ordin național a demersului lor, membrii comitetului fondator apelau la publicul românesc în vederea subscrierii de acțiuni într-un limbaj aproape patetic: “Îndemnați de trebuințele strigătoare ale poporului nostru după instituțiuni, cari să-i îmbunătățească starea sa materială; atrași de exemplele număroase ale altor țeri și popoare întru înființarea de reuniuni în toți ramii de ocupațiune omenească și împinși de patriotica dorință, de a contribui și noi [cu] grăunțele nostru de năsip la clădirea marelui edificiu al prosperității poporului și patriei noastre: ne-am asociat într-un comitet pentru fondarea unui <Institut de credit și economii> sub numele <Albina> [...]”, fiind convinși și voind să convingă “de marele folos, ce are s’aducă acest institut poporului nostru”⁵.

Retorica romantică mustea și din chemarea adresată de Vicențiu Babeș *Cătră onor. Public român!* În gazeta “Albina” din 10 august 1871: “Români din toate părțile, alegeți toți cu toții [sic! pt. alergați?], cu toate puterile voastre, și subscrieți acțiunii la <Albina>, căci aceasta este salvatoarea poporului nostru de jăfuirile străinilor și cumcă ea va prospera și va înflori, garanță ne este soliditatea întreprinderii, zelul, perseverența și caracterul prea stimatilor fondatori.

Române luminează-te și vei fi, voesce și vei putea!”⁶

“Prea stimații fondatori” la care făcea trimitere Babeș erau în primul rând Mocioneștii, al căror apropiat colaborator era și în considerația cărora propusese Visarion Roman ca banca să poarte același nume ca și gazeta pe care aceia o patronau. Propaganda făcută în paginile ei în favoarea institutului de credit a putut avea impact în zona de vest, respectiv în părțile arădene, în Zarand, Bihor și nordul Banatului, adică în marginile Episcopiei Aradului, căci la 1870 Consistoriul decisese ca “Albina” să devină “organ obligatoriu de comunicare pentru toate actele oficiale de interes bisericesc și școlar” ale Eparhiei⁷, iar Babeș chema la “sprijinirea institutului <Albina>, pe care am declarat-o și o declarăm de nou de soră a <Albinei> noastre”⁸. Inteligentsia românească era convocată de el să asigure succesul întreprinderii: “Remâne numai ca inteligența noastră română, mai vârtos cărturarii și învățătorii de prin sate, se lumineze poporul despre scopul acestui institut, despre marea idee a bine meritaților fondatori”⁹. Să notăm că Vicențiu Babeș absolvise Institutul Teologic arădan la 1844¹⁰ și a fost profesor la Preparandie între 1846 și 1849¹¹, având deci destui foști elevi între învățătorii din zonă, care-l stimau în asemenea măsură încât l-au ales președinte al “Reuniunii învățătorilor arădeni” înființată în aprilie 1872¹², aproape în același timp cu “Albina”. Babeș și mai mulți membri ai familiei Mocioni – care dețineau și întinse posesiuni în zonă, cum la Bulci – erau și membri ai Sinodului eparhial arădan, alt izvor de prestigiu și influență.

Se păsea însă pe un “teren nou” și “acțiunea pentru întemeierea celui dintâiu institut de credit al Românilor din patrie [Ungaria, n. mea R.A.] a avut foarte mult să se lupte cu acea frică de necunoscut și neîncrederea în puterile noastre proprii [...]”¹³; succesul ei a fost pus la un moment dat sub semnul întrebării – poate și datorită necoordonării informațiilor – astfel că membrii comitetului fondator s-au angajat să dubleze numărul de acțiuni subscrise, iar restul până la împlinirea capitalului constituit l-ar fi avansat Antoniu și Alexandru Mocioni¹⁴. Centralizarea finală a listelor de subscripție a dovedit însă că se achiziționaseră chiar mai mult de 3000 de acțiuni a 100 de florini. Era o sumă însemnată aceea ce revenea fiecărei acțiuni, chiar dacă trebuia răspunsă în rate, și subscriitorii vor fi cumpănit cu seriozitate asumarea riscului.

Comitetul fondator primea el însuși subscrieri, dar a delegat și un număr de plenipotențieri în acel scop. În părțile arădene¹⁵ s-au oferit, după

datele pe care le cunoaștem, nouă astfel de colectanți, respectiv un avocat (Lazăr Ionescu din Arad), trei notari comunali, un judecător, doi protopopi (Iosif Beleş de la Vărădia de Mureș, viitor vicar la Oradea și Ioan Groza de la Hălmagiu) și un comerciant din Lipova¹⁶, dar și, în condițiile în care funcționari români mai supraviețuiseră la începuturile dualismului, însuși vice-comitele Sigismund Popovici¹⁷ (care, el, poate, îi va fi capacitat și pe cei trei notari colectanți, ei înșiși subscriitori, alături de alți opt).

Colectanții au raportat între 2 și 108 acțiuni subscrise, detașându-se notarul Nicolae Filimon din Pecica (română) cu cifra cea mai mare, urmat de David Simion, comerciant din Lipova cu 50, Ioan Moldovan, notar din Șiria cu 24, Mihai Șerban, judecător în Nădlac cu 19, avocatul Lazăr Ionescu cu 11, pe când protopopul Iosif Beleş colecta numai 7, notarul Ioan Suciu din Socodor 5, iar protopopul Groza 2¹⁸ (din care una subscrisă de el!). În total 126 de acțiuni achiziționate potrivit acestui raport, dar 213 adăunând pozițiile din lista acționarilor unde apar cei din județul (actual) Arad¹⁹, diferența explicându-se prin cele colectate de vice-comitele Sigismund Popovici și subscrierile directe la comitetul fondator. Din cei 1098 de acționari inițiali, 99 au aparținut acestei zone, adică un procent de circa 9%, mai mare decât al populației regiunii raportat la cea totală românească.

Numărul de subscriitori s-a datorat desigur mai multor cauze, unele chiar imponderabile. În primul rând lichidităților disponibile ale unei populații din care majoritatea trăia la limita subzistenței sau în preajma ei, inclusiv în cazul intelligentsiei, care se străduia să mențină un standard din considerente de conveniențe sociale. Poate și din această cauză s-au evidențiat câteva localități-țintă, dintre care s-au detașat Pecica și Nădlacul. A mai fost la mijloc diligența (sau indolența) colectanților și forța lor persuasivă, întemeiată desigur în mare măsură pe prestigiul lor social în comunitățile respective.

La Nădlac, un “opid”, cu statut semi-urban, unde plenipotențiarul – judecătorul Mihai Șerban – a raportat colectarea a 19 acțiuni, au fost subscrise de fapt 74 – 21 de acționari, dintre care 3 cu câte 10 și alți 3 cu câte 5²⁰.

La Pecica (română), tot un “opid”, notarul Nicolae Filimon, însuși subscriitor a 5 acțiuni, raportase colectarea a încă 103; poate în alte localități, căci lista nominală consemnează 32 de subscrieri din partea a 13 optanți²¹. Dacă la Nădlac majoritatea absolută a acționarilor fondatori era alcătuită din agricultori (11 din 21, doar unul cu o singură acțiune, 5 cu câte 2, unul cu 3 și, cu totul notabil, câte 2 cu 5, respectiv 10), aceștia erau bine reprezentați relativ și la Pecica, fiind în număr de 5 (dintre care unul cu 5 opțiuni).

Dacă la Hălmagiu s-au colectat 6 acțiuni, la Chișineu-Criș 2, iar la Săvârșin numai 1, alte opiduri/târguri/târgușoare sunt pete albe pe harta fondatorilor, cum Sebiș, Pâncota, Curtici, ori chiar Ineu, cu statut orășenesc *ab antiquo*, deși comportau și acelea un procent semnificativ de populație românească și de *intelligentsie* aferentă. Dar Aradul însuși a subscris, prin 4 optanți, doar 14 acțiuni; plenipotențiarul însuși, avocatul Lazăr Ionescu, care

raportase 11 subscrieri, s-a abținut! A achiziționat însă 10 acțiuni alt avocat, Grigorie Venter, pentru celelalte optând protosinzelul Andrei Papp (2) profesorul Atanasie Șandor (1) și locotenentul Alexandru Lupu din garnizoana Aradului (1)²². Asta pe când recensământul din 1870 consemnase 32.725 de locuitori în Arad, din care bună parte români²³.

Orașul Lipova (cu nuanțarea pe care am operat-o) dădea un contingent de 17 optanți pentru 29 de acțiuni (una a lui David Simion – sau Simin – care raportase o “colectă” de 50); 3 din ei erau negustori (Nădlacul mai era înregistrat cu unul) și un meșteșugar (față de 2 la Pecica), ceea ce oferă o imagine puțin măgulitoare a clasei burgheze românești, a disponibilităților sale financiare, dar și a simțului/flerului ei economic (investiția *maximă* a fost de 2, zi *două* acțiuni)²⁴.

Voi încheia acest excurs de “geografie financiară” (sit venia verbo!) prin “evidențierea” Șiriei, unde 5 investitori au optat pentru 7 acțiuni, a Hălmagiului, acolo 6 doritori solicitând tot atâtea acțiuni, a Agrișului mai ales, unde cei 4 optanți 3 erau agricultori, iar celălalt preotul (7 acțiuni toate), a Nădabului (4 subscrieri pentru tot atâtea acțiuni), Secusigiu (3 pentru 3), unde tabloul era identic cu cel de la Buteni; căci în alte 15 localități s-a consemnat câte o singură subscriere, nedepășind nici una 3 acțiuni. Afară de Săvârșinul deja arătat, acestea au fost – în ordinea listei citate – Dieci, Zăbalț, Chelmac, Dorgoș, Păuliș, Aciuva, Soroștin, Șoimuș (unde învățătorul Eutimiu Bugariu și-a adjudecat 3), Labașinț, Odvoș, Semlac, Miniș, Pilu și Comlăuș²⁵.

În ideea că și harta ocupațională a investitorilor din zonă are anumite semnificații, am operat o micro-statistică în acest sens.

“Talpa țării”, agricultorii – “economii” (de pământ) în terminologia timpului, ori țaranii, mai impropriu și mai ales imprecis numiți acum – erau destul de bine reprezentați prin 21 de subscriitori, dar proveniți din doar 3 localități (Pecica, Nădlac și Agriș); între ei au fost, cu totul remarcabil, 2 subscriitori la 10 acțiuni (în Nădlac) și 3 la câte 5; erau, cu siguranță, gospodari bine situați economicște și cu o minte deschisă la nou, cititori înțelegători ai gazetelor românești, în speță ai “Albinei” e de presupus.

Comercianții și meșteșugarii erau doar 4, respectiv 3, ceea ce dă seama și de starea de înapoiere economică a românilor din zonă, cu toate că aceștia erau, paradoxal, mai bine plasați decât cei din alte provincii românești de sub coroana ungară.

În condițiile penuriei de capital necesar pornirii și susținerii unor activități lucrative, calea de ascensiune socială cea mai scurtă era imaginată (și cu destul temei) a fi abilitarea prin studii și profesarea subsecventă a unor ocupațiuni liberale (avocatura mai ales), intrarea în administrație ori magistratură, în cler și magistratură, în cler și învățământ, mai rar în armată. Vom regăsi această tendință reflectată și în lista acționarilor “Albinei” din zona noastră țintă. Apar 4 avocați, 11 notari, 5 judecători, 3 pretori²⁶, 2 tutori orfanali, 1 perceptor, 1 ofițer. Clerul era prezent prin 10 preoți, 3 protopopi și 1

protosincol (Andrei Papp, care era și profesor la Institutul Teologic), iar învățământul de profesorul Atanasie Șandor (doctor medicinae) și 7 învățători. Profesiunile “tehnice” erau reprezentate doar prin 3 silvicultori (1 inspector de păduri și 2 pădurari). Apar pe liste și 4 “docenți”, elevi sau studenți care se pregăteau să îmbrățișeze una din carierele mai sus arătate, cum de pildă “docentele” Ioan Tuducescu de la Lipova, cunoscutul învățător de mai târziu, publicist, autor de manuale și promotor al mișcării asociaționale, culturale și profesionale. Oarecum atipic este cazul lui Nicolae Putici din Lipova, care își declină funcția de “magistrat orășenesc”, orașul fiind unul din puținele cu populație majoritar românească.

Mai apar în liste 4 “proprietari” (rurali, dar și urbani, cum era cazul lui Avram Păcurariu și Iuliu Missici din Lipova²⁷) și 2 “privatieri”. Doar 3 acționari nu și-au declinat ocupația. Persoanele juridice erau reprezentate de comunele bisericești din Hălmagiu și Secusigiu, unde parohii și-au convins enoriașii să facă acest pas (la Hălmagiu probabil protopopul Ioan Groza, colectant); puține în comparație cu Banatul, unde apar ca achiziitoare și câteva “comune politice” (primăriile).

Statutul relativ precar al femeii în societate este reflectat de faptul că doar 6 apar ca subscriitoare: o văduvă (care ea, avea deplină personalitate juridică), 2 măritate, 2 domnișoare (cărora părinții le vor fi constituit în acest fel o parte din dotă) și una cu statut neprecizat.

Campania legată de fundarea băncii “Albina” a avut, se vede, și unele ecouri în conclavuri de familie, pe care poate că le-a și provocat. Pe lângă câteva cazuri în care apar ca investitori perechi soț/soție, tată/fiu, listele arată două cazuri cu câte 3, respectiv 4 membri ai unei familii, în grade de rudenie mai apropiate sau mai îndepărtate (Putici la Lipova și Chelmac, Sida la Nădab)²⁸.

Întreprindere declarat românească, “Albina” a avut și acționari de altă etnie (germani – șvabi bănățeni mai ales –, unguri, evrei), capacitați probabil de colectanți cu care se aflau în relații sociale. În zona noastră onomastica ne indică 3 – Isa Mudritz, “econom” din Nădlac, probabil slovac ori sârb, cu o acțiune (poziția 514), Janos Bartolomeides, notar tot acolo, cu 2 (poziția 830) și, eventual, Iosif Bizontai, proprietar la Chișineu-Criș, tot cu 2 (poziția 179), care putea fi însă și român cu nume de rezonanță maghiară.

S-a remarcat că, raportat la populație, Banatul a furnizat cei mai mulți acționari primari ai “Albinei” (circa o treime, cu o pondere aproximativ egală de acțiuni), cauza fiind găsită în “viața economică mult mai vie de pe aceste meleaguri și în consecință prin posibilitățile mai mari de câștig, nivelul de trai mai ridicat ca în celelalte regiuni românești”²⁹. Explicația, corectă (deși nu deplin acoperitoare), poate fi translată și zonei arădane, care a furnizat și ea un contingent semnificativ de acționari, superior ponderii procentuale a românilor de aici în total. Desigur, prin moșteniri, vânzări (mai ales ale celor cu câte 1-2 acțiuni), numărul lor s-a contras și aici, așa cum, per ansamblu,

s-a ajuns de la 1098 acționari primari la 677 după 25 de ani³⁰.

Dacă primii acționari vor fi resimțit acut și riscul financiar la care se expuneau și, unii cel puțin, conștientizau încărcătura națională a pasului făcut, ei n-au avut decât să se felicite ulterior, în lumina succesului lucrativ al întreprinderii.

Având sediul la Sibiu și personal de conducere recrutat cu precădere din Ardeal, banca și-a orientat tot acolo și majoritatea subvențiilor acordate pentru scopuri culturale prevăzute în statute. Au beneficiat însă de sume modice și Institutul Teologic și Preparandia din Arad, precum și Reuniunea femeilor române de aici³¹.

Mai târziu arădanii și-au întemeiat propriul lor institut de credit, banca "Victoria", fericit botezată, căci a ajuns în curând a doua ca putere economică în sistemul financiar românesc (din Ungaria), după "Albina". Ambele aveau să sucombe prin aplicarea "principiului" leninist al confiscării, la 11 iunie 1948, când s-a pus capăt unui capitol de activitate ce dovedise că românii aveau organ și pe terenul finanțelor și că lideri onești pot capacita publicul să investească în întreprinderi bine intenționate.

Durerea de a preda activele "Albinei" celor mandatați cu executarea raptului a avut-o arădanul Mihai Veliciu jr, ultimul și calificatul conducător al prestigioasei instituții.

NOTE

¹ Nicolae Petra-Petrescu, *Monografia Institutului de credit și economii "Albina" 1872-1897*, Sibiu 1897, p. 27

² Mihai Drecin, *Banca "Albina" din Sibiu instituție națională a românilor transilvăneni (1871-1918)*, Cluj, 1982, p. 50

³ *Ibidem*, p. 34

⁴ Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 19-20

⁵ *Apelul comitetului fondator, trimis direct către indivizi singuratici, pentru a se promova subscrierea de acțiuni*, *ibidem*, anexa E, p. 107

⁶ [Vicențiu Babeș] *Cătră onor. public român!*, în "Albina", nr. 61 din 10 august 1871, p. 1, după Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 219

⁷ Vasile Popeangă, *Activitatea cultural-națională a românilor din Eparhia Aradului între 1784-1918*, studiu introductiv la *Mărturii privind lupta românilor din toate părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*, red. idem, Arad, 1986, p. 15-16

⁸ *Cătră onor. public român!*, în *loc. cit.*, cf. nota 6 *supra*.

⁹ *Ibidem*

¹⁰ Mircea Păcurariu, *Învățăământul teologic la Arad*, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, red. idem, Arad, 1989, p. 155

¹¹ Vasile Popeangă, *Institutul Pedagogic (Preparandia) din Arad*, *ibidem*, p. 175

¹² Idem, *Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul Eparhiei Aradului*, *ibidem*, p. 201

- ¹³ “*Teren nou*”, în “*Transilvania*”, nr. 12 din 1896, după “*Dreptatea*” (Timișoara), IV, nr. 3 din 4/16 ianuarie 1897, p. 3
- ¹⁴ Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 24-25
- ¹⁵ Termenul e poate abuziv, căci Lipova Ține tot de Banat, iar comitatul Zarand a ființat până la 1876, când o bună parte a lui a fost înglobată de Arad, spre care, ce e drept, gravita în bună măsură. Am luat totuși drept cadru de referință datele administrative actuale, cu tot riscul anacronismului care sper să fie îngăduit.
- ¹⁶ Nicolae Petra-Petrescu, *Registrul colectanților de acțiuni la Institutul de credit “Albina”*, în *op. cit.*, anexa D, p. 105-106
- ¹⁷ Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 44, nr. 66
- ¹⁸ Nicolae Petra-Petrescu, *loc. cit.*
- ¹⁹ Idem, *Consemnarea primilor acționari și a acțiilor subscrise*, în *op. cit.*, anexa F, p. 110-126
- ²⁰ *Ibidem*
- ²¹ *Ibidem*
- ²² *Ibidem*
- ²³ Eugen Glück, Alexandru Roz, *Ghid de oraș, Arad*, f.l. [București], f.a. [1982], p.22
- ²⁴ Nicolae Petra-Petrescu, *loc. cit.*
- ²⁵ *Ibidem*
- ²⁶ *Ibidem*, p. 115 (poziția 323)
- ²⁷ *Ibidem* (pozițiile 312 și 320)
- ²⁸ *Ibidem*, p. 112 (pozițiile 129-132) și 115 (pozițiile 323-325)
- ²⁹ Mihai Drecin, *op. cit.*, p. 47
- ³⁰ Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.*, p. 126, nota*
- ³¹ *Ibidem*, p. 235

LA CONTRIBUTION DES ROUMAINS DU DÉPARTEMENT D'ARAD À LA FONDATION DE LA BANQUE “ALBINA” (“L'ABEILLE”) (Résumé)

Après la conclusion du compromis austro-hongrois (1867), les Roumains de Transylvanie et des contrées voisines incorporées à l'Hongrie étaient soumis à des pressions dans tous les domaines, celui économique compris. C'est pourquoi leurs dirigeants ont conçu le plan de la fondation d'un système financier national, en commençant par la fondation d'une banque roumaine – “Albina” (“l'Abeille”). Des listes des souscription ont été lancées dans toutes les régions peuplées des Roumains, par l'intermédiaire des agents volontaires en 1872. Grâce au prestige des dirigeants politiques entraînés dans l'entreprise, celle-ci arrivait au bon fin. Bon nombre d'actions ont été acquiescées par des prêtres, avocats, instituteurs, marchands, artisans et fermiers du département d'Arad, en dépassant la moyenne d'autres régions, étant donné le niveau économique et culturel relativement plus élevé de la contrée.

Secolul al XIX-lea a consemnat în istoriografie ofensiva socialului. Alexis de Toqueville era categoric în acest sens: "On peut m'opposer sans doute des individus; je parle des classes, elles doivent occuper l'histoire"¹. Istoriografia romantică a valorizat nu numai personalitățile exemplare, dar și masele, pe care deseori le-a idealizat. Alexandru Papiu Ilarian, considerând că elitele românești din evul mediu au fost dislocate ori s-au înstrăinat, postula că "Istoria românilor din Transilvania este istoria țăranilor"². Ioan Bogdan, într-un examen al istoriografiei românești, cerea mutarea accentelor de pe faptul politic pe cel social³. Curentul marxist, cu reverberații și în spațiul românesc la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor, pleda și el pentru o istorie socială, animată de lupta de clasă. Ștefan Zeletin, care se reclama de la această școală, voia o "istorie sociologizată", care "se ocupa numai cu marile curente colective" și care "este cu desăvârșire anonimă"⁴. Aceasta avea și un rol educativ-național, urmând să evidențieze "felul cum se manifestează forțele de conservare națională" și procesul de "emancipare de sub tutela streinilor", adică "problema socială vitală a neamului nostru astăzi"⁵.

Iorga arăta necesitatea de a se scrie istoria Transilvaniei și cu privire la români, iar pentru aceasta trebuie "să aruncăm o privire la ceea ce este și poate fi mai mult al nostru, la miile de sate, la sutele de mii de oameni cari vorbesc graiul nostru și se încălzesc în sufletele lor răbdătoare de ceia ce ne încălzește și pe noi". El socotea că istoria Munteniei și Moldovei era "o istorie de Domni și de țărani, de Curți și de sate", dar, "din potrivă, istoria Ardealului nostru e de la început chiar o istorie de țărani". Era o datorie ca aceasta "să fie scrisă de noi, însă e mai greu a o scrie decât istoria unui sat. Sătenii nu fac letopisețe pentru faptele juzilor și nu sapă pisanii în lespezi de piatră întru amintirea acelor dintre dâșii care se întorc în pământul strămoșilor. Viața modestă de acolo nu lasă alte urme decât durata, întărirea și îmbogățirea neamului. Doar în vre-o răscoală capătă satele o viață istorică propriu-zisă. Și, în sfârșit, frământări religioase au scos la lumină de la timp încoace suferințele și aspirațiile țăranilor români din Ardeal"⁶.

Destul de asemănătoare și, probabil, influențată de Iorga, este și poziția lui Lupaș: "S-a rostit și se repetă adeseori cuvântul că satele nu au istorie. Își au satele istoria lor întemeiată pe nezdruincinatele tradițiuni străvechi, frământată de patimi uneori mari, alteori mărunte, înviorată de superstiție și de credință, izbită nu o dată de flacăra răzvrătirilor sângeroase și acoperită, prea adeseori, de vălul uitării. Adevărul e că pentru a reînvia, pe temeiuri documentare, trecutul satelor, este necesară o lucrare mult mai anevoioasă decât pentru reconstrucțiunea istorică a vieții de la oraș. Câtă vreme

documentele relative la trecutul aglomerațiilor urbane sunt și mai numeroase și mai bine păstrate, cercetătorul vieții istorice rurale întâmpină la tot pasul felurite dificultăți, explicabile prin numărul redus al însemnărilor și documentelor, de obicei defectuos redactate, numai întâmplător păstrate, în legătură cu anume momente din viața obștească sau particulară a sătenilor”. De aceea, “cu atât mai viu și mai statornic trebuie să fie interesul menit să-l stănească documentele relative la viața satelor românești din cuprinsul Transilvaniei, unde conducerea vieții urbane și de stat fiind veacuri de-a rândul monopolizată de privilegiatele <<națiuni>> exclusiviste ale constituțiunii feudale, elementele etnice autohtone numai rareori au reușit să străbată până la cârma voevodatului și a principatului transilvan sau la aceea a unuia din numeroasele orașe din cuprinsul țării transilvane”⁷. Și-a câștigat însuși merite în acest sens, salvând și publicând documente de acest gen (cele însoțitoare studiului citat, găsite în podul Primăriei din Săliște), care dau seama de interesante aspecte ale vieții comunităților rurale românești, utilizate și în lucrări de tot recente⁸. Alături de Silviu Dragomir, congener, a făcut și el loc țăranilor în scrierile lui istorice⁹.

În tradiția romantică și demofilă, condamna moral feudalismul, respectiv iobăgia, precum un August Treboniu Laurian, George Baritiu¹⁰ sau T.V. Păcățian¹¹.

În general feudalismul – a cărui analiză nu o aprofundează, de altfel –, îi apare mai degrabă ca o plantă străină pe câmpul social românesc. Pentru vremurile mai vechi are o imagine destul de idilic-patriarhală a Principatelor transcarpatine, după modelul lui Iorga, cu o boierime simplă, vitează și o țăranime liberă, aparent în totalitate, cu toată existența menționatei boierimi: “Alături de domni s-a distins și boierimea, până la sfârșitul sec. XVIII, câtă vreme și-a păstrat legătura cu poporul și nu dispăruse sentimentul de sacrificiu pentru țară, sacrificiu de viață sau pentru serviciile făcute voievodului. Dar după ce boierimea și-a pierdut avântul eroic și a început să se sustragă și de la sacrificii pentru apărarea țării, și de la dările către stat, lăsându-le în sarcina țăranimii, atunci boierimea, amestecată fiind și cu sânge străin (grecesc, levantin), a devenit o plagă pentru dezvoltarea țărilor române și au trebuit eforturi sângeroase ca revoluția lui Tudor pentru ca stăpânirea aceasta să fie înlăturată și să [se] deschidă și țărilor române drumul spre dezvoltarea democratică din cursul sec. XIX”¹². Sau: “Trăinicia înfăptuirilor din timpul binecuvântatelor cărmuirii a[le] lui Mircea [cel Bătrân] și Alexandru [cel Bun] se lămurește și prin destoinicia acestor neînfricați ctitori ai Țărilor Române, dar și prin puterea populației care, deși începuse mai dinainte a se desface în clase sociale deosebite, păstra totuși buna cumpănă între drepturi și datorii, clasa țărească bucurându-se și de libertate și de proprietatea pe care știa să și-o apere fără preget, apărând totodată pământul țării. Această împrejurare dă cheia spre a înțelege cum a putut să fie veacul închegării marilor voievoade române și un timp de întărire a clasei libere țărești”¹³. Șerbirea țăranilor are o cauză externă, dominația otomană, care a dus la creșterea continuă a

fiscalității, căreia, nemaiputându-i face față, țăranii au început a se vinde boierilor și mânăstirilor¹⁴.

Precum considerau Papiu¹⁵ și N. Densusianu¹⁶, feudalismul și corolarul său, iobăgia, sunt aduse în Transilvania de cucerirea ungară, prin daniile regale și abuzurile nobiliare care au urmat-o.

Cnezimea română nu este feudalitatea română ardeleană de dinaintea cuceririi, ci o elită țărănească: “în fruntea acestor organizațiuni de săteni [obștile] se aflau *cnezii*, formând o clasă țărănească mai bine situată cu drepturi și datorii de ordin judecătoresc, administrativ și militar”, din care unii vor accede după cucerire la treapta nobiliară, iar cei mai mulți vor ajunge în condiție servilă”.

Relațiile dintre voievozi, cnezi și obște erau patriarhale, la judecări cei dintâi “ascultau numai glasul minții lor creștinești și al bunului simț”¹⁸. Un act de la 1360 făcând pomenire de hotărnicia de la Ostrov, lângă Hunedoara, la care luau parte un protopop, șase preoți și șase țărani, Lupaș subliniază că “documentul este foarte important, fiindcă ne arată participarea diferitelor elemente, era o democrație rurală îndeajuns de înrădăcinată în obiceiul pământului”¹⁹.

Viziunea cnezimii patriarhale, care nu stăpânea sate, ci conducea obști libere, este prezentată și în *Voievodatul Transilvaniei* al lui Ștefan Pascu, ceea ce îndreaptă spre aceleași concluzii în legătură cu originea exclusiv externă a feudalismului în Transilvania. Radu Popa a dislocat în bună măsură această viziune, propunând convingător formula cnezi / stăpâni de sat (sate), ierarhizați între dânșii (cnezi de sat/ cnezi de vale)²⁰.

Lupaș a tratat în mai multe rânduri “frământările sociale din Transilvania”²¹, unde acelea au fost mai dese și mai de amploare, afirmări violente ale țăranimii pe scena istoriei. În Principate opera justițiară era înfăptuită de câte un domnitor și “adeseori cruzimea domnilor era însoțită de simpatia poporului, de bucuria sărăcimii care purta un înăbușit dor de răzbunare și ură zăvorâtă în suflet împotriva boierilor tirani”²². N-a socotit justificată răscoala seimenilor, el valorizând mult din punct de vedere național domnia lui Matei Basarab. “După bătălia de la Finta ar fi fost în drept Matei Basarab să aștepte zile de liniște. Dar nu s-a întâmplat așa [...], sfârșitul domniei i-a fost tulburat de necuviința dorobanților și seimenilor, care răzvrătindu-se împotriva lui [...] <<zicând – cum arată cronica anonimă – că de acum înainte nu le mai trebuie să le fie lor domn, ci sau să iasă din țară sau să se călugărească>>”, și așa, “cu sufletul mâhnit de ingratitudea brutală a foștilor săi oșteni își încheie Matei Basarab cursul vieții și domniei”²³. Va fi însă justificată mișcarea lui Tudor Vladimirescu care, “ca un apărător al dreptății și al sărăcimii, chemă poporul [...] la luptă împotriva grecilor”²⁴. Notează în beneficiul țărilor române transcarpatine din veacul “fanariot” că, “cu toate că starea țăranilor din principatele române e înfățișată atât de scriitorii secolului XVIII, cât și de istoricii moderni în cele mai întunecate culori, în

comparație cu a celor din Transilvania ea trebuie să fi fost totuși ceva mai ușoară. Altfel nu s-ar putea explica faptul că țărani români își părăseau cu sutele așezările lor ardelenesti și treceau peste munți”²⁵. David Prodan a documentat de altfel fenomenul într-o lucrare specială²⁶.

Transilvania nu era bine alcătuită, o spune Lupaș expres sau lasă să se înțeleagă, câtă vreme românii erau marginalizați și iobăgiți masiv, exploatați tot mai mult.

În antologia de texte din George Baritiu a inclus și studiul aceluia despre răscoala din 1437²⁷, în care erau nominalizate cauze (național-) politice, religioase și economice²⁸, faptul că la ea au participat români, unguri și sași²⁹ și că a avut consecințe grave pentru români, împotriva cărora se va îndrepta tot mai mult “Uniunea” celor trei națiuni, dar și pentru țărani unguri și secui, iar pentru țară în special, căci țăranii se vor dezinteresa de apărarea ei³⁰.

Lupaș citase din aceste texte cu un an înainte, când a publicat un prim articol despre răscoala din 1437, referitor la caracterul antiromânesc al “Uniunii”³¹. Răscoala apare ca un protest armat justificat al țăranimii române și maghiare, căreia i se raliază și mica nobilime. Cauza principală o identifică în impunerea nonei, însumată decimei și sistemului de recrutare, la care s-a adăugat episodul monetar, nefiind de neglijat nici influența husită. Dacă ar fi rămas în vigoare punctul din prima înțelegere care prevedea adunarea anuală țărănească de la Bobâlna “ar fi fost mare câștig pentru poporul întreg. S-ar fi desvoltat din aceste adunări de la Bobâlna un adevărat parlament popular în care țăranii ar fi putut să-și făurească o soartă mai bună de cum le-a fost cea croită de dietele domnești și nemeșesti până în ziua de azi”. Aluzii la contemporaneitate se mai fac, ca în legătură cu excluderea românilor din viața publică: “A fost negreșit pentru întreg Ardealul o nespuse pagubă că majoritatea locuitorilor săi a rămas atât timp robită și împiedecată în desvoltarea firească a forțelor sale”. Exploatarea iobagilor putea suferi și corective etnice: “Și pentru țăranii unguri a fost starea în care au rămas destul de tristă. Dar ei puteau să aibă uneori parte de mila stăpânului, care era de un sânge, de un neam și de o lege cu dânșii.. Pe când țăranilor români nici una din aceste trei legături nu venia să le ușureze greutatea și amărăciunea robiei”³² (afirmație pe care avea s-o reia aproape cuvânt cu cuvânt în *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*).

În general, răscoalele țărănești se originează într-un “întreg complex de cauze economice, sociale, politice și religioase”³³, cauza cauzelor fiind asuprirea, “jugul iobăgiei”, care afectându-i aproximativ egal pe iobagii români și unguri, îi ridica împreună. Mai jucau și alte împrejurări speciale sau locale, cum interdictul episcopului Lepes la 1437³⁴, abuzurile fiscale față de secui la 1562³⁵. “Unio trium nationum” a avut înțeles social inițial, nu național cum aprecia N. Densusianu. Caracterul social este îmbinat uneori cu unul antiotoman, ajungându-se chiar la manifestarea unui misticism maladiv³⁶. Componenta religioasă și social-economică se împleteau, ca în mișcarea călugărului

Sofronie din Cioara: “Această răscoală n-a avut numai colorit religios, ci și economic: <<să alungăm unirea și iobăgia din țară>>”³⁷.

Un rol decisiv în pornirea răzcoalelor îl avea psihicul colectiv: “la izbucnirea răzcoalelor țărănești în cele mai multe cazuri era un factor mai decisiv starea de spirit decât realitatea economică, socială sau politică din care au isvorât ele. Avea rol determinant mai întâi felul cum judeca țărănimea însăși asupra sorții sale. Dacă o socotea suportabilă sau dacă îi lipsea speranța de a o putea schimba nu se lăsa împinsă spre revoltă. Când îi părea însă de nesuportat și credea că i se deschide o zare de speranță pentru îndreptarea ei se desfăceau cu ușurință zăgăzurile spre dezlănțuirea furtunii”³⁸.

Interveneau și unii factori cojucturali, ca adunarea țăranilor înarmați pentru cruciadă la 1514, ori conscripția militară din 1784³⁹.

Erau importante și personalitățile ivite din rândul maselor, care le catalizau și direcționau energiile. Ioan (Ivan) Nenada era “om de inițiativă și înzestrat cu darul vorbirii seducătoare”⁴⁰, iar Horia o personalitate “de energie și de hotărâre neînfrântă”⁴¹. Acești lideri se selecționau natural, spontan, răzcoalele nu erau premeditate, cu planuri preexistente.

Așa cum a abandonat viziunea romantică asupra caracterului național al răzcoalelor țărănești medievale⁴², Lupaș a înțeles și să nu le ipostazieze, relaționându-le unor procese mai largi. Astfel, a arătat influența husitismului asupra răzcoalei din 1437, pe baza știrilor literare, dar căutând argumente și în toponimie (Cehul Silvaniei) sau obiecte de cult (un potir din Ardușat-Sălaj).

Mișcări cu colorit mistic-religios, ca aceea a lui Gheorghe Crăciun făceau și ele parte din specificul epocii⁴³. Răscoala lui Horia era pusă în legătură cu cele din Boemia și încadrată fenomenului general austriac, pe fondul reformismului, idei care au fost remarcate⁴⁴.

Revolte erau oarecum ierarhizate, după gradul de amploare, dar mai ales după efectul social pe termen lung pe care îl produceau. Așa, după răzcoala din 1437/8 s-au pus bazele politice ale Transilvaniei, prin “Unio trium nationum”, care a ajuns să aibă apoi tentă antiromânească. În secolul XVI “cea mai întinsă prin desfășurarea ca și prin consecințele ei de durată seculară a fost, fără îndoială, cea comandată de Gheorghe Doja secuilor, precum și cea de la 1562, care a împins pe secuii la treapta iobăgiei”⁴⁵. Dacă regula tuturor răzcoalelor este să fie înfrânte, efectele pot diferi, în funcție de cadrul istoric. “Spiritul revoluționar începuse a prinde rădăcini în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea în populația oprimată din provinciile monarhiei habsburgice”⁴⁶, iar “repetatele mișcări de răzvrătire țărănească începuseră a determina factorii răspunzători ai politicii austriace să se gândească la măsuri de luat pentru a ușura sarcinile iobagilor din diferitele provincii ale monarhiei habsburgice”⁴⁷.

În acest context efectul răzcoalei lui Horia a fost de sens contrar celor din evul mediu, căci deși înfrântă ca și ele, a grăbit edictul desființării servituții personale, “cea dintâi răscumpărare a țăranilor ardeleni din jugul robiei seculare”⁴⁸.

De răscoală din 1784 s-a apropiat în mai multe rânduri, afară de paginile din manuale și sinteze – *Epocile principale în istoria Românilor* (1928) și *Istoria Unirii Românilor*. De două ori ocazional – într-o conferință prilejuită de darul Universității ieșene către cea din Cluj (un tablou înfățișându-l pe Horia)⁴⁹, în 1924, la 140 de ani de la răscoală, și apoi la 150 de ani, într-o monografie⁵⁰. A căutat să descifreze și rolul pe care l-a avut Iosif al II-lea în izbucnirea tumultului țărănesc⁵¹, aceluia D. Teleki atribuindu-i “vina” răscoalei⁵².

Conferința din 1924 nu aducea nimic nou ca informație și interpretare, dădea seama doar de interes pentru problematica țărănească⁵³ și de cunoașterea bibliografiei subiectului în istoriografiile română și maghiară. Dacă istoricii Școlii Ardelene n-au avut, ca adepți ai reformelor ce erau, înțelegere pentru mișcarea violentă a țărănimii, aceasta a început a fi valorizată de istoriografia română pașoptistă și postpașoptistă, romantică. Horia începuse a fi privit pozitiv – intervenind și latura socială, și cea națională – de Papiu Ilarian și Treboniu Laurian, Baritiu i-a acordat un spațiu larg în *Părți alese...*, iar Iosif Sterca Sulutiu i-a făcut un adevărat panegiric, descifrând în general corect și cauzele răscoalei⁵⁴. I.V. Russu a sesizat că Horia, deși cunoscut și recunoscut ca șef indiscutabil, nu apare în prim-plan în izvoare⁵⁵, ceea ce va prelua și Lupaș în monografia sa și va confirma David Prodan în lucrarea fundamentală asupra problemei. Pentru Nicolae Densusianu, deși motivată și social-economic, răscoala avusese în primul rând cauzalitate și caracter național-politic⁵⁶, ea integrându-se șirului de lupte pentru independență ale românilor, având un program clar⁵⁷. Nicolae Iorga a acordat și el, firește, atenție marii convulsii sociale, urmărind și poziționarea împăratului Iosif II față de ea, de asemenea implicațiile religioase⁵⁸.

Lupaș examinase istoriografia maghiară a problemei, care, de la poziția simplistă a lui D. Teleki, cel ce atribuisese izbucnirea răscoalei lui Iosif II, trecuse spre o explicitare mai atentă la factorii sociali. Astfel, Fr. Szilgyi considera iobăgia cauza principală a răscoalei, cea imediată fiind agitația provocată de conscripția militară, implicarea lui Iosif II fiind indirectă; H. Mrczali lua în considerație un complex de cauze sociale, politice și religioase, caracterul răscoalei fiind național, religios și tâlhăresc, ea fiind prinsă în cadrul european⁵⁹.

În monografia sa, Lupaș își propune “să prezinte mișcarea populară de la 1784 în legăturile ei mai apropiate cu întreg complexul de manifestări revoluționare din Transilvania austriacă, precum și cu tendințele generale de emancipare a țăranilor din jugul iobăgiei”⁶⁰. Arată cum situația populației transilvane a fost agravată o dată cu instaurarea dominației austriece, însoțită de faimoasa ei fiscalitate, prevaricațiunile trupelor și ofensiva catolică, suprapuse exploatării nobiliare a iobagilor. S-au semnalat, de aceea, de la bun început, împotriviri și revolte ale tuturor categoriilor sociale și etnice: sașii din Brașov, ungurii din nord-vest la 1697, “curuții” unguri și români, sârbii

lui Seghedinaț. Acțiunea de prozelitism catolic va provoca rezistența ortodoxă, cea mai de durată, și cu momente de vârf în episoadele Sarai, Sofronie. Această notă era, de altfel, comună întregului Imperiu, în care răscoalele erau endemice. De aceea “starea de continuă revoltă sufletească a lăsat deci urme adânci, astfel încât spiritul revoluționar a devenit oarecum nota esențială a vieții politice din Transilvania în cursul secolului XVIII”⁶¹. Ca un antidot față de aceste agitații și din rațiuni fiscale începe reformismul austriac – cu cel “conservativ”, al Mariei Teresia, zădărnicit însă de nobili, ceea ce duce la radicalizarea populației, de stare servilă mai ales⁶².

Cu atât mai mult o vor face reformele lui Iosif II, demofilia acestuia coroborată ostilității manifestate față de nobili (care erau într-un anumit grad demagogice, consideră Lupaș)⁶³.

Cauzele răscoalei vor fi deci în primul rând exploatarea iobagilor și abuzurile nobililor și administrației, mai ales în Munții Apuseni unde le fuseseră uzurpate locuitorilor pădurile și pășunile. Prin corolarul etnic al departajării sociale, unguri/nobili și români/iobagi, răscoala dobândește implicit cauze și scopuri naționale. Acestea sunt mai apăsate scoase în evidență decât o face David Prodan, se poate eventual vorbi de un romantism rezidual, totuși Lupaș prezintă problema mult mai nuanțată decât Nicolae Densusianu⁶⁴. În sfârșit, mai concură și cauze religioase, scopul fiind emanciparea bisericii românești, cooperarea dintre țărani ortodocși și uniți fiind pentru Lupaș o probă a tezei lui că “unirea” nu a prins în mase, poporul rămânând în sufletul lui la vechea lege. Acum românii nu mai sunt în defensivă, ci în ofensivă religioasă, făcând convertiri forțate în rândul familiilor nobiliare (ceea ce însemna, în mentalul țărănesc operarea unei nivelări inclusiv sociale, considera David Prodan⁶⁵). A remarcat corectivul social intervenit în acest aspect, iobagilor unguri participanți la răscoală nemaipunându-li-se convertirea⁶⁶.

Cauze și caracter politice/naționale, economice/sociale și religioase considerase și Papiu Ilarian a fi la originea răscoalei⁶⁷, precum și H. Mrczali⁶⁸, în grade diferite. Lupaș prezenta în context caracterul social, național și religios al răscoalei din Boemia de la 1775⁶⁹, integrând astfel mișcarea transilvană fenomenului general austriac.

Urmărind desfășurarea răscoalei constată caracterul ei dezorganizat, spontan, cu inițiative locale, slaba înarmare, iluzia țăranilor în aprobarea și ajutorul împăratului. Apoi pasivitatea inițială a armatei, măsurile guvernului, armistițiile care au avut ca efect zădărnicierea extinderii răscoalei în toată țara, iar apoi înăbușirea ei⁷⁰. Violențele – de ambele părți – nu sunt aprobate, chiar dacă revolta era legitimă; represiunile nobililor mai ales au fost disproportionale. Misiunile de pacificare ale episcopilor au fost acte pozitive, ca și moderația lui Iosif II⁷¹.

Ioan Lupaș a reținut, precum I.V. Russu și Fr. Szilgyi, modul ferit în care acționa Horia. Pentru evidențierea caracterului național înregistrează zvonurile care circulau despre ajutoarele ce aveau să vină din Muntenia și

Moldova, precum și legăturile lui Horia cu “frăția de cruce”⁷², cu aserțiunea din urmă perpetuând un clișeu⁷³.

A remarcat teama nobililor de o nouă răscoală, oarecum întemeiată, căci țărani, deși înfrânți, au dat o probă de puterea lor, iar acțiunile de emancipare vor continua pe mai multe planuri (cum va arăta și David Prodan)⁷⁴.

Între urmările răscoalei cea mai importantă a fost patentă de desființare a iobăgiei, dar însemnate au fost și cele de ordin cultural, prin înființarea de școli românești⁷⁵.

Lupaș a utilizat în demersul său mai ales documentele lui Nicolae Densusianu, dar a făcut și cercetări proprii, depistând de pildă acte în arhiva “Astrei” despre pregătirile de deportare a unor familii de moți în Banat. Pe acestea le-a cedat spre publicare lui Gheorghe Vinulescu⁷⁶.

Este de remarcat că “unul din cele mai interesante capitole” ale monografiei consemna tradițiile despre Horia păstrate în Munții Apuseni⁷⁷. Pe lângă surprinderea în general corectă a mentalului colectiv țăranesc la 1784, se opera o radiografie a impactului marilor convulsii asupra memoriei colective⁷⁸.

Ancheta o făcuse pe teren în 1924, la comemorarea lui Avram Iancu și o motiva în termeni de reținut: “Alături de istoria scrisă, pe care învățații se străduiesc să o descifreze din izvoare documentare, din cronici și monumente spre a o înfățișa în cărți de erudiție, prea puțin accesibile poporului – trăiește și se perpetuează din generație în generație tradiția orală, ca o creațiune viguroasă a sufletului popular. Nemulțumit cu rigurozitatea faptelor de o parte, de alta pus în imposibilitatea de a pătrunde sensul și legătura lor cauzală, acest suflet creator caută să înveșmânteze sămburele adevărului istoric în haina largă și pompoasă a plâsmuirilor legendare.

Pe când rezultatele cercetărilor savante se ofilesc prin rafturile bibliotecilor, fiind redus cu totul numărul celor doritori a se împărtăși din ele, tradiția crește din gură în gură, se ramifică, progresează și înflorește, spre bucuria tuturor, ca o plantă răsărită din pământ mănos și împrejmuită de atmosfera prielnică. Pentru tradiția și plâsmuirea legendară este asigurată atmosfera prielnică mai ales în viața patriarhală a mulțimilor cu puțină știință de carte. Acesta este cazul Moșilor din Munții Apuseni.

În colibele lor n-a pătruns până în timpul de față cartea cu slova ei tipărită, care să fie în stare a distruge legenda sau măcar a stânjeni stăpânirea exclusivă a tradiției orale. De aceea e o ispititoare problemă de psihologie populară să poți afla din mărturii directe cum trăiește amintirea lui Horea și a lui Avram Iancu în sufletele Moșilor? Evenimentele istorice în legătură cu numele acestor doi eroi populari fiind atât de zguduitoare pentru viața publică ardeleană, au trebuit să lase urme adânci în sufletul poporului din munți. Analfabeții, în deosebi cei din generația bătrână, au păstrat [...] în mod

viu și mai colorat amintirea lui Horea și a lui Iancu, pe când știutorii de carte din generația tânără abia au o idee palidă și cu totul lipsită de orice precisiune despre însemnătatea lor”⁷⁹. Ancheta asupra imaginii lui Horia în memoria colectivă a efectuat-o chiar în Arada, satul său natal, chestionând 8 subiecți, între 14 și 82 de ani.

Cel mai în vârstă avea reprezentări care, pe lângă aspecte deformate – prezente la toți ceilalți –, cuprindeau și fapte istorice reale⁸⁰. Notele de atunci au fost utilizate la monografia din 1934. După opinia celui care avea să devină cel mai avizat cercetător al problemei (ca și în cazul *Supplexului*, alt subiect abordat de Lupaș!), aceasta “continuă literatura istorică asupra răscoalei cu o lucrare de popularizare, dar sintetică și întemeiată pe toate cercetările de până acum, adăugită chiar cu cercetări personale, de arhivă și la fața locului. În această nouă formă de prezentare mai întâi se renunță la termenul de <<revoluție>> în calificarea mișcării, care nu este decât un abuz de termen încetățenit de Densusianu și care, din obișnuință mai mult, persistă încă. Răscoala nu mai apare ca un fapt singular, ea se încadrează într-o serie de mișcări politice, religioase, social-economice din cuprinsul imperiului habsburgic (Transilvania, Ungaria, Boemia); are analogii printre aceste mișcări. Așezată în curentul de reforme agrare din veacul XVIII, răscoala țăranilor din Transilvania se prezintă într-o lumină apropiată de realitățile istorice ale acestui veac. Cei trei factori principali: național, economic-social și religios, pe care Densusianu îi subordonase unul altuia în geneza revoluției, devin cele trei fețe, cu egală valoare, ale răscoalei.

Aspectul religios se precizează și el ca o luptă a ortodoxiei împotriva asupritorilor eterodocși, luptă care nu era decât un răspuns violent convertirilor silnice la catolicism practicate de regimul austriac timp de peste opt decenii”⁸¹. Din ea autorul citat va prelua o singură informație, despre zvonurile care circulau în legătură cu re izbucnirea răscoalei în 1785⁸².

S-a mai spus despre lucrare că “este o încercare încă tradițională de explicare a ridicării țăranimii ardelenе, dar și o fixare a ei în evoluția răscoalelor țăărănești medievale”⁸³.

Studiul din anul următor, despre relația atât de controversată în istoriografie dintre împărat și răsculați⁸⁴, a fost socotit ca “punctul cel mai înalt al contribuțiilor pe care istoriografia tradițională le-a adus la istoria evenimentului” (se înțeleg lucrările de dinaintea celor ale lui David Prodan din 1938 și 1979), în care sunt respinse diversele fabulații care au avut trecere despre rolul ocult al lui Iosif II în răscoală⁸⁵.

Este prins aici în linii mari reformismul iosefin, arătată demofilia împăratului – interpretată de țărani cu asupra de măsură –, moderația lui – în privința represiunii (care, din partea-i, i-a avut în vedere numai pe “corifei”). Studiul era însoțit de un vast aparat documentar, cu multe acte publicate în premieră (cel puțin la noi), care au fost utilizate ulterior și de David Prodan,

precum aprecierile lui Iosif II despre români, date asupra măsurilor de reprimare luate de comitate, împrejurările capturării lui Horea și Cloșca, zvonurile despre ajutoare din Moldova și o reaprindere a răscoalei, patenta de abolire a servituții personale și interpretarea ei contemporană, raportul contelui Jankovich⁸⁶. Autorul citat va mai folosi în monumentală sa monografie relativă la răscoală actele publicate de Lupaș mai târziu, în *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, conținând rapoarte ale administrației (din domeniul Hunedoara) și mărturii ale țăranilor anchetați în legătură cu evenimentele⁸⁷.

Viziunea lui Lupaș asupra răscoalei este destul de sustenabilă și mai apropiată de cea a lucrărilor lui David Prodan decât a celor anterioare, cu toată insistența pe factorul național și cel religios/ortodox. A surprins mentalitatea țărănească, iluziile care o dominau, lipsa de organizare, faptul că nici Iosif II și nici chiar Horea nu au fost factori determinanți ai mișcării, cel din urmă fiind, într-un fel, *găsit* de ea. A arătat, de asemenea, că se înscria într-o procesualitate pe care nu o încheia, luptele de emancipare socială și politico-națională urmând și în viitor, cu obiective tot mai clar definite. În general cred că nu e exagerat a afirma că a surprins corect și credibil fenomenul social țăranesc în ipostazele sale violente, începând cu răscoala din 1437.

La activul lui Lupaș se înscriu și alte cercetări – respectiv descoperiri în legătură cu viața satului românesc transilvan, atât în perioada de convulsii, cât și în cele pașnice, de trai cotidian.

În prima abordare de acest gen, monografia comunei natale (care îl ajutase material în perioada studiilor), prezenta rezistența la iobăgire a săliștenilor, precum și la catolicizare, atât *via petitionis*, cât și tumultuos, dar și ocupațiunile economice, precum și instituțiile comunale, cu cei 40 de “sutași” ai plăieșilor, judele și vătăful⁸⁸.

Dacă studiul dă seama mai mult de timpuriul interes pentru această problemă, documentele descoperite, comentate și publicate de el sunt și în anii din urmă utilizabile și utilizate în istoriografie (cf. nota 87, vezi și mai jos).

A surprins acolo rezistența satului față de prozelitismul catolic, pe care o valorizează extrem de pozitiv, inducând și o notă confesională în comentariu: “Satele transilvane au izbutit în cele din urmă, prin uimitoarea lor îndârjire și cu prețul unor lungi serii de suferințe mucenicești, să împingă spre faliment politica proselitismului religios habsburgic realizându-și vechia dorință de a vedea iarăși în fruntea bisericii lor un vlădică ortodox și spulberând astfel neadevărul istoric, plăsmuit pe la 1736, că *toți* Românii din Transilvania ar fi lunecat spre apostasia lui Atanasie Anghel și a protopopilor săi”⁸⁹. Prin restaurarea ierarhiei ortodoxe “poporul român din Transilvania a secerat, sub raport moral, o izbândă cu atât mai vrednică de prețuit, cu cât era smulsă

prin eroismul unor săteni orfani cu totul de conducători în lupta crâncenă, atât de inegală, cu puterea unei împărății capabilă să pună la bătaie împotriva propriilor săi cetățeni întreg aparatul administrativ, politic și militar al unui vechi și foarte complicat organism de stat”⁹⁰. Din rândurile țărănimii s-au detașat individualități puternice, pe care le elogiază: ”cei doi apărători ai ortodoxiei, țăranul Oprea Popa Miclăuș din Săliște și preotul Moisi Măcinic din Sibiel, apar în lumina unor impunătoare personalități, demne să fie scoase din negura uitării, care le acoperă până în pragul zilelor noastre, și înfățișate ca exemple de statornicie în credință, ca superioare valori morale pentru oricine e în stare a prețui caracterul neînfrițat și neclintita hotărâre de sacrificiu total în lupta pentru biruința adevărului.

Țăranul Oprea Popa Miclăuș, acest precursor al lui Horia prin întreita-i călătorie în Viena împărătească, de unde așteptase zadarnic să isvorească vreo rază de dreptate pentru neamul și legea sa, era așa de convins de puterea dumnezeiască a credinții pentru care-și sacrificase averea, familia, libertatea și, în cele din urmă, chiar viața, încât din tot cursul celor peste trei decenii de pribegie prin Banat și de feroasă întemnițare la Kufstein*, nu s-a păstrat nicio dovadă care să poată îndreptăți concluziunea că în sufletul lui credincios și jertfelnic s-ar fi furișat vreodată măcar o clipă de îndoială cu privire la adevărul și la sfințenia cauzei în slujba căreia se jertfea cu atâta elan”⁹¹. Așa încât Lupaș cerea egalitate de tratament între acești jertfitori întru ortodoxie, dar de asemenea pentru cauza națională – în pofida originii lor umile –, și un personaj ilustru de talia lui Inochentie Micu, echilibrând astfel balanța confesională: ”Suferințele mucenicilor dela Kufstein nu pot fi nicidecum ignorate sau prețuite mai puțin decât ale mucenicului dela Roma. Dimpotrivă, ele sunt demne de toată admirațiunea, mai ales că au putut fi purtate cu *atâta hotărâre și cu pilduitoare înfrânare creștinească*, încât din adâncul lor n-a reușit să străbată nici un strigăt de durere sau de protestare până în auzul posterității. Ele s-au confundat cu desăvârșire în sguduitoarea tăcere a marilor dureri, câtă vreme ale mucenicului dela Roma și-au strigat de repetate ori revolta și amărăciunea în slova scrisorilor trimise de Inochentie în timpul celor 22 de ani de exil (1746-1768).

Dar ele merită atențiunea și pentru neprețuita contribuțiune ce au dus la întărirea unității sufletești a românismului transilvan cu cel din Muntenia și Moldova, deci la pregătirea atmosferei pentru unitatea, ce mai putea să întârzie, dar în cele din urmă trebuia să se înfăptuiască și sub raport politic, cum s-a și înfăptuit la 1 Decembrie 1918”⁹².

Documentele publicate și comentate de Lupaș în această lucrare nu înfățișează satul doar în raporturile lui cu exteriorul, tensionate, ci și viața sa intimă, cotidiană, dând seama de preocupările pentru lumea aceasta și cea de dincolo a țăranilor mărgineni. Contracte de împrumuturi și testamente înfățișează starea economică a sătenilor, din care o parte sunt destul de

cuprinși, posedând pământuri arătoare, livezi, fânețe, animale (în primul rând oi, desigur, acolo). Mențiunea unui “păr oltenesc”, ori a unui “măr săsesc” îi prilejuiește lui Lupaș remarcarea modului rațional de cultivare, prin selecționarea soiurilor.

Survin frânturi de drept românesc cutumiar, ca terțialitatea văduvei, capacitatea juridică a femeii fiind ilustrată și de prezența femeilor-martore care au și capacitatea de a testa, iar probatoriul se făcea sub jurământ. Relațiile dintre rude nu sunt totdeauna idilice, se contestă succesiuni, se întâmplă ca părintii să-și negligeze câte un copil sau invers, au loc și divorțuri, dar se produc și împăcări la câte o moștenire disputată. Oamenii își caută de sănătate nu numai la lecuitorii (ori vrăjitoarele!) locului, ci apelează și la medici abilitați și la medicamentele acestora, o manifestare a mentalității moderne. Dar cei care n-ar respecta lăsamintele sunt amenințați cu blesteme grele. O mare preocupare au oamenii, bărbați și femei pentru rânduiețile legate de înmormântare, pomenirile și pomenile care să le asigure mântuirea, pentru care deseori își testează o bună parte a averii bisericii sau unor rude îndatorate să vegheze asupra rânduieților rituale. Săliștenii nu disprețuiesc cartea, dimpotrivă. Este atestată plecarea unuia la învățătură în Moldova în sec. XVII, iar în veacul următor își construiesc o școală mare lângă biserică, pentru întreținerea căreia ajung până la împărat cu petiții⁹³. Țăranul român avea și vocație citadină, pe care și-a valorificat-o în ciuda opreliștilor ridicate mai ales de orașele săsești care nu le permiteau așezarea nu numai în cuprinsul, ci nici la marginea lor⁹⁴. În secolul al XIX-lea, arată în alte locuri, țăranii mărgineni erau capabili să înțeleagă și să sprijine forme de viață economică modernă, cum cea bancară, mai ales când avea și caracter național, subscriind acțiuni la “Albina”, ori făcând chiar oficiul de colectanți⁹⁵.

Săliștea și Mărginimea sunt privilegiate în Ardeal în multe privințe, dar au fost totodată socotite ca mai tipic românești⁹⁶, așa încât aspectele vieții cotidiene și mentale colective depistate de Lupaș aici pot primi un anumit caracter de generalitate pentru satul românesc ardelean din veacurile XVII și mai ales XVIII. Tot așa se pot considera depozițiile țăranilor din Mărginime și zona adiacentă succesive mișcării lui Visarion Sarai, care dau seama de reprezentările lor religioase (în legătură cu “unirea” bisericească și urmările ei în ordinea mântuirii), care pot fi acceptate ca fiind caracteristice pentru mentalul țăranului român ardelean în general. Publicarea acestora⁹⁷, la care s-au adăugat *Contribuțiunile...*, fac bune servicii și acum istoriografiei române. Un demers recent, foarte modern, apelează și la ele pentru a descifra diferite aspecte ale reprezentării lumii în mentalul țăranesc transilvan⁹⁸.

Este interesant că, în perioada în care a fost administrator protoprezbiterial și protopop la Săliște (1909-1919), Lupaș a avut inițiativa investigării mentalității populației rurale din zonă, invitând pe preoții și învățătorii subordonați la “un studiu amănunțit al vieții sufletești și materiale

a poporului”, motivându-l doar pragmatic, pentru a se cunoaște “temelia pe care sunt chemați a clădi edificiul vieții noastre culturale”. A alcătui în acest scop și un chestionar după care urma să se consemneze “Ce idei are poporul nostru despre Dumnezeu?”, reprezentarea sfârșitului lumii și a lumii de apoi, ce legende și superstiții circulau, obiceiurile legate de muncă, cutumele juridice, cunoștințele despre floră și faună, dar și “Ce amintiri are [poporul] despre evenimente istorice mai însemnate: războaie, răzmerițe, eroi, minuni, focuri mari, vifore etc.”⁹⁹. Demersul n-a avut suficient ecou la cei avizați, el probează însă constanța unor preocupări.

Și în postura de conducător de teze de licență și doctorat, de director al Institutului de Istorie Națională a stimulat cercetările de istorie rurală (ca ale lui Ioan Moga pentru Mărginime și Victor Popa pentru Țara Făgărașului de pildă).

Paginile de istorie socială ne apar ca dintre cele mai rezistente în opera istorică a lui Ioan Lupaș, cum sperăm a fi reieșit, măcar în parte, din cele de mai sus.

NOTE

¹ Alexis de Toqueville, *L'Ancien Rgime*, ed. Louis Andr, Frankfurt am Main 1914, p. 46.

² Alesandru Papiu Ilarian, *Horia și Cloșca*, în “Tesauru de monumente pentru România”, III, București 1864, p. 299, după Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, la idem, *Istorici români și probleme istorice*, Oradea 1993, p. 117.

³ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, București 1905, p. 18-20.

⁴ Ștefan Zeletin, *Istoria socială. Cum poate deveni istoria o știință a cauzalității*, București f.a. [1925], p. 7-8.

⁵ *Ibidem*, p. 21-22.

⁶ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București 1902, p. 7-10.

⁷ Ioan Lupaș, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în SI, IV, p. 173-174.

⁸ Vezi Toader Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală și mentalități colective*, Cluj 1997, p. 222-223, 370-371.

⁹ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 144.

¹⁰ George Em. Marica, *Studii de istoria culturii românești ardeleni în secolul al XIX-lea*, vol. III, Cluj 1980, p. 38-57.

¹¹ Teodor Păcățian, *Istoriografi vechi, istoriografi noi*, Sibiu 1904, p. 23.

¹² Ioan Lupaș, *Desvoltarea constituțională a Românilor* [curs litografiat], Cluj 1930, p. 4.

¹³ Idem, *Istoria Unirii Românilor*, București 1937, p. 81-82.

¹⁴ Idem, *Epocele principale în Istoria Românilor*, Cluj 1928, p. 77-78.

¹⁵ Alesandru Papiu Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, ed. II-a, vol. I, Viena 1852, p. 13.

¹⁶ Nicolae Densusianu, *Revoluția lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784-1785 scrisă*

pe baza documentelor oficiale, București 1884, p. 49, 57-59, 517-519.

¹⁷ Ioan Lupaș, *Realități istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, București 1938, p. 10, 15. Vezi, pentru viziunea lui Lupaș, Ioan Drăgan, *Nobilimea română din Transilvania între 1440-1514*, București, 2000, p. 36-37.

¹⁸ Ioan Lupaș, *Factorii istorici ai vieții naționale românești*, SCCI, I, p. 29.

¹⁹ Idem, *Desvoltarea constituțională a Românilor*, p. 12; semnalat de el și anterior, cu aceeași interpretare (idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu 1918, p. 23).

²⁰ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București 1970; idem, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București 1988. Vezi, pentru contribuțiunile esențiale ale lui Radu Popa, Ioan Drăgan, *op. cit.*, p. 39-40.

²¹ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, p. 300.

²² Ioan Lupaș, *Epocile principale...*, p. 74.

²³ Idem, *Începutul domniei lui Matei Basarab*, în SI, IV, p. 63-64.

²⁴ Idem, *Epocile principale...*, p. 113.

²⁵ Idem, *Revoluția lui Horia*, în SCCI, I, p. 283.

²⁶ David Prodan, *Teoria imigrației Românilor din Principatele Române în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Sibiu 1944.

²⁷ Gheorghe Barițiu, *Despre resbelul civil transilvan din anii 1437-1438*, în idem, *Studii și articole*, ed. Ioan Lupaș, Sibiu 1912.

²⁸ *Ibidem*, p. 95.

²⁹ *Ibidem*, p. 99.

³⁰ *Ibidem*, p. 113-114.

³¹ Ioan Lupaș, *Răscoala țăranilor ardeleni din 1437*, în "Tribuna", XV, nr. 92 din 28 aprilie/ 11 mai 1911, p.1.

³² *Ibidem*.

³³ Idem, *Răscoala țăranilor transilvani din 1437-1438*, în SCCI, II, p. 71.

³⁴ *Ibidem*, p. 68-69.

³⁵ Idem, *Răscoale țărănești transilvane*, în SI, IV, p. 37.

³⁶ *Ibidem*, p. 41-44.

³⁷ Idem, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, p. 165-166.

³⁸ Idem, *Răscoale țărănești transilvane*, în *loc. cit.*, p. 37.

³⁹ *Ibidem*, pp. 34; idem, *Revoluția lui Horia*, în SCCI, I, p. 291-292.

⁴⁰ Idem, *Răscoale țărănești transilvane*, în *loc. cit.*, p. 35.

⁴¹ Idem, *Împăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania*, în "Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", ser. III, tom. XVI, 1935, p. 270.

⁴² László Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris 1946, p. 348.

⁴³ Ioan Lupaș, *Răscoale țărănești transilvane*, în *loc. cit.*, p. 69-71.

⁴⁴ David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București 1938, p. 11-12; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj 1970, p. 438; idem, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, în *Istorici români și probleme istorice*, p. 145-146.

⁴⁵ Ioan Lupaș, *Răscoale țărănești transilvane*, în *loc. cit.*, p. 44.

⁴⁶ Idem, *Împăratul Iosif II și răscoala...*, în *loc. cit.*, p. 261.

⁴⁷ Idem, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în SI, IV, p. 260.

⁴⁸ Idem, *Împăratul Iosif II și răscoala...*, în *loc. cit.*, p. 284.

- ⁴⁹ Idem, *Revoluția lui Horia*, în SCCI, I, p. 281-302.
- ⁵⁰ Idem, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, Cluj 1934.
- ⁵¹ Vezi nota 41, *supra*.
- ⁵² Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 116.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 145.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 110, 113, 127.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 126.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 129-130.
- ⁵⁷ Nicolae Densusianu, *op. cit.*, p. 57-59, 61-69, 144-152, 506-507, 517-519.
- ⁵⁸ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 141-142.
- ⁵⁹ Apud David Prodan, *op. cit.*, p. 5-7 și Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 131-133.
- ⁶⁰ Ioan Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, p. 5.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 7-35.
- ⁶² *Ibidem*, p. 35-43.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 43-49.
- ⁶⁴ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 147.
- ⁶⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. II-a, București 1967, p. 275.
- ⁶⁶ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 96-98, 104-107, 111.
- ⁶⁷ Apud Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 118.
- ⁶⁸ Cf. nota 59, *supra*.
- ⁶⁹ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 58-60.
- ⁷⁰ *Ibidem*, p. 113-123, 127-135.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 100-103, 112, 130, 177.
- ⁷² *Ibidem*, p. 74-77.
- ⁷³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 147.
- ⁷⁴ Ioan Lupaș, *op. cit.*, p. 137, 178, 187.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 179-185.
- ⁷⁶ Gheorghe Vinulescu, *Contribuții la colonizările din Banat*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", VI, 1935, pp. 542 (documentele la p. 542-550).
- ⁷⁷ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 146.
- ⁷⁸ *Ibidem*, p. 147.
- ⁷⁹ Ioan Lupaș, *Cum trăiește amintirea lui Horia și a lui Avram Iancu în sufletul Moșilor*, în "Societatea de Măine", I, nr. 19-20 din 31 august 1924, p. 287.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 387-389.
- ⁸¹ David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, p. 11-12.
- ⁸² Idem, *Răscoala lui Horea*, vol. II, București 1979, p. 406.
- ⁸³ Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, p. 438.
- ⁸⁴ Vezi nota 41, *supra*.
- ⁸⁵ Pompiliu Teodor, *Istoriografia răscoalei lui Horea*, în *op. cit.*, p. 146-148.
- ⁸⁶ David Prodan, *op. cit.*, vol. I, p. 70, 549-550, 552-553; vol. II, pp. 196, 379, 579, 586.
- ⁸⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 343, 348, 431, 441, 515, 534, 597.
- ⁸⁸ Ioan Lupaș, *Câteva pagini din trecutul comunei Săliște (Schiță istorică)*, în "Transilvania", XXXIV, nr. 2 din 1903, p. 53-71.
- ⁸⁹ Idem, *Contribuțiuni documentare la istoria satelor transilvane*, în SI, IV, p. 239.
- ⁹⁰ *Ibidem*, p. 254.

* Fortăreață din Austria (Tirol), servind ca închisoare, unde Lupaș a încercat – fără succes – să afle urme ale înțemnițailor din Mărginime.

⁹¹ *Ibidem*, p. 248.

⁹² *Ibidem*, p. 250.

⁹³ *Ibidem*, p. 175-190, 195.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 315.

⁹⁵ Idem, “*Albina*” și oierii din regiunea Sibiului, în “*Revista Economică*”, XLIX, nr. 15 din 5 aprilie 1947, p. 67-69 și idem, *Un țăran “colectant” de acțiuni pentru Banca “Albina”, Stan Banciu “bătrânul” 1810-1882*, *ibidem*, nr. 40-44 din 15 noiembrie, p. 146-149.

⁹⁶ Ion Donat, *Cercetări geoistorice privitoare la originea românilor*, în “*Arhivele Olteniei*”, XX, 1941, p. 1-18, apud Aurel Răduțu, *Incursiuni în istoriografia vieții sociale*, Cluj 1973, p. 17.

⁹⁷ Ioan Lupaș, *Două anchete oficiale în satele din Scaunul Sibiului la 1744 și 1745*, Sibiu 1938.

⁹⁸ Toader Nicoară, *op. cit.*, pp. 82-83, 113-114, 222-223, 370-371.

⁹⁹ Apud Mihai Sofronie, *Ioan Lupaș, protopop la Săliște (1909-1919)*, în “*Mitropolia Ardealului*”, XXV, nr. 7-9 din iulie-septembrie 1980, p. 705-706.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

SCCI, I, II = Ioan Lupaș, *Studii conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București 1928; vol. II, Cluj 1940

SI, IV = idem, *Studii istorice*, Sibiu 1943

LA PROBLEMATIQUE SOCIALE DANS LES CRITS HISTORIQUES DE IOAN LUPAȘ (Résumé)

L'historien roumain transylvain Ioan (Jean) Lupaș (1880-1967) a abord, dans bon nombre de ses crits, le phénomène social et surtout la situation des paysans roumains de Transylvanie, qui étaient, pour la plupart, de situation servile. Il explique les fréquentes révoltes par la servitude même et un complexe de causes, économiques, politiques, religieuses et psychiques, ainsi que le clivage ethnique entre seigneurs hongrois et serfs roumain. En même temps il réussit à encadrer le phénomène transylvain dans l'espace central-européen, montrant ainsi l'influence du mouvement hussite sur la jacquerie transylvaine de 1437-1438, ou celle des révoltes de Bohême vis-à-vis de celle de 1784, toutes les deux dans le climat des réformes josephiniennes.

Ioan Lupaș a publié aussi un grand nombre de documents concernant la vie quotidienne et la mentalité des paysans roumains du sud de Transylvanie (XVIIème-XVIIIème siècles), qu'il a accompagné d'un commentaire avisé. Ceux-ci sont encore utilisables et utilisés par l'historiographie roumaine actuelle.

CONSIDERAȚII PRIVIND SITUAȚIA ECONOMICĂ A AUSTRO – UNGARIEI LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

LUCIAN DRONCA

Treptata instaurare a sistemului capitalist în viața economică a Europei central-sud-estice a făcut ca aceasta să nu mai cunoască zguduiri, mai mult sau mai puțin regulate, legate de condițiile meteorologice, de situația recoltelor, de războaie și de echilibre demografice. Fazele industrializării capitaliste au parcurs și ele momente ciclice regulate, perioadele de prosperitate și euforie alternând cu cele de recesiune. În această categorie s-au integrat crizele secolului XIX, începând cu marea depresiune din 1873 care a durat până în 1895. Perioada a fost marcată de crahul bursier din Viena (1873), acompaniat de cele din Occident, de la Lyon (1882), de panica în afacerile căilor ferate din SUA (1884), de scandalul Panama în Franța (1889), de criza de încredere a Băncii Baring din Anglia, în 1890 etc.

Cele mai spectaculare erau crizele bursiere sau bancare. Totul putea declanșa atunci o criză: o rumoare la Bursă, o piață pierdută, o bancă sau o întreprindere în încetare de plăți, declanșau un incontrollabil angrenaj al depresiunii¹.

Europa central-estică a secolului XIX era celebră ca regiune multinațională, în care frontierele politice și diviziunile naționale rar coincideau. Situația a fost și mai clar subliniată de politica internă dusă de Viena și Budapesta față de apartenenții națiunilor periferice din imperiu.

La încheierea compromisului dualist din 1867, noul stat, Austro-Ungaria, prezenta în ansamblu o economie cu predominanța agriculturii. Industria era slab dezvoltată. Spre exemplu, în ajunul Compromisului, nu se aflau în Transleithania decât 482 de mașini cu abur, față de 2.323 în Cisleithenia².

Deschiderea economică a Monarhiei s-a produs între 1867-1884, întreruptă însă de criza violentă din 1873. Dacă anii 1866-1867 au reprezentat o perioadă de criză pentru restul lumii, ei au fost ani de avânt pentru Austro-Ungaria, situație determinată de încheierea Compromisului și de conjunctura agricolă, care a asigurat recolte bune, într-un moment când ele erau slabe în Europa Occidentală. Capitalurile străine au început să se intereseze brusc de Austro – Ungaria, după cum și capitalurile austriece au început să se intereseze de investiții în exterior, în asociație cu capitalurile franceze, germane și britanice. Toți acești factori reprezentau indici de integrare a Austro – Ungariei în economia mondială. Avântul acesta a fost însă artificial, fiindcă fluxurile de capital străin au încetat brusc, când s-a produs criza din 1873. Situația a început să se redreseze abia după 1879. Ungaria a avut puține

beneficii din capitalurile străine, care soseau îndeosebi pe piața Vienei. În schimb, a înregistrat progrese în domeniul echipamentului feroviar, amenajării rețelei fluviale, a început să producă cărbune la Pécs și a creat o industrie alimentară pentru a compensa vânzările dificile de produse agricole³.

În toată această perioadă, ministrul de finanțe, Dunajewski, s-a străduit să remedieze dezelihibrul vamal, prin creșteri succesive de tarife, care au dus la un veritabil război vamal cu România între 1886-1892.

Într-o primă perioadă, care durează până în 1890, afluxul de capital străin și sursele interne disponibile au fost consacrate mai ales finanțării organizațiilor de credit, construcțiilor feroviare, marilor proprietăți funciare și industriilor extractive. Într-o a doua etapă, al cărei final a fost marcat de izbucnirea primului război mondial, capitalul s-a concentrat în agricultură și în marea industrie, aflată în plin progres. Această etapă a fost marcată de dezvoltarea rapidă a marii industrii mecanice și accentuarea tendințelor capitalismului monopolist⁴. Totuși, înainte de 1914, Austro – Ungaria a participat doar parțial la procesul de transformare capitalistă a societății. La începutul secolului XX, ea a reușit să facă trecerea de la o societate tradițională de stări la una dominată de diviziunea în clase sociale. Această tranziție, brutal accelerată după 1873, a determinat o stare de spirit ostilă capitalismului. În Austro – Ungaria, mai mult decât în Occident, anticapitalismul s-a transformat într-o puternică mișcare de opinie, întreținută de agrarieni și nobilime, la care s-au asociat și socialiștii⁵. Particularismele naționale din Austro – Ungaria erau multiplicare de diversitatea limbilor și raselor. Solidaritatea care a creat-o însă fiecare apartenență națională compensa în parte inegalitățile economice de netăgăduit între popoarele monarhiei.

Măsurile de emancipare a șerbilor din 1848 și patentele imperiale din 1853-1854 care au desființat iobăgia, nu au reușit să pună capăt situației grele din mediul rural, determinată de creșterea sensibilă a populației. Pe de altă parte, în cea mai mare parte a Monarhiei, elementele de limbă germană sau maghiară și-au perpetuat, dincolo de responsabilitățile administrative majore și o autoritate de mari proprietari. Aceasta a dat revendicărilor pur sociale și o tentă națională, care venea să complice și mai mult problemele⁶.

Procesul de modernizare a agriculturii a înregistrat o evoluție lentă, începând din părțile vestice ale Imperiului, încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Adevăratele transformări au avut loc însă după mijlocul secolului al XIX-lea, urmând aceiași direcție, de la apus către răsărit, în Ungaria și mai târziu în Balcani. Menținerea marilor proprietăți și a rămășițelor feudalismului au fost mai pronunțate în Ungaria. Aproape jumătate din proprietățile moșierești au rămas în stăpânirea foștilor aristocrați, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Date din statisticile agricole ungare din 1895 oferă următoarea situație:

Distribuția pământului în Ungaria în 1895:

Întinderea proprietăților în iugăre cadastrale	Procentajul gospodăriilor	Procentajul suprafeței pământului din total
0,5	53,6	5,8
5- 100	45,4	46,5
100- 1000	0,8	15,4
Peste 1000	0,2	32,3

Așa cum se poate constata, peste 50% din populația agricolă nu avea pământ deloc sau deținea o suprafață atât de mică, încât era insuficientă pentru asigurarea minimului necesar existenței. Acești mici proprietari de loturi erau nevoiți a se angaja ca muncitori agricoli la marile gospodării, ei fiind o caracteristică pentru satele și agricultura Ungariei, chiar și la începutul secolului XX⁷. În paralel însă, în ajunul primului război mondial, 321 de familii aristocratice dețineau a cincia parte din terenurile cultivabile ale Ungariei, pe fondul declinului proprietăților mijlocii și al reducerii micilor proprietăți țărănești. Această situație a determinat numeroși mici cultivatori, incapabili de a subzista, să se expatrieze în Lumea Nouă sau să caute de lucru la oraș⁸.

Remarcabilă a fost însă o puternică creștere a productivității în agricultura ungară. În medie producția pe cap de locuitor a crescut cu 1,3 % între 1870-1913.

Progresul se explică prin capacitatea de adaptare a unor mici agricultori, determinată de creșterea cererilor de grâne și vite. Acestora li s-au adăugat producția masivă de cereale de pe marile exploatații, organizate în vederea aprovizionării pieței externe, austriece sau occidentale.

Suprafața arabilă era mai întinsă în stânga Dunării, aici existând și mai puține pășuni. Pârloagele s-au diminuat la jumătate în 40 de ani, trecând de la 21,5 % din suprafețele totale în 1870 la 16 % în 1890, pentru a scădea la 8,4 % în 1919. Între 1879 și 1918, 1,6 milioane ha suplimentare au fost puse în cultură, fiind orientate masiv spre producția de cereale⁹.

Înainte de sosirea grâului american, câmpia danubiană a jucat rolul de grânar pentru Europa industrială. Excedentele din agricultura ungară și suprimarea barierei vamale, încă din timpul neoabsolutismului, între Austria și Ungaria, a făcut ca această piață unică să fie inundată de cerealele și morile ungare. La fel în Boemia, marii proprietari se lansau în “marea cultură”, asociind producția de cereale cu cea de sfeclă de zahăr și alte plante tehnice, folosind îngrășăminte și practicând asolamente complexe. Aceștia au furnizat astfel materiile prime pentru primele industrii ale Monarhiei: morărit, berărie, rafinarea zahărului¹⁰.

Conjunctura agricolă favorabilă, de după încheierea dualismului și prețurile ridicate ale cerealelor au fost factorii esențiali care i-au determinat pe proprietari să crească constant suprafețele cultivate și să treacă la comasarea micilor exploatare. Depresiunea din 1873 a paralizat comerțul pentru un timp, dar prăbușirea masivă a survenit spre sfârșitul deceniului, odată cu invadarea piețelor europene de cantități enorme de cereale și animale de peste mări, îndeosebi din SUA. Țările occidentale au ridicat la rândul lor bariere vamale contra tuturor importurilor, pentru a proteja propria lor agricultură. Căderea vertiginoasă a prețului grâului a supus la o grea încercare agricultura ungară, pentru care considerația prețurilor mari era importantă, dată fiind tehnica perimată și renta funciară ridicată. Această criză a fost agravată de calamități, precum filoxera, care în ultimii 20 de ani ai secolului XIX a distrus jumătate din viile Ungariei și a redus la patru cincimi producția sa viticolă. Majoritatea marilor proprietari, dar și a celor mijlocii au fost la fel de loviți de criză, în măsura în care beneficiile lor au scăzut, crescându-le datoriile, în principal față de bănci. Subvențiile statului, care au permis achiziționarea de mijloace moderne, exploatarea dură a muncitorilor agricoli și barierele vamale, au permis agriculturii ungare să depășească acest impas, din care a ieșit cu o structură neschimbată în esență. Punerea în valoare a noi terenuri a determinat creșterea producției după 1900, favorizată și de utilizarea generală a mașinilor (mai ales a plugului și a batozei mecanice) și recurgerea la rotația culturilor, foarte productivă.

În paralel, către sfârșitul secolului XIX, culturile cerealiere au pierdut puțin din preponderența lor în beneficiul creșterii animalelor și cultivării plantelor industriale. La începutul secolului XX, agricultura ungară era ieșită din criză. Puternice rămășițe feudale păstra încă acest sector în regiunile răsăritene. În cursul deceniului care a precedat primul război mondial, se contura o nouă perioadă de prosperitate, favorizată și de ridicarea după 1906 a barierele vamale. La aceasta s-a adăugat o ameliorare a condițiilor climatice, care a fost favorabilă agriculturii¹¹.

În Cisleithania sau părțile dominate de Austria, deși agricultura ocupa la mijlocul secolului XIX un loc important, ea era în declin. În 1850, această ramură reprezenta 57 % din venitul național, iar în 1910 numai 33 %. Ea era condusă de ordinea capitalistă care postula libertatea și de asemenea selecția producătorilor. Mulți din micii proprietari și-au vândut terenurile, în timp ce împărțirile prin moștenire au condus la o fărâmițare excesivă. Aceste fenomene au antrenat îndatorarea și emigrarea spre orașe. În sens contrar, terenurile de întindere mijlocie au putut fi concentrate și au dus la formarea unei categorii de țărani înstăriți.

Totodată, concurența grâului ungar care a invadat piața Vienei și a orașelor austriece, a fost agravată după 1880, odată cu sosirea grâului din SUA și Canada, care a determinat o scădere masivă a prețurilor produselor agricole în Occident. Creșterea animalelor întâlnea aceleași probleme: vitele

din Ungaria, apoi din Argentina și Australia concureau producția animalieră din regiunile alpine. Situația dificilă a agriculturii din zonele muntoase a provocat un important exod rural din Austria de Sus și Tyrol, unde numai 8 % din sol era exploatat. În schimb, prosperau câmpiile din bazinul Vienei sau Elbei, care cultivau grâu, sfeclă de zahăr și furaje. Pe aceste pământuri, folosirea mașinilor agricole era generalizată și se făcea apel, pentru muncile agricole, la mâna de lucru sezonieră, compusă mai ales din slovaci¹².

În domeniul industriei, printre investițiile cu caracter productiv, primul loc a revenit, fără dubiu, construcțiilor feroviare. De la 2.200 km în 1867, rețeaua de căi ferate ungare totaliza 22.000 km în 1913. Marile lucrări feroviare au reprezentat o sursă abundentă de câștiguri multiple. De ele profitau întâi antreprenorii, cărora statul le garanta interesele, apoi o mulțime de politicieni de toate gradele, care se implicau în obținerea de diferite concesiuni, exproprieri sau modificări de trasee. Căile ferate ofereau beneficiarilor un mijloc de transport ieftin, la fel ca și proprietarilor care se ocupau de comercializarea produselor lor. Existența căilor ferate a reprezentat una din condițiile cele mai importante pentru formarea pieței capitaliste interne. Construcțiile feroviare țineau cont de resursele politico – economice. Liniile principale în Ungaria se concentrau la Budapesta, formând centrul rețelei și de asemenea capul liniei de legătură cu Viena. În Ungaria, liniile ferate serveau în special racordării la circuitul național a regiunilor producătoare de cereale, acordând prioritate marilor domenii. Legăturile feroviare ale regiunilor industriale ale Ungariei, la fel de importante, au rămas însă mediocre¹³.

Construcția de căi ferate a făcut să progreseze siderurgia și construcțiile mecanice. Căile ferate de stat au fost echipate cu material rulant austriac. Uzine pentru construcția de locomotive au fost înființate la Viena (Simmering, Florisdorf) la Graz, la Wiener – Neustadt. Astfel de uzine funcționau și la Praga (Smichov) și la Budapesta, cu capital austriac, în timp ce o fabrică de șine s-a stabilit la Ternitz¹⁴.

Navigația fluvială a pierdut progresiv din importanță în raport cu căile ferate. Lucrările în aceste două sectoare erau finanțate din anii 1850 de “Societatea căilor ferate de stat” (STEG) și DDSG, întreprinderi apropiate de cercurile financiare din jurul băncii Rorschild¹⁵. Lucrările la drumuri au trenat însă, rămânând foarte departe în urmă față de țările occidentale.

În a doua jumătate a secolului XIX, s-au înregistrat creșteri și în alte sectoare industriale. Înainte de toate a progresat industria extractivă, în special cea a cărbunelui (de la 800.000 tone în 1848 la aproape 334 milioane tone în 1904). Principala regiune producătoare era bazinul Moravia – Silezia, care beneficia de investițiile băncilor Rotschild și Gutmann. A continuat însă importul de cărbune german, fiindcă progresul exploataților în regiunile alpine era insuficient (12 % din producția globală), ceea ce constituia un handicap pentru siderurgie¹⁶. În acest sector se produceau cele necesare construcției de căi ferate, dar și utilaje agricole, industriale și de armament. Orașul Steyr

a devenit, prin compania lui Joseph Werndl, capitala armamentului ușor. La Plzeň, în Boemia, Emil Škoda a dezvoltat cea mai mare fabrică de arme din Europa Centrală, inaugurând în 1886 fabrica de blindaje. Micile forje familiale au sfârșit prin a dispărea astfel în fața concurenței societăților capitaliste. Câteva afaceri au putut fi salvate prin specializarea în construcții mecanice, cum a fost cea a lui Wertheim la Krems, care s-a lansat în fabricarea de case de bani. Siderurgia a fost afectată de crahul bursier de la Viena din 9 mai 1873, bancherii afectați refuzând să mai acorde credite industriașilor. Aceștia au trebuit să se autofinanțeze, cum a procedat marele siderurgist Wittgenstein, fondator în 1886 al cartelului fierului, sau Škoda la Plzeň¹⁷.

Austria a câștigat o poziție excelentă pe piața mondială a porțelanului, care avea centrul în regiunile germane ale Boemiei. Porțelanul vienez nu a putut concura cu cel ceh, favorizat de zăcămintele de caolin de la Karlový Vary.

Industria de hârtie a fost și ea modernizată, utilizând materii prime din pădurile alpine. Marile uzine au scos treptat de pe piață morile de hârtie tradiționale.

În industria textilă, au făcut progrese prelucrarea mătăsii și a lânii. Deși Carintia a păstrat câteva ateliere, fabricarea postavurilor s-a concentrat în Moravia. Cel mai mare avânt l-a înregistrat industria bumbacului, principalele centre fiind, în afară de Boemia, la Voralberg, regiunea Linz și la Sankt – Pölten. Anumite sectoare ale producției industriale s-au pretat însă mai greu la concentrare, Viena păstrând mici întreprinderi de construcții, mobilă și îmbrăcăminte.

Numărul întreprinderilor a crescut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dacă în 1850, Monarhia număra doar 35 de societăți anonime, în 1867 numărul acestora se ridica la 154 iar în 1872 la 376, mobilizând un capital de aproape 2 miliarde de florini¹⁸. Acest curs ascendent a fost întrerupt de crahul din 1873. Urmările au fost înlăturate gradual, acțiune favorizată de crearea Băncii Austro – Ungare în 1878 și adoptarea etalonului aur în 1892. În paralel a avut loc un proces de asanare financiară iar îndatorarea redusă a Statului și taxele scăzute ale creditelor sale au restabilit încrederea în economie și în plasamentul industrial. Bancherii s-au interesat din nou după 1900 de crearea de societăți anonime și de plasamentul acțiunilor lor. Urmând exemplul “Creditanstalt”, care a cumpărat în 1899 manufactura “Škoda”, băncile care au investit în industrie au determinat constituirea de concernuri. Cum Austria nu avea o clasă mijlocie capabilă să subscrie masiv acțiuni în industrie, băncile au păstrat aceste acțiuni, fapt care a dus la subordonarea extremă a industriei către ele¹⁹. În sistemul bancar, situația s-a prezentat sub forma reculului băncilor private și a subordonării institutelor mai slabe puternicelor bănci de prim plan. Această mișcare a suprimat treptat nivelele intermediare de decizie și a făcut să treacă economia austriacă sub controlul Vienei și al celui de-al doilea centru care se ridică la începutul secolului XX, Praga slavă²⁰.

Industria și capitalul bancar ungar nu puteau intra în concurență cu Austria. De aceea era dificilă realizarea unui acord între interesele divergente ale celor două părți ale imperiului. La Budapesta a apărut la începutul secolului XX un curent puternic pentru separația economică de Austria. Cu toate acestea, comerțul între cele două părți ale Monarhiei era foarte prosper. Ungaria trimitea în Austria produse agricole, compensate de aceasta prin produse textile, articole din piele, lemn și mașini.

Politica comercială a anilor care au urmat compromisului dualist s-a caracterizat prin lupta pentru echilibrarea aspirațiilor liber – schimbiste ale Ungariei cu dorințele de protecționism vamal ale industriilor austriece, care aveau de luptat cu concurența Germaniei, Angliei și Franței. În acest context a avut loc războiul vamal cu România și “războiul porcilor” cu Serbia, care au afectat interesele austriece. Acestea urmăreau forțarea exporturilor industriale spre Europa de sud – est. Interesele comerciale ale Ungariei aveau însă o orientare diferită, dorind să monopolizeze și piața agricolă internă a Monarhiei dualiste, în detrimentul furnizorilor balcanici. Situația a fost favorizată de simplificarea care a avut loc în regimul plăților comerciale prin introducerea cecurilor și a sistemului de clearing de către Georg Coch, datorită Casei de Economii poștale, creată în 1882²¹. Viena a ocupat primul loc financiar în Europa Centrală până în 1914, în ciuda veleităților și a timidei concurențe a Budapestei.

La începutul secolului XX, Austro – Ungaria oferea imaginea unei dezvoltări contrastante a diferitelor provincii. Existau provincii subdezvoltate, mai ales în părțile orientale ale Monarhiei (Galiția, Bucovina și Transilvania) precum și țările slave din sud /Croatia și Bosnia – Herțegovina), formal anexate în 1908. Cu toate acestea, Austro – Ungaria era o mare putere economică: în 1913, producția sa industrială reprezenta 6 % din producția totală a Europei, ocupând locul patru în rândul puterilor industriale ale continentului, după Marea Britanie, Germania și Franța, devansând puțin Rusia. Ea ocupa locul trei la producția de cărbune, locul cinci la producția de fier și oțel (6,3 % din producția europeană) precum și la producția textilă. Austro – Ungaria era în fapt un stat profund rural, dotat cu o industrie modernă. Ungaria s-a dotat și ea cu unele sectoare industriale moderne, dar a dezvoltat totodată și agricultura, fiindcă marii proprietari găseau o piață accesibilă în Cisleithania. Regiunile periferice au început și ele să profite de investițiile efectuate de regiunile mai dezvoltate²². Teza subdezvoltării programate în care ar fi fost ținută Ungaria de Austria a fost acreditată de unii politicieni maghiari, care militau pentru desprinderea de Austria și luptau contra instituțiilor comune. Această teză nu mai poate fi susținută astăzi, în tot cazul nu mai mult decât caracterul înapoiat al economiei austro – ungare și retardarea dezvoltării industriale. Principala slăbiciune a acesteia era mai degrabă dependența de capitalul străin. Viena reprezenta totodată capitala financiar – bancară a Imperiului și această poziție era susținută esențial cu capitaluri importate, îndeosebi de origine germană și franceză.

Economia sănătoasă a Austro – Ungariei s-a explicat între altele și prin întinderea pieței interne. Cisleithenia exporta foarte puțin din produsele sale industriale către Germania sau Europa Occidentală, în timp ce penetrarea în Balcani i-a fost îngădită la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX de puternica concurență germană. Barierele vamale și protecționismul au făcut din piața austriacă un veritabil monopol al agricultorilor unguri, mai ales după ce construirea primelor rețele de căi ferate a facilitat schimburile. În scurta perioadă în care a funcționat, economia austro – ungară a fost prosperă și potențială, însă cu condiția de a nu se rupe unitatea Monarhiei²³.

Cu toate frământările, în ajunul primului război mondial, imperiul dualist era în plină evoluție. Caracterul complementar al celor două economii era totuși sub o dublă amenințare. Dualismul era pus în discuție odată chiar de unguri, care aspirau la independență, cu păstrarea Ungariei mari. De altă parte cele două state erau amenințate de apartenenții lor periferici: Austria în Boemia – Moravia de mișcarea de independență a tinerilor cehi și în Istria, Dalmația și Bosnia de mișcările pan – sârbești; Ungaria avea probleme în Croația cu opoziția sârbo – croată și în Transilvania cu aspirațiile românești²⁴.

Declanșarea și desfășurarea primului război mondial a determinat lărgirea fisurilor apărute la nivelul diverselor provincii ale Monarhiei. Naționalitățile și-au afirmat nu numai individualitatea lor social – politică, ci și pe cea economică. Vasta piață pe care o reprezenta Imperiul Austro – Ungar s-a destrămat astfel la sfârșitul războiului. În locul ei au apărut piețe naționale, moștenitoare privilegiate, într-o primă etapă, ale infrastructurilor create de statul dualist.

NOTE

¹ Michel Beaud, *Histoire du capitalisme de 1500 à nos jours*, Editions du Seuil, Paris, 1981, p. 174-177.

² Jean Vidalenc, *L'Europe danubienne et balcanique (1867-1970)*, Masson et Cie Éditeurs, Paris, 1973, p. 37.

³ Christian Ambrosi, *L'apogée de l'Europe (1871-1918)*, Masson & Armand Colin Éditeurs, Paris, 1996, p. 178.

⁴ *** *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Éditions Horváth, Roanne – Éditions Corvina, Budapest, 1974, p. 376.

⁵ Bernard Michel, *Banques et banquiers en Autriche au début du 20e siècle*, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, Paris, 1976, p. 374.

⁶ Jean Vidalec, *op. cit.*, p. 37.

⁷ Iván T. Berend, György Ránki, *East Central Europe in the 19th and 20th Centuries*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, p. 18-19.

⁸ Jean Berenger, *L'Autriche – Hongrie (1815-1918)*, Armand Colin Éditeur, Paris, 1994, p. 94-95.

⁹ Dr. Bodor Antal, *Budapest hatása a környékbeli és művelési ágak alakulására (Influența Budapestei asupra prețurilor pământurilor din împrejurimi și asupra*

ramurilor agriculturii), Kiadja: Budapest székes főváros statisztikai hivatala, 1934, p. 11-12.

¹⁰ Jean Berenger, *L'Europe danubienne de 1848 á nos jours*, Presses Unicersitaires de France, Paris, 1976, p. 48-49.

¹¹ *** *Histoire de la Hongrie...*, p. 377-381.

¹² Georges Castellan, *Histoires des peuples de l'Europe centrale*, Libraire Arthème Fayard, Paris, 1994, p. 278.

¹³ *** *Histoire de la Hongrie...*, p. 376.

¹⁴ Jean Berenger *L'Europe danubienne...*, p. 51.

¹⁵ Idem, *L'Autriche – Hongrie*, p. 93.

¹⁶ Idem, *L'Europe danubienne...*, p. 49.

¹⁷ Jean – Allain Lesourd, Claude Gerard, *Nouvelle histoire économique*, tome I: *Le XIXe siècle*, Armand Colin Éditeurs, Paris, 1992, p. 201.

¹⁸ Jean Berenger, *L'Europe danubienne...*, p. 52.

¹⁹ Jean Alain Lesourd, Claude Gerard *op. cit.*, p. 202.

²⁰ Bernard Michel, *op. cit.*, p. 375.

²¹ Erich Zöllner, *Histoire de l'Autriche des origines a nos jours*, Editions Horváth, Paris, 1965, p. 444-445.

²² Jean Berenger *L'Autriche – Hongrie*, p. 101.

²³ *Ibidem*, p. 102.

²⁴ Christian Ambrosi, *op. cit.*, p. 183.

BETRACHTUNGEN BEZÜGLICH DER WIRTSCHAFTLICHEN LAGE ÖSTERREICH-UNGARNS AM ENDE DES XIX. UND ANFANG DES XX. JAHRHUNDERTS (Zusammenfassung)

Der Autor liefert einen kontextuellen Überblick der wirtschaftlichen Entwicklung Österreich-Ungarns von der Einsetzung der k. u. k. Monarchie bis zum ersten Weltkrieg.

Der wirtschaftliche Aufschwung der Monarchie in der Zeitspanne 1867 – 1884 wurde durch die Krise von 1873, deren Nachhall noch bis 1879 spürbar war, unterbrochen.

Bezeichnend sind die Fortschritte die auf dem Gebieten der Erweiterung des Eisenbahnnetzes, der Flussregularisierungen und der Nahrungsmittelindustrie erzielt wurden.

In der Verteilung des Grundbesitzes in der Landwirtschaft, ist die eher feudale Struktur bis zum ersten Weltkrieg charakteristisch. Über die Hälfte der Bauern hatten, 1895, nicht genügend Boden um ihre eigene Existenz zu sichern. Dementsprechend suchte die Mehrzahl dieser Anstellung an den grossen Gutshöfen oder siedelte in die Städte um. Die grossen Grundbesitze dehnten sich weiter aus und somit besaßen 321 adlige Familien, vor dem Ausbruch des ersten Weltkrieges, ein Fünftel der landwirtschaftlichen Oberfläche Ungarns. Es wurden hauptsächlich Getreide und technische Pflanzen angebaut,

die von der Nahrungsmittelindustrie verarbeitet wurden. Gegen Ende der siebziger Jahre wurde der europäische Markt von amerikanischem Getreide und Vieh überflutet. Trotz der eingeführten Zollbarrieren, fielen die Preise und versetzten die ungarische Landwirtschaft in eine tiefe Krise zu der auch die von der Reblaus im Weinbau angerichteten Schäden beitrugen. Dank der technischen Modernisierung und der günstigen Konjunktur, gelang es der ungarischen Landwirtschaft, am Anfang des XX. Jahrhunderts, die Krise zu überwinden.

In den westlichen Teilen der Monarchie, ging der Beitrag der Landwirtschaft am Nationalprodukt zurück. Dieses Phänomen hängt mit der Konkurrenz der Getreideproduktion aus Amerika und des Viehangebotes aus Ungarn, Argentinien und Australien sowie mit der steigenden Anziehungskraft der Stadtwelt, infolge der akzentuierten Entwicklung der Industrie, zusammen.

Im Bereich der Industrie ist die schnelle Entwicklung des Eisenbahnnetzes und der damit verbundenen industriellen Produktion (von Bergbau und Eisenhüttenwesen bis zu Eisenbahn- und Waggonbau) bezeichnend. Die Waffenindustrie nahm einen besonderen Aufschwung wobei Steyr (durch die Firma Joseph Werndl) und Pilsen (Emil Skoda), in diesem Bereich, zu den wichtigsten Produktionszentren des Kontinentes wurden. Nennenswerte Fortschritte wurden auch in anderen industriellen Bereichen erzielt: Porzellan, Papier- und Textilindustrie.

Die Entwicklung des Finanzwesens wurde von der Krise von 1873 zeitweilig unterbrochen. Erst nach der Gründung der Österreichisch-Ungarischen Bank (1878) kam es zu einer Wiederbelebung des Kapitalmarktes wobei die grossen Banken die Kontrolle der profitabelsten Industriezweige übernahmen. Das ungarische Kapital und seine Industrie konnten der österreichischen Konkurrenz nicht standhalten, dementsprechend entwickelte sich in Budapest, am Anfang des XX. Jahrhunderts, ein starker Trend in Richtung der wirtschaftlichen Trennung von Österreich.

Die Handelsbeziehungen zwischen den zwei Teilen der Monarchie waren, trotz zentrifuger Tendenzen, besonderes reger. Die Handelspolitik des dualistischen Staates war, letztendlich, ein Kompromiss zwischen dem ungarischen Drang zu einem zollfreien Handel und den protektionistischen Wünschen der österreichischen Industrie.

Am Anfang des XX. Jahrhunderts bot die österreichisch-ungarische Wirtschaft ein kontrastantes Bild bezogen auf den unterschiedlichen Entwicklungsgrad der Provinzen. Trotzdem war Österreich-Ungarn die vierte Wirtschaftsmacht aus Europa (nach England, Deutschland und Frankreich). Die blühende Wirtschaft der Monarchie lässt sich, unter anderem, auch durch die Ausdehnung des Binnenmarktes erklären. Dieser zerfiel jedoch infolge des Weltkrieges in kleinere Nationalmärkte welche, anfänglich, die privilegierten Erben der wirtschaftlichen Infrastruktur des dualistischen Staates waren.

Anul 1910 reprezintă un moment important pentru lupta politică a românilor din Transilvania. Față de noul guvern, instalat în ianuarie 1910, Partidul Național Român a avut, la început, o poziție ezitantă. Promisiunile lui Ștefan Tisza “că problema națională trebuie rezolvată”, a descumpănit pe unii dintre oamenii politici români. La 13/25 ianuarie 1910, deși se arată nemulțumită de programul moderat al guvernului, “Tribuna”, scria că “nu-i vom putea avansa încrederea, dar nici neîncrederea noastră. Așteptăm și aici mai întâi faptele”¹. În același timp, ziarul ia o poziție fermă împotriva lui Tisza, când acesta se pronunță împotriva votului universal.

Principala problemă politică o constituiau alegerile parlamentare fixate pentru 1 iunie 1910, conducerea P.N.R., considerând că noul guvern avea să se arate mai concesiv față de naționalități, a stabilit contacte cu el, pentru a ajunge la o înțelegere care să-i permită alegerea unui număr cât mai mare de deputați. În paralel cu aceste contacte, P.N.R. își intensifică acțiunile de reorganizare în vederea alegerilor. Adunarea generală a “Asociației culturale arădene”, desfășurată între 3-4 martie, a reunit o serie de fruntași ai mișcării naționale și ai partidului, care au dezbătut, pe lângă problemele legate de existența și funcționarea instituției culturale și aspecte privind alegerile, rearondarea circumscripțiilor, finanțarea candidaților proprii și sprijinul concret acordat celor din Partidul independent ungar².

În acest interval a apărut tot mai evidentă posibilitatea ca, după dizolvarea parlamentului, la 21 martie 1910, campania electorală menită să anihileze puterea coaliției, să conducă la reluarea negocierilor dintre guvern și reprezentanții naționalităților. Consfătuirea conducerii P.N.R., din 21 martie 1910, a avut în vedere, pe lângă discutarea listei candidaților proprii, situația electoratului autohton în conjunctura în care guvernul și liderul politic Tisza, au întreprins alți pași pentru a dialoga, pentru a stânjeni procesul de apropiere dintre maghiari și opoziție, ca și de a anihila manifestarea opiniilor pro-austrie prin tactica promisiunilor economico – culturale³. Reacția naționalităților, deci și a românilor față de aceste manevre și mai ales de nerespectarea dezideratelor cuprinse în memoriul de 10 puncte, a constatat în apropierea de social – democrație, de Partidul independentilor și de radical – progresiști. Această tactică, discutată la nivelul conducerii Partidului Național Român a fost propusă pentru aprobare Conferinței naționale, convocată în aprilie 1910, la Sibiu.

Întrucât oficialitatea a încălcat o parte a promisiunilor făcute inițial conducerii P.N.R., cu ocazia tratativelor, conferința “electorală” de la Sibiu, din 5 aprilie 1910, a reprezentat un moment de bilanț și de pregătire pentru

campania electorală⁴. Cei 226 delegați ai Conferinței, reprezentând 18 comitate, au analizat situația internă a țării și atitudinea mișcării naționale, protestând împotriva măsurilor guvernamentale la adresa existenței de sine stătătoare și a caracterului participării libere la alegeri, în contextul în care factorul extern reclama o atitudine binevoitoare a României față de Imperiul austro – ungar⁵. După difuzarea Proiectului de rezoluție, adoptat de Conferința națională din 5 aprilie 1910, mișcarea românească și partidul au fost angrenate în activitatea de pregătire a alegerilor. Au fost convocate cercurile electorale, în vederea aprobării deciziilor luate la Sibiu.

Campania de alegeri s-a desfășurat într-un climat de adevărată teroare. Acțiunea de militarizare în campania electorală, drept măsură de prevenire, de intimidare cu caracter punitiv, prin supraveghere, persecuții, informări confidentiale, fișe de comportament personal⁶, au însoțit alegerile din 1910. La Șomcuța Mare au fost concentrate puternice unități militare: o companie din Regimentul 58 Stanislaw (Galiția), trei escadroane de dragoni aduși de la Przemyśl și 68 jandarmi. Aceste forțe armate au recurs la intimidarea românilor. La Tulgheș, un țăran român a fost împușcat iar în centrul de votare zeci de români au fost legați ca să nu poată vota⁷.

Ion I. Lapedatu scria în memoriile sale, în legătură cu aceste alegeri, următoarele: “În 1910 au fost cele mai sălbătice alegeri din câte a cunoscut regimul constituțional din Ungaria. Votarea se făcea pe față. Alegătorii se prezentau înaintea comisiunii și rosteau numele candidatului pentru care votau”⁸. Alegerile din iunie 1910 au constituit un dezastru pentru Partidul Național Român, fiind aleși doar 5 deputați români față de 15 în 1906. Au fost aleși Vasile Damian (Baia de Criș), Theodor Mihali (Ileanda Mare), Ștefan Cicio-Pop (Șiria), Alexandru Vaida-Voevod (Arpaș) și Nicolae Șerban (Făgăraș). Presa românească “Lupta”, “Tribuna”, “Gazeta Transilvaniei”, “Unirea”, “Drapelul”, “Telegraful Român”, într-o primă reacție de indignare față de eșecul suferit, a dezvăluit metodele violente utilizate, corupția, presiunile, ca și erorile tactice săvârșite de conducerea Partidului Național Român.

Oameni politici români, care, nu cu mult timp înainte, se așteptau la un succes au fost surprinși de amploarea eșecului. Iuliu Maniu îi scria lui Valeriu Braniște, la 12 iunie 1910: “Nespusă este durerea mea văzând rezultatul luptei de exterminare, decretată de guvern partidului nostru. Trântirea mea a fost hotărâtă irevocabil cu zece zile înaintea alegerii. Nu m-a surprins. M-a surprins însă căderea ta, la a cărei reușită contam cu toții, cu toată singurătatea”⁹. În continuare, marele om politic își exprima încrederea în viitorul națiunii române și spunea că cel mai important lucru e “să nu ne pierdem nici dorul de lucru, nici speranța în izbânda definitivă a cauzei noastre. Mai ales să nu lăsăm publicul nostru deznădăjduit și neorientat”¹⁰.

La rândul său, Vasile Goldiș scria în “Tribuna” că “lupta trebuie să înceapă numaidecât cu cea mai nemiloasă îndârjire... Gândul reintrării în

pasivitate nu poate să răsară decât în creierii vreunui ticălos vândut stăpânirii... Fără amânare trebuie să începem adunări publice din sat în sat, dar în cel mai strict înțeles al cuvântului: din sat în sat”¹¹.

Experiența amară a anului 1910 a provocat o “luptă fratricidă” între Comitetul Executiv al P.N.R. și gruparea din jurul “Tribunei” din Arad, așa-numiții “tineri oțeliți”, al căror animator era poetul Octavian Goga¹². Această grupare radicală a mișcării naționale din Transilvania, având ca reprezentanți pe Octavian Goga, Ilarie Chendi, Octavian Tăslăuanu, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir, Ion Agârbiceanu, Sextil Pușcariu etc., personalități în curs de afirmare pe plan cultural – științific, dinamice, a sprijinit de la început noul activism, sperând că, pe această cale, contactele conducătorilor P.N.R. cu lumea satelor se vor permanentiza, nu se vor mai rezuma doar la întrunirile electorale.

Comitetul Executiv al P.N.R., hotărăște să se țină o serie de adunări populare în care să se vorbească despre situația politică a românilor din Transilvania, problema votului universal, apărarea școlii și a limbii române etc. Numărul adunărilor populare a cuprins întreaga Transilvanie. Scopul imediat al acestor adunări era de a lămuri opinia publică asupra cauzelor înfrângerii din alegeri și pentru a menține moralul alegătorilor. Una dintre adunări a avut loc la Buteni, în toamna anului 1911.

Cu trenul motor din Arad au plecat spre Buteni, Teodor Mihali, președinte al Clubului deputaților naționaliști, vicepreședintele Comitetului executiv al P.N.R., Vasile Damian, deputat al Băii de Criș, dr. Romul Veliciu Cornel Lazăr și reprezentanți ai ambelor ziare din Arad. În gara Sebiș sunt întâmpinați de avocatul Dr. Aurel Grozda, care le adresează un cuvânt de bun sosit. Îi răspunde Teodor Mihali, după care oaspeții și gazdele urcați în cele 20 de trăsură, pleacă spre Buteni “înconju rați și conduși de un mândru banderiu de călăreți români”¹³.

După serveirea unui mic dejun la avocatul Aurel Grozda, înalții oaspeți se îndreaptă spre biserică unde iau parte la slujba oficiată de preotul Iuliu Bodea, administrator protopopes. La terminarea slujbei, delegații Partidului Național Român și cei peste 1.000 de oameni adunați, se îndreaptă spre piața din fața băncii “Codru”, unde s-a desfășurat adunarea. Deschiderea adunării s-a făcut de către preotul Iuliu Bodea, și primul invitat la cuvânt este Teodor Mihali. În cuvântul său, vicepreședintele Partidului Național Român se referă la greșelile mișcării naționale, la rolul deputaților români în parlament, la lupta pentru votul universal și împotriva maghiarizării, pentru izbânda programului național.

Referindu-se la eșecul din campania electorală, Teodor Mihali insistă asupra “mijloacelor imorale, corupția făgăduințelor mincinoase, forța din partea administrației, iar pe de altă parte, la mișelia unor lepădați de neam”¹⁴, care au schimbat fața alegerilor din întreaga țară. El explică participanților la

adunare că scopul luptei națiunii române este “libertatea și egalitatea tuturor locuitorilor din această țară”, iar obiectivul cel mai apropiat este “câștigarea dreptului sufragiului (votului) universal”¹⁵, prin care să se impună un parlament care să fie o adevărată icoană a țării.

Parlamentul actual – sublinia Teodor Mihali nu “e ales pe baza votului universal, dar mai mult, e chiar anticonstituțional, impus prin forță administrativă și prin corupție nerușinată”¹⁶. În continuare el arată că românii se opun legilor de maghiarizare a armatei. Referindu-se la programul național al românilor, Teodor Mihali subliniază că el se bazează pe principiile “libertății, egalității, fraternității”¹⁷. În finalul discursului său, Teodor Mihali cere participanților la adunare să fie “cei mai bravi frați ai noștri și steagul triumfător nu-l veți mai scăpa din mâinile voastre oțelite, vâjnoase, ci veți apăra cinstea și curățenia totdeauna cu credință neclintită”¹⁸.

Dr. Ioan Suciu își începe cuvântul spunând că românii este necesar să se înțeleagă între ei măcar în al 12-lea ceas. Este necesar a înțelege “fiecare suflare românească, că numai și numai ținerea strânsă laolaltă ne poate mântui și numai prin ea își poate asigura neamul nostru viața pentru veacurile următoare”¹⁹. El explică participanților la adunare că drepturile “la viață, la existență, la înflorire, la cultură, a însăși neamului nostru românesc din această țară”²⁰.

Deci, subliniază dr. Ioan Suciu, “cerem drepturi pentru asigurarea ființei noastre naționale, cu limba, legea și obiceiurile ei frumoase, de nu le afli pereche la alte popoare”²¹. În continuare el arată că anul 1911 va rămâne un an “istoric în cronică, acuș de 2000 de ani a poporului român”²². La serbările Astei de la Blaj, sublinia Ioan Suciu, s-a înregistrat un moment de colosală importanță “când cei doi capi ai bisericilor surori, doi mitropoliți români cu patru episcopi și pârga neamului nostru stăteau la aceeași masă în bună înțelegere, sfătuindu-se asupra sorții viitoare a poporului românească”²³.

Totodată Ioan Suciu explică mulțimii că așa-zisele drepturi ale românilor sunt numai pe hârtie, deși guvernanții pretind că s-au dat românilor de două ori, în 1848 și 1868. Criticând legea electorală și abuzurile autorităților, Dr. Ioan Suciu arată “câte nedreptăți ni se fac cu listele electorale pe care introduc cu forța pe toți lingăii și lăpădații, iar ca să scoată românii cinstiți din liste, caută nod în papură. Lor le trebuie oameni care se dau legați la bot, le trebuie slugoi”²⁴. În acest moment al cuvântării, pretorul Bolyos, încearcă să-l cheme la ordine, întrerupându-l. Mulțimea îl huiidue și-l aclamă pe Dr. Ioan Suciu.

În cuvântul său, avocatul Aurel Grozda îi salută pe toți cei care au “lăsat vetrele și plugul să fiți părtași la adunarea noastră, să ascultați sfaturile înțelepte ale celor mai aleși dintre aleși”²⁵. Insistă apoi, în discursul său, pe sentimentele care au călăuzit poporul român: “iubirea de neam și patrie”, și care s-a distins prin “conservarea existenței sale etnice și întru apărarea gliei

strămoșești”²⁶. Avocatul Aurel Grozda își încheie pateticul discurs printr-un îndemn “la solidaritatea în luptă, la alipirea neclintită la partidul adevărului, care este Partidul Național Român și la dragoste de neam”²⁷.

Deputatul, ales la Baia de Criș, Vasile Damian, s-a referit la “ideia statului unitar maghiar”, plăsmuit de Coloman Tisza și care nici astăzi n-a dispărut. Și azi Partidul independist nu caută să întărească temelia țării prin legi bune și folositoare, ci din contră a promovat “legea școlară apponyană și legea congruei”²⁸. În continuare, el schițează revendicările naționale, accentuând asupra dreptului limbii române și enumeră nelegiuirile ce se fac “în școală, la judecătorie, pe teren economic și cultural și exprimă dorința de a se aduce legea votului universal, secret și pe comune”²⁹. Își încheie cuvântul cu un apel la învățători, preoți și ceilalți bărbați învățați care au datoria “să învețe poporul, să-l îndrume la îmbrățișarea industriei, să înființeze reuniuni și tovărășii satești. Să-l introducă în cunoștința drepturilor sale, ca apoi când se vor deschide barierele și se va împrăștiă întunericul de azi, să se știe folosi de drepturile lui pentru progresul și înflorirea neamului și patriei”³⁰.

Dr. Romul Veliciu, în cuvântul său, omagiază lupta conducătorilor Partidului Național Român, Teodor Mihali, Vasile Lucaciu și alții care se trag din opinca țărănească, spunând că a vorbi “în tovărășia atâtor soldați, conduși de astfel de căpitani, precum și a vorbi către un astfel de popor este o datorie sfântă națională”³¹. În continuare el amintește sumedenia de adunări populare la care aluat parte și unde “prin glasurile cărturarilor noștri suflând în buciulul național pentru însuflețirea poporului – al ostașilor de rând – care formează Partidul Național Român”³².

El subliniază necesitatea luptei pentru drepturi “pentru acele drepturi firești cu care ne-a înzestrat Dumnezeu, să nu ni le ia oamenii, iar dacă ni le-au luat, prin virtutea noastră și ajutorul lui Dumnezeu, să le recăștigăm”³³. Romul Veliciu se referă și la serbările de la Blaj “unde românii de ambele confesiuni, au conlucrat întru cîntea, propășirea și înălțarea neamului nostru”³⁴. Ca armă de luptă pentru obținerea drepturilor Romul Veliciu amintează votul universal “prin care și cu ajutorul căruia putem dobândi drepturile noastre naționale, întru ajungerea unei soarte mai bune a neamului nostru românesc”³⁵.

În încheierea adunării populare avocatul Aurel Grozda dă citire telegramelor de felicitare primite. Din Baia Sprie, Vasile Lucaciu, le scrie: “Cu sufletul sunt în mijlocul vostru solidar până la moarte, dorind fericirea tuturor popoarelor pe terenele egalei îndreptățiri: libertate, egalitate, frățietate”³⁶. Din Arad, Iuliu Maniu își exprima regretul absenței de la adunare, scriind: “Dumnezeu vă ocrotească și să ajute străduințele noastre drepte întru libertatea nației române și întru dezrobirea sufletească a poporului român. Trăiască frații români adunați la Buteni, trăiască Partidul Național Român!”³⁷.

Au mai trimis telegrame de felicitare deputatul Pap din Viena,

protopopul Terențiu Oprean din Cenadul Mare. La rândul său Vasile Goldiș, absent din cauza unei boli, se scuza pentru neparticipare într-o emoționantă scrisoare. "Cu sufletul sunt între voi și rog pe bunul Dumnezeu să dea minte și energia oropsitului nostru neam românesc, ca să poată scutura odată jugul de veacuri care-l apasă și-i răpește dreptul său divin la viață națională"³⁸.

După prezentarea telegramelor de felicitare, preotul Iuliu Bodea, închide adunarea "mulțumind d-lor deputați pentru participarea la adunarea aceasta măreață"³⁹. Adunarea populară de la Buteni se înscrie în eforturile conducătorilor națiunii române din Transilvania de a se apropia de masele de alegători, de explicare a cauzelor eșecului electoral din anul 1910 și de a-i sădi încrederea în viitorul său.

NOTE

¹ Lucian Boia, *Contribuții privind mișcarea națională a românilor din Transilvania, în anii 1910-1914*, în *Studii*, tom. 25, nr. 4/1971, p. 783.

² Stelian Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, 1995, p. 148.

³ *Ibidem*, p. 148-149.

⁴ *Ibidem*, p. 149.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Valentin Orga, *Aurel Vlad, istorie și destin*, Cluj – Napoca, 2001, p. 210.

⁷ Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori)*, 1993, p. 40.

⁸ Valentin orga, *op. cit.*, p. 210.

⁹ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 786.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Mihai Racovițan, *Alexandru Vaida – Voevod între Memorand și Trianon (1892-1920)*, Sibiu, 2000, p. 68.

¹³ *Adunarea poporală de la Buteni*, Arad, 1911, p. 4.

¹⁴ *Ibidem*, p. 7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 8.

¹⁶ *Ibidem*, p. 9.

¹⁷ *Ibidem*, p. 11.

¹⁸ *Ibidem*, p. 12.

¹⁹ *Ibidem*, p. 14.

²⁰ *Ibidem*, p. 15.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 16.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 18.

²⁵ *Ibidem*, p. 20.

²⁶ *Ibidem*.

- ²⁷ *Ibidem.*
²⁸ *Ibidem*, p. 22.
²⁹ *Ibidem.*
³⁰ *Ibidem*, p. 23.
³¹ *Ibidem*, p. 25.
³² *Ibidem*, p. 26.
³³ *Ibidem*, p. 27.
³⁴ *Ibidem*, p. 28.
³⁵ *Ibidem*, p. 29.
³⁶ *Ibidem*, p. 30.
³⁷ *Ibidem.*
³⁸ *Ibidem*, p. 31.
³⁹ *Ibidem.*

L'ASSEMBLÉE POPULAIRE DE BUTENI DE 1911
(Résumé)

Après les élections parlementaires de 1910, les dirigeants de la nation roumaine de Transylvanie et Banat ont pris l'initiative d'organiser une série d'assemblées populaires pour expliquer aux élections. Une assemblée a eu lieu à Buteni, pendant l'automne de 1911.

Deux députés ont pris la parole: Teodor Mihali et Vasile Damian aussi que Ioan Suciu, Romul Veliciu et Aurel Groza. Dans leur discours les orateurs ont insisté sur les objectifs de la lutte nationale pour la sauvegarde des valeurs de la nation roumaine et ils ont condamné aussi la politique hongroise.

ACTIVITATEA CĂRTURARILOR ARDELENI ÎN BASARABIA ANILOR 1917-1918

VASILE POPEANGĂ

Încă din primele luni ale anului 1917, când Armata Română se afla în Moldova într-o activitate de refacere a capacității ei de luptă, Iașii au devenit un veritabil centru al refugiului românilor din Transilvania și Muntenia. Eforturile pentru întărirea capacității de apărare au fost enorme. La ele au participat și românii aflați în lagărele de prizonieri din Rusia, care construiseră în Darnița un veritabil centru de instruire a voluntarilor români, decși să vină în Moldova pentru a participa la marea epopee națională ce se pregătea. Dar din Moldova refugiului, cărturarii transilvăneni care nu se puteau împăca sub nici o formă cu ideea renunțării la idealul lor de unitate națională au trecut Prutul, unde, în Basarabia ce se renăștea și se gândea la rosturile ei firești în Europa viitorului, au găsit un vast teren de acțiune pentru întărirea spiritului românesc și afirmarea ideii unității naționale. Timp de decenii, românii de pretutindeni își făcuseră din ideea unirii o structură mentală dominantă a conștiinței și comportamentului lor. Acesta era capitalul spiritual al cărturarilor transilvăneni care au trecut Prutul îndreptându-se spre Chișinău sau mai departe spre Odessa, Cherson și Kiev pentru a cunoaște mentalitățile și zbuciumul dintr-o provincie românească greu încercată în istoria ei.

Cercurile guvernamentale rusești însă nu se arătau a fi parteneri loiali în conflictul în care Rusia și România se aflau în aceeași tabără militară. Cercurile militare de la Petrograd luau în considerare întărirea capacității economice și militare a României după încheierea ostilităților militare, când Banatul, Transilvania și Bucovina s-ar uni cu Țara. Într-un raport înaintat împăratului la sfârșitul anului 1916 sau începutul celui următor de către generalul Polivanov, ministrul de război, se propunea ca Moldova să fie evacuată și guvernul român să se stabilească la Cherson. Referindu-se la politica promovată de guvernul condus de I.I.C. Brătianu, ministrul rus aprecia că prin reușita ei s-ar forma în Balcani “un stat puternic de 30 de milioane cuprinzând România actuală, Banatul, Transilvania și Bucovina. Nu cred că un astfel de stat s-ar fi arătat în viitor amical față de Rusia și ar fi renunțat să realizeze și năzuințele sale naționale de ocupare a Basarabiei”. Prin urmare, Rusia n-avea “interes să vadă o Românie mare în Balcani”¹.

După izbucnirea ostilităților militare în vara zbuciumată a anului 1914, se înțețesc față de intelectualitatea română transilvăneană acțiunile represive ale autorităților guvernamentale. Învățătorii, preoții și profesorii transilvăneni sunt urmăriți și intimidați. Unii dintre ei trec Carpații în România pentru a se pune la adăpost. Așa a procedat Onisifor Ghibu, inspectorul școlar al școlilor ortodoxe transilvănene. Mobilizările au fost numeroase în special în rândurile

învățătorilor. Ion Matei, colaborator al lui O. Ghibu, a prezentat într-o broșură tipărită în 1915, intitulată *Școala noastră și războiul*, situația grea ce fusese creată școlii românești ca urmare a mobilizării învățătorilor. În școlile subordonate Consistoriului mitropolitan din Sibiu, dintre cei 808 învățători fuseseră mobilizați 357, un număr de 148 de învățători au fost dispensați în cursul războiului, iar un număr de 10 învățători aveau situația neclară. Scăzând din 808 forțe didactice numărul de 45 învățătoare, însemna că din cele 763 cadre didactice fuse mobilizat un procent de 67,36 %. Concluzia era devastatoare pentru școala românească: "numărul învățătorilor – soldați trece peste două treimi ale corpului didactic primar din arhidiaceza ortodoxă a Transilvaniei". Pe unii din aceștia îi vom întâlni între voluntarii din Rusia și Italia, pe alții în Basarabia în anii 1917-1918. Și corpul profesoral al liceelor românești a suferit mobilizări masive sau retrageri cu armata română în toamna anului 1916. De la Liceul "A. Șaguna" din Brașov au părăsit orașul 11 profesori, între care și directorul I. Blaga. Pe unii din aceștia, I.Gh. Duca, ministrul instrucțiunii de la București, i-a numit profesori la diferite licee din țară. Alții, vor fi întâlniți în Basarabia, la Odessa și Cherson, luptând pentru cauza românească. În 3 iunie 1918, I. Matei scria în ziarul *Glasul Basarabiei* un articol semnificativ: *Un pribeag iubit: Liceul din Brașov*. Profesorii acestui liceu au trecut în Basarabia luptători pentru renașterea națională a acestei provincii.

Făclia unirii românilor a fost purtată și de grupul de români care s-a stabilit la Odessa în anii războiului. Cunoscând cercurile românești de la Odesa, unde se stabiliseră părinții săi, Constantin Argetoianu scrie în memoriile sale că până la venirea bolșevicilor, la Odesa "nu s-a făcut decât politică românească" (p. 124, vol. III, partea a V-a). În Odesa se stabilise Vasile Stroescu, respectat de românii din Transilvania pentru sprijinul acordat școlilor populare. De altfel, Onsifor Ghibu îi aduce un oamgiu în cartea sa *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918) Amintiri*, apărută la Chișinău în 1992 notând că închina cartea "umbrei marelui Vasile Stroescu, boier basarabean de origine ardeleană, reprezentantul celui mai puternic și mai curat democratism și naționalism, care în primele săptămâni ale revoluției rusești din martie 1917 și-a pus la dispoziția neamului său întreaga minte, întreaga avere și întreaga viață pentru ca sub flamurile Partidului Național Moldovenesc, care simbolizează însăși ființa multimilenară și idealurile supreme ale neamului românesc, aceasta să ajungă la libertatea națională de care are nevoie pentru a-și putea împlini destinul său înalt în această lume". L-a vizitat în decembrie 1916 și din nou în martie 1917 pentru a stabili bazele organizatorice și politice ale activității cărturarilor români aflați în Basarabia și modul de colaborare a lor cu forțele naționale din această provincie românească ce suferise o cruntă asuprire națională de la anul 1812. În Basarabia se realizase o concentrare de intelectuali transilvăneni decise să

participe la procesul de renaștere națională a românilor de peste Prut. La Odessa, refugiații români au editat revistele *Depeșa* și *Lupta* (Ghibu, Amintiri, p. 351). La Odessa a poposit în decembrie 1917 și O. Goga, preocupat de problemele Basarabiei și cele ale Transilvaniei. În 2 ianuarie 1918 s-au întâlnit în casa în care era găzduit O. Goga următorii luptători ardeleni cu scopul înființării "Comitetului național al românilor subjugați din Monarhia Austro-Ungară". Au participat: I. Mețianu, dr. G. Baiulescu, dr. N. Vecerdea, I. Nistor, Al. Lapedatu, Sever Bocu, Iosif Șchiopul, Eugen Goga, G. Moroianu, N. Mircea, I. Tetzu, Eug. Pașcanu, Emil Baiulescu, V. Lacea, I. Petrovici, Gr. Popescu, B. Bonescu, Vlad Banciu, I. Garoiu, Radu Căciulă, N. Lupan, dr. V. Roșculeț și Emil Marica. A fost ales un comitet compus din 8 persoane: I. Mețianu, dr. G. Baiulescu, I. Nistor, O. Goga, A. Lapedatu, O. Ghibu, V. Deleu, O.C. Tăslăoanu, S. Bocu și Mihai Popovici. Președinte a fost ales dr. G. Baiulescu. Comitetul a hotărât ca I. Moța să plece în propagandă în America, iar Mihai Popovici în Italia. În 24 ianuarie 1918 a fost publicat în ziarul "România Nouă" primul manifest de unire a românilor, în care se preciza că "țara de mărire a românilor trebuie să cuprindă întreg pământul locuit de ei, de la Tisa până la Nistru și încă dincolo de acest râu, până unde se întinde graiul românesc". Declarația era semnată de 9 ardeleni, 4 bucovineni, 4 basarabeni, 4 români din România Veche, 2 macedoneni și un român din Valea Timocului.

Cărturarii ardeleni aflați pe pământul Moldovei ospitaliere urmăreau cu atenție nu numai evoluția stării de spirit din Basarabia, ci și cunoașterea confruntărilor de pe marea scenă a Petrogradului revoluționar. Primul care a plecat pe drumul anevoios care ducea spre Petrograd pentru a cunoaște transformările care se petreceau în Rusia țaristă a fost Romulus Cioflec. Născut în 1882 în satul Araci, județul Covasna, Romulus Cioflec provenea dintr-o numeroasă familie de plugari. Studiază la Câmpulung Muscel, apoi la București, iar în 1911 e gazetar la "Românul" din Arad, adus de V. Goldiș pentru a întări relațiile publicației cu Țara. Romulus Cioflec și-a luat licența în litere și filozofie în 1914 și a devenit profesor la Liceul din Pomârla². Spiritul căutător de nou al publicistului l-a determinat pe R. Cioflec să treacă Prutul în 18 februarie 1918 și să plece a doua zi cu trenul Odesa – Petrograd spre marea scenă a istoriei reprezentată de acest oraș. După ce a cunoscut evenimentele din Petrograd a venit la Chișinău, pentru a percepe evoluția evenimentelor. A poposit la redacția ziarului "Cuvânt moldovenesc", unde l-a întâlnit pe Pan Halippa. În serile următoare i-a întâlnit pe alți fruntași basarabeni. I. Erhan, Goian, V. Harea, ing. Al. Botezat, Alex. Groppa, Gh. Buruiiană, Andrei Hodoroșea și alții³. Întrebarea cheie a discuțiilor dintre ei era: "Care va fi soarta Basarabiei în mersul evenimentelor revoluționare?" Discuții vii se încing și în cadrul lor se formulează o alternativă: Ce trebuie să înființeze basarabenii în vâltoarea evenimentelor: "o societate culturală sau un partid politic?"

Rămânând la Chișinău, R. Cioflec a căutat să-și apropie oamenii politici și cărturarii basarabeni. S-a împrietenit cu starețul Mănăstirii Suruceni, Dionisie Erhan, căruia cu tact i-a comunicat că ardelenii susțin ideea de unire, iar pentru realizarea acestui deziderat național ar trebui înființat un partid politic. Dar, alături de ideea unionistă, în mediile basarabene mai erau afirmate și alte idei: ideea reformelor sociale, susținută de partizanii revoluției bolșevice, și ideea unirii cu România, promovată de studenții români de la Kiev. "Treaba pământului" era dezbătută în cercuri țărănești, ostășești și chiar intelectuale.

Frământările politice erau mari și la Iași, unde problemele erau și mai complicate din cauza evoluției conflictului militar european și a urmărilor greu de prevăzut ale revoluției rusești. Unii oameni politici români, care intuiau că marile decizii posbelice vor fi luate la Paris se pregăteau să se îndrepte spre Apusul Europei. În zilele de incertitudini și zbucium ale lunilor februarie – martie 1917, Onisifor Ghibu s-a decis să-și ia întreaga familie și să plece la Chișinău. El cunoștea drumul, căci în decembrie 1916 mai făcuse două călătorii la Chișinău⁴. În 12 martie 1917 era din nou la Chișinău cu întreaga familie. După o confruntare de idei avută la redacția "Cuvântului moldovenesc", la care a participat și R. Cioflec, când nu s-a ajuns la un punct de vedere unitar asupra acțiunilor ce trebuie întreprinse în Basarabia, O. Ghibu a făcut o propunere în centrul căreia era conceptul de "reînviere națională, în cel mai larg înțeles, a celor peste două milioane de moldoveni". El a schițat un program complet de acțiune care prevedea o autonomie a Basarabiei, dobândirea drepturilor bisericii ortodoxe, organizarea și obligativitatea învățământului primar în limba română, înființarea unei bănci naționale, iar atunci când împrejurările vor permite, înființarea unui Partid Național Moldovenesc care să posede un program național în lumina căruia să se acționeze pentru rezolvarea tuturor problemelor basarabene.

Programul elaborat de O. Ghibu avea un pronunțat caracter național. Ideile promovate de luptătorul ardelean au avut rolul unui factor unificator într-o lume frământată și agitată de contradicțiile multiplele curente sociale și politice ce se confruntau în lupte pentru aderenți. Pentru înfăptuirea Partidului Național Moldovenesc ca factor unificator de conștiințe și energii s-a apelat și la sfatul cumpătatului luptător național Vasile Stroescu, cel care ajutase atât de mult pe românii din Transilvania și care în primăvara anului 1917 se afla stabilit la Odessa. O. Ghibu și P. Halippa i-au făcut o vizită între 21-26 martie 1917 pentru a definitiva programul Partidului. La Odessa a întâlnit studenți și ostași basarabeni, cu care a avut o întâlnire explicativă, prezidată de ofițerul I. Pășcăluță. La adunarea următoare ținută în locuința lui I. Pășcăluță a asistat și George Moroianu, care a desfășurat ulterior o activitate europeană în slujba unirii. V. Stroescu a aderat la principiile programatice ale Partidului Național Moldovenesc.

După reîntoarcerea de la Odessa, O. Ghibu s-a revăzut la Chișinău cu Octavian Goga, care era în drum spre Petrograd împreună cu V.C. Osavadă (1877-1931). În revista "Cuvântul moldovenesc" au fost republicate în anii 1913-1916 poezii ale lui O. Goga, așa că el era cunoscut în cercurile cărturărești pentru lupta sa de făurire a idealului unirii. La începutul lui aprilie 1917, O. Goga s-a dus la Petrograd pentru a trata cu reprezentanții guvernului problema voluntarilor adunați la Darnița. El i-a prezentat o notă ministrului Miliukov asupra acestei probleme.

După publicarea programului Partidului Național Moldovenesc, au avut loc în Basarabia numeroase congrese: al cooperatorilor, al învățătorilor, al preoților moldovene, al studenților, al țăranilor, au fost înființate societăți culturale și editate gazete, au fost organizate cursuri pentru învățători, au fost organizate concerte și manifestări culturale, a fost inaugurată o tipografie românească ce a început să tipărească ziare și cărți cu litere latine; comitetele care militau pentru realizarea unității naționale au devenit mai numeroase; Moldova și-a declarat independența și a rupt legăturile cu Rusia, iar viața cultural-națională a dobândit un caracter activ și plin de dinamism specific marilor transformări ale istoriei. În această atmosferă înflăcărată de renaștere națională forțele creatoare basarabene au primit un sprijin frățesc din partea sutelor de cărturari ardeleni care-și găsiseră un loc de adăpost în Basarabia, ce-și căuta un nou drum în viață. În această atmosferă de activism cultural s-au găsit angajate spirite constructive basarabene și ardeleni, care, încă din anii 1905-1906 prevăzuseră destrămarea putredului imperiu al țărilor, așa cum fusese C. Stere⁵. Procesul de emancipare care începuse și se dezvoltase impetuos datorită ideii naționale angajase în acțiune forțe cărturărești numeroase din Transilvania, colaboratori apropiați, prieteni, aderenti la aceeași idee națională. Mentalitățile de așteptare, pasivismul și neîncrederea s-au schimbat sub influența spiritului constructiv al basarabenilor și ardelenilor, proveniți din două provincii românești asuprite, care se luptau să-și schimbe destinul. Păstrând ordinea alfabetică și proporțiile activității desfășurate în Basarabia în perioada fierbinte premergătoare unirii ei cu România, proclamată la 27 martie 1918 de către Sfatul Țării Basarabiei, reactualizăm activitatea entuziastă și generoasă a cărturarilor transilvăneni în diferite asociații și instituții culturale, în presă, în școală, pentru realizarea unității sufletului basarabean.

1. *Ion Agârbiceanu* (1882-1963) a fost între 1910-1916 preot în Orlat în apropierea Sibiului. În 1916, după ce trupele române s-au retras din regiunea Sibiului, familia Agârbiceanu s-a stabilit pentru scurt timp la Râmnicu – Vâlcea, iar de aici drumurile pribegiei l-au dus în Basarabia, pe I. Agârbiceanu împreună cu soția și cei patru copii ai săi⁶. I. Agârbiceanu a colaborat la gazeta "Ardealul", descriind frumusețile provinciei de peste Prut⁷. În atmosfera zbuciumată din Basarabia, I. Agârbiceanu a fost un factor de fortificare morală și de întărire a speranțelor într-un viitor mai bun.

2 *Dr. George Baiulescu* (1855-1935), a fost primul primar român al Brașovului în timpul eliberării orașului de sub ocupația străină. În Basarabia a desfășurat o susținută activitate pentru organizarea politică și culturală a basarabenilor și a ardelenilor refugiați din orașele și satele lor natale. În 2 ianuarie 1918, la propunerea lui O. Goga, a fost ales președinte al "Comitetului național al românilor subjugăți din Monarhia Austro-Ungară".

3 *Axinte Banciu* (1875-1959), era originar din Săliște ca și O. Ghibu. După 1898 a fost profesor de limba română la liceul "A. Șaguna" din Brașov. S-a retras cu armata română și a fost numit profesor la liceul "Codreanu" din Bârlad, de unde la 1 august 1917, a trecut în Basarabia. În Basarabia a predat limba română la cursurile de învățători, a fost profesor la liceul de fete "Remezova" și la cel de băieți "B.P. Hașdeu". A colaborat la *Ardealul*, ocupându-se de politica școlară și culturală a "Universității populare" din Chișinău, ale cărei cursuri s-au deschis în 18 februarie 1918 în vestita "Casă Eparhială". Cu prilejul deschiderii, O. Ghibu a conferențiat despre "Însemnătatea culturii naționale". A. Banciu a sprijinit activitatea acestei instituții, stăruind asupra accentuării obiectivelor educative ale conferințelor. Cele două obiective ale conferințelor erau concretizate de A. Banciu în două formule lapidare: "luminile minții" și "căldura inimii". A fost lector la cursurile învățătoresți de la Chișinău din anii 1917 și 1918.

4 *Olimpia Bârsan* (1885-1935), originară din Galați, dar o mare animatoarea teatrului românesc din Transilvania, împreună cu soțul ei Zaharia Bârsan (1879-1948) au participat la serbarea de la Chișinău din 24 ianuarie a Unirii Principatelor Române și au recitat poezii poliice. Au fost doi animatori culturali. "România Nouă" a publicat în 1918 poezia *Ca mâine va bate ceasul* de Z. Bârsan, în care găsim versurile:

"Vă văd venind în valuri... frate la frate...

Pălească în fața voastră soarta crudă

Și chiuie văzduhul până în nori

S'audă cei ce au urechi, s'audă!"

După unire, cei doi valoroși actori s-au remarcat printr-o excepțională activitate desfășurată în cadrul Teatrului Național din Cluj.

5 *Sever Bocu* (1874-1953) a fost până în 1912 redactor al ziarului "Tribuna" din Arad. După încetarea apariției ziarului a trecut în România. La începutul ostilităților militare s-a înrolat în Armata Română. A participat la organizarea vieții voluntarilor români de la Darnița (Kiev), unde a editat începând cu 20 iulie 1917 gazeta "România Mare", difuzată și în Basarabia. Împreună cu 6 reprezentanți ai Basarabiei – I. Ioncu, V. Cazacliu, V. Cijevski, G. Dascălu, St. Holban și Ioan Codreanu, Sever Bocu a participat la "Congresul naționalităților din Rusia" la Kiev. La Odesa, Chișinău și Kiev, S. Bocu a fost un tenace susținător al ideii unității naționale. În iulie 1918, a plecat împreună cu O. Goga la Paris. Sever Bocu a considerat întâlnirea ardelenilor

cu basarabenii în anii 1917-1918 un act providențial prin întărirea ideii solidarității naționale printre românii din stânga Prutului. Aflat la Kiev în lunile de intensă activitate națională la Chișinău, înflăcăratul sprijinitor al formării unităților de voluntari le-a sprijinit să plece spre Moldova. Ciocnirea voluntarilor cu bolșevicii a avut loc în 6 ianuarie 1918 în gara Chișinău. Atunci a fost udat pământul Basarabiei cu sânge de voluntari ardeleni și bănățeni.

6 *Sebastian Bornemisa*, născut în 1890, a fost un ziarist hunedorean format în jurul preotului Ion Moța, pe care l-a ajutat la Chișinău în activitatea redacțională desfășurată la "Cuvântul moldovenesc". La începutul lui martie 1918, S. Bornemisa s-a reîntors la Chișinău, venind de la Odessa. Aici a cunoscut, împreună cu O. Goga, Eugen Goga, Vasile Osvadă, Dr. Vescan și Avram Imbroane teroarea bolșevică⁸. S. Bornemisa a adus un meritat elogiu cărții românești, considerând-o principalul factor de integrare a preocupărilor culturale ale basarabenilor în cultura română. Scopul lui a fost realizarea unității culturale a românilor ca premisă a făuririi unității politice. În 7 iunie 1918 a conferențiat la Chișinău cu prilejul "Festivalului ardelenesc" organizat de Veturia Ghibu. A fost colaborator al publicației "România Nouă".

7 *Constantin Bucșan* (1883-1946) s-a născut în Sibiel, localitate în apropierea Săliștei lui O. Ghibu. A colaborat la "Tribuna", editată la București împreună cu Gh. Popp. C. Bucșan a sprijinit pe O. Goga în deciziile sale. Într-un timp, familiile Bucșan și Ghibu au fost adăpostite la Cherson.

8 *Romulus Cioflec* (1882-1955) a fost unul din spiritele dinamice care l-au secondat pe O. Ghibu în activitatea sa politică și culturală din Basarabia. La jumătatea lui martie 1918 a participat la dezbaterile privind înființarea unei societăți culturale în Basarabia. A sprijinit organizarea cursurilor de inițiere a învățătorilor în limba română după ce, în aprilie 1917, O. Ghibu înființase "Obștea învățătorilor moldoveni din Basarabia". O. Ghibu și R. Cioflec au făcut parte din comisia școlară care a militat pentru predarea cunoștințelor în limba moldovenească în școlile basarabene. Programul Congresului învățătorilor din 25 mai 1917 prezentat de R. Cioflec în cartea sa⁹ era următorul:

1 Chestia organizației învățământului în limba moldovenească în școlile începătoare și în școlile medii.

2 Alfabetul pentru manualele din școlile moldovenești.

3 Conducerea cursurilor de vară pentru pregătirea învățătorilor moldoveni.

5 Organizarea unor cursuri pedagogice de un an pentru același scop.

6 Organizarea învățătorilor moldoveni într-o societate.

7 Biblioteci școlare pentru popor.

8 Învățământul extrașcolar.

9 Învățătorii moldoveni și politica.

10 Rapoarte eventuale și propuneri.

• La congres s-a folosit limba română pentru purtarea discuțiilor. În 18

mai 1917 au început cursurile pentru învățători. Au vorbit O. Ghibu, R. Cioflec și Gh. Aslan (București). R. Cioflec a participat la acțiunea grupului care s-a îngrijit de aducerea unei tipografii de la Iași la Chișinău, unde era nevoie de ea. Acest grup era compus din O. Ghibu, N. Alexandri, V. Herța, P. Gore și S. Murafa. În timpul zilelor petrecute la Petrograd în toiul revoluției, R. Cioflec a întreținut relații cu soldații basarabeni pe care i-a întâlnit. El le-a strecurat în suflet soldaților că viitorii școlari vor învăța în limba moldovenească¹⁰. În articolul *Preoțimea noastră în clipa de astăzi*, a subliniat forța morală a bisericii ortodoxe din Basarabia, o biserică ce avea peste 2 milioane de credincioși. R. Cioflec și-a continuat activitatea în Basarabia. R. Cioflec a susținut apariția publicației "Sfatul Țării" și a fost pentru scurt timp profesor la Chișinău, de unde, în 1922, s-a stabilit ca profesor de liceu în Timișoara. În 1936 a devenit profesor la liceul "Gh. Lazăr" din București.

9 *Gheorghe Codrea* fratele său, Silvestru Cioflec, învățător în Făgăraș, și absolvent al Universității din București, a devenit în 1916 ostaș al Armatei Române. A activat în cursul anilor 1918-1920 ca profesor în Chișinău. A fost redactor la "Sfatul Țării". În 1920 s-a stabilit în Timișoara, unde a fost profesor și inspector școlar, autor de manuale didactice, s-a retras în Basarabia, unde a participat la cursurile organizate pentru învățători¹¹. A sfătuit pe copii să învețe cu drag în limba română pentru a se înțelege cu românii de pretutindeni. Într-o suită de articole publicate în România Nouă, Gh. Codrea a schițat posibilitățile de perfecționare a învățământului românesc din Basarabia, militând pentru obligativitatea învățământului, dotarea școlilor și ajutorarea învățătorilor¹².

10 *Nicolae Colan* (1856-1967) a făcut studii în București și Berlin. În 1916 a evitat să rămână în teritoriul ocupat de inamic și împreună cu prietenul său Andrei Oțetea s-a retras spre Moldova și Basarabia. S-au stabilit în sudul Basarabiei, iar de acolo au fost chemați de O. Ghibu la Chișinău, unde s-au stabilit în 17 octombrie 1917¹³. În centrul cultural al Basarabiei s-a angajat într-o susținută activitate culturală, îndeplinind atribuții redacționale la "România Nouă" și "Sfatul Țării". În 24 ianuarie 1918 a semnat manifestul de unire a românilor de pretutindeni. A înființat un cor bisericesc apreciat pentru calitatea interpretării cântărilor religioase. Într-un articol publicat în "România Nouă"¹⁴ a îndemnat pe români să rostească în fiecare duminică *Tatăl nostru* și *Doina* lui Eminescu. A fost episcop al Clujului și mitropolit al Ardealului, iar după decesul lui N. Titulescu a fost ales membru al Academiei Române în locul marelui om politic și diplomat român.

11 *Onisifor Ghibu* (1883-1972) s-a născut în Săliște, în apropierea Sibiului. Privind retrospectiv evenimentele din Basarabia putem afirma că el a fost *spiritus rector* al întregii activități desfășurate în Basarabia de cărturarii din Transilvania și Vechea Românie pentru renașterea națională a spiritului basarabean. Spirit tenace, dispunând de un orizont european, asupra pedagogiei

și filozofiei, temeinic cunoscător al istoriei, convins de dreptatea pe care istoria o aduce în evoluția ei dinamică și încrezător în virtuțile și destinul poporului român, O. Ghibu și-a închinat întreaga viață unui țel de o noblețe rar întâlnită: slujirea până la sacrificiu a poporului român.

Conceptul de “reînviere națională” pe care l-a lansat O. Ghibu la jumătatea lunii martie 1917 solicita, ca premisă a unei temeinice organizări naționale, existența unui “Partid Național Moldovenesc”, în rândurile căruia să lupte toți cetățenii dornici să se afirme elementul moldovenesc”¹⁵. Partidul a înființat și a avut un program axat pe ideile de libertate națională, organizarea legislativă judicioasă, predare în limba națională, autonomia bisericii. Președinte al partidului a fost proclamat Vasile Stroescu. Descătușarea politică la care O. Ghibu a contribuit atât de mult a fost urmată de congrese care aduceau un suflu nou în viața Basarabiei: congresul cooperatorilor (6 aprilie 1917), congresul învățătorilor (11-13 aprilie 1917, când s-a propus tipărirea revistei “Școala moldovenească” și sprijinirea școlii moldovene în toată Basarabia), congresul preoțimii basarabene (18-24 aprilie 1917), congresul studenților moldoveni (20 mai 1917), primul congres țărănesc (21-24 mai 1917), congresul național al învățătorilor moldoveni (25-28 mai 1917). Toate aceste congrese au limpezit viața culturală a Basarabiei. La începutul lui iunie 1917 a trecut spre țară, sub conducerea locotenentului Victor Deleu, primul contingent de voluntari. Entuziasmul a fost mare, iar organizarea judicioasă a activității sociale a făcut posibilă organizarea “Societății culturale” la 11 iunie 1917. S-a cerut ca învățământul elementar să fie organizat pe baze noi care vor fi date nu numai de “limba pe care o întrebuința școala, ci și de elanul care trebuie să străbată întreg învățământul și întreaga viață școlară”¹⁶. Cursurile care au început în 17 iunie 1917 au cuprins aproximativ 500 de învățători, care s-au pregătit pentru un nou apostolat: cel al luptei pentru unire. O. Ghibu a fixat “bazele ideologice ale noii școli naționale”, după cum afirma el însuși în lucrarea sa memorialistică *Pe baricadele vieții* (p. 240), și s-a îngrijit de tipărirea în “Școala moldovenească” din 1917, nr. 5-6, a articolului “Pietre la temelie școalei moldovenești”, în care se preciza că școala moldovenească va deveni cu adevărat națională dacă predarea se va face în limba română și în duh românesc care va trebui să-l facă pe copil să înțeleagă “cine este el, de unde se trage, ce viață a dus până acum, ce datorii are pe viitor, cum își poate el împlini chemarea sa pe lumea aceasta”. (p. 240 din *Pe baricadele vieții*). În concepția lui O. Ghibu școala moldovenească cea nouă va fi un factor de lumină.

Sprijinit de M. Sadoveanu și de căpitanul Petrescu, adjutant al generalului Prezan, O. Ghibu a reușit să aducă la Chișinău o tipografie românească, unde au fost tipărite *Abecedarul moldovenesc*, revista “Școala moldovenească”, apoi gazeta “Ardealul”, unde cei doi prieteni ai lui O. Ghibu, I. Matei și A. Banciu, l-au ajutat cu entuziasmul marilor deschizători de drumuri. O. Ghibu a scris

în "Ardealul" articole despre marile probleme ale zilei: *Viața moldovenească*¹⁷, *Românii de peste Nistru*¹⁸. În octombrie 1917 s-au deschis noi cursuri învățătorești la Chișinău, Bălți și Soroca. Intervențiile bolșevice au pus mai mult pe gânduri pe membrii Sfatului Țării, care, în 2 decembrie 1917 au proclamat Basarabia republică democratică federativă moldovenească¹⁹. Dar bolșevicii și-au întezit lupta. La cererea din 5 ianuarie 1918 a Blocului moldovenesc din Sfatul Țării, guvernul român a decis să trimită trupe de protejare a românilor din stânga Prutului. La 27 martie 1918 Basarabia s-a unit cu România. Acest lucru a fost precedat de un simbol. În 24 martie 1918 Basarabia s-a declarat neatârnată de Rusia. A fost primul manifest semnat de românii din toate provinciile românești, iar ziarul "Ardealul", simbol al prezenței cărturarilor transilvăneni și a luptătorilor ei, și-a schimbat denumirea în "România Nouă", România care era așteptată să vie. "Logica istoriei este neînduplecată, scria O. Ghibu în articolul *Unirea Principatelor Române* și dacă ziua aceasta ne-a adus libertatea Basarabiei, nimic nu ne oprește în credință că peste o scurtă vreme va trebui să vie și ziua cea mare a neamului, în care toți românii din toate țările să fie într-o singură țară". Profetică afirmație! "România Nouă" de la Chișinău a fost simbolul României unitare, făurită la începutul lui Decembrie 1918, iar O. Ghibu unul din luptătorii care au intuit realizarea acestui act determinat de logica istoriei.

Un aspect deosebit de valoros al activității desfășurate de O. Ghibu în Basarabia a constat în faptul că el a fixat baza pedagogică a activității educative a învățătorilor basarabeni. În școala de toate gradele, învățătura limbii constituie obiectivul principal al muncii didactice. Scopul învățaturii limbii materne este ca elevul "să ajungă stăpân pe limba sa, atât în grai viu, cât și în scris el să poată spune limpede și frumos tot ce gândește și să poată înțelege cât mai ușor ce se grăiește în limba lui și ce s-a scris în această limbă" (*Prolegomena la o educație românească*, 1942, Cartea Românească, p. 231). Limba maternă trebuie cunoscută temeinic pentru faptul că ea este "expresia sufletului și a vieții poporului nostru". Cunoașterea limbii este esențială pentru cunoașterea vieții poporului și iubirea lui. În virtutea acestor principii, în 25 septembrie 1917, O. Ghibu a solicitat, în numele comisiei școlare moldovenești al cărei președinte era, ca începând cu anul școlar 1917-1918 învățământul pentru toți elevii din școlile de mijloc din Basarabia să se facă în limba lor maternă. De asemenea, la Chișinău se vor deschide două gimnazii, unul de băieți și altul de fete, iar la gimnaziile din Soroca, Bălți și Orhei predare se va face începând din clasa I în limba maternă. O. Ghibu a solicitat îmbunătățirea predării în limba română la seminariile de învățători din Chișinău și Soroca.

O. Ghibu nu și-a limitat activitatea la școlile românești din Basarabia, ci s-a gândit și la situația românilor de peste Nistru. Într-un articol publicat în "Ardealul" în nr. 13, pedagogul transilvănean afirma răspicat că "Basarabia

astăzi nu mai este o gubernie rusească, ci o republică moldovenească și norocul ei ademenește cu putere și pe frații de peste Nistru”. Adresându-se participanților la Congresul de la Tiraspol din 17 decembrie 1917, pedagogul transilvănean le-a dorit succes în rezolvarea problemelor mari cu care populația românească se confruntă. În calitate de raportor al comisiei școlare, el a propus congresului să decidă ca în toate școlile să fie introdus alfabetul altin, învățătorii să fie pregătiți în această direcție prin organizarea unor cursuri didactice, pentru românii din stânga Nistrului să fie înființată o universitate, iar în școlile de mijloc (medii) să fie create catedre de limba și istoria românilor. În cadrul prelegerii inaugurale, ținută la 18 februarie 1918, la Universitatea populară din Chișinău, O. Ghibu a vorbit despre cultura națională în care, neamul românesc s-a cunoscut mai bine pe sine și și-a afirmat posibilitățile sale creatoare. Din analiza culturii românești, O. Ghibu formulează concluzia pe care elevii din Moldova trebuie s-o rețină din lecțiile dascălilor lor și anume că ei nu sunt un popor deosebit, “ci sunt români, frați buni cu cei de peste Nistru, cu cei de peste Prut și cu cei de peste Carpați”. (*Prolegomena la o pedagogie românească*, p. 256). Din această concluzie se desprinde responsabilitatea lor de a acționa pentru unirea lor într-un singur stat. O. Ghibu O. Goga și Oct. Tăslăuanu au făcut parte din comitetul național al românilor emigrați din Austro-Ungaria. Acest comitet a urmărit ca prin acțiuni culturale, românii din stânga Prutului să se trezească la o viață nouă. După 166 de ani de stăpânire rusească, ea a devenit o provincie animată de idei înalte datorită faptului că judecata și acțiunile românilor din Basarabia s-au bazat pe principiul vieții naționale. Victoria acestui principiu a fost evidentă la 24 ianuarie 1918, când în “România Nouă” a fost publicată prima Declarație de unire politică a tuturor românilor, în care se sublinia dreptul popoarelor la autodeterminare.

12 *Gheorghe Giuglea* (1884-1967) s-a născut în Satulung (Brașov). În 1903 a absolvit cursurile Liceului “A. Șaguna” din Brașov. A fost lector de limba română la Sorbona în anii premergători războiului. În anii 1917-1918 îl găsim în Basarabia, unde a desfășurat o activitate științifică și culturală remarcabilă. A conferențiat la Casa Eparhială din Chișinău în 5 august 1918 despre *Toponimia Basarabiei*, a cules folclor, reușind să publice în 1919 culegerea *Din literatura populară a Basarabiei*. Preocupat de probleme lingvistice și de răspândirea românilor în Peninsula Balcanică, Gh. Giuglea a publicat în 1918 în ziarul “Deșteptarea”, ce apărea la Soroca, articolul *Românii din Serbia*, în care a urmărit să ofere un prilej de meditație pentru diriguitorii politicii românești despre soarta acestei comunități după încheierea păcii.

13 *Octavian Goga* (1881-1938), născut la Rășinariii Sibiului, a fost nu numai cântărețul pătimirii noastre, ci și luptătorul tenace pentru înfăptuirea unirii. În Basarabia O. Goga a avut doi prieteni: A. Hodorogea și S. Murafa,

ambii uciși de teroriștii bolșevici. În 1911, poetul legase la Paris o strânsă prietenie cu V. Stroescu. Poezia lui *Vorbeau azi-noapte două ape*, scrisă în 1912, se referă la Prut și Mureș, care aveau un drum trist printre românii care sufereau. În 1916, în anii refugiului, O. Goga l-a întâlnit la Iași pe S. Murafa. După ce orașul București a fost ocupat de trupele germane, poetul și-a căutat un adăpost în Basarabia. În 5 decembrie 1916 a plecat spre Odessa la Vasile Stroescu. La ducere și la întoarcere a făcut un popas la Chișinău, la redacția ziarului "Cuvântul moldovenesc", unde a discutat cu N. Alexandri și P. Halippa. Atunci a hotărât să se stabilească în Basarabia. O. Goga a poposit din nou la Chișinău când era în drumul său spre Petrograd. Se afla împreună cu V.C. Osvadă într-o misiune a guvernului român²⁰. În 4 mai 1917, O. Goga s-a reîntors din Rusia. A participat la adunarea "Asociației profesorilor basarabeni". Împreună cu O. Ghibu a plecat la Iași pentru a prezenta guvernului român un memoriu al prizonierilor de la Darnița. O. Goga a continuat să intervină pe lângă oamenii politici români pentru a susține forțele naționale din Basarabia. În iulie 1918, împreună cu prietenul său Sever Bocu au trecut cu barca la Cetatea Albă și de acolo au pornit însoțiți de arădeanul Guiu, un paznic credincios, spre Moscova, Suedia, Anglia și de acolo la Paris.

14 *Alexandru Lapedatu* (1876-1954) a fost o figură remarcabilă a istoriografiei românești. Și el a activat în Basarabia pentru cauza redeșteptării naționale a românilor. În 2 ianuarie 1918 a fost alături de alți luptători naționali transilvăneni când a fost ales un comitet de 8 persoane: Dr. I. Mețianu, dr. G. Baiulescu, dr. I. Nistor, O. Goga, Al. Lapedatu, dr. O. Ghibu, dr. V. Deleu, O.C. Tăslăuanu și Mihai Popovici, care a alcătuit "Comitetul național al românilor subjugăți din Monarhia Austro – Ungară". Acest comitet își propunea ca alături de naționalitățile asuprite din Imperiul austro – ungar să lupte pentru rezolvarea integrală a cauzei naționale române. Comitetul a decis să trimită delegați în Italia (dr. Popovici), Franța, America (părintele Ion Moța). Al. Lapedatu a publicat în revista "Generația Unirii" studiul *Dl. De Saint Aulaire și românii refugiați din Austro – Ungaria în timpul marelui război*²².

15 *Ioan Matei* (1884-1946), originar din Sebeșul de Sus (Sibiu), a devenit colaborator al lui O. Ghibu încă din activitatea școlară desfășurată în cadrul Mitropoliei Ardealului. Refugiat în Basarabia, a fost cel mai apropiat colaborator al lui O. Ghibu. A publicat lucrări cu privire la refugiații Ardealului și la Basarabia – *Refugiații Ardealului*, Sibiu, Arhiedecezana, 1919: *Renașterea Basarabiei*, București, 1921. Dar principala activitate pe care a desfășurat-o I. Matei în Basarabia a constatat în remarcabila sa activitate publicistică. El a fost secretar de redacție al ziarului "Ardealul" încă de la primul număr de apariție (1 octombrie 1917). Începând cu numărul 9 din 24 ianuarie 1918, "Ardealul" și-a schimbat denumirea în "România Nouă". Directorul acesteia era O. Ghibu, iar prim-redactor I. Matei. Comitetul de redacție al ziarului "România Nouă" era alcătuit din O. Ghibu și I. Matei (Transilvania), V. Harea

și V. Cazaciu (Basarabia), D. Munteanu Râmnic (România), Constantin Noe (Macedonia) și dr. Atanasie Popovici (Serbia)²³.

În articolele publicate în "România Nouă", I. Matei a analizat probleme grele cu care era confruntată Basarabia. În articolul "Biserică moldovenească ori rusească?", el a insistat asupra faptului că biserica noastră trebuia să fie națională. De aceea basarabenii trebuie să se opuiască "arhierului Anastase că n-au ce mai căuta în Basarabia noastră, că poporul acestei țări nu este rus și nu-i trebuie păvătuitori ruși"²⁴. Era o aserțiune care corespundea mentalității populare pe care ziarul ardelean o percepușe corect. I. Matei și-a exprimat sentimente de bucurie atunci când Ion Inculeț, președintele parlamentului și Ion Pelivan, ministrul de externe, s-au deplasat la București pentru a dezbate problemele păcii²⁵. În dezbaterile acestor probleme, România avea încredere în spiritul de dreptate al Franței²⁶. În articolul "Cultura și democrația"²⁷ I. Matei a relevat faptul că ideea democrației pătrunde în masele populare prin "puterea de adevăr a răspunsului său umanitar". În felul acesta democrația cuprinde sufletele oamenilor. După înfăptuirea unirii de la Chișinău, în România s-a creat o atmosferă de încredere, căci unirea Basarabiei cu România a fost o operă măreață de încurajare a poporului²⁸. Dar și României îi revenea o responsabilitate istorică. Românii din Basarabia trebuie să fie ajutați pe calea progresului economic și cultural prin ajutoare, prin educație, cultură, prețuirea caracterelor frumoase și a moralității. În această operă de renaștere națională presa, preoții și învățătorii sunt factori principali de acțiune. Printr-o acțiune culturală metodică se va realiza solidaritatea națională, care e un factor eficient de consolidare a Unirii²⁹. Cunosător al situației românilor de peste Nistru, I. Matei a remarcat dorința lor de carte românească. În 17 decembrie 1917, când a avut loc "Congresul moldovenesc de la Tiraspol", I. Matei a reușit să îndrume spre cursurile învățărești din Chișinău 20 de învățători de peste Nistru. I. Matei a fost un cărturar receptiv la problemele culturale ale timpului, un spirit dinamic care a înțeles logica istoriei și care a făcut cu O. Ghibu un cuplu prevăzător și eficient în acțiunile sale. Ion Matei a considerat că învățătorii sunt principalii propovăduitori ai ideii unirii românilor basarabeni cu Țara Mamă. După pregătirea lor la cursurile pedagogice, renașterea națională a satelor basarabene a devenit un proces dinamic. Rezultatul activității sutelor de învățători care predau lecțiile în limba română a fost întărirea solidarității naționale. Înainte de unirea politică a Basarabiei cu Țara a fost realizată unirea sufletească a românilor din Basarabia cu frații lor de peste Prut.

16 *George Moroianu* (1870-1945) a participat la întrunirea din casa lui Păscăluță. A fost căsătorit cu Zina, sora lui Pavel Gore. În 2 ianuarie 1918 a participat la adunarea ținută în locuința lui O. Goga pentru constituirea "Comitetului național al românilor subjugăți din Monarhia Austro – Ungară". G. Moroianu a desfășurat o susținută activitate în Franța și Italia pentru cauza românească.

17 *Ion Moța* (1868-1940) s-a născut în satul Nojag (Hunedoara). După studii teologice la Sibiu a fost preot în Orăștie, Aici a fost și redactor responsabil al "Libertății" din acest oraș transilvănean. În cursul anului 1918, "Cuvânt moldovenesc" a fost condus de Ion Moța, care l-a avut ca ajutor pe S. Bornemisa. În planul de acțiune al "Comitetului național al românilor subjugăți din Monarhia Austro - Ungară" lui I. Moța i se stabilise responsabilitatea organizării propagandei românești din America.

18 *Cassian R. Munteanu* (1892-191) era originar din Vermeș (Caraș - Severin). A trecut în Vechiul Regat din 1911. A desfășurat cu un pilduitor entuziasm o susținută activitate de propagandă pentru ajutorarea fraților subjugăți din Transilvania. În Basarabia a fost întâlnit de O. Ghibu, alături de care a lucrat la "România Nouă". A scris despre bătălia de la Mărășești și a publicat reportaje despre Basarabia, pe care le-a publicat în 1919, la Lugoj, sub titlul *Prin Basarabia românească*. În articolul *Să tăcem?*³⁰ el aprecia că în lupta politică nu putem tăcea. Românii cred "nestrămutat în idealul de unire a tuturor românilor". Pentru acest ideal și-a jertfit tinerețea, aruncându-se în focul luptelor cele mai grele. La începutul lui octombrie 1918 a plecat la Tighina, unde a editat ziarul "Nistrul"³¹. În același timp, la Soroca apărea ziarul "Deșteptarea" sub redacția avocatului G. Nicola, strănepot al lui Nicola Ursu din Albac, revoluționarul neînfocat și nepătat de la 1784. Stabilit la Tighina, Cassian R. Munteanu a avut MMPa avut privirea îndrste Nistru, urmărind mișcările de trupe și infiltrările de ofițeri austrieci. A întreținut corespondență cu generalul Arthur Văitoianu, care percepușe corect valoarea omului și importanța strategică a orașului Tighina³².

19 *Candid Mușlea* (1886-) s-a născut în Brașov. A absolvit cursurile Liceului "A. Șaguna" din Brașov. În 1908 a obținut diploma de învățător la Sibiu după ce absolvise și cursurile seminariale. A fost numit învățător la Cristian (Sibiu) apoi la Școala primară din Brașov. În 1916 s-a retras cu armata română. După război a urmat cursurile pregătitoare pentru profesori la Cluj și a funcționat în continuare la Liceul "A. Șaguna" ca profesor de limba franceză. În Basarabia C. Mușlea a condus tipografia românească adusă de O. Ghibu de la Iași cu aprobarea autorităților românești. Elev al lui Gh. Dima, C. Mușlea a învățat la Soroca pe învățătorii basarabeni cum să predea muzica. Alături de el a fost N. Oancea. În programul concertului dat de învățătorii pregătiți la Soroca, program alcătuit sub conducerea lui C. Mușlea, găsim piese de Gh. Dima, Al. Popovici, D.G. Chiriac și imnul național, "Deșteaptă-te Române". Atunci când a început intonarea imnului național, "sala întreagă - scrie A. Oțetea, îndrumătorul cursurilor de la Soroca - s-a ridicat, cutremurată, în picioare ascultând, cu evlavie sfântă, chemarea cea mare a întregului nostru neam și răspunzând parcă unei chemări demult așteptate și demult dorite".

20 *Nicolae Oancea* (1881 -) a absolvit cursurile Școlii Normale din

Sibiu. În 1899 a fost numit învățător la Brașov, unde s-a remarcat prin activitatea sa muzicală. După război a absolvit cursurile de pregătire pentru profesori de la Cluj, devenind profesor de muzică. A condus corul bisericii Sf. Nicolae din Brașov. A fost mobilizat și dus pe front cu regimentul 24. În Basarabia a activat în octombrie 1917 la cursurile de pregătire a învățătorilor ținute la Soroca. Corul condus de N. Oancea a cântat și la șezătoarea religioasă a preoților ținută în 27 decembrie la Casa Eparhială sub prezidiul arhimandritului Gurie. A fost prezent și la serbarea organizată de "Liga culturală a femeilor moldovene". În satul Visca, N. Oancea a înființat un cor al sătenilor. Acest cor a devenit cunoscut în zona geografică a satului.

21 *Andrei Oțetea* (1894-1977), originar din Sibiel, era apropiat de O. Ghibu. Împreună cu N. Colan, A. Oțetea s-a stabilit în sudul Basarabiei, de unde au fost chemați la Iași de O. Ghibu. A devenit redactor la "România Nouă", în paginile căreia a căutat să fixeze finalitățile "Universității Populare". În concepția sa, această instituție trebuie să fie "răsunetul idealului național al întregului neam românesc"³³. În "Universitatea Populară" trebuie să se lucreze vizând un singur ideal: "unirea românilor într-o singură țară". În toamna anului 1917, când s-au deschis cursurile de la Soroca, A. Oțetea a rămas acolo împreună cu profesorul Ion Petrovici (1868-1936), originar din Ianova (Timiș), care în anul școlar 1918-1919 a predat la Școala Normală din Soroca³⁴. A predat lecții atrăgătoare și era iubit pentru bunătatea lui.

22 *Ion Ursu Soricu* (1881-1957), originar din Satulung (Brașov), a publicat poezii în "Cuvânt moldovenesc". Dintre poezii transilvăneni ale căror poezii au fost reproduse în "Cuvânt moldovenesc" amintim numele lui G. Coșbuc, O. Goga, Șt.O. Iosif, Z. Bârsan. I.U. Soricu a cules versuri din scrisorile soldaților aflați în diferite centre rusești. El a considerat că Prutul e un râu legat de blestemul de a ne ciunti țara și a despărți pe frați³⁵. La "Societatea literară" din Chișinău, I.U. Soricu a conferențiat despre "Poezia populară a războiului". Poetul ardelean a fost unul din semnatarii "Chemării scriitorilor români către neamul românesc din Basarabia", în care se afirma că a venit "vremea ca neamul moldovenesc să nu mai cunoască hotar pentru dragostea lui, pentru limba română cea dulce. Cultura, limba și școala, decum trebuie să se unească pe veci". Chemarea a fost semnată și de I. Agârbiceanu.

În Basarabia au activat, în anii 1917-1918, numeroase societăți culturale care au constituit un cadru adecvat pentru activitatea cultural – științifică a cărturarilor ardeleni. Ei au avut relații cu societatea națională "Deșteptarea", din Kiev, condusă de Ion Precul. Învățătorul Candid Mușlea din Brașov a fost prezent cu corul său la închiderea cursurilor învățătoresți de la Soroca din noiembrie 1917. Corul moldovenesc din Chișinău a fost instruit de Nicolae Oancea. Nicolae Colan a organizat și el un cor bărbătesc, iar Aurel Medrea, absolvent al Conservatorului din Viena, a dirijat un cor al voluntarilor care

au interpretat în Chișinău în drumul lor de la Darnița spre patrie “Deșteaptă-te Române”, “Pe-al nostru steag e scris unire” și alte cântece patriotice. În Basarabia au activat și specialiști în diferite domenii. Dr. Maximilian Popovici, format la Universitatea din Berlin în domeniul “Casei Rurale”, a mers în Basarabia pentru a contribui la rezolvarea problemelor agricole. Nicolae Petra Petrescu (1848-1923) s-a ocupat de probleme de comerț și meserii³⁶. Juristul sibian Ioan Preda s-a ocupat de problemele organizatorice ale bisericii.

În Basarabia anilor 1917-1918 au activat și alți cărturari transilvăneni. Profesorii Dimitrie Lupan și Ion Bunea de la Liceul “A. Șaguna” din Brașov, s-au refugiat și ei cu Armata Română când ea s-a retras peste Carpați. Ei au activat la tabăra de cercetași de la Păpușești din județul Iași, apoi au trecut Prutul. D. Lupan a predat la cursurile pedagogice de la Soroca, iar Ion Bunea a funcționat ca profesor la Liceul refugiaților români din Cherson, de unde în toamna anului 1918 a venit la Roman. De aici a plecat în suita generalului Moșoiu pentru instalarea definitivă a administrației românești în Transilvania și apărarea frontierei ei vestice. La Soroca au activat Olimpia Boieriu și Gh. Boieriu. La Soroca, Gh. Boieriu și avocatul dr. A. Nicola, “un strănepot al lui Horea”, după cum precizează O. Ghibu în studiul său *Presa ardeleană pribeagă*, publicat în “Almanahul Presei Române” pe anul 1926, (p. 72) au redactat cea dintâi gazetă românească “Deșteptarea”. Mai întâlnim în Basarabia în aceste zile pe Claudia Bucșan, Veturia Ghibu, Eugen Goga, Emil Baiculescu, Iosif Schiopul (fost colaborator al ziarului “Românul” din Arad), I. Mețianu, dr. N. Vecerdea, Mihai Popovici și mulți învățători și preoți care au activat în satele basarabene pentru întărirea prin cultură a solidarității românești.

Atât O. Ghibu cât și I. Matei și A. Banciu și-au propus să facă din “Universitatea Populară” din Chișinău o instituție puternică prin pregătirea conferențiarilor și eficiență prin atragerea unui public mai numeros. O. Ghibu a urmărit să introducă în mentalitatea publică ideea că basarabenii sunt români, iar denumirea de basarabean sau moldovean are numai semnificații geografice, nu naționale. Ion Matei a considerat “Universitatea populară” ca o școală continuă de difuziune a ideilor democratice. Ion Matei a luptat și pentru înmulțirea centrelor de pregătire a învățătorilor. La 1 mai 1918 a început o nouă serie de cursuri de învățători în 8 centre județene. Folosind o experiență transilvăneană valoroasă la cursurile de învățători au fost organizate serbări culturale, dezbateri pedagogice, organizări de coruri.

La sfârșitul acestor sumare prezentări ale activității cărturarilor transilvăneni aflați în Basarabia anilor 1917-1918 se impune fixarea tabloului de ansamblu al activității constructive pe care ei au desfășurat-o în Basarabia. În ce constau direcțiile principale ale acestei activități? Notăm, de la început, orientarea națională a activității culturale pe care ei au desfășurat-o. Basarabia infeudată timp de peste un secol culturii ruse și mentalităților diriguitoarelor de la Moscova, a fost considerată componentă a trunchiului națiunii române

și ca atare, cărturarii transilvăneni, cu sprijinul forțelor culturale basarabene, au acționat în două direcții evidente, dar corelate organic între ele: în primul rând organizarea Partidului Național Moldovenesc care să conducă opinia publică dintre Prut și Nistru pe făgașul afirmării ideii de autodeterminare politică, a cărei consecință logică era unirea Basarabiei cu Țara. În al doilea rând, întreaga activitate desfășurată cu un entuziasm rar întâlnit în istoria românilor a vizat integrarea comunității românești dintre Prut și Nistru, fără a uita pe românii din Transnistria, în ansamblul valorilor culturale românești. Programul pe care se baza constructivismul cultural al transilvănenilor fusese întrezărit încă din 1906, când a apărut la Chișinău gazeta "Basarabia" cu un program bazat pe versurile lui O. Goga: "Avem un vis neîmplinit/ Copil al suferinței/ De dragul lui ne-au răposat/ Și moșii și părinții". Poezia lui O. Goga a cunoscut din anul 1913 o difuzare mai intensă în presa românească din Basarabia.

Grupul de cărturari transilvăneni aflați în Basarabia în anii 1917-1918, au strâns în jurul lor toate forțele culturale românești: pe cărturarii basarabeni, pe cei bucovineni, pe cei din Țara Mamă și chiar pe cei din Macedonia și pe singurul reprezentant din Timoc: Atanasie Popovici, devenit în perioada interbelică director al Școlii Normale din Timișoara. Pleiada de cărturari transilvăneni, condusă cu providențial entuziasm și spirit de inițiativă de inegalabilul luptător Onisifor Ghibu, n-a urmărit numai difuzarea de valori românești, ci a întreprins acțiuni creatoare și organizatorice menite să le înlesnească atingerea obiectivelor urmărite. Astfel, ei au creat în Basarabia o presă românească menită să modeleze conștiința românească a comunității basarabene prin ideile promovate: unitatea noastră de neam și cultură, fixarea unor obiective specifice românești pentru populația Basarabiei, organizarea românească a populației angajată în diferite profesii: cooperatori, învățători, preoți, ziariști, țărani, soldați adunați în congresul de la Odessa ținut în 18 aprilie 1917 și studenți adunați la Chișinău la Congresul din 20 mai 1917, în care s-a ridicat problema înființării unei asociații a studenților moldoveni, editarea unei reviste și strângerea legăturilor firești cu studentimea românească din Țara Mamă. Dar una din realizările cele mai însemnate și cu efecte de lungă durată ale acestui grup de cărturari transilvăneni a fost punerea învățământului public din Basarabia pe baze românești. Au fost organizate: cursuri cu învățătorii basarabeni în mari centre culturale cum erau Chișinăul și Soroca, publicarea unei reviste ce se adresa învățătorilor – *Școala moldovenească*, înființarea unei tipografii românești adusă de O. Ghibu din Moldova, tipărirea unui abecedar moldovenesc, aducerea de cărți școlare din Moldova și elaborarea unei programe românești cu conținut nou. Aceste aspecte au definit conceptul de școală națională în Basarabia. Grupul de cărturari transilvăneni a reușit să organizeze și activități de difuzare a valorilor culturale românești, înființând coruri, abordând teme culturale în conferințe

publice, inițiind manifestări culturale și sprijinind activitatea concertistică a lui George Enescu. Rezultatul acestui efort gigantic a fost proclamarea în 27 martie 1918 a unirii Basarabiei cu România. Era prima victorie a spiritului unionist. Drumul unirii a fost deschis și România întregită a fost înfăptuită prin eforturile românilor.

Acest grup de forțe intelectuale angajat în activități culturale și politice în Basarabia anilor 1917-1918 a fost un simbol al solidarității românești. Cărturarii ardeleni au urmărit ca, prin învățătura lor, păturile populare basarabene “să capete încredere în energia și puterea de care a fost în stare poporul român”³⁷. Cartea, lectura și cântecul românesc au declanșat aceste forțe care au acționat cu energie într-o durată scurtă a istoriei, dar cu urmări pozitive de mai lungă durată. Cooperarea ardelenilor cu basarabenii în lunile când istoria își schimba mersul ei rămâne pentru generațiile actuale și viitoare pilda unui curat și pilduitor patriotism³⁸.

NOTE

¹ Raportul ministrului rus se află publicat de C. Argeetoianu în memoriile sale intitulate *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, Humanitas, vol. III, partea a V-a (1916-1917), ediție îngrijită de Stelian Neagoe, Humanitas, 1992, p. 153.

² R. Cioflec, *Cutreierând Spania*, cuvânt înainte de N. Jula, Editura “Sport – Turism”, București, 1988, p. 7.

³ Idem, *Pe urmele Basarabiei. Note și impresii din revoluția rusească. Cultura românească*, București, 1927.

⁴ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții*, Universitas, Chișinău, 1992, p. 63.

⁵ Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, 2, Cartea Românească, 1991, p. 55.

⁶ I. Matei, *Refugiații Ardealului*, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, 1919, p. 32.

⁷ Iosif Blaga, Anuarul Liceului “Andrei Șaguna” din Brașov. Anul jubiliar 1924-1925, Brașov, Tipografia A. Mureșianu, 1925, p. XCVII.

⁸ S. Bornemisa, *Dacă astăzi noi ne întoarcem*, în “România Nouă”, nr. 35, anul II, 1918.

⁹ R. Cioflec, *Pe urmele Basarabiei...* p. 168.

¹⁰ Vezi articolul *În Petrograd în zilele de revoluție* (nesemnat), în “Cuvânt moldovenesc”, nr. 24, din 1917.

¹¹ Gh. Codrea, *Cea dintâi lecție în școala moldovenească*, în “Ardealul”, nr. 8, an I, 1917.

¹² Idem, *Neajunsurile învățământului în Basarabia*.

¹³ O. Ghibu, *Nicolae Colan la Chișinău*, acum 26 de ani, în “Renașterea”, nr. 33, anul II, 1943.

¹⁴ Vezi nr. 12-13, martie 1918.

¹⁵ O. Ghibu, *Pe baricadele vieții, În BASARABIA REVOLUȚIONARĂ, (1917-1918) Amintiri*. Editura Universitas, Chișinău, 1992, p. 68.

¹⁶ Idem, *op. cit.*, p. 200 Colecția “Ardealului” de la Academia Română a fost donată de O. Ghibu la cererea lui I. Bianu întrucât colecția “Ardealului” s-a pierdut la Paris, în 1919, unde fusese dusă de I.I.C. Brătianu.

- ¹⁷ Vezi nr. 11, anul I, 1917.
- ¹⁸ Vezi nr. 12, anul I, 1917.
- ¹⁹ I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Humanitas, 1991, p. 282.
- ²⁰ O. Ghibu, *O. Goga în Basarabia*, în "Tribuna", (Cluj), nr. 101, anul II, 1939.
- ²¹ V. Nițescu, *Douăzeci de luni în Rusia și Siberia. Anii 1917-1918 Ciclonul Roșu*. Tipografia A. Mureșianu, Brașov, 1928.
- ²² Vezi "Generația Unirii", nr. 12-13 din martie 1918.
- ²³ E ilustrată ideea concentrării forțelor naționale în acte decizionale.
- ²⁴ Vezi nr. 25, anul II, 1918.
- ²⁵ *Basarabia la București*, în nr. 30, anul II, 1918.
- ²⁶ Vezi *Franța și pacea României*, în nr. 36, anul II, 1918.
- ²⁷ Vezi nr. 59, anul II, 1918.
- ²⁸ *România și Unirea*, nr. 61, anul II, 1918.
- ²⁹ *Solidaritatea națională*, în nr. 98, anul II, 1918.
- ³⁰ Vezi "România Nouă", nr. 49, an II, 1918.
- ³¹ O. Ghibu, *Amintiri despre Cassian R. Munteanu*, în "Almanahul Presei Române", 1926, Cluj, p. 140.
- ³² "Muzeul orașului Lugoj", Fond Cassian Munteanu.
- ³³ Vezi articolul în nr. 25, anul II, 1918.
- ³⁴ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și Institutului Teologic Ortodox – Român din Arad*, Diecezana, Arad 1992, p. 404.
- ³⁵ Vezi *Prutul* în "Cuvânt moldovenesc", nr. 49, anul II, 1918.
- ³⁶ Vezi articolul *Meserii și comerț*, în "România Nouă", nr. 89, anul ii, 1918.
- ³⁷ Aurel I. Gheorghiu, *Pe drumuri basarabene. A doua zi după Unire*, București, 1923, p. 90.
- ³⁸ Un rezumat al acestei lucrări a fost prezentat și la Chișinău, în cadrul unui simpozion organizat în zilele de 1-2 iunie 1998, sub denumirea "Zilele Ghibu".

DIE TÄTIGKEIT DER SIEBENBÜRGISCHEN GELEHRTEN IM BESSARABIEN DER JAHRE 1917 - 1918 (Zusammenfassung)

Während sich die rumänische Armee in der Moldau befand (1917), in einem Reorganisationsprozess begriffen, wurde Jassy zum wichtigsten Zufluchtsort der Rumänen aus den rumänischen Provinzen. Eine bezeichnende Anzahl von siebenbürgischen Gelehrten reisten jedoch jenseits des Pruth um dort das nationale Bewusstsein der Rumänen wachzuhalten im Sinne der Vollendung des rumänischen Nationalstaates. In diesem Zusammenhang entfalteten folgende siebenbürgische Gelehrte eine hervorragende organisatorische und kulturelle Tätigkeit in Bessarabien: Ion Agârbiceanu (1882 – 1963), George Baiulescu (1855 – 1935), Axente Banciu (1875 – 1959), Olimpia Bârsan (1885 – 1935), Zaharia Bârsan (1879 – 1948), Sever Bocu (1874 – 1953), Sebastian Bornemisa (geb. 1890), Constantin Bucșan (1883 – 1946), Constantin Cioflec (1882 – 1955), Gheorghe Codrea, Nicolae Colan

(1856 – 1967), Onisifor Ghibu (1883 – 1972), Gheorghe Giulgea (1884 – 1964), Octavian Goga (1881 – 1938), Alexandru Lapedatu (1876 – 1954), Ioan Matei (1884 – 1946), George Moroianu (1870 – 1945), Ion Moța (1868 – 1940), Cassian R. Munteanu (1892 – 1912), Candid Mușlea (geb. 1886), Nicolae Oancea (geb. 1881), Andrei Oțetea (1894 – 1977), Ioan Ursu Soricu (1881 – 1957). Für jede der genannten Persönlichkeiten wird eine zusammenfassende Biographie vorgestellt wobei ihre Tätigkeit in Bessarabien, in der Zeitspanne 1917 – 1918, detailliert dargestellt wird.

Motto: *Cultura e puterea popoarelor*

Mihai Eminescu

Alexandru Ciura s-a născut la Abrud în 15 noiembrie 1876¹ dintr-o veche familie de preoți din Țara Moșilor participanți la revoluția din 1848, alături de Avram Iancu. Studiile începute la Blaj și Sibiu (1894) le continuă apoi la Budapesta cu teologie și filologie (1894-1902)². În perioada studenției a fost membru de frunte al Societății *Petru Maior*. Licența a susținut-o cu o teză despre *Eminescu și Coșbuc* (1903).

Debutul literar l-a constituit foiletonul publicat în revista sibiană "Tribuna", 1895, iar primul volum de schițe și efemeride *Vise trecute*, l-a publicat în 1903³.

Alături de Octavian Goga și Octavian Tăslăuanu a fondat revista *Luceafărul*⁴ fiind primul redactor șef (1902-1903). Revista a apărut la Budapesta și i-a fost colaborator asiduu. A mai colaborat la "Activitatea", "Calendar", "Calendarul Minervei", "Pagini Literare", "Familia", "Lupta", "Cosânzeana", "Viața Literară", "Gând Românesc", "Cultura Poporului" etc⁵. Articolele le-a semnat cu diverse pseudonime: Al, Alfa, Simin, Petronius, Pribeag⁶. A desfășurat o activitate susținută în cadrul Astrei, participând în 1911 la Blaj, la sărbătorirea semicentenarului Asociațiunii alături de cărturari români de pe amândouă laturile Carpaților⁷.

Creația literară de factură sămănătoristă a lui Alexandru Ciura a împrumutat de la Slavici interesul pentru latura etică a vieții țărănești și ideea "realismului popular"⁸. Cu Agârbiceanu și Rebreanu a împărțit teme comune, dar și curiozitatea pentru viața urbană, nouă în creația prozatorilor transilvăneni. Este aproape de lirica lui Goga prin motivul dezrădăcinării, copilul de la țară adus la învățătură, sufocat de sentimentul că a intrat într-o lume ostilă, dură, visând la țărmul salvator reprezentat de satul copilăriei (*Despărțirea, Ghiță, Septembrie*)⁹. A urmărit și destinul celui plecat la studii superioare, epopeea modestă a "filozofierilor săraci", alergăturile după "cvartir", viața boemă cu chefurile, ideile neverosimile, dramele reale *În străini, După cvartir, Promoție, Bătrânul, Emma*).

Bogată în culoare locală e evocarea vieții băieșilor moși, narează drame năpraznice explicate prin intervenții fabuloase, întâmplări ce plutesc între realitate și legendă. Ochiul povestitorului e atent la aspectul etnografic și la fixarea documentului de viață conștient de pitorescul datelor comunicate. Personajele holoangărilor sunt bine realizate, hoți de aur ducând o existență primejdioasă, nepăsători de moarte, veseli, risipitori, petrecăreți¹⁰.

A publicat și proză inspirată de conflagrația mondială surprinzând cu emoție plecarea companiilor pe front și momentul despărțirii soldaților de familiile lor.

După experiența în presă cu revista "Luceafărul", urmează o colaborare prestigioasă la revista orăștiană "Cosânzeana" cuprinsă între 1911-1915. Tematica abordată este variată: analize literare, proză articole în memoriam, omagiale, dar și de politică externă¹¹.

Pedagog activ între 1913-1918, a fost profesor la Liceul Arhiepiscopesc din Blaj, apoi devine director la Liceul Gheorghe Barițiu din Cluj, până la sfârșitul vieții¹².

Dacă Alexandru Ciura la 1918 era profesor la Blaj, să vedem situația internațională a toamnei lui 1918 în al patrulea an al conflagrației mondiale.

Evenimentele militare petrecute în vara și toamna anului 1918 pe fronturile de luptă au demonstrat că toate încercările și eforturile Puterilor Centrale de a relua ofensiva și a forța victoria au eșuat. Starea de spirit a popoarelor din dubla monarhie, agravată de privațiunile războiului, ajunsese la maximum de încordare. Aceasta a influențat și armata.

Bătăliile din primăvara și vara anului 1918 provocaseră pagube enorme Puterilor Centrale. Ofensiva armatelor aliate de sub comanda generalului Foch a continuat în cursul lunii august 1918¹³ cu succes. În Balcani, unde frontul stânga de doi ani, la 15 septembrie 1918¹⁴, generalul Franchet d'Espérey a atacat și a spart centrul frontului bulgar, urmând apoi retragerea armatei bulgare ce a dus la dezorganizarea frontului. La 29 septembrie¹⁵ delegații bulgari semnavă la Salonic armistițiul care însemna capitularea Bulgariei. Evenimentul a avut urmări și pentru soarta Turciei, mai ales că aceasta suferise înfrângeri în Palestina și Siria¹⁶. Astfel, în a doua jumătate a lunii octombrie, a capitulat și Turcia. De acum, drumul francezilor era deschis spre Dunăre.

Față de o catastrofă apropiată Puterile Centrale au adresat, la 5 octombrie¹⁷, președintelui american W. Wilson, cererea de a încheia un armistițiu pe întreg frontul, în vederea stabilirii condițiilor de pace.

Astfel, când forța militară a Puterilor Centrale s-a diminuat, pentru România s-a impus o nouă orientare politică și militară. Reorientarea s-a făcut în pofida faptului că în țară se găsea o puternică armată germană la care se adăugau armatele Puterilor Centrale ce se retrăgeau din Balcani, cu misiunea de a apăra linia Dunării în Banat și Muntenia¹⁸.

Chiar dacă guvernul, ce conducea România era cel care semnase tratatul cu Puterile Centrale, a trebuit să țină seama și de voința poporului. Populația bucureșteană a reluat lupta împotriva ocupanților ținându-se întruniri în diverse locuri, demonstrații antigermane, arderea pachetelor cu "Gazeta Bucureștilor"¹⁹.

La sfârșitul lunii octombrie, România a primit din partea Franței mesajul de a se pregăti pentru reintrarea în luptă. La 6 noiembrie²⁰, guvernul Marghiloman și-a dat demisia urmându-i guvernul format sub președenția

generalului Constantin Coandă. Prima măsură a fost dizolvarea camerelor parlamentare alese în timpul guvernării Marghiloman și anularea legilor și lucrărilor făcute în timpul acestei guvernări. S-a ordonat mobilizarea armatei, reintrarea în luptă a României alături de Aliați. În apel, soldații erau îndemnați: să lupte “ca să înfăptuiască visul nostru de atâtea veacuri, unirea tuturor românilor pentru care în anii 1916-1917 ați luptat cu vitejie”. Drept urmare, guvernul român a înaintat o notă prin care cerea mareșalului Mackensen să părăsească teritoriul român în 24 de ore.

În acest timp, monarhia austro – ungară se prăbușea. Procesul de dezagregare era de nestăvilit. Astfel, românii din Transilvania și Ungaria, în urma declarației făcute în Parlamentul ungar de reprezentanții Partidului Național Român, la 18 octombrie 1918 au trecut la măsuri de organizare a consiliilor și gărzilor naționale, pregătind Adunarea Națională de la Alba Iulia. Aici se înscrie și activitatea profesorului Alexandru Ciura, care din noiembrie 1918 scria la ziarul “Unirea” de Blaj. Acest ziar “Foaie bisericească – politică și culturală” își începuse apariția la 31 ianuarie 1891²¹ și a mers neîntrerupt până la 26 ianuarie 1918, apoi reapare din toamna lui 1918. De-a lungul timpului a avut ca redactor responsabil și editori, în mod succesiv, pe: Vasile Hossu, Victor Szmigelski, V. Suci, I. Suci, Aurel C. Domșa, Augustin Gruția, V. Moldovanu²². Redactori colaboratori: Iosif Vulcan, Elie Dăianu, Augustin Bunea, I. Agârbiceanu, O. Goga, Șt. O. Iosif, L. Blaga, G. Coșbuc, Zenovie Pâclișanu²³.

Subintitulată “Ziar național” și transformată în cotidian de la 20 noiembrie²⁴ 1918, Unirea publicată de Consiliul Național Român din Blaj și apărând sub direcția lui Alexandru Ciura și sub redacția lui Ovidiu Hulea. Edițiile în care apare noul cotidian are un număr sporit de pagini, dar și mențiunea “număr de propagandă”. Tradiția istorică atestă faptul că înaintea luării unor decizii importante, conducătorii de oști sau cei spirituali consultau poporul. Iată un apel al C.N.R. Blaj:

“Frați Români!

A bătut ceasul!

După suferințe îndelungate, după jertfe supraomenești, ce le-a adus neamul nostru, a răsărit în sfârșit și pentru noi clipa sfântă a libertății!

Frați Români!

Închegați-vă pretutindeni în jurul frunțașilor voștri – constituiți-vă în sfaturi naționale locale și în garde de pază și nu faceți nici un singur pas fără știrea și consentimentul Comitetului nostru Național Central!

Trăiască Neamul Românesc!

semnează: doctor V. Suci, dr. Alex. Nicolaescu, dr. Izidor Marcu, Iuniu Brut Hodoșiu, dr. Zenovie Pâclișanu, Alex Ciura și Aurel C. Domșa”²⁵.

Alexandru Ciura, director al “Unirii” semnează editoriale mobilizatoare, analizează starea politică a imperiilor care acum se prăbușesc,

comparându-le cu țara noastră care, finalmente își împlinea idealul.

“Tronuri s’au sguduit, coroane s’au spulberat în vânt ca pleava; munții înalți până la cer s’au cutropit – hotară măiestrite au pierit ca în bazme; și frații de acelaș sânge s’au cuprins în brațe și au plâns de bucurie”²⁶.

Editorialele scrise de Alexandru Ciura sunt înflăcărâte, reamintesc suferințele îndurate de poporul român sub dualismul austro – ungar: închiderea școlilor românești, recrutarea și trimiterea pe front a românilor, planuri de reorganizare administrativă a comitatelor.

“Adio nobile conte de Apponyi! Aflăm din ziare, că te-ai determinat să te retragi de la vieața politică și noi nu putem întrelăsa ocazia de a te felicita, pentru acest pas fericit.

Ai binevoit a dispune, ca un desăvârșit non-sen pedagogic ca instrucția să se facă în limba maghiară începând chiar cu clasele primare, când băieții nu înțelegeau nimic din ce li se spune.

Ni s’au închis școlile una după alta, ni s’au detras ajutoarele de stat, ni s’a proiectat zona culturală în vreme ce frații noștri mureau pe toate fronturile ca niște vite, mânate dinapoi cu biciu”²⁷.

Pe măsură ce timpul trecea, numerele din Unirea devin mai combative, mai ferme, publicând apelul “Către popoarele lumii” al Marelui Sfat al Națiunii Române. Atmosfera devenise din ce în ce mai incandescentă.

“Doi vulturi, falnici și-au întins aripile dincolo de Carpați au trecut munții în sbor și s’au coborât apoi pe Câmpul Libertății.

Ei aduceau salutul fraților pe cari alcătuiți și uneltiri omenesci ni i-au îndepărtat în vremea din urmă ca și când ar fi locuit “pe celălalt tărâm”.

Ei vin în numele dreptății și al umanismului pentru a asigura libertatea și egalitatea deplină a tuturor popoarelor.

Se prăbușesc hotarele măiestrite, atât de puternice până ieri; se spulberă pumnul de fier al tirăniei și cei ce credeau până acum că puterea e mai hotărâtoare decât dreptul își deschid ochii și înțeleg rățacirea în care s-au legănat veacuri de-a rândul”²⁸.

Dar editorialul cel mai emoționant și mai sensibil este cel publicat la 1 decembrie. Alexandru Ciura reamintea momentele grele trăite de o parte și de cealaltă a Carpaților: suferințele celor din Transilvania, lipsiți de drepturi, speranțele deșteptate odată cu trecerea munților de către armata română. Și se întreba retoric:

“În ziua cea de judecată,

ce va răspunde Latina gintă - Neamul Românesc din Ardeal și Țara Ungurească - în clipa istorică înălțătoare când cătușele sclăviei de veacuri s-au sfărâmat la picioarele ei?

Ea va răspunde sus și tare: «Slavă Ție Dumnezeuule Atotputernic și mărire Ție Geniu al Neamului Românesc, că ne-ai învrednicit să ajungem - după atâtea veacuri de amar - ceasul sfânt al libertății.

A venit mai apoi - după veacuri de suferințe - cumplitul măcel al războiului.

Am fost trimiși ca vitele la abator. Ne-am dus cu gândul că tot ni se va face și nouă, dreptate, după atâtea jertfe! Am sângerat pe toate fronturile, sute de mii și nu știm pentru cine, nu știm pentru ce.

Știm însă, că cei rămași acasă, au fost târați în temniți, au fost pălmuiți, scuipați și bătuți până la sânge.

Știm că ni s-au închis atâtea școli cu forța, că s-a proiectat o nouă arondare a comitatelor, cu scopul fățiș, ca drepturile noastre să nu poată ieși la iveală, nici în proporția de până acum.

Știm că sute de mii de dorobanți - sânge din sângele nostru - au murit moarte de eroi pe coastele Carpaților, ca să ne scape din sclăvie.

De-acum nu mai răbdăm.

În virtutea principiilor fixate de prezidentul Wilson, avem și noi dreptul de a ne hotărî soarta cum dorim.

Dorim dezrobirea noastră de sub jugul austro – ungar.

Dorim unirea tuturor Românilor,

Trăiască România Mare!”²⁹

După Adunarea de la Alba Iulia, impresiile sunt adunate într-un editorial: “România Mare

a fost proclamată în adunarea națională de la Alba Iulia, într-un uragan de aclamări și aplauze.

Oamenii și-au scos ceasornicul din buzunar, să fixeze clipa istorică: douăsprezece și cinci; unii se întrebau: pentru-ce nu se dau obișnuitele o sută una salve de tun?

Mandatarii neamului românesc din Transilvania și Ungaria, delegații Bucovinei, Basarabiei, expatriații noștri toți au izbucnit în nesfârșite urale, când au văzut cu ochii “visul împlinit” al atâtor milioane, pe cari destinul tiran i-a împrăștiat la cele patru vânturi, ridicând granițe volnice între frații de un sânge și de o lege.

Toată clădirea artificială, sprijinită pe minciună și pe baionetele jandarmilor, s-a năruit ca un castel din poveste”³⁰.

După Unire, editorialele profesorului Ciura omagiază curajul și dârzenia perechii regale care a avut de înfruntat înfrângeri, exil, pacea rușinoasă de la București.

“Uraganul războiului mondial a cotropit multe tronuri și a spulberat ca pleava, coroanele stăpânitorilor de ieri.

Sunt regi – martiri ai popoarelor mari și mici cari au luptat și au suferit, sub steagul, batjocorit până acum, dar cu atât mai falnic azi, al ententei biruitoare.

Ei nu s’au lăsat momiți de succesele aparente ale puterilor centrale, nici nu s’au angajat să supoarte și pe mai departe rolul josnic de a fi a cincina roată de la car.

Ei și-au alipit ureche de inima poporului ce-l stăpâneau și au adus toate jertfele, ce trebuiau aduse, pentru realizarea idealului național.

Dinastia română a urcat la culme, Calvarul suferințelor.

Ei aduceau salutul fraților pe cari alcătuiți și uneltiri omenești ni i-au îndepărtat în vremea din urmă ca și când ar fi locuit “pe celălalt tărâm”.

Ei vin în numele dreptății și al umanismului pentru a asigura libertatea și egalitatea deplină a tuturor popoarelor.

Se prăbușesc hotarele măiestrite, atât de puternice până ieri; se spulberă pumnul de fier al tirăniei și cei ce credeau până acum că puterea e mai hotărâtoare decât dreptul își deschid ochii și înțeleg rătăcirea în care s’au legănat veacuri dearândul”²⁸.

Dar editorialul cel mai emoționant și mai sensibil este cel publicat la 1 decembrie. Alexandru Ciura reamintește momentele grele trăite de o parte și de cealaltă a Carpaților: suferințele celor din Transilvania, lipsiți de drepturi, speranțele deșteptate odată cu trecerea munților de către armata română.

În ziua cea de judecată,

ce va răspunde Latina gintă – Neamul Românesc din Ardeal și Țara Ungurească – în clipa istorică înălțătoare când cătușele sclăviei de veacuri s’au sfărâmat la picioarele ei?

Ea va răspunde sus și tare: “Slavă Ție Dumnezeu! Atotputernic și mărire Ție Geniu al Neamului Românesc, că ne-ai învrednicit să ajungem – după atâtea veacuri de amar – ceasul sfânt al libertății.

A venit mai apoi – după veacuri de suferințe – cumplitul măcel al războiului.

Am fost trimiși ca vitele la abator. Ne-am dus cu gândul că tot ni se va face și nouă, dreptate, după atâtea jertfe! Am sângerat pe toate fronturile, sute de mii și nu știm pentru cine, nu știm pentru ce.

Știm însă, că cei rămași acasă, au fost târați în temniți, au fost palmuiți, scuipați și bătuți până la sânge.

Știm că ni –sau închis atâtea școli cu forța că s-a proiectat o nouă arendare a comitatelor, cu scopul fătăș, ca drepturile noastre să nu se poată ieși la iveală, nici în proporția de până acum.

Știm că sute sute de mii de dorobanți – sânge din sângele nostru – au murit moarte de eroi pe coasta Carpaților, ca să ne scape din sclăvie.

De-acum nu mai răbdăm.

A rupt cu politica tradițională de suferință s’a jertfit și a luat drumul exilului, căci s’a identificat cu idealul național al poporului de sub oblăduirea Sa: idealul tuturor Românilor.

Regele Ferdinand și Regina Maria au fost, pentru noi Ardelenii, simbolul unității naționale.

Nu ne-am descurajat nici când am fost târați, în temniță și exil sau în “refugieri artificiale”³¹.

Șirul editorialelor scrise de Alexandru Ciura se încheie cu cel dedicat intrării trupelor românești la Blaj.

“Bine a-ți venit,

Bine a-ți venit la noi, mândri voinici ai Țării Românești!”. V’am așteptat de multă vreme; v’am așteptat și suferit, până s’a umplut cu vârf păharu amărăciunii.

V’am așteptat știam că trebuie să veniți că e peste putință să ne mai lăsați în sclăvie.

Ați suferit și voi.

Intrați în vârtejul războiului, la chemarea neamurilor civilizate, v-ați pomenit părăsiți de Muscali și atacați de pretutindeni.

Și s’a pornit puhoiul ordelor barbare și teutonul îngâmfat a reușit de o vreme să pângărească inima țării.

La Mărășești a-ți dovedit apoi cu vârf, cât de mult s’au amăgit cei ce vă credeau morți.

Voi cei crezuți morți, v’ați ridicat întru mărire, iar cei ce v’au pus genunchile pe piept, s’au prăbușit ei în groapa, ce o pregătiseră vouă.

Veniți, dragi frați, cu fruntea ridicată: voi aduceți în ranițele voastre viitorul de aur al României Mari”³².

NOTE

¹ *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 603.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Ed. Albatros, București, 1980, p. 230.

⁸ *Dicționarul scriitorilor români*, A-C, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 603.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Desăvârșirea unității național – statale. Recunoașterea ei internațională. 1918. Documente interne și externe, august 1918 – iunie 1919*, vol. III, Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucureștim, 1986, p. XIII.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Idem*, p. XIV.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Publicațiile periodice românești, tom. II, 1907-1918*, Ed. Academiei, București, 1969, p. 685.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. 68, luni 4 noiembrie 1918.

²⁶ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, marți 12 noiembrie 1918.

²⁷ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, sâmbătă 16 noiembrie 1918.

²⁸ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. 11-12, miercuri 27 noiembrie 1918.

²⁹ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, 15-16, duminică 1 decembrie 1918.

³⁰ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, 17, marți 3 decembrie 1918.

³¹ "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, 24, joi 12 decembrie 1918.

³² "Unirea", Blaj, an XXVIII, nr. De propagandă, 29, marți 17 decembrie 1918.

*ANHALTSPUNKTE IN DER TÄTIGKEIT DES PHILOLOGEN
ALEXANDRU CIURA KURZ VOR DER VEREINIGUNG
(Zusammenfassung)*

Der Philologe Alexandru Ciura (geb. 15. 11. 1876) stammt aus einer Pfarrerfamilie aus Abrud. Nach der Beendigung der Studien (Theologie und Philologie) in Budapest, gründete er, zusammen mit O. Goga und O. Tăslăuan, die Zeitschrift "Luceafărul" (1902). Zwischen 1911 und 1915 war er Mitarbeiter der Zeitschrift "Cosânzeana" aus Orăștie (Broos), zwischen 1913 und 1918 wirkte er als Professor am Erzbischöflichen Lyzeum von Blaj (Blasendorf) wonach er, bis zu seinem Lebensende, Direktor des Lyzeums "Gh. Barițiu" aus Cluj (Klausenburg) war.

In seinem literarischen Schaffen war er Vertreter des "Volksrealismus", eine Einstellung die auch in seinen Leitartikeln aus dem Tagesblatt "Unirea" aus Blaj zum Ausdruck kam. Seine im November 1918 veröffentlichten Leitartikel, in der vorliegenden Arbeit teilweise wiedergegeben, sind patriotische Aufrufe zur Vollendung der Einheit aller Rumänen in einem Nationalstaat.

EVENTIMENTELE REVOLUȚIONARE DESFĂȘURATE ÎN JUDEȚUL HUNEDOARA ÎN TOAMNA ANULUI 1918

IOACHIM LAZĂR

Acceptarea din partea Ministerului Afacerilor Externe al monarhiei austro – ungare a principiilor wilsoniene, însemna că se recunoștea libertatea comunităților naționale de a-și reprezenta singure interesele. Conducerea Partidului Național Român, ca reprezentantă unică autorizată să vorbească în numele poporului român din Transilvania și Banat a început numaidecât acțiunea politică. Fruntașii partidului, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voevod, Ștefan Cico Pop, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ioan Suciu, Ciordaș, membri ai Comitetului executiv s-au întrunit în 12 Octombrie 1918, la Oradea pentru a discuta situația politică nou creată.

Vasile Goldiș a prezentat comitetului o Declarație, pe care comitetul și-a însușit-o, având următorul text: Comitetul Executiv al Partidului Național Român din Ardeal și Ungaria, constată că urmările războiului îndreptătesc pretențiunile de veacuri ale națiunii române la deplina libertate națională. Pe temeiul dreptului firesc, că fiecare națiune poate dispune, hotărî singură și liber soarta ei – un drept care este acum recunoscut și de către guvernul ungar prin propunerea de armistițiu a monarhiei – națiunea română din Ungaria și Ardeal dorește să facă acuma uz de acest drept și reclamă în consecință și pentru ea dreptul, ca liberă de orice înrăurire străină să hotărască singură așezarea ei printre națiunile libere, precum și stabilirea legăturii de coordonare a ei cu celelalte națiuni libere. Organul național al națiunii române din Ungaria și Ardeal nu recunoaște îndreptățirea acestui parlament și acestui guvern să se considere ca reprezentante ale națiunii române, ca să poată reprezenta la congresul general de pace interesele națiunii române din Ungaria și Ardeal – căci apărarea intereselor ei națiunea română o poate încredința numai unor factori designați de propria lor adunare națională.

Afară de organele delegate de adunarea națională sau alese din mijlocul său, așadar afară de comitetul executiv al Partidului Național Român, nimenia nu poate fi îndreptățit să trateze și să hotărască în treburi care se refer la situația politică a națiunii române. Toate deciziunile și acordurile, care s-ar lua și s-ar face fără aprobarea acestor organe, le declarăm nule și fără valoare, care nu leagă întru nimic națiunea română. Națiunea română care trăiește în monarhia austro – ungară așteaptă și cere – după multe suferințe de veacuri – afirmarea și valorizarea drepturilor ei nestrămutate și inalienabile la deplina viață națională”¹.

Declarația de autodeterminare a națiunii române, din 12 octombrie, constituie un act politic care deschide o nouă epocă în renașterea românismului. Comitetul Executiv al Partidului Național Român îl însărcinează pe Alexandru

Vaida Voevod să prezinte această declarație în parlamentul Ungariei. Declarația a fost prezentată la 18 octombrie 1918, de către Alexandru Vaida Voevod și a stârnit o furtună fără precedent printre deputați. Ea constituie momentul istoric de valoare programatică și practică fundamental pentru națiunea română, pentru desăvârșirea unității sale politice și de stat².

Atitudinea națiunii române a contribuit în mod decisiv la grăbirea procesului de înlăturare a unui regim politic despotice și agresiv. Cu discursul lui Alexandru Vaida Voevod s-a făcut un pas important spre traducerea în realitate a concepției politice românești. Înfrângerile catastrofale de pe câmpurile de luptă au dus la prăbușirea monarhiei dualiste. În noaptea de 31 octombrie – 1 noiembrie a izbucnit revoluția care a cuprins toate provinciile imperiului, inclusiv Transilvania.

În județul Hunedoara revoluția cuprinde principalele orașe și comune, unde sunt înlăturate vechile autorități. În multe locuri, evenimentele se desfășoară violent ducând la devastarea și prădarea de bunuri sau chiar vărsare de sânge. La îndemnul soldaților întorși de pe front “țărani asupriți s-au năpustit asupra asupritorilor lor, organele administrative au fugit în mare parte, iar mulți notari cercuali au fost pedepsiți”³. Intensitatea revoluției din județul Hunedoara, explică semnalul de alarmă al autorităților, care tremurau de teama că “cercul se strânge și devine tot mai periculos; în acest județ nu mai există putere publică, jandarmerie, deoarece poporul a alungat jandarmii”⁴. În toamna anului 1918, în comuna Voia, mai mulți revoluționari și câțiva din Almășel, au devastat pe Weis, și pe Kovacs, de la mina de plumb din loc. În urmă, locuitorii din comună au început a devasta pădurile comunale și particulare, în care s-au făcut pagube enorme”⁵. Evenimente deosebite au avut loc și în comuna Balșa. Aici a avut loc o “revoluție, care s-a urzit de către soldații veniți de pe front, ce au vrut a se răzbuca asupra notarului maghiar Bela Pogany. Acesta refugiindu-se, au devastat cancelaria secretarială total. Tot asemenea au devastat locuința secretarului maghiar total, unde aflând băuturi spirtoase, s-au înverșunat la săvârșirea devastărilor. Au devastat prunele și stabilimentele de fier rachiului ale statului maghiar. De aici au trecut asupra învățătorului în pensie Ioan Lucăcel, bătându-l până l-au omorât și i-au jefuit toată averea mobilă. S-a mai jefuit și comerciantul român Andrei Glodean”⁶.

Evenimente deosebite s-au înregistrat și în satul Bobâlna. Și aici revoluția a fost inițiată de “militarii veniți de pe front. Devastări au făcut revoluționarii la notariatul cercual, căruia l-au devastat to”⁷. În satul Căstău “în toamna anului 1918, câteva persoane au amenințat slujbașii comunali, făcând pagubă la comună, spărgând ferestre, uși etc., la localul primăriei”⁸. În satul Dăbâca, “Câțiva oameni l-au jefuit pe cârciumarul și prevăliașul Lipot Maier, de negoț, de băutură și de vase, în valoare de 20.000 lei”⁹.

Revoluția din toamna anului 1918 a cuprins și capitala județului, orașul Deva. “În primele zile ale revoluției a fost mare spaimă și se aștepta revoltarea

populației și în turbarea ei nemărginită se aștepta la o vărsare de sânge”¹⁰. Vărsarea de sânge a fost evitată, deoarece “jandarmeria locală și garda civilă, dar mai cu seamă conducătorii populației române, îndeosebi dr. Petru Groza, cu intervenția lor înțeleaptă, au potolit la timp turbarea răzvrătiților”¹¹. În 31 octombrie 1918, prefectul Béla Pogány a fost avizat despre constituirea cabinetului revoluționar din capitala Ungariei. Depeșa primită “a fost citită de către prefect populației orașului adunată înaintea Cazinoului național Maghiar”¹². S-a înființat “Consiliul Național Maghiar al județului Hunedoara, al cărei președinte a fost ales deputatul Andor Barcsai, iar vicepreședinte, dr. Mihail Leitner, avocat în Deva”¹³. În ziua de 1 noiembrie s-a adunat o mulțime de oameni înaintea primăriei. Din balconul primăriei, s-a adresat mulțimii, avocatul Mihail Leitner care a elogiât “meritul revoluției și a îndrumat populația la ordine și disciplină”¹⁴.

A doua zi, a luat ființă “Garda civilă compusă din cetățenii orașului, a cărei menire a fost să dea o mână de ajutor miliției și jandarmeriei”¹⁵. Consiliul Național Maghiar din Deva și-a înscris în programul său, “susținerea ordinii și a liniștii în județ, precum și apărarea siguranței personale și siguranța averii personale”¹⁶. Din 3 noiembrie 1918 a fost sistată vinderea “băturilor spirtoase și de la ora 9 seara, numai cu certificat liberat de Consiliul Național Maghiar se putea umbla pe stradă”¹⁷. Începând din 4 noiembrie 1918, “ostașii Batalionului 5 honvezi, care staționa la Deva, din 1 aprilie 1917, au părăsit cazarma, plecând fiecare soldat acasă”¹⁸.

Soladații care au mai rămas au “înființat Consiliul militar sub conducerea sergentului Iosif Szalosz, care apoi a silit Consiliul de ofițeri militari, care a luat ființă în ziua precedentă, la abdicare, ca să desființeze acest consiliu”¹⁹.

În ziua de 7 noiembrie 1918, s-a înființat în orașul Deva, Consiliul Național Român sub conducerea dr. Virgil Olariu, dr. Petru Groza, dr. Iustin Pop și Moise Savu²⁰. Cu acest prilej “populația română a sfințit drapelul tricolor național român, în biserica greco-ortodoxă”²¹. În aceeași zi, a luat ființă și garda națională română, ai cărei conducători au fost: locotenentul Jancelevits, locotenentul Ioan Roman, locotenentul Savu, stegarul Virgil Albescu, elevul plutonier Victor Savu, sublocotenentul Ulpiu Almășescu și ca medic, dr. Eugen Hossu”²².

Începând din 8 noiembrie 1918, Garda națională română din Deva, cu drapelul în frunte, a cutreerat comunele din jur, pentru a înființa consilii și gărzi naționale. Până la preluarea ordinii și liniștii publice de către Consiliul Național Român și Garda națională, au avut loc mai multe furturi și spargerii, în comunele învecinate de lângă Deva²³. Deputatul maghiar Andor Barcsai, aflat la Budapesta, a trimis un detașament de 50 marinari înarmați pentru a întări Garda națională maghiară din Deva și a contribui la păstrarea liniștii. “Aceștia însă, în loc să fie de ajutor, fiind niște haimanale, au spart și furat, în mai multe rânduri în orașul Deva”²⁴.

În 10 noiembrie 1918, Ministerul de Război maghiar l-a numit pe Bela Pogany, prefectul județului Hunedoara, în funcția de “comisar al guvernului pentru județul Hunedoara”²⁵. La 13 noiembrie 1918, a sosit ordinul de la Budapesta, pentru demobilizarea generală a armatei ungare, plătindu-se fiecărui soldat solda pe 10 zile și bani de alimentație²⁶. În aceeași zi, Consiliul Național Maghiar din Deva, se declară pentru Republica statului maghiar. Declarația a fost comunicată telegrafic Consiliului Național Central din Budapesta. Cu acest prilej, în fața primăriei a avut loc o manifestație, ținând cuvântări poporului adunat, dr. Petru Groza, în limba română, iar în maghiară au vorbit Henric Szeles, dr. Horvath Dezső și socialistul Ioan Gembe²⁷. Evenimente revoluționare au mai avut loc și în localitățile Ghelar²⁸, Hășdău²⁹, Lupeni³⁰, Ruda³¹ și Ruși³².

Primul Consiliu Național Român din județul Hunedoara s-a constituit, în 2 noiembrie 1918, la Ilia³³. În 5 noiembrie se constituie Consiliul Național Român din Orașul Hunedoara, în fruntea căruia este ales președinte Gheorghe Dubleşiu, iar secretar, Nicolae Macrea³⁴. În aceeași zi a fost lansată o chemare către români pentru a păzi “pacea și buna rânduială, averea și viața, ascultând cu sfințenie poruncile mai marilor săi”³⁵. “Până va răsuma glasul adunării, numai dușmanii națiunii pot asmuți poporul de la sate la fapte nesocotite, nevrednice de români și de ocară pentru creștini”³⁶, continua manifestul Consiliului Național Român Hunedoara.

În ziua de 7 noiembrie 1918, are loc adunarea populară din Orăștie, care alege Consiliul, alcătuit din următorii membri: “Dr. Aurel Vlad, președinte, dr. Silviu Moldovan, vicepreședinte, dr. Octavian Sglimbea și Iuliu Florea secretari”³⁷. În Orăștie s-a înființat și Garda Națională alcătuită din “300 soldați sub comanda vicecolonelului Titus Cernăuțan”³⁸. Consiliul Național avea misiunea de a îndemna “poporul la liniște și bună rânduială, are să controleze cum se chivernisește averea comunală și are să aleagă garda națională din sat”³⁹. Se mai cerea locuitorilor din cercul Orăștiei, care au luat de la alții obiecte, ca în termen de 8 zile să le dea înapoi⁴⁰. În caz contrar, garda militară “va pleca pe sate, iar la cei ticăloși le va da pedeapsa cuvenită”⁴¹. Despre activitatea Consiliului Național Român din Orăștie și Garda Națională trimitea un raport către Comandamentul VII teritorial din Brașov prefectul județului, Bela Pogany.

Consiliile Naționale Române în Brad și Dobra vor lua ființă în 8 noiembrie 1918. În adunarea populară de la Brad, este ales Consiliul Național al Zarandului, compus din 22 membri, sub președinția protopopului Vasile Damian și urmând a se întregi cu membri din părțile Băii de Criș, Hălmagiului, Crișciorului și Băiței⁴². Președintele a îndemnat locuitorii “să se rețină de la orice demonstrații ostile, să fie la înălțimea vremilor și a situației demne ce se pregătește națiunii române”⁴³. Adunarea numește pe căpitanul Sabin Banciu la comanda Gărzii Naționale, având ca subalterni pe locotenentul Vasile Boneu

și sublocotenenții A. Petruțiu și Romul Giurgiu⁴⁴. “În ziua Sfântului Dumitru (26 octombrie st.v.), într-o mare adunare populară, românii s-au constituit, cu un entuziasm nemărginit, în Consiliul Național Român. Tot atunci, soldații români au format, sub conducerea dlui locotenent Ioan Babeș, garda națională, jurând credință și supunere Consiliului Național Român și luând asupra sa sarcina susținerii ordinii publice”⁴⁵.

Pe întreg teritoriul județului Hunedoara, Consiliile și gărzile naționale române au preluat controlul, contribuind la restabilirea și menținerea liniștii publice și împiedicând săvârșirea unor abuzuri de către vechile autorități maghiare. Potrivit raportului înaintat la 17 noiembrie 1918 de către prefectul județului Hunedoara Comandamentului VII teritorial Brașov, garda națională “a pus mâna cu totul pe putere în teritoriul plaselor Orăștie și Geoagiu și acționează ca o gardă românească regulată”⁴⁶. “Împreună cu Consiliul Național Român din Orăștie – continua raportul – a somat posturile de jandarmi să-și predea armele, munițiile și inventarul locurilor și să se retragă”⁴⁷. La 11 noiembrie 1918, Garda Națională Română, din ordinul Consiliului Național Român din Orăștie a dispus ca “grâul, armamentul, muniția și alte bunuri aflate la dispoziția postului de jandarmi din Rapoltul Mare, urmau să fie puse la dispoziția Consiliului Național Român din Rapoltul Mare”⁴⁸.

Posturile de jandarmi din Băcăia, Folt și Bințiști au fost desființate, iar sarcina ordinii și securitatea vieții locuitorilor au fost preluate de către gărzile naționale române. Raportul prefectului, bazându-se pe informațiile primite de la comandamentul plasei Orăștie, preciza “că la instigarea locuitorilor de acolo de către garda română, postul de jandarmi din Bințiști a fost izgonit din locul său și constrâns să se retragă la Șibot și de aici la Orăștie”⁴⁹. După plecarea trupei de jandarmi, a sosit la Bințiști “garda română formată din 22 oameni cu un ofițer și a adunat întreg cazarmamentul postului și l-a transportat la gardă, la Orăștie”⁵⁰. “La Orăștie – se plângea prefectul Bela Pogany – trupa strânsă laolaltă a posturilor din Orăștie, Sibîșelul Vachi și Bințiști, nu-și poate presta serviciul deoarece de îndată ce pășește în stradă, ea este dezarmată”⁵¹.

La 16 noiembrie 1918, “Comanda supremă a Gărzilor Națională române din Ungaria și Transilvania denumeste pentru județul Hunedoara, cu sediul la Deva, în funcția de comandant pe vicecolonelul Dumitru Florian, adjutant Virgil Albescu. Pentru cercul pretorial Baia de Criș, pe căpitanul dr. Nerva Oncu, cercul Brad, căpitanul Sabin Banciu, cercul Hațeg, căpitanul Montani”⁵².

Constituirea Consiliilor și a gărzilor naționale române din Ilia, Hunedoara, Orăștie, Deva, Brad, Dobra și Hațeg a impulsionat formarea unor astfel de organe ale puterii și în satele ce gravitau în jurul lor. Totodată, prin asigurarea ordinii și liniștii publice, a respingerii oricăror provocări din partea vechilor autorități maghiare, au veghiat la desfășurarea adunărilor electorale

pentru desemnarea delegaților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

NOTE

¹ Ion Clopoșel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1926, p. 37-38.

² Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român, 1918*, vol. II, București, 1983, p. 64.

³ *Ibidem*, p. 79.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale (în continuare DJSAN), fond Astra, Județul Hunedoara, nr. 1.897/1922, f. 15.

⁶ *Ibidem*, f. 13.

⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁸ *Ibidem*, f. 21.

⁹ *Ibidem*, f. 24.

¹⁰ *Ibidem*, f. 31-32.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, f. 12.

²⁹ *Ibidem*, f. 25.

³⁰ *Ibidem*, f. 4.

³¹ *Ibidem*, f.28.

³² *Ibidem*, f. 30.

³³ Ion Clopoșel, *op. cit.*, p. 64.

³⁴ *Pentru libertate și unitate națională. Documente hunedorene, 1848-1920*, București, 1990, p. 352-353; *1918 la români. Documentele unirii*, vol. II, București, 1989, p. 124, doc. nr. 91.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*.

- ³⁷ *1918 la români/.../* p. 161-162. Doc. nr. 126.
³⁸ *Ibidem.*
³⁹ *Ibidem.*
⁴⁰ *Ibidem.*
⁴¹ *Ibidem.*
⁴² Ion Clopoșel, *op. cit.*, p. 75.
⁴³ *Ibidem.*
⁴⁴ *Ibidem.*
⁴⁵ *1918 la români/.../* p. 182. Doc. nr. 146.
⁴⁶ *Pentru libertate și unitate națională/.../* p. 358-361. Doc. nr. 193.
⁴⁷ *Ibidem.*
⁴⁸ *Ibidem*, p. 354-355, Doc. nr. 190.
⁴⁹ *Ibidem*, p. 358-361. Doc. nr. 193.
⁵⁰ *Ibidem.*
⁵¹ *Ibidem.*
⁵² *1918 la români*, p. 360. Doc. nr. 328.

*DIE IM HERBST DES JAHRES 1918 IM KREIS HUNEDOARA
ZUGETRAGENEN REVOLUTIONÄREN EREIGNISSE
(Zusammenfassung)*

Die in der Nacht vom 31. Oktober zum 1. November 1918 ausgebrochene Revolution erfasste alle Provinzen der dualistischen Monarchie, einschliesslich Siebenbürgen.

Im Kreis Hunedoara brach die Revolution in den wichtigsten Städten und Gemeinden aus und führte zur Beseitigung der alten Behörden. Die Ereignisse, die in den meisten Fällen von den heimgekehrten Soldaten angefacht wurden, führten oft zu unkontrollierten Zerstörungen und sogar zum Verlust von Menschenleben. Der Verlauf der Ereignisse wird durch folgende Beispiele punktuell untermalt: Gemeinde Voia – Gutshöfe und Wälder wurden verwüstet, Balșa – nach der Vandalisierung der Kanzlei und der Wohnung des Sekretärs, schlugen die von Alkohol erhitzten Aufständischen den rumänischen Lehrer tot und plünderten das Haus eines rumänischen Händlers, Bobâlna, Căstău, Dăbâca – Rat- und Wirtshäuser waren die Ziele der Verwüstungen.

Weiterhin werden die Ereignisse aus Deva, aus der Zeitspanne 1. – 16. November, in ihrer chronologischen Aufeinanderfolge vorgestellt. In der Stadt kam es nicht zu blutigen Ereignissen und Zerstörungen dank des Eingreifens der Gendarmerie, der Zivilgarde und der Führer der Rumänen (vor allem Dr. Petru Groza). Nach der Gründung des Rumänischen Nationalrates und der Rumänischen Nationalgarde des Kreises Hunedoara (am 6. November) übernahmen diese die Kontrolle in der Stadt und in den umliegenden Ortschaften wo somit wieder die zivile Ordnung eingesetzt wurde.

O problemă deosebită, cu care s-a confruntat lumea satului, din județul Sălaj, ca de altfel toate satele transilvănene, la sfârșitul primului război mondial, a fost cea agrară. Ea era mult mai veche, iar amânarea ei a generat numeroase conflicte sociale. Acestea au culminat cu revoltele sociale, care au izbucnit, în întreaga Transilvanie, la începutul lunii noiembrie 1918, pe fondul anarhiei care se instaurase, în întreaga monarhie austro-ungară, în această perioadă.

Aceste revolte, cu caracter revoluționar anarhic, au cuprins întreg județul Sălaj¹. Au fost alungate autoritățile locale, notarii publici de la sate, au fost jefuite, din cauza foametei, depozitele de cereale, prăvăliile și magazinele și au fost devastate pădurile și moșiile marilor proprietari.

Fruntașul politic sălăjean, Alexandru Aciu, sublinia faptul că: *“La îndemnul soldaților, țăranii asupriți s-au năpustit și aci asupra asupritorilor lor. Au fost alungați numai asupritorii, reprezentanții regimului oligarhic, nedrept, exploatator și opresor, din toate punctele de vedere”*².

În majoritatea satelor aceste revolte au fost legate de lupta pentru pământ, care fusese promis țăranilor în timpul războiului.

Odată însă cu înființarea consiliilor și gărzilor naționale românești s-a instaurat ordinea, iar locul revendicărilor cu caracter social a fost luat de cele cu caracter național.

La istorica adunare de la Alba Iulia, o importantă problemă dezbătută și înscrisă la loc de cinste, în hotărârile adoptate, a fost reforma agrară.

În discursul ținut, la Adunarea Națională, marele om politic sălăjean, Iuliu Maniu, sublinia situația precară în care se găsea țăranimea și necesitatea adoptării unei reforme agrare radicale, dar el specifica faptul că: *“Această reformă nu tinde la un comunism străin de sufletul țăranului român, nici la răpirea proprietății private, ci la o nivelare justă a raporturilor și a puterilor sociale”*. Marele om politic, subliniază faptul că țăranul este *“pătura socială cea mai puternică a Neamului Românesc”*, din care făceau parte, de altfel și cei prezenți la Alba: *“Nu este aici nici unul dintre noi, a cărui obârșie nu ar fi la plugul românesc, la pământul român, la brazda țăranului român, sfântit de suferințele nesfârșite, decât cari numai credințele i-au găsit mai mari”*³.

Înainte de război, cu toate neajunsurile, *“starea economică a țăranului poate fi privită de mulțumitoare”*, însă satele românești aveau o înfățișare sărăcăcioasă, casele erau din lemn, scunde și acoperite în marea lor majoritate cu paie, iar străzile erau neregulate având casele împrăștiate⁴.

Însă, războiul a avut consecințe dezastruoase, în special asupra

micilor gospodării, contribuind la reducerea drastică a producției agricole și la scăderea numărului de animale. De aceea, una din primele măsuri, luate de către Consiliul Dirigent, a fost cea de a asigura producția agricolă, pentru anul 1919. În acest sens, dar și pentru ai liniști pe țărani, care așteptau să li se dea pământ, cât mai urgent, în data de 8/21 februarie 1919, emite ordonanța 82/a, referitoare la arendările forțate. Conform prevederilor acestei ordonanțe, se arendează obligatoriu, *“pentru cauza de utilitate publică”*, din moșiile statului, acele părți pe care nu se practica cultura de model și din moșiile proprietarilor particulari, acele părți care nu erau garantate de proprietar.

Beneficiarii acestei ordonanțe erau, în primul rând, cei care luaseră parte la război, precum și văduvele și orfanii de război⁵.

În județul Sălaj aplicarea acestei ordonanțe a întârziat, deoarece administrația românească se instalează abia la sfârșitul lunii aprilie, 1919.

Populația satelor sălăjene rămasă înafara liniei de demarcație, stabilită în data de 9/22 ianuarie 1919, a avut de suferit din cauza bandelor maghiare, din batalionul condus de către maiorul Gyurocsik, care se întoarseră de pe front bolșevizați. Acesta a întreprins numeroase expediții de represalii, nemulțumind, chiar și populația localnică maghiară, care la rândul ei era terorizată de aceste bande.

Au avut de suferit, în special frunțașii români din zona Șimleului, care au fost arestați și înțemnițați la Nyregyhaza și Buda-Pesta, fiind eliberați cu ocazia schimbului de ostateci, care a avut loc pe data de 23 mai 1919, la Tiszafured⁶.

Fiind teritoriu de operațiuni militare, populația satelor a îndurat, rechiziționări, de multe ori nejustificate, atacuri, suferințe și refugieri.

Din această cauză recolta a fost extrem de slabă. Astfel o problemă deosebit de gravă, cu care s-a confruntat populația, a fost cea a lipsei de alimente. Administrația județului a făcut eforturi deosebite, în acest sens, înființându-se o comisie a aprovizionării populației cu cereale.

În această problemă au fost sprijiniți de către Consiliul Dirigent, prin președintele Iuliu Maniu, care aprobă achiziționarea a 300 de vagoane de grâu, în special din județele Arad și Timiș. Astfel până în luna decembrie s-au transportat de aici 70 de vagoane de grâu și 15 vagoane de făină, care au fost distribuite populației, la prețul de 250 de coroane/ 100 de kilograme⁷.

În raportul primnotarului județului Iuliu Pop întocmit pentru luna ianuarie 1920 se specifică faptul că *“o parte considerabilă a activității funcționarilor administrativi o reclamă aprovizionarea populațiunei”, care “de prezent au ajuns într-o stare de tot nefavorabilă (...) din motivul comunicației de trenuri nefavorabilă și iregulată, asemenea din motivul ținutei indolente și nedisciplinate a personalului căilor ferate”*⁸.

Această criză a aprovizionării a încetat în toamna anului 1920,

populația având asigurată rezerva de grâu pentru tot anul, iar la porumb se înregistrase, de asemenea, o recoltă bună.

Din ordinul guvernului de la București s-a sistat și activitatea comisiei județene de aprovizionare, care fusese înființată din ordinul Consiliului Dirigent. Aceasta a avut un rol deosebit în aprovizionarea cu articole de primă necesitate a populației ca: petrol, benzină, zahăr și altele precum și la stabilirea unor prețuri moderate la aceste produse.

În privința arendărilor forțate, în conformitate cu ordonanța 82/a, până în vara anului 1919, referentul agricol județean Teofil Dragomir, subliniază faptul că, nu cunoaște nici un caz în care, să se fi respectat prevederile acestei ordonanțe, iar în cazul în care s-au inițiat pertractări, s-a ajuns la înțelegere, între proprietari și țărani. De asemenea, situația semănăturilor era *"nefavoritoare, cu estensiuni reduse și cu starea dezvoltării în majoritatea submijlocie"*. Cauzele acestei situații ar fi, în concepția referentului, următoarele : a) neglijarea lucrărilor agricole, din toamna și iarna anterioară, în urma revoluției; b) jefuirea unei cantități însemnate a semănăturilor agricole și a instrucției unor moșii mari și mijlocii; c) rechiziționarea parțială în unele cazuri chiar a semănăturilor agricole; d) ploile îndelungate în sezonul de primăvară al semănăturii; e) prevaricările și peste tot starea nesatisfăcătoare a poliției de câmp.

El avertizează asupra faptului că producția, din anul 1919, nu va acoperi nici jumătate din necesarul populației.

Consiliul Dirigent, în articolul 3, al ordonanței 811, din 15 iulie 1919, cerea rechiziționarea de cereale, din suprafețele cultivate peste 100 de jug., însă acestea erau puține, după cum subliniază Teofil Dragomir. De asemenea, prețurile obținute, de pe aceste proprietăți se maximizează, în timp ce de pe alte proprietăți prețurile erau libere, el avertizând că astfel, mulți proprietari nu vor mai fi interesați să cultive suprafețe mai mari de 100 de jugăre.

Un alt aspect înfățișat de referent era cel al lipsei de unelte și mașini agricole, având ca efect deteriorarea calităților solului în urma necultivării lui.

În ceea ce privește numărul de vite, se constată faptul îmbucurător că numărul lor era destul de mare, însă se impunea menținerea raselor nobile.

În încheierea raportului, făcut de către referentul agricol, acesta propune consolidarea siguranței publice, corectarea legii cu privire la poliția de câmp și mărirea sancțiunilor penale, pentru cei care se dedau la furtul din proprietățile agricole. În acest scop, el propune conducerii județului, să înainteze un raport către Resortul agriculturii, din cadrul Consiliului Dirigent, *"pentru că deja nici țăranii frunțași și mijlocași nu se mai simt în siguranță deplină a producției lor de câmp din unele comune"*⁴⁹.

În ceea ce privește starea de spirit a populației, din satele sălăjene, în primul an după Unire, ele sunt surprinse din rapoartele săptămânale ale prefectului, precum și din cele lunare întocmite de către subprefectul județului.

Astfel într-un astfel de raport se arată că: "*înuta populației județene în general este îndestulătoare, deși în multe locuri se ivesc simptomele unei intoleranțe în legătură cu executarea reformei agrare*"¹⁰.

Se observă o stare de nervozitate, în rândul populației satelor, țăranii așteptând să primească pământ și pășune pentru animale. În multe sate existau sute de veterani de război, văduve și orfani de război, îndreptățiți la împroprietărire, care nu aveau pământ și nici pășune unde să-și păască animalele, în aceste condiții ei fiind nevoiți să-și vândă vitele, care reprezentau pentru mulți unicul mod de existență.

Se înregistrează multe cazuri în care țăranii pășunează în păduri sau fânețe interzise, prefectul județului interzicând, printr-o ordonanță, aceste abuzuri, cerând respectarea legilor, referitoare la pășunatul pe aceste categorii de terenuri.

De asemenea, pentru a preîntâmpina apariția unor stări de tensiune și pentru a se respecta dreptul de proprietate, prefectul emite o altă ordonanță, în care se subliniază faptul că nimeni nu are voie să știrbească acest drept al cetățeanului. Fiind informat că între multe comune apar certuri în privința pășunilor și a terenurilor cultivabile, atenționează populația de faptul că în cazuri concrete va interveni pentru a se respecta legea. El face totodată un apel la menținerea ordinei publice, deoarece a sosit momentul "*să ne apucăm pe toate terenele de lucru serios și intensiv (...). Fieștecare locuitor al județului are datoria să respecte legile existente, să susțină ordinea publică, să facă economia rațională, să-și plătească dărilor etc., fiindcă numai prin împlinirea acestor datorii poate aștepta ajutorul statului și al autorităților*"¹¹.

În ceea ce privește procesele civile, intentate împotriva celor care, în timpul evenimentelor, din noiembrie 1918, s-au dedat la furturi, jafuri sau distrugeri de bunuri materiale, "*procedura se suspendă din oficiu - până la altă dispoziție, în orice stadiu și la oricare autoritate judecătorească ar fi pendente o procedură de așa natură*", printr-un ordin circular al Consiliului Dirigent. În aceste procese erau cercetați sute de cetățeni, uneori chiar sate întregi, iar această ordonanță presupunem că a fost dată pentru a liniști starea de spirit a populației, care în unele sate era tensionată din cauza întârzierii legiferării și aplicării reformei agrare.

În ordonanță se mai subliniază faptul că pagubele suferite în timpul revoluției nu se vor restitui¹².

De altfel, după aproape doi ani de judecare a acestor procese, la data de 9 aprilie 1920, prin Decretul-Lege nr.1547, toate aceste fapte au fost amnistiate¹³.

Un moment deosebit de important l-a constituit începerea, în luna iulie 1919, la Sibiu, a lucrărilor Marelui Sfat Național, care a adoptat, după îndelungi dezbateri, în perioada 6-11 august, proiectul de reformă agrară¹⁴.

Acesta a fost sancționat, de către regele Ferdinand, prin decretul-

lege nr. 3911, din 10 septembrie 1919, acesta fiind în opinia lui Emil Petrini, *"piatra fundamentală a reformei agrare"*, din Transilvania¹⁵.

Din expunerea de motive, la proiectul adoptat la Sibiu, se desprind intențiile acestei acțiuni: *"...s-a ținut seama să se creeze prin cei direct interesați și vrednici, gospodării noi și să se aprecieze jertfele celor căzuți sau răniți pe câmpul de luptă, prin care avem pregătirea și apoi înfăptuirea idealului de a avea o Românie întregită"*¹⁶.

Însă, reforma agrară nu se putea înfăptui de curând, așa că s-a hotărât menținerea arendărilor, până la promulgarea legii. S-au emis, în acest sens, o serie de ordonanțe, sau decizii, care reproduc, sau fac referiri la articolul 33 din decretul-lege, mai sus amintit, care a fost punctul de plecare, în stabilirea îndreptățiților, la arendările forțate, în anii 1919-1921¹⁷.

În conformitate cu prevederile acestui decret lege, se trece și în județul Sălaj, la înființarea comisiilor județene și locale de reformă agrară, care s-au ocupat cu aplicare arendărilor forțate, pe baza cererilor individuale sau colective, depuse de către țărani la primăriile comunale.

Din fiecare comună a județului se înregistrează numeroase cereri individuale, sau sunt înaintate liste cu cei îndreptățiți, în special cu cei care luaseră parte la război. Aceștia își alegeau delegați, dintre cei care știau să scrie și să citească, care înaintau cereri comisiei județene, indicând și posibilele proprietari și proprietari care nu-și lucrau pământul, având și alte ocupații, ca negustoria sau cârciumăritul, arendând pământul unor persoane particulare, în special evreilor și ungurilor.

Dar, în unele cazuri, se înregistrează și exagerări ale populației, după cum rezultă dintr-un raport al subprefectului, pe luna februarie 1920, în care menționează faptul că comisia agrară a județului a adus hotărâri în favoarea populației pentru a primi pământ în arendă, *"populațiunea însă manifestează pretenziuni exagerate în cele mai multe cazuri, și așa în aceste cazuri nu poate să se pună pe punctul de vedere al populațiunei și hotărârile aduse în contra pretenziunilor populațiunei nasc între popor neîndestulire"*. Tot în acest raport se reclamă, ca de altfel în mai toate, lipsa personalului calificat din administrația locală. În ceea ce privește starea de spirit a populației se menționează că: *"starea siguranței publice a județului este îndeștuitoare"*, iar *"ținuta populației e mai liniștită și este speranță că de curând va reveni fiește care la ocupațiunea obicinuită"*¹⁸.

O altă problemă, cu care s-a confruntat administrația județeană, a fost aceea, a aprovizionării cu furaje a unităților de cavalerie, cantonate pe teritoriul județului.

Divizia de cavalerie, staționată în Șimleu, avea nevoie de 260 de vagoane de fân, trecându-se la rechiziționarea lui, în comunele din această plasă, fiecare comună, trebuind să adune în acest sens, câte 100 de măji metrice de fân. Însă, o serie de ofițeri, cu grade inferioare, încalcă această prevedere,

jefuindu-i practic pe țărani, iar când unul a protestat a fost împușcat de către un soldat¹⁹.

În raportul subprefectului, pe luna august 1920, se arată faptul că starea aprovizionării diviziei de cavalerie nu se ameliorase. Se menționează faptul că s-au rechiziționat furaje și de la particulari, care aveau rezerve pentru iarnă, iar *“acest fapt jignește mult populațiunea căci e atinsă simțitor în interesele sale economice”*²⁰. În continuare însă, se ordonă conscrierea furajelor în comune, deoarece cavaleria avea nevoie de 900 vagoane de fân și 700 vagoane de paie. Dar, se precizează faptul că: *“Oricare ar fi rezultatul acestei conscriere, e evident că acestei dorințe a cavaleriei, populațiunea acestui județ nu va fi în stare să satisfacă, deoarece până acum s-a expozat o cantitate enormă de furajiu”*.

Din plângerile locuitorilor comunelor se remarcă faptul că erau supuse unor rechiziționări nemiloase, din partea cavaleriei, emiși militari, fără a lua în considerare stocul de fân al țăranilor și fără învoirea primpretorilor, transportau fân în cantități enorme. Astfel mulți țărani au fost nevoiți să-și vândă vitele la un preț foarte scăzut, deoarece nu mai aveau cu ce să le hrănească, din cauza abuzurilor soldaților cantonați în județ²¹.

Și învățământul se confruntă cu probleme deosebite datorită faptului că multe școli, din satele sălăjene, au fost distruse în timpul evenimentelor, din noiembrie 1918, sau cu ocazia trecerii frontului și trebuiau reparate. De asemenea, numărul învățătorilor era mic și nu existau locuințe pentru aceștia în multe sate. Lipseau manualele și rechizitele școlare, care erau din ce în ce mai scumpe, iar țăranii nu-și trimiteau copii regulat la școală, folosindu-i la muncile agricole. De aceea, se prevedea *“a se ridica din partea statului edificii școlare și locuințe învățătoresci în toate comunele unde azi lipsesc și să se crească învățători în mod corespunzător”*. De asemenea, *“învățătorii să fie bine pregătiți la școala normală, care este a se completa la 8 ani și să fie corespunzător salariați, ca scutiți de grijile existenței să se poată dedica cu totul carierei”*. În privința frecvenței copiilor la școală, *“sînt a se aplica mijloace mai eficiente”* și se prevedea achiziționarea de manuale și rechizite școlare²².

În privința problemei agrare, un moment important îl constituie înființarea, printr-o decizie a ministrului secretar de stat C. Garoflid, din 27 mai 1920, a secțiunii Comitetului agrar pentru Transilvania, cu sediul la Cluj. Acesta a fost înființat, după cum se precizează în decizia ministerială, din cauza întârzierilor care existau, în aplicarea lucrărilor de expropriere, în Transilvania. Comitetul agrar din Cluj avea atribuțiunea, *“de a conduce să execute lucrările de ordin administrativ privitoare la reforma agrară”*. Însă tot în această ordonanță, *“considerând că se impune în interesul general să luăm măsuri urgente, văzând dispozițiunile ordonanței 20393/A a Consiliului Dirigent”*, se modifică atribuțiunile Comitetului, fiind însărcinat cu aplicarea

arendărilor forțate, astfel *“toate lucrările comisiunilor județene privitoare la recursurile făcute de părți cu privire la arendările forțate se vor trimite Comitetului agrar, secția Cluj”*²³.

Director al acestui Comitet a fost numit Emil Petrini care, la data de 9 iunie 1920, îl înștiințează pe președintele comisiei județene pentru reformă agrară, a județului Sălaj, Mihai Gyenge, despre decizia ministerială. Ca membrii ai comitetului au fost aleși, de către Consiliul Superior pentru reformă agrară din Transilvania, Banat și țările ungurene, consilierii dr. Valentin Poruțiu și dr. Nestor Oprean²⁴.

Astfel, deși se recunoștea necesitatea înfăptuirii reformei agrare, creindu-se cadrul legislativ, prin adoptarea decretului-lege 3911, la 11 septembrie 1919 și instituțiile care să accelereze lucrările de reformă agrară, pământul care era supus exproprierii, a fost dat doar în arendă forțată.

În județul Sălaj, în perioada 1919-1922, s-a arendat în total o suprafață de 167. 120 ha, din care 30.782 ha teren arabil, 4.633 ha fânețe, 73.518 ha pășuni și 58.187 ha pășune de pădure. Aceste suprafețe s-au arendat din moșiile supuse regimului fidei-comisum și din moșiile aparținătoare persoanelor morale, publice, fundațiilor, bisericilor, instituțiilor și corporațiilor²⁵.

Comisiile județene, care s-a ocupat de arendări, au fost desființate doar la data de 1 ianuarie 1922, în baza ordinului nr. 32951/1921, urmând ca pentru efectuarea lucrărilor de expropriere, să se înființeze noi comisii, în baza art. 62, din regulamentul de aplicare al legii de reformă agrară²⁶.

În concluzie, putem afirma că problemele deosebite, cu care s-a confruntat județul Sălaj, în această perioadă de grele încercări, datorită consecințelor dezastruoase pe care le-a avut războiul, asupra satelor sălăjene, au fost depășite cu bine. Prioritare, în această perioadă tulbure, au fost problemele legate de lipsa personalului calificat în administrația locală, aprovizionarea populației cu cereale și articole de primă necesitate și în special problema agrară. Aceasta se cerea rezolvată cu necesitate deoarece lumea satului suferise cel mai mult în urma războiului având nevoie acută de pământ, care de altfel fusese promis în timpul războiului. Datorită însă lipsei cadrului legislativ și a instituțiilor din acest domeniu, care acum se defineau, s-a ales soluția de compromis, cea a arendărilor forțate a proprietăților, care s-au aplicat și în județul Sălaj, până la punerea în aplicare a legii de reformă agrară.

Aplicarea însă, în practică, a acestei legi, a durat până în preajma celui de-al doilea război mondial, generând numeroase nemulțumiri și procese.

Însă, la sfârșitul împrumutării, s-au conturat rezultatele pozitive ale reformei, deoarece s-au întemeiat noi gospodării și s-au consolidat cele existente, s-au întemeiat pășuni comunale și păduri, crescând astfel semnificativ nivelul de trai al locuitorilor satelor sălăjene.

NOTE

- ¹ Cornel Grad, Doru E. Goron, *1918/1919. Contribuții sălăjene la Marea Unire*, Edit.Limes, Zalău, 2000, p. 17-34
- ² Alexandru Aciu, *Șimleul sub linie demarcațională*, în Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, Oradea, 1938, p. 315
- ³ *Marea Unire de la 1 Decembrie 1918*, București, 1943, p. 13-14
- ⁴ Stoica D., Lazăr C., *Schița monografică a Sălajului, Șimleu*, 1908, p. 94
- ⁵ *Gazeta oficială a județului Sălaj*, I, nr.1 din 3/ 16 mai 1919
- ⁶ Marin Pop, *Aspecte ale campaniei armatei române din 1918-1919. Calvarul frunțașilor politici din Șimleu*, în revista *Alma Mater Porolissensis*, anul II, nr. 5, 2001, p. 62-66
- ⁷ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Sălaj (în continuare D.J.A.N.SJ.), fond Prefectura județului Sălaj. Comitetul administrativ, dos. I - 21./1920, f.2
- ⁸ Ibidem, f.12
- ⁹ Idem, dos. XIV-28/ 1919
- ¹⁰ Idem, dos. I-21/1920, f.3
- ¹¹ *Gazeta oficială a județului Sălaj*, I, nr. 8 din 29 iunie 1919, Zalău, p. 12
- ¹² Idem, nr. 12 din 22 iulie 1919
- ¹³ C. Hamangiu, *Codul general al României, Legi uzuale, vol. IX-X*, p. 301
- ¹⁴ Gheorghe Iancu, *Marele Sfat Național al Transilvaniei (1918-1919)*, în A.I.I.A., Cluj, nr. XVI, 1973, p. 270-273
- ¹⁵ *Transilvania, Banat, Crișana și Maramureșul 1918-1921*, București, I, p. 295
- ¹⁶ *Revista Arhivelor*, vol. XXXVIII, 1976, nr. 1, p. 30-40
- ¹⁷ Dumitru Șandru, *Reforma agrară din anul 1921 în România*, Edit. Academiei, București, 1975, p. 400
- ¹⁸ D.J.A.N.SJ, fond cit., dos I-21/1920, f. 14-17
- ¹⁹ Ibidem, f. 24
- ²⁰ Ibidem, f. 25
- ²¹ Ibidem, f. 28-30
- ²² Idem, fond Prefectura jud. Sălaj-Subprefect, dos 127/1921
- ²³ D.J.A.N.SJ, fond Tribunalul județean Sălaj - Comitetul județean pentru reformă agrară - 1919-1932, dos.I-55, f. 21
- ²⁴ Ibidem, f. 1-2
- ²⁵ Marin Pop, *Evoluția lucrărilor de reformă agrară și arendările forțate, în județul Sălaj, în perioada 1918-1921*, mss care va fi publicată în Acta Musei Porolissensis, nr. XXIV
- ²⁶ D.J.A.N.SJ, fond cit., dos I-57, f. 1

DAS SĂLAJER DORF NACH DER GROSSEN VEREINIGUNG
(1918 – 1921)
(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Studie haben wir versucht die wichtigsten Probleme der Dorfwelt aus dem genannten Gebiet, nach der Grossen Vereinigung, zu erfassen. Die gleichen Probleme machten jedoch auch den anderen siebenbürgischen Kreisen zu schaffen.

Die Folgen des Krieges waren vor allem auf dem Dorfe spürbar und die damit verbundenen Probleme benötigten einer dringenden Abhilfe.

Es fehlte an Personal in der Verwaltung und im Lehrwesen. Desgleichen, fehlte die lebensnotwendige Ware. Das wichtigste aller Probleme war jenes der Landwirtschaft.

Die Lokalverwaltung, im Zusammenspiel mit dem Consiliu Dirigent, hat versucht diese Probleme zu lösen, was ihnen auch, größtenteils, gelang.

REAȚIILE IUGOSLAVIEI ȘI CEHOSLOVACIEI LA PLANUL BRIAND DE UNIUNE EUROPEANĂ

SIMION COSTEA

Proiectul Briand de Uniune Europeană (1929-1930) reprezintă momentul în care, pentru prima dată în istorie, ideea de Europă unită prin consimțământul reciproc a fost promovată la rang de politică de stat, în sfera relațiilor internaționale. Prin acest proiect, ministrul de Externe francez, Aristide Briand, a încercat să instituționalizeze o cooperare politică și economică interguvernamentală în Europa, în cadrul Ligii Națiunilor. Briand și-a lansat Planul de Uniune Europeană la Adunarea Societății Națiunilor din septembrie 1929, care a decis ca guvernul Franței să elaboreze un Memorandum pe această temă, adresat celor 26 de guverne europene membre ale Ligii Națiunilor. Guvernele europene au răspuns oficial la Memorandumul Briand din 17 mai 1930, apoi întreaga problemă a fost dezbătută în septembrie 1930 în cadrul unei conferințe europene și al Adunării Ligii Națiunilor, fiind în final încredințată unei Comisii de Studiu pentru Uniunea Europeană¹.

Țările Micii Întelegeri, aliate tradiționale ale Franței au susținut Planul Briand de Uniune Europeană. Cele trei țări, România, Iugoslavia și Cehoslovacia, s-au pus de acord în susținerea planului francez și în promovarea intereselor lor naționale de menținere a statu-quo-ului consacrat de Tratatul de Pace din 1919-1920 și de combatere a revizionismului. De asemenea, țările Micii Antante au încercat împreună să înfăptuiască o mai amplă înțelegere economică central-europeană sub forma Blocului Statelor Agrare². Pe aceste coordonate s-a înscris și politica externă a guvernului României, condus de Iuliu Maniu³. În același timp însă, reacțiile fiecăreia dintre cele trei țări a exprimat și interese diferite, în special sub aspect economic. O reconstituire a reacțiilor Iugoslaviei și Cehoslovaciei la Planul Briand face obiectul demersului nostru, care se întemeiază pe documente din Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al României și din Arhivele Quai d'Orsay⁴, precum și pe o istoriografie străină.

Iugoslavia și Planul Briand

În momentul lansării Planului Briand, Iugoslavia se afla sub regimul centralist al dictaturii regale, instituit de regele Alexandru în ianuarie 1929, în încercarea de a pune capăt gravelor conflicte etnice și politice interne care subminau acest stat multinațional format în 1918. De asemenea, noul regim de la Belgrad încerca să consolideze statul iugoslav printr-o politică tradițională activă de alianțe externe cu Franța, cu România și cu Cehoslovacia și prin căutarea unei solidarități europene în fața crizei economice mondiale, care lovea puternic economia agrară iugoslavă⁵.

Ministrul de Externe al Iugoslaviei, Vojslav Marinkovici, le-a propus colegilor săi Beneș și Mironescu să înscrie pe ordinea de zi a Conferinței Miciei Antante discutarea Memorandumului Briand în vederea marcării importanței acestuia și pentru a elabora „un răspuns comun al Miciei Antante” la Memorandum. Beneș și Mironescu au acceptat această propunere, înscriind discutarea Memorandumului Briand la punctul doi din programul apropiatei conferințe a Miciei Înțelegeri. La 23 mai 1930 Marinkovici l-a informat despre aceasta pe ministrul Franței la Belgrad, Emile Dard, pentru a-l înștiința pe Briand⁶.

La Conferința Miciei Antante de la Strbske Pleso din 25-27 iunie 1930, miniștrii de Externe Beneș, Marinkovici și Mironescu au examinat situația politică și economică internațională. Discutând Memorandumul Briand, ei au conchis că existau reale posibilități de colaborare între statele Miciei Antante și alte state și că Proiectul francez de Uniune Federală Europeană era conform cu aspirațiile politice ale Miciei Antante. După cum relevă istoricul iugoslav Milan Vanku, la 19 iulie 1930 ministrul Franței la Belgrad și consulul general al Franței la Zagreb informau Parisul că întreaga presă iugoslavă era favorabilă Memorandumului Briand și credea că Europa federală se va realiza repede. În raportul său din 18 august 1930, ministrul plenipotențiar al Franței la Belgrad, Emile Dard, i-a scris lui Briand că Marinkovici considera că numai Franța putea realiza Europa federală și nu trebuiau făcute concesii celor care doreau revizuirea Tratatelor de Pace, adică Germaniei, Italiei și Angliei⁷.

La 21 iulie 1930, ministrul plenipotențiar al Iugoslaviei la Paris, Spalaikovici, i-a remis oficial lui Briand răspunsul guvernului său la Memorandumul asupra Uniunii Federale Europene⁸.

În răspunsul său oficial, guvernul Iugoslaviei aducea un omagiu inițiativei lui Briand de a organiza o Uniune Federală Europeană. Guvernul regal de la Belgrad susținea că, chiar fără a discuta posibilitatea realizării mai devreme sau mai târziu a Uniunii Europene, inițiativa lui Briand avea o mare valoare în detensionarea climatului internațional și în apropierea popoarelor. Iugoslavia și-a structurat răspunsul în 4 secțiuni. Mai întâi, Iugoslavia s-a declarat de acord cu sugestia Memorandumului francez de a participa la dezbaterea problemei construcției Uniunii Europene în cadrul viitoarei conferințe europene care urma să se reunească în septembrie 1930 la Geneva, în timpul sesiunii Adunării Ligii Națiunilor. Ca și România, Iugoslavia accepta să semneze un pact prin care să se angajeze să participe la reuniunile periodice și extraordinare ale statelor Uniunii Europene. Iugoslavia considera Uniunea Europeană drept „o asociație regională în cadrul și sub auspiciile Societății Națiunilor și subordonată acesteia”. Prin urmare, Uniunea Europeană nu putea îngloba decât state membre ale Ligii Națiunilor⁹.

Iugoslavia era de acord cu crearea instituțiilor Uniunii Europene prevăzute în Memorandumul Briand. Raportul francez va sublinia că numai

Iugoslavia și Bulgaria acceptau toate cele trei instituții propuse de Briand. Totuși, răspunsul iugoslav prevedea posibilitatea ca anumite state să nu fie de acord cu crearea tuturor celor trei instituții propuse de Briand. În acest caz, Iugoslavia accepta înființarea pentru început a doar două instituții, anume Conferința periodică și Secretariatul, care să fie însărcinat cu pregătirea acestor conferințe și cu realizarea studiilor necesare. Implicit, Iugoslavia era de acord să se renunțe la crearea Comitetului politic propus de Briand. Considerăm că astfel, Iugoslavia se alătura României și Cehoslovaciei, care respingeau Comitetul politic, pe care ele îl considerau un directorat european al marilor puteri. Iugoslavia și România susțineau crearea doar a Conferinței și Secretariatului, iar Cehoslovacia accepta doar Conferința și un Comitet de studii¹⁰.

În opinia guvernului regal de la Belgrad, studierea tuturor problemelor de aplicare și a metodelor de construire a Uniunii Europene trebuia să fie realizată de către Secretariatul European, nu de Conferința Europeană și nici de Comitetul European, cum propusese Briand. Iugoslavia susținea necesitatea unui „organ de coordonare pentru cooperarea europeană”, care trebuia creat „chiar în afara ideii unui regim de Uniune Federală Europeană”¹¹.

De acord cu Briand, guvernul iugoslav aprecia că rezolvarea problemelor regionale europene necesita o cooperare regională instituționalizată între statele europene, deoarece Liga Națiunilor nu putea îndeplini acest rol. Liga Națiunilor, extinsă la scală mondială, se interesa doar de probleme care priveau toate statele lumii și nu se putea concentra doar asupra problemelor regionale europene, față de care statele din afara Europei nu aveau interes. Liga Națiunilor putea să încurajeze formarea de „organizații regionale” și să le supravegheze funcționarea, dar nu putea să li se substituie acestora, se afirma în finalul documentului. Spre deosebire de răspunsul guvernului României, răspunsul Iugoslaviei nu aborda nici problema priorității integrării politice sau economice, nici a suveranității și integrității statului¹².

Iugoslavia a participat la Adunarea Generală a Societății Națiunilor din septembrie 1930 de sub președinția lui Titulescu și la Comisia de Studiu pentru Uniunea Europeană. Marinkovici s-a opus ferm proiectului de Anchluss economic, ceea ce Germania nu va uita¹³.

Concomitent cu susținerea Planului Briand de Uniune Europeană, Iugoslavia s-a alăturat României în demersurile diplomatice vizând structurarea Blocului Statelor Agrare, care să asigure vânzarea în Occident, în regim de tarife vamale preferențiale, a supraproducției agricole a țărilor din centrul și sud-estul Europei. În acest scop au fost organizate numeroase conferințe agrare internaționale: Conferința de la Budapesta reunind România, Ungaria și Iugoslavia (21 mai-4 iunie 1930); Conferința de la Sinaia, reunind România și Iugoslavia (31 iulie-1 august 1930); Conferința de la București reunind România, Ungaria și Iugoslavia (22-25 iulie 1930); Conferința de la Varșovia

reunind România, Iugoslavia, Cehoslovacia, Ungaria, Polonia, Bulgaria, Estonia și Letonia (28-30 august 1930); Conferința de la București a aceluiași opt țări cu aceleași echipe și aceleași probleme (18-21 octombrie 1930); Conferința de la Belgrad reunind Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria și Polonia (11-12 noiembrie 1930); Conferința de la Geneva reunind reprezentanții țărilor agricole România, Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria, Polonia, și ai țărilor industriale Cehoslovacia, Austria, Germania, Italia, Franța și Elveția (17-18 noiembrie 1930). Au urmat alte conferințe economice internaționale: Conferința de la Paris asupra Uniunii Europene (la 23-28 februarie 1931), Conferința de la Roma pentru problema grâului (26 martie-2 aprilie 1931); Conferința de la Paris a exportatorilor și importatorilor de grâu (la 18-23 mai 1931); Conferința de la Sofia a țărilor agricole (la 10-13 decembrie 1931); Conferința de la Stresa asupra ridicării economice a Europei Centrale (5-20 septembrie 1932); Conferința economică mondială de la Londra (12 iunie – 27 iulie 1933)¹⁴.

În ciuda acestor eforturi, nu s-a ajuns la nici un rezultat practic, deoarece țările industriale refuzau orice concesie pentru țările agricole, căci nu erau dependente de importurile agricole din acele țări. Statele vest-europene industrializate puteau importa produse agricole de peste mări la prețuri mai mici, spre deosebire de țările agricole central-europene care depindeau de importul de produse industriale din Europa Occidentală¹⁵.

Cehoslovacia și Planul Briand

Cehoslovacia era țara cea mai democratică și mai dezvoltată economic din întreaga Europă Centrală și de Sud-Est. Țara era condusă de numeroase guverne de coaliție care se succedau la intervale scurte, dar în perioada 1919-1935 președintele republicii a fost Thomas Massaryk iar ministrul de Externe a fost în permanență Eduard Beneš. Politica externă a Cehoslovaciei urmărea menținerea statu-quo-ului prin alianța cu Franța, prin sistemul Micii Antante și prin sistemul Ligii Națiunilor.

Statul cehoslovac a sprijinit inițial mișcarea paneuropeană condusă de contele Richard Coudenhove-Kalergi. Președintele Cehoslovaciei, Thomas Massaryk l-a primit pe contele R. Coudenhove-Kalergi la 11 ianuarie 1924, după care i-a cerut ministrului de Externe Eduard Beneš să îl sprijine pe conte. Beneš i-a dat recomandări și pașaport diplomatic cehoslovac contelui austriac, cu care acesta a mers la Paris pentru a se întâlni cu oameni de stat francezi. Cartea „Paneuropa” a lui Richard Coudenhove-Kalergi a fost publicată în 1926 în limba cehă, cu o prefată scrisă de Beneš și având pe copertă o declarație de susținere din partea lui Massaryk. Beneš a acceptat să fie unul dintre cei șase președinți de onoare ai Congresului Uniunii Paneuropene, desfășurat la Viena în octombrie 1926. La 28 martie 1926 a luat ființă secția cehoslovacă a Uniunii Paneuropene condusă de Vaclav Schuster (președintele Uniunii

generale cehe a băncilor) iar R. Coudenhove-Kalergi a ținut o conferință la Bratislava cu 650 de auditori. Mișcarea paneuropeană a luat amploare atrăgând numeroase personalități politice, economice și culturale din Cehoslovacia. Mișcarea paneuropeană a fost destul de activă în această țară, fiind susținută de presa social-democrată și de ziarul „Tribuna” (cu orientare de centru). Dar Partidul Național Democrat (de dreapta), condus de fostul premier Karel Kramar s-a opus ideii, de teama preponderenței Germaniei și a creării unei Mitteleurope în locul Paneuropei¹⁶.

Conferințele susținute de R. Coudenhove-Kalergi în Slovacia și în zona Sudetă s-au bucurat de succes deoarece el vorbea despre drepturile minorităților în cadrul viitoarei Paneurope. Totodată, pentru a-i atrage pe maghiari, Coudenhove-Kalergi a declarat la Budapesta în 1927 că frontierele stabilite la Trianon erau nedrepte din punct de vedere istoric, economic și geografic. În Germania și Austria mișcarea paneuropeană atrăgea un număr tot mai mare de adepți ai Anschlussului. Toate acestea au declanșat reacții de îngrijorare și de suspiciune la Praga, unde guvernul și Partidul Național Democrat se temeau că mișcarea paneuropeană deschidea calea revizionismului german și maghiar, amenințând securitatea statului cehoslovac¹⁷.

Cehoslovacia a primit favorabil Planul Briand lansat la Adunarea Ligii Națiunilor din septembrie 1929, unde Beneš a declarat că Uniunea Europeană era realizabilă, dar numai pentru generațiile viitoare. În octombrie 1929, prin intermediul ambasadorului francez la Praga, Beneš a recomandat Franței să proiecteze Statele Unite ale Europei nu numai pe plan economic ci și pe plan politic. În opinia sa, o Uniune Europeană doar economică făcea jocul Germaniei de dominație economică în Europa. Președintele Massaryk susținea într-un interviu dreptul la existență al Austriei și al statelor mici create în 1918, care puteau intra într-o federație cu marile națiuni. Oficialii cehoslovaci au adoptat față de Planul Briand atitudini favorabile, însă foarte prudente, afirmând mereu că Uniunea Europeană era de dorit, dar nu se putea înfăptui decât mai târziu¹⁸.

Memorandumul Briand a fost publicat la 17 mai 1930, dată la care, așa cum raporta ministrul cehoslovac la Paris, Osuski, Franța a evacuat ultima din cele trei zone de ocupație din Renania. Era un gest simbolic: în momentul concretizării reconcilierii franco-germane, Franța propunea un proiect de cooperare între toate națiunile europene¹⁹.

După cum îi raporta lui Briand, ministrul plenipotențiar al Franței la Praga, François Charles-Roux i-a remis ministrului afacerilor străine al Cehoslovaciei, Beneš, Memorandumul asupra Uniunii Europene, în după amiaza zilei de 17 mai 1930. Ziarul „Prager Presse” din dimineața zilei de 18 mai 1930 a anunțat publicarea Memorandumului și a reprodus analiza elaborată de corespondentul său de la Paris²⁰. La 20 mai 1930 ambasadorul Cehoslovaciei la Paris, Osuski i-a confirmat oficial lui Briand primirea Memorandumului de către guvernul Cehoslovaciei²¹.

Imediat, în zilele de 18-19 mai 1930 Beneș s-a consultat cu omologii săi român și iugoslav și au decis să examineze în comun Memorandumul Briand la apropiata conferință a Micii Antante. Cele trei state doreau să dea Memorandumului Briand un răspuns identic sau chiar comun. Beneș l-a informat pe ministrul plenipotențiar al Franței la Praga, François Charles-Roux, despre aceste demersuri și a apreciat Memorandumul Briand pentru faptul că nu a rămas în limitele unor generalități vagi, ci a făcut propuneri concrete. Beneș considera că, din punct de vedere tactic era avantajos că guvernul Franței, urmat de statele aliate (în fruntea cărora se află) a luat conducerea mișcării în favoarea unei federații europene, mișcare în care el vedea o tendință actuală. El se îndoia însă de reușita Proiectului Briand. Dar chiar dacă Proiectul Briand nu reușea, Memorandumul nu era inutil ci rămânea utilizabil ca o armă contra guvernelor doritoare de a declanșa un conflict. Beneș aproba propunerea Memorandumului Briand de a se crea, pentru colectivitatea europeană, o organizație analoagă cu ceea ce era pentru lumea întreagă, Societatea Națiunilor. Liga Națiunilor era un tip de organizație deja cunoscută și aprobată și care nu trezea neliniști pentru suveranitatea statelor, îi spunea el lui François Charles-Roux. Beneș credea că Uniunea Europeană era realizabilă. Ezitățile și opozițiile vor veni, în opinia sa, din partea țărilor ce doreau să bulverseze statu-quo-ul european. Prin intermediul Uniunii Europene se putea impune concepția politică europeană a Franței și a aliaților săi. Poziția Franței putea fi mai puternică și mai liberă în cadrul Uniunii Europene decât în Liga Națiunilor. Anglia își va asuma probabil o poziție specială din cauză că Imperiul Britanic nu era numai o putere europeană, ci și mondială. Aceste considerații expuse de Beneș i-au fost comunicate de François Charles-Roux lui Briand în 20 mai 1930²².

Ministrul de Externe Beneș a trebuit să răspundă în fața Comisiei Afacerilor Externe și a plenului Parlamentului Cehoslovaciei, expunându-și atitudinea față de mișcarea paneuropeană și de Planul Briand. În fața Comisiei de Afaceri Externe a Camerei Deputaților, Beneș a declarat că ministerul său a urmărit cu atenție toate mișcărilor de această natură. Propunerea lui Briand era paralelă cu mișcarea paneuropeană, deși influențată de aceasta. Toate aceste mișcări exprimau voința ca statele europene să ducă o altă politică decât cea care a dus la războiul din 1914. Pentru această „foarte nobilă aspirație”, Beneș credea că orice om nu putea avea decât „înțelegere și simpatie”. Pe de altă parte, în anumite cazuri concrete, ministrul a trebuit să privească problemele în spirit critic din punctul de vedere al interesului național al statului cehoslovac, exprimându-și rezervele clare atât prin telegrame către Congresele de la Viena și Berlin ale Uniunii Paneuropene (conduse de R. Coudenhove-Kalergi) cât și în fața secției cehoslovace a organizației. Una dintre rezervele sale privea proiectarea Paneuropei fără Rusia sau fără Anglia. Beneș dorea integrarea ambelor țări²³.

Beneš i-a explicat apoi ministrului Franței la Praga, François Charles-Roux, sensul declarațiilor sale din comisia parlamentară, arătând că el s-a referit exclusiv la mișcarea paneuropeană a contelui R. Coudenhove-Kalergi, nu la Planul Briand. Beneš considera că mișcarea lui Coudenhove-Kalergi era prea atașată de germanism, că ea tindea să facă din Viena sau din Berlin centrele unei Europe federalizate, în fine că ea ținea prea puțin cont de Anglia și de Rusia, motive pentru care ministrul cehoslovac o privea întotdeauna cu precauție²⁴.

În fața plenului Parlamentului, ministrul de Externe Beneš și-a reiterat concepția față de mișcarea paneuropeană, combinând expresiile de simpatie cu asigurările de prudență, declarând că problema trebuia privită prin prisma interesului național al statului cehoslovac și reînnoindu-și rezervele față de excluderea Angliei și Rusiei (pe care el le dorea integrate în Paneuropa). Beneš nu a vizat decât mișcarea paneuropeană, fără a se referi în mod special la Memorandumul Briand, rămânând precaut. De fapt, concepția lui Beneš despre mișcarea paneuropeană, exprimată public, era cu mult mai rezervată decât concepția sa despre Memorandumul francez, exprimată în conversații particulare. Această diferență era explicată de ambasadorul François Charles-Roux prin faptul că, în calitate de ministru de Externe, Beneš trebuia să vorbească în public în numele guvernului de coaliție pe care îl reprezenta, ținând cont de rezervele partenerilor săi de coaliție. Partidul Național-Democrat (condus de fostul premier Kramar), membru al guvernului de coaliție, avea rezerve față de ideea „fedației europene”. Opinia personală a lui Beneš asupra Memorandumului francez era în realitate mai favorabilă decât cea exprimată public în Parlament. Beneš făcea declarații publice despre „mișcarea paneuropeană” în general, fără a menționa special Memorandumul francez, pentru a nu fi ulterior legat de aceste declarații atunci când va trebui să răspundă la Memorandum. Beneš va modela acest răspuns sub influențele mai mult sau mai puțin contradictorii venite din partea partidelor care compuneau cabinetul²⁵.

Guvernul Cehoslovaciei din 1929-1930, condus de agrarianul Frantisek Udrzal, era o coaliție cuprinzând partidele: Agrarian, Social-Democrat, Socialist-Național, Popular, al Comercianților Independenți și Național-Democrat. Dintre acestea, Partidul Agrarian și Partidul Social-Democrat erau foarte favorabile Uniunii Europene, iar Partidul Național-Democrat, care era defavorabil, avea doar un singur reprezentant, pe ministrul Comerțului, Frantisek Matousek²⁶.

Memorandumul Briand a fost examinat de guvernul Cehoslovaciei în ședința sa din 12 iunie 1930, ajungând la concluzia că va da un răspuns pozitiv în termenul prevăzut și își va anunța participarea în mod asemănător cu a țărilor aliate „sub rezerva menținerii suveranității naționale”. La ședința de guvern din 20 iunie, Beneš a modificat ultima idee, adăugând „sub rezerva

asigurării depline a menținerii tuturor intereselor Cehoslovaciei ca stat independent în cadrul Societății Națiunilor”. Această modificare arăta teama lui Beneš că în viitoarea Uniune Europeană marile puteri puteau să negligeze interesele țărilor mici. Beneš a primit puteri depline să redacteze răspunsul guvernului cehoslovac la Memorandum iar reticențele Partidului Național-Democrat nu se vor regăsi în acest document. Așadar, ministrul de Externe Eduard Beneš a avut în final mână liberă în elaborarea răspunsului Cehoslovaciei.²⁷

La 14 iulie 1930 un înalt oficial din Ministerul de Externe al Cehoslovaciei, Kamil Krofta, i-a remis ministrului plenipotențiar al Franței la Praga, François Charles-Roux, răspunsul guvernului cehoslovac la Memorandumul guvernului francez²⁸. Acest document a fost trimis și Ministerului Afacerilor Externe al României, aflându-se de atunci în Arhiva de la București a acestui minister.

Răspunsul guvernului Cehoslovaciei (14 iulie 1930)

În răspunsul său oficial, guvernul Cehoslovaciei și-a exprimat „cea mai mare simpatie” pentru Memorandumul guvernului francez privind organizarea unui regim de Uniune Federală Europeană, considerând că acesta corespunde obiectivelor fundamentale ale politicii externe cehoslovace²⁹.

Ca membră a Micii Antante și ca participantă la opera de la Locarno și la toate eforturile pentru organizarea păcii în Europa, Cehoslovacia a susținut întotdeauna ideea că antantele regionale, așa cum erau prevăzute în articolul 21 al Pactului Societății Națiunilor, puteau face mult pentru a facilita misiunea Ligii Națiunilor. Guvernul Cehoslovaciei considera că Uniunea Europeană propusă de Briand era o înțelegere regională prevăzută în articolul 21 din Pactul Societății Națiunilor. În opinia sa, statele constrânse să trăiască alături în aceeași regiune geografică aveau multe interese comune pe care trebuiau să le conștientizeze, să depășească divergențele și să colaboreze între ele, urmărind obiectivele Ligii Națiunilor. Guvernul cehoslovac se declara partizan al cooperării între statele din regiuni geografice mai restrânse ca și între toate statele Europei. Cehoslovacia era pregătită să participe la înfăptuirea Planului Briand și considera că după „lichidarea războiului mondial” prin conferințele de la Haga și Paris, devenea posibilă începerea pregătirilor pentru crearea organizației europene. Totuși, guvernul cehoslovac aprecia că aceasta era o operă dificilă și de lungă durată și era necesar să se înainteze „cu multă precauție, pe etape”, fără a se trece la etapa următoare înainte de înfăptuirea deplină a etapei precedente³⁰.

Ca și România, Cehoslovacia concepea Uniunea Federală Europeană ca o organizație care „nu va aduce nici o atingere principiului suveranității și egalității în drepturi a statelor membre, așa cum este formulat în Pactul

Societății Națiunilor”. Ca și România, Cehoslovacia dorea ca Uniunea Europeană să se realizeze în cadrul și în spiritul Ligii Națiunilor, în strânsă colaborare cu Societatea Națiunilor, cooperând cu toate statele lumii. Dar spre deosebire de România, Cehoslovacia insista asupra faptului că Uniunea Europeană trebuia să includă „statele europene care aveau în afara Europei interese întinse” și că Uniunea Europeană nu putea fi îndreptată împotriva nici unui stat sau grup de state extraeuropene. Considerăm că astfel, guvernul de la Praga dorea să menajeze interesele și suspiciunile Imperiului Britanic și ale URSS. Oficialii cehoslovaci doreau să aibă cele mai bune relații cu Rusia sovietică, în timp ce relațiile româno-ruse erau tensionate de pretențiile sovietice asupra Basarabiei³¹.

Ca și România, Cehoslovacia era de acord cu reunirea periodică (anuală) a conferințelor interguvernamentale paneuropene. În plus față de România, guvernul cehoslovac a propus ca la reuniunea statelor europene de la Geneva din septembrie 1930, desfășurată în cursul celei de-a 11-a sesiuni a Adunării Generale a Ligii Națiunilor, să se instituie un Comitet de Studii care să elaboreze un proiect de statut al Uniunii Europene, pentru următoarea conferință europeană anuală din anul 1931. Statutul Uniunii Europene trebuia să stabilească instituțiile Uniunii Europene și regulile fundamentale ale organizației, reguli care urmau să se completeze gradual după experiențele acumulate. Așadar, dintre cele trei instituții propuse de Briand, Cehoslovacia accepta doar Conferința Europeană, respingea Comitetul Politic și Secretariatul și dorea amânarea organizării instituționale a Uniunii Europene³².

Comparativ, România accepta Conferința Europeană, dar și Secretariatul, respingând și ea Comitetul Politic. Propunerea Cehoslovaciei de a se înființa un Comitet de Studii a fost susținută de România la Adunarea Generală a Ligii Națiunilor din septembrie 1930, deși răspunsul guvernului român nu a menționat vreun astfel de comitet. Prin urmare Liga Națiunilor a înființat Comisia de Studiu pentru Uniunea Europeană la care și Cehoslovacia și România și Iugoslavia au participat.

La propunerea din Memorandumul Briand ca la baza Uniunii Europene să stea concepția priorității politicului în fața economicului, guvernul cehoslovac a răspuns oficial că cele două probleme nu se putea subordona una alteia ci se aflau într-un „continuu raport de interdependență”. Comparativ, România acorda întâietate integrării economice³³.

În concepția Cehoslovaciei, Statutul Uniunii Europene trebuia să fixeze domeniile de activitate ale organizației în așa fel încât acestea să nu se intersecteze și să nu contracareze activitatea Ligii Națiunilor. Uniunea Europeană trebuia să acționeze numai în acele probleme în care Societatea Națiunilor nu acționa deja. În rest Uniunea Europeană trebuia să se limiteze să formuleze interesele statelor europene în problemele tratate de Societatea Națiunilor și să asigure executarea deciziilor Ligii Națiunilor. În acest sens,

Comitetul de Studii trebuia să elaboreze statutul Uniunii Europene în acord fie cu Secretariatul Societății Națiunilor fie cu un comitet al Ligii Națiunilor numit special în acest scop. Răspunsul guvernului României nu a intrat în astfel de detalii. În finalul răspunsului său oficial, guvernul de la Praga sublinia că el era de acord pe deplin cu principiile enunțate în Memorandumul francez din care s-a limitat să sublinieze în special doar anumite pasaje³⁴.

În realitate, răspunsul cehoslovac se referea la o „organizație de cooperare europeană” care trebuia îndelung pregătită, nu la o Uniune Europeană sau o Uniune Federală Europeană de instituit cât mai repede. Considerăm că răspunsul Cehoslovaciei, deși favorabil Planului Briand era mai rezervat și mai detaliat decât răspunsul României.

Răspunsul Cehoslovaciei nu cerea oficial integrarea U.R.S.S. în Uniunea Europeană, deși cu alte ocazii Beneš se pronunțase pentru aceasta în repetate rânduri, inclusiv în Parlament. În iunie 1930, Beneš i-a propus Rusiei să adere la proiectata Uniune Europeană. Dar Rusia a refuzat și i-a cerut Cehoslovaciei să proclame că nu făcea parte din blocul antisovietic. Era imposibil, căci în ciuda rusofiliei din cercurile guvernamentale, Cehoslovacia nu se putea dezice de apartenența la Europa³⁵.

Planul Briand și Planul Beneš

Beneš considera că o construcție a Uniunii Europene trebuia să se bazeze pe nucleul înțelegerii franco-germane care să se completeze cu o cooperare economică central-europeană pornind de la Mica Antantă. El și-a expus această idee la Conferința Miciei Înțelegeri din iunie 1930 de la Strbske Pleso în fața colegilor săi Mironescu și Marinkovici. Conferințele de la București și Belgrad au încercat realizarea acestei cooperări economice în care se dorea atragerea Ungariei și Austriei. La Conferința de la Strbske Pleso cei trei miniștri de Externe au discutat răspunsurile care trebuiau date Memorandumului Briand. Beneš a trimis apoi o circulară în care arăta că ideea era considerată bună dar trebuia procedat pas cu pas și prudent. Cele trei state acceptau principiul unei conferințe anuale a statelor europene și constituirea unei instanțe de studiu pentru Uniunea Europeană. Dar fiecare stat al Miciei Înțelegeri va da un răspuns separat. Franța a observat repede că Memorandumul Briand a fost primit mult mai călduros la București și Belgrad decât la Praga. România și Iugoslavia susțineau crearea Uniunii Europene pentru a-și putea vinde produsele agricole pe piața germană și austriacă. Cehoslovacia avea însă o atitudine mai rezervată³⁶.

În septembrie 1930, la Adunarea Ligii Națiunilor, țările Miciei Antante au susținut Planul Briand și au cerut să se creeze Comisia de Studiu pentru Uniunea Europeană. În plus, România și Polonia au prezentat un proiect de Antantă economică regională propus de Blocul Statelor Agrare structurat prin

conferințele din vara anului 1930. Proiectul lor a fost susținut de ministrul de Externe german Curtius, dar nu și de ministrul de Externe cehoslovac Beneš, care avea o cu totul altă viziune asupra Antantei regionale³⁷.

Beneš și-a dat seama că după moartea lui Stresemann, Germania și-a schimbat radical politica externă, renunțând la colaborarea cu Franța și acordând prioritate expansiunii economice spre sud-estul Europei. Tentativa de uniune vamală austro-germană din martie 1931 a alarmat Cehoslovacia, determinând o schimbare de atitudine. După cum relevă istoricul slovac Bohumila Ferenčuhova, **Cehoslovacia se arătase favorabilă dar prudentă până atunci față de Planul Briand și nu a acționat efectiv în sprijinul acestuia. Dar tentativa de Anschluss economic a determinat o angajare reală a Cehoslovaciei pentru proiectele de Uniune Europeană și de cooperare central-europeană.** La 22 martie 1931, Beneš a trimis la București, Belgrad și Paris o telegramă în care propunea ca aceste țări să-și facă un proiect propriu vizând atât unitatea economică a Micii Antante pentru a rezista expansiunii economice a Germaniei, cât și o Europă unită bazată pe Franța, Belgia, Polonia și Mica Antantă. Scopul său era de a contracara tentativa de Anschluss economic și de Mitteleuropa³⁸.

De altfel încă de la crearea sa, statul cehoslovac a susținut că națiunile eliberate din Europa Centrală trebuiau să-și continue colaborarea după dezmembrarea Imperiului Austro-Ungar. Mica Antantă trebuia să consolideze statu-quo-ul creat de Tratatul de Pace, să stopeze revizionismul Ungariei și să atragă Austria și Ungaria într-o cooperare economică dunăreană. Dar Cehoslovacia nu accepta nicidecum în toată epoca interbelică nici o idee de federație sau de confederație dunăreană. Cooperarea economică era punctul slab al Micii Antante. Cehoslovacia, țară industrială și agrară totodată, nu avea interesul să importe produse agricole românești și iugoslave. Reagrarizarea Cehoslovaciei și industrializarea României și Iugoslaviei au făcut ca schimburile comerciale între cele trei țări să fie și mai dificile la sfârșitul anilor '20. Criza agricolă se manifesta prin scăderea prețurilor la cereale și lipsa debușeurilor. România și Iugoslavia s-a întors spre piața germană și austriacă. Mica Antantă sublinia, începând din 1928, necesitatea cooperării economice între cele trei țări pentru a soluționa criza economică și a întări alianța politică. Dar Beneš, apărând interesele cercurilor industriale și financiare cehe, a respins inițiativele țărilor agrare, care în 1930 cereau ca țările industriale occidentale să cumpere cerealele țărilor agrare central-europene, în schimbul cumpărării de către acestea a produselor industriale occidentale. România și Iugoslavia susțineau ideea sistemului preferențial, pe care Cehoslovacia nu a sprijinit-o până în martie 1931. De aceea Cehoslovacia nu a participat la conferințele de la Sinaia (româno-iugoslavă) și de la București (româno-iugoslavo-ungară) din vara anului 1930 și **nu a sprijinit programul Blocului Statelor Agrare**, deși a participat la Conferința de la Varșovia. În concepția Poloniei, Blocul Statelor

Agrare trebuia să fie o contrapondere față de Comitetul economic al Societății Națiunilor, dominat de interesele statelor industriale. Numai Germania a dovedit înțelegere față de problemele țărilor agricole, profitând pentru propria penetrare în Europa Centrală și de Sud-Est. La a doua conferință pentru o acțiune economică concertată, de la Geneva din noiembrie 1930, Germania a oferit țărilor agrare tratamentul preferențial pe care Franța și Italia li l-au refuzat întotdeauna și a negociat cu România, Iugoslavia, Ungaria și Bulgaria o cooperare economică. Aceasta făcea parte din ofensiva Germaniei împotriva Planului Briand de Uniune Europeană și a sistemului de la Versailles³⁹.

Poziția Cehoslovaciei devenea dificilă, deoarece ea **sprijinea obiectivul politic al Planului Briand, dar nu și obiectivul său economic**. Partidul Agrarian de guvernământ dorea să protejeze agricultura cehoslovacă prin taxe vamale ridicate și era împotriva sistemului preferențial cerut de România și Iugoslavia aliata. Numai agrarianul slovac Milan Hodza, care nu făcea parte din guvernele perioadei 1928-1932, era de acord cu Iuliu Maniu, militând pentru sistemul comercial preferențial în Europa Centrală, din rațiuni de politică externă⁴⁰.

În fața tentativei de Anchluss economic, Beneș și-a conceput contraproiectul său din martie 1931 propunând o înțelegere regională central-europeană bazată pe un sistem vamal preferențial, care să se cupleze cu un eventual acord între marile puteri occidentale, formând apoi împreună comunitatea economică europeană sub egida Societății Națiunilor. Beneș și-a expus acest plan în fața ambasadorului Franței la Praga, François Charles-Roux, la 4 aprilie 1931: grupul țărilor industriale, format din Cehoslovacia, Franța, Germania și Austria, să acorde regim preferențial pentru grupul țărilor agricole exportatoare, format din Cehoslovacia, România, Iugoslavia și Ungaria. Țările industriale trebuiau să acorde preferințe țărilor agricole, dar țărilor agricole nu trebuiau să acorde preferință statelor industriale, ci doar clauza națiunii cele mai favorizate. Țările industriale trebuiau să încheie între ele o înțelegere privind organizarea producției lor industriale. Briand a aprobat planul lui Beneș la 6 aprilie 1931, apoi Beneș și-a prezentat planul în fața Camerei Deputaților de la Praga, la 23 aprilie 1931. El a propus o înțelegere economică între Mica Antantă, Ungaria și Austria, care să primească din Occident credite și sistem preferențial. Acest grup agrar trebuia să se alăture nu doar Germaniei, ci unei grupări formate din Franța, Germania și Italia⁴¹.

Conferința Micii Antante de la București din 2-5 mai 1931 a aprobat Planul Beneș de cooperare central-europeană pe baza sistemului preferențial, respingând Planul de Uniune vamală austro-germană. Mica Antantă cerea Occidentului regim preferențial pentru cereale, dar refuza să-i acorde concesiile comerciale în schimb. România și Iugoslavia susținuseră această idee cu mult înaintea lui Beneș⁴².

La sesiunea din mai 1931 a Comisiei de Studiu pentru Uniunea

Europeană, Franța a propus un proiect „foarte constructiv” prin François-Poncet, susținând ca Occidentul să acorde preferință țărilor agrare la cumpărarea grâului, dar în schimb țările agricole să acorde preferință pentru produsele industriale austriece. De teama concurenței industriei austriece, Beneș și Marinkovici nu au susținut planul François-Poncet, ceea ce a iritat presa pariziană. Se manifestau **divergențe între Planul Beneș și Planul Franței**⁴³.

Planul Beneș a intrat în a doua fază când Austria (la 7 august 1931) și Ungaria (la 5 septembrie 1931) au cerut ajutorul economic al Ligii Națiunilor, solicitând credite de la Franța, singura în măsură să le acorde. Beneș a recomandat Franței să acorde credite celor două țări numai cu condiționări politice: Austria să renunțe la uniunea vamală cu Germania, Ungaria să renunțe la revizionism. Cehoslovacia avea relații încordate cu Ungaria din cauza revizionismului maghiar și a războiului vamal izbucnit între ele la 15 decembrie 1930. Cu ajutorul Franței, cele două țări au ajuns la un acord la 12 septembrie 1931, punând capăt războiului vamal⁴⁴.

Noul guvern Károly al Ungariei, care i-a succedat în august 1931 guvernului Bethlen, a cerut credite Franței și părea favorabil unei apropieri de Cehoslovacia. Beneș a discutat cu Austria, Ungaria, Italia în septembrie, dar Italia a respins orice cooperare în Europa Centrală care excludea Italia⁴⁵.

Începând din septembrie 1931, **mediile de opoziție și nonguvernamentale** din Ungaria au preluat inițiativa. La 19 septembrie 1931 la Praga, Elemer Hantos i-a prezentat lui Kamil Krofta un memoriu asupra unui proiect de antantă economică între Austria, Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia, apoi s-a întâlnit cu Beneș la Geneva. Apoi el a căutat să atragă opinia publică maghiară și cehoslovacă spre proiectul său, prin conferințe, inclusiv la Uniunea Paneuropeană din Bratislava și Berna. El spera că Gömbös va lua puterea și va reuși un acord economic cu Cehoslovacia⁴⁶.

La începutul lui decembrie 1931, Parlamentul Franței a respins creditele ce trebuiau acordate Ungariei și Iugoslaviei după planul Flandin, fapt care a complicat situația. La 12 decembrie, Gustav Gratz, fost ministru de Externe al Ungariei, ca persoană particulară, a discutat cu Beneș la Praga și i-a propus o înțelegere economică austro-ungaro-cehoslovacă. Beneș a respins o înțelegere între cele trei țări, care putea distruge pur și simplu Mica Antantă. Beneș dorea o înțelegere Mica Antantă-Austria-Ungaria pentru a nu dezbină Mica Antantă. El accepta un acord între Cehoslovacia și Ungaria, prin care Cehoslovacia să cumpere produse agrare, dar concesiile acordate Ungariei trebuiau acordate și României și Iugoslaviei. El cerea oprirea propagării revizionismului maghiar. Beneș nu accepta nici o uniune vamală și nici o confederație. Gratz a fost decepționat. La 25 decembrie 1931 Beneș și-a informat colegii de la București și Belgrad. Beneș a discutat despre cooperarea în Europa Centrală cu reprezentantul Ungariei, Nickel, care negocia un acord comercial ungaro-cehoslovac⁴⁷.

Planul Beneš și Planul Tardieu

În ianuarie 1932 cancelarul Buresch al Austriei a cerut ajutorul Societății Națiunilor pentru cooperare în Europa Centrală. Franța s-a consultat cu Cehoslovacia, Anglia, Italia. Anglia i-a declarat Franței că acceptă o uniune vamală a Europei Centrale de care să se ocupe Comisia de Studiu pentru Uniunea Europeană, dar Beneš nu era de acord. Beneš i-a propus Franței ca marile puteri să se înțeleagă între ele, apoi să se înțeleagă între ele țările mai mici, apoi să se încheie un acord între cele două grupări⁴⁸.

La 17 februarie 1932, la Conferința Micii Antante, Beneš, Marinković și Ghika au decis că Mica Antantă accepta acțiunea în vederea unei apropieri de Austria și Ungaria, pentru a forma „un bloc economic, după ce se va încheia acordul comercial cehoslovaco-ungar”⁴⁹.

Tardieu s-a consultat cu Beneš în privința Planului Tardieu la 29 februarie 1932, târziu, abia după ce negociase cu Grandi și Simon, și pe fugă. Apoi Tardieu a trimis memoriul conținând planul său, la 2 martie Angliei și Italiei, la 4 martie Germaniei, apoi în 5 și 6 martie la Viena, Praga, Budapesta, București, Belgrad⁵⁰.

Beneš considera că el a avut o contribuție esențială la nașterea Planului Tardieu. Beneš i-a scris din Geneva președintelui Massaryk că la Conferința Micii Antante din 17 februarie 1932 s-au stabilit 6 principii: a) noi refuzăm orice organizare politică sau statală comună formată din statele Europei Centrale; b) noi refuzăm uniunea vamală; c) noi nu întreprindem nimic fără România și Iugoslavia; d) plănuim un sistem preferențial fixat de noi înșine fără amestecul marilor puteri; e) nu ne angajăm la nimic cu participarea vreunei mari puteri (Germania sau Italia); f) după încheierea înțelegerii între cele 5 țări, putem acorda clauza națiunii cele mai favorizate Germaniei și Italiei⁵¹.

Beneš spunea că Planul Tardieu a fost formulat după ce Tardieu l-a consultat pe el și respectând aceste 6 principii. Beneš refuza proiectul Austriei, care prevedea convocarea unei Conferințe internaționale la Geneva și punerea destinului Europei Centrale în mâinile unui Comitet de Studii al Societății Națiunilor. Într-o circulară către ambasadorii săi, Beneš sublinia mai ales acordul prealabil între el și Tardieu. Prin urmare, la 10 martie 1932, Kamil Krofta, director politic în Ministerul de Externe al Cehoslovaciei, i-a scris șefului său de secție că „**în realitate, Planul Tardieu este al nostru, este Planul Beneš.** Principiul său esențial constă în cooperarea celor 5 state ale Europei Centrale fără intervenția vreunei mari puteri”⁵².

Dar istoricul ceh Zdenek Sladek (din Brno) afirmă că Franța nu a acceptat decât schița generală a politicii cehoslovace din 1931. În Cehoslovacia erau prea puțin cunoscute și **inacceptabile** aspectele economice și financiare

ale Planului Tardieu și mai ales cele ale planului lui Pierre-Etienne Flandin al căror scop final era o **uniunea vamală și monetară a Europei Centrale**⁵³.

La 23 martie 1932, Beneș a ținut în fața Camerei Deputaților un discurs cu idei contradictorii: Planul Tardieu proteja Cehoslovacia și aliații săi în fața amenințării Germaniei, dar Cehoslovacia nu dorea să excludă Germania din Europa Centrală, iar Cehoslovacia va participa la Planul Tardieu cu condiția ca acesta să fie acceptat de marile puteri⁵⁴.

La 15 martie 1932, Tardieu și Simon au conceput proiectul de adresă pe care cele patru mari puteri urmau să-l trimită celor 5 țări dunărene. Dar spre surprinderea lui Simon, guvernul britanic nu a acceptat, ci s-a raliat propunerii Italiei ca mai întâi să se reunească cele patru mari puteri în Conferința de la Londra. De asemenea, Anglia dorea ca la Conferința de la Londra să se hotărască: 1) preferințe unilaterale pentru Austria și Ungaria care au suferit mai mult de pe urma dezmembrării Imperiului Habsburgic; și 2) reducerea cu 10% a dreptului de vamă între țările dunărene.

Informat de Berthelot prin Omski, Beneș a acceptat toate acestea, dar a refuzat ca cele 5 state dunărene să fie împărțite în două categorii. Tardieu s-a consultat cu Omski și i-a spus că la Londra el nu va accepta ca Mica Antantă să fie pusă într-o poziție defavorabilă în fața Austriei și Ungariei. De asemenea, sistemul preferențial doar i se părea insuficient, de aceea va propune ca Occidentul să acorde celor 5 țări credite pe termen scurt și credite pe termen lung și să trimită un control financiar al Societății Națiunilor în țările care au primit deja credite⁵⁵.

Omski i-a dat lui Tardieu cifre concrete asupra penetrației economice a Germaniei în Europa Centrală. Beneș i-a trimis lui Tardieu un „aide-memoire” confidențial la 2 aprilie 1932, cerând suprimarea tratatelor preferențiale italo-austriece și italo-ungare și promitea participarea Cehoslovaciei pentru a garanta ajutorul financiar pentru țările Europei Centrale, dacă ajutorul va fi dat⁵⁶.

Președintele Massaryk și presa cehoslovacă au susținut Planul Tardieu. **După eșecul Conferinței de la Londra, Beneș și-a arătat neumilțumirile față de Planul Tardieu, într-o circulară către ambasadorii săi, afirmând că Cehoslovacia nu mai avea nici un interes pentru această acțiune pentru că:** 1) Cehoslovacia nu acceptă preferințe unilaterale pentru industria austriacă; 2) nu vrea ca Franța să ajute cu bani Austria și Ungaria care, alături de Italia duc o politică împotriva Cehoslovaciei. Din contră, Franța trebuie să ajute România și Iugoslavia; 3) Germania vrea uniune vamală și penetrarea în Europa Centrală. Italia acționa contra Franței și contra înțelegerii în Europa Centrală; 4) După alegerile din Germania și Franța vor începe noi tentative de negociere în Europa Centrală⁵⁷.

După eșecul Conferinței de la Londra, Tardieu i-a propus lui Beneș ca cele 5 țări danubiene să se reunească singure pentru a accepta Planul

Tardieu, punând Marea Britanie și Italia în fața faptului împlinit. Însă Beneș se temea de un eșec, căci Austria și Ungaria erau sub influența Germaniei și Italiei. Tardieu a propus atunci ca Franța să nu acorde împrumut Austriei decât după ce acceptă inițiativa. Beneș a refuzat, spunând că inițiativa trebuie s-o ia Austria, nu Cehoslovacia, iar Franța să dea bani României și Iugoslaviei⁵⁸.

Chiar și după eșecul lui Tardieu în alegerile parlamentare din Franța, Conferința Micii Antante de la Belgrad din 12-15 mai 1932, pe baza raportului Beneș, a hotărât că **Planul Tardieu de cooperare a celor 5 țări rămâne baza politicii Micii Antante**. După înțelegerea între cele 5 va urma o înțelegere cu Italia și Germania. Era o decizie pur teoretică. Mica Antantă căuta soluții practice pentru criza economică: a aprobat tratatele bilaterale preferențiale cu Germania și Italia, iar Beneș a promis să susțină la Paris cererile financiare ale României și Iugoslaviei. După eșecul Planului Tardieu, Mica Antantă s-a repliat asupra sieși pentru a căuta soluții, renunțând la eforturile de cooperare cu Austria și Ungaria. Cehoslovacia a continuat colaborarea eficientă cu Franța⁵⁹.

În concluzie, Mica Antantă a susținut Planul Briand de Uniune Europeană, cu condiția menținerii suveranității și integrității statelor și respingând ideea unui directorat al Marilor Puteri. Aceste idei au stat la baza răspunsurilor oficiale ale României, Iugoslaviei și Cehoslovaciei la Memorandumul Briand. Totodată, România și Iugoslavia au inițiat o înțelegere economică regională care să apere interesele țărilor agrare în fața crizei economice și să contribuie la construcția paneuropeană. Această inițiativă nu a fost sprijinită de Cehoslovacia, care ducea o politică economică protecționistă. De asemenea, reacția Cehoslovaciei la Memorandumul Briand a fost mai rezervată decât cele ale României și Iugoslaviei. Dar tentativa de Anschluss economic din martie 1931 a determinat Cehoslovacia să susțină energic Planul Briand și Planul Tardieu și să promoveze Planul Beneș de integrare regională și paneuropeană.

NOTE

¹ Denis de Rougemont, *Vingt-huit siècles d'Europe*, Paris, 1961; Jean-Baptiste Duroselle, *L'idée d'Europe dans l'histoire*, Paris, 1965; Henri Brugmans, *L'idée européenne 1920-1970*, Bruges, 1970; Jean-Luc Chabot, *L'idée d'Europe unie de 1919 à 1939*, Grenoble, 1978; Eliza Campus, *Ideea federală în perioada interbelică*, București, 1993; George Ciorănescu, *România și ideea federalistă*, București, 1996.

² Eliza Campus, *op. cit.*

³ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond Geneva, vol. 167, f1, *Documents relatifs à l'organisation d'un régime d'Union fédérale européenne, Réponse du gouvernement roumain*, p. 51-52.

⁴ Documentele din Arhivele Quai d'Orsay (sub formă de fotocopii) ne-au fost oferite cu generozitate de doamna prof. univ. dr. Viorica Moisiuc, căreia îi mulțumim și pe

această cale.

⁵ Barbara Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, vol. II, Institutul European, Iași, 2000, p. 146-147.

⁶ Arhiva prof. univ. dr. Viorica Moisiuc, *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Paris*, fond y Internationale vol. 851, telegrama nr. 127 din Belgrad, 23 mai 1930 Dard către Briand.

⁷ Milan Vanku, *La Yougoslavie et Le Plan Briand în Le Plan Briand d'Union fédérale européenne. Perspectives nationales et transnationales, avec documents*. Actes du colloque international tenue à Geneve du 19 au 21 septembre 1991, Editée par Antoine Fleury en collaboration avec Lubor Jillek, Ed Peter Lang, Berna, Berlin, Frankfurt, New York, Paris, Wien, 1998, p. 481.

⁸ Arhiva prof. univ. dr. Viorica Moisiuc, *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Paris*, fond y Internationale vol. 851, nota nr. 1135 a legației regale a Iugoslaviei la Paris din 21 iulie 1930 către Briand.

⁹ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, fond Geneva, vol. 167, f. 1, *Réponse du gouvernement yougoslave*, p. 115-116.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Milan Vanku, *op. cit.*, p. 484.

¹⁴ *Ibidem*, p. 478.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Bohumila Ferencuhova, *L'accueil du Plan Briand dans les milieux politiques tcheques et slovaques*, în *Le Plan Briand...*, Berna, 1998, p. 183-208.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Arhiva personală prof. univ. dr. Viorica Moisiuc, *Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Paris*, fond Y Internationale, dossier 851, Tcheqoslovaquie, f. 2, telegrama nr. 125 din Praga, 18 mai 1930, semnată Charles-Roux.

²¹ *Ibidem*, f. 5, telegrama nr. 287 din Paris, 20 mai 1930,.

²² *Ibidem*, f. 3-4, tg. nr. 155 din Praga, 20 mai 1930, semnată Charles-Roux.

²³ *Ibidem*, f. 6-8, tg. nr. 165 din 24 mai 1930, de la Praga, semnată Charles-Roux.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, f. 9-10, tg. nr. 170 din 29 mai 1930, de la Praga, semnată Charles-Roux.

²⁶ Bohumila Ferencuhova, *op. cit.*, p. 183-208.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Arhiva personală prof. univ. dr. Viorica Moisiuc, *Arhivele Ministerului Afacerilor Externe al Franței, Paris*, f. 16-17.

²⁹ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României*, fond Geneva, vol. 167, f1, *Documents relatifs a l'organisation d'un regime d'Union federale européenne, Réponse du gouvernement tcheqoslovaque*, p. 81-84.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

- ³⁵ Bohumila Ferencuhova, *op. cit.*, p. 201.
- ³⁶ *Ibidem*, p. 199.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 202.
- ³⁸ Bohumila Ferencuhova, *Tchechoslovaquie et le plan Tardieu* în *Revue d'Europe Centrale*, tome V, no. 2, 2ème semestre, 1997, p. 16-17.
- ³⁹ *Ibidem*.
- ⁴⁰ *Ibidem*.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*, p. 20.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 21.
- ⁴⁴ *Ibidem*, p. 21.
- ⁴⁵ *Ibidem*.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 22.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p. 23.
- ⁴⁸ *Ibidem*, p. 23.
- ⁴⁹ *Ibidem*, p. 25.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 25.
- ⁵¹ *Ibidem*, p. 25.
- ⁵² *Ibidem*, p. 26 și 15.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 26.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 26.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 27.
- ⁵⁶ *Ibidem*, p. 27-28.
- ⁵⁷ *Ibidem*, p. 28.
- ⁵⁸ *Ibidem*, p. 29.
- ⁵⁹ *Ibidem*, p. 29.

*THE REACTIONS OF YUGOSLAVIA AND CZECHOSLOVAKIA
TO THE BRIAND PLAN OF EUROPEAN UNION
(Abstract)*

The Little Entente supported the Briand Plan of European Union, given that the sovereignty and the integrity of the states should be maintained and rejecting the idea of a directorate of the Great Powers. These ideas were essential for the official responses of Romania, Yugoslavia, and Czechoslovakia to the Briand Memorandum. In the same time, Romania and Yugoslavia initiated a regional economic agreement that was planned to defend the interests of the agrarian countries against the economic crisis and to contribute to the paneuropean construction. This initiative was not supported by Czechoslovakia, which had a protectionist economical policy. Likewise, Czechoslovakia's reaction to Briand Memorandum was more reserved than the reactions of Romania and Yugoslavia. However, the March 1931 attempt for an economic Anschluss determined Czechoslovakia to firmly sustain the Briand and Tardieu Plans and to promote the Beneš Plan of regional and paneuropean integration.

La ora actuală în gândirea politică europeană se consideră regiune teritoriul administrativ aflat imediat sub nivelul de stat care îndeplinește următoarele criterii esențiale¹: să aibă personalitate juridică, să funcționeze conform democrației și principiului subsidiarității² și să aibă un consiliu ales.

Se poate spune că în momentul de față *regiunea* are o definiție juridică în Europa, conformă cu constituția fiecărei țări. Regionalizarea trebuie privită ca o problemă internă a unui stat, ce se realizează prin mijloace juridice și administrative, având la baza ei o prevedere constituțională prin care sunt înființate unități regionale administrativ – teritoriale care primesc prerogative în acest sens³. Regionalizarea poate primi expresia deplină prin dezoluția puterii⁴. Trebuie subliniat că în sistemul administrativ pe regiuni, ideea de unitate națională și politică a statului rămâne nealterată. Regionalismul administrativ, nefiind o doctrină politică, nu preconizează dezmembrări de ordin politic, ci propune soluții exclusiv organizatorice în interiorul organismului statal⁵.

Cum era și firesc, după anul 1918, s-a desfășurat o reală confruntare de idei privind modul de organizare și de evoluție a României, fapt ce s-a reflectat și în plan legislativ. Actul Unirii de la 1918 trebuia să fie urmat în mod necesar de o operă de unificare a legislației administrative care să includă în viața noului stat românesc provinciile unite cu Vechiul Regat și să instituie pe tot cuprinsul țării o organizare uniformă a serviciilor publice, necesitate cu atât mai imperioasă resimțită cu cât noile provincii alipite aduceau, în cuprinsul României Mari, legi și tradiții administrative diferite de cele ale Vechiului Regat.

Notabil, deși nu a primit consacrarea legislativă, a fost proiectul de lege întocmit de Constantin Argetoianu în 1921, pe când deținea portofoliul internelor în guvernul Averescu. Proiectul urmărea să fundamenteze principiile descentralizării și autonomiei locale și să introducă, pentru realizarea acestora, instituția *regiunii* ca organ administrativ suprapus județelor⁷. În acest proiect *regiunea*, dotată cu personalitate juridică, exercita: o parte din atribuțiile centrale, controlul asupra circumscripțiilor administrative inferioare, îndrumarea necesităților economice și culturale comune ale județelor ce o alcătuiau. Pentru conducerea *regiunii* și pentru exercitarea atribuțiilor conferite, era instituit un Președinte al Regiunii și un Consiliu Regional⁸. Președintele Regal era concomitent delegat al puterii centrale și reprezentant al intereselor regionale, numirea sa făcându-se prin decret regal, la propunerea ministrului de interne⁹. Trebuie remarcată similitudinea dintre prerogativele conferite de acest

proiect șefului administrației regionale și cele ale Rezidentului Regal instituit prin legea administrativă din 14 august 1938.

În baza prevederilor Constituției din 1923, la 14 iunie 1925 a fost promulgată legea pentru unificarea administrativă¹⁰. Legea instituia organizarea unitară a României, abrogând deplin sistemele diferite după care se administraseră fiecare din provinciile istorice românești. Teritoriul țării era organizat în județe, orașe, comune urbane nereședințe de municipiu, comune rurale și sate¹¹. Propunându-și, în primul rând, să omogenizeze statul nou creat, legea liberală nu a instituit *regiunea* ca element al descentralizării administrative¹².

Centralismul excesiv ce a decurs din aplicarea legii liberale a fost vehement criticat în epocă, mai ales de opoziția național țărănistă care a făcut din această problemă un subiect electoral, P.N.Ț. promițând o lege care să realizeze descentralizarea. Legea administrativă național țărănistă din 3 august 1929 menținea în esență vechea împărțire în județe și comune cu personalitate juridică, dar înființa 7 unități administrative numite Directorate, care își aveau reședințele la București, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Craiova, Iași și Timișoara¹³. Acestea coordonau activitatea serviciilor publice de pe teritoriul respectiv, cu excepția celor privind armata, politica externă și justiția. Deși nu o menținea explicit, prin constituirea Directoratului, legea urmărea crearea *regiunii*¹⁴. În cadrul Directoratelor, au fost organizate servicii ministeriale locale, organe exterioare ale ministerelor având următoarele atribuții:

1 Conducerea, controlul și supravegherea serviciilor depinzând de respectivele ministere pe teritoriul circumscripției Directoratului.

2 Rezolvarea problemelor dependente de ministerul respectiv în baza autorizației sau delegației speciale date de minister.

3 Ordonanțarea sumelor delegate de minister și de alte autorități pentru serviciile în dependență.

4 Numirea și transferarea funcționarilor potrivit normelor cuprinse în Statutul Funcționarilor Publici¹⁵.

Coordonarea activității diverselor servicii ministeriale a fost încredințată Directorului Ministerial, funcționar public, numit prin decret regal, la propunerea Consiliului de miniștri. Directorul Ministerial, cu rang de subsecretar de stat, avea ca principale atribuții: supravegherea și controlul tuturor serviciilor ministeriale din Directorat; dreptul de a da ordine prefecților județelor componente; asigurarea ordinii și liniștii publice. În acțiunea sa, șeful Directoratului era secondat de un Secretar General, funcționar de carieră și de numărul de inspectori prevăzuți în regulamentele speciale¹⁶.

Având o viață prea scurtă – 14 luni – și nefiind suficient racordată cu legislația timpului, legea din 1929 nu a putut dezvolta noi centre de viață regională în teritoriu. Mulți oameni politici au reacționat față de revenirea la centralismul administrativ liberal. Poate cea mai bună dovadă nevoii de

autonomie regională din epocă a fost proiectul de Constituție al doctorului Romul Boilă elaborat în 1931¹⁷. Analizând relația dintre centru și regiuni, Boilă considera că obstacolul principal în calea dezvoltării statului român era “un sistem centralizator”. De aceea propunea o nouă constituție care să stipuleze o constituire a țării, pe regiuni, abandonându-se “ideea centralistă și exclusivistă a guvernării și legiferării, în care constă sursa tuturor relelor”¹⁸. Doar organizarea regională a României, susținea Romul Boilă, era în măsură să aducă în viața statului “o participare cât mai largă și cât mai directă a cetățenilor” întărind astfel “solidaritatea lor” și dezvoltând “demnitatea cetățenilor și dragostea față de patria română”¹⁹.

Reforma administrativă din 14 august 1938 a fost cea care a introdus pentru prima oară explicit în legislația românească instituția *regiunii*. Regiunea – “ținutul” în lege – era definită ca o circumscripție teritorial – administrativă cu dublă misiune: de a conduce activitatea serviciilor exterioare ale autorităților centrale și de a reprezenta interesele locale “în baza principiilor de descentralizare”²⁰. Delimitarea celor 10 ținuturi înființate a fost făcută în scopul de a se grupa în cuprinsul aceluiași ținut, județe cu o identitate de interese economice, astfel că fizionomia ținuturilor era total diferită de cea a regiunilor istorice. Fiecare ținut a primit numele celui mai important curs de apă din cuprinsul teritoriului administrat²¹. Existau astfel: I. Ținutul Olt cu reședința la Craiova, cuprinzând județele: Dolj, Mehedinți, Gorj, Vâlcea, Romenești, Olt. II. Ținutul Bucegi cu reședința la București cuprinzând județele: Ilfov, Teleorman, Argeș, Muscel, Dâmbovița, Vlașca, Prahova, Buzău, Trei Scaune. III. Ținutul Mării, cu reședința la Constanța, cu județele: Constanța, Ialomița, Durostor, Caliacra. IV. Ținutul Dunărea de Jos cu reședința la Galați cu județele: Covurlui, Brăila, Tulcea, Izmail, Cachul, Fălcin, Tutova, Tecuci, Putna, Râmnicu Sărat. V. Ținutul Nistru cu reședința la Chișinău cu județele: Orhei, Tighina, Cetatea Albă. VI. Ținutul Prut cu reședința la Iași cu județele: Iași, Bacău, Neamț, Baia, Botoșani, Bălți, Soroca, Vaslui, Roman. VII. Ținutul Suceava cu reședința la Cernăuți cuprindea județele Cernăuți, Hotin, Storojinești, Rădăuți, Câmpulung, Suceava, Dorohoi. VIII. Ținutul Mureș cu reședința la Alba Iulia cu județele: Alba, Turda, Mureș, Ciuc, Odorhei, Făgăraș, Târnava Mare, Târnava Mică, Sibiu. IX. Ținutul Someș, cu reședința la Cluj cu județele: Cluj, Bihor, Someș, Sălaj, Satu Mare, Maramureș, Năsăud. X. Ținutul Timiș cu reședința la Timișoara cu județele: Timiș – Torontal, Arad, Căraș, Severin, Hunedoara²².

În cuprinsul fiecărui ținut au fost organizate serviciile exterioare ale ministerelor desconcentrate și grupate sub autoritatea șefului administrativ al ținutului, care a primit denumirea de Rezident Regal²³. Pentru a se asigura stabilitatea necesară conducerii ținutului, Rezidentului Regal era numit pe o perioadă de șase ani, prin decret regal, în temeiul unui jurnal al Consiliului de Miniștri. Rangul său a fost asimilat cu cel al unui subsecretar de stat. În

exercitarea atribuțiilor sale, rezidentul era secondat de un Secretar General și ajutat de Consiliul Ținutului. Acesta – organ colectiv cu atribuții consultative și deliberative – avea rolul de a da avizul Rezidentului Regal în toate problemele de interes obștesc²⁴.

Regimul carlist prezenta această lege ca pe una venită să eludeze centralismul excesiv și să îndepărteze influența politicului din administrație. Noua lege – susțineau autoritățile – era “pătrunsă de nevoile reale de viață națională și locală, plămădită în veșnica preocupare a interesului general, liberată de toate formele menite să satisfacă numai o ideologie”²⁵. Propaganda oficială prezenta ținutul (regiunea) ca o realitate economico culturală și administrativă, “singurul mijloc care poate da țării o administrare temeinică”²⁶. În realitate, în pofida aparentei descentralizări, create de drepturile acordate ținuturilor și de atribuțiile conferite Rezidenților Regali legea administrativă a întărit centralismul iar prin unele articole ale sale, aceasta asigura controlul mai eficient al regimului de autoritate asupra aparatului de stat, fiind în ultimă instanță – timp de doi ani cât a funcționat – în *veritabil instrumentum regni*²⁷.

NOTE

¹ G. Kolumban, *România într-o “Europă a regiunilor”*, în *Altera*, nr. 9 1998, p. 86-87.

² Principiul subsidiarității susține necesitatea ca, în rezolvarea problemelor publice, competențele și mijloacele să fie stabilite, “localizate”, la nivelul administrativ cel mai apropiat de cetățean și de locul de apariție a problemei, introduc ca un principiu guvernator al administrației publice locale și statuat ca obligatoriu pentru toate statele ce vor semna Tratatul de la Maastricht.

³ *Ibidem*, p. 87.

⁴ Devoluția puterii: transferul unei părți a competențelor de drept public ale unui stat către parlamentele alese la nivel regional.

⁵ D. I. Pop, *Instituția regiunii în proiectele și legile administrative române*. Alba Iulia, 1938, p. 10.

⁶ I. Scurtu, *Istoria României, 1918-1940 Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, 1996, p. 3.

⁷ D. Pop, *op. cit.*, p. 67.

⁸ *Ibidem*, p. 68.

⁹ *Codul Hamangiu*, 1925, vol. XI-XII, p. 338.

¹⁰ *Ibidem*, p. 339.

¹¹ I. Scurtu, *op. cit.*, p. 79.

¹² D. Pop, *op. cit.*, p. 77-78.

¹³ *Codul Hamangiu*, 1929, vol. XVII, p. 920.

¹⁴ D. Pop, *op. cit.*, p. 86.

¹⁵ *Ibidem*, p. 87.

¹⁶ *Ibidem*, p. 89.

¹⁷ G. Andreescu, G. Molnar, *Problema Transilvană*, Iași, Polirom, 1999, articolul Renate Weber, *Transilvania evoluție prin devoluție?*, p. 91.

¹⁸ *Ibidem*, p. 91.

¹⁹ *Ibidem*, p. 92.

²⁰ D. Pop, *op. cit.*, p. 101.

²¹ *Ibidem*, p. 106.

²² *Codul Hamangiu*, 1938, vol. XXVI, partea a II-a, p. 1983.

²³ *Ibidem* p. 1484.

²⁴ D. Pop. *op. cit.*, p. 107.

²⁵ *** *Un an de aplicare a legii administrative din 14 august 1938*, București, 1939, p. 17.

²⁶ *Ibidem*, p. 1.

²⁷ M. Mușat, I. Ardelean, *România după Marea Unire*, vol II, partea a II-a, București, p. 851.

*THE INSTITUTION OF REGION IN ROMANIAN'S
INTERWAR POLITICS AND LAW
(Abstract)*

The regionalisation is an up-to-date situation in the institutional organization of contemporary Europe, being the compulsory condition of administrative decentralization. The administrative regionalism – that is not a political doctrine – does not foresee political dismemberments, but propose/suggest entirely organizational solutions in the interior of the state.

This study tries present and analyses the attempts to substantiate the institution of region in interwar Romania. Concerning this problem worth mentioned on the law projects of Constantin Argetoian and Romul Boilă, which, despite the fact that they did not receive the legislative acknowledgment, tried to substantiate the principles of decentralization and local autonomy and introduce, for their accomplishment, the institution of region as an administrative authority superposed to counties.

The administrative reform from August 14, 1938 was the one that introduced, for the first time, the institution of region in our legislation. Presented by the official propaganda of Charles II as a law which evaded the political side from the administration, the administrative law of Charles actually strengthen the centralization and the monarch's control of the administrative authority.

PROBLEMA ÎNVĂȚĂTORILOR REFUGIAȚI ÎN JUDEȚUL ARAD ÎN URMA RAPTURILOR TERITORIALE DIN VARA ANULUI 1940 SĂVÂRȘITE ASUPRA ROMÂNIEI*

RUXANDRA MAGHIȘ

Evoluția evenimentelor politico-militare din vara anului 1940 a creat un cadru favorabil Uniunii Sovietice de a transpune în practică prevederile din Protocolul adițional secret al pactului Ribbentrop-Molotov, semnat la 23 august 1939¹. După ce la 1 septembrie 1939 Germania a atacat Polonia, declanșând astfel cel de-al doilea război mondial, la 17 septembrie 1939 Uniunea Sovietică a trecut la ocuparea teritoriilor poloneze prevăzute în pactul Ribbentrop – Molotov.

În ziua de 28 septembrie 1939 a fost semnat “Pactul sovieto-german de prietenie și frontieră, ca urmare a lichidării statului polonez”². La 30 noiembrie 1939, guvernul sovietic a atacat Finlanda și după un război greu a obținut, prin pacea anunțată la 12 martie 1940, Istmul Kareliei și Karelia Orientală³.

Momentul trecerii la dezmembrarea României a fost ales după victoriile obținute de Germania pe frontul de Vest; la 9 aprilie 1940 trupele hitleriste au debarcat în Danemarca și Norvegia, la 10 mai au invadat Olanda, Belgia și Luxemburg și au început campania împotriva Franței⁴, ocupând la 14 iunie 1940 Parisul. Capitularea Franței la 22 iunie 1940 a fost primită cu consternare în România.

În noul context creat, Uniunea Sovietică trece la acțiune față de România. În seara zilei de 26 iunie 1940, orele 22, Molotov l-a înmănat, la Kremlin, ministrului Davidescu nota ultimativă de cedare a Basarabiei și Bucovinei de Nord⁵. Se crea un precedent. După 26 iunie 1940, Csáky și Teleky sondau oficialitățile germane de la Budapesta, privind poziția Ungariei “în clipa istorică de azi”. Csáky a declarat că, “în vreme ce România a acceptat sută la sută cererile ruse, nu vede de ce Ungaria nu ar formula acum pretenții care ar fi mai justificate, din punct de vedere etnic și istoric, de cât cel sovietic”⁶.

Pe baza notelor ultimative din 26/27 iunie 1940 adresate României de către guvernul sovietic și în urma celor două Consilii de Coroană și a sfaturilor aliaților din Înțelegerea Balcanică, România a hotărât cedarea teritoriului dintre Prut și Nistru (Basarabia), precum și partea de nord a Bucovinei. Uniunea Sovietică anexa un teritoriu de 44,5 mii km² cu o populație de 3,2 milioane locuitori reprezentând Basarabia și un altul de 6 mii km² cu peste 500 de mii locuitori reprezentând Bucovina de Nord⁷ concomitent a fost ocupat de sovietici și ținutul Herța, un colțișor de pământ românesc, de aproape 400 km², locuit de cca 35.000 de români⁸.

Rezultatul acestor anexări a fost exodul considerabil de populație autohtonă, reprezentat de cca 300.000 refugiați români care au trecut noul hotar cu România⁹. A fost doar începutul calvarului îndurat de poporul român. La frontiera româno-ungară, tensiunea a crescut la maximum. La 26 august 1940, Hitler a invitat, prin Ribbentrop, pe miniștri de externe ai Italiei, Ungariei și României la o conferință la Viena¹⁰, mai ales că guvernul ungar și cel român ceruseră un arbitraj. În noaptea de 29/30 august, regele Carol al II-lea a convocat Consiliul de Coroană, care a consimțit la pretențiile Ungariei¹¹. La 30 august 1940, dimineata, harta cu noile frontiere a fost prezentată delegațiilor, dându-se citire textului arbitrajului (dictatului). Dictatul de la Viena din 30 august 1940, tratativele româno-bulgare de la Craiova, din 7 septembrie 1940, adăugau la cedările teritoriale, nordul Ardealului și Cadrilaterul.

Prin arbitrajul de la Viena, din 30 august 1940, România a fost obligată să cedeze un teritoriu locuit de 2.603.589 locuitori, dintre care doar 968.371 erau de origine etnică maghiară față de 1.304.898 de români, iar restul germani, evrei și alte naționalități procentual neînsemnate¹².

După retragerea armatei române din Transilvania cedată, îndată s-a dezlănțuit un potop de atrocități asupra populației române¹³. Același tratament de teroare l-a cunoscut și minoritatea românească din Ungaria¹⁴.

Teroarea armatei horhyste, ale jandarmeriei, poliției maghiare s-a abătut mai cu seamă asupra Bisericii Ortodoxe (dărâmări de locașuri, profanări de morminte, schingiuiri de preoți) și școlii românești¹⁵. Preoți și învățători, alături de populația simplă, vor lua calea pibegiei.

Pentru guvernul român s-au ridicat multiple probleme în perioada respectivă: de locuire, de hrană, de absorbție a mâinii de lucru. Ministrul Educației Naționale al Cultelor a încercat să rezolve cât l-a stat în putință, problema dificilă a învățătorilor și profesorilor refugiați. Astfel, s-a luat legătura cu toate Inspectoratele Școlare Regionale ca acestea să prezinte locurile vacante unde se puteau folosi învățători refugiați.

Printr-o notă telefonică, Inspectoratul Școlar al Ținutului Timiș cerea Inspectoratului Școlar al județului Arad, la 19 septembrie 1940, să comunice tabloul școlilor cu numărul posturilor unde se pot utiliza învățătorii refugiați din Nordul Ardealului, Basarabia, nordul Bucovinei și Cadrilater¹⁶. Refugiații învățători care solicitau posturi în învățământul arădean trebuiau să facă dovada că sunt originari din teritoriile cedate, se menționa în aceeași notă telefonică.

Învățământul arădean a avut de suferit, ca de altfel întreg învățământul românesc, de pe urma numeroaselor concentrări ale învățătorilor în armată. S-au făcut în repetate rânduri apeluri la unitățile militare pentru a desconcentra învățătorii militari, argumentându-se că aceștia sunt înrolați pe un alt front cel al instrucției școlare. Astfel, numeroase școli solicitau învățători refugiați, pentru a putea completa necesarul de cadre didactice. Se pot da ca exemplu școlile din Drauț, Tisa, Hodiș și Cuied, județul Arad¹⁷.

În întreaga lună octombrie 1940, s-au prezentat la post, la date diferite, învățători și învățătoare din teritoriile cedate. Din rapoartele directorilor de școli primare se pot cunoaște numele învățătorului/învățătoarei refugiate, precum și localitatea unde a funcționat anterior.

Data fiind situația dificilă din Nordul Ardealului, cei mai mulți învățători proveneau din județele Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș. Sporadic este menționat numele unui învățător din Basarabia, nordul Bucovinei sau Cadrilater.

În luna noiembrie 1940, se putea realiza un tablou complet privind învățătorii refugiați și utilizați la școlile primare de stat din județul Arad, conform ordinului cu nr. 7.335/1940.

Au fost propuși spre utilizare în oraș și în județul Arad 287 de învățători¹⁸.

Ca o concluzie, Inspectoratul Școlar Județean Arad s-a achitat cu onoare de obligația de repartizare eficientă a cadrelor didactice noi venite din teritoriile cedate, ținând seama și de statutul social al acestora: căsătoriți, necăsătoriți.

Tabloul anexat acestui studiu încearcă să facă cunoscut numele învățătorilor refugiați în județul Arad și folosiți în învățământul arădean.

NOTE

* Comunicare prezentată la sesiunea științifică de comunicări – *Istoria între document și oralitate* – Arad, 15-16 noiembrie 2000.

¹ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *Complot împotriva României (1939-1947)*, Editura Academiei e Înalte Studii Militare, București, 1994, p. 7.

² Alexandru Vianu, Constantin Bușe, Zorin Zamfir, Gheorghe Bădescu, *Relații internaționale în acte și documente*, vol. II (1939-1945) Editura Didactică și Pedagogică, București 1976, p. 19.

³ Constantin Bușe și Alexandru Vianu (coordonatori), *Istoria Universală – Epoca Contemporană (1939-1945)*, vol. II, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979, p. 111.

⁴ Ioan Scurtu, Constantin Hlihor, *op. cit.*, p. 8.

⁵ Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, *Anglia și România între 1939-1947*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1992, p. 37.

⁶ Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, *op. cit.*, p. 42-43.

⁷ Gheorghe I. Ioniță, *Istoria românilor de la Marea Unire din 1918 până în prezent*, Universitatea Creștină "Dimitrie Cantemir", București, 1995, p. 106.

⁸ *Supra*, nota 7.

⁹ Gheorghe I. Ioniță, *op. cit.*, p. 107.

¹⁰ Andreas Hillgruber, *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germane-române (1939-1944)*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 125.

¹¹ Ioan Scurtu, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind Istoria României între anii 1918-1944*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1995, p. 536.

¹² Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 542.

¹³ 23 August 1944. *Documente. 1939-1943*, vol. I., Editura Științifică și Enciclopedică, București 1984, p. 263-276. Aici apare Sinteza Serviciului Special de Informații asupra atrocităților maghiare săvârșite în nordul Transilvaniei (mai 1941).

¹⁴ Vezi, pe larg, lucrarea lui Petre Bărbulescu, *Drama minorităților naționale din Ungaria*, Editura Globus, București, 1991, p. 92.

¹⁵ Despre situația Bisericii Române din nordul Ardealului vezi lucrarea lui Mihai Fătu, *Biserica Românească din nordu –vestul țării sub ocupația horthystă (1940-1944)*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Timișoara, 1985.

¹⁶ Direcția Județeană a Arhivelor, Arad, fond Inspectorat Școlar Județean Arad, dosar 55/40, fila 563.

¹⁷ Direcția Județeană a Arhivelor, Arad, fond Inspectorat Școlar Județean Arad, dosar 54/1940, filele 26, 29.

¹⁸ Direcția Județeană a Arhivelor, Arad, fond Inspectorat Școlar Județean Arad, dosar 55/1940, filele 769-772.

*DAS PROBLEM DER LEHRER DIE IM KREIS ARAD ZUFLUCHT
FANDEN INFOLGE DES TERRITORIELLEN RAUBES DER AN
RUMÄNIEN IM SOMMER DES JAHRES 1940 AUSGEÜBT WURDE
(Zusammenfassung)*

Infolge des territorellen Raubes, der im Sommer 1940 an Rumänien ausgeübt wurde, und des Terrors, welcher von den neuen Behörden in den angeschlossenen Gebieten gegen die Rumänen entfesselt wurde, wanderte eine grosse Anzahl dieser aus. Da die Grausamkeiten der neuen Behörden – horthystische und sowjetische – hauptsächlich die Intellektuellen zum Ziel hatten, waren die Lehrer die ersten Flüchtlinge die vom rumänischen Staat aufgenommen wurden. Die Autorin stellt die Massnahmen der rumänischen Regierung hinsichtlich der Regelung bezüglich dieser vor. Die Lehrkräfte wurden dort angestellt wo Posten durch die Rekrutierung der ordentlichen Lehrer frei blieben. Die Lage im Kreis Arad wird vollständig erörtert: Namen und Vornamen des Lehrers, Herkunftsschule, die Schule wo dieser für das Schuljahr 1940/1941 angestellt werden sollte.

TABLOU PRIVIND FOLOSIREA ÎNVĂȚĂTORILOR REFUGIAȚI ÎN ȘCOLILE DIN JUDEȚUL ARAD ÎN ANUL ȘCOLAR 1940/1941

Nr. crt.	Numele și prenumele învățătorului/învățătoarei refugiat/refugiată	Școala de proveniență (comuna, județul)	Școala unde urma să funcționeze în anul școlar 1940/1941
1.	Zemnian Olimpiu	Comuna Viile, jud. Satu Mare	Școala nr. 24, Arad
2.	Zemnian Elena	Comuna Viile, jud. Satu Mare	Școala nr. 24, Arad
3.	Doboși Elena	-	Școala mică Arad, circa XIII
4.	Cherebeșu Maria	Oradea, jud. Bihor	Școala primară de stat - fete - nr. 2, Arad
5.	Pintea Elena	Satu Mare	Școala primară de stat - fete - nr. 2, Arad
6.	Dunca Stela	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 3, Arad
7.	Savu Gavril	Com. Șoimoș, jud. Sălaj	Școala nr. 3, Arad
8.	Savu Rozalia	Com. Șoimoș, jud. Sălaj	Școala nr. 3, Arad
9.	Berinde Ioan	Sighet, jud. Maramureș	Școala nr. 5, Arad
10.	Berinde Maria	Sighet, jud. Maramureș	Școala nr. 5, Arad
11.	Givulescu Cristina	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 5, Arad
12.	Pop Valeria	Cluj	Școala nr. 6, Arad
13.	Covaci Leontina	Dej, jud. Someș	Școala nr. 7, Arad
14.	Toma Vasile	Com. Tătărești, jud. Satu Mare	Școala primară de fete nr. 17 „Virginia Hotărân”, Arad
15.	Toma Iuliana	Com. Tătărești, jud. Satu Mare	Școala primară de fete nr. 17 „Virginia Hotărân”, Arad
16.	Manea Dimitrie	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 27, Arad
17.	Petrilă Teodor	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 27, Arad
18.	Popa Cristina	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 27, Arad
19.	Bodoc Victoria	Oradea, jud. Bihor	Școala nr. 27, Arad
20.	Rusu Grigore	Zalău, jud. Sălaj	Școala Gai
21.	Popescu Alexandru	Oradea, jud. Bihor	Școala Gai
22.	Voloșin Vasile	Oradea, jud. Bihor	„Episcopia Roman Ciorogariu”, Arad
23.	Voloșin Sofia	Oradea, jud. Bihor	„Episcopia Roman Ciorogariu”, Arad
24.	Cosma Comelia	Com. Rontâu, jud. Bihor	Școala nr. 26, Arad
25.	Erdai Florica	Com. Marghita, jud. Bihor	Școala nr. 26, Arad
26.	Demian Aurel	Com. Frânci, Magherăsan, jud. Satu Mare	Școala nr. 26, Arad
27.	Istrate Constantin	-	Școala nr. 26, Arad
28.	Istrate Eugenia	-	Școala nr. 26, Arad
29.	Călinescu Hortensia	-	Școala nr. 26, Arad
30.	Lază Valeria	Com. Cuceu, jud. Sălaj	Mureșel
31.	Lază Silvia	Com. Căpleni, jud. Sălaj	Mureșel
32.	Hotea Ilarion	Com. Călinești, jud. Maramureș	Honișor
33.	Lozină Constantin	Jud. Covasna	Colonia Adea
34.	Silaghi Alexandru	Hereclean, jud. Sălaj	Almaș, jud. Arad
35.	Tat I. Gheorghe	Com. Berindan, jud. Satu Mare	Andrei Șaguna, jud. Arad
36.	Cernău Gavril	Pirul-Nou, jud. Sălaj	Agriș, jud. Arad

37.	Muteanu Nicolae	Com. Reghea, jud. Sălaj	?
38.	Șerbu Gabriela	Com. Livada Nouă, jud. Satu Mare	Școala primară Aradu-Nou
39.	Gărăian Aristide	Com. Lechința, jud. Satu Mare	Com. Avram Iancu, Jud. Arad
40.	Bucălan Ioan	Com. Borșa, jud. Maramureș	Colonia Satu-Mic
41.	Fluieraș Ioan	Suplacu de Barcău, jud. Bihor	Sânicolaul Mic, jud. Arad
42.	Fluieraș Iuliana	Suplacu de Barcău, jud. Bihor	Sânicolaul Mic, jud. Arad
43.	Ureche Boris	Vălcineț, Jud. Soroca	Sânicolaul Mic, jud. Arad
44.	Moldovan Iuliana	Carei, jud. Sălaj	Colonia Aradu-Nou
45.	Sabău Alexandru	Com. Sânmiclăuș, jud. Sălaj	Bârșa, Jud. Arad
46.	Sabău Elisabeta	Com. Sânmiclăuș, jud. Sălaj	Bârșa, Jud. Arad
46.	Baltă Dumitru	Secuieni, jud. Bihor	Bârșa, Jud. Arad
48.	Seucan Ludovic	Com. Valea Vinului, jud. Satu Mare	Bârșa, Jud. Arad
49.	Șovagău Petru	Com. Coțolău, jud. Someș	Bârzava, jud. Arad
50.	Moș Maria	Com. Vișeu de Sus, jud. Maramureș	Bârzava, jud. Arad
51.	Zaharia Aurel	Com. Vățșolt, jud. Sălaj	Berechiu, jud. Arad
52.	Șimonca Dumitru	Com. jud. Sălaj	Școala primară Caporal Alexa
53.	Oroș Dumitru	Jud. Sălaj	Școala primară Caporal Alexa
54.	Pordea Ioan	Com. Zăuani, jud. Sălaj	Cicir, jud. Arad
55.	Moșiu Nistor	Com. Nearsova, jud. Cluj	Conop, jud. Arad
56.	Bulai Augustin	Com. Bobota, jud. Sălaj	Cuvin, jud. Arad
57.	Chiriciu Aurel	Com. Drăcinești Noi, jud. Storjineț	Cuvin, jud. Arad
58.	Ardeleanu Teodor	Șimleul Silvaniei, jud. Sălaj	Cuvin, jud. Arad
59.	Manole Constantin	Sat Ghețos, com. I. G. Duca, Jud. Cahul	Buteni, jud. Arad
60.	Balint Victor	Ocna Dejului, jud. Someș	Buteni, jud. Arad
61.	Buzăș Petru	Sanislău, jud. Sălaj	Buteni, jud. Arad
62.	Șichet Carolina	Com. Valea lui Mihai, jud. Sălaj	Buteni, jud. Arad
63.	Deva Ioan	Com. Vechea, jud. Cluj	Cuied, jud. Arad
64.	Cherson Elena	Com. Ardud, jud. Satu Mare	Bocsig, jud. Arad
65.	Bica Antonie	Com. Luncoșara, jud. Bihor	Bontesti, jud. Arad
66.	Iacob Dumitru	Com. Lelești, jud. Someș	Cil, jud. Arad
67.	Sima Sara	Com. Bătărci, jud. Satu Mare	Cuvin, jud. Arad
68.	Cosma Ioan	Com. Satul Nou de Sus, jud. Satu Mare	Chisindia, jud. Arad
69.	Cosma Salina	Com. Satul Nou de Sus, jud. Satu Mare	Chisindia, jud. Arad
70.	Dumbravă Nicolae	Com. Borșa, jud. Maramureș	Chișineu-Criș, jud. Arad
71.	Corobceanu Dumitru	Com. Cristești, jud. Lăpușna	Drau, jud. Arad
72.	Țăru Gheorghe	Com. Săpânța, jud. Maramureș	Crocna, jud. Arad
73.	Călina Silvia	Com. Borș, jud. Bihor	Galșa, jud. Arad
74.	Cipău Lucia	Com. Săcuieni, jud. Bihor	Galșa, jud. Arad
75.	Borcoman Miron	Com. Vetreanca, jud. Hotin	Ghioroc, jud. Arad

76.	Groza Petru	Com. Roșiori, jud. Satu Mare	Gurba, jud. Arad
77.	Schifos Eufimie	-	Hodiș, jud. Arad
78.	Ciordaș Ioan	Com. Picleu, jud. Bihor	Lazuri, jud. Arad
79.	Ciordaș Maria	Com. Picleu, jud. Bihor	Lazuri, jud. Arad
80.	Beudean Ana	Com. Oșorhei, jud. Bihor	Ineu, jud. Arad
81.	Pop Visile	Someș-Guruslău, jud. Sălaj	Ineu, jud. Arad
82.	Pop Eugenia	Someș-Guruslău, jud. Sălaj	Ineu, jud. Arad
83.	Dumbrăveanu Gheorghe	Com. Secuieni, jud. Bihor	Ineu, jud. Arad
84.	Câmpeanu Simion	Com. Negrești, jud. Satu Mare	Ineu, jud. Arad
85.	Vălean Victor	Com. Dindești, jud. Sălaj	Macea, jud. Arad
86.	Vălean Elisabeta	Com. Dindești, jud. Sălaj	Macea, jud. Arad
87.	Ciorzan Maria	Com. Mărtinești, jud. Satu Mare	Macea, jud. Arad
88.	Tâmaș Iuliana	Com. Lazuri, jud. Satu Mare	Măderat, Jud. Arad
89.	Glîga Victor	Com. Sanislău, jud. Sălaj	Măderat, Jud. Arad
90.	Glîga Terezia	Com. Sanislău, jud. Sălaj	Măderat, Jud. Arad
91.	Rechitanu Alexandru	Com. Săliște, jud. Maramureș	Grăniceri, jud. Arad
92.	Stoica Nicu	Luncavățul de Sus	-
93.	Bulai Elena	Com. Sântău, jud. Sălaj	Miniș, jud. Arad
94.	Moiceanu Ioan	Com. Ștefănești, Cetatea Albă	Cociu, jud. Arad
95.	Mureșan Maria	Com. Beica de Jos, jud. Maramureș	Nădăș, jud. Arad
96.	Săveanu Alexandru	Com. Mădăraș, jud. Satu Mare	Nădab, jud. Arad
97.	Săveanu Serena	Com. Mădăraș, jud. Satu Mare	Nădab, jud. Arad
98.	Lenghel Petru	Sighet, jud. Maramureș	Nădlac, jud. Arad
99.	Răpî Elisabeta	Com. Șaguni, Cetatea Albă	Nădlac, jud. Arad
100.	Tâmaș Dumitru	Com. Ilba-Handal, jud. Satu Mare	Păuliș, jud. Arad
101.	Teianu Vasile	Mireșul de Sus, jud. Satu Mare	Pecica, Jud. Arad
102.	Teianu Florica	Mireșul de Sus, jud. Satu Mare	Pecica, Jud. Arad
103.	Prodah Toader	Com. Lunca, jud. Cernăuți	Pecica, Jud. Arad
104.	Prodah Ana	Com. Lunca, jud. Cernăuți	Pecica, Jud. Arad
105.	Ponta Sultana	Com. Cherechiu, jud. Bihor	Pecica, Jud. Arad
106.	Ardeleanu Gheorghe	Com. Dioșod, jud. Sălaj	Petriș, jud. Arad
107.	Tughel Ioan	Com. Buzzești, jud. Satu Mare	Radna, jud. Arad
108.	Pop Maria	Com. Siciu, jud. Sălaj	Radna, jud. Arad
109.	Stoica Săndulache	Com. Călinești, Jud. Storojâneț	Răpsig, jud. Arad
110.	Pîț Gavrîl	Com. Brebi, jud. Sălaj	Poiana, jud. Arad
111.	Pătrașcu Alexandru	Com. Seini, jud. Satu Mare	Rovine, jud. Arad
112.	Pătrașcu Elena	Com. Seini, jud. Satu Mare	Rovine, jud. Arad
113.	Iliescu Virgil	Com. Petriceni-Centru, jud. Storojâneț	Slatina de Mureș, Jud. Arad
114.	Listeș Gheorghe	Com. Morlaca, jud. Cluj	Seleuș, jud. Arad
115.	Chindriș Ioan	Sighet, jud. Maramureș	Socodor, jud. Arad
116.	Chindriș Ana	Sighet, jud. Maramureș	Socodor, jud. Arad
117.	Pașca Porfir	Com. Spinoși, jud. Bihor	Socodor, jud. Arad
118.	Pașca Elena	Com. Spinoși, jud. Bihor	Socodor, jud. Arad
119.	Gudea Grigore	Com. Bădăciu, jud. Sălaj	Șilindia, jud. Arad
120.	Bozga Anisia	Com. Bozgești, jud. Someș	Sebiș, jud. Arad
121.	Cornea Vasile	Com. Boghiș, jud. Satu Mare	Sebiș, jud. Arad
122.	Peter Aurel	Com. Ciceul-Gurgești, jud. Someș	Sebiș, jud. Arad

123.	Ilieș Luca	Com. Iojib, jud. Satu Mare	Sebiș, jud. Arad
124.	Ilieș Alexandrina	Com. Iojib, jud. Satu Mare	Sebiș, jud. Arad
125.	Bodea Ștefan	-	Șicula, jud. Arad
126.	Sima Augustin	Com. Ardușat, jud. Satu Mare	Șofronea, jud. Arad
127.	Pop Tiberiu	Com. Poșalca, jud. Bihor	Șoimoș, jud. Arad
128.	Părlu Vasile	Com. Cănaș, jud. Sălaj	Șimandu de Sus, Jud. Arad
129.	Părlu Irina	Com. Cănaș, jud. Sălaj	Șimandu de Sus, Jud. Arad
130.	Mich Alexandru	Câmpulung pe Tisa	Șimandu de Sus, Jud. Arad
131.	Buzilă Vasile	Com. Ardușat, jud. Satu Mare	Șimandu de Jos, Jud. Arad
132.	Buzilă Silvia	Com. Ardușat, jud. Satu Mare	Șimandu de Jos, Jud. Arad
133.	Onac Dumitru	Com. Tășnad, jud. Sălaj	Șimandu de Jos, Jud. Arad
134.	Neață Maria	Com. Dinești, jud. Sălaj	Șimandu de Jos, Jud. Arad
135.	Ochsenfeld Katerina	-	Sfânta Ana, jud. Arad
136.	Bica Samuil	-	Semlac, jud. Arad
137.	Filotti Maria	Com. Plăcinta, jud. Tighina	Toc, jud. Arad
138.	Sălăjean Ioan	Com. Căpleni, jud. Sălaj	Turnu, jud. Arad
139.	Iavorovschi Tadeus	Millie-Centru, jud. Storojâneț	Valea Mare, jud. Arad
140.	Marian Nicolae	Sat Popica, fosta colonie Danjărești, jud. Sălaj	Vârșand, jud. Aard
141.	Pordea Gavril	Com. Ip, jud. Sălaj	Vidra, jud. Arad
142.	Talpoș Augustin	Com. Sărmășag-Moiad, * jud. Sălaj	Zărand, jud. Arad
143.	Talpoș Elena	Com. Sărmășag-Moiad, jud. Sălaj	Zărand, jud. Arad
144.	Vasilică Ioan	Com. Răpujinești, jud. Cernăuți	Zărand, jud. Arad
145.	Vasilică Eugenia	Com. Răpujinești, jud. Cernăuți	Zărand, jud. Arad

DOCUMENTE ALE INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIȘANA PRIVIND SĂNĂTATEA ÎN TIMIȘOARA INTERBELICĂ

CARMEN ALBERT

Dificultatea accesării diverselor și numeroaselor surse de informație privind problematica sănătății în Timișoara perioadei interbelice, este din fericire parțial înlăturată prin existența memoriilor Institutului Social Banat-Crișana destinate Conferinței de Pace. Era singura instituție care putea organiza o cercetare cu caracter interdisciplinar de o asemenea complexitate. Astfel I.S.B.C. a fost inclus, de Ministerul Propagandei proiectului elaborat și realizat în cadrul „Biroului Păcii” care funcționa deja după 16 iunie 1942¹. Memoriile înglobau segmente care structurau întreaga realitate socială bănățeană: sanitare, culturale, economice, administrative, social-politice. Cele sanitare erau centrate pe următoarele aspecte:

1. Stările sanitare din Timișoara înainte și după Unire - L. Munteanu.
2. Monografia sanitară a județului Timiș-Torontal - I. Pleșa
3. Realizări pe tărâm sanitar în jud. Caraș, Severin, Timiș-Torontal - E. Pocreanu, N. Buteanu².

Din păcate singurul recuperat din seria acestora, a fost cel semnat de Leonte Munteanu³, insuficient însă pentru realizarea unui tablou al stării de sănătate a Banatului, așa cum ne-am fi dorit. O examinare critică a modului de redactare a tuturor memoriilor pentru Conferința de Pace, ne permite să remarcăm suprapunerea unor arii de investigație așa cum s-a întâmplat în cazul celui semnat de Emil Botiș, de la secțiunea „administrativ”-„*Realizările administrației românești în Banat / jud. Timiș-Torontal, Severin și Caraș / de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*”⁴. Excesul de zel manifestat de Emil Botiș în redactarea acestui memoriu, care a inserat la capitolul asistență socială și asistența medicală pentru municipiul Timișoara, cu toate componentele ce o presupun, a făcut posibil ca în baza studiului său și a celui semnat de Leonte Munteanu, să permită reconstituirea domeniului „sănătate”, cel puțin pentru municipiul Timișoara. Credibilitatea celor afirmate de cei doi nu poate fi pusă la îndoială, ambii au utilizat surse primare de informație. Leonte Munteanu în calitatea sa, a avut acces la documentele emise de instituțiile de specialitate, iar Emil Botiș a efectuat o microanchetă pentru colectarea datelor, lansând două chestionare preturilor care dețineau astfel de evidențe⁵. De altfel se și observă la un moment întrebuințarea aproximativ aceleași surse de informații, unele statistici regăsindu-se în ambele memorii. Autorii sintetizează datele statistic analizând din perspectivă comparativă, metodă constituind dominantă tuturor memoriilor destinate Conferinței de Pace, în încercarea de a demonstra că administrația românească după 1918 a răspuns solicitărilor din diverse domenii și a însemnat un progres.

Raportul semnat de Leonte Munteanu⁶ care conține pe lângă expunerea teoretică încă două grafice și două diagrame⁷, debutează cu o scurtă incursiune în istorie concentrându-se asupra perioadei 1718-1942, din punctul de vedere al vitalității populației și al morbidității, preluând date din registrele parohiale, monitoarele maghiare, Oficiul sării civile, rapoartele Serviciului Sanitar Timișoara și alte surse istoriografice. Autorul analizează primul grafic al vitalității generale, realizat de el în cele trei perioade istorice care compun intervalul menționat, argumentând creșterile și „*prăpăstiile*” semnalate:

1. În perioada austro-germană în care s-a realizat colonizarea Banatului, starea de sănătate fiind dependentă de factorii de mediu, condițiile de muncă și nu în ultimul rând „*obiceiurile rele ale bănățenilor*”. Ca urmare indicele vitalității a avut valori deosebit de scăzute, explicate de autor prin mortalitatea ridicată determinată de munca, în condiții deosebit de grele desfășurată pentru amenajarea teritoriului, existând situații când „*în câte o decadă numărul morților înregistrați la parohii, era aproape egal cu numărul întregii populații din oraș și suburbii*”. Numeroasele desecări și asanări ale mlaștinilor din jurul Timișorii, au cauzat izbucnirea unor epidemii: malarie, tifos exantematic, dizenterie, variolă iar alimentația deficitară a provocat scorbutul, pierderile de vieți omenești fiind comparativ cu epidemia de ciumă bubonică, mult mai mari. Deși natalitatea era „*adeseori formidabilă*”, ea nu a putut echilibra mortalitatea populației românești aflată la cote și mai mari. Continua descreștere numerică a populației autohtone a fost accelerată și de colonizările continue care au schimbat și compoziția etnică a populației Timișorii. Acestui moment îi corespunde prima „*prăpastie*” pe care autorul o semnalează în graficul vitalității. Ameliorarea se produce la sfârșitul sec. al XVIII-lea „*grație situației economice mult promițătoare, în urma câștigării de mari terenuri noi foarte fertile și a dezvoltării comerțului și industriei sistematizate*”. Asedierea cetății de către unguri în 1849 și distrugerea apeductului construit cu atâtea sacrificii, generează a doua din cele două „*prăpăstii*” semnalate, tifosul exantematic și febra tifoidă coborând din nou curba vitalității. Epoca se sfârșește fără a se înregistra un progres semnificativ pe linia calității vieții.

2. Dominația maghiară inaugurată în 1872 „*devine beneficiara jertfelor și realizărilor epocii anterioare, ceea ce se manifestă prin o scădere progresivă a mortalității generale*”. Aspectul orașului maghiarizat este caracterizat de Leonte Munteanu ca fiind „*superficial*”, însă cu realizări utile: un nou apeduct și un sistem nou de canalizare proiectate și executate de ing. Stan Vidrighin. Fenomenul demografic semnalat, cu profunde consecințe pe durata lungă, este cel al scăderii natalității. Ea ajunge doar la 13 ‰ și se menține astfel până în preajma primului război mondial. Corelația cu o mortalitate încă foarte mare, 45,2‰, ne pune în fața debutului tranziției demografice în care Banatul se pare că a intrat la sfârșitul sec. al XIX-lea.

A treia „*prăpastie*” în curba vitalității se produce în timpul primului război mondial, cauzată de tuberculoză, boli venerice și alte epidemii, încheindu-se și cea de-a doua etapă istorică.

3. Regimul românesc inaugurat după 1918 și măsurile întreprinse au ameliorat considerabil starea de sănătate a populației, cifrele indicând scăderi la mortalitatea generală și mortalitatea infantilă, insuficiente însă pentru redresarea vitalității populației. Această perioadă este tratată sumar în expresia sa teoretică, probabil pentru că memoriul se încheie cu o retrospectivă comparativă cifrică pe care o redăm în Anexă, ea având însușirea de a exprima mult mai semnificativ diferențele dintre regimurile politice luate ca referință.

O altă problemă abordată de autor căreia i-a corespuns un al doilea grafic, a fost cel al vitalității etnice în intervalul 1936-1942, argumentându-se necesitatea lui prin dorința de a evidenția plenar cauzele denatalității într-o mare diversitate etnică cum era cea a populației Timișorii. Autorul demonstrează statistic cauza denatalității care s-ar datora nu numai vitalității slabe a românilor ci și a altor etnii: germanii deși prosperi economic, nu se evidențiază pozitiv la natalitate, evreii se află în continuu declin economico-demografic, sârbii se află într-o situație mai gravă decât germanii iar maghiarii se dispersează prin încadrarea în grupul german.

Ultima parte a memoriului lui Leonte Munteanu este dedicată comparației între cele două regimuri, maghiar și românesc, luându-se ca repere, ultimii doi ani de pace și primii doi ani ai primului război mondial (1912-1915) pentru maghiari și la fel pentru români în al doilea război mondial. Reducerea morbidității este semnificativă, tabelul prezentat în Anexă relevă pentru perioada regimului românesc scăderi ale mediei deceselor de la 17,5 la 1,75-febră tifoidă, 20, 75 la 3, 25-difterie și de la 31 la 2,25 pentru scarlatină. Valorile mici se explică și prin mijloace preventive adoptate cum ar fi campania de vaccinare obligatorie a copiilor împotriva difteriei și scarlatinei, campanie inițiată în 1935, posibilă acum și datorită progreselor înregistrate în medicină. Malaria și tifosul exantematic însă nu au fost prevenite, neexistând mijloace similare. Starea de război și vecinătatea lagărului de prizonieri au impus autorităților locale o grijă permanentă pentru a stăvili orice focar epidemic, care odată izbucnit ar fi afectat populația civilă. Raportul se încheie cu concluzia eficienței politicii sanitare românești care a produs o reală creștere a sănătății populației orașului, faptul că pentru denatalitatea constatată nu se pot responsabiliza doar românii cu „*obiceiuri rele*” ci și celelalte minoritățile existente, mai numeroase decât cea română. Un alt flagel al perioadei interbelice a fost tuberculoza care deși luase proporții alarmante era totuși în faza de descreștere evolutivă. Dacă în 1919 decesele din această cauză erau de 303 la nivelul municipiului Timișoara, în 1939 au existat mai puține, însă totuși 200 de cazuri⁸. Situația era similară și altor zone existând la nivel național o preocupare constantă pentru eradicarea acestui flagel, prin activități

de culturalizare și educație sanitară menite să realizeze profilaxia T.B.C-ului: crearea unui mediu de viață sănătos prin construcția de locuințe salubre, alimentație suficientă, și nu în ultimul rând izolarea celor bolnavi pentru limitarea pericolului contaminării⁹.

Memoriul semnat de Emil Botiș, așa cum am mai spus, include cu generozitate un segment privind „Progrese pe terenul asistenței sociale în Municipiul Timișoara”¹⁰ pentru întocmirea căruia a utilizat informații din studiul semnat de Traian Birăescu, publicat în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”¹¹, date obținute de la Serviciul Sanitar Municipal și rapoartele directorilor de spitale din Timișoara. El debutează cu numărul așezămintelor de ocrotire și asistență luându-se ca reper anii 1913, 1915 și 1940. Numărul acestora înregistrează un plus de 32 de unități în timpul regimului românesc explicat de autor prin „*concepția socială a stăpânirii românești*”. În general Emil Botiș își structurează cercetarea pe aspecte legate de personalul medical și instituțiile sanitare, informația statistică mult mai argumentativă, fiind dominantă întregului studiu. Indicatorii demografici de bază: mortalitatea generală, mortalitatea infantilă și natalitatea înregistrând ameliorări substanțiale în timpul regimului românesc: astfel dacă în 1911 exista o mortalitate generală de 23,67‰¹², în 1940 ea a scăzut la 15,7‰¹³, iar la mortalitatea infantilă constatându-se o scădere de 15, 19% până în 1940. Aceste rezultate sunt explicate printr-o rațională gestionare a fondurilor de către Primăria Timișoara și utilizarea corectă a resurselor pentru sănătatea publică. Personalul medical reprezentat în cercetare de medici, este mult mai numeros în 1940, numărul lor ridicându-se la 53 față de 21 în 1913. Asistența medicală calificată este doar una din cauzele reducerii numărului de îmbolnăviri. Celelalte se înscriu pe linia ridicării standardului de viață, dar și măsurilor preventive realizate prin progresele științei. La fel ca și Leonte Munteanu, semnatul memoriului anterior, Emil Botiș, explică reducerea numărului de bolnavi de scarlatină și difterie printr-o politică sanitară preventivă mult mai avansată decât a altor țări, vaccinându-se obligatoriu copii între 2-10 ani. Îmbolnăvirile la mia de locuitori sunt mult diminuate în timpul administrației românești, tabelul reconstituit de noi pe baza datelor din manuscris și prezentat în Anexă este mai relevant prin indicatorii extrem de sintetici utilizați (Tabelul 3). Organizația sanitară este evidențiată prin menționarea instituțiilor de profil (spitale, clinici, institute, sanatorii, centre de sănătate), a structurii lor organizatorice, dotărilor cu paturi, toate înregistrând valori crescute în anul 1940. De exemplu numărul de paturi de spital a crescut semnificativ de la 421 în 1913 la 946 în 1940, înființându-se și așezăminte noi ca Spitalul T.B.C., Institutul Antirabic, Institutul de Medicină preventivă și 10 sanatorii particulare. În privința gratuității consultațiilor, neexistând evidențe înainte de al doilea război mondial, raportarea s-a făcut numai la bugetul primăriei Timișorii care includea doar un post de „*medic pentru săraci*”. În anul 1940 însă din 141 124 de

zile de tratament în spitale 39,8% au fost gratuite. În continuare studiul lui Emil Botiș face o prezentare succintă a tuturor instituțiilor sanitare din Timișoara¹² cu istoricul lor, cheltuieli de întreținere, dotarea cu echipamente, mijloace fixe, lucrări de optimizare și ameliorare, achiziții și construcții. Memoriul său poate fi apreciat ca fiind mai puțin sintetic decât ar fi necesar pentru participarea la o Conferință de Pace, dar mult mai detaliat și mai bogat în informații utile cercetătorului din alte domenii. Ambele memorii au reliefat după 1918 premise certe de asigurare a unei asistențe medicale de tip modern, condiție de bază pentru creșterea gradului de sănătate al populației.

Interesul permanent al cercetătorilor de la Institutul Social Banat-Crișana pentru „*chestiunea țărănească*”, cum era intitulată în epocă, nu i-a îndepărtat de la investigații care nu se înscriau acestui obiectiv, ci le-au permis și abordări „*citadine*” pe care le-au onorat cu profesionalism.

NOTE

¹ I. Ardeleanu, „*Biroul Păcii*”. *Proiecte privind soluționarea problemei frontierelor României și realizarea unor bune relații în Balcani (1942-1943)*, în „Europa XXI”, t. I-II/1992-1993, p. 128.

² C. Grofșorean, *Banatul de altă dată și de totdeauna. Sinteza problemelor istorice și social-politice*, Timișoara, 1946, p. (5)-(7).

³ Pe atunci medicul șef al municipiului Timișoara.

⁴ Arhiva Muzeului Banatului Timișoara (în continuare A.M.B.T.), Fond „Institutul Social Banat-Crișana”, inv. 273, E.Botiș, *Realizările administrației românești în Banat /jud. Timiș-Torontal, Severin și Caraș/ de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*

⁵ A.M.B.T., Fond „Institutul Social Banat-Crișana”, inv. 273, *Adresă semnată de E. Botiș către Preturi din 26 iulie 1943*, p. 1.

⁶ Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale, Fond „Colecția de documente a Muzeului Județean Reșița”, nr. 1376/15, L.Munteanu, *Stările sanitare în Timișoara înainte și după unire*.

⁷ Graficele nu se află în manuscris, ele au fost depuse tot atunci în 1942, la Ministerul Sănătății.

⁸ Arhiva Istorică Națională-Timiș, Fond „Primăria municipiului Timișoara”, dosar 36/1934, f.39, apud. I.Munteanu, R.Munteanu, *Timișoara monografie*, Timișoara, 2002, p.353.

⁹ S.Manuila, *Organizarea sanitară a satului în „Sociologie Românească, an II(1937), nr.2-3*, p.89.

¹⁰ A.M.B.T.,Fond „Institutul Social Banat-Crișana”, inv. 273, E.Botiș, *Realizările administrației românești în Banat /jud. Timiș-Torontal, Severin și Caraș/ de la Unire și până la 1 Aprilie 1943*

¹¹ Tr.Birăescu, *Timișoara de ieri și de azi*, în „Revista Institutului Social Banat-Crișana”,an X (1942), ian-feb, pp.13-58.

¹² S-au avut în vedere: Spitalul de Stat Central, Centrul pentru Ocrotirea Copiilor, Spitalul de Copii, Institutul Obstetric și Ginecologic, Spitalul V. Babeș, Azilul Antirabic și Azilul de Bătrâni.

*DOCUMENTS BELONGS TO SOCIAL INSTITUTE OF BANAT-CRIȘANA
REGARDING HEALTH IN TIMIȘOARA
(Abstract)*

This study is trying to reveal some aspects regarding health in Timișoara in the inter-war period.

For this we consulted some documents belongs to the Social Institute of Banat-Crișana's archives. It's about two reports signed by head's doctors of Timișoara- Leonte Munteanu and Emil Botiș, member of the Institute. Those two reports were mean for the Peace Conference, by the end of the war. Both emphasise the efficiency of Romanian's system restored in Banat after 1918. Intense work to ensure the conditions of a good health for population has been structured on the sanitary organisations (institutions, medical personnel, and equipment). The diagrams from Annexe indicate statistically the difference between the period before and after 1918 at the main important issues.

Tabel 1. Numărul populației în județele Arad, Caraș-Severin și Timiș-Torontal în anul 1942

	Județul				Municipiul		În Inspectoratul General Sanitar
	Arad	Caraș	Severin	Timiș	Arad	Timișoara	
Români	249.834	142.424	197.492	169.044	33.005	36.254	828.053
Germani	47.034	27.173	19.679	150.520	7.526	28.128	280.059
Unguri	49.488	3.502	14.401	46.961	30.358	28.380	173.090
Slavi	1.915	2.716	5.689	35.512	2.128	2.415	50.375
Evrei	1.802	593	2.705	1.462	8.781	12.730	28.073
Alte neamuri	12.085	22.124	4.113	7.334	3.260	2.630	51.546
Total	362.158	198.532	244.079	410.833	85.058	110.563	1.411.196

Sursa: L. Munteanu, *Stările sanitare în Timișoara înainte și după unire.*

Tabel 2. Boli epidemice în orașul Timișoara (1912-1915) (1939-1942)

Anii	Îmbolnăviți în total 4 ani	Media anuală de îmbolnăviți	Morți în total 4 ani	Media anuală de morți	Morbiditate la mia de locuitori	Mortalitate la mia de locuitori
Boli epidemice						
1912-1915	4903	1226	356	89	1702	123.6
72 000						
1939-1942	1128	282	59	14.7	256	13.3
110 000						
Febra tifoidă						
1912-1915	589	147	70	17.5	204	24.3
1939-1942	84	21	7	1.75	19	1.6
Difterie						
1912-1915	693	173	83	20.75	240	28.8
1939-1942	76	19	13	3.25	17.2	2.95
Scarlatină						
1912-1915	1015	254	124	31.0	352.7	43.0
1939-1942	331	83	9	2.25	75.0	2.0

Sursa: L. Munteanu, *Stările sanitare în Timișoara înainte și după unire.*

Tabel 3. Boli epidemice în Timișoara (1912-1940)

Boli epidemice	Intervalul de timp	‰
Febra tifoidă	1912-1913	7,90
	1937-1940	1,21
Difterie	1912-1913	9,30
	1937-1940	0,63
Scarlatină	1912-1913	24,53
	1937-1940	4,33

EPISCOPUL ANDREI MAGIER, CONTINUATOR AL PROIECTULUI DE ÎNFIINȚARE A UNEI UNIVERSITĂȚI ÎN ARAD

CORNEL CLEPEA

Între ierarhii de seamă ai Aradului se numără și episcopul Andrei Magier, teolog – cărturar, susținător al învățământului și ridicării din punct de vedere cultural a municipiului nostru. În anul 1923 a fost unul din ctitorii Academiei teologice din Oradea, dar odată ajuns episcop la Arad, dorința lui a fost să ridice Academia teologică de aici la rang de facultate în cadrul unei universități care să se înființeze în aceste părți de vest ale țării unde, de fapt, existau și condițiile materiale pentru realizarea acestui deziderat. În acest fel, devine un continuator al năzuințelor atâtor generații de intelectuali arădeni care au dorit realizarea acestui proiect.

1 Scurtă privire istorică asupra ideii de universitate în Arad

În anul 1812, s-au deschis cursurile unei “preparandii” sau școli pedagogice în limba română la Arad pentru pregătirea viitorilor dascăli ai generațiilor de tineri din Banat, Crișana, Sătmăr, Maramureș și Ardeal. La zece ani s-a înființat și o școală de teologie la care, în 1825, cursurile în limba română s-au ridicat la trei ani de studii, devenind astfel cea mai veche școală superioară de teologie greco-ortodoxă din România. Cum între ideile pentru care militaseră revoluționarii de la 1848 se număra și înființarea unei instituții de învățământ superior, în cadrul sinodului eparhial ardelean, din anul 1850, deputații arădeni au solicitat înființarea unei școli medii și superioare pentru tinerii români. Sinodalii pun astfel în discuție și problema școlilor populare românești, subliniind importanța lor, manifestând totodată și un interes special pentru ridicarea nivelului unora dintre ele și a înființării altora.

Odată cu semnarea *Statului organic* la data de 8 mai 1869 de către împăratul Francisc Iosif I, s-a împlinit năzuința multor înaintași de a avea o Biserică națională cu o organizare autonomă. În urma aplicării statutului organic, școlile naționale române devin școli confesionale sub grija și jurisdicția Bisericii. În acest scop, apar și numeroase inițiative pentru organizarea și dezvoltarea învățământului de toate gradele, în conformitate cu necesitățile care au urmat acestor schimbări pe plan social. În anul 1870, Congresul național-bisericesc votează “Regulamentul pentru organizarea învățământului din mitropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania”.

În cadrul acestor schimbări, sinodul și consistoriul din Arad fixează drept obiectiv principal organizarea și ridicarea institutelor centrale diecezane la un nivel superior. În acest scop, deputatul Ioan Popovici Desseanu, în cadrul

ședinței a zecea a sinodului eparhial arădean din data de 11 mai 1870 făcea următoarea propunere:

“Fiind o necesitate urgentă și principală, ridicarea unui institut general de învățământ mai înalt pentru eparhie, propun a decide în principiu, fundarea și ridicarea unui astfel de institut, sub titlul de *Școala mare eparhială arădeană*, care institut avea să cuprindă în sine: gimanziul inferior și superior, preparandia și teologia, facultățile academice de drepturi și filosofia, precum și școlile reale și politehnice. Cu elaborarea statutelor și a planului detaliat privind pregătirea întreprinderii fundamentale să se însărcineze Consistoriul eparhial, respectiv senatul școlar și epitropesc, având îndatorirea de a dispune convocarea unei anchete de experți care să dea raport sinodului în anul viitor”¹.

Această propunere a început să suscite un interes deosebit din partea episcopului eparhiot Procopie Ivașcoviici (1853-1873), care într-o scrisoare redactată la 9 iulie în același an, îi cere deputatului care a propus înființarea acestei “Școli”, să redacteze un proiect inițial, în care să fie expuse pe larg “modurile posibile și corespunzătoare scopului propus, atât cu privire la aspectele de organizare, cât și la cele materiale, ale Institutului care se va înființa”².

În vederea realizării acestui plan, în ședința din anul următor, în fața sinodului, comisia ce s-a format, analizând proiectul, a afirmat faptul că l-a găsit salutar și a încredințat senatul școlar cu realizarea lui. În ceea ce privește constituirea fondului din care să se întrețină această nouă instituție, comisia de analiză a fost de părere a trece proiectul celei financiare spre a-și exprima opinia. Tot în acest cadru, s-a stabilit și sumele necesare înființării acestei “Școli”³. În anul următor, la rândul ei, comisia financiară propunea în fața sinodului eparhial înființarea acestui “Institut de învățământ național român în Arad”, afirmând că existau posibilitățile materiale în vederea realizării acestui proiect nobil⁴. Toate aceste eforturi nu s-au concretizat în practică. Alte necesități au intervenit, care au dus la amânarea materializării proiectului.

2 Episcopul Andrei Magier (1936-1960), continuator al proiectului de înființare al unei Universități în Arad.

Chiar dacă materializarea proiectului nu s-a realizat, aceasta nu înseamnă că ideea înființării unei universități în Arad a murit. Din contră, a fost mereu prezentă în inima intelectualilor și în mod special a episcopului Andrei Magier. Intelectual cu o bogată viață lăuntrică și poliglot, Andrei Magier încă de la începutul activității sale la Arad a manifestat o preocupare deosebită în crearea condițiilor optime pentru ridicarea nivelului de pregătire intelectuală a tinerilor din ținutul Aradului. Fondator deja a unei Academii de teologie, dorea ca în Arad, unde se afla cea mai veche școală superioară de teologie, să se înființeze o universitate în care Teologia să devină o facultate

alături de altele, așa de necesare acestui scop. În vederea realizării acestui proiect, episcopul a demonstrat faptul că Aradul, oraș modern, dispunea de edificii, biblioteci, tipografii, care vor putea asigura întru totul baza materială a viitoarei universități. De asemenea, poziția geografică devine un argument serios în favoarea realizării mărețului proiect. “Universitatea română a Ardealului plasată la Arad, ar fi și un focar și pentru studenții români din Ungaria și Jugoslavia”⁵.

În anul 1940, odată cu ocuparea Aradului de Nord, episcopul arădean a făcut un demers organelor statului, în vederea aducerii “întregii universități din Cluj în orașul Arad”⁶. Motivele invocate, sunt în număr cinci. Primul viza faptul că Aradul este “centrul unui județ puternic românesc” constituind și în trecut “postul de comandă în luptele naționale din Ardeal și cu cele mai vechi tradiții culturale”. Al doilea argument, de fapt cel mai puternic, reprezintă faptul că Aradul “are edificiile necesare pentru plasarea tuturor facultăților universității”. În continuare, episcopul subliniază faptul că în Arad sunt “astăzi 700 de locuințe (cu câte 2-4 camere) libere pentru plasarea corpului didactic și a studenților. Este un oraș modern cu tot confortul și cu o viață ieftină”. Ultimele două argumente, au în vedere avantajele poziției geografice a orașului, acesta putând deveni un focar de cultură și pentru românii din localitățile aflate în Ungaria și Jugoslavia.

Tot în acest context, putem sublinia și propunerea profesorului de teologie Vintilă Popescu, făcută consiliului profesoral al Academiei teologice arădene, în data de 22 noiembrie 1944, aceia de a ruga pe “Părintele Episcop Andrei să facă demersurile necesare ca Facultatea de Teologie din Cernăuți, a cărei mutare s-a proiectat la Timișoara, să fie mutată la Arad”⁷. Consiliul profesoral acceptă propunerea, iar rectorul Nicolae Popovici o înaintează episcopului spre analiză.

Chiar dacă nici aceste dorințe nu au fost materializate, totuși speranțele ca Aradul să devină un oraș universitar, nu s-au stins. Problema a fost reluată, de data aceasta cu o intensitate mai mare, cu ocazia promulgării legii nr. 660, în care prin art. 1 decretează înființarea “Universității de Vest cu sediul la Timișoara, având următoarele Facultăți: Drept, Litere și Filosofie, Științe, Medicină umană, Medicină veterinară, Farmacie și Teologie”⁸. Pentru Facultatea de Teologie, erau desemnați următorii profesori: Grigorie Pisculescu, Lazăr Iaconb, Vasile Loichită, Nicolae Popescu – Prahova, Nicolae Terchilă și Nicoale Neaga. Din Arad, era desemnat numai Gheorghe Ciuhandu, ca reprezentant al Eforiei Universității.

Această lege a trezit însă multe nemulțumiri. Episcopul Andrei Magier s-a împotrivit cu fermitate pe motivul că Aradul în acest mod va rămâne în umbră dacă Timișoara acaparează toate facultățile. Episcopul din Oradea, Nicolae Popovici voia revenirea acasă a Academiei teologice care era refugiată la Timișoara și nu transformarea ei într-o facultate cu sediul în orașul de pe

Bega. Episcopul de Timișoara, Vasile Lăzărescu a afirmat faptul că nu a cerut o facultate de teologie în Timișoara. Mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan s-a opus vehement înființării unei facultăți de teologie la Timișoara. În scrisorile trimise episcopului Andrei Magier, mitropolitul din Sibiu cere acestuia să respecte “principiile saguniene ale autonomiei bisericești”, manifestându-și totodată dezacordul în privința înființării unei facultăți de teologie “asupra căreia Biserica să nu aibă exclusivitate jurisdicție care I se cuvine”⁹. Același punct de vedere este exprimat de același mitropolit și ministrului educației naționale, Ștefan Voitec, într-un memoriu în legătură cu înființarea noii facultăți de teologie în cadrul universității de Vest. Aici el afirmă faptul că în virtutea “autonomiei Bisericii și prin urmare al dreptului de a-și crește ea însăși preoții, instituțiile de pregătire trebuie să stea sub jurisdicția ei exclusivă... care, precum în trecut așa și în viitor, îi va crește potrivit celor mai autentice necesități și interese ale neamului românesc”¹⁰. Fără a ieși din cadrul tradiției bisericești, episcopul Andrei avea cu totul alte vederi. El dorea ridicarea învățământului teologic la nivelul celorlalte instituții de învățământ superior, acceptând intrarea lui în cadrul universității. Nu putea însă concepe ca Aradul, străvechi centru de cultură la poarta de vest a țării să fie lăsat în umbră, cu toate că beneficiază de avantajele materiale înființării unei universități. În acest sens, scrie mitropolitului Nicolae Bălan faptul că “dacă este vorba de o facultate teologică la Universitatea de Vest, aceia nu poate fi decât cu sediul la Arad”¹¹. Problema centrală pentru episcopul Aradului era aceia a salvării orașului de pe Mureș de conul de umbră în care se vedea predestinat. Ne-a rămas o bogată corespondență dintre episcop și mai marii timpului din care reiese dorința acestuia ca orașul Arad să devină un centru universitar pentru că merită acest lucru. Cel puțin trei din cele șapte facultăți proiectate pentru Universitatea de vest să fie găzduite în Arad. Astfel, scrie regelui Mihai pentru a interveni în favoarea Aradului motivând faptul că este legat de aceste ținuturi întrucât are la Săvârșin o proprietate iar dorința arădenilor de a avea în Arad măcar trei facultăți poate fi realizată¹². Consecutiv, trimite o scrisoare și ministrului educației naționale, Ștefan Voitec, în care cere ridicarea Academiei teologice din Arad la nivel de facultate. “Aradul – afirmă episcopul Andrei – este un centru bisericesc mai vechi decât Timișoara. Aici există o episcopie cu reședința permanentă în Arad din anul 1705... dacă se cere undeva facultate de teologie la vestul țării, apoi atunci desigur că locul cel mai indiat este Aradul, care are și condiții și un local mai potrivit pentru acest scop”¹³.

Lupta episcopului arădean pentru continuarea învățământului teologic în Arad și a ridicării lui la nivel de facultate s-a înscris într-un context mai larg, și anume acela a ridicării Aradului pe plan cultural prin constituirea acestuia într-un centru universitar. El cere repartizarea pentru Arad a facultăților de Drept, Litere și Filosofie. În acest scop, scrie și președintelui

consiliului de miniștri, Nicolae Rădescu, precizând faptul că dacă Aradul nu ar primi nici măcar cele trei facultăți atunci “s-ar năruî temelia morală a universității de vest”. Alte scrisori expediază lui Petru Groza, Sabin Manuilă, subsecretar de stat, născut la Sâmbăteni pentru a cere să apere interesul acestui ținut. De asemenea, scrie și lui Ion Stircea – Mocsonyi să susțină dezideratul arădenilor¹⁴.

Toate aceste demersuri au fost făcute la puțin timp după publicarea legii 660. Dar au rămas fără nici un rezultat, deși Petru Groza scrie episcopului din Arad că “se vor căuta soluții satisfăcătoare pentru toți”¹⁵. Învățământul teologic universitar se găsea într-o fază de reorganizare. Întrucât viitorul Academiiilor de teologie devenea problematică, episcopul Andrei Magier a redactat la 31 iulie 1945 un “Acord” care urma să fie semnat de către episcopii din Arad, Oradea și Caransebeș, prin care să se consimtă contopirea Academiiilor teologice aflate în aceste orașe în una singură cu sediul la Arad¹⁶. Aici se spune: “Noi, subsemnații Episcopi din Arad, Caransebeș și Oradea, în Eparhiile cărora se află azi câte o Academie de teologie, luând cunoștință de principiile călăuzitoare, după care Biserica și Statul intenționează să reglementeze și unifice organizarea învățământului teologic pe țară, am căzut astăzi de acord asupra următoarelor: I – Spre a ajuta acțiunea de mai sus, consimțim ca cele 3 Academii teologice de azi: 1. Cea din Arad, înființată în anul 1822; 2. Cea din Caransebeș, înființată în 1859, și 3. Cea din Oradea, înființată în 1923, cu începerea anului școlar 1945/46 să se contopească în una singură cu sediul la Arad. II – Academia teologică astfel contopită, cu sediul la Arad, care va deservi trebuințele pentru educația clerului din eparhiile Caransebeș, Timișoara, Arad și Oradea – toate aflătoare de-a lungul frontierei de Vest a Țării – să fie ridicate la rangul similar cu cea de azi de la Sibiu...”¹⁷. Dar nici această inițiativă nu s-a materializat, fiecare ierarh dorind menținerea propriei școli de teologie.

Datorită noilor evenimente optica s-a schimbat. Astfel, amintim sinodul mitropolitan ținut la Arad în ziua de 12 august 1948, la care mitropolitul Vasile Lăzărescu, episcopul Andrei Magier și episcopul din Caransebeș, Veniamin Nistor, bazându-se de art. 44 și 48 din “Legea cultelor”, au hotărât de comun acord să mențină, pentru creșterea personalului bisericesc din cuprinsul Mitropoliei Banatului, Institutul de Teologie din Arad. Aici, concentrându-se studenții de la cele trei Academii de Teologie desființate, Timișoara, Oradea și Caransebeș¹⁸.

Cu toate că s-a împotrivit energic oricărei intenții de închidere a școlii de teologie din Arad, acest lucru s-a produs în urma promulgării decretului nr. 177 “privind regimul general al cultelor religioase” publicat în “Monitorul Oficial” nr. 178 din 4 august 1948. La art. 49 se afirmă: “Cultul ortodox va putea avea pentru pregătirea clerului două institute teologice de grad universitar”. Acestea două institute vor fi însă la București și Sibiu. Academia

din Arad va fi închisă, iar localul preluat de Ministerul Învățământului. Un act prin care pentru câteva decenii în Arad nu va funcționa nici o școală de teologie și nu se va înființa nici o universitate.

Concluzii:

Problema unei Universități de Vest a fost abordată încă din anul 1870, când în cadrul ședinței Sinodului eparhial din 11 mai s-a pus în discuție “ridicarea unui institut general de învățământ mai înalt” denumit pe atunci “Școala mare eparhială arădeană”, constând din 4 Facultăți: Teologia, Dreptul, Filosofia și Politehnica. Ctitor – colaborator în 1923, alături de Roman Ciorogariu, al Academiei teologice din Oradea, episcopul Andrei dorea ca cea mai veche școală superioară ortodoxă, Academia din Arad, să fie ridicată la rang de Facultate, și alături de alte trei Facultăți: Drept, Litere și Filosofie, să facă parte dintr-o Universitate cu sediul în municipiul de pe Mureș.

NOTE

¹ Arhiva Episcopiei Aradului (AEA), Protocolul ședințelor sinodului eparhial al diecezei aradului pe anul 1870, fila 5.

² AEA, Protocolul ședințelor sinodului eparhial al diecezei aradului pe anul 1870, fila 16.

³ AEA, Hotărârea sinodului eparhial nr. 83/1871.

⁴ AEA, Hotărârea sinodului eparhial nr. 189/1873.

⁵ AEA, grupa II, Dosar 1/1945, fila 1.

⁶ AEA, grupa II, Dosar 1/1945, fila 2.

⁷ AEA, grupa II, Dosar 291/1944, fila 1.

⁸ “Monitorul Oficial” nr. 302 din 31 decembrie 1944, pag. 8.462.

⁹ Scrisoarea cu nr. 43 din data de 21 II 1945, în AEA, grupa II, dos. 1/1945.

¹⁰ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 34.

¹¹ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 37.

¹² AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 51.

¹³ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 46.

¹⁴ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 48, 50, 52.

¹⁵ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 53.

¹⁶ AEA, grupa II, dos. 1/1945, fila 4.

¹⁷ AEA, grupa II, dos. 169/1945, fila 1.

¹⁸ Act nr. 2.787 din 13 VIII 1948 din dosarul nr. 42, grupa II/1948. Menționăm că lipsește acest act din dosar. Informația se găsește în registrul de intrări – ieșiri din Episcopia Aradului.

**BISCHOF ANDREI MAGIER, FORTSETZER DES PROJEKTES DER
GRÜNDUNG EINER UNIVERSITÄT IN ARAD
(Zusammenfassung)**

Die Gründung einer Universität in Arad wurde schon 1870 erwogen, als Ioan Popovici Desseanu, innerhalb der Eparchialsynode, die Gründung der Grossen Arader Eparchialschule vorschlug. Obwohl der Plan Interesse erregte, wurde er in den folgenden Jahren, eher aus finanziellen Gründen, verworfen.

Nach seiner Ernennung zum Bischof der Eparchie Arad, griff Andrei Magier – ein geschätzter Theologe und Gelehrter, Gründer der Theologischen Akademie aus Oradea (1923) – die universitäre Idee wieder auf. Nach der Besetzung Nordsiebenbürgens durch die horthystischen Truppen (1940), schlug Magier vor die Universität aus Cluj (Klausenbrug) nach Arad zu versetzen, diese wurde jedoch nach Sibiu (Hermannstadt) umgesiedelt. Weiterhin, setzte er sich ein für die Erhebung der Theologischen Akademie aus Arad zum Rang einer Hochschule neben welcher weitere drei Hochschulen (Jura, Philologie, Philosophie) gegründet werden sollten um somit eine Universität zu bilden. Als die Westuniversität, 1944, in Temeswar organisiert wurde, versuchte Magier die Zentralbehörden zu überzeugen wenigstens für Theologiehochschule Arad als Sitz zu bestimmen. Seine Anstrengungen blieben jedoch erfolglos. Selbst sein Versuch die Theologischen Akademien aus Arad, Oradea und Caransebeș in einer einzigen Hochschule mit dem Sitz in Arad zu vereinigen, scheiterte an der Eigensinnigkeit der Leiter der genannten Institutionen. Als das kommunistische Regime, 1948, alle Theologischen Akademien abschaffte und an Stelle dieser bloss zwei theologische Hochschulen – in Bukarest und Sibiu – organisierte, war Magiers Bestrebungen ein Ende gesetzt.

Sedintia X.

ținută în 29 Aprilie 1870.
"Mare"

Presidiulul
ordinariu

notariu:
Ioane Groza

III.

Prot. colulu sedintiei pre-
cedente

Se autentica.

III.

Ioane Popoviciu Desseanu
fa următoarea propunere: fiindcă
necesitate urgentă, și neîncunjură.
Pila redicarea unui institutu ge-
neral de învățământu mai în-
naltu pentru eparchia întreaga
propunem se se decida în principiu
fundarea și radicarea unui astu-
felu de institutu sub titlu de
Școala mare Eparchială Arada-
na care institutu ar ave de cuprin-
de în sine: gimnasiulu inferioru
și superioru, - Preparandia și Theo-
logia, facultatile academice de
drepturi și filosofie, precum și
școlile reale, și politechinice. -

La elaborarea statutelor și a
planului de tăiatu - pregătirea în-
deprinderii fundationale sa se în-
sercineze Consistoriulu eparchialu
respectiv senatele școlare și epi-
tropescu cu îndrumare de a con-
voca la consultare una ancheta
de experți, și de oda raportu la
sinodulu din anulul viitoru.

Se primesce și se esteada
Consistoriulu. -

III.

Invetiatorii din Comita-
tul Aradului recurgu pentru
înființarea unei reuniuni înve-

Onorate Domnule !

La propunerea făcută din partea Onoratei Domniei Tale, - în privința înființării unui Institut de învățământ mai înalt pentru întreaga eparchie, - sinodului eparchial prin decizia sa din 29. Aprilie a. c. H. III se spre orientare și alături / în estradu - au însărcinat consistoriul, respective senatele școlare și episcopesc, ca se convoce spre acest scop la consultare o anchetă de bărbați experți, - și despre rezultate a face raportul viitorului sinod eparchial. -

Luându-se cestiunea aceasta la dezbătere în ședința consistorială de astăzi sa arătat trebuința : să înainte de a se convoca anchetă dispusă Onorata Domnia Ta ca propunătorii să fi poftiți a combina un proiect prealabil în care se expună mai respectu motivele posibile și corespunzătoare scopului îndegătat, atatu cu privire la necesitățile de organizare atât și la cele materiale, ale institutului înființându, care proiectu Onorata Domnia Ta nu vei amena atât mai curundu a 'lu prezenta consistoriului'.

Stradu, 9 Iuliu 1890.

Proșpin Iacobovicu
Episcopul Stradului

Onorabilului Domnu asesoru consistorialu Ioane Popoviciu Deșcanu.

ACTIVITATEA SOCIETĂȚII “CULTUL EROILOR” ÎN ARAD ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

CORNEL CLEPEA

Publicată la data de 2 iunie 1927 în “Monitorul Oficial” nr. 119, “Legea asupra mormintelor de război din România”, cuprinde 33 de articole grupate în 7 capitole. La articolul 1 se face cunoscut faptul că “mormintele ostașilor – fără nici o deosebire de religie sau origine etnică – căzuți în timpul războiului, situate pe tritoriul român, sunt puse sub ocrotirea legii da față”, iar prin articolul 24 se încredințează societății “Mormintele eroilor căzuți în război”, care se va numi începând cu această dată “Cultul Eroilor”, misiunea de aducere la îndeplinire a prevederilor acestei legi, menținându-I-se și pe viitor calitatea de persoană juridică, calitate ce l-a fost acordată prin decretul – lege nr. 4.106 din 1919. Statutele, în care se precizează scopul, organizarea, funcționarea și administrarea societății, au fost întărite legal prin decretul – lege nr. 4.106 din 1923 însă ulterior au fost modificate prin decretele nr. 5.833 din 1923, nr. 2.691 din 1925 precum și prin legea amintită mai sus. În statutul societății “Cultul Eroilor”, modificat în urma legii din 1927, se specifică la articolul 3 faptul că “societatea este organizată pe baza descentralizării, fiecare comitet putând lucra independent în limita atribuțiunilor sale, fixte prin statutul de față”¹, motiv pentru care putem vorbi despre “Societatea “Cultul Eroilor” din Arad”, fără a trece însă cu vederea preocuparea din partea preoților militari încă din timpul războiului pentru îngrijirea și înfrumusețarea mormintelor luptătorilor români.

1 Preoți din Eparhia Aradului participanți la Primul Război Mondial

Din Eparhia Aradului au fost mobilizați în timpul Primului Război Mondial un număr de zece preoți. Aceștia, în urma ordinului Ministerului Apărării Naționale nr. 9.963 din 11 iunie 1936 și înregistrat la Episcopia din Arad cu nr. 4.645 din 15 iunie 1936, au prezentat în scris activitatea desfășurată pe timpul mobilizării, unii oferind și diferite obiecte personale reprezentative folosite în război, în vederea creării unei secțiuni la Muzeul Militar, care să reflecte aportul adus de preoți la întregirea neamului.

Între aceștia, amintim pe preotul Dumitru Popa de la parohia din Sfânta Ana, protopopiatul Șiria. Acesta relatează faptul că în anul 1916, când era preot în Comlăuș a fost concentrat telegrafic la comandamentul Militar din Timișoara, încorporat și trimis la Regimentul 33 Infanterie din Arad. La 1 mai 1916 Ministerul de Război din Viena l-a detașat la Comandamentul Guvernamental din Serbia cu sediul la Belgrad, ca preot militar – inspector peste toată Serbia, având obligația de a inspecta și servi la toate regimentele

unde erau soldați români. Datorită condițiilor vitrege s-a îmbolnăvit de malarie și a fost retrimis la 1 martie 1918 la Regimentul 33 din Arad și lăsat acasă. Dar greutățile nu au fost depășite. După cum el însuși mărturisește: “în anul 1919 am fost înrolat benevol la gărzile naționale și împărțit ca preot confesor al secției Șiria. Am luat parte la Adunarea din 1 Decembrie la Alba Iulia, pentru ce am suferit mult sub dușmani scăpând ca prin minune, ras la barbă și în haine civile ale notarului, ascuns prin grădini de credincioși”².

Un alt preot care merită atenție este Liviu Biro din Gruni, protopopiatul Belint. Acesta a fost mobilizat la data de 28 februarie 1915 și eliberat la 6 noiembrie 1918. La început și-a desfășurat activitatea pe frontul sârbesc din Bosnia, iar după intrarea Italiei în război pe frontul italian. Cu multă modestie afirmă faptul că “în urma relațiilor de prietenie cu cei în drept, am reușit să scap de la pedeapsa cu moartea pe mai mulți soldați români și un sârb pentru încercările de dezertare, apoi pe doi italieni din populația civilă a Italiei... precum și pe niște ofițeri români... învinuiți pe nedrept. În două cazuri nu am putut reuși să se evite aplicarea pedepsei cu moartea”³. Un alt preot care a fost alături de soldații români din cele 4 regimente ale Diviziei 28, care se găseau în primele linii luptând pentru o cauză străină, a fost Dimitrie Ganea din comuna Milova, jud. Arad. A luat parte la campania din anii 1916-1919, ca preot militar pe fronturile Rusiei și Italiei. Acest preot amintește un moment deosebit al activității sale desfășurate alături de soldați pe stâncile sterpe ale Alpilor, și anume cel petrecut în noaptea Sfintei Învieri a anului 1918 când un atac puternic a luat prin surprindere pe soldați, dar în urma acestuia nu s-au constatat nici o pierdere de vieți omenești. Împreună cu enoriașii săi reîntorși de pe fronturi, acest preot în toamna anului 1918 a înființat în comuna Milova “cea mai puternică și bine echipată Gardă Națională de pe Mureș. Această gardă așezată în centrul plasei Radna, în spatele armatei roșii de pe valea Mureșului, a servit totodată și ca post de veghe a armatei franceze plasată în orașul Lipova, lângă Mureș”⁴. Merită să fie amintit și numele preotului Cornel Leucuta din Șimand, care mobilizat fiind, a fost alături de soldații români desfășurând activitatea pe frontul italian, dar reîntors acasă va fi asasinat în primăvara anului 1919 de către “bandele” care se opuneau unității statului român⁵.

Au mai fost și alți preoți participanți la Primul Război Mondial. Astfel, din protopopiatul Belint amintim pe preoții militari Călnicean din Belint, preotul Romul Popovici din Hodoș și preotul Lucian Lungu din Drăgoiești. Din protopopiatul Timișoara au participat preoții Ioan Imbroane, Virgil Popovici și Pavel Ardelean toți din localitate. Preoții militari participanți la Primul Război Mondial din protopopiatul Birchiș sunt următorii: preotul Moise Bordaș și preotul Emil Grădinariu, ambii din Birchiș, iar din Buteni a participat preotul Iulius Bodea.

În Arad această societate a desfășurat o activitate care face onoare membrilor ei. Prin grija și din fondurile acestei societăți s-a renovat și transformat catedrala militară din Cetatea Aradului, fiind sfințită de către episcopul Grigorie Comșa la data de 6 decembrie 1928. De asemenea prin efortul membrilor acestei societăți, în semn de recunoștință pentru eroii căzuți la Hălmagiu pentru dezrobirea definitivă a Ardealului, s-a ridicat un grandios monument. De asemenea, societatea a depus eforturi pentru a însemna toate locurile unde s-au dat lupte prin monumente – troițe. Dintr-o prezentare a activității făcută în anul 1929 putem afla câteva din realizările societății din anul precedent. Astfel, aici, se precizează faptul că în decursul anului 1928 au fost exhumati doi soldați turci și un martir sârb, care au fost transportați cu mare cinste în Jugoslavia, ceea ce a ocazionat o recunoștință deosebită din partea autorităților jugoslave și o accentuare a legăturilor de prietenie cu minoritatea sârbă din Arad⁶. De asemenea, s-au ridicat monumente închinare eroilor în mai multe comune din județul Arad și s-a lucrat la refacerea registrelor eroilor înhumați în cimitirul din Micălaca și la completarea acestora pe bază de date reale. Astfel, datorită efortului atașatului militar român de pe lângă Legația română din Viena, a fost posibilă realizarea și finalizarea întocmirii registrelor cu toți eroii aflați în cimitirele de pe teritoriul orașului Arad, registre cu date extrase din arhiva din Viena a fostei armate austro – ungare. Aceste date complete au fost aduse în țară de către Comandantul Diviziei I Cavalerie, președintele societății. În acest fel s-au alcătuit două registre, scrise de mână, în care sunt menționate numele eroilor din Arad din timpul Primului Război Mondial. Aceste registre au următoarele rubrici: corpul sau serviciul (din ce corp militar făcea parte respectivul erou), locul și data decesului, compania, gradul militar, numele decedatului, locul nașterii, vârsta, sexul, starea civilă, locul și data înmormântării, numele preotului care a oficiat funerariile, iar ultima rubrică este rezervată observațiilor. Un registru conține un număr de 416 pagini care cuprinde date despre eroii înhumați în cimitirul militar din Micălaca Nouă. Registru poartă ștampila Biroului de informații militare a dispăruților în Război din Viena și semnătura Șefului de Birou cl. A I-a, și a fost alcătuit pe baza datelor aflate în statistica austriacă din Viena, purtând data de 8 februarie 1929. Un alt registru cuprinde un număr de 483 de pagini purtând aceeași semnătură și sunt înscrise numele și date despre eroii înhumați tot pe teritoriul Aradului. Trebuie menționat și un alt fapt interesant: pe adresa Societății “Cultul Eroilor” din Arad s-a primit o listă cu date despre un număr de 11 eroi români căzuți în luptele de pe Tisa, înhumați în cimitirul nou din Békés – Gyula, Ungaria. Între alte activități ale Societății “Cultul Eroilor” amintim și organizarea manifestărilor legate de sărbătoarea “Zilei Eroilor”. În legătură cu această sărbătoare este specificat

faptul că în această zi sunt sărbătoriți toți eroii neamului românesc din vremuri străbune și până în timpul nostru, precum și toți Eroii căzuți pe teritoriul statului nostru, fără deosebire de naționalitate sau confesiune. La această sărbătoare au fost invitați în fiecare an să participe toți locuitorii Aradului fără deosebire de naționalitate sau confesiune. Se organizau procesiuni la cimitirele din Arad și la monumentele închinat eroilor din Arad unde se oficiau servicii religioase de către deservenții cultelor religioase din localitate. O procesiune se organiza la Monumentul Eroilor din Cetate cu un serviciu divin oficiat de către preoții ortodocși; la cimitirul "Pomenirea" din Arad se oficia un serviciu religios de către preoții greco – catolici; la cimitirul "Eternitatea" serviciul religios era oficiat de către preoții romano – catolici; de asemenea se organiza o procesiune la cimiturul evreesc și un serviciu divin în sinagogă. Menționăm de asemenea și faptul că tot în cadrul Societății s-a luat în discuție și problema ridicării unui Monument al Unirii în Arad.

Concluzii:

În Arad Societatea "Cultul Eroilor", cu toate greutățile apărute a desfășurat o activitate bogată. Astfel, putem sublinia că acțiunile membrilor societății de a omagia pe toți aceia care și-au vărsat sângele pentru unitate națională au fost încununate de succes și că însăși această societate s-a pus în slujba idealului de unitate națională pe care și l-au propus să-l atingă prin aceste acțiuni. În acel moment era nevoie de această unitate, motiv pentru care și această societate, alături de alte societăți, și-a propus să-l atingă.

NOTE

¹ "Statutul Societății "Cultul Eroilor", București 1928, p. 22.

² Arhiva Episcopiei Aradului (AEA), dosar nr. 333, grupa III, din 1936, fila 5.

³ AEA, dosar nr. 333, grupa III, din 1936, fila 10.

⁴ AEA, dosar nr. 333, grupa III, din 1936, fila 20.

⁵ AEA, dosar nr. 333, grupa III, din 1936, fila 27.

⁶ AEA, dosar "Societatea "Cultul Eroilor", fila 35.

DIE TÄTIGKEIT DES VEREINS "CULTUL EROILOR" ("KULT DER HELDEN") IN ARAD IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT (Zusammenfassung)

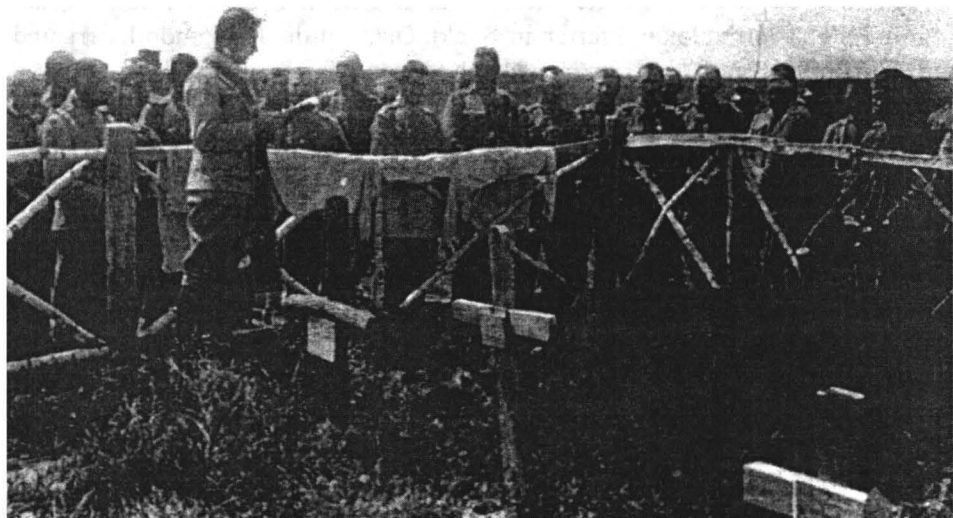
Am 2. Juni 1927 wurde das Gesetz des Regimes der Kriegsgräber aus Rumänien erlassen wodurch alle Gräber der auf dem Territorium Rumäniens gefallenen Soldaten unter gesetzlichen Schutz genommen wurden. Die Pflege dieser Grabstätten wurde dem Verein "Cultul Eroilor" anvertraut.

1. Pfarrer aus der Eparchie Arad die am ersten Weltkrieg teilnahmen

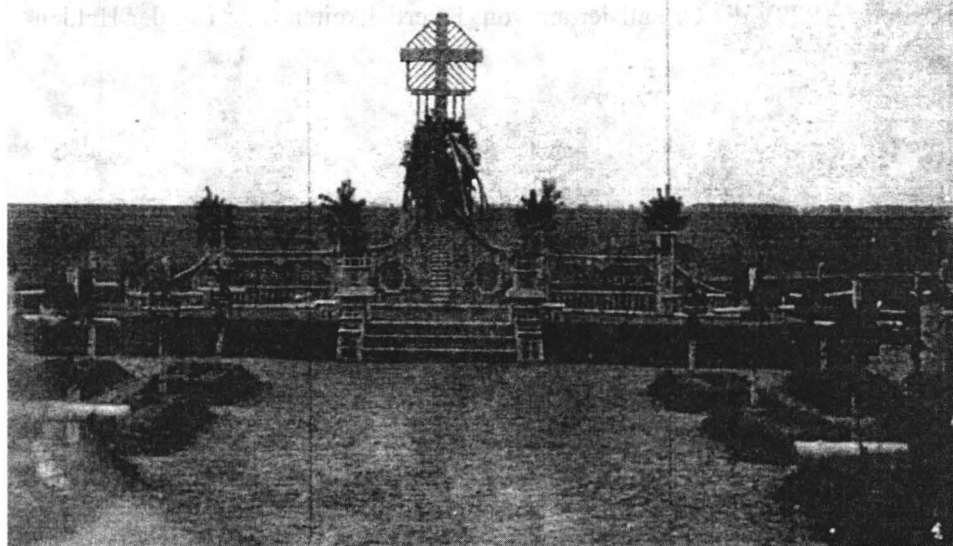
Aus der orthodoxen Eparchie Arad wurden 10 Pfarrer mobilisiert um als Militärpriester in den mit Rumänen besetzten Regimenten der Monarchie zu wirken. Die Schicksale einiger dieser Pfarrer zeichnen sich besonderes ab. Dumitru Popa, orthodoxer Pfarrer in Sanktanna, wurde 1916 mobilisiert und zum Generalinspektor der rumänisch-orthodoxen Pfarrer aus Serbien ernannt. Nachdem er, 1918, erkrankte wurde er nach Hause geschickt wo er an der Vorbereitung der Grossen Nationalversammlung von Alba Iulia (1. XII. 1918) und an dieser selbst teilnahm. Liviu Biro, Pfarrer in Gruni (Gem. Belintz) war zwischen 1915 und 1918 mobilisiert. Auf der bosnischen und italienischen Front gelang es ihm für rumänische Soldaten und italienische Zivilisten die Verschreibung der Todesstrafe zu erreichen. Dimitrie Ganea aus Milova wirkte zwischen 1916 und 1918 als Militärpriester auf den Fronten aus Russland und Italien. Nach seiner Rückkehr in den Heimort, organisierte er dort eine starke rumänsche Nationalgarde im November 1918. Cornel Leucuța, aus Șimand, hat auf der italienischen Front gedient. Nach seiner Heimkehr, 1918, wurde er von den vereinigungswidrigen Banden ermordet. Andere Pfarrer, über deren Schicksal wir weniger Kenntnis haben, wurden aus dem Umkreis von Belintz, Temeswar, Birchiș und Buteni mobilisiert.

2. Die Tätigkeit des Vereins "Cultul Eroilor" im Kreis Arad

Die wichtigsten Resultate der Tätigkeit des Vereines sind: die Finanzierung und Überwachung der Renovierung der Militärkirche aus der Arader Festung (am 6. Dezember 1928 geheiligt); die Errichtung von Denkmälern auf den Schlachfeldern; die Repatriierung der Gebeine serbischer und türkischer Soldaten; die Ausfüllung der Register bezüglich aller Kriegshelden die in den Friedhöfen aus Arad beigesetzt wurden (die Daten wurden aus erhalten – 1929); die Organisierung von Feierlichkeiten am "Tag der Helden".

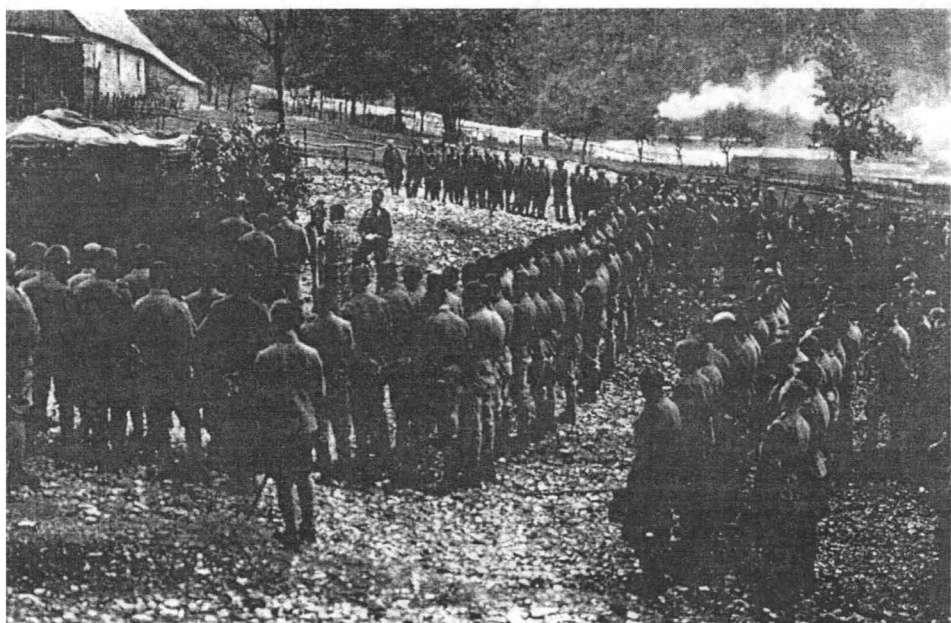
Volhinia 1916

Cimitir în Volhinia (1916), îngrijit de preotul militar Ganea

Sfânta liturghie pe frontul Isouzo (Iklija), 8/21 mai 1916

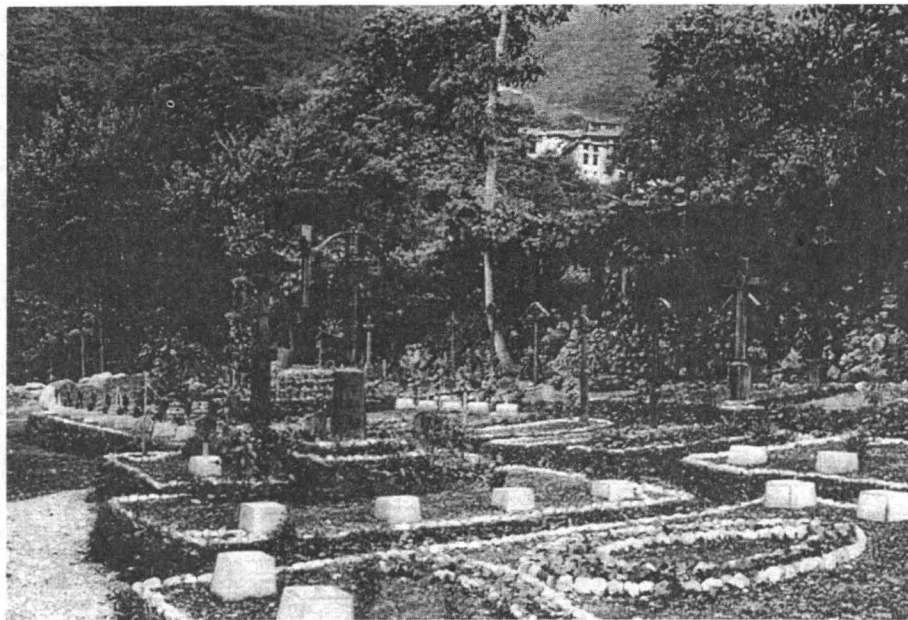
Sfânta liturghie ținută de preotul Liviu Biro (din comuna Goni, jud. Severin) la Küstenland - Austria, în vara anului 1915

Italia 1918

Morminte ale soldaților români la Campi, districtul Riva (lângă lacul Garda). Între acestea, patru sunt ale unor tineri din Lipova

Morminte ale soldaților români din Regimentul 29 Infanterie.
Campi districtul Riva, Tirolul de sud

Morminte ale soldaților din Batalionul 37 Infanterie. Nago,
districtul Riva, Tirolul de sud

Primele forme de publicitate s-au manifestat odată cu apariția schimbului – atunci când oamenii au început să-și anunțe, sub o formă sau alta produsele pe care doreau să le schimbe.

În perioada apropiată romanilor întâlnim primul tip de publicitate, prin care stăpânii hanurilor se străduiau să-și atragă clienții, amplasând deasupra ușii, la intrare, anunțuri precum: “cine va veni aici se va simți bine” sau “călătorule oprește-te și intră”¹.

Cuvântul publicitate își are originea în limba latină, în verbul publico – publicare, acesta însemnând aducerea la cunoștința publicului.

În Evul Mediu o formă de publicitate a fost aceea prin care crainicii strigau prin piețe hotărârile regelui, după care lăsau anunțul la vedere pentru a fi citit de către populație (chiar dacă majoritatea era analfabetă).

În perioada revoluției industriale publicitatea se bucura de o piață abstractă unde se întâlnea cererea și oferta, piață care fixa volumul tranzacțiilor. Publicitatea era în vremea aceea informativă și își găsea justificarea în surplusul de vânzări adus producătorului.

Inventarea tiparului în secolul al XV-lea și apariția primelor ziare în secolul al XVI-lea au facilitat apariția anunțurilor. Începând cu secolul al XVIII-lea ziarele profită tot mai mult de sprijinul publicității. Acum apar, însă afișele și revistele de modă, care dau un impuls puternic dezvoltării publicității.

La începutul secolului XIX s-au înființat și primele agenții de publicitate după care, publicitatea s-a dezvoltat enorm prin intermediul radioului, al cinematografului, iar mai târziu a televiziunii².

În perioada interbelică se face trecerea de la tipul publicității informaționale la cea tehnică de natură comunicațională. Acest nou tip de publicitate, nu se mai limitează la un efect imediat ci încearcă să stabilească o comunicare socială, o relație privilegiată între o firmă și un anumit public. Se inaugurează deci o publicitate de tipul relațiilor publice, un discurs pentru construirea unei personalități sociale a mărcii, a produsului sau a firmei.³

O schimbare radicală se produce după al doilea război mondial când, publicitatea nu mai este privită din perspectiva produsului, ci invers, produsul este privit prin ochii consumatorului.⁴

Încercând să definim ce este publicitatea, observăm că ea nu este altceva decât un tip de comunicare, una informativă cu scop comercial. Dacă analizăm conținutul publicității ne dăm seama că ea nu se întemeiază obligatoriu pe informație. Publicitatea joacă rolul de operator de vizibilitate, ea nu este neapărat corelată cu un eveniment.

Unii consideră că publicitatea ar fi “regina pseudoevenimentului”, ea preluând

obiectul, eliminându-i caracteristicile obiective și construindu-l ca model divers, spectacular⁵. Având în vedere acest lucru, ne punem fireasca întrebare, dacă publicitatea minte sau spune adevărul. Se pune această problemă deoarece în cele mai multe cazuri arta publicitară constă în inventarea de clișee care nu sunt nici adevărate, nici false.

În linii mari, am putea spune că publicitatea este o comunicare impersonală controlată și plătită de către un emițător clar identificat care, folosind medii masive de comunicare, urmărește să convingă și să modeleze comportamentul receptorilor mesajului față de un produs, o marcă sau chiar o instituție⁶.

Revenind la perioada interbelică, cea care ne interesează în cazul de față, și apropiindu-ne în spațiu de țara noastră, ne vom orienta atenția asupra publicității existente în ziarele arădene de limba română din acea perioadă.

Vom încerca să observăm cum a reușit publicitatea acelor vremuri să informeze, să convingă și să determine o acțiune – pentru că, în principiu, acestea sunt obiectivele generale ale publicității.

Pentru început ne vom opri asupra simbolurilor reclamelor studiate în presa arădeană interbelică. În general, în reclamele vremii se poate remarca două tipuri de simboluri, pe care le găsim foarte bine conturate și în ziarele arădene și anume simbolurile intenționale și cele interpretative.

Simbolurile intenționale sunt simple, se limitează la descrierea obiectului reclamei, atrage atenția asupra calității. Analizând marea majoritate a reclamelor din acea perioadă am constatat că principala calitate pe care se pune accentul era prețul mic al produsului. Reclama de tipul “150 lei – ghete americane înalte”⁷, publicată în anul 1921 în “Gazeta Aradului”, accentuează, concomitent, prețul mic al produsului dar și calitatea acestuia. La aceea vreme etichetarea produsului ca fiind american îi conferă acestuia calitate.

Folosind tot simboluri intenționale, reclamele surprind și un alt aspect și anume noutatea și unicitatea unor servicii.

În cotidianul “Știrea” din anul 1932 reclama unui salon cosmetic a fost formulată astfel: “Tereza Felter, reîntoarsă din voiaj din străinătate și-a redeschis salonul de cosmetică unde utilizează cele mai noi procedee și sisteme necunoscute și neaplicate în țară. Specialistă în masarea obrazului, stărpirea pistruilor, coșurilor precum și a zbârciturilor feței”⁸. Se evidențiază astfel o reclamă foarte simplă care se bazează doar pe enumerarea unor servicii care par, conform textului reclamei, că ar fi fost aproape necunoscute populației arădene la acea vreme.

Simbolurile interpretative, suscită sentimente, pun în scenă personaje aflate în diferite situații sau relații, personaje cu care consumatorul se putea identifica.

În ziarul “Tribună Nouă” din 1925 se remarcă multe reclame de acest gen. Pentru o exemplificare concludentă apelăm tot o reclamă a unui salon cosmetic:

“ – Doamnă! Unde vă coafați și vă faceți manichiura?

În Salonul MITU – cel mai modern și mai elegant salon de coafură și manichiură

Pentru ce?

Fiindcă acolo mă servește prompt, bine și curat.”⁹

Tot din această categorie, a simbolurilor interpretative, foarte mult mediatizate în anii ‘35 - ‘38 au fost reclamele Loteriei Naționale. Acestea aveau rolul de a determina reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale să se imagineze în postura personajelor promovate de reclamă. Prin dialoguri incitante erau evidențiați oameni fericiți care au avut șansa de a-și schimba viața datorită câștigului de la Loterie: femeia fericită care urma să plece în străinătate cu banii câștigați de soțul ei¹⁰; de asemenea săracul, care se îmbogățește peste noapte¹¹ dar și nefericitul zgârcit care refuză tocmai biletul câștigător¹².

Conform opiniei că “ceea ce este nu se discută, iar ce ni se arată este indubitabil”¹³ reclamele încep să utilizeze imaginile. Astfel prin manevrarea imaginilor puse în raport cu un text se pot obține toate efectele codurilor verbale. Într-o perioadă în care nu exista televizorul, reclama însemna a demonstra și a se impune vederii.

În presa arădeană de limba română pătrunderea imaginilor în cadrul reclamelor se face firav și numai acolo unde se observa că reclama are o finalitate așteptată, adică vinde produsul respectiv.

Primele imagini promovate în spațiile publicitare au fost cele grafice. Ele au fost utilizate în special înainte de 1918. În perioada în care Aradul, ca și Transilvania de altfel, se afla sub stăpânirea Austro – Ungariei, ziarul arădean “Românul” avea câte 10 pagini de reclamă de mari dimensiuni – absolut toate însoțite de imagini grafice. Aceste reclame erau, cu precădere, comandate de întreprinderi, ateliere, depozite sau magazine de pe teritoriul Ungariei.

În perioada interbelică imaginile grafice au fost în special pentru noutățile cinematografice. Aceste tipuri de reclame au folosit de cele mai multe ori stereotipuri ale masculinității și feminității.

În ceea ce privește relația imagine – text, unii autori, evidențiază 3 ipostaze importante: aluzia, contrapunctul și suspensia¹⁴. Să ne oprim puțin asupra celei din urmă, care este caracteristică în general presei arădene interbelice. Suspensia are rolul, ca prin text sau imagine, să creeze cititorului anumite așteptări; în urma textului el se așteaptă la o anumită imagine sau, în celălalt caz, este incitat de imagine să citească un anumit text. Să analizăm un caz concret din cotidianul “Știrea”¹⁵. Pornind de la imaginea unor femei frumoase, îmbrăcate în rochii extravagante cu paharul de șampanie în mână, cititorul este tentat să citească și textul. Această tehnică este foarte des întâlnită în reclame. Texte de genul “cea mai grandioasă înscenare muzicală a sezonului. Montare gigantică! Lux orbitant! Revistă fastuoasă! Muzică fermecătoare!

Acrobații diabolice!” vor determina vizionarea filmului – care era de fapt și scopul reclamei.

Analizând imaginile grafice observăm că femeile frumoase sunt promovate într-o proporție mai mare decât bărbații. Una din puținele imagini care evidențiază tipul bărbatului frumos și puternic aparține filmului “Haida Troika”. Această reclamă, apărută în 1938, deține și un text siropos care ar trebui să te îndeamne la visare sau mai bine zis la vizionare: “cântecul duios al nesfârșitelor stepe înzăpezite! Filmul marilor sentimente și emoții sufletești; o puternică dramă de spionaj și contrabandă! Lupte între avioane, ... goana cu toika, ... urmărire pe schiuri cu torțe”¹⁶

În privința reclamelor cu fotografii, în ziarul “Știrea”¹⁷ prima fotografie care însoțea o reclamă a apărut în anul 1934, promovând-o pe “vestita prezicătoare Jeny”¹⁸ Cu patru ani mai târziu, apare într-o reclamă a filmului “Sonata Kreutzer” și prima fotografie cu o imagine din cadrul filmului¹⁹.

Revenind la subiectul stereotipurilor masculinității și feminității remarcăm că acest tip de imagine a fost utilizat o lungă perioadă (și cu foarte mult succes) de către Loteria Națională. Aceste reclame promovau femei frumoase și senzuale, iar bărbații erau creditați cu inițiativă, inteligență și ocupații nobile. Scopul reclamei era de a-l determina pe cititor să joace la Loterie în speranța unui câștig fabulos care putea să-i schimbe viața. Oamenii trebuiau să fie uluiți de câștigul fabulos care putea fi, conform reclamei, rapid sigur și ușor. “Sunt multe căi pentru a deveni milionari, aceasta este cea mai sigură.”²⁰, suna sloganul unei astfel de reclame.

În alte cazuri se dă frâu liber imaginației cetățeanului, care este îndemnat să viseze ce ar putea face cu marele câștig. Relevant în acest sens este textul unei reclame apărute în anul 1938 tot în “Știrea”: “Ce se poate face cu 6 000 000? Se poate cumpăra o casă, o moșie, o mașină se poate face un voiaj în jurul lumii și totuși mai rămân bani pentru tot restul vieții”. Deducem de aici care erau și aspirațiile cetățeanului obișnuit, al celui care câștigă în medie între 4 000 și 6 000 de lei lunar²¹.

În ultimele zile de cumpărare a biletelor de loterie, reclama devine abundentă și agresivă.

Specialiștii în publicitate, din aceea perioadă, au observat că succesul unei acțiuni publicitare era dependent de desfășurarea lui într-un context umanizat; astfel că majoritatea reclamelor aveau drept fundal oamenii sau puneau accentul pe sentimentele și aspirațiile acestora.

Analizând locul reclamei în paginile ziarelor interbelice, observăm că nu au existat reguli generale. Dacă în numerele din perioada anilor 1911-1914, ale ziarului “Românul”, reclama și-a avut locul ei strict în ultimele pagini, nu același lucru este valabil și după 1919. În numerele sale din 1919, 1920 “Românul” nu are o politică prea clară față de publicitate. Anunțurile de căsătorie sau decese și reclamele de mici dimensiuni erau intercalate cu știrile interne și mai ales, cu cele externe.

În “Gazeta Aradului” reclama era mai densă decât în “Românul” dar și mai haotic răspândită; ea era intercalată nu doar între rubrici diferite ci chiar și în cadrul unor diverse articole. După anul 1922, pagina a IV-a a “Gazetei Aradului” era destinată reclamelor și anunțurilor²²; aceeași pagină mai cuprindea și programele, teatrului și cinematografelor, anunțuri, licitații, publicații de concurs, etc.

În ceea ce privește cotidianul “Știrea”, acesta poate fi considerat cel mai ordonat în privința prezentării reclamelor, atât în gruparea lor tematică, cât și în amplasarea reclamelor; acestea erau ordonate, frumos aranjate chiar dacă nu erau incluse în spațiul special²³, destinat reclamelor. Având o imagine de ansamblu a tuturor numerelor ziarului “Știrea”, până în 1940, observăm o preferință, a celor care plăteau reclama, pentru spațiul aflat în colțul din dreapta al paginilor 3 și 5. Acest loc era favorizat datorită faptului că cititorii îi acordau o atenție involuntară.

De multe ori cel care cumpăra un spațiu pentru o reclamă, prefera ca aceasta să fie tipărită mereu în același loc. Acest amplasament conferă durabilitate imaginii firmei sau produsului.

Nu întotdeauna cumpărătorii de spații publicitare sunt interesați de latura psihologică a vizibilității. Pentru unii sunt mai importante conținuturile articolelor din pagina în care apare reclama. Acest haos publicitar caracteristic în anii 1919-1920 ziarului “Românul” se dovedea astfel a fi bine gândit. În aceste condiții putem observa și evoluția interesului arădenilor pentru subiectele dezbătute în ziar. Din acest punct de vedere constatăm că în anul 1919 cele mai căutate articole sunt cele care dezbateau probleme ale politicii externe și interne; același lucru este valabil și pentru anii 1939, 1940. Este de înțeles importanța acordată acestor subiecte având în vedere evenimentele istorice care se petreceau în acea perioadă. După anul 1922 sunt preferate subiectele faptului divers – jafuri, crime, sinucideri, hoții, apoi cele de politică internă și externă. Sportul nu se dovedește a fi, din acest punct de vedere, un subiect preferat în întreaga perioadă interbelică pentru că, deși exista o pagină întreagă destinată evenimentelor sportive, extrem de rar sunt intercalate reclame în acest spațiu. Tot în ceea ce privește paginile destinate reclamelor nici unul din ziarele perioadei interbelice nu au acceptat să publice reclamă în prima pagină care era destinată editorialului ziarului și în general titlurilor politice.

Dimensiunea spațiului de reclamă contractat dovedește întotdeauna puterea financiară a clientului. Întreprinderile, fabricile, depozitele, marile societăți comerciale și magazine au preferat mereu reclama de mari dimensiuni; spațiul ocupat de acestea variază între o jumătate de pagină sau, mai rar, o pagină întreagă. Acest tip de reclamă se remarcă printr-o grafică profesionistă, prin chenare îngroșate și moduri moderne de abordare a clientului. Spațiul mare permite folosirea unor texte lungi, hazlii sau uneori complicate, iar de multe ori erau enumerate produsele și serviciile oferite.

Acest tip de reclamă, de mari dimensiuni, și-au permis-o, printre altele cinematografele și Loteria Națională, Tipografia "Concordia", Centrala de mobile "Bene & Comp.", magazinul de porțelanuri "Fischer" etc. În perioada anilor 1934-1935 cinematografele și Loteria Națională s-au remarcat printr-o publicitate masivă. Având în vedere că abundența reclamei dovedește rentabilitatea unei instituții sau companii suntem îndreptățiți să credem că, în aceea vreme cele două societăți care vindeau iluzii au avut și un profit deloc neglijabil. În ceea ce privește cinematografele arădene, această afirmație este întărită și de numeroasele articole apărute în "Știrea". Începând din 1937, publiciștii au analizat aproape săptămânal problema cinematografelor municipale a căror viitor părea destul de sumbru, fiind în permanentă amenințate cu falimentul²⁴.

Reclama care a dat un aspect haotic ziarelor a fost cea de dimensiuni mici și mijlocii. Acest tip de publicitate a fost în general preferat de magazinele de modă, cafenele, ceasornicării, bijuterii, depozite de lemne sau prăvăliile de aromate. O asiduă reclamă de acest gen se remarcă pentru circul Kludusky²⁵, Băile Rigos, berea Bragadiru, magazinul de modă "Strasser", cafenelele "Dacia", "Central" și "Cornul Vânătorilor", Fabrica de gheață, etc.

Reclama de dimensiuni foarte mici este specifică magazinelor mai modeste din absolut toate domeniile. Cercetând acest tip de reclamă am remarcat depozite de lemne, magazine de stofă, de mobilă, saloane cosmetice, croitorii, drogherii, saloane de pălării, blănării sau reparații de încălțăminte; acestea apăreau de regulă, sub forma unui mic anunț încadrat într-un chenar și sunau în felul următor: "aduc la cunoștința onoratului public că în Piața Peștelui nr. 5-6, în prăvălia lui Kopil Jacob a sosit ulei de masă delicios, 1 kg – lei 40"²⁶; "Magazin de ghetе Astra, cumpărând de la acest magazin veți fi ferit de deziluzii"²⁷; "Arhitect diplomat T. Ciobanu construiește edificii publice, particulare și stabilimente industriale. Execută tot felul de renovări și reparații. Biroul str. Românului nr.7"²⁸; "Postavuri pentru dame și bărbați, asortiment imens pe prețurile cele mai ieftine la "Glesinger" în Arad str. Mețianu"²⁹ sau "Gallik și Pecho – coafor pentru dame Arad, str. Brătianu nr.9. Văpsirea specială a părului. Tungere á la Bubi. Ondulație cu apă. Conciuri moderne. Frizură Bubi la păr scurt și la haine de serate precum și păr fals se pregătesc pe prețuri moderate"³⁰.

Reclama era considerată foarte importantă indiferent de dimensiunea, amplasarea sau continuitatea ei pentru că "ea, este sufletul comerciului"³¹. – așa cum și zierele au denumit-o.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, reclama și-a avut, în general publicul ei țintă. Ea s-a adresat pe rând femeilor, "Doamnă! Unde vă coafați și faceți manichiura?"³², dar și bărbaților "În atenția bărbaților"³³, prin diferite formule menite să atragă atenția. Distingem însă reclamă pentru populația mai săracă sau cu un venit mediu în care se accentuează prețul foarte

mic al produsului ; țara de proveniență sau unicitatea acestuia sunt elemente care definesc o reclamă adresată unui segment de populație a căror venituri se situau peste medie. Textul acestor reclame erau de genul : “restaurantul Sport vinde beuturi de prim rang”³⁴; “Renumitele sticle Rex”³⁵; “Cafeneaua Cornul Vânătorilor de clasa I, modern instalată...”³⁶.

Cea mai abundentă reclamă era cea care promova produse ieftine și de calitate³⁷ , aceste două coordonate fiind în general punctele cheie ale unui anunț în acea perioadă.

În anii 1930 – 1940 era promovată din abundență reclama la propriul ziar. Anunțurile erau în general simple de genul “Dacă voiți să aveți succes sigur, publicați anunțurile dumneavoastră în Gazeta Aradului”³⁸ ori “Cetiți Știrea”, “Abonați-vă la Știrea”³⁹. Acestea erau, câteodată înlocuite cu unele mai complexe de genul: “Citiți: Ultimele știri. Informatorul sincer. Ziarul independent. Ziarul curajos. Ziarul obiectiv – Știrea”⁴⁰.

Prețul și calitatea produsului nu sunt singurele coordonate pe care se pune accentul într-o reclamă: Numele patronilor, care de obicei dădeau și numele magazinelor, au fost puse în evidență în absolut toate reclamele indiferent de dimensiunea, limbajul și amplasamentul lor. Enumerăm în acest sens câteva exemple socotite de noi ca fiind semnificative: „Gheorghe Reiner – paltoane, bluse, neglige și costume”⁴¹ „Magazin de haine Iosif Muzsay Arad”⁴², „Ospătăria Rozalia Sata...” „Frații Apponi – ghetete americane”, „Cafeneaua Orașului Francisc Schuch”, „Ladislau Cukor – lemne de foc”, „Ignatie Holländer și Fiul – vânzare de doage, lemne etc”, „Succesorii lui Em.Varga (Bobojcsó și soția lui Szabo) – antrepriză de înmormântări”⁴³.

Limbajul întrebuintat de reclame are, de cele mai multe ori, rolul de a evidenția un produs sau un magazin. Se remarcă în acest sens că în majoritatea reclamelor interbelice erau utilizate diferite formulări menite să atragă atenția; dintre acestea cele mai des întâlnite au fost: „Aviz”, „Ocaziune rară”, „Ocazie de ultimă oră”, „Record de prețuri”, „Aviz! avem onoarea a aduce la cunoștința onoratului public că ne-au sosit din Viena și Cehoslovacia”⁴⁴, „Ocaziune rară! Din cauza depozitului supraîncărcat – mobile de cameră – se vând la jumătate din prețul obișnuit”⁴⁵ sau „Record de prețuri în sezonul școlar”, „Ocazie de ultimă oră! Înainte de Crăciun puteți cumpăra cu cele mai reduse prețuri la magazinul „Goldhaus – Bd.Ferdinand”, „Atențiune! Tereza Felter, reîntoarsă din voiaj, din străinătate și-a redeschis salonul de cosmetică unde utilizează cele mai noi procedee și sisteme necunoscute și neaplicate în țară.” Aceste formule sunt utilizate pentru a vinde produsul, dorind să dea impresia cumpărătorului că a realizat o afacere unică, iar „ocazia rară” era doar o amăgire, un slogan care induce în eroare cetățenul sau îi întărește convingerea de a cumpăra. Răsfoind în continuare cu atenție numerele ziarelor care au publicat reclame, observăm că și în următorii ani magazinele respective ofereau aceeași „ocazie rară” sau „de ultimă oră”. Teama

cumpărătorului în anumite momente cheie ale vieții de zi cu zi (cum ar fi sărbătorile de Crăciun sau Paști, sezonul școlar etc) că în zilele care urmează produsul să nu fie mai scump era exploatată în permanență de reclamele interbelice.

Efortul depus de proprietarii magazinelor în promovarea produselor proprii poate fi remarcat prin evoluția limbajului reclamei; astfel, de la formulele „Aviz!” sau „Atențiune”, utilizate în anii ‘20 au fost înlocuite, un deceniu mai târziu cu altele de genul „Concurența poate cumpără”⁴⁶, „Noroc să fie”⁴⁷, „Senzația Aradului!”⁴⁸ sau „Premieră pentru România”, „Cel mai monumental”⁴⁹, „Găina care face ouă de aur”⁵⁰.

Reclama sezonieră este un alt aspect important asupra căruia ne vom opri în rândurile următoare. Primăvara abundau reclamele pentru stofe, saloane cosmetice, jurnale de modă, semințe pentru flori sau zarzavaturi, în schimb dispăreau anunțurile depozitelor de lemne. Începând cu luna august se înmulțesc treptat reclamele magazinelor cu rechizite, uniforme, ghiozdane și librării. Magazinul „Globul” a încercat să atragă părinții școlarilor prin intermediul învățătorilor justificându-se printr-un „record de prețuri pentru sezon școlar”⁵¹. La începutul lunii octombrie încep să se impună din nou anunțurile sau reclamele distribuitorilor de lemne, care devin permanente până la mijlocul lunii martie.

În preajma sărbătorii Crăciunului, cu preponderență, reclama era destinată cadourilor; cele mai oferite produse în acest sens au fost: mățásurile, lenjeria, băuturile (vin, lichior și rom) bijuteriile, blănurile, aparatelor de radio și cărțile.

Urmărind de-a lungul anilor cadourile propuse de magazine prin intermediul ziarelor se poate observa că prima reclamă pentru carte – ca un posibil cadou de Crăciun – a apărut abia în anul 1933⁵². Cartea era atunci recomandată ca „adevăratul cadou de Crăciun” de către papetăria „Cultura” din Palatul „Crucea Albă”.

Intensitatea reclamei scade, în general, în lunile mai, iunie, iulie, august și noiembrie în toți anii interbelici.

Preocuparea pentru o reclamă cât mai atrăgătoare este dovedită nu numai de diversitatea modelelor apărute ori de limbajul specific acestui gen de activitate. Semnalăm ca o formulă de reclamă, utilizată o singură dată, cea a concursului adresat cititorilor. Organizatoarea unui astfel de concurs a fost, în anul 1938, Societatea Anonimă Română Ardeleană Pentru Desfacerea Produselor Diana. Cititorii puteau trimite diferite texte, chiar epigrame, care trebuiau să aibă putere de convingere „arătând calitățile neîntrecute ale Franzbrannweinului Diana”⁵³. Spațiul în care se putea descrie reclama era limitat la 15-20 de rânduri iar recompensa câștigătorilor varia între 1000 și 5000 lei.

Utilizarea concursului ca formă de reclamă s-a făcut extrem de rar în

întraga perioadă interbelică. Doar în anul 1933 societatea care se ocupa cu distribuirea berilor „Azuga” și Bragadiru” a mai organizat un concurs cu premii destul de importante pentru băutorii de bere; în localurile care participau la concurs se oferea câte un bilet de joc pentru fiecare bere cumpărată. Astfel că, în perioada dintre Paști și Rusalii cu minim 30 de bilete de joc orice băutor de bere norocos putea câștiga unul dintre cele 100 de premii puse în joc. Printre premii am putut remarca: 5 sau 10 butoaie de bere, abonamente pentru gheață, halbe sau pahare de bere gratuite pentru anumite perioade de timp (tot sezonul sau toate duminicile și sărbătorile anului)⁵⁴.

Un tip de reclamă foarte rar întâlnită în ziarele interbelice și care stârnește curiozitatea, a fost pentru produsele de igienă intimă. Am putea considera, acest tip de reclamă, controversat dacă l-am privi cu ochii cititorilor de ziare din anul 1919; era destul de îndrăzneță pentru vremea respectivă caracterizată prin tradiționalism. Cotidianul „Știrea” critica aproape săptămânal „moravurile” tineretului. În aceste condiții subiectele legate de viața intimă, implicit și igiena intimă erau considerate tabu.

Pentru prima, dar și ultima dată, într-unul din numerele „Românului” din anul 1919 se face reclamă prezervativelor prezentate ca „noutăți igienice din gumă și bășică de pește”. Produsul era recomandat drept „specialitate preservativă fabricat veritabil francez și american în pachete originale. Recomandată de medic. Garantată”⁵⁵. Cele două tipuri de prezervative „Fatime” și „Semiramis” erau recomandate ca fiind „cele mai excelente produse din această specialitate”⁵⁶. Distribuitorul pune la dispoziția celor interesați și un catalog. Nu reiese din textul reclamei nimic referitor la conținutul acestui catalog – putem doar bănuși că ar fi vorba de alte tipuri și calități de prezervative și poate chiar de alte produse erotice destinate îmbunătățirii vieții sexuale, având în vedere că se oferea și produsul „auto vaginal spray” („un alt mod de prezervare”).

Chiar dacă procesul de modernizare al societății a fost destul de lent ne-am fi așteptat ca o astfel de reclamă să apară în ziare și în anii următori, lucru care, însă, nu s-a întâmplat. Studiind numerele anterioare ale ziarului „Românul” am mai descoperit o reclamă asemănătoare în anul 1912. Aceasta era destinată în special „bărbaților debili” care „își recâștigă puterea bărbătească pierdută, dacă întrebuițează tabletele Neosan”⁵⁷. Acest medicament, probabil o variantă mai veche a actualei „viagra”, era recomandat drept „remediu probat și sigur contra debilității bărbătești, a impotenței și pentru păstrarea puterii bărbătești până la cele mai înaintate bătrânețe”⁵⁸. Aceste două reclame reliefează preocuparea care exista la începutul secolului XX pentru calitatea vieții intime, dar și pentru ceea ce noi numim astăzi „planing familial”. Nu putem spune cu exactitate dacă prezervativul era utilizat atunci și ca o barieră împotriva răspândirii „bolilor rușinoase”. Acest tip de subiecte, legate de viața intimă a cuplului nu au fost abordate niciodată în ziare și nici nu au mai constituit subiecte de reclamă.

Banii care proveneau din vânzarea spațiilor de publicitate au susținut financiar redacția și, implicit, au determinat continuarea apariției publicațiilor respective. O altă sursă de venit a constituit-o vânzarea de ziare și abonamentele. Însă inconsecvența cititorilor de a-și plăti abonamentul a determinat marea majoritate a ziarelor să vândă spații destinate reclamelor.

Una dintre publicațiile care, încă la începutul apariției ei nu a tolerat sub nici o formă reclama a fost revista de satiră și umor „Bravo”. Redacția acesteia a făcut în permanență apel la cititorii ei să-și plătească abonamentele, într-un final a fost nevoită să accepte publicarea de reclame din lipsă de fonduri. Pentru mica publicitate prețul oscilează între 1 leu și 1,50 lei pentru un cuvânt, iar anunțurile încadrate în chenar sunt mai scumpe⁵⁹. Plata se făcea, în general, anticipat⁶⁰.

Apariția reclamei într-un spațiu preferențial, în chenar, cu imagini foto sau grafice atrag indiscutabil mărirea prețului: nu deținem însă informații referitoare la costul unui spațiu publicitar. Având însă în vedere numărul mic al firmelor care și-au permis să cumpere spații de mari dimensiuni într-un ziar ne determină să credem că prețul era foarte ridicat. Așa cum am remarcat anterior acest tip de reclamă era preferat de reprezentanțele unor mari companii, cinematografe, loterie, etc. Deasemenea, prețul pentru spațiile publicitare mai mici era probabil destul de mare, având în vedere că puține firme își permiteau o apariție consecventă. Reclama, în general, avea rolul de a aduce în atenția publicului un magazin apoi, dispărea treptat.

Analizând cu atenție conținutul ziarelor observăm că, la început, ziarul nu este un simplu vânzător de spațiu destinat reclamei, de multe ori el se interesează de calitatea produselor sau a serviciilor la care le publica reclamă. În acest sens în „Românul” se precizează foarte clar ”în caz, că am primi oarecare plângeri în contra vreunei din aceste firme (care și-au făcut reclamă la ei n.a.) am înceta imediat a mai recomanda firma respectivă. Administrația”⁶¹. Câțiva ani mai târziu acest lucru va fi probabil imposibil sau chiar inadmisibil pentru că reclama va furniza sume mari de bani redacției. Încetul cu încetul reclama nu va mai avea rolul de a instrui pe calea cea mai scurtă, la momentul oportun și în mod sugestiv ci va deveni „sufletul comerțului”.

Studiind cu atenție unele articole, se pare că se pare că în anumite momente, a existat o concurență acerbă între ziare pentru vânzarea cât mai multor spații de reclamă. Edificatoare în acest sens este una dintre notele redacției „Românului” care sugera cititorilor: „dacă comandați ceva, ori cereți prospecte de la cei ce inserează anunțuri în ziarul nostru, vă rugăm să vă referiți la ziarul nostru.”⁶² Acesta nu poate fi decât un mod prin care firma sau magazinul poate conștientiza (sau chiar controla) eficiența reclamei dintr-un anumit ziar; concomitent și ziarul dovedește cumpărătorului de reclamă puterea sa de convingere și importanța sa ca intermediar între vânzător și cumpărător. Procesul avea ca unică finalitate intensificarea reclamei într-un anumit ziar.

Chiar dacă la început reclama a avut rolul de a informa sau a sugera un produs sau un serviciu, încetul cu încetul ea ajunge să impună anumite produse. Rolul și importanța reclamelor crește uimitor de repede și se formează o adevărată întreprindere de reclamă și propagandă. O astfel de instituție a funcționat și în Arad, cu sediul în Palatul Banca Românească; rolul acesteia era de „introducere a produselor de tot felul prin toate mijloacele de reclamă.” Constatăm astfel că o campanie publicitară viza „publicațiuni, anunțuri în cinematografe, ștranduri, tramvaiuri, autobuze, stațiuni de C.F.R., localuri dela poștă, ziare, stâlpuri de afișaj, stațiuni balneare, trenuri , moteluri și cafenele; facem propagandă prin radio și afișe, preluăm distribuirea șantioanelor de mărfuri și aranjarea târgurilor de mostre”⁶³.

Se evidențiază astfel, atât diversitatea reclamelor cât și importanța acordată acestora. Având în vedere multitudinea magazinelor care distribuie o marfă similară, puterea, în general scăzută, de cumpărare a cetățeanului, unicul mod de atragere a potențialilor clienți va rămâne de-a lungul timpului reclama. Aceasta va avea în permanență putere de convingere asupra unui segment de populație mai mult sau mai puțin educat; o astfel de populație va fi permanent convinsă că a avut „ocazia unică” de a cumpăra un produs „de calitate garantată” la un preț „uimitor de mic”.

Chiar și în zilele noastre scopul reclamei a rămas același: de a ne convinge să cumpărăm produse de o calitate extraordinară cu un preț derizoriu, bineînțeles la o „ofertă specială”.

NOTE

¹ Daciana Crina Petrescu, *Creativitate și investigare în publicitate*, Ed. Carpatica, Cluj, 2002, p. 68.

² Vasile Dâncu, *Comunicarea simbolică – arhitectura discursului publicitar*, Ed. Dacia, Cluj, 1999, p. 19.

³ *Ibidem*, p. 26.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 37, 38.

⁶ Daciana C. Popescu, *op. cit.*, p. 69.

⁷ *Gazeta Aradului*, nr.6, 29.VI.1921, p. 6.

⁸ *Știrea*, nr.330, 1932, p. 4.

⁹ *Tribuna Nouă*, nr.175, 1925, p. 2.

¹⁰ *Știrea*, nr. 1816, 13.VII.1938, p. 3, 5.

¹¹ *Ibidem*, p. 5 .

¹² *Idem*, nr. 1817, p. 3.

¹³ Vasile Dâncu, *op. cit.*, p. 40.

¹⁴ *Ibidem*, p. 45.

¹⁵ *Știrea*, nr. 1668, 16 I 1938, p. 5.

¹⁶ *Idem*, nr.1673, 1938, p. 3.

- ¹⁷ *Românul*, nr. 113, 1919.
- ¹⁸ *Știrea*, nr. 594, 1934, p. 4.
- ¹⁹ *Idem*, nr.1676, 17 I 1938, p. 3.
- ²⁰ *Idem*, nr. 1621, 1938, p. 3.
- ²¹ Ioan Scurtu, *Viața cotidiană a românilor în perioada interbelică*, Buc., Ed. Rao, 2001, p. 117.
- ²² *Gazeta Aradului*, nr.1, an II, 28 I 1922, p. 4.
- ²³ *Știrea*, nr.534, 1 I 1934, p. 5.
- ²⁴ *Știrea* nr.829, an V, 1935, p. 5; *Ardealul*, nr.13, 28 IV 1935, an II, p. 6.
- ²⁵ *Știrea*, nr.334, 15.IV. 1932.
- ²⁶ *Idem*, nr.390, 1932, p. 3.
- ²⁷ *Idem*, nr.400, 1932.
- ²⁸ *Tribuna Nouă*, 8.XII.1925, p. 2.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 3.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 4.
- ³¹ *Românul*, nr.63, 17.VII.1919, p. 2.
- ³² *Tribuna Nouă*, nr.175, an II, p. 2.
- ³³ *Știrea*, nr.293, 1933, p. 4.
- ³⁴ *Gazeta Aradului*, nr.8, 1921.
- ³⁵ *Idem*, nr.7, 1921, p. 5.
- ³⁶ *Ibidem*
- ³⁷ *Știrea*, nr. 297, 300, 302, 1933, p. 3, 4, 5.
- ³⁸ *Gazeta Aradului*, nr.19, 1921, p. 2.
- ³⁹ *Știrea*, nr.481, 1932, p. 3.
- ⁴⁰ *Ibidem*
- ⁴¹ *Gazeta Aradului*, nr.136, 1921, p. 2.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ *Știrea*, nr. 428.
- ⁴⁴ *Gazeta Aradului*, nr.4, 26 IV 1921, p. 5.
- ⁴⁵ *Știrea*, nr. 412, 1932.
- ⁴⁶ *Idem*, nr. 465, 1932.
- ⁴⁷ *Idem*, nr. 400, 1932.
- ⁴⁸ *Idem*, nr. 483, 1932, p. 2.
- ⁴⁹ *Idem*, nr. 1689, 1938.
- ⁵⁰ *Idem*, nr. 1744, 1938.
- ⁵¹ *Știrea*, nr. 447, 8 IX 1932.
- ⁵² *Idem*, nr. 528, 1933, p. 5.
- ⁵³ *Știrea*, nr. 607, 1938, p. 5.
- ⁵⁴ *Știrea*, an III, nr. 355, 1933; p. 4.
- ⁵⁵ *Românul*, nr. 121, 1919, p. 18.
- ⁵⁶ *Ibidem*.
- ⁵⁷ *Idem*, nr. 155, 1912, p. 18.
- ⁵⁸ *Ibidem*.
- ⁵⁹ *Ecoul*, an V, nr. 1646, 1938, p. 4.
- ⁶⁰ *Ibidem*.
- ⁶¹ *Românul*, nr. 218, p. 13.

⁶² Idem, nr. 219, p. 13.

⁶³ *Știrea*, an III, nr.355, 1933, p. 4.

PUBLICITY IN THE ARAD INTER - WAR PRESS
(Abstract)

This paper presents the evolution of publicity in the Romanian newspaper from Arad between the Wars.

After a short presentation of the evolution of publicity from antiquity up to our days, I came closer in my subject to the area of Arad.

I grouped the advertisements printed in the main newspapers from Arad such as „Știrea”, „Gazeta Aradului”, „Românul”, „Ardealul”, „Drapelul” – regarding of their position in the page, the language used and the size.

It is interesting to follow the evolution of the language and the different slogans used in order to attract buyers.

**ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SINDICALE
ÎN JUDEȚUL CARAȘ
(23 AUGUST 1944 - 30 DECEMBRIE 1947)**

EUSEBIU NARAI

După 23 august 1944 s-a trecut la reorganizarea mișcării sindicale bănățene. La data de 1 septembrie 1944 s-a constituit Comisia de organizare a Sindicatelor Unite; această comisie era obligată să asigure înscrierea în sindicate și să coordoneze activitatea sindicatelor ¹. Activitatea sindicală a fost reglementată prin Ordinul nr. 12.711/1944 emis de Ministerul Afacerilor Interne la 20 septembrie 1944; acest ordin cuprindea următoarele prevederi:

1. *Lucrătorii se pot constitui în sindicate potrivit legii Trancu-Iași (1929); patronii întreprinderilor nu vor împiedica organizarea sindicatelor.*
2. *Lucrătorii au libertatea de a se înscrie, sau nu, după cum doresc, în sindicate.*
3. *Întrunirile obișnuite nu se vor ține însă, sub nici un motiv, în timpul programului de lucru. Comandanții militari, patronii sau conducătorii unor întreprinderi industriale se vor adresa - după caz - organelor polițienești, Jandarmeriei sau Comendurilor de piață, atunci când lucrătorii ar încerca să încalce dispozițiunile ordinului de față...* ²

Până la sfârșitul anului 1944 peste 50.000 de salariați din întreg Banatul erau înscriși în Sindicatele Unite ³.

P.C.R. a încercat, încă din luna septembrie 1944, să-și subordoneze sindicatele, implicându-se tot mai mult în activitatea acestora. Astfel, Comitetul Regional Banat al P.C.R. recomanda Sindicatelor Unite să treacă la organizarea șomerilor; se preconiza alegerea Comitetelor de Șomeri pe cartiere, care să fixeze revendicările acestei categorii ⁴.

Trebuie subliniat faptul că, în perioada interbelică sindicatele din Reșița și Anina au fost cele mai puternice organizații de acest fel din țară. Păstrându-și autonomia, *sindicatele, prin membrii lor, au sprijinit activ P.S.D.R., care la rândul său, a susținut în Parlament interesele muncitorilor, țăranilor și intelectualilor. Conlucrarea dintre P.S.D. și sindicate a permis obținerea unor succese electorale majore, precum și asigurarea unor drepturi economice substanțiale pentru angajați, județul Caraș fiind considerat unul din centrele social-democrației sud-est europene*, precum afirma ec. Adrian Ciomaga ⁵.

După 23 august 1944 Traian Cercega (P.S.D.) a început reorganizarea sindicatelor din Reșița și din împrejurimile sale (Doman, Secu). Aceste sindicate își desfășurau activitatea sub influența Frontului Unic

Muncitoresc. Inițial, Cercega - după cum susținea el însuși - a fost secretar, iar mai târziu unul din cei patru "bărbați supremi" de încredere, împuterniciți de Comitetul sindicatului a duce tratative cu Direcția Exploatărilor U.D.R. pentru a încheia un contract colectiv de muncă - cu drepturi și obligații pentru ambele părți ⁶.

În această perioadă s-a trecut, și în Banat, la constituirea comitetelor sindicale ⁷. La începutul lunii octombrie 1944 s-a format Comitetul Sindical al U.D.R. din Reșița. Acest comitet a cerut direcțiunii - printr-un memoriu - *îndepărtarea tuturor elementelor fasciste și profasciste; desființarea imediată a carcerilor, a bății și a tratamentului neomenesc; educarea tineretului muncitor în spirit progresist etc.* ⁸. La sfârșitul lui noiembrie 1944 s-a înființat sindicatul *Uniunea Muncitorilor din Industriile de Fier, Metal și Chimie* din localitatea Ferdinand ⁹.

Sub deviza democratizării rapide a conducerii întreprinderilor și instituțiilor s-au constituit comisii de epurare, a căror activitate s-a desfășurat - de multe ori - în mod abuziv și fără respectarea legilor. Astfel, s-a trecut la îndepărtarea elementelor "dușmănoase" din conducerea întreprinderilor bănățene (în special U.D.R.) ¹⁰.

Sindicatele din această zonă s-au implicat și în luarea unor decizii la nivel central. Astfel, în perioada 20-24 ianuarie 1945 a avut loc Congresul Uniunilor Sindicale pe ramuri de producție; de asemenea, între 26-30 ianuarie 1945 s-a desfășurat Congresul General al Sindicatelor Unitare. La ambele congrese au participat și delegații sindicatului *Uniunea Muncitorilor din Industriile de Fier, Metal și Chimie* din Ferdinand ¹¹.

Ațiunea de organizare a muncitorilor, funcționarilor și micilor meseriași bănățeni în Sindicatele Unite s-a desfășurat, până în primăvara și vara anului 1945, sub egida F.U.M. Spre exemplu, la 1 mai 1945 în regionala Banat a Sindicatelor Unite erau înregistrați 30.000 de membri, cifra membrilor înscrși în Sindicatele Unite din Banat ridicându-se, până în vara aceluiași an, la 96.642 ¹². În județul Caraș, în perioada iulie-august 1945 influența comuniștilor asupra sindicatelor s-a intensificat. Astfel, în luna iulie 1945 din totalul de 15.617 muncitori, 15.327 erau organizați în sindicate; în rândul sindicatelor erau infiltrați 1.429 de comuniști ¹³. O lună mai târziu, sindicatele cărășene numărau 15.587 de membri, în timp ce în întregul Banat erau înregistrați 104.579 de membri ¹⁴.

În vara anului 1945 a fost încheiat un contract colectiv de muncă între Societatea U.D.R. și sindicate. Acest contract a cuprins cele mai multe avantaje, drepturi și ajutoare pentru muncitori din toată istoria mișcării muncitorești din România. O însemnătate deosebită a avut acest contract, deoarece a cuprins pe toți salariații de la U.D.R. (Exploatări Mine și Direcția Silvică). Traian Cercega afirma următoarele: *Muncitorii de la Direcția Silvică - până în 1945 - nu s-au bucurat de nici un drept; Direcția Silvică U.D.R.*

s-a comportat cu acești salariați după bunul lor plac, relații de stăpân avar și slugă; paralel cu tratativele duse pentru contract colectiv, muncitorii au cerut înlăturarea, epurarea unor conducători ai societății. Conducerea superioară U.D.R. a acceptat plecarea acestora din întreprindere la București, ca specialiști și consilieri în diferite servicii și ministere; Bucureștiul a știut să se servească de capacitatea profesională și experiența acestora ¹⁵.

În luna septembrie 1945 toate sindicatele din regiunea Banat au contribuit cu unelte, bani și mecanici la sprijinirea centrelor de mașini agricole. Comitetul Regional Banat al Partidului Comunist considera că - în județul Caraș - se manifestă *dezinteres pentru sindicate*; pentru remedierea acestei situații se preconiza formarea unor *echipe de șoc* (10 persoane), în frunte cu un responsabil din rândurile P.C.R. ¹⁶. De asemenea, erau consemnați 21.457 de muncitori înscrși în sindicatele cărășene, dintr-un total de 22.026 muncitori; dintre muncitorii sindicalizați, 2.227 făceau parte din P.C.R. ¹⁷.

În perioada 26-27 octombrie 1945 a izbucnit greva minerilor din Anina, grevă declarată pentru neplata ajutorului de iarnă; de fapt, minerilor li s-a plătit numai 90% din ajutorul prevăzut. Nu au fost incidente serioase, fiind bruscate numai câteva persoane (în special membri ai Partidului Social Democrat din Reșița), care veniseră la fața locului pentru remedierea conflictului de muncă; ulterior acest conflict a fost pus pe seama partidelor tradiționale ¹⁸.

Implicarea Partidului Comunist în activitatea sindicală a devenit evidentă încă din toamna anului 1945 și prin dubla calitate a unor persoane, de membri ai P.C.R. și ai sindicatului. Spre exemplu, în noiembrie 1945 - 3.152 de muncitori, din cei 21.657 de sindicaliști, făceau parte din P.C.R. ¹⁹. De asemenea, în luna decembrie 1945 - 3.349 de comuniști erau infiltrați printre sindicaliști (21.657) ²⁰. Tot acum, într-un raport de activitate al Comitetului Județean Caraș al P.C.R. din 22 decembrie 1945 se subliniau următoarele aspecte: *munca în uzinele cărășene stagnează din lipsă de materii prime (în special carburanți), astfel încât 6.000-8.000 de muncitori au rămas fără lucru* ²¹.

Contractul de muncă încheiat în 1945 între U.D.R. și sindicate a fost luat drept model de Confederația Generală a Muncii pentru a fi extins pe întreaga țară. În consecință, în ianuarie 1946 Confederația Generală a Muncii (C.G.M.) și Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.) au semnat un contract colectiv cadru valabil pentru toate sindicatele din România. Acest contract cuprindea o serie de drepturi, de care urmau să dispună lunar salariații, și anume:

1. o alocație de scumpete (pe lângă salariu) pentru toți salariații, în general;
2. o primă de 15% aplicată la salariul de bază, dacă salariatul nu făcea - în cursul lunii - absențe nemotivate;

3. o indemnizație de chirie: pentru necăsătoriți - 12%, pentru căsătoriți, fără copii - 17% și pentru căsătoriți, cu copii - 20%;
4. când s-au lucrat ore suplimentare, primele două ore lucrate peste cele opt s-au plătit cu 50% majorat, următoarele cu 100%;
5. toți salariații care au lucrat noaptea între orele 23⁰⁰-7⁰⁰ au primit un adaos de 30% la salariul de bază;
6. la anumite locuri de muncă s-au acordat coeficienți pentru muncă grea: gaz, praf, acizi, zgomot etc. (de la 10 la 30%);
7. suplimente ocazionale: ajutor de iarnă (un salariu), gratificații la Paști și Crăciun (câte jumătate din salariu);
8. au fost considerate 14 zile anual sărbători legale, în afară de duminici;
9. ajutoare de naștere, căsătorie, boală și înmormântare;
10. fiecare muncitor a primit anual, în mod gratuit, câte o pereche de bocanci și un halat sau combinezon.

Toate aceste prevederi, precum și altele asemănătoare s-au aplicat la nivel național. Muncitorii și salariații lunari de la U.D.R. au mai beneficiat și de următoarele facilități:

1. salariații căsătoriți au primit 18 m³ de lemne despicate clasa I, cu preț redus față de piață; căsătorii fără copii - 15 m³, iar necăsătorii - 9 m³;
2. muncitorii căsătoriți și susținătorii de familie au primit în mod gratuit 300kW curent electric, iar cei ce nu au avut racorduri electrice au primit lunar - tot gratuit - câte 4 kg petrol lampant;
3. pentru salariații lunari - limita de vârstă pentru pensionare s-a fixat la 60 de ani împliniți sau indiferent de vârstă, dacă au cotizat 30 de ani bărbații, respectiv 25 de ani femeile, la Casa de Pensii;
4. toți salariații navetiști au beneficiat de călătorii gratuite pe C.F.R. (adică suportate de U.D.R.).

Contractul colectiv de bază a cuprins peste 100 de articole, dintre care numai 5-6 au constituit obligații pentru muncitorii și salariații lunari, restul au prezentat obligațiile patronului sau drepturile de care beneficiau salariații și muncitorii ²².

În perioada ianuarie-martie 1946 numărul muncitorilor înscrși în sindicate în județul Caraș era în creștere, și anume: în luna ianuarie - 20.358 de muncitori ²³, iar în luna martie a aceluiași an - 23.054 de muncitori ²⁴.

De asemenea, în luna august 1946 urma să se înființeze *Sindicatul Mixt Reșița*, sindicat din care făceau parte meseriași din ateliere. Tot acum s-a format o comisie de organizare, care a început să poarte tratative cu patronul pentru îmbunătățirea situației ucenicilor din Căminul de Stat ²⁵.

În perioada 10-25 septembrie 1946 în Reșița și în alte centre industriale s-au petrecut evenimente regretabile: în Reșița - cu ocazia plății ajutorului de iarnă - s-a produs un scandal provocat, se pare, de către P.C.R.; muncitorii comuniști din secția Oțelărie, după ce o parte din ei au primit plicurile, sub pretextul că ajutorul de iarnă trebuie să fie mai mare (între 400.000 și 800.000 lei), au determinat pe ceilalți muncitori să refuze primirea plicurilor, iar cei care le primiseră deja să le înapoieze funcționarului care efectuase plata; în realitate acest fond era destinat aprovizionării economatelor; în urma unui asalt a cca 200 de muncitori, directorul fabricii (Vellan) a fost grav bătut, iar președintele sindicatului (Mustețiu) a demisionat din această funcție. În aceeași zi (10 septembrie 1946) s-a întrunit biroul sindicatului, la care a participat și secretarul regional al Confederației Generale a Muncii (Cercega); cu acest prilej s-a luat hotărârea de a solicita poliției arestarea principalilor agresori. Faptul că Mustețiu a fost lovit, iar apoi poliția i-a eliberat pe cei reținuți - pentru a evita complicațiile - l-a determinat pe Mustețiu să demisioneze din conducerea Blocului Partidelor Democratice și din toate forurile sindicale. P.S.D., bănuind că această acțiune de lovire a directorului ar fi fost o consecință a articolelor din organul regional al P.C.R., precum și a propagandei duse de organizația locală a Partidului Comunist (prin megafon) împotriva Direcțiunii U.D.R., a decis să întrerupă activitatea sa în cadrul F.U.M. Pentru rezolvarea acestei situații delicate, s-au deplasat la Reșița Ranghet (C.C. al P.C.R.), Bragadireanu și Brătfăleanu (C.C. al P.S.D.), precum și Angheliu (C.G.M.); după două ședințe consecutive de F.U.M. s-a hotărât reluarea activității în cadrul F.U.M. și s-a cerut revenirea lui Mustețiu la conducerea B.P.D. și a sindicatului, dar acesta a refuzat în mod constant propunerile F.U.M. Între timp a venit în localitate prim-procurorul din Oravița, precum și o comisie de anchetă - formată din inspectori aparținând Ministerului de Interne și Ministerului Muncii, care au stabilit vinovățiile și au înaintat un număr de 14 persoane la Tribunalul Oravița.

Și în alte centre industriale din zonă au fost semnalate acțiuni în forță ale comitetelor de fabrică, spre exemplu: la mina Cozla - în urma nemulțumirilor provocate de neaplicarea contractului colectiv de muncă - comitetul a procedat la sechestrarea conducerii timp de aproape o săptămână; la Ferdinand au avut loc manifestații pentru rații suplimentare de porumb și în privința ajutorului de iarnă, în urma acestor manifestații Direcțiunea fiind nevoită să îndeplinească obligațiile de economat (ghete, pânzeturi, alimente etc.) și să facă schimb de marfă pentru alimente ²⁶.

La puțin timp după alegerile sindicale, Cercega și încă 2-3 delegați din partea sindicatului din Reșița au plecat la sediul Confederației Generale a Muncii din București, cu scopul de a rezolva unele revendicări cerute de Comitetele de Fabrică. În urma refuzului C.G.M.-ului de a dialoga cu reprezentanții sindicatului, delegația s-a deplasat la P.S.D. (Rădăceanu-Voitec),

unde s-au discutat problemele aflate în suspensie numai după ce Traian Cercega i-a amenințat pe reprezentanții P.S.D. că va apela și la Biroul Politic al P.C.R. Cercega susținea - în continuare - următoarele: *După discuțiile purtate cu C.G.M. și cu reprezentanții U.D.R.-ului, am raportat comitetelor de fabrică de la Reșița cele obținute la București, inclusiv un contract colectiv de muncă asemănător cu cel încheiat în 1946* ²⁷.

În cursul anului 1946, epurările la U.D.R. au continuat. Astfel, în ședința F.U.M. desfășurată la Reșița în ziua de 2 decembrie 1946, se sublinia faptul că pentru concedierea *reacționarilor* din U.D.R. - P.S.D. și P.C.R. vor face propuneri Comitetului Sindical, iar Comitetul Sindical va interveni pe lângă Ministerul Muncii pentru îndeplinirea acestui scop ²⁸.

După evenimentele din septembrie 1946 Comisia pentru reorganizarea sindicatului din Reșița a decis rechemarea lui Mustețiu la cârma sindicatului, acțiune reușită la mijlocul lunii decembrie 1946 ²⁹.

Subordonarea definitivă a sindicatelor față de Partidul Comunist s-a realizat în anul 1947, fapt care s-a repercutat și pe plan local. Spre exemplu, într-un raport de activitate pe luna ianuarie 1947 redactat de Comitetul Județean P.C.R. Caraș erau abordate două probleme esențiale:

1. *Grevele - au izbucnit două greve (mina Cozla și Fabrica de Șamot); la mina Cozla - chiar unii comuniști au instigat la grevă, iar la Fabrica de Șamot - greva a izbucnit pe tema salariului de bază.*
2. *Sindicatul a început munca de reorganizare a Comitetelor de Fabrică; faptul că secretarul regional C.G.M. (Cercega) gira președinția sindicatului era considerată o greșeală; se preconiza înlăturarea inginerului Popovici (P.S.D.), periculos pentru F.U.M. și sindicat. Pentru a justifica implicarea P.C.R. în activitatea sindicală, se afirma că munca sindicală lasă de dorit și că P.S.D. nu discută cu sindicatele* ³⁰.

În luna februarie 1947 situația salariaților cărășeni înscrși în sindicate se prezenta astfel: în plasa Bocșa-Vasiova - 1.867 sindicaliști; în plasa Moldova Nouă - 1.680 sindicaliști; în plasa Oravița - 5.013 sindicaliști; în plasa Reșița - 14.429 sindicaliști; în plasa Sasca - 1.040 sindicaliști; în întreg județul erau înregistrați 24.029 sindicaliști ³¹.

La Consfătuirea Regională a reprezentanților Comisiilor Locale ale Sindicatelor, desfășurată la Timișoara în ziua de 10 iulie 1947, s-au dezbătut sarcinile ce reveneau muncitorimii bănățene din programul elaborat de P.C.R.; în rezoluția adoptată se menționa hotărârea muncitorimii de ridicare a producției, întărire a unității sindicale și disciplinei în muncă ³².

În perioada 10-13 noiembrie 1947 la București se desfășura al II-lea Congres al C.G.M., moment care marca trecerea definitivă a controlului sindicatelor în mâna comuniștilor ³³.

În această perioadă, P.C.R. și-a manifestat fățiș tendința de a-și subordona sindicatele - în prima fază - și, ulterior, P.S.D. pentru a-și atinge obiectivul vizat: constituirea Partidului Unic Muncitoresc.

NOTE

¹ William Marin, Ioan Luncan *Două secole de luptă revoluționară în sud-vestul României (1733-1948)*, Timișoara, Editura Facla, 1984, p. 193.

² Direcția Județeană Caraș-Severin a Arhivelor Naționale (în continuare DJCSAN), fond *Prefectura județului Caraș 1944-1948*, dosar 15/1944, f. 1.

³ W. Marin, I. Luncan, *op. cit.*, p. 198.

⁴ Maria Toadere, *Situația maselor muncitoare din Banat în perioada august 1944-martie 1945*, în *Studii de istorie a Banatului* (în continuare SIB), Timișoara, XIV, 1988, p. 206.

⁵ Adrian Ciomaga, *Social democrația cărășeană - tradiții și actualitate*, în *Buletinul Informativ P.S.D.R., organizația județeană Caraș-Severin*, Reșița, nr. 2, aprilie 1992, p. 2-3.

⁶ Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega aflate în posesia secretarului organizației P.S.D. Reșița (Constantin Voinescu), material dactilografiat, Reșița, 1 mai 1984, f. 4.

⁷ Ioan Luncan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat în frunte cu P.C.R. pentru înfăptuirea transformărilor revoluționar-democratice în perioada august 1944-decembrie 1947*, în SIB, Timișoara, VI-VII, 1978-1979, p. 227.

⁸ Traian Bunescu, *Rolul organizațiilor de masă și obștești din Banat sub conducerea P.C.R. în susținerea războiului antihitlerist (23 august 1944-9 mai 1945)*, în SIB, Timișoara, XIII, 1987, p. 217.

⁹ Serafin Mărgan, *Două secole de metalurgie pe Valea Bistrei*, Reșița, Editura Timpul, 1996, p. 148.

¹⁰ Ioan Luncan, *Activitatea forțelor progresiste și democratice din Banat....*, p. 227.

¹¹ Serafin Mărgan, *op. cit.*, p. 149.

¹² Traian Bunescu, *Rolul organizațiilor....*, p. 218.

¹³ DJCSAN, fond *P.M.R. Caraș (1945-1948)*, dosar 7/1945, f. 153.

¹⁴ Direcția Județeană Timiș a Arhivelor Naționale (în continuare DJTAN), fond *Comitetul Regional P.C.R. Banat (1944-1947)*, dosar 6/1945, f. 8.

¹⁵ Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega..., 1 mai 1984, p. 4-5.

¹⁶ DJTAN, fond *Comitetul Regional P.C.R. Banat (1944-1947)*, dosar 8/1945, f.3-4.

¹⁷ DJCSAN, fond *P.M.R. Caraș (1945-1948)*, dosar 7/1945, f. 156.

¹⁸ Idem, dosar 6/1946, f. 4.

¹⁹ Idem, dosar 7/1945, f. 158.

²⁰ *Ibidem*, f. 159.

²¹ DJCSAN, fond *P.M.R. Caraș (1945-1948)*, dosar 2/1945, f. 22.

²² Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega..., 1 mai 1984, p.5-6.

²³ DJTAN, fond *Comitetul Regional P.C.R. Banat (1944-1947)*, dosar 8/1946, f. 1.

²⁴ *Ibidem*, f. 35.

²⁵ *Ibidem*, f. 40.

- ²⁶ DJCSAN, fond *P.M.R. Caraș (1945-1948)*, dosar 2/1945, f. 36.
- ²⁷ Fragmente din relatarea liderului P.S.D.R. Traian Cercega..., 1 mai 1984, p.7-8.
- ²⁸ DJCSAN, fond *P.S.D. Caraș (1944-1948)*, dosar 2/1946, f. 149.
- ²⁹ DJCSAN, fond *P.M.R. Caraș (1945-1948)*, dosar 2/1945, f. 83
- ³⁰ Idem, dosar 1/1947, f. 1-2.
- ³¹ Idem, dosar 16/1947, f. 62.
- ³² Ioan Luncan, *Activitatea forțelor...*, p. 247.
- ³³ Marin Nedelea, *Istoria României în date (1940-1995)*, București, Editura Niculescu, 1997, p. 77.

*LES ASPECTS DE L'ACTIVITÉ SYNDICALE DANS
LE DISTRICT CARAȘ (23 AOUT 1944 - 30 DÉCEMBRE 1947)
(Résumé)*

A l'époque 1944-1947 la réorganisation du mouvement syndical était un phénomène courant; ce mouvement deviendra une masse de manigance pour le Parti Communiste Roumain. Dans le district Caraș, la préférence pour le Parti Sociale-Démocrate a causé une affluence des membres vers les syndicats. C'étaient le Front Unique Ouvrier et la Confédération Générale du Travail les deux organismes qui ont répandus la confusion parmi les ouvriers de cette région et, en meme temps, ont essayés les attirer du coté des organisations de gauche.

Sous la devise de la démocratisation rapide de la Direction des Entreprises et des institutions on apparut des commissions d'épuration; leur activité s'est déroulée - plusieurs fois - abusivement et hors la loi. Les greves éclatées dans cette époque ont été profondément influencées par les communistes.

Les contrats collectifs de travail paraphés sous l'égide de C.G.T. ont représenté un moment significatif de l'histoire du mouvement ouvrier de notre pays.

Ainsi, le Parti Communiste Roumain a montré ouvertement sa tendance de soumettre les syndicats et, puis, le P.S.D. pour atteindre son but: l'établissement du Parti Unique Ouvrier.

Prin prezentarea unui studiu de caz, ce are ca subiect localitatea Felnac, lucrarea de față își propune cercetarea unui fenomen cu un impact deosebit în lumea rurală și societatea românească în general, respectiv colectivizarea. Pentru a înțelege evenimentele din amintitul sat arădean perioada de timp studiată este cuprinsă între 1945-1962 cu accent totuși pe segmentul 1952-1962 când au avut loc cele mai importante momente în ceea ce s-a numit transformarea socialistă a agriculturii. Reconstituirea acestor scurte pagini de istorie locală se bazează în primul rând pe mărturiile sătenilor felnăcani.

Discursurile narative ale celor intervievați, subiective prin definiție, au fost atent analizate, ajungându-se prin compararea informațiilor la concluzii veridice, conforme cu realitatea. De asemenea prin compararea cu documentele istorice oficiale, istoria orală valorifică "arhivele" vii martori și participanți la colectivizarea localității Felnac, fără a privilegia sursa orală față de cea scrisă.

Deoarece în cea mai mare parte modul de colectivizare a satului cercetat se încadrează în tipologia colectivizării din România este necesar a se face în lucrare o paralelă între politica dusă de P.C.R. pe plan național și întâmplările din Felnacul anilor 1945-1962. Astfel din materialul avut la dispoziție putem reconstitui, respectând realitatea istorică, un scenariu al procesului de comunizare a agriculturii așa cum a fost el trăit de țăranii felnăcani.

PREAMBUL LA COLECTIVIZARE

În cadrul conferinței de la Yalta din februarie 1945, Churchill și Roosevelt, reprezentanții Angliei și Statelor Unite ale Americii, decid soarta României pentru aproape 45 de ani, abandonând-o în brațele "roșii" ale lui Stalin. Odată cu sistemul comunist, URSS-ul impune românilor și modelul sovietic de transformare a agriculturii, respectiv colectivizarea.

Guvernul Groza, instaurat la putere în urma presiunilor diplomaților ruși, face primul pas în procesul de lichidare al proprietății private asupra pământului la 20 martie când printr-un decret-lege crează cadrul legal pentru ceea ce s-a numit reforma agrară.

Astfel, domeniile de peste 50 de hectare au fost expropriate fără compensații din partea statului¹, rezultatul fiind dispariția marilor proprietari de terenuri arabile țara noastră transformându-se într-una de mici proprietari. 917-777 de familii rurale au împărțit cele 1.109.562 ha² care au fost repartizate țăranilor din totalul de 1.468.946³ hectare expropriate. Principalii beneficiari

ai reformei au fost sătenii săraci, luând naștere circa 400.000 de noi gospodării, iar 500.000 de mici proprietari au primit pământ în plus⁴. Înainte de reforma agrară din 1945 localitatea Felnac cuprindea 280 de familii de țărani săraci adică săteni cu maxim 4 ha de pământ în posesie cu un total de 287 ha, 477 de familii de țărani mijlocași ce aveau între 4 și 10 ha și cu 2563 ha de teren, 89 de familii de chiaburi respectiv cei cu proprietăți de peste 10 ha, cu 1820 ha⁵.

Deoarece toate proprietățile erau sub 50 de ha și ca urmare nu exista așa-zisa clasă socială a moșierilor, pe plan local depozitățile de pământ au fost practic nule. Totuși felnăcanii nevoiași au profitat din plin de faptul că exproprierea i-a afectat pe moșierii din localitatea Sâmpetru German, fiind împrăștiți cu o suprafață de 850 ha de teren arabil confiscată de la țărani șvabi⁶. “Au luat pământul de la nemți și l-au dat la ai noștri care n-au avut. S-a dat la toți până s-a completat 4 ha. Și n-au primit teren, numai veteranii de război sau familiile lor! Aceia care au luptat dar au avut 4 ha n-au primit nici măcar o brazdă în plus”⁷.

În localitate, consecințele reformei agrare au fost multiple, însăși conviețuirea sătenilor din mica așezare rurală fiind grav afectată. “Când s-a împărțit pământul între lume s-a băgat dușmănie că fiecare voia teren bun și cât mai mult”⁸. Responsabil cu împrăștierea celor îndreptățiți a fost Avromovici Nicolae zis PRAIS, un membru local al P.C.R.⁹. Modul de distribuire a loturilor l-a nemulțumit însă pe săteni, lucru perfect normal dacă ținem cont de “setea” tradițională de pământ a țaranului român în general. “Prais a fost bătut de aceia care au vrut mai mult, de vreo câteva ori pe uliță la birt (n.a. cârciumă) și chiar când a ieșit din biserică de la slujbă”¹⁰. Practic această misiune imposibilă de mulțumire a tuturor l-a fost fatală fiind omorât în timp ce venea în Felnac de la Sâmpetru German. Popovici Rada crede că asasinii au fost țărani nemți ce au dorit să se răzbune pentru că au pierdut pământul avut în proprietate. “Felnăcanii n-au avut motiv să-l dea în cap, căci cu ei a fost cinstit”¹¹. Fiica victimei, ca de altfel un număr mare de subiecți sunt însă de altă părere: “Aceia de l-au omorât, au fost de aici din sat. Am știut care-l sunt dușmanii și că erau colegi cu tata de partid. Ori au vrut pământ mai mult, ori s-au temut că ajunge mai tare ca ei, de aceia l-au omorât. Și-a pierdut viața în 1947 la 47 de ani! Așa l-au lovit în cap cu parii că creierul era împrăștiat pe jos și ochiul l-a sărit de la loc. Dacă nu erau asasinii membrii de partid, anchetatorii făceau ceva, dar așa n-au făcut nimica”¹². Cert este că ancheta fostei Miliții nu a avut ca rezultat depistarea vinovaților, acest caz nerezolvat constituind și în prezent un mister și ca urmare motiv de bârfă pentru vârstnicii satului.

Din binefacerile reformei lui Groza nu s-au înfruptat toți felnăcanii săraci cu drept de împrăștiere. Problema era că sătenii pe lângă un dezvoltat simț al proprietății erau foarte superstițioși astfel încât o serie de familii

nevoiașe au refuzat efectiv să-și revendice drepturile legale. “Nu m-am dus la Sfat să primesc teren, ca să nu mă blesteme nemții. Că aceia din Sânpetru numai bine n-au gândit la felnăcani și mie nu mi-a trebuit avere mai mult ca sănătate. N-am putut să iau ce n-a fost al meu! Și așa mai multe ne cazuri a adus pământul la oameni că nemții l-au blestemat nu le-o rugat de bine”¹³.

Prin această reformă, atât pe plan local cât și național, guvernul Groza și-a mărit considerabil masa de simpatizanți. Beneficiarii împrumutării din toată țara nu și-au închipuit că doar peste câțiva ani vor fi siliți să renunțe la loturi mai ales că guvernul le ceruse efectuarea unor plăți către stat în contul pământului primit. Sumele fiind modice nu au constituit o povară financiară pentru țărani dar le-a înlăturat suspiciunile vis-à-vis de dreptul lor moral supra terenurilor¹⁴. “Am crezut că nu mai îmi ia pământul de la Groza, nici Dumnezeu, dar nu a fost așa”¹⁵.

Deoarece suprafețele primite erau relativ mici, statutul țăranilor nu s-a schimbat prea mult din punct de vedere socio – economic. Gospodăriile s-au fragmentat, producția de cereale a crescut în detrimentul altor culturi, iar creșterea animalelor a înregistrat un serios declin¹⁶. Totuși, pentru transformarea socialistă a agriculturii proprietatea privată trebuia să dispară deoarece constituia “viciul fundamental al vieții sociale de unde decurg toate consecințele dezastruoase”¹⁷. Teama de a nu-și înstrăina țăranimea, îi face pe comuniști să înceapă abia peste câțiva ani procesul de colectivizare. “Noi de abia am împărțit pământurile moșierilor și trebuie să lăsăm țăranilor un răgaz” răspunde Groza când este întrebat de Molotov de ce România nu trece la la înființarea colhozurilor¹⁸. Politica persuasivă a P.C.R. față de țărani – conștienți de atașamentul de pământ al lumii rurale – reiese și din subminarea bazei lor economice prin introducerea cotelor obligatorii.

Practic aceste cote, în fapt impozite aberante, nu reprezenta altceva decât instrumentele necesare ruinării țăranilor astfel încât structurile colectiviste să li se înfățișeze ca singura opțiune valabilă.

Premisele introducerii cotelor apar odată cu înființarea «Oficiilor Economice Județene» ce aveau drept scop impozitarea producției agricole a țăranilor și livrarea produselor obținute către U.R.S.S. în contul despăgubirilor de război¹⁹. Sătenii din Felnac își amintesc că au început să plătească cote din 1948 la început impozitele fiind oarecum acceptabile²⁰. Totodată, proprietarilor de pământ din localitate ce foloseau angajați pentru muncile agricole li s-a impus să-I plătească în bani și nu în produse ca până atunci²¹. Interesul statului comunist era ca așa-zișii chibaburi, considerați marii inamici ai colectivizării, să plătească cote pe o cât mai mare *cantitate* de produse agricole. “Chibabul pierdea de două ori, adică și bani mai mult din recoltă. Dacă plătea cu produse oamenilor, cotele îl afecta numai pe ce-l rămânea la final din recoltă, fără să scoată câteva mii din buzunar”²².

Odată cu politica de ruinare a «dușmanilor de clasă» despăgubirile

de război către ruși erau achitate mai repede, P.C.R. împușcând astfel doi iepuri dintr-o lovitură. "Toate lucrările să făceau sub supravegherea unui colector să nu cumva să înșeli statul. Tot era notat și dădeau până la ultima boabă de grâu sau porumb"²³.

Felnăcanii săraci preferau însă să fie remunerați în produse deoarece erau avantajați: "Mai bine îți dădeau bucate decât lei, căci cu banii luați pe o zi nu luai grâul sau porumbul ce-l primeai tot pe o zi de lucru"²⁴.

Când în vara lui '49 un proprietar a anunțat sătenii ce-I munceau pământul că nu poate plăti în produse ci doar în bani s-au ivit o serie de probleme. "Erau aproape 30 de oameni la treier de grâu și lucrau cam de vreo două săptămâni. Când le-a spus proprietarul că nu poate să le dea grâu, s-au revoltat și-au încetat lucrul. Fiecare își dorea partea de bucate atât cât I se cuvenea. Colectorul dacă a văzut că zuașii intră în grevă a anunțat Miliția"²⁵.

Plini de zel slujbașii regimului au venit îmbarcați în 2 sau 3 camioane"²⁶, intervenind în forță. Practic nu s-a ținut seama că protestatarii erau cu toți țărani săraci nevoiți din cauza lipsurilor să lucreze la cei înstăriți și nici că lumea rurală cu pământ puțin era considerată oficial principalul aliat ai muncitorilor comuniști.

Localnicii își amintesc că greva a fost potolită printr-o corecție fizică extrem de dură aplicată de autorități. "Milițienii erau înarmați mai ceva ca la război. Tocmai vineam cu mâncare la mama și-am ajuns pe când îi băteau. Felnăcanii erau întinși pe burtă și aceia dădeau în ei cu patul puștii și picioarele mai rău ca în animale. Pe mama așa rău au bătut-o că a făcut pe ea. Toată a fost vânăta! Aproape o săptămână n-a putut merge la lucru. Unul Bexa Nicolae s-a îmbolnăvit de la bătaie și-a murit peste câțva timp"²⁷. Această înăbușire din fașă a tentativei de revoltă a avut darul de a-I impresiona pe felnăcani, astfel încât pe viitor nu s-a mai consemnat nici o formă de protest colectivă.

CONSECINȚELE COTELOR AGRICOLE. 1948-1957

După plenara Partidului Muncitoresc Român din 3-5 martie 1949, când Gheorghe Gheorghiu Dej declară începerea procesului de colectivizare²⁸, regimul dur al cotelor este resimțit din ce în ce mai puternic de țăranii felnăcani. Acest tip de impozit pe producția agricolă a avut drept consecință principală înrăutățirea stării economice a sătenilor. De regulă localnicii nu mai rămâneau cu aproape nimic din recoltă deoarece "cotele erau extrem de mari și creșteau cu cât omu' avea mai mult pământ"²⁹. Sistemul era diabolic, urmărindu-se ca terenurile agricole să devină o povară și nu un mijloc de existență pentru țăranii. "Cotele ne omorau. Lucram ca orbii și la sfârșit nu

rămâneam cu nimic. Veneau comuniștii de la primărie și luau tot. Într-un an am avut un vagon-jumate de grâu (15.000 de kg) și-am rămas cu trei saci. Unul a trebuit să dau mită la cineva de la Sfatul Popular ca să n-am probleme că am grâu acasă”³⁰.

Partidul unic considera că lumea rurală este împărțită în cinci categorii nesocialiste. Mai întâi era «proletariatul agricol» adică *țărani fără pământ* ce lucrau pentru chiaburi³¹. Majoritatea terenurilor erau în posesia țăranilor săraci ce dețineau maxim 4 ha de pământ și formau a doua categorie³². Țăranii mijlocași, cea de a treia grupă aveau între 4-10 ha, iar chiaburii cu 10-50 ha, ce foloseau în gospodăriile lor munca plătită formau penultima categorie³³. Cea de-a cincea clasă a moșierilor cu proprietăți de peste 50 de ha fusese lichidată de stat³⁴. Se cuvine precizarea că sătenii fără pământ, săraci și mijlocași erau în opinia puterii bolșevice aliații muncitorimii comuniste, mari inamici ai stalinismului fiind considerați chiaburii.

În Felnac în 1949 existau 89 de familii de chiaburi în fapt oameni gospodari, clasa de mijloc. Deoarece proprietatea particulară le conferea independență economică activiștii de partid locali îi percepeau ca pe un “mare obstacol în calea colectivizării și bunăstării țării”³⁵ și din acest motiv trebuiau ruinați. Marea problemă a țăranilor felnăcani în general era faptul că amintitele cote nu erau fixe. Legea, ambiguă în această privință, dădea practic mână liberă autorităților locale care aveau drept obiectiv primordial falimentarea țăranilor. “Dacă achitai cotele ce ți le spuneau să le plătești la începutul anului, îți cereau supracote numai să nu fii în regulă”³⁶. Această formă de impozitare agricolă nu avea limite crescând direct proporțional cu capacitatea de rezistență a țăranului la colectivizare. “Degeaba plăteai cotele pe grâu și porumb, pentru că-ți cerea cota de carne, fasole, de lapte, de cartofi, de mazăre, de ceapă până nu mai biruiai cu plata și rămâneai fără mâncare”³⁷.

O dovadă că legea privitoare la cote era aberantă o constituie decretul 7/31.01.1951 ce impune gospodăriilor cu peste 8 ha de pământ cote de lapte fără să se specifice cantitatea – chiar dacă oamenii nu aveau vite³⁸. Sătenii din Felnac își amintesc că impozitele agricole erau pentru ei un adevărat coșmar. “Și dacă nu aveai pâine pe masă tot veneau aceia de la sfat să-ți spună că nu ai dat destul. Numai te trezeai cu ei în ogradă! Apoi îți luau contul cotelor, haine, perne, mobilă, cârnați, porcul din coteț și ce aveai prin casă de valoare, le ducea la primărie și le vindea la licitație”³⁹. “Când îi vedeam că vin, închideam porțile și tata fugea peste grădini. Dacă nu erai acasă, nu intrau singuri. Dar veneau săptămâni și luni la rând și tot te prindeau acasă”⁴⁰.

Miculescu Adrian susține că sub motivul neachitării cotelor I-au fost luate din coteț două scroafe. Felnacichi Milivoi afirmând la rândul lui că autoritățile locale I-au confiscat găște, rațe, găini, calul din ștălog, perna, duna adică tot ce s-a putut lua de-am rămas săraci lipiți pământului. Ani de zile tata o lucrat degeaba 24 de ha. Rămânea cu cât să crească un porc”⁴¹. Regimul

dur al cotelor l-a afectat mai puțin pe țărani cu pământ puțin și pe mijlocași, considerați ca fiind «proletari» în comparație cu chiaburii. “Noi mijlocașii le puteam plăti dar rămâneam numai cu lucru. Politica era să ne ia tot fără să mai vină la noi după supracote”⁴². Marele dușman al colectivizării erau, în opinia comuniștilor, cei cu peste 10 ha. Membrii Sfatului Popular din Felnac înființat în 1950 își luau angajamentul în același an “de a apăsa cu pumnul de fier asupra claselor exploatoare zdrobite dar nu nimicite”⁴³, pentru neplata cotelor chiaburimea fiind acuzată de sabotaj economic⁴⁴.

Pentru “demascarea” acestei categorii de săteni aflate în dizgrație se considera că trebuie dusă muncă de lămurire în rândul țăranimii sărace și mijlocașe⁴⁵. Așa zisa muncă de lămurire, se pare că a dat roade. “Activiști de partid aveau în sat informatorii lor care le spuneau cine are grâu sau porumb ascuns și veneau la loc sigur, drept la ascunzătoare”⁴⁶. În 1951 Sfatul Popular din Felnac se declară nemulțumit de faptul că “țăranii nu predau cotele la timp”⁴⁷. Treptat, pentru localnici pământul devine cel mai bun mijloc de a acumula mizerie, sărăcie și datorii. Anul 1952 va fi unul deosebit de dificil pentru țăranii felnăcani. “’52 a fost un an atât de greu, că am crezut că s-a terminat cu noi. Și acum vă întreb de multe ori cum am putut să rezist”⁴⁸. Puterea comunistă locală înscenează un proces tipic bolșevic celor ce n-au achitat obligațiile către stat. Principalele capete de acuzare au fost sabotajul economic și sustragerea de la plata cotelor, membrii Comitetului Executiv comunal impunându-și să fie foarte vigilenți⁴⁹.

Judecata comunistă s-a desfășurat în vara lui 1952 la căminul cultural din localitate⁵⁰ și numeroși proprietari de pământ au suferit condamnări la ani grei de închisoare. “Pentru că tata n-a putut plăti cote și supracote pe 24 de ha de pământ l-au dus la pușcărie. Am crezut că nu-l mai văd niciodată. A fost închis la Poarta Albă”⁵¹.

Rada Marcu, veteran de război, afirmă că a scăpat ca prin urechile acului de temutele penitenciare comuniste. “M-au deportat la Hunedoara și m-au ținut trei luni, dar am avut noroc cu o cunoștință ce aveam la securitate și am scăpat de canal sau Poarta Albă. Că acolo era vorba că mă duce”⁵². Tot la Poarta Albă a fost închis tatăl lui Fenacichi Dobromir, motivul fiind același “chiabur și exploatator care n-a achitat cotele”⁵³ fiind condamnat la opt ani de temniță. Moartea lui Stalin în martie 1953 se poate numi marea șansă a celor privați de libertate, deoarece cu ocazia evenimentului o mare parte a deținuților politici din țară au fost eliberați. “Când mi-au dat drumul de la canal nu mi-a venit să cred. M-am dus prima dată la catedrală în Timișoara și am mulțumit lui Dumnezeu că am scăpat. Mult nu rezistam că a fost greu. Munceam de la 6,30 dimineața la 2 noaptea și n-aveam voie să vorbesc cu nimeni. Când nu mă vedeau paznicii mâncam și de la porci. 30 dă kile am slăbit la pușcărie”⁵⁴.

După moartea lui Stalin, colectivizarea intră într-o nouă fază în care

se reduce considerabil presiunea psihică și puțin din cea economică asupra țăranului în general. Plenara C.C. a P.R.M. din august 1953 recunoștea că în campania de comunizare a agriculturii s-au comis abuzuri și, ca urmare, o serie de proprietari au lăsat pământul în paragină, ceea ce a dăunat economiei naționale⁵⁵. Felnăcanii își amintesc că în '53 "s-au anulat la toți sătenii cotele restante"⁵⁶ însă legislația cotelor rămâne în vigoare ba mai mult se perfecționează. Fără a mai exagera puterea comunistă și-a continuat totuși politica de ruinare a posesorilor de pământ în paralel cu dezvoltarea Gospodăriilor Agricole Colective (G.A.C.)⁵⁸. Pentru ca terenurile să nu fie nelucrate sătenii din Felnac erau obligați să încheie contracte cu statul⁵⁷. Pedepsa celor ce nu respectau înșămânțările prevăzute în contract era majorarea cotelor⁵⁸. Din punct de vedere al consecințelor impozitelor agricole asupra situației financiare a localnicilor familiile de chiaburi erau mult mai afectate ca cele de țărani mijlocași, ultimii, după aum am arătat, nefiind considerați un inamic al statului comunist. Ca atare, cotele puteau fi plătite de mijlocașii felnăcani însă cei intervievați susțin că nu le mai rămânea "nici porumb pentru păsările din curte"⁵⁹. "Ne descurcam cumva de la un an la altul. Și nouă ne luau aproape tot la recoltă, dar nu plăteam impozite pe produse așa mari ca și chiaburii și nici nu prea veneau comuniștii după supracote"⁶⁰. Proprietar a 5 ha și 80 de arii, Nichici Vasa afirmă că "puteam plăti la timp cotele și n-au avut ce să-mi facă, dar pentru aceia cu peste 10 ha era foarte greu"⁶¹.

Subminarea economică a chiaburilor a afectat acestora grav sentimentul proprietății și în timp îi face să vadă în cedarea pământului către Gospodăria Agricolă Colectivă unica soluție de a scăpa de mizerie. Însă și la înscrierea în G.A.C. chiaburul era dezavantajat deoarece nu putea intra în colectiv dacă devenea țăran mijlocaș, deci să nu posede peste 10 ha de teren⁶².

Predarea pământului către stat era prevăzută de decretul 308/1950, dar țăranii felnăcani erau foarte reticenți în a ceda teren agricol statului⁶³. "Am vrut să intru în G.A.C. să scap de greutate, dar nu m-au primit. Mi-au zis că pot să intru dacă dau pământ la stat. Eu asta n-am vrut nici mort că mă gândeam că pierd teren dacă se sparge colectivul"⁶⁴. În aceeași situație s-au aflat mulți dintre interlocutori. "Eu ca și chiabur nu puteam băga pământ în colectiv, ci în I.A.S. (Întreprinderea Agricolă de Stat) cu legea 308 dar îl pierdeam pe vecie"⁶⁵. Mentalitatea specifică lumii rurale conform căreia: "cedai statului nu mai primești niciodată înapoi"⁶⁶ îi face pe săteni să reziste timp îndelungat la presiunile bolșevice de a adera la G.A.C.

După moartea lui Stalin, regimul cotelor a fost mai blând, fapt evidențiat la nivel național de cel 2.000 de G.A.C.-uri înființate între '49-'53 (în comparație cu cele 564 de G.A.C.-uri din perioada '54-'57)⁶⁷.

Însă cu toate că după '53 presiunile impozitelor agricole s-au simplificat, odată început procesul de ruinare a chiaburilor felnăcani acesta se acutiza din inerție de la un an la altul. De asemenea statul a menținut

în vigoare legislația represivă a cotelor, autoritățile locale dorind în 1956 ca “contribuabilii rău platnici să fie urmăriți și bunurile sechestrate nu ca până acum”⁶⁸. Chiar dacă din 1957 plata cotelor a fost anulată majoritatea localnicilor percepeau terenurile agricole ca pe o povară financiară. Din acest motiv când Dej anunță colectivizarea compactă, rezistența felnăcanilor la colectivizare era drastic redusă. “Când ne-au zis că nu mai suntem conform legii chiaburi și putem intra în colectiv am intrat. Eram lefteri și abia aveam ce mânca. Așa am ajuns că și pâinea o ascundeam la cai să nu o găsească activiștii când veneau după cote. Că ziceau «Ia uită bă ce pâine faină are și el zice că n-are bani de cote»”. “Și de când ne-or chemat în G.A.C. aproape că am fost bucuroși să scăpăm de pământ pentru că eram sătui de mizerie”⁶⁹.

COLECTIVIZAREA PROPRIU-ZISĂ. PARTICIPANȚI. METODE.

Din informațiile primite de la cei intervievați, rezultă că în localitatea Felnac procesul de colectivizare propriu-zis poate fi împărțit în trei mari perioade și anume: ‘52-‘53- cei mai grei ani-respectiv intervalul cuprins între înființarea G.A.C.-ului în localitate și moartea lui Stalin, când țăranii sunt falimentați economic și efectiv terorizați, perioada ‘54-‘57 caracterizată printr-o diminuare a presiunilor exercitate de autorități, situația financiară a sătenilor rămânând aproape neschimbată, pentru ca ultima perioadă ‘58-‘62 să cuprindă colectivizarea compactă, rezistența felnăcanilor fiind (aproape nulă), ne semnificativă. Afirmațiile de mai sus sunt întărite și de oscilația numerică a familiilor intrate în G.A.C.-ul din Felnac. Astfel la sfârșitul anului 1952 colectivul cuprindea 311 familii cu 509 ha de teren arabil, pentru ca în ‘53 deși intră încă 24 de familii, părăsesc colectivul 120, rămânând în total 215 familii cu 335 ha de pământ. Reducerea presiunilor permitea celor nemulțumiți de munca în comun să părăsească G.A.C.-ul, primind înapoi terenurile cu care s-au înscris. “Ne-au zis de la început că putem să plecăm din colectiv cu tot cu pământ. Când am ieșit n-am mai primit uneltele înapoi și iar a trebuit să plătesc cote și numai am pierdut. Am plecat din G.A.C. cu 4 ha că am fost nemulțumit de câte produse mi-au dat”⁷¹. Acest fenomen de părăsire masivă a Gospodăriei Agricole Colective va fi singular în procesul de bolșevizare a agriculturii. În 1954 aderă la G.A.C. 12 familii, iese una și rămân 226 cu 1-121 ha; în 1955 intră 10 și ies 11 familii; în ‘56 se înscriu 28 de familii fără să iasă nimeni (1.193 ha), iar în ‘57 aderă la G.A.C. 30 de familii și ies 21, rămânând în total 272 de familii collectiviste cu 1.234 ha de pământ. În primul an al colectivizării compacte intră în G.A.C. 82 de familii și ies 14, adică 330 de familii cu 1.291 de ha pentru ca în 1959 să intre 403 familii fără ca cineva să mai poată părăsi G.A.C.-ul ce cuprindea 733 de familii cu un total de 3.222 ha de teren arabil⁷².

Numărul familiilor din colhoz crește cu încă 96 în ‘60 deci în total

829 de familii, suprafața arabilă colectivizată însumând 3.812 ha. În 1961 în G.A.C. intră 13 familii, pentru ca în 1962 să fie colectivizate ultimele trei familii din Felnac, colhozul deținând toată suprafața arabilă a localității, 3.985 ha și 845 de familii collectiviste⁷³.

Dincolo de aceste cifre rămân însă umilințele și suferințele sătenilor precum și lupta lor disperată de a păstra neștirbită proprietatea asupra celui mai de preț bun material al țăranului adică pământul. În această confruntare inegală dintre săteni și autoirătățile comuniste, mai precis un joc sinistru de-a șoarecele și pisica, activiștii de partid locali au știut bine lecția perfidă a procedeelelor prin care G.A.C.-ul să-și întindă tentaculele asupra terenurilor agricole ale felnăcanilor. Pentru ca înființarea Gospodăriei Agricole Colective să nu fie un șoc în lumea atului, puterea bolșevică începe pregătirea țăranilor cu o etapă de acomodare, în fapt, apariția “îtovărășirilor”. În aceste forme asociative de muncă a pământului sătenii își păstrau proprietatea asupra loturilor, animalele de tracțiune și uneltele, dar terenurile agricole se lucrau în comun urmând ca recolta să fie împărțită între membrii.

În concepția liderilor comuniști, întovărășirea trebuia să se dezvolte continuu astfel încât finalul să nu fie decât unul singur: trecerea la forma superioară de cooperatie care nu era altceva decât G.A.C.-ul⁷⁴.

În Felnac, prima întovărășire agricolă ia ființă în 1951 și cuprindea 54 de familii⁷⁵. “Suprafața de teren limită cu care felnăcanii se puteau înscrie în tovărășie era de 8 ha, chiaburii fiind excluși chiar din start”⁷⁶.

Pentru a-I constrânge pe săteni să adere la întovărășire dacă un țăran avea pământ în zona asociației I se lua și primea în schimb altă suprafață aflată la mare distanță de sat și de calitate mai slabă, deoarece se considera că întovărășirea nu trebuie să aibă terenurile agricole dispersate⁷⁷. Practic, obiectivul puterii locale era obișnuirea felnăcanilor cu munca în comun. “Oamenii au intrat din cauză că erau forțați de Sfatul Popular. Decât să primească pământ prin alte locuri și să n-aibă recoltă, mai bine intră omul în tovărășie că loturile și sculele îi rămânea tot lui dacă ieșea afară”⁷⁸. Fiind susținuți de autorități cei din tovărășie erau avantajați deoarece dispuneau de pământul cel mai bun precum și de unelte agricole performante. Acomodarea cu tipul asociativ de muncă se face pentru scurt timp, deoarece la numai un an tovărășia își pierde importanța în localitate datorită apariției Gospodăriei Agricole Colective. Actul de constituire datează din 16 martie 1952, obiectivele declarate ale G.A.C.-ului fiind de “a lupta contra chiaburilor și a înlătura mizeria și înapoierea”⁷⁹. Colectivul a fost fondat de 105 familii cu un total de 360 ha de teren arabil iar în inventar avea 19 cai, 16 grape, 6 pluguri pentru arat, 5 pluguri de sapă, 15 trăsuri și alte unelte agricole⁸⁰. Primii colectivști au fost în general țărani săraci și mijlocași și majoritatea au aderat la G.A.C. din convingere și din dorința de a duce o viață mai bună. “Am intrat din prima pentru că nu aveam scule și plăteam lucrările. Dacă dădeam

și cote aș fi ținut pământul în pierdere. Nouă, la sărăcime, ne-a mers bine în colectiv. Mai ales la început primeam de toate: grâu, cucuruz, fasole, varză. Cel mai greu le-o fost la leneși și la aceia ce nu erau obișnuiți cu lucrul”⁸¹.

Odată cu înființarea în 1952 a Stațiunii de Mașini și Tractoare din Felnac, pământul colhozului era lucrat eficient și rapid, recolta fiind în consecință mai mare. Gombos Istirca, pe atunci proprietară a unui hectar și paisprezece arii de pământ, susține la rândul ei ideea că odată cu înscrierea în colectiv, modul de viață al sărăcimii s-a îmbunătățit considerabil. “Pentru nevoiași a fost un lucru bun, numai pentru acei bogați n-a fost. Ca să seamăn pământul meu trebuia să lucru trei zile la acela care îmi semăna, ca să transport recolta acasă mă costa alte zile de lucru și tot așa”⁸¹. Pe lângă presiunea cotelor lipsa de utilaje agricole a reprezentat un motiv serios de a deveni colectivist. “Tata a primit ca veteran de război 4 ha de pământ de la Groza, dar n-a avut cu ce să-l lucreze așa că l-a băgat în G.A.C. Și-a fost mai bine pentru familia noastră, cu mult mai bine ca înainte”⁸³.

În propaganda făcută colectivizării, puterea bolșevică din România a făcut mare caz de exploatarea țăranilor nevoiași de către chiaburi precum și de lupta de clasă permanentă dintre săraci și bogați. Chiaburul era declarat dușman al sărăcimii din lumea rurală.

Fără să fie vorba de un conflict dintre clase sociale, în Felnac existau anumite resentințe în special din partea celor cu pământ puțin față de chiaburi. “Paurii (chiaburii) să ținău că cine sunt ei și dacă erau proști grămadă. Credeau că dacă au pământ sunt mai presus ca săracii”⁸⁴. Mentalitatea și legile nescrise specifice satului au fost motivul principal de tensiuni între felnăcani. Spre edificare, o regulă transmisă din generație în generație, prevedea ca atunci când avea oameni la lucrul câmpului, proprietarul trebuia să mănânce la masă și din aceleași bucate cu zuașii. Pare hilar, dar cu toate că erau extrem de rare cazurile în care un chiabur nu respecta înțelegerea în privința plății, proprietarii de terenuri ce dădeau mâncare proastă “cu greu prindeau săraci care să-l vină la muncă”⁸⁵. “Erau și chiaburi ca lumea ce mâncau cu zuașii la masă, dar mai mulți își băteau joc. Noi primeam mâncare proastă și ei îmbucau mâncare bună la altă masă. Într-o zi de lucru fără hrană ca lumea erai gata. Lume-I blestema dar n-avea ce să le facă. De aceia zic că a fost bun colectivul că ne-a respectat și ne-a dat pe cât am lucrat”⁸⁶. Practic pe masa de țărani nemulțumiți de statutul lor socio - economic s-a bazat în procesul de colectivizare conducerea comunistă locală. Se cuvine precizarea că majoritatea sătenilor erau satisfăcuți de modul lor de viață, după propriile aproximări, această categorie constituind 85% din populația Felnacului.

Colectivizarea desparte lumea satului în două intervenind ca o barieră nu atât între bogați și săraci, cât mai ales între susținătorii și opozanții G.A.C.-ului. În cazul celei mai mari părți a țăranilor și nu doar a chiaburilor, ideea de proprietate le era adânc implementată în mental, neputând accepta în ciuda

presiunilor înscrierea în colhoz și implicit renunțarea la pământ. “Am avut patru hectare și am fost mulțumită cum mă descurcam că lucram pământul meu, nu la chiaburi. Ne-au silit să intrăm în colectiv că de bunăvoie nu intram nici moartă”⁸⁷.

O serie de intervievați afirmă că printre primii colectivști au fost cei care-au primit terenuri agricole la reforma agrară din 1945. “Acea care au avut pământul de la Groza au înființat G.A.C.-ul. Nu le-a rămas ca mie, transmis din tată-n fiu și nu le-a părut rău după el. Dacă îl aveau de la stră-străbunici nu-l dădeau așa ușor la colhoz”⁸⁸.

Teodor Serdan susține că tatăl său, născut într-o familie foarte săracă prin muncă la chiaburi a reușit să strângă o sumă de bani cu care și-a cumpărat teren arabil și unelte agricole. “A muncit pe brânci toată viața ca să aibă pământul lui. Țin minte că aluat teren chiar înainte de reforma lui Groza, așa că n-a mai avut dreptul să primească completare până la 4 ha măcar că aluptat pe front. A ținut la pământul lui mai mult ca la viață, că l-a făcut cu sudoarea frunții, nu l-a primit gratis ca alții”⁸⁹.

Conștiente de atașamentul țăranilor față de pământ, autoritățile bolșevice din Felnac caută prin toate mijloacele să transforme proprietatea agricolă atât în cazul sătenilor cu mai puțin de 10 ha, cât mai ales a chiaburilor, dintr-o sursă de existență într-o povară financiară.

Alături de regimul inuman al cotelor, o metodă deosebit de eficientă de subminare economică a felnăcanilor reticenți la colectivizare a fost înlocuirea terenurilor productive cu altele de calitate mult mai slabă și situate la mare distanță față de sat, în unele situații chiar în județele limitrofe. La fel ca și în cazul întovărașirilor, autoritățile locale consideră că G.A.C.-ul nu poate avea pământul decât compact. “Și am avut teren aproape de Mureș și mi l-au luat. Am crezut că pică cerul pe mine, că acolo-I și acum cel mai bun pământ din Felnac. Mi-au dat la Mailat altul dar nu era gunoit nici de o cioară. Așa o fost de slab că nu scoteam recoltă nici sămânța”⁹⁰.

Mulți felnăcani au primit suprafețe arabile la o distanță considerabilă față de sat. “Colectivul a luat pământul din jurul Felnacului și-a dat la oameni până la Șag, Totina sau SânAndrei, cum a fost și cazul meu. Pământul era galben, foarte slab și nici măcar nu era tot într-un sat. Trebuia să mergi în trei locuri diferite. Când plecam la Totina, mă trezeam la 2 noaptea să-nham caii ca să fiu acolo pe 9 dimineța”⁹¹. Inevitabil, după câțiva ani de effort fizic și financiar aproape inuman, sătenii ajung să se întrebe dacă merită să lucreze pământul în pierdere sau este mai bine să adere la colectiv.

Pentru o mai mare rapiditate de desfășurare a procesului de colectivizare activiștii de partid au îmbinat de-a dreptul diabolic teroarea economică cu cea psihică. În ciuda atașamentului fanatic față de proprietate al majorității sătenilor, aceștia cedau atunci când presiunile erau îndreptate împotriva celorlalți membri ai familiei. Ținta predilectă a autorităților comuniste erau

copiii de țărani necolektivizați ce doreau să-și facă un viitor prin școală. Practic țăranul era pus să aleagă în a persista în refuzul său sistematic de a adera la G.A.C. și riscul exmatriculării fiului sau fiicei din instituțiile de învățământ din România. Nichici Stela ne relatează: “Tata a fost foarte sărac dar deștept și pă capul lui așa o lucra că și-o făcut două tractoare, batoză, elevator, pluguri adică toate sculele necesare agriculturii. A primit trei hectare de pământ de la Groza, da’ no vrut să intre în G.A.C. cu el nicicum. În ’54 eu am dat examen la Liceul Pedagogic și deși am intrat cu brio nu m-au primit la școală. Atâta am plâns și l-am rugat să renunțe la scule că până la urmă a intrat în colectiv. Și culmea, pe mine tot nu m-au primit la Liceul Pedagogic, ci m-au detașat cu școala la Lipova”⁹².

Autoritățile erau deosebit de intransigente și ostile cu copiii de chiaburi deoarece părinții lor erau considerați marele inamic al colectivizării. Pentru a-l face să cedeze terenurile statului până când deveneau țărani mijlocași – deoarece chiaburii nu erau primiți în colhozul din Felnac – odraslele celor cu peste 10 ha de pământ nu le era permis să învețe în școlile patriei. Exmatriculați din școală pe motiv că sunt “fii de exploatare” au fost printre alții Felnacichi Milivoi și Felnacichi Dobromir. Spre deosebire de primul interlocutor care era elev la gimnaziu, cel de-al doilea studia la un liceu sârbo – român din Timișoara. “M-au dat afară pe motiv că tata-l chiabur. N-am avut ce face și am venit acasă. Pentru mine a fost una din cele mai grele lovituri pe care le-am primit de la viață”⁹³. Această piedică pusă de comuniști fiilor de chiaburi, afecta grav atât încrederea acestora în forțele proprii cât și relația părinte-copil, de obicei tinerii găsind drept vinovați pentru distrugerea viitorului lor mai mult familia decât sistemul. În consecință lumea satului devenea mult mai vulnerabilă, iar aderarea la G.A.C. începea să se înfățișeze ca singurul scut de apărare în calea vitregiilor acelei perioade istorice.

VIOLENȚA – Un mijloc eficient de colectivizare a felnăcanilor

Între metodele de constrângere folosite de autoritățile din Felnac împotriva sătenilor ce se împotriveau colectivizării agresiunea fizică ocupa un loc aparte. Violenta afecta proprietarii de terenuri agricole în primul rând ca ființe umane, umilințele îndurate fiind povestite de interlocutorii vizibil emoționați, cu încrâncenare. Dintre aceștia, țărani cu pământ puțin, ușor de manipulat, au fost aleși și membrii locali ai partidului unic ce avea sarcina de a brutaliza așa-ziii dușmani de clasă. Complexele generate în timp de ierarhizarea după avere a sătenilor și eticheta de sărăntoc au determinat acumularea de resentimente și ură din partea celor cu o situație economică precară. “Aceia care băteau chiaburii au fost ultimii oameni în sat până n-au venit comuniștii. Erau și săraci și răi de luicru”⁹⁴. Terorizarea fizică a țăranilor începe din ’49, când le sunt impuse cotele de produse. Motivația

era ușor de găsit în “refuzul” acestora de a plăti cotele, în realitate un lucru imposibil deoarece rămânea la libera alegere a activiștilor bolșevici să stabilească valoarea impozitării. “După prima fază a străngerii cotelor, comuniștii dă la Sfatul Popular hotărârea cine dă supracote. Apoi colectoirul, însoțit de o gașcă care-l apăra în caz de nevoie, mergea din casă în casă și lua tot ce găsea. Care se opunea era bătut rău”⁹⁵. Abuzurile comuniștilor erau în aceea perioadă la ordinea zilei. Mama lui Olteanu Nicolae, proprietară a 27 ha de pământ a avut parte de un tratament deosebit de dur, cu toate că soțul murise în război, luptând pentru țară. “Au venit să ia din casă supracote și n-au găsit mare lucru. Colectorul era mort de beat și a început să dea în mama ca un animal. Pur și simplu a călcat-o în picioare. Așa bestial a bătut-o c-a făcut săraca pe ea”⁹⁶. Teroarea răspândită de activiști era pentru mulți localnici de nesuportat. “Veneau ca haita de lupi după pradă de nu mai știai unde să te ascunzi și ce să faci de frică. Intrau în casă și luau tot ce apucau. Dacă ziceai ceva te băteau până picai lat”⁹⁷.

Cerberii collectorului erau răsplătiți din plin de autorități pentru zelul depus în agresarea chiaburilor și confiscarea bunurilor acestora. Unul dintre participanți la acțiuni a făcut câteva dezvăluiri interesante: “Când ne-a chemat secretarul de partid la Sfat, deja știam că-l trebuie echipă. Făceam trupă, meream la chiaburi și luam ouă, păture, cârnat, haine, bibelouri, găini tot ce se putea lua. Erau chiaburi deștepți ce ne-așteptau cu mâncare și băutură. Aceia scăpau! Pe restul nu-l iertam. O dată ne-am dus vreo 15 inși la un chiabur ce avea pod fals și l-am spart cu târnăcopul. Acolo am găsit cea mai valoroasă captură. Toți din echipă primeam 30 de lei pe zi, o parte din mâncare ce o luam de la chiaburi plus seara de băut”⁹⁸. Aceste adevărate violări de domiciliu nu reprezentau pentru activiști cadrul ideal în care să maltrateze fizic inamicii colhozului, mai ales că existau martori printre vecinii victimei. O modalitate mult mai simplă și discretă era chemarea chiaburilor la primărie unde ferțiți de ochii curioșilor, slugoii regimului se puteau desfășura în voie. “Cel somat să se prezinte la Sfat, noaptea, știa ce-l așteaptă. În fața primăriei era un bec tare și când intra omul de la lumină la întuneric nu mai vedea nimic. Ca să ajungă la secretarul de partid trebuia să treacă printr-un coridor unde stăteau vreo 7-8 inși, care-l luau la bătaie. Câteodată dădeau cu pari și boxuri”⁹⁹. Scopul final al violențelor era intimidarea chiaburilor astfel încât în timp rezistența la colectivizare să devină nulă.

În unele cazuri, brutalitatea slugoilor comunismului a avut ca rezultat concesințe grave. Astfel, Mitrici Ștefan, conform spuselor felnăcanilor, din cauza bătăii l-a fost afectată vederea. Motivul agresiunii l-a reprezentat nerespectarea deciziilor Sfatului Popular privind lucrările agricole apropiilor terenuri și neplata la timp a cotelor. “L-au bătut în amiaza mare până l-au spart ociul. Când a scăpat a fugit peste grădini săracul și plânga că nu mai vede. I-a știut pe toți agresorii dar n-a avut ce să le facă pentru că erau cu

comuniştii”¹⁰⁰. Felnacichi Milivoi afirmă că tatălui său, reprezentanţii locali ai puterii l-au strâns mâinile la uşă. “Îl chema la primărie să-i spună ce să semene şi să se târguiască la cote. Era lovit aşa rău că abia mai putea să vină acasă. Şi l-au chemat la Sfat luni şi ani la rând”¹⁰¹. Totuşi nu toţi opozanţii regimului au fost trataţi cu aceeaşi monedă de către bătauşi, mai ales că între localnici exista o ierarhie bine stabilită a forţei fizice. “În mine n-au dat nici unul, pentru că ştiau că sunt hotărât şi nu scapă. Când intram pe coridoru întunecos îi simţeam că sunt acolo, măcar că nu vedeam nimic, dar nu-mi aveau treaba. Eu am luptat pe front în linia întâi şi acolo am pierdut frica. Dacă m-ar fi bătut aş fi fost în stare să fac moarte de om”¹⁰². De asemenea, de un tratament mai blând au beneficiat ţăranii mijlocaşi. “Pe tata l-au chemat la Sfat ca să-l convingă să intre în G.A.C. Când a auzit s-a speriat şi a luat un cuţit la el. Era decis să dea dacă-l atacau dar n-a avut probleme. Au ştiut că şi-a făcut avere pe capul lui şi oricum ei băteau numai pe cei care le spunea secretarul de partid”¹⁰³.

Agresiunile cele mai brutale şi mai numeroase s-au produs în perioada ‘51-’53 când secretar de partid a fost Râgoe Nicolae, după descrierile felnăcanilor prototipul de slujbaş al regimului, fără scrupule, agresiv şi uşor de îndoctrinat datorită intelectului redus şi complexelor generate de sărăcie.

Fost purcar cu şapte clase, marginalizat de săteni, P.C.R. (P.M.R.) a reprezentat pentru Râgoe marea şi poate unica şansă de a ajunge cineva în localitate. “Uns” de puterea bolşevică cel mai influent individ din Felnac, “paznicul dă porci şi-o făcut dă cap”¹⁰⁴. Gustul puterii îl transgformă într-un tiran, marea lui pasiune fiind terorizarea proprietarilor de pământ la domiciliu. Un apropiat al lui Râgoe, Milan Comloşan, susţine că acestuia nu-I plăcea să umble prin sat decât însoţit. “Echipa era peste tot cu el ca să-l apere. Ştia care chiaburi mai au grâu sau cucuruz ascuns, c-avea informatorii lui şi mergea la sigur. Tot timpul la şedinţe spunea că trebuie să facem pe chiaburi să moară de foame. Când ne dădea ordin să aducem pe cineva la primărie, îl luam pe sus că altfel era rău de noi”¹⁰⁵. Numeroasele abuzuri în funcţie ale zeosului secretar de partid au determinat mazilirea sa în 1953 fiind înlocuit în urma repetatelor reclamaţii ale felnăcanilor¹⁰⁶. Odată cu pierderea puterii, pentru Râgoe Nicolae lucrurile l-au o turnură periculoasă, iar visul se transformă într-un veritabil coşmar. Lumea satului, intransigentă şi neiertătoare, nu-I mai tolera nici măcar simpla prezenţă în localitate. “După ce l-au schimbat nu mai venea la cârciumă şi nici nu mai ieşea în sat. Ştia că oamenii vor să se răzbune. A încercat să lucre la colectiv, dar în câmp l-au bătut rău şi dacă nu fugea băgau furca în el”¹⁰⁷. Ostilitatea sătenilor îl determină să plece în scurt timp din Felnac. “S-a mutat de frică după vreo două luni la Timişoara, altfel nu se ştie ce s-ar fi întâmplat cu el. Nici n-a mai venit de atunci în sat”¹⁰⁸. Fără să aibă totuşi aceeaşi intensitate, violenţele au continuat şi după înlocuirea fostului purcar, iar corecţii fizice deosebit de dure se aplicau celor

ce îndrăzneau să critice autoritățile. Astfel în 1954 Serdan Ștefan a fost închis și bătut zilnic timp de o săptămână în urma unei banale dispute verbale cu cei de la Sfatul Popular¹⁰⁹. Datorită demonstrațiilor de forță, teama țăranului față de sistem crește și drept consecință în localitate se simplifică procesul de transformare socialistă a agriculturii. O metodă represivă oarecum neobișnuită dar eficace a fost instigarea de către comuniști a tinerilor săraci împotriva fiilor de chiaburi, astfel încât ultimii să fie efectiv terorizați¹¹⁰.

După modelul părinților, junii proveniți din familii fără pământ se înscriu în partidul unic formând în Felnac un nucleu destul de consistent numeric de membrii ai Uniunii Tineretului Muncitoresc.

Asmuțiți sistematic de mentorii lor spirituali, încep să brutalizeze cu orice ocazie odraslele proprietarilor independenți de terenuri agricole. "Tinerii erau împărțiți în două tabere: una de comuniști și alta de chiaburi. Nu s-au înțeles nicicum și erau scandaluri dese între ei"¹¹¹. Conflictele izbucneau de obicei la Căminul Cultural din localitate. "La sfârșit de săptămână colectivul făcea ziua joc și seara bal. Aceia care organizau erau utemiști și nu lăsau înăuntru pe chiaburi și dacă aveau drăguță săracă"¹¹². "Când era petrecere, la început te lăsa înăuntru ca să-I prinzi gustul și să comentezi, când îți spuneau să ieși afară. Că atâta așteptau, să zici ceva"¹¹³. Fiind susținuți de Sfatul Popular cei ce provocau erau desigur tinerii bolșevici denumiți oficial echipa «Fulgerul». "În 1956 au făcut mare banchet ca să sărbătorească realizările comuniste din Felnac. Acolo activiștii bătrâni i-au asmuțit pe aceia tineri contra noastră, a acelora cu pământ și au venit beți de la banchet direct la bal. Șeful lor a venit la mine și m-a scos afară unde au mai fost vreo zece inși. Au zâs numai să plec de la bal că toți chiaburii au fugit pe geamuri când l-au văzut pe ei. Eu nici măcar n-am fost chiabur, ci țăran mijlocas"¹¹⁴. Agresivitatea echipei "Fulgerul" determină victimele să devină extrem de solidare și să răspundă forței cu forță. "Când ne atacau utemiștii săream toți măcar că știam că numai noi vom fi trași la răspundere. Nu erau mai tari, dar când ne chemau la sfat ei ziceau salut, noi bună ziua"¹¹⁵. Apogeul acestor confruntări s-a derulat la sfârșitul lui 1956 și începutul lui 1957 după ce într-o seară Gheorghe Serdineanț este așteptat la colț de stradă, bătut bestial de către câțiva membri ai U.T.M. și lăsat într-o baltă de sânge în stare de semiconștiență. "M-au lovit prima dată cu sticla în cap și după aceea au dat cu parii până n-am mai știut de mine"¹¹⁶. Spitalizat 18 zile, victima încearcă să-și facă dreptate pe cale legală fără a avea sorți de izbândă, autoritățile fiind de partea junilor bolșevici. Maltratarea lui G.S. și nepedepsirea vinovaților îi face pe tinerii proprietari de pământ să se simtă fiecare direct amenințat, mai ales că nu era vorba de o încăierare ce avea ca rezultat o amendă și mustrare la Sfatul Popular. "Ne-am zis: ieri ne-au bătut, azi ne dă în cap, mâine or să ne omoare și ei nu pățesc nimic. Ba poate îi felicită la Sfat"¹¹⁷. Hotărâți să răspundă violenței prin violență și convinși că numai prin forță vor stopa definitiv

agresiunile și umilinta la care-au fost supuși, necolectiviștii au încercat să organizeze cu meticulozitate o acțiune de pedepsire a reprezentanților U:t:m: în zonă. În ciuda măsurilor de precauție luate “comuniștii au aflat de la informatorii lor că li se pregătește o răsplată pentru toate câte au făcut”¹¹⁸. Posibil speriați sau efectiv, pentru a demonstra că sunt stăpâni pe situație, comuniștii felnăcani incendiază într-o noapte grajdurile aceluiași Serdineanț Gheorghe. “Am avut pagube și era să-mi ardă toată casa, să rămân pe drumuri. De frică au vrut să ne facă să ne fie și nouă frică. Și-au reușit; că și eu și prietenii am bătut în retragere. Fiecare s-a gândit că într-o noapte poate să-I ardă casa cu el înăuntru”¹¹⁹.

Brutalitățile comuniste în general au avut ca efect intimidarea felnăcanilor. Vechea mentalitate a țăranului că “este mai bine să te supui legilor”¹²⁰ îi face să fie mult mai maleabili la insistențele autorităților de a adera la G.A.C. În fața atâtor suferințe fizice și psihice se naște aproape firesc întrebarea ce l-a determinat pe localnici să îndure asemenea greutăți inumane. Din răapunsurile celor intervievați rezultă că principalul suport moral a fost speranța și credința că în România comunismul nu va dăinui mult timp. “Toți din sat credeam că vin americanii. Ascultam aproape zi de zi la un prieten radio “Europa Liberă” și ăia tot ziceau că pică bolșevicii. O perioadă am fost convins că mult nu durează și scăpăm de colectiv. Dar după ani, dacă am văzut că nu mai vin americanii, am băgat pământul în G.A.C. Ce era să fac?”¹²¹. “Eu m-am gândit că se schimbă sistemul. Și socoteam că merită să sufăr oricât, că mâine – poimâine ne trezim cu americanii în România. Speranța asta m-a făcut să amân de la un an la altul să intru în colectiv. Zvonul acesta l-a speriat pe un fost președinte de colhoz ce era vecin cu mine. Țin minte că a zis «Ce fac eu dacă vin americanii, că mă omoară lumea. Mai bine măarunc în Mureș» Era tare speriat și abătut”¹²². Credința reîntoarcerii la democrație se erodează în timp, lipsurile economice, umilințele și agresiunile punându-și decisiv amprenta asupra moralului felnăcanilor. Cu toate că la nivel național perioada cea mai dificilă pentru țărani a fost după 1957, când Gheorghe Gheorghiu Dej decretează colectivizarea compactă¹²³, în Felnac rezistența a fost minimă.

Explicația trebuie căutată în zelul cu care bolșevicii felnăcani au dus “munca de lămurire” precum și metodele de convingere folosite.

Totuși trebuie menționat că autoritățile locale, bune cunoscătoare a psihologiei sătenilor, nu au forțat nota, accelerând procesul de colectivizare compactă abia la sfârșitul lui 1958.

“În ‘57-’58, lumea a fost lăsată-n pace. N-au fost nici atâtea bătăi nici chiar prea multă propagandă. Politica Sfatului a fost să-I bage în colhoz pe toți odată”¹²⁴. Momentul pregătirilor se pare că a dat roade, deoarece în 1959 intră în G.A.C. 403 familii fără să opună cea mai mică rezistență. “M-au chemat la primărie într-o sâmbătă și mi-au zis că nu plec până nu semnez

că intru în colectiv. Am semnat și gata”¹²⁵.

În 1961 au mai existat încă trei familii de încăpățânați ce n-au vrut niciun să adere la colhoz. Fără a mai folosi violența, un semn de maturitate politică a autorităților, acestea le confiscă pur și simplu terenurile. “Tata nu intra în colhoz nici daă-l omorau. Eu am băgat în colectiv pământul primit de la el și atunci comuniștii care-l știau cât îi de încăpățânat l-au luat terenurile pe motiv că un colectivist, adică eu, l-a ajutat la lucrul câmpului. Dar tat până a murit n-a lucrat o zi la colectiv”¹²⁶.

Când în 1962 Gheorghe Gheorghiu Dej anunța oficial finalizarea la nivel național a transformării socialiste a agriculturii, colectivizarea este declarată ca fiind încheiată și în Felnac.

Pentru a sărbători cum se cuvine asasinarea proprietății private asupra pământului, puterea locală a organizat o petrecere la care au fost invitați toți membrii “colhozului” din sat¹²⁷. Beția colectivă ce a urmat, putem spune însă că a durat mult timp, adică nu mai puțin de 27 de ani.

CONSECINȚELE COLECTIVITĂȚII. CONCLUZII

Așadar, folosind diverse metode, una mai antisocială ca alta, îmbinând pervers lipsa de scrupule cu ipocrizia și minciuna, comuniștii locali reușesc în cele din urmă finalizarea obiectivului propus, respectiv determinarea aderării la structurile colectiviste a tuturor sătenilor din Felnac. În G.A.C. țăranii vor fi rapid integrați sistemului socialist de muncă agricolă, în paralel autoritățile încercând să implementeze în lumea satului un sistem propriu de valori de inspirație stalinistă. Impactul cu noile norme, total diferite de cele transmise din generație în generație, va zdrncina restrânsa comunitate rurală, iar universul caracteristic țăranilor felnăcani va începe un profund proces de dezintegrare, cu consecințe de durată. Odată cu dispariția bazelor tradiționale a relațiilor dintre localnici, se modifică radical și modul de manifestare a solidarității acestora. Astfel legăturile din cadrul comunității altădată profunde, treptat se deteriorează. Apar neînțelegeri, invidie și chiar ură. “Lumea n-a mai fost nici pe sfert așa unită ca înainte. S-a făcut mai rea; că fiecare își face treaba lui și se ferea de vecini sau prieteni. Mai repede își băgau bețe-n roate unul la altul decât să se ajute. Comuniștii l-a făcut așa cu învățăturile lor”¹²⁸. De asemenea, ierarhizarea sătenilor, ancorată în tradiție și întemeiată nu atât pe mărimea proprietății cât mai ales pe hărnicia, valoarea individului și strictețea cu care acesta respecta regulile nescrise ale satului, dispăre. Noua ierarhie impusă de autorități, în totală contradicție cu valorile specifice, îi face să devină mult mai insensibili la problemele locale. “Nu mai se știa care merită să fie primul în Felnac și care ultimul, că aceia care înainte erau codași

conduceau pe foștii frunțași. Asta nu era drept și atunci mai bine îți vedeai de ale tale că altfel te lua scârba. Nu mai era satul nostru, era al activiștilor”¹²⁹.

Un element cu caracter decisiv în procesul dezrădăcinării țăranilor din «lumea» construită cu atâta migală de precursorii lor a fost anularea sentimentului proprietății. Fără posesia asupra pământului și a altor bunuri colectivizate era imposibil ca viața micii comunități sătești să-și păstreze neschimbat cursul. Pentru că G.A.C.-ul era proprietatea socialistă a tuturor, nimeni nu se simțea proprietar în adevăratul sens al cuvântului. Ca urmare, terenurile agricole sunt lucrate cu dezinteres, indiferența țăranilor influențând negativ producția agricolă¹³⁰. “Nu puteam să muncesc în colectiv ca pentru mine, că nu era al meu. Aram și săpam numa ca să fie arat și săpat, adică lucram de mântuială”¹³¹. Anularea sentimentului proprietății prin colectivizare determină apariția unui fenomen altădată aproape inexistent în Felnac și anume furturile de produse. “Oamenii fură că nu păgubeau pe cei din sat ci pe stat. Fiecare lua cât putea de mult, unii și jumătate din recoltă, iar restul îl dădeau la stat. Oricum statul a furat pământul nostru așa că nu era păcat să furăm de la el”¹³². “Înainte de colectiv eu n-am auzit vreodată să-I dispară cuiva recolta din holdă. Acolo putea să-ți putrezească porumbul că nu-l lua nimeni”¹³³.

Practic, în urma colectivizării pe plan local apare o nouă generație de țărani “proletari” fără un cult al muncii, fără valorile ce-l definea și îi conferea unicitate. Noile valori impuse de autorități au drept rezultat o degradare sistematică a lumii satului din toate punctele de vedere precum și îngroparea unor mentalități și norme morale ce au stat la baza bunului mers al vieții comunității rurale din localitatea studiată.

Rezultatul final al procesului de colectivizare din Felnac a fost exodul populației, îndeosebi tinere, înspre fabricile din Arad. “Copiii mai au plecat la oraș ca să nu fie ca noi, robi la colectiv”¹³⁴.

Odată cu politica partidului unic de industrializare a României, expulzarea țăranilor devine un fenomen motivat prin care se eliberează forța de muncă necesară în marile întreprinderi ale statului. Fost președinte al colectivului din Felnac, Ugheșici Dușan susține că autoritățile au silit conducerea G.A.C.-ului să reducă considerabil plata în bani și produse către țăărani. “La început felnăcanii n-au avut voie să plece din colectiv și fabricile să-I primească, dar mai târziu situația s-a inversat. Statul avea nevoie de muncitori. Colectivul o fost obligat să plătească prost ca lumea să plece”¹³⁵.

Odată cu plecarea la oraș a numeroși felnăcani, lumea satului a fost bulversată producându-se transformări cu consecințe de durată asupra modului de viață al țăranilor. Confiscarea terenurilor agricole, anularea propriului sistem de valori și contactul cu orașul îi face pe săteni să-și piardă identitatea născută în cadrul propriilor gospodării. Înstrăinarea față de sat are drept urmare apariția “omului nou” ce se simțea și era la fel de îndepărtat de sat ca și de oraș.

Format de sistem cu o viziune aparte asupra vieții, țăranul creat de comuniști tânjea însă conștient sau inconștient după propriul pământ și vechile norme nescrise ale locului, dezrădăcinarea lui nefiind benefică nici pentru el ca individ și nici măcar pentru statul bolșevic. Iar consecințele se întrezăresc și astăzi...

NOTE

¹ "Documente cu privire la politica agrară a Partidului Muncitoresc Român" ed. Politică, București, 1965, p. 5.

² Stelian Tănase, "Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu Dej 1948-1965", ed. Humanitas, București 1998, p. 75-76.

³ *Ibidem*, p. 77.

⁴ *Ibidem*, p. 79.

⁵ Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar nr. 1/1950, p. 30.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Interviu cu Popovici Sava.

⁸ Interviu cu Drănici Gheorghe.

⁹ Informație primită de la Nichici Vasa.

¹⁰ Interviu cu Boată Nicolae.

¹¹ Interviu cu Popovici Rada.

¹² Interviu cu Jura Velinca.

¹³ Interviu cu Gomboș Istirca.

¹⁴ Victor Frunză, "Istoria Stalinismului în România", ed. Humanitas, București, 1998, p. 419.

¹⁵ Interviu cu Popovici Rada.

¹⁶ Petre Soran, "Colectivizarea între mit și realitate" în "Miturile comunismului românesc", ed. Universității București, 1995, p. 122.

¹⁷ D. Gusti, "Comunism. Socialism. Arhaism. Sindicalism. Bolșevism.

¹⁸ Neagu Djuvara, "O istorie a românilor", ed. Humanitas, București, 1999, p. 221.

¹⁹ Jean Francois Soulet, "Istoria comparativă a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre", ed. Polirom, 1998, p. 120.

²⁰ Informație primită de la Rada Marcu.

²¹ *Ibidem*.

²² Interviu cu Felnacichi Dobromir.

²³ Interviu cu Ugleșici Dușan

²⁴ Interviu cu Oprean Mircea.

²⁵ Interviu cu Popovici Sava.

²⁶ Interviu cu Felnacichi Dobromir.

²⁷ Interviu cu Oprean Mircea.

²⁸ Costin Scorpan, "Istoria României. Enciclopedie", ed. Nemira, București, 1997, p. 281.

²⁹ Interviu cu Nichici Vasa.

³⁰ Interviu cu Rada Marcu.

³¹ Ghiță Ionescu, "Comunismul în România", ed. Litera, București, 1994, p. 219.

³² *Ibidem*, p. 220.

³³ Costin Murgescu, "Reforma agrară din 1945", ed. Academiei R.P.R., 1956, p. 158.

- 34 Ghiță Ionescu, op. Cit., p. 220.
- 35 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 3/1950, p. 26.
- 36 Interviu cu *Felnacichi Milivoi*.
- 37 Interviu cu *Savulov Momir*.
- 38 Buletin oficial al R.P.R., nr. 7/13 ian, 1951, p. 107-108.
- 39 Interviu cu *Oltean Nicolae*.
- 40 Interviu cu *Felnacichi Dobromir*.
- 41 Interviu cu *Felnacichi Milivoi*.
- 42 Interviu cu *Nichici Vasa*.
- 43 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 5/1950, p. 42.
- 44 *Ibidem*, p. 47.
- 45 *Ibidem*. p. 47.
- 46 Interviu cu *Serdineanț Gheorghe*.
- 47 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 1/1951, p. 10.
- 48 Interviu cu *Rada Marcu*.
- 49 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 2/1952, p. 65.
- 50 Informație primită de la *Mitrici Mișa*.
- 51 Interviu cu *Felnacichi Milivoi*.
- 52 Interviu cu *Rada Marcu*.
- 53 Interviu cu *Felnacichi Dobromir*.
- 54 Interviu cu *Savulov Momir*.
- 55 M. Bărbulescu și colaboratorii, "Istoria României", ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 97.
- 56 Interviu cu *Ugheșici Dușan*.
- 57 *Ibidem*.
- 58 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 4/1954, p. 3.
- 59 Interviu cu *Adrian Miculescu*.
- 60 Interviu cu *Popovici Rada*.
- 61 Interviu cu *Nichici Vasa*.
- 62 Informație primită de la *Hodoșan Rodica*.
- 63 Interviu cu *Ugheșici Dușan*.
- 64 Interviu cu *Rada Marcu*.
- 65 Interviu cu *Boată Nicolae*.
- 66 Interviu cu *Drănici Gheorghe*.
- 67 M. Bărbulescu și colab. op. cit., p. 97-98.
- 68 Arhiva "Sfatului Popular al comunei Felnac", dosar nr. 2/1956, p. 19.
- 69 Interviu cu *Felnacichi Dobromir*.
- 70 Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar 3/1952-1953, p. 3-38.
- 71 Interviu cu *Adrian Miculescu*.
- 72 Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar nr. 3/1954-1959, p. 40-96.
- 73 Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar nr. 18/1960-1962, p. 8-42.
- 74 "Documente cu privire la politica agrară a Partidului Muncitoresc Român", ed. Politică, București, 1965, p. 199.
- 75 Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar nr. 4/1957, p. 108.
- 76 Interviu cu *Mitrici Mișa*.
- 77 Informație primită de la *Nichici Vasa*.
- 78 Interviu cu *Serdineanț Gheorghe*.

- 79 Arhiva C.A.P. "Tractorul" Felnac, dosar nr. 1/1959, p. 6.
- 80 *Ibidem.*
- 81 Interviu cu *Miloș Floare.*
- 82 Interviu cu *Gomboș Istirca.*
- 83 Interviu cu *Comloșan Milan.*
- 84 Interviu cu *Gomboș Istirca.*
- 85 Interviu cu *Oprean Mircea.*
- 86 Interviu cu *Gomboș Istirca.*
- 87 Interviu cu *Jura Velinca.*
- 88 Interviu cu *Nichici Vasa.*
- 89 Interviu cu *Teodor Serdan.*
- 90 Interviu cu *Miculescu Adrian.*
- 91 Interviu cu *Nichici Vasa.*
- 92 Interviu cu *Nichici Stela.*
- 93 Interviu cu *Felnacichi Dobromir.*
- 94 Interviu cu *Savulov Olsa.*
- 95 Interviu cu *Hodoșan Rodica.*
- 96 Interviu cu *Oltean Nicolae.*
- 97 Interviu cu *Boată Nicolae.*
- 98 Interviu cu *Comloșan Milan.*
- 99 Interviu cu *Goicovici Sava.*
- 100 Interviu cu *Nichici Vasa.*
- 101 Interviu cu *Felnacichi Milivoi.*
- 102 Interviu cu *Marcu Rada.*
- 103 Interviu cu *Nichici Stela.*
- 104 Interviu cu *Felnacichi Dobromir.*
- 105 Interviu cu *Comloșan Milan.*
- 106 Informație primită de la *Mitrici Mișă.*
- 107 Interviu cu *Marcu Sofia*
- 108 Interviu cu *Boată Nicolae.*
- 109 Informație primită de la *Serdan Teodor.*
- 110 Informație primită de la *Nichici Vasa.*
- 111 Interviu cu *Hodoșan Rodica.*
- 112 Interviu cu *Felnacichi Dobromir.*
- 113 Interviu cu *Nichici Vasa.*
- 114 Interviu cu *Serdineanț Gheorghe.*
- 115 Interviu cu *Nichici Vasa.*
- 116 Interviu cu *Serdineanț Gheorghe.*
- 117 Interviu cu *Mitrici Mișă.*
- 118 Interviu cu *Goicovici Sava.*
- 119 Interviu cu *Serdineanț Gheorghe.*
- 120 Interviu cu *Popovici Rada.*
- 121 Interviu cu *Miculescu Adrian.*
- 122 Interviu cu *Marcu Rada.*
- 123 Dennis Deletant, "România sub regimul comunist", Fundația Academia Civică București, 1997, p. 99.
- 124 Interviu cu *Ugleșici Dușan.*

- ¹²⁵ Interviu cu *Serdineanț Gheorghe*.
¹²⁶ Interviu cu *Serdan Teodor*.
¹²⁷ Informație primită de la *Miloș Florica*.
¹²⁸ Interviu cu *Boată Nicolae*.
¹²⁹ Interviu cu *Rada Marcu*.
¹³⁰ Informație primită de la *Ugleșici Dușan*.
¹³¹ Interviu cu *Popovici Sava*.
¹³² Interviu cu *Rada Marcu*.
¹³³ Interviu cu *Popovici Rada*.
¹³⁴ Interviu cu *Marcu Sofia*.
¹³⁵ Interviu cu *Ugleșici Dușan*.

COLLECTIVIZATION IN FELNAC (Abstract)

Presenting a case study which has as a subject the village of Felnac. The work analyzes the collectivization as a phenomenon with a distinct impact on the life of Romanian villages and society.

In order to have a complete image of the events in the village from Arad district that has just been mentioned, the period taken for study is 1945-1962, yet with an accent on 1952-1962. The second mentioned period is the one when the most important events took place in what we call the socialist changing of agriculture.

The reconstruction of these few pages of local history is first of all based upon the villagers confessions, without neglecting, the study of official historical documents existing in our archives. The way that collectivization was made in the above mentioned village fits the typology of collectivization from all over Romania. This is why the work here has made a parallel between the policy of Romanian Communist Party on its national level and the facts from Felnac of 1945-1962.

The seizure of the agricultural lands by state has been made through terror and persecution, the peasants from Felnac have made an extremely expensive payment once with their wish of keeping intact their property on the lands which were demanded by the native Bolsheviks.

The psychical and especially the physical aggression, as a consequence, has brought inside the peasants mind the idea that adharing kolkhoz was the only way of surviving the persecution of time.

Therefore, the peasants resistance to the agricultural rendering Bolshevik has been cancelled by force and the Kolkhoz made in USSR has extended its tentacles above the most valuable property of the Romanian peasants – their lands.

CU PRIVIRE LA EMBLEMA ORDINULUI DRAGONULUI REPREZENTATĂ PE SIGILIUL DIN 1437 AL VOIEVODULUI VLAD DRACUL

AUGUSTIN MUREȘAN

Izvoarele istorice privind domnia voievodului Vlad al II-lea Dracul în Țara Românească (1436-1442; 1443-1447) au constituit pentru istorici¹, heraldiști², numismați³ și sigilografi⁴, obiect important de studiu.

Sigiliile ce validează documentele din vremea lui Vlad Dracul au interesat pe sigilografi, care s-au preocupat de descifrarea și cunoașterea reprezentărilor din emblema, originea și semnificația lor. Dintre sigiliile acestui voievod care au ajuns până la noi ne vom opri și noi asupra sigiliului mare domnesc, de tip atârnat din 1437. Acest sigiliu, a suscitat în mod deosebit interesul cercetătorilor, datorită reprezentării în scutul heraldic alături de stema Țării Românești a însemnelor străine, strâns legate de emblema cavalească a voievodului muntean. El trebuie cercetat în strânsă legătură cu evoluția politică internațională a vremii și a raporturilor voievodului cu forurile imperiale romano-germane și regale ungare.

Deși acest interesant sigiliu a intrat în atenția diferiților cercetători, nu toți au observat în scutul din câmpul sigilar prezența străină⁵. Istoricului Nicolae Iorga îi revine meritul de a fi semnalat această prezență fără a o și descifra. Iată ce scria marele istoric cu privire la unele figuri heraldice din scutul sigiliului menționat: "O cruce mare cu două linii drepte și una piezișă dedesupt, se vede în dreapta corbului, cu o însemnare pe care n-o putem statornici"⁶.

Mai târziu, într-un studiu apărut în 1956, sigilograful Emil Vârtosu, descrie amănunțit acest sigiliu⁷, și observă următoarele: 1. Crucea are un *titulus*, sus și o bară transversală oblică, jos (...). 2. La rădăcina crucii, în stânga, apare o figură curioasă de animal, asemănătoare unui fel de vierme înaripat; aceeași figură de animal apare și jos, în dreapta, în fața ghearelor păsării, ca și sus, la dreapta, dedesuptul soarelui și a lunii. 3. Actele solemne (*hrisoave*) emise de Vlad Dracul au de cele mai multe ori, drept invocație simbolică, aceeași cruce barată oblic⁸. Constatând că până la Vlad Dracul, invocația simbolică din acte are, în general, forma obișnuită a unei cruci latine⁹ (...), același autor se întreba : a. De ce s-a schimbat forma crucii în unele acte și în sigiliul mare al lui Vlad Dracul? b. Ce reprezintă curioasa figură de animal, care apare în acest sigiliu mare, pentru cea dintâi și cea din urmă oară în sigilografia Țării Românești ?¹⁰.

În acest fel, autorul menționat, în studiul său, atrăgea atenția asupra acestei mobile heraldice, reprezentată pe sigiliul mare domnesc atârnat al hrisovului din 8 aprilie 1437, emis în cancelaria voievodului Vlad Dracul

în timpul primei sale domnii (1436-1442). Este vorba de acea figură heraldică himerică, pe care acest autor o identifică ca fiind, imaginea balaurului ordinului, cu același nume¹¹. Se cunoaște faptul că Vlad Dracul a fost investit cavaler al acestui ordin (*ordinis draconis*)¹², la 8 februarie 1431, la Nürnberg, pe când făcea parte din suita lui Sigismund de Luxemburg, împăratul Sfântului Imperiu Romano-German și rege al Ungariei¹³, care, împreună cu soția sa Barbara, au înființat la 14 decembrie 1408, ordinul menționat, al cărui blazon era o cruce având la picioare un dragon¹⁴. Acest ordin militar era alcătuit la început din 24 de baroni, fiind înființat în scopul apărării catolicismului occidental împotriva ereticilor și a necredincioșilor, în principal contra husiților, dar și în vederea organizării unei noi cruciade împotriva turcilor¹⁵. Dragonul simboliza vitejia de neînving în lupta pentru creștinism, iar membrii ordinului purtau la ceremonii o pelerină verde, care evoca culoarea dragonului, peste alta de culoare roșie (stacojie) care semnifica sacrificiul¹⁶.

În zilele de vineri, membrii ordinului purtau costum negru, iar însemnele ordinului, le purtau totdeauna¹⁷. Colanul Ordinului Balaurului era alcătuit din "două lanțuri", de aur separate și unite printr-o cruce cu bară dublă și susținând un balaur răsturnat¹⁸.

Întrând în ordin, Vlad Dracul primește clasa cu crucea, pe cruce, în lung fiind scris: "*O! quam misericors est Deus*" ("*O! Cât de milostiv este Dumnezeu*") iar în lat: "*Pius et justus*" ("*Bun și drept*")¹⁹.

De la acest colan al ordinului Dragonului s-a opinat că a derivat și numele de "Drăculea" sau "Dracul", la început sub formă de poreclă provenind dintr-un titlu cavaleresc european, care a devenit ulterior nume²⁰. Porecla a fost dată lui Vlad de popor, din cauza purtării însemnelor Ordinului Dragonului²¹.

Despre sigiliul în discuție, în studiul său, Emil Vârtosu, arăta în continuare că: "cercetând cu atenție imaginea întreit repetată a balaurului din sigiliul mare al lui Vlad Dracul și îndeosebi imaginea aflată în stânga crucii, jos, constatăm că seamănă cu un animal târător, o reptilă, cu mai multe picioare și două aripi - relativ mici - pe spinare; capul pare într-adevăr un cap de pasăre (vultur), iar vârful cozii este ascuțit. Este, fără nici o îndoială, imaginea balaurului a ordinului cu același nume"²².

Tot același autor sublinia că: "Din punct de vedere sigilografic românesc, constatăm - acum pentru întâia oară - că însemnele Ordinului Balaurului, creat de regele Sigismund al Ungariei în 1408, apar și în sigiliul mare domnesc al Țării Românești, sub forma unei cruci barate oblic, având în stânga reprezentarea balaurului răsturnat și același balaur este repetat în dreapta, sus și jos. Aceasta se petrecea în domnia lui Vlad Dracul voievod, membru al ordinului. Concomitent, pătrunde în diplomatica Țării Românești și în primul rând în actele emise de același domn, aceeași cruce barată oblic din sigiliul amintit, cu valoare de invocație simbolică. Această cruce barată

oblic reprezintă o adaptare la realitățile diplomatice românești a crucii duble ungare din însemnele ordinului²³.

În final, Emil Vârtosu conchidea: "Cât privește crucea barată oblic, ea re apare în diplomatica românească și mai târziu, peste o sută de ani, în sigiliul mare domnesc al lui Pătrașcu Vodă cel Bun (1554-1557) precum și după aceea, în sigiliile altor domni ai Țării Românești²⁴, dar această reapariție nu mai are nici o legătură cu ordinul Balaurului, ci înseamnă o simplă revenire întâmplătoare la un aspect heraldic și sigilografic mai vechi, adică la semnul aflat în sigiliile mari ale lui Vlad Dracul, însă fără să i se mai cunoască originea și nici semnificația reală inițială"²⁵.

Numismatul Octavian Iliescu, într-un studiu publicat în 1958, prezentând emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele XIV- XV, între care și monede anepigrafe cu reprezentarea dragonului înaripat ale lui Vlad Dracul, referindu-se și la sigiliul de care ne ocupăm, preciza că: "Pe sigiliul aceluiași domnitor, figurează în câmpul scutului, în trei locuri diferite, același dragon înaripat, ca o mobilă secundară, alături de acvila cruciată și conturnată²⁶. Deși acest dragon, subliniază în continuare autorul, nu seamănă întrutotul, cu reprezentările cunoscute ale ordinului cu același nume, înființat în 1408 de Sigismund I, totuși, date fiind legăturile foarte strânse ale lui Vlad Dracul cu acest rege și ordinul citat, prezența unui simbol atât de neobișnuit în heraldica munteană, pe sigilii și pe monede, nu poate avea altă semnificație decât o aluzie la ordinul din rândurile căruia făcea parte și domnul muntean, încă de la 8 februarie 1431"²⁷.

În 1965, Stelian Metzulescu, în studiul său despre simbolurile artei plastice creștine, reprezentând pe Sfântul Gheorghe și dragonul, arăta despre acest sigiliu următoarele: "Sigiliul are înscris un scut, în câmpul căruia sus, în colțul din dreapta se află o semilună conturnată, ținând între vârfuri, o stea, iar dedesuptul lor un mic dragon. În centrul scutului se vede vulturul ținând în gheare un dragon, iar în fața vulturului vedem o cruce având sus, un *titulus*, iar jos o bară transversală oblică (îndoită), la piciorul căreia este înscris al treilea dragon"²⁸.

Deși acest autor recunoaște că reprezentările de pe sigiliile membrilor ordinului este o rezultată firească a faptului că făceau parte din acea *societas draconistarum*²⁹, nu subscrie opiniei conform căreia dragonul din sigiliul lui Vlad al II-lea Dracul ar fi emblema Ordinului Dragonului, ci crede că acest dragon "nu are nici o legătură cu acest ordin, aceasta cu atât mai mult cu cât Vlad, folosea acest sigiliu și după moartea lui Sigismund, când ordinul decade"³⁰. Mai mult încă, același autor, subliniază că reprezentarea dragonului apare frecvent atât în sigilografie și numismatică, cât și în heraldica medie și modernă europeană, înaintea întemeierii ordinului Balaurului, precum și după ce el decade, o dată cu moartea lui Sigismund de Luxemburg³¹.

Conform descrierii făcute în 1976 de cercetătoarea Maria Dogaru,

sigiliul se prezintă astfel : “în emblemă, scut dreptunghiular ascuțit, în care se află acvila cruciată, conturată; în partea dreaptă superioară, un soare format din șase raze și luna (crai nou). Crucea are o bară transversală oblică, iar la postamentul crucii, în fața ghearelor păsării, sub soare și lună se află un animal înaripat, simbolizând balaurul, emblema Ordinului cu același nume din care domnitorul român a făcut parte”³². Însemnul Ordinului Balaurului gravat în câmpul sigiliului lui Vlad Dracul amintește dorința sa de a participa la lupta antiotomană, subliniind personalitatea domnului sau, pur și simplu, este destinat măririi gradului de solemnitate³³.

Regretatul heraldist Dan Cernovodeanu arată, în 1977, despre acest sigiliu că: “voievodul Țării Românești, Vlad Dracul pe sigiliul său de stat, din 1437 va purta emblema sa personală simbolizată printr-un dragon, respectiva emblemă reprezentând cunoscutul animal fabulos din legendele antichității și evului mediu”³⁴. Autorul menționat împărtășește interpretările date de Emil Vărtosu, Octavian Iliescu și Maria Dogaru precizând că: “dacă pe emisiunile monetare ale acestui domnitor, dragonul va fi înfățișat pe revers într-un singur exemplar, pe marele sigiliu atârnat din 1437, animalul himeric va apărea de trei ori – firește de proporții reduse - atât în cantonul superior dextru al scutului, sub semiluna cu coarnele în dextra, flancată de steaua în șase colțuri, cât și la picioarele crucii, cu trei brațe, plasate pe flancul senestru al ecusonului, precum și, în sfârșit, în cantonul inferior dextru, la picioarele acvilei cu capul conturnat al Țării Românești”³⁵.

Istoricul Constantin Rezachevici, într-un articol publicat în 1998, referindu-se la sigiliul lui Vlad Dracul ce poartă simbolul Dragonului, declara că: “elementele simbolurilor Ordinului Dragonului sunt figurate pe sigiliul său domnesc din 1437 (crucea dublă ungară în locul crucii latine din stema Țării Românești înconjurată de trei mici dragoni, de tip sigilar)”³⁶.

Acest sigiliu, de tip heraldic, cuprinde stema de stat și armeriile de concesiune primite o dată cu investirea lui Vlad Dracul, la 8 februarie 1431 a cu Ordinul Dragonului, înainte de urcarea sa pe tronul Țării Românești ³⁷. Dar, după cum s-a relevat, pentru Țările Române, armeriile de concesiune, nu sunt o realitate specifică, dat fiind caracterul propriu al instituțiilor feudale românești, ele găsindu-și o mai bună materializare în armeriile de liberă adopțiune³⁸. Începând din secolul al XV-lea, există însă cazuri în care armeriile de concesiune sunt o certitudine, fiind atribuite domnilor români de către suveranii altor state și ele atestă dorința marilor puteri vecine, în special regalitatea maghiară și Imperiul Habsburgic, de a-și asigura colaborarea militară a Țărilor Române în lupta cu turcii³⁹.

Numai în acest sens, trebuie explicat faptul că la 8 februarie 1431, Sigismund de Luxemburg îi oferea lui Vlad Dracul, Ordinul Dragonului care a fost preluat în armeriile domnului ca însemn personal⁴⁰, pe unele emisiuni monetare care i-au fost atribuite⁴¹ și în sigiliul cel mare din 1437, de care ne ocupăm.

Cunoașterea înfățișării însemnului (colanului) Ordinului Dragonului (balaurul răsturnat) și cercetarea atentă a sigiliului lui Vlad Dracul din 1437 ne permite a face o comparație între însemnul ordinului și reprezentarea dragonului din sigiliul menționat.

Reanalizând acest sigiliu, rotund, cu însemne străine al lui Vlad Dracul, confectionat din ceară și atașat la actul emis la 8 aprilie 1437, la Târgoviște, prin care voievodul reînnoiește brașovenilor vechile privilegii de comerț⁴² trebuie arătat că unele elemente pot fi descifrate, descrise și interpretate și în felul următor: în emblemă scut dreptunghiular ascuțit cu acvila Țării Românești, conturnată, cu aripile strânse, îndreptată cu ciocul spre o cruce cu trei brațe și însoțită în partea dreaptă superioară de steaua cu șase raze (*colțuri*) și de lună (*crai nou*), aștri sub care s-a figurat așezat în bandă, însemnul Ordinului Dragonului. Crucea are un *titulus*, sus, un braț drept, la mijloc și altul transversal oblic, jos, plasat în bară. Spre baza brațului vertical al crucii, în stânga și până spre partea de deasupra vârfulor aripilor păsării, se distinge, din nou plasat în pal, dragonul, reptila fantastică, cu cap de animal, cu două aripi mici, ca de liliac, pe spinare, cu vârful cozii ascuțit și cu picioare de pasăre; aceeași figură heraldică himerică este reprezentată în bandă și în dreapta jos, lângă ghearele păsării. După cum se poate observa, elementul principal al scutului din sigiliu este acvila din stema Țării Românești, în atitudinea ei tradițională, simbol al curajului și demnității, dovadă a originii latine a poporului român⁴³.

Apreciem ca eronată, interpretarea păsării, drept corb, cum a făcut-o la vremea respectivă marele istoric Nicolae Iorga ⁴⁴, deoarece pentru secolele XIV-XV, când modul de înfățișare al numitei păsări în sigilii se încadrează în categoria zburătoarelor de munte (penaj bogat, trup mare, gheare puternice), ea a fost interpretată de către specialiști, drept acvilă sau vultur⁴⁵.

Referitor la bara transversală oblică, aflată pe brațul vertical al crucii, s-a arătat că ea reprezintă semiluna în care este înfiptă crucea⁴⁶. Semnificația crucii îndoite (bara transversală oblică), era aceeași cu a semilunii răsturnate (cu vârful în jos), semn distinctiv al învingătorilor musulmanilor⁴⁷.

Lângă lună nu este reprezentat soarele, ci o stea, cum este de fapt figurată și pe alte sigilii din acele timpuri ⁴⁸. De asemenea, după părerea noastră, acvila nu ține în gheare un dragon, cum s-a afirmat⁴⁹, ci această figură heraldică himerică este înfățișată în dreapta jos, în fața ghearelor păsării. Pe lângă acvilă și cruce figurează în trei locuri, dragonul înaripat, ca o mobilă heraldică secundară. Este un dragon de tip sigilar, în poziții și mărimi diferite.

În legătură cu dragonul din acest sigiliu s-a observat că el este reprezentat numai în asocieră cu simbolurile creștine⁵⁰, care sunt așezate deasupra reprezentării dragonului, dominându-l⁵¹. Reprezentarea dragonului în sigiliu are o singură semnificație, aceea a biruinței creștinismului asupra păgânilor, care în vremea aceea erau turcii⁵². Este, de fapt, o reprezentare

plastică a pregătirii participării Țării Românești la cruciada antiotomană, inițiată de Sigismund de Luxemburg⁵³. Dar "marea cruciadă" propriu zisă n-a mai avut loc⁵⁴.

În ceea ce privește capul acestui dragon heraldic după părerea noastră, nu trebuie neapărat să vedem un cap de pasăre (vultur), cum s-a arătat mai sus ⁵⁵ ci mai degrabă un cap de animal, asemenea reprezentării aflate pe stema voievodului și pe unele din emisiunile sale monetare, sau în cel mai rău caz o reprezentare hibridă.

Din punct de vedere a respectării proporționalității figurii heraldice himerice, același dragon este reprezentat în mod diferit, în două locuri fiind redat mai mare și într-un loc mai mic. Astfel, sub stea și lună, dragonul este reprezentat mai mic, în timp ce în celelalte două locuri, la baza crucii și în fața ghearelor păsării, este înfățișat mai mare dar de mărimi inegale. Reprezentarea pe verticală a dragonului, la baza crucii, s-a făcut, credem, datorită lipsei de spațiu, sau poate dintr-un alt motiv care deocamdată ne scapă. Reprezentarea de mici proporții a dragonului heraldic credem că nu este deloc o simplă întâmplare, ci o "inovație" sau o "adaptare" în sigilografia românească, care apoi nu se mai repetă. Acest lucru îl confirmă sigiliile folosite ulterior.

Privind cu atenție modul de reprezentare și poziția dragonului, în cele trei locuri, pe sigiliu, apreciem că, ea ar corespunde, într-un fel, cu înfățișarea colanului ordinului respectiv, clasa cu crucea, pe care a primit-o Vlad Dracul la intrarea sa în ordinul cavaleresc. Probabil s-a încercat o imitație a colanului ordinului Dragonului.

Deși, reprezentarea dragonului de pe sigiliu nu seamănă întrutotul cu reprezentările cunoscute ale ordinului cu același nume, faptul că membrii săi își gravau pe sigilii însemnele acestuia nu lasă nici o îndoială că ar fi vorba de o altă posibilă reprezentare⁵⁶. În general, se recunoaște faptul că, imaginea dragonului pe sigilii a fost adaptată⁵⁷.

Scutul este plasat într-un cadru cvadrilobat, cu arcade împodobite și în fiecare lob se găsește câte o slovă chirilică, alcătuind numele voievodului: <V/ I/ a / d >.

În exergă, s-a scris legenda cu litere unciale: + S < IGILLUM > WLAD FILIUS : MERCE : TRANSALPINIS: VAIVODA: ET: DOMINUS DE FOGARAS (+ SIGILIUL LUI VLAD FIUL LUI MİRCEA VOIEVOD AL PĂRȚILOR TRANSALPINE ȘI DOMN DE FĂGĂRAȘ).

Acvila valahică din scut, însoțită de figurile heraldice, crucea, steaua, luna și dragonul, au menirea, după cum s-a subliniat, de a marca personalitatea voievodului și de a mări gradul de solemnitate a sigiliului⁵⁸.

Emblema Ordinului Dragonului, reprezentată în sigiliu, este fără nici o îndoială rezultatul raporturilor voievodului cu lumea creștină catolică. În acest sens, în acest sigiliu sunt reprezentate în mod plastic concepțiile politice

ale voievodului, ca unul dintre cei care s-au angajat în lupta antiotomană. Prin imaginea și conținutul legendei acestui sigiliu, voievodul dorea să confirme noile realități existente, odată cu urcarea sa pe tronul Țării Românești, ca “voievod și domn” și a legăturilor sale cu Sigismund de Luxemburg, împăratul Sfântului Imperiu Romano-German și rege al Ungariei.

În concluzie, în acest sigiliu din 1437, al voievodului Vlad Dracul, se interpătrund realitățile sigilografice autohtone cu influențele străine care reflectă legăturile cu diferite popoare. Mai mult încă, după cum s-a subliniat, oscilația în politica externă între puternicii vecini Ungaria și Polonia și rezistența înverșunată opusă turcilor la Dunăre în prima jumătate a secolului al XV-lea a fost reflectată în menținerea pecetilor cu legenda în limba latină până în timpul lui Vlad Țepeș⁵⁹, între care se include și acest sigiliu al voievodului Vlad Dracul.

NOTE

¹ Vezi: Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în *Cercetări istorice*, IV, Iași, nr. 1, 1928; Aurelian Sacerdoțeanu, *Vlad Dracul Voievod (1436-1441; 1443-1446)*, în *Albina*, 41, nr. 35 (IX), 1938, p. 547-550; Virgil Ciocâltan, *Vlad Dracul în 1438*, în *Revista de istorie*, nr. 11, 1976, p. 1780 - 1785; Gh. Baltag, *Voievozi munteni cu reședințe transilvănene*, în *Magazin istoric*, nr. 6, 1977, p. 20 - 21; Sergiu Columbeanu, Radu Valentin, *Vlad Dracul*, Edit. militară, București, 1978; Radu R. Florescu, and Raymond T. Mc Nally, *Dracula a Biography of Vlad the Impaler*, New York, 1973, p. 9-20; Camil Mureșan, *550 de ani de la înscăunarea lui Vlad Dracul pe tronul Țării Românești, O viață dedicată luptei pentru apărarea independenței țării*, în *Lupta întregului popor*, nr. 4 (10), 1986, p. 12-13.

² Pavel Chihaia, *Deux armoiries sculptées a appartenant aux voievods Vlad Dracul et Neagoe Basarab*, în *Revue roumaine d' histoire de l' art*, tome I, nr. 1, 1964, p. 151-169; Idem, *Stema de piatră a voievodului Vlad Dracul de la Muzeul orașului Curtea de Argeș*, în *Revista Muzeelor*, nr. 5, 1969, p. 455-457; Idem, *De la Negru Vodă la Neagoe Basarab. Interferențe literar artistice în cultura românească a evului mediu*, București, 1976, p. 187-194; Idem, *Tradiții răsăritene și influențe occidentale în Țara Românească*, München, 1983, p. 44-48.

³ Theodor G. Manolescu, *Moneda lui Vlad Dracul (1436-1442)*, în *Revista de Iași*, I, 1908, p. 21-212; C. Moisil, *Monetăria din Sighișoara a lui Vlad Dracul*, în *Cronica Numismatică și Arheologică*, 11-12, 2, 1921, p. 36 - 40; George Severeanu, *Monetele lui Vlad Dracul (1432)*, în *Urbanismul*, 11, 3 - 4, 1934, p. 207 - 211; G. Severineanu, în *Cronică Numismatică și Arheologică*, X, 1934, nr. 97, p. 51 - 52; Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în *Studii și cercetări de numismatică*, II, 1958, p. 327 - 330, fig. 33 - 34 și 38-39; Idem, *O nouă contribuție privitoare la istoria monetară a Țării Românești în secolul XV*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 501-503; Stelian Metzulescu, *Un document numismatic*, în *Glasul bisericii*, XXII, nr. 5-6, 1963, p. 551-561; O. Iliescu, *Moneda în România*, Edit. Meridiane, București, 1970, p. 21-22; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Opreșcu, *Monede și bancnote românești*, Edit. Sport-

Turism, București, 1977, p. 31.

⁴ C. Moisil, *Stema României, originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în *Boabe de grâu*, Anul II, nr. 2, februarie, 1931, p. 66; Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și Țării Românești*, în *Documente privind istoria României, Introducere*, Vol. II, 1956, p. 363 - 366; Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 25-26; Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 68 și 217; Maria Dogaru, *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnii Țării Românești*, în *Revista Arhivelor*, 3, 1979, p. 333-337.

⁵ Printre aceștia au fost: D. A. Sturdza, *Dare de seamă despre colecțiunea de documente istorice române aflate la Wiesbaden*, 1888, p. 239-259 (Extras din *Analele Academiei Române*, seria a II-a, tomul VIII, secțiunea a II-a, București, 1888, pl. IV, în culori); Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul al XV-lea și al XVI-lea*, Atelierul Grafic -Socecu, București, 1902, p. LX-LXI; Idem, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în secolul XV și XVI, Vol. I*, București, 1905; P.V. Năsturel, *Novo Plantațio și regii României moștenitori ai Împăraților Bizanțului*, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, XV, 1914, București, 1915, p. 20-21; C. Moisil, *Stema României...*, p. 66, fig. 3.

⁶ Nicolae Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria Românilor după acte descoperite în arhivele săsești, I, Brașovul*, în *Analele Academiei Române*, Mem.Sect. Ist., Seria II, Tom. XXXVII, 1904-1905, București, 1905, p. 11.

⁷ Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 363.

⁸ *Ibidem*, p. 363, cu nota 4; În acest sens, vezi: Actele din 1, 13, și 23 august 1437 păstrate la Arhivele Naționale Istorice Centrale, *Secția istorică*.

⁹ Emil Vârtosu, *op. cit.*; Face excepție doar crucea din sigiliul cel mare al lui Vlad I Uzurpatorul (1396) care are sus, un mic titulus și sub brațul crucii, la egală distanță, o bară transversală, vezi: *Ibidem*, apud, C. Moisil, *Stema României...*, p. 66, fig. 2. Pe noi nu ne convinge întrutotul și nu subscriem, acestei păreri.

¹⁰ Emil Vârtosu *op. cit.*, p. 363.

¹¹ *Ibidem*, p. 365.

¹² În legătură cu acest ordin, vezi : L. Boehm, *De ordine Draconis instituto a Sigismundo Imperatore*, Leipzig, 1764; Erhard Windecke, *Historia vitae imperatoris Sigismundis*, 1886, p. 155; Descrierea heraldică, a celor două clase ale ordinului, vezi la: Bárczay Oszkár, *A heraldika kézikönyve*, Budapest, 1887, p. 336-340; H.Gourdon de Genouillac, *Nouveau dictionnaire des ordres de chevalerie créés chez les différents peuples depuis les premiers siècles jusqu'à nos jours*, Paris, 1891, p. 107; Baranyai Béla, *Zsigmond király úgynevezett Sárkány rendje*, Budapest, 1926; Mioara Cremene, *Dicționar inițiativ al ordinelor cavaleresti*, Edit. Universul Dalsi, București, 1998, p. 120-121 și 152-253; Henrick Harczali, *Magyarország története*, Budapest, 1999, p. 255.

¹³ Vezi: Ilie Minea, *op. cit.*, p. 39-40 și 100; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula) între legendă și adevăr istoric*, Edit. Minerva, București, 1976, p. 157; Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976; Emil Stoian, *Vlad Țepeș, mit și realitate istorică*, Edit. Albatros, București, 1989, p. 24-25.

¹⁴ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p.156; vezi și Radu Ștefan Ciobanu, *Pe urmele lui Vlad Țepeș*, Edit. Sport-Turism, București, 1979, p. 25.

- ¹⁵ Vezi: Balint Hóman, *Gli Angioni di Napoli in Ungheria 1290-1403, versione dall'ungherese di Luigi Zambra e Rodolfo Mosca*, Roma, 1938-XVI, p. 530 (*Reale Accademia d' Italia, Studi e documenti*).
- ¹⁶ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p.157; Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 26.
- ¹⁷ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 39-40.
- ¹⁸ *Ibidem*, p. 100.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 40; Vezi și Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 365.
- ²⁰ Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 365; Emil Stoian, *op. cit.*, p. 25.
- ²¹ Voievodul purta la gât colanul ordinului și al cărui nume latinesc: *draco, draconis*, același voievod l-a împărțășit, drept explicație apropiatilor săi, cărora ținea desigur să le arate trecerea de care se bucura pe lângă Sigismund, regele Ungariei și împărat al Sfântului Imperiu Romano-German, vezi: Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 364, nota 1 și Radu Ștefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 25.
- ²² Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 365.
- ²³ *Ibidem*, p. 366.
- ²⁴ *Ibidem*, p. 366; Ioan Bogdan, *Documente și regeste...*, pl .LXI.
- ²⁵ Emil Vârtosu, *op. cit.*, p. 366.
- ²⁶ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești...*, p. 330.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 330.
- ²⁸ Stelian Metzulescu, *Din simbolurile artei plastice creștine. Reprezentarea Sfântului Gheorghe și dragonul*, în *Mitropolia Banatului*, Anul XV, nr. 13, 1965, p. 134.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 134.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 137.
- ³¹ *Ibidem*, p. 137.
- ³² Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ...*, p. 25.
- ³³ Idem, *Din heraldica României*, Edit. J I F, București, 1995, p. 37.
- ³⁴ Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, ..., p. 68.
- ³⁵ *Ibidem*, p. 68.
- ³⁶ Constantin Rezachevici, *De la ordinul Dragonului la Dracula*, în *Magazin istoric*, nr. 2, 1998, p. 59-61.
- ³⁷ Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești...*, p. 329.
- ³⁸ Elena Cazan, *Imaginar și simbol în heraldica medievală*, Silex, Casa de Editură, Presă și Impresariat, București, 1996, p. 70.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 70.
- ⁴⁰ Vezi: *Ibidem*, p. 70; În acest sens, vezi: Pavel Chihaia, *Deux armoiries sculptées...*, p. 151-167; Idem, *Stema de piatră...*, p. 455- 457.
- ⁴¹ Vezi: *supranota*, 3.
- ⁴² Textul publicat de Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, nr. XLIX, p. 71-72 (textul slav) și p. 72-74 (traducere și note).
- ⁴³ Maria Dogaru, *Contribuții la cunoașterea sigiliilor folosite de Guvernul provizoriu și locotenența domnească din Țara Românească (9 iunie – 13 septembrie 1848)*, în *Revista Arhivelor*, Vol. XXIX, nr. 2, 1968, p. 267.
- ⁴⁴ Vezi: Nicolae Iorga, *op. cit.*
- ⁴⁵ Prima reprezentare cu trăsături de corb a păsării din stema heraldică a Țării Românești, o întâlnim în sigiliul mare al domnitorului Neagoe Basarab ce autentifică privilegiul din 1517 dat de acest domn brașovenilor, păstrat la Direcția județeană

Braşov a Arhivelor Naţionale, *Fond Primăria oraşului Braşov*, Privilegii nr. 781, vezi: Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 44-45 şi Maria Dogaru, *Din heraldica...*, p. 38, nota 17.

⁴⁶ Stelian Metzulescu, *Din simbolurile artei...*, p. 136.

⁴⁷ Idem, *Semiluna simbol heraldic*, în *Glasul Bisericii*, Anul XIX, nr. 11-12, 1961, p. 1104 – 1121; Idem, *Din simbolurile artei*, p. 136.

⁴⁸ Acest astru este identificat de către unii cercetători, a fi soarele, vezi: Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 363 şi Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii...*, p. 25.

⁴⁹ Vezi: Stelian Metzulescu, *Din simbolurile artei...*, p. 134.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 135.

⁵¹ *Ibidem*, p. 136.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 137.

⁵⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, Bucureşti, 1937, p. 32.

⁵⁵ Emil Vărtosu, *op. cit.*, p. 365.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 366.

⁵⁷ vezi: *Ibidem*, p. 364 şi Stelian Metzulescu, *Din simbolurile artei..*, p. 134.

⁵⁸ Vezi: Maria Dogaru, *Din heraldica...*, p. 37.

⁵⁹ Ileana Căzan, *op. cit.*, p. 111.

BEZÜGLICH DES WAPPENS DES DRAGONER ORDENS AUF DEM SIEGEL VON 1437 DES WOJEWODEN VLAD DRACUL (Zusammenfassung)

Der Autor liefert eine neue Interpretation des großen heraldischen Siegels des wallachischen Wojewoden Vlad Dracul (1437). Dieses Siegel hat ein besonderes Interesse geweckt unter den Forschern, da im heraldischen Schild, neben dem Wappen der Wallachei, fremde Zeichen erscheinen die mit dem ritterlichen Sinnbild des Wojewoden in Verbindung stehen.

Nach einer neuen Analyse des Siegels, schätzt der Autor, daß die Deutung des großen Historikers Nicolae Iorga - der dargestellte Vogel sei ein Rabe – falsch ist.

Bezüglich des Transversalarms, welcher quer über dem Fuß des Kreuzes liegt, ist der Autor damit einverstanden, daß es sich um das Symbol des Halbmondes handelt, in welches das Kreuz gestoßen wurde. Die Bedeutung des Querbalkens ist die gleiche wie jene des umgekippten Halbmondes – ein Kennzeichen für den Besieger der Türken. Neben dem Aar und dem Kreuz, erscheinen im Schild noch drei geflügelte Drachen, als heraldisches Zweitmotiv. Hinsichtlich des Drachenkopfes, ist der Autor der Meinung, daß es sich nicht um einen Vogelkopf (Adler) handle sondern um einen Tierkopf oder um eine hybride Darstellung.

In diesem Siegel verflochten sich einheimische sigilographische Realitäten mit fremden Einflüssen.

TABLE DE BREASLĂ ÎN COLECȚIA MUZEULUI MUNICIPAL MEDIAȘ

DOINA COMȘA
DORIN-IOAN RUS

În colecția de istorie medie a Muzeului din Mediaș se găsește un număr de 11 table de breaslă, 10 dintre acestea aparținătoare breslelor din localitate, una breslei săpunarilor din Biertan. În cele ce urmează vom prezenta descrierea și imaginea a șapte table de breaslă din Mediaș și pe cea din Biertan; celelalte trei, aparținătoare tâmplarilor și pălărierilor nereprezentând interes major datorită lipsei de decor pe acestea, vor fi doar descrise.

1. Tabla breslei brutarilor¹ (fig. 1, a, b) de la 1764, este din lemn de esență tare, de culoare maron, în formă de scut.

Pe avers apare simbolul breslei, în câmpul central al scutului, fiind reprezentat de doi lei ce susțin o coroană dedesubtul căreia se găsește un covrig. În capul scutului se găsesc redat patru pătrate unite între ele, având în mijlocul fiecăruia câte un romb. Deasupra pătratelor 1, 3 și 4 se găsește un triunghi, deasupra celui de-al doilea un arc de cerc. Sub această figurină apare inscripția I.R.I.A.M.S.D., reprezentând probabil numele staroștilor din acel moment. La fel, în vârful scutului, apar inițialele I.H., reprezentând un alt nume. Cei doi lei susțin o coroană regală și un covrig, iar dedesubtul acestuia se găsește reprezentată o pâine.

Pe revers este redat un brutar ce frământă aluatul precum și anul 1764, de o parte și de cealaltă a personajului. Personajul reprezentat poartă o îmbrăcăminte specifică secolului al XVIII-lea, având pe capul redat din față o bonetă joasă de brutar, care nu acoperă părul cei cade până la nivelul gâtului. Mânele cămășii îi sunt suflecate până la nivelul cotului, iar vestonul ce o acoperă este deschis, având câte 8 nasturi de o parte pe ambele sale părți. Cu mâinile frământă aluatul într-o covată așezată pe patru picioare, cele din față fiind redat vertical, cele din spate oblic pe primele. În picioare poartă pantofi joși, specifici secolului al XVIII-lea, cu tocuri groase, fiind orientate spre dreapta.

Se mai păstrează cârligul de prindere, ce are formă rotundă. L = 21 cm, l = 14,2 cm, h = 2 cm.

2. Tabla breslei tăbăcarilor² (fig. 2), din lemn de esență tare, aparține secolului al XIX-lea, are formă de scut timbrat cu o coroană de baron cu nouă fleuroane. Marginea este rotunjită, formând un fel de volute. Este identică atât pe avers, cât și pe revers. În câmpul scutului apar unelte specifice tăbăcarilor: așezat orizontal, un cuțit de șeruit; sub el, în poziție orizontală, un cuțit de fălțuit, iar în partea inferioară a scutului un ceaun. Deasupra uneltelor se găsește o gaură, unde era fixat cu un cui mesajul ce era purtat de tablă. L = 21 cm, l = 15 cm, h = 3 cm.

3. Tabla breslei rotarilor³ de la 1866 (fig. 3), din lemn de esență tare. Are formă de scut german, ornamentarea fiind realizată prin pictare.

Pe avers apare o roată cu 12 spițe, în câmpul central, deasupra acestora două securi orientate cu tăietoarele spre interior. În dreapta roții stă scris Die, în stânga Zahl, iar sub ea este înscris anul 1554.

Pe revers anul 1866, în partea inferioară a tablei, iar restul câmpului conține o inscripție, acum ștersă, din care se poate distinge doar numele Johann Schneider.

Inelul de prindere este de formă ovală, din metal, în partea superioară a tablei. L = 22 cm, l = 18 cm, h = 2,8 cm.

4. Tabla breslei funarilor⁴ (fig. 4, a, b), din lemn de esență tare, aparținătoare secolului al XVIII-lea.

Pe avers apare simbolul breslei funarilor, într-un ornament vegetal susținut de doi lei abătuți, pociți ce privesc spre coadă, proptiți de un postament ce ocupă partea inferioară a câmpului. Aceasta cuprinde o inscripție acum ștersă, în care se aflau probabil numele staroștilor sau vreo deviză. În partea superioară a câmpului se găsesc oenamente florale.

Pe revers apar doi soldați îmbrăcați, cu cizme roșii, susținând un scut italian, în câmpul căruia se găsea o inscripție, acum ștersă, ce cuprindea numele staroștilor. Se distinge doar Sam. Theil în partea inferioară. Soldații ce poartă coifuri penate, fără vizieră, au picioarele încrucișate și în mâna stângă, respectiv dreaptă, țin câte o sulită de luptă în poziție verticală și privesc în afară. Ei au în mâinile dreaptă, respectiv stângă, câte un element vegetal cu care susțin scutul, în partea inferioară, iar în cea superioară o coroană regală europeană, ce are o floare de crin în vârf. În partea superioară a câmpului tablei se găsește un ornament floral. Întreaga ornamentație este sculptată, ea fiind inițial și colorată, după cum o atestă urmele de culoare roșie de pe cizmele soldaților de pe revers.

Cârligul de prindere este de formă inelară, fixat de tablă printr-un nit. L = 29 cm, l = 23 cm, h = 3 cm.

5. Tabla breslei măcelarilor⁵ din secolul al XIX-lea (fig. 5, a, b), este din lemn de esență tare, sculptată. Avea formă de scut, cu marginile neregulate.

Pe avers apare un cap de bour, urechea stângă fiind pe jumătate distrusă, nările proeminente, ochii se disting cu greutate. Câmpul superior este gol, probabil la origine se mai găsea redat vreun element, ce acum este șters.

Pe revers, un satâr orientat cu lama spre dreapta, sub aceasta un cuțit cu lama triunghiulară orientat cu vârful în sus, iar în stânga un cuțit de înjunghiat orientat cu vârful în jos și lama spre stânga.

Are un cârlig simplu. L = 25 cm, l = 19 cm, h = 2 cm.

6. Tabla breslei tâmplarilor⁶ de la 1574 (fig. 6 a, b), sculptată, din lemn de esență tare, în formă de scut german.

Pe avers apare în partea superioară anul 1574 redat stilizat, precum și unelte specifice acestui meșteșug: o rindea în partea centrală, așezată

orizontal, iar în partea inferioară un echer de tâmplar iar sub acesta așezat oblic, un cuțit în formă de paralelogram cu vârful orientat spre dreapta sus.

Pe revers produse specifice acestei bresle: în partea centrală o masă masivă ornamentată, iar în partea inferioară trei scuturi antice dispuse 2 - 1, cel din stânga fiind puternic înclinat spre dreapta.

Cârligul de prindere este rotund, din metal, fixat pe tablă cu un nit. $L = 21$ cm, $l = 16$ cm, $h = 1$ cm.

7. Tabla breslei arămarilor⁷ de la 1746 (fig. 7 a, b), din lemn de esență tare, sculptat.

Pe avers apare un ceaun, cu fundul rotunjit, în partea centrală puțin bombat spre interior, cu mânerul în semicerc, puțin șters. Deasupra figurinei în dreapta sus apare cifra 1, în stânga 7, în dreapta jos 4, iar în stânga 6, reprezentând anul construirii acestei table: 1746. Pe margini apare un ornament vegetal, pe tot perimetrul tablei. În vârful scutului, o plantă cu cinci frunze.

Pe revers un cazan de distilat, ce are țeava de scurgere în partea superioară orientată spre dreapta jos. Pe perimetrul marginilor scutului apar ornamente vegetale, în vârful lui, o floare de crin.

Inelul de prindere este dublu, fiind prins de tăblie printr-un alt inel. $L = 19$ cm, $l = 17$ cm, $h = 2$ cm.

8. Tabla breslei săpunarilor din Biertan⁸ de la 1829 (fig. 8 a, b), sculptată.

Pe avers are redat simbolul breslei, un ciubăr cu trei doage în care se află așezate încrucișat două unelte pentru amestecat. Între care se găsește o plachetă dreptunghiulară cu patru cercuri ornamentate. În câmpul superior se găsește o unealtă specifică acestui meșteșug. În câmpul inferior, este sculptată o floare. Pe marginea tablei apar motive florale, pe semicercul părții superioare un motiv în formă de volute ce se îndreaptă spre interior.

Pe revers o inscripție în limba germană ce atestă anul înființării și numele staroștilor breslei. Ornamentație laterală este asemănătoare cu cea de pe avers. În câmp, apare inscripția: *Vorsteher der Ehramen Seifensieder. Zunft. Bei Aufrichtung der Zunft in Birtelm. Johann Ungar und And. Teutsch im Jahr 1829.* [Staroștii cinstitei bresle a săpunarilor, la organizarea breslei în Biertan. Johann Ungar și Andreas Teutsch în anul 1829].

Cârligul metalic este de formă inelară. $L = 16$ cm, $l = 12$ cm, $h = 2$ cm.

9. Tabla breslei tâmplarilor⁹ de la 1605, din lemn de esență tare, de culoare neagră. Are formă de scut german. În partea superioară se găsește o gaură prin care trece o sârmă care servea la prinderea tablei. $L = 17$ cm, $l = 13,4$ cm, $h = 2$ cm.

10. Tabla breslei pălărierilor¹⁰ de la 1838, din lemn de esență tare. Are formă de scut, cu un cui pentru prindere în capul acestuia. $L = 20$ cm, $l = 16$ cm, $h = 2,8$ cm.

11. Tabla breslei zidarilor¹¹ de la 1798, din lemn de esență moale,

în formă de scut, cu un cui pentru prindere. L = 17 cm, l = 13 cm, h = 3 cm.

NOTE

¹ Muzeul Municipal Medias, nr. inv. 414.

² Idem, nr. inv. 444.

³ Idem, nr. inv. 495.

⁴ Idem, nr. inv. 590.

⁵ Idem, nr. inv. 574.

⁶ Idem, nr. inv. 4.258.

⁷ Idem, nr. inv. 4.263.

⁸ Idem, nr. inv. 522.

⁹ Idem, nr. inv. 558.

¹⁰ Idem, nr. inv. 520.

¹¹ Idem, nr. inv. 531.

ZUNFTTAFELN IN DER SAMMLUNG DES MEDIASCHER MUSEUMS (Zusammenfassung)

Die Autoren haben elf, darunter acht mit Wappen vorgesehene Zunfttafeln dargestellt. Sieben Tafeln gehören zu den Mediascher Zünften, eine der BIRTHÄLMER Seifensieder. Die Mediascher Zunfttafeln wurden in dem Zeitraum 1546 - 1866 hergestellt und haben einen grossen historischen Wert. Sieben wurden in weiches Holz geschnitzt, eine, der Weber, gemalt.

Diese Tafeln gehörten zur:

Abb 1. Weisbäckerzunft in Mediasch, 18 - 19. Jahrhundert.

Abb 2. Gerbererzunft in Mediasch, 18 - 19. Jahrhundert.

Abb 3. Wagnerzunft in Mediasch, 1866.

Abb 4. Seilerzunft in Mediasch, 18. Jahrhundert.

Abb 5. Fleischhauerzunft in Mediasch, 18 - 19. Jahrhundert.

Abb 6. Tischlerzunft in Mediasch, 1574.

Abb 7. Kupfererzunft in Mediasch, 1746.

Abb 8. Seifensiederzunft in BIRTHELM, 1829.

Andere 3 Zunfttafeln sind ohne Verzierung (Tischlerzunft - 1605, Hutmacher - 1838, Maurerzunft - 1798 von Mediasch).

Jede Inschrift ist in deutscher Sprache, mit gotischen Buchstaben geschrieben.

a

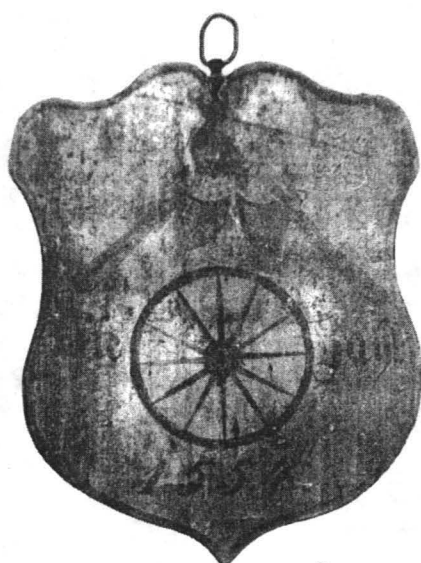

b

Fig. 1. a, b. Tabla breslei brutarilor, Mediaș

2

3

Fig. 2. Tabla breslei tăbăcarilor, Mediaș

Fig. 3. Tabla breslei rotarilor, Mediaș

a

b

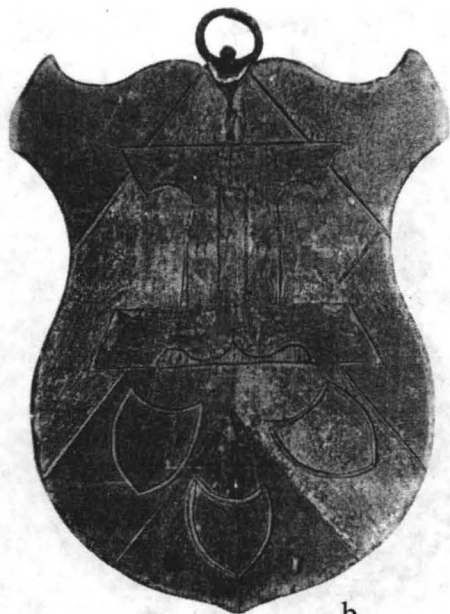
Fig. 4. a, b. Tabla breslei funarilor, Medias

Fig. 5. Tabla breslei măcelarilor, Medias

a

b

Fig. 6. a, b. Tabla breslei tâmplarilor, Medias

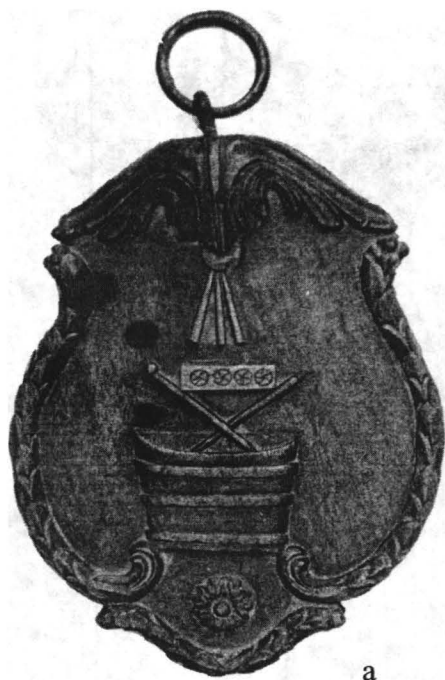

a

b

Fig. 7. a, b. Tabla breslei arămarilor, Medias

a

b

Fig. 8. a, b. Tabla breslei săpunarilor, Biertan

OBIECTE DE BREASLĂ AFLATE ÎN COLECȚIA DE COSITOARE A MUZEULUI MUNICIPAL DIN MEDIAȘ

DOINA COMȘA
DORIN - IOAN RUS

Cuprinzând 80 de piese, colecția de obiecte din cositor aparținând Muzeului Municipal din Mediaș este alcătuită din farfurii, căni, castroane, flacoane și obiecte de cult. Modul în care ea s-a constituit nu ne este cunoscut dar, ținând cont de faptul că marea majoritate a pieselor care o compun provin din zestrea muzeului "Mediașul Vechi" - al cărui patrimoniu s-a format prin donații se poate presupune că aceasta a fost calea prin care, din posesia unor locuitori ai orașului, amintitele obiecte au intrat în proprietatea muzeului.

Din colecție se detașează - prin decor, valoare documentară dar și artistică - șase farfurii și o cană care se încadrează în categoria "cositoarelor de breaslă". Acestea sunt:

1. Farfurie (fig.1)¹, puțin adâncă, de formă circulară, aparținând breslei *croitorilor*. Marginea este ușor oblică. Corpul este puțin concav iar fundul plan, nediferențiat. Pe fund, în jurul marginii, se află un brâu format din două rânduri de zig-zag-uri mari. Central este incizat un motiv ornamental fitomorf deasupra căruia este amplasată o foarfecă întredeschisă și un ac, precum și inscripția: MICH. SCHNEIDER N.Ü., ce se află dispusă în formă de arc de cerc, deasupra foarfecelor, cifra 1784, reprezentând anul, dispusă de o parte și de alta a celor două brațe ale foarfecelor, BEIZITZER MORSCER SAM. BRABAN (în traducere: proprietar Morscer Samuel Braban) pe două rânduri. În partea inferioară a desenului se găsește redată o floare.

Pe marginea farfuriei, brodată cu un brâu de zig-zag-uri întrerupte de linii oblice, se află inscripția:

NEU JAHRES GESCHENK EHRSCHAFTEN
SCHNEIDERBRUDERSCHAFT BEYDE ALT GESELLEN I. SCHIMITER
U.I. SCHUSTER M. FEERN

Traducere: "Cadou de Anul Nou cinstitei Frățietăți, cele două calfe bătrâne I. Schiter și I. Schuster M. Feern".

Pe revers se găsește marca de meșter, calitate și a orașului.

Dimensiuni: Diametrul total: 21,2 cm; diametrul fundului: 14,8 cm; înălțime: 1,9 cm.

2. Farfurie (fig. 2)² a breslei *pantofarilor*, de formă circulară. Marginea este ușor arcuită în sus iar bordul este îngroșat și marcat de un brâu de incizii în zig-zag mare și linii oblice.

Corpul este concav și înclinat iar fundul este plan, nediferențiat. În centrul farfuriei, marcat de un cerc format din zig-zag-uri mari, este amplasat decorul alcătuit dintr-un scut oval, conturat din vrejuri cu frunze și flori, în

care sunt înscrise însemne ale breslei cizmarilor: două cizme încrucișate, două unelte de cizmărit și două tălpi. Cele două cizme, încrucișate, sunt specifice pentru secolul al XVIII-lea, prima fiind orientată cu vârful spre dreapta, cea de-a doua fiind înclinată spre stânga, având orientarea vârfului înspre stânga sus. În câmpul din stânga al scutului apar două tălpi de pantofi orientate, cea din stânga cu vârful în sus, cea din dreapta, spre jos. Sub scut, un cap de femeie.

Pe marginea farfuriei este incizată inscripția: NEU JAHRES GESCHENCK DER SCHUMACHER BRUDERSCHAFT BEYDE ALT KNECHT P. SANDER U. MICH. GRAEFF ALTSCHAFFERER MICH. VEILLMANN 1774.

Traducere: "Cadou de Anul Nou al cinstitei Frățietăți a pantofarilor, cele două calfe bătrâne P. Sander și Michael Graef, Supraveghetor Michael Veillmann 1744".

Pe revers se găsește marca de meșter și a orașului.

Dimensiuni: Diametrul total: 27 cm; diametrul fundului: 17,5 cm; înălțime: 3,4 cm.

3. Farfurie (fig. 3)³ a breslei *măcelarilor*, puțin adâncă, de formă circulară. Marginea puțin arcuită în sus, cu buza îngroșată și marcată prin cercurile concentrice incizate. Corpul este ușor concav iar fundul este plan nediferențiat. Pe fund este amplasat decorul format, în partea inferioară, dintr-un motiv floral cu vrejuri și frunze deasupra căruia sunt amplasate însemne ale breslei măcelarilor - cap de vită, satâr orientat cu tăietorul spre dreapta și cuțite precum și inscripția: HERRN LAUR. BOLIND GESELL. VATTER. (Traducere: Domnului Laurentius Bolind Părinte al Calfelor).

Total este înconjurat de un vrej fin cu frunze.

Pe margine este incizată inscripția: NEU JEHRES GESCHENCK DER ERRZAMEN FLEISCHAUER BRUDERSCHAFT BEYDE ALT GESELLEN MATHIAS LEPPESCH UND PETRUS RICHTER ANNO 1810.

Traducere: "Cadou de Anul Nou al cistitei Frățietăți a măcelarilor, cele două calfe bătrâne Mathias Leppesch și Petrus Richter, anul 1810".

Pe revers se găsesc 3 mărci de calitate, meșter și a orașului.

Dimensiuni: Diametrul total: 27,6 cm; diametrul fundului: 18,9 cm; înălțime: 3,1 cm.

4. Farfurie (fig. 4)⁴, a breslei *pielarilor*, de formă circulară. Marginea se arcuiește în sus spre buza îngroșată și marcată printr-o incizie strunjită. Corpul este concav și înclinat iar fundul este plan și nediferențiat. Pe fund, în jurul marginii, se află o bandă ornamentală formată din multe cercuri concentrice secționate de linii în zig-zag.

În centrul farfuriei sunt reprezentați doi lei adorsați ținând un vas și deasupra acestuia două unelte încrucișate. Sub decor se află inscripția:

IOSEPH BRECKNER ALT GESSE.

-1835-

(Ioseph Breckner, Calfă bătrână, 1835).

Pe marginea farfuriei este gravată inscripția:

NEU JAHRS VEREHRUNG DER EHRS. LEDERER
BRUDERSCHAFT HERRN IOHANN ROTH DERMAHL GESSEL. VATER
BEYDE H. BEYSITZER H. DAN. MORSCHER U.H. MICH. VELTER

Traducere: "Cadou de Anul Nou al cinstitei Frățietăți a pielarilor, domnului Iohann Roth, actual părinte al calfelor, cei doi asesori Dl. Daniel Morscher și Dl. Michael Velter".

Pe revers se găsesc 4 mărci de meșter și de calitate.

Dimensiuni: Diametrul total: 30,5 cm; diametrul fundului: 21,4 cm; înălțimea: 3,9 cm.

5. Farfurie platou (fig. 5)⁵ aparținând breslei *dulgherilor*, de formă circulară. Marginea este dreaptă, corpul concav iar fundul este plan și nediferențiat. Pe fund, în jurul marginii, se află o bordură din mai multe cercuri concentrice incizate în zig-zag. Decorul fundului constă într-o acvilă bicefală încoronată purtând o spadă în dreapta și un sceptru în stânga. Pe pieptul acvilei sunt amplasate unelte de meșter dulgher intersectate (fierăstrău, secure, compas, ciocan) și inițialele A.K.

Pe corpul și pe marginea farfuriei sunt gravate motive decorative fitiforme și zoomorfe (vrejuri cu flori și frunze, iepuri, cerbi, câini) toate realizate în linii de zig-zag mărunț și cu umbre date de incizii foarte fine orientate diferit.

Pe margine este amplasată inscripția: NEU JAHRES GESCHENCK
ALT GEBELLEN MICHAEL TEILL I.G. IACOB REISS. 1797.

Traducere: "Cadou de Anul Nou al calfelor bătrâne Michael Teill, I.G. Iacob Reiss 1797".

Pe revers se găsesc 3 mărci de meșter, calitate și a orașului, precum și mai multe brăuri de cercuri concentrice realizate în zig-zag sau incizate la strung.

Dimensiuni: Diametru total: 41,5 cm; diametrul fundului: 26,7 cm; înălțime: 3,6 cm.

6. Farfurie Platou (fig. 6)⁶ aparținând breslei *cizmarilor*, de formă circulară cu marginea bine arcuită spre buza îngroșată și marcată prin două cercuri incizate la strung. Corpul este concav iar fundul plan, nediferențiat.

Decorul central amplasat pe fundul și pe corpul farfuriei, este extrem de bogat. La mijloc se află amplasați doi lei ținând un scut care conține însemne ale breslei cizmarilor cu inscripția: G.W. 1763, plasate de cele două părți ale câmpului scutului. În câmpul central este plasată o cizmă înaltă, cu vârful spre stânga, având alături, de o parte și de alta cuțite de cizmar. În cap, se găsește un ornament vegetal. Deasupra scutului se găsește o coroană și inscripția:

NEU JAHRES GESCHENCK ALT GESELLEN IOHANNES GROMMES IOHANNES KLEIN (Traducere: "Cadou de Anul Nou al calfelor bătrâne Iohannes Grommes Iohannes Klein").

Pe marginea farfuriei sunt gravate flori diferite (margarete, garoafe, trandafiri), animale (păsări, cerb, câine) și oameni aflați în diferite ipostaze (cântând la fluier și vioară, ducând coșuri diferite).

Pe revers se găsesc două mărci de calitate, de meșter și a orașului.

Dimensiuni: Diametrul total: 41,3 cm; diametrul fundului: 27,3 cm; înălțimea: 4,6 cm.

7. Cană de băut (fig. 7)⁷, a breslei *pantofarilor*, de formă cilindrică. Talpa este dreaptă și decorată cu un brâu de palmete ștanțate. Același brâu împodobește și partea superioară a cunii. Corpul acesteia este decorat cu mai multe registre de linii incizate despărțite de linii strunjite. În registrul central, mai lat, este amplasat decorul format din motive florale stilizate și însemne ale breslei pantofarilor (două tălpi). În jurul acestora este amplasată legenda: I.A.

1668

IVDITH

Capacul bombat și fără buton. Într-o coroană de vrejuri se află inscripția: D.K. 1759, aceasta ducând la concluzia că respectivul capac a fost realizat după aproape o sută de ani înlocuindu-l pe cel original care, probabil, s-a pierdut. Apartenența capacului la altă perioadă este evidențiată și de nuanța diferită a acestuia.

Șarniera are reprezentată o mască. Toarta este decorată prin turnare având pe ea motive fitomorfe (viță cu struguri) și fiind lipită de corpul vasului, în partea de jos, împreună cu un decor turnat reprezentând un cap de femeie. Placheta are ca decor un vas din care se revărsă vrejuri de plante.

Dimensiuni: Diametrul gurii: 8,5 cm; Diametrul tălpii: 11,9 cm; înălțimea totală: 23,5 cm; înălțimea corpului: 22,1 cm.

Pe lângă aceste obiecte, mai merită a fi descrise și două sigilii de breaslă aflate în colecțiile aceluiași muzeu:

1. Sigiliul breslei *brutarilor*⁸ (fig. 8), de formă rotundă, aparține secolului al XIX-lea. Are lungimea de 53 mm și diametrul capului de 47,5 mm. Doi lei susțin un scut italian, timbrat cu o coroană de duce, cu opt fleuroane și pietre prețioase. În câmpul scutului apar un covrig și în partea inferioară o pâine. Scutul este așezat pe un postament trapezoidal, sub care se găsește un ornament floral. Leiul privind spre coadă sunt limbați, cu coadă dublă.

2. Sigiliul breslei *săpunarilor*⁹ (fig. 9), de formă rotundă, aparține secolului al XIX-lea, având lungimea de 60 mm, diametrul capului de 40 mm. În câmp, apar doi lei abătuți, privind în față, așezați pe un postament trapezoidal, ce susțin o unealtă de săpunerie. În câmpul superior se distinge

o coroană ducală, cu opt fleuroane și pietre prețioase.

Cea mai veche piesă din categoria analizată este o cană de băut datând din 1668, piesa cea mai recentă fiind o farfurie datând din 1835. Între aceste limite cronologice se situează restul obiectelor, ponderea cea mai mare revenind celor din secolul al XVIII-lea, deci perioadei de apogeu a producției de obiecte din cositor¹⁰.

Tehnicile utilizate în decorarea acestor obiecte sunt, în ordinea importanței și frecvenței lor, gravarea, ștanțarea și turnarea.

Gravarea constituie tehnica predominantă de decorare a acestor obiecte, decorul fiind realizat cu burinul, la strung sau cu mâna liberă. Incizia realizată în linie neîntreruptă a fost folosită pentru gravarea liniilor decorative la două din piese (nr. de inv. 3.515 și 550) și la inscripții. La restul obiectelor decorul este obținut prin contururi de linii în zig-zag mărunț sau, mai rar, mare. Atunci când zig-zag-urile sunt mari și adânci, laturile unghiurilor acestora sunt curbate. Jocul de umbre și lumini este redat prin grupuri de linii subțiri și scurte, superficial incizate, orientate în direcții diferite astfel încât să permită răsfrângerea inegală a luminii (nr. inv. 1.454 și 3.515).

Tehnica *ștanțării* este utilizată doar în cazul unui singur obiect (nr. inv. 550), aceasta fiind doar o tehnică suplimentară de decorare.

Ornamentele turnate, existente doar la piesa amintită mai sus, erau realizate în tipare de alamă prealabil gravate în negativ. În cazul cării analizate au fost realizate în această tehnică mânerul, șarniera, placheta și plăcuța aflată la baza mânerului, motivele decorative fiind cele vegetale și antropomorfe,

Valoarea artistică a acestor obiecte este inegală, la unele dintre ele decorul gravat dând impresia de neglijență - linii alunecate, zig-zag-uri inegale ca formă și adâncime - în timp ce la altele, în special la cele două farfurii cu scene de vânătoare (inv. nr. 1.454 și 3.515), se remarcă atenția acordată executării corecte a decorului, varietatea acestuia precum și dinamismul pe care scenele figurate îl degajă.

Un element important în cazul analizării acestui gen de obiecte îl constituie marca ștanțată, de obicei, pe reversul farfuriilor sau pe mânerul cănilor. Și în cazul pieselor aparținând muzeului medieșan apar cele trei tipuri de mărci: de oraș, de meșter și de calitate. Astfel, după cum se poate concluziona analizând mărcile, piesele au fost realizate din cositor de calitate, căruia i s-a adăugat cantitatea necesară de plumb, fapt atestat de existența mărcilor "Fein Zinn" și într-un singur caz, "Engelzinn". Tot din analiza acestor mărci aflăm că din cele șase farfurii analizate două au fost realizate în centre neidentificate din afara Transilvaniei iar celelalte patru provin din atelierele unor meșteri (S.W.; C.P.F., Michael Waldhuber din Sibiu).

Valoarea documentară a acestor piese este dată de informația conținută în simbolurile de breaslă figurate și în textele inscripționate pe obiecte. Astfel, cana și cele șase farfurii atestă existența la Mediaș a câtorva dintre breslele

care au conferit orașului caracterul de mare centru meșteșugăresc din Transilvania medievală: breslele croitorilor, cizmarilor, măcelarilor și pantofarilor. În același timp, din textele inscripționate pe obiecte aflăm numele unora dintre membri acestor bresle precum și obiceiul ca, de Anul Nou, membrii de rang inferior din breaslă să dăruiască superiorilor astfel de obiecte.

Toate inscripțiile au fost redată în limba germană, cu litere gotice.

Atât prin tehnica realizării lor cât și prin informația conținută în imaginile figurate și în textele existente pe ele, obiectele de breaslă din cositor completează imaginea contemporanilor asupra unui aspect interesant al istoriei medievale transilvănene: viața și activitatea breslelor.

NOTE

¹ Muzeul Municipal Mediaș, nr. inv. 469.

² Idem, nr. inv. 562.

³ Idem, nr. inv. 573.

⁴ Idem, nr. inv. 592.

⁵ Idem, nr. inv. 1.454.

⁶ Idem, nr. inv. 3.515.

⁷ Idem, nr. inv. 550.

⁸ Idem, nr. inv. 539.

⁹ Idem nr. inv. 538.

¹⁰ Anamaria Haldner, *Muzeul Brukenthal, Catalog al colecției de cositoare*, Sibiu, 1972, p. 6.

ZUNFTGEGENSTÄNDE AUS ZINN IN DEN SAMMLUNG DES MEDIASCHER STADTMUSEUMS (Zusammenfassung)

Die Autoren dieses Studiums stellen neun Zinngegenstände vor, die zu den Mediascher Zünften gehörten. Es handelt sich um sechs Teller, zwei Siegel und eine Kanne, mit Zunftwappen vorgesehen, die in der Zeitspanne 1688 - 1835 hergestellt wurden.

Der erste Teller (1784) gehört zur Bruderschaft der Schneiderzunft. Am Grund ist das Zunftzeichen der Mediascher Scneiderzunft, eine halbgeöffnete Schere und eine Nadel, ab gebildet (Abb. 1).

Der zweite Teller gehört zur Bruderschaft der Schuhmacherzunft, deren Zeichen in einem italienischen Schild von zwei in Form eines Andreaskreuzes gestellten Tschismen, zwei Schuhahlen gebildet ist (Abb. 2).

Der dritte Teller (1810) gehört zur Bruderschaft der Fleischhauerzunft. Das Zeichen waren ein Ochsenkopf, eine Axt und zwei Messer (Abb 3).

Der vierte Teller (1835) gehört zur Bruderschaft der Ledererzunft. Im

Zentrum der Teller sind zwei Löwen, die einen Lederergesas unterhalten, dargestellt; über diesen Gesas sind zwei in Form eines Andreaskreuzes gestaltete Werkzeuge gebildet (Abb. 4).

Der fünfte Teller (1797) gehört zur Bruderschaft der Zimmermänner. Es handelt sich um einen gekronten Doppeladler an dessen Brust einige gekreuzte Zimmermannswerkzeuge (Säge, Axt, Zirkel und Hammer) und die Anfangsbuchstaben A.K. eingelegt werden (Abb. 5).

Der sechste Teller (1763) gehört zur Bruderschaft der Tschismenmacher. In einem von zwei Löwen untergehaltenen und von einer Krone bedekten Schild, ist das Zunftzeichen gebildet: ein hoher Stiefel und zwei Messer (Abb. 6).

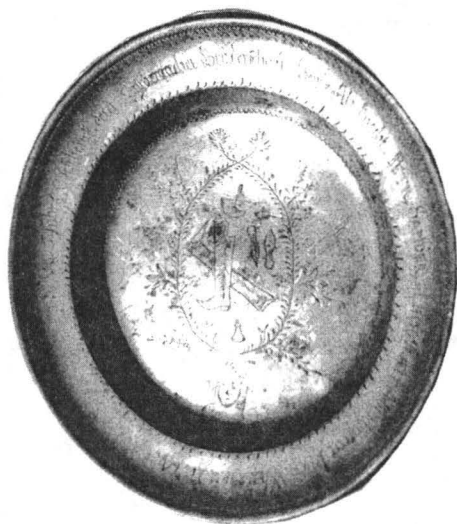
Das erste Siegel gehört den Bäckerern: ein italienisches Schild, wo ein Bretzel und ein Brot dargestellt sind, untergehalten von zwei mit Zunge zurücksehenden Löwen (Abb. 8).

Das zweite Siegel gehört der Gerberzunft: ein Werkzeug der Gerberer untergehalten von zwei gestummelten Löwen. Im Feld ist auch eine Krone (Abb. 9).

An der Schusterzunftkanne werden zwei männlichen Sohlen in einem Kranz verziert (Abb. 7).

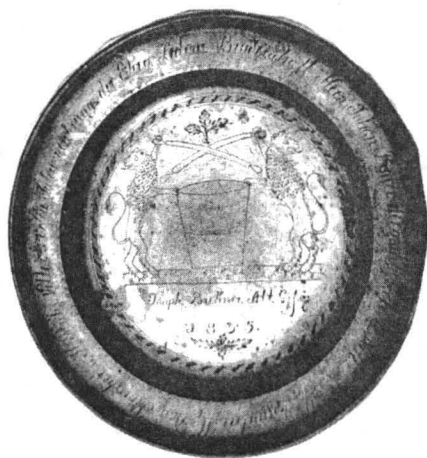
1. Farfură Frăției calfelor de
croitori - Medias

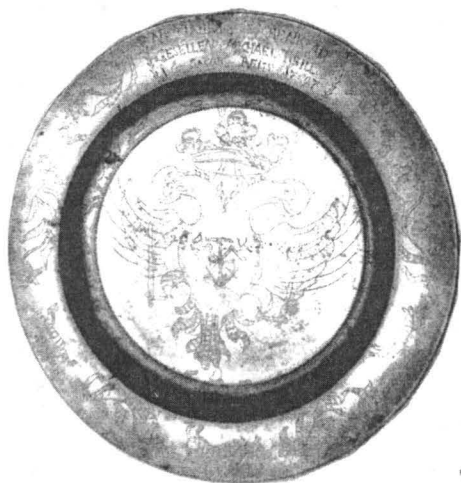
2. Farfură Frăției
calfelor de cizmari - Medias

3. Farfură Frăției
calfelor de mădcelari -
Medias

4. Farfură Frăției
calfelor de pielari -
Medias

5. Farfură Frățietății
calfelor de dulgheri -
Mediaș

6. Farfură Frățietății
calfelor de cizmari -
Mediaș

8. Pecetea breslei
brutarilor - Mediaș

7. Cana breslei
pantofarilor - Mediaș

9. Pecetea breslei
săpunarilor -
Mediaș

SCENA SĂGETĂRII CORBULUI REPREZENTATĂ ÎN SIGILII DOMNEȘTI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

AUGUSTIN MUREȘAN

Deși nu se cunosc prea multe sigilii domnești cu așa zisa scenă a săgetării corbului, cu inel în cioc, ele prezintă un deosebit interes pentru sfragistica românească. Prin introducerea în emblemele sigilare de către unii domnitori fanarioți a acestei scene și prin semnificația sa, aceste sigilii, formează un tip aparte de sigilii în sigilografia românească: sigilii domnești incluzând scena săgetării corbului¹, aluzie la legenda istorică a Corvineștilor².

Înainte de a ne referi la puținele sigilii domnești, care se cunosc cu scena săgetării corbului se impune a prezenta motivele ce au determinat pe unii dintre domnitorii fanarioți să adopte pe lângă celelalte tipuri de sigilii utilizate în timpul domniei lor și acest tip, cu scena mai sus menționată.

Adoptarea scenei săgetării corbului din legenda istorică a Corvineștilor, în sigiliile din secolul al XVIII-lea ale unor domnitori fanarioți este o aluzie la stema Huniazilor și reprezintă simbolic legăturile dintre țările române. După cum stema unită a apărut în secolul al XVII-lea și a fost utilizată intens în secolul al XVIII-lea din motive politice și din considerente diplomatice, în sigiliile unor domnitori s-a reprezentat alături de stemele Țării Românești și Moldovei, scena săgetării corbului cu inel în cioc, ale cărei elemente au fost folosite cu mult mai înainte³.

Introducerea acestor elemente în perioada căreia îi este proprie cristalizarea ideii de unire, exprimau indirect originea comună a locuitorilor din cele trei provincii românești și totodată dorința domnitorilor fanarioți de a se prezenta urmași ai domnitorilor pământeni înrudiți cu familia Huniade⁴. Domnitorii fanarioți care au utilizat astfel de sigilii, încercau în acest fel, de a arăta legăturile dintre țările române și desigur a-și mări autoritatea în fața supușilor⁵. Prin domnia lor în cele două țări române, și reprezentarea scenei săgetării corbului, acești domnitori doreau a se integra tradițiilor și obiceiurilor autohtone.

Un alt motiv care explică introducerea scenei săgetării corbului, în unele sigilii domnești din timpul domnilor fanarioți ar fi preocuparea pentru aspectul artistic al actelor emise. Frontispiciile, vignetele, ornarea cartușului, “înstelarea timbrului”, gravarea capsulelor sigilare, împodobirea chiar și a șnurului cu care acestea erau prinse de act, reflectă grija ce s-a acordat în secolul al XVIII-lea documentelor solemne⁶. Pe diferite acte datând din secolul al XVIII-lea, s-au aplicat sigilii de acest tip. Originalitatea reprezentării constă în îmbinarea armonioasă a două registre, registrul superior în care sunt plasate stemele Moldovei și Țării Românești și registrul inferior cu scena vânării păsării heraldice⁷. Fiecare dintre registrele menționate constituie un tablou independent putând constitui singur emblema unui sigiliu⁸.

În legătură cu scena săgetării corbului cu inel în cioc, Constantin Moisiu sublinia că, adăugirea acestei scene la stema unită, se datorește preocupărilor ce le-au avut domnii fanarioți de a arăta că nu sunt cu totul străini de țările noastre, ci sunt înrudiți cu vechile noastre dinastii⁹. În ceea ce privește rațiunea reprezentării așa zisei scene a săgetării corbului în sigilii s-a afirmat că ar fi o pretenție a acestora de înrudire cu Corvineștii¹⁰.

Regretatul heraldist Dan Cernovodeanu, nu subscrie însă acestei opinii, întrucât arăta autorul, în afara legendei amintită de istoricul Heltai și reproducă de Sulzer - privitoare la obârșia lui Iancu de Hunedoara și a familiei sale, mai există și narațiunea lui Miron Costin în < Cronica Țărilor Moldovei și Munteniei > în care este vorba de un mit asemănător ce se referă la originea lui Negru - Vodă și a corbului din stema Țării Românești; în consecință credem că dacă fanarioții în cauză au dorit să-și aroge legături familiale cu vechile dinastii ale țărilor române, mai degrabă era cazul să evoce legenda lui Negru-Vodă, presupusul întemeietor al principatului și al casei domnitoare muntene (legenda cunoscută și răspândită pe întreg teritoriul valah), decât fabula cu corbul povestită de Gaspar Heltai, într-o cronică puțin accesibilă la epoca aceea; cu atât mai mult cu cât narațiunea respectivă nici nu se referea la o țară asupra căruia domneau fanarioții¹¹.

Sigiliile din secolul al XVIII-lea, păstrate cu scena săgetării corbului cu inel în cioc datează din timpul domniei lui Grigore Matei al II-lea Ghica, Constantin Nicolae Mavrocordat și Mihai Racoviță.

În rândurile de mai jos vom încerca o descriere mai amănunțită, a scenei săgetării corbului, reprezentată în aceste sigilii.

1. Sigiliu rotund (54 mm) timbrat, conservat pe un act emis la 20 ianuarie 1735, în cancelaria lui Grigore Matei al II-lea Ghica, voievodul Țării Românești¹².

În câmpul sigilar (Fig. 1) două scuturi rococo, suprapuse; în scutul de jos, scena săgetării corbului, cu inel în cioc, din legenda istorică a Corvineștilor: două personaje întregi, purtând costume de epocă, având între ele, în mijloc, un copac cu rădăcini; în partea dreaptă un bărbat îmbrăcat ca un oștean, care trage cu arcul într-un corb cu inel în cioc, ce tocmai și-a luat zborul din vârful copacului; în partea stânga o femeie cu o mână întinsă spre copacul stilizat, gata parcă să prindă inelul, iar cu cealaltă, sprijinită la sold; în scutul de sus, în dreapta capul de bour, cu stea între coarne, în stânga, acvila cruciată, însoțită de soare și lună (crai nou). Scutul susținut de doi îngeri este timbrat de o coroană închisă flancată de o sabie în dreapta și de un buzduhan în stânga. În exergă, s-a scris legenda : † **Іѡ Григоріе Гика воєвод бжю млтію гпдр Уггровласкоє** († IO GRIGORIE GHICA, VOIEVOD CU MILA LUI DUMNEZEU, DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI)¹³.

Acest domn este primul care a pus să se graveze pe tiparul său sigilar cel mare, în prima sa domnie, o reprezentare în care alături de scuturile acolate

cuprinzând stemele heraldice ale Țării Românești și Moldovei, descifrăm două personaje, un oștean care trage cu arcul și o femeie care întinde mâna să prindă inelul pe care pare să-l scape corbul de deasupra copacului¹⁴.

2. Sigiliu rotund (55 mm) timbrat, aplicat în cocă, pe un act emis la 6 august 1736 în cancelaria lui Constantin Mavrocordat domnul Țării Românești¹⁵.

În câmpul inferior (Fig. 2) - scena săgetării corbului cu inel în cioc - din legenda istorică a Corvineștilor: două personaje întregi, în costume de epocă, având între ele un copac; în dreapta un bărbat ce tocmai a tras cu arcul într-un corb ce-și ia zborul din vârful copacului și scapă inelul din cioc; în stânga, o femeie cu o mână întinsă spre partea superioară a copacului și cealaltă sprijinită în șold, încearcă parcă a prinde inelul căzut din ciocul păsării. În dreapta și stânga copacului și între cele două personaje (arcaș și femeie) data cu cifre arabe: 17-36. Sus, un scut oval în care se află în dreapta, acvila cruciată, conturnată, însoțită de lună în dextra și de soare în senestra; în stânga capul de bour. Scutul timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob crucifer și flancată în dextra de o sabie și în senestra de un buzdugan, este susținut de doi îngeri. În exergă, între trei cercuri, unul liniar și unul perlat în interior și altul șnurat în exterior s-a scris legenda în limba slavă:

† ІѠ КОСТАНДИН НИКОЛАЕ ВОЕВОД б<о>жію М<И>Л<О>СТИЮ
г<о>СП<о>Д<а>рЪ ЗЕМЛИ Уггровлаѡнское († IO CONSTANDIN
NICOLAE VOIEVOD CU MILA LUI DUMNEZEU, DOMN AL ȚĂRII
ROMÂNEȘTI¹⁶. După cum se poate observa acest domn începând șirul
domniilor sale în Țara Românească păstrează stema unită din timpul lui
Grigore Matei Ghica cu o modificare – schimbând poziția acvilei și a capului
de bour (în dreapta acvila cruciată și în stânga capul de bour)¹⁷.

3. Sigiliu rotund (53 mm), timbrat, validând un document din 1742,
martie 9, emis în cancelaria domnului Mihai Racoviță, prin care dă lui Grigore
Greceanu, mare vistier, o vie din dealul Șuteștilor, județul Vâlcea¹⁸.

În partea inferioară a câmpului sigilar (Fig. 3) scena săgetării corbului
cu inel în cioc din legenda istorică a Corvineștilor: un copac având un corb
în vârf, iar de o parte și de alta câte un personaj, în costum de epocă; în
dreapta un bărbat îmbrăcat ca un oștean, arcașul, ținând cu mâna stângă arcul
iar cu mâna dreapta săgeata și coarda întinsă a arcului, ochind în corbul
cu inel în cioc astfel în vârful copacului; în stânga o femeie ținând o mână
întinsă spre partea superioară a copacului și cealaltă, sprijinită la șold, încearcă
parcă a prinde inelul ce-l ține corbul în cioc; în partea superioară, două scuturi
sudate între ele și închise într-un cartuș fin, având în dreapta capul de bour
cu stea cu șase raze între coarnele puțin recurbate în afară și în stânga acvila
cruciată. Scutul este timbrat de o coroană închisă, terminată cu glob crucifer,
flancată la dreapta de o spadă, în stânga de un buzdugan, susținut de doi
îngeri. În dreapta scutului luna plină și în stânga soarele. În exergă, legenda:

† Іо Мѣхѣи Рѣковѣицѣ вѣдѣ бжюу млстюу гспдрѣ всемли Угровласкоу
1741 († IO MIHAI RACOVÎȚĂ, VOIEVOD CU MILA LUI DUMNEZEU
DOMN AL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, 1741)¹⁹. Acest sigiliu datează din cea de-
a treia domnie a lui Mihai Racoviță.

Această compoziție reprezentată în toate cazurile, îngemănată cu stema unită, constituie o aluzie la legenda familiei Corvin, o expresie a legăturilor dinastice dintre domnitorii ce ocupau succesiv tronul Țării Românești și al Moldovei cu familia lui Iancu de Hunedoara, pe plan general o expresie a unității țărilor române²⁰.

La prima vedere scena săgetării corbului conține o compoziție asemănătoare pentru cele trei sigilii provenind de la cei trei domni Grigore Matei al II-lea Ghica, Constantin Mavrocordat și Mihai Racoviță. Privite însă cu atenție observăm că la ultimii domnitori reprezentarea scenei nu mai este cuprinsă într-un scut ²¹, propriu- zis ci cel mult într-un “scut convențional”.

În comparație cu compoziția heraldică realizată de pictorul Liotard care însoțește portretul domnitorului Constantin Mavrocordat – în care personajul ce flanchează copacul a tras cu arcul iar corbul este străpuns de săgeată și personajul ce prinde inelul este unul masculin, în cele trei sigilii prezentate mai sus, scena săgetării corbului prezintă unele modificări. Astfel, în partea dreaptă în aceste sigilii, apare reprezentat arcașul, ce trage cu arcul în corbul cu inel în cioc, iar personajul celălalt nu este unul masculin ci unul feminin²².

Au fost inversate și elementele din scut după cum urmează: dacă în sigiliile lui Grigore Matei al II-lea și Mihai Racoviță Ghica în scutul de sus în dextra era capul de bour și în stânga acvila cruciată, în sigiliile lui Constantin Nicolae Mavrocordat, acestea sunt inversate, acvila cruciată, este în dreapta și capul de bour, în stânga. În sigiliul lui Mihai Racoviță arcașul nu a tras săgeata din arc asupra corbului cu inel în cioc și ca atare pasărea heraldică, nu este străpunsă de săgeată. Deasemenea, cele două ramuri de palmier marginale care închid scena la care ne referim din sigiliul acestui domn, nu sunt așa de mari și nu cuprind întru totul scutul de sus, ca în sigiliul lui Constantin Mavrocordat.

Armonizarea celor două registre ale emblemei sigilare ale sigiliilor provenind de la Constantin Mavrocordat și Mihai Racoviță s-a realizat prin înfățișarea ramurilor de palmier larg deschise în partea superioară pentru a include scutul de dimensiuni mai mici în care este plasată stema unită²³. S-a opinat pe bună dreptate, că pecetea cu așa zisa scenă a legendei istorice a Corvineștilor este preluată de la Grigore Matei al II-lea Ghica, de succesorul său Constantin Mavrocordat, în cea de-a treia domnie a acestuia în Țara Românească, pe unele documente, în care cu mici diferențe de prezentare, scena mitică cu corbul reappare într-o formă ce denotă în mod vădit inspirația directă din însemnul sigilar ghiculesc ce incontestabil i – a servit drept model²⁴. În ceea ce privește sigiliul lui Mihai Racoviță, după stilul de redare, cât și

în general alcătuirea elementelor componente s-a arătat că vădesc o copiere destul de fidelă a sigiliului de acest gen al lui Constantin Mavrocordat²⁵. Excepție fac doar ramurile de palmier și forma scutului cu inversarea stemelor plasate identic ca la Grigore Ghica.

Această reprezentare a scenei săgetării corbului în sigiliile domnești este considerată o raritate sigilografică. Raritatea ei este dovedită de faptul că în tot secolul, doar trei domnitori au introdus-o în sigiliile lor și acest fenomen nu s-a mai repetat în sigilografie și heraldică²⁶.

În secolul al XVIII-lea și în primele două decenii ale secolului următor există o variație evidentă a amprentelor sigilare exprimată atât în modul de reprezentare a figurilor heraldice întâlnite anterior și dispunerea lor în câmpul sigilar, cât și în apariția unor elemente noi²⁷. Sigiliul domnesc a suferit modificări importante atât în ceea ce privește componența emblemei și a legendei, cât și în tehnica de aplicare a sigiliului pe act²⁸. În sigiliile domnitorilor din acest secol stemele celor trei provincii vor fi reprezentate în proporții corespunzătoare din punct de vedere al dimensiunilor iar scena săgetării corbului va fi exprimată în mod evident²⁹. Sigiliile domnești având în emblemă tipul combinat ca și sigiliile cu stema unită, sigiliile incluzând armele familiale, sigiliile cuprinzând scena săgetării corbului, sigiliile ce conservă stemele județene sunt de fapt o variantă a sigiliilor de tip heraldic și iconografic³⁰.

NOTE

¹ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 80.

² În legătură cu legenda istorică a Corvineștilor, vezi: George Barițiu, *Ioan Corvin de Hunedoara, Originea, genealogia, faptele sale imortale*, în *Transilvania*, Brașov, VI, nr. 5-17, 1873; A. P. Teodor, *Legenda în legătură cu originea familiei Huniade*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 511 – 521; Marcel Romanescu, *Despre Corvinești*, în *Arhiva genealogică română*, 1, 1944, p. 64 – 66; Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 42; Teke Zsuzsa, *Huniadi János és kora*, Budapest, 1980, p. 83; J. Held, *Huniadi: legend and reality*, Boulder, 1985; Kovács E. P., *A Hunyadi-család*, în vol. *Hunyadi Mátyás Emlékkönyv Matias király halálának 500. évfordulojára*, Budapest, 1990, p. 29 – 33; Adrian Andrei Rusu, *Ioan de Hunedoara și românii din vremea lui*, Presa Universitară Clujeană, Cluj – Napoca, 1999, p. 28 – 29; *Istoria Românilor*, vol. IV, Editura enciclopedică, București, 2001, p. 339.

³ Primul sigiliu în care acvila Țării Românești ține în cioc un inel a aparținut voievodului Țării Românești, Dan al II-lea, vezi: Aurelian Sacerdoțeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade și Olah*, în *Revista Muzeelor*, Anul V, nr. 1, 1968, p. 5-7.

⁴ Maria Dogaru, *op. cit.*, p. 8.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Maria Dogaru, *Conservarea stemelor județene în sigilii domnești*, în *Revista Arhivelor*, anul I, vol. XXV, nr. 2, 1973, p. 297.

⁷ Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 80.

⁸ *Ibidem*.

⁹ C. Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în *Boabe de grâu*, Anul II, nr. 2, 1931, p. 79.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, p. 58, vezi în acest sens și opinia lui A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 6.

¹² Biblioteca Academiei Române, Doc. CCCXCVIII / 68.

¹³ Acest sigiliu a fost prezentat de V. A. Urechia, *Schițe de sigilografie românească*, București, 1891, p. 13, dar care l-a atribuit greșit domnului Grigore Ghica (februarie 1672 – noiembrie 1673) și după el gen. P. V. Năsturel în *Stema României*, 1892, p. 94-97; C. Moisil, *op. cit.*, p. 15; Aurelian Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării, Conceptul de unitate a poporului român pe care îl reflectă și rolul avut în formarea ideii de unire*, în *Revista Arhivelor*, XI, 2, 1968, p. 20-21; Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești a Țării Românești între anii 1715-1821*, în *Revista Arhivelor*, XLVII, vol. XXXII, nr. 2, 1970, p. 401-402; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 84; Idem, *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol heraldic*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 51, fig. 51.

¹⁴ Maria Dogaru, *Însemne heraldice reflectând ideea unității naționale*, în *Revista Arhivelor*, Anul LVI, Vol. XLI, 1979, Supliment, p. 219.

¹⁵ Arhivele Naționale Istorice Centrale, *fond Mănăstirea Bradul I* / 43. Prima stemă unită cu herburile Moldovei și Țării Românești însoțită de reprezentarea scenei săgetării corbului o întâlnim la C. Mavrocordat pe un portret al acestui domn realizat de pictorul elvețian Jean Etienne Liotard, reprodus de A. Tzigara – Samurcaș, în *Convorbiri literare*, XLVII (1913), p. 91, tab. II. O reproducere se păstrează la Biblioteca Academiei Române, Cabinetul stampe. Această stemă are două registre: în cel superior un scut în stil rococo, cu capul de bour și acvila cruciată însoțită de soare la dreapta și lună la stânga. Scutul este timbrat de o coroană princiară închisă, flancată la dreapta de un buzduhan, la stânga de un iatagan, având ca suport doi lei. Sub scut un pom cu un corb în vârf, iar de o parte și de alta doi bărbați, dintre care cel din stânga trage cu arcul în corb, care scapă din cioc un inel ce caută să-l prindă bărbatul din dreapta, Vezi: C. Moisil, *op. cit.*, p. 79 – 80; Idem, *O stemă interesantă de la Constantin Mavrocordat*, în *Buletinul Societății Numismatice Române*, nr. 47, 1923, p. 94.

¹⁶ C. Moisil, *Stema României*, p. 79-80; A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării*, p. 11-68; Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești...*, p. 398; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 85; Idem, *Aspirația poporului român...*, p. 54-55.

¹⁷ A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării ...*, p. 21; Maria Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești...*, p. 389.

¹⁸ A. N. I. C., *fond mănăstirea Dintrunlemn*, XXXVII / 1 (1741).

¹⁹ A. Sacerdoțeanu, *Sigiliul domnesc și stema țării...*, p.21; M. Dogaru, *Sigiliile cancelariei domnești...*, p. 400; Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 86, fig.

62 a - 62 b.

²⁰ Maria Dogaru, *Însemne heraldice ...*, p. 219.

²¹ Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 8.

²² Vezi: Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 57.

²³ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 80.

²⁴ Dan Cernovodeanu, *op. cit.*, p.58.

²⁵ *Ibidem*, p. 58.

²⁶ Maria Dogaru, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 7.

²⁷ Idem, *Sigiliile cancelariei domnești...*, p. 385.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ Idem, *Sigiliile mărturii ale trecutului...*, p. 7 – 8.

³⁰ *Ibidem*, p. 47.

**DIE SZENE DES VOM PFEIL GETROFFENEN RABEN AUF
HERRSCHERSIEGELN AUS DEM XVIII. JAHRHUNDERT
(Zusammenfassung)**

Der Autor bringt eine ausführlichere Beschreibung der Szene des vom Pfeil getroffenen Raben mit dem Ring im Schnabel so wie sie auf den Siegeln aus der Zeit der Herrscher Grigore Matei II Ghica, Constantin Nicolae Mavrocordat und Mihai Racoviță erscheint.

Die Anwesenheit der genannten Szene aus der historischen Legende der Corvin Familie in den Siegeln einiger fanarioter Herrscher des XVIII. Jahrhunderts ist eine Anspielung auf das Wappen der Hunyader und stellt, symbolisch, die Verbindung zwischen den rumänischen Provinzen dar.

Durch die Annahme dieses heraldischen Motivs, wollten die erwähnten Herrscher die Verbindungen zwischen unterstreichen und sogar ihre Autorität vor ihren Untertanen stärken.

Fig. 1

Fig. 2

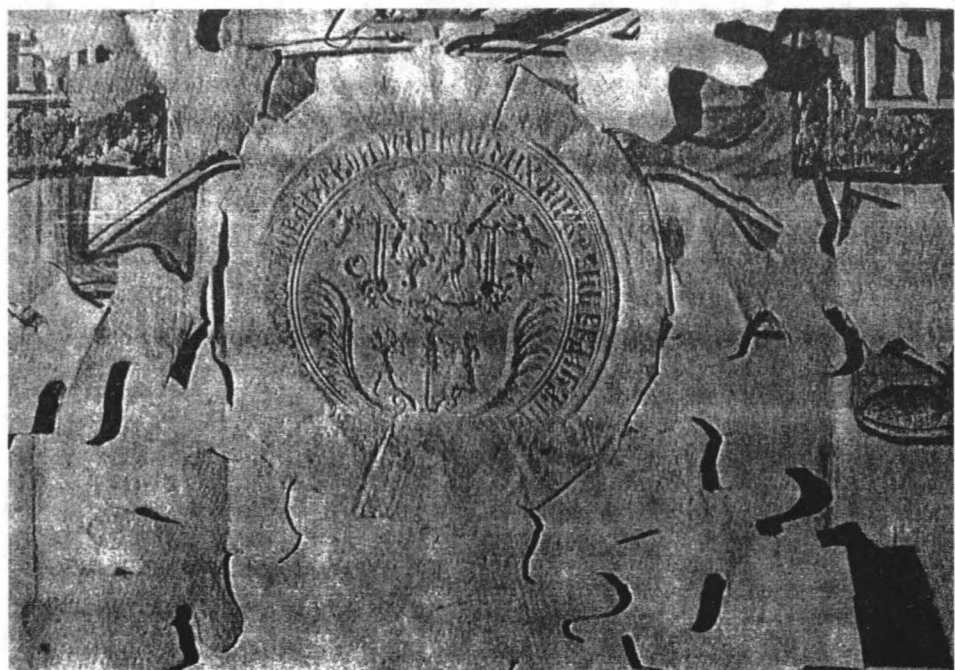

Fig. 3

În bogata colecție de sigilii a Muzeului de Istorie din Sibiu se găsesc și câteva sigilii din ceară roșie, lipite pe foi de hârtie, care au aparținut unor instituții și persoane din Arad.

1. Sigiliul Asociației civice a trăgătorilor de tir din Arad – 1856 (Fig.1)

Sigiliu oval, 31x 35 mm, care are în câmp un scut tăiat. În câmpul superior se află trei turnuri, iar în cel inferior, în centru, un braț înarmat flancat în dreapta și în stânga de ghiulele, deasupra unui zid de cetate cu creneluri¹ (stema orașului Arad). Scutul este timbrat de o coroană deschisă și are în cimier (creștet) o acvilă ce ține în cioc un steag, care desparte începutul de sfârșitul legendei. La dreapta și la stânga coroanei se găsesc cifrele 18 – 56. Scutul este flancat pe laturi de două steaguri, iar la baza scutului se află două puști încrucișate peste un scut rotund.

În exergă se află legenda, în limba maghiară, cu majuscule, mărginită de un oval liniar:

AZ ARADI POLGÁRI LÖVÉSZ EGYLET PECSÉTJE

2. Sigiliul biroului notarial din comitatul Arad – 1838 (Fig. 2)

Sigiliu rotund cu diametrul de 32 mm². În câmpul sigilar se găsește un scut tăiat având în partea superioară doi lei rampanți, față în față, iar în partea inferioară, la dreapta, două fascii și la stânga, un zid de cetate cu poarta deschisă, terminat cu trei creneluri. Scutul este ținut de doi grifoni rampanți și timbrat de o coroană deschisă, care are în cimier o acvilă cu aripile deschise ce ține în cioc un drapel. Pe flancurile scutului cad lambrechini.

Legenda, în limba maghiară, cu majuscule, este mărginită de un cerc perlat: ARAD VARMEGYE YEGYZO HIV: PECSETJE 1838

3. Sigiliul librăriei lui H. Goldscheider din Arad (Fig. 3)

Sigiliu oval cu diametrul mare de 30 mm, iar diametrul mic de 25 mm³. În câmpul sigilar mărginit de un cerc perlat se găsește doar legenda, în limba germană, cu majuscule, pe trei rânduri:

H. GOLDSCHIEDER'S xxxx BUCHHANDLUNG x ARAD x

4. Sigiliul redacției ziarului "Arader Zeitung" (Fig. 4)

Sigiliu oval cu diametrul mare de 23 mm, iar diametrul mic de 18 mm⁴. În câmpul sigilar mărginit de un oval liniar se află doar legenda, în limba germană, cu majuscule, pe patru rânduri:

DIE REDACTION / DER / ARADER / ZEITUNG

5. Sigiliul șefului comisariatului cezaro-crăiesc de poliție Arad

Sigiliu oval cu diametrul mare de 37 mm, iar diametrul mic de 32 mm⁵. Câmpul sigilar este ocupat de acvila bicefală imperială care are pe piept un

scut cu marginea perlată și peste tot scutul monarhiei de Habsburg-Lorena. Acvila ține în gheara dreaptă sabia, iar în cea stângă globul crucifer. Capetele acvilei sunt timbrate de câte o coroană închisă, terminată cu o cruce. O coroană închisă planează deasupra celor două capete ale acvilei.

În exergă legenda în limba germană, cu majuscule, mărginită de un oval liniar:

VOM GESCHAEFTSLEITER D[ER] K. K. POLIZEI
COMISSARIATESI ARAD

Trei dintre sigiliile prezentate (Fig. 1, 2, 5) se încadrează în categoria celor de tip heraldic, celelalte (Fig. 3, 4) având în câmp doar legenda, în limba germană sau maghiară, cu majuscule.

Prezentarea acestor sigilii se dorește o mică contribuție la cunoașterea sigiliilor transilvănene și a celor arădene în special.

NOTE

¹ Muzeul Brukenthal – Muzeul de Istorie Sibiu, nr. inventar M 2528 / 6

² *Ibidem*, M 2569 / 26

³ *Ibidem*, M 2567 / 13

⁴ *Ibidem*, M 2563 / 29

⁵ *Ibidem*, M 2532 / 11

SCEAUX DE LA VILLE D'ARAD DANS LA COLLECTION DU MUSÉE D'HISTOIRE DE SIBIU (Résumé)

Dans la collection des sceaux du Musée d'Histoire de Sibiu se trouve cinq sceaux qui ont appartenus aux institutions de la ville d'Arad du XIXème siècle. Trois sceaux font partis de la catégorie du type héraldique (fig.1, 2, 5) et les deux autres (fig. 3, 4) ont, dans le champ, seulement la légende dans la langue allemande ou hongroise.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

UN DRAMATURG AUSTRIAC AL SECOLULUI AL XVIII-LEA: JOHANN FRANZ HIERONYMUS BROCKMANN

DAN LĂZĂRESCU
ADRIANA CZIBULA

Printre trupele teatrale ambulante austriece în activitate în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, s-a aflat și cea condusă de eroul nostru; acesta s-a născut la Grätz la 30 septembrie 1745 și a murit în localitatea natală, la 12 aprilie 1812. S-a impus prin variate însușiri intelectuale și talente în fața publicului, dar și a colegilor de breaslă. Actor cu o prezență fizică plăcută, înalt, cu o voce bărbătească puternică, însă modulată scenic cu o reală pricepere, a ajuns o atracție publică prin orașele străbătute de trupă. Un conducător de trupă teatrală se cerea să fie un priceput administrator, să fie un negociator flexibil și ingenios în relațiile cu autoritățile, să înțeleagă și să educe publicul printr-un repertoriu variat și de calitate. A rămas mai puțin

investigată întreaga sa activitate de dramaturg și traducător, textele sale rămânând în afara atenției cercetătorilor. Conservarea la Biblioteca Județeană "A.D. Xenopol" din Arad a două din textele tipărite de care se leagă numele lui Johann Franz Hieronymus Brockmann permite examinarea unei personalități de o reală complexitate, ridicându-se cu mult mai presus decât alți scriitori austrieци ai timpului, chiar dacă aceștia au scris mai mult și s-au bucurat de o faimă mai mare în rândul publicului de limbă germană din Austria.

Primul dintre texte, în ordine cronologică (fig. 1, nr. 125.395 la Secția Patrimoniu a Bibliotecii), are pagina de titlu "Hattyú Ilona oder die Wittwe von Ketskemet". Ein Lustspiel in zwey Aufzügen. Für das Kais. Kön. National-Hoftheater. Wien, gedruckt bey Joh. Joseph Jahn; K.K. privil. Universitäts = Buchdrucker und zu haben bey Logenmeister bey der K.K. Theater. 1788. /Hattyu Ilona sau văduva din Ketskemet.

HATTYU JLONA,

oder die

Wittwe von Ketskemet.

Ein Lustspiel

in

zwey Aufzügen.

Für das Kais. Kön. National-Hoftheater.

Wien,

gedruckt bey Joh. Joseph Jahn, k. k. privil.
Universitäts-Buchdrucker, und zu haben bey
Logenmeister bey der k. k. Theater.

1788.

Figura 1

Personen.

Serr Wisthofen.
Wilhelm, sein Neffe.
Serr Grünau.
Serr von Kalb.
Karvas Uram. Ein ungarischer Edelmann.
Hattyu Ilona, seine Tochter. Eine Wittwe.
Hanns Michel.
Ein anderer Bedienter des Wisthofen.
Ein Kleiner Lufar.
Ein Zigeunerjunge als Mohr gekleidet.
Ein paar Mietblaqueyn.

Die Handlung geht in Wien vor.

Figura 2

la dezmoștenirea nepotului. Triumful iubirii asupra adversității celor din jur, a fost o temă des folosită de scriitorii germani și austrieci ai Sturm und Drangului, fiind o măsură a umanismului autorului. Grupurile în opoziție se delimitează clar: de-o parte bătrânul domn Wisthofen, de cealaltă parte, Wilhelm, tânăra Ilona, domnul Grünau, prieten al lui Wisthofen, dar dezaprobându-i intențiile, Hans Michel, istețul servitor al lui Wilhelm, von Kalb, prieten al bătrânului Wisthofen și apropiat ca vârstă, dar dezaprobându-i și acesta atitudinea și planurile. Acordând o mare importanță iubirii ca valoare umană, domnul Grünau ia atitudine clară împotriva prietenului său și pune la cale un plan de acțiune care îl va determina pe Wisthofen să renunțe de bună voie la mâna Ilonei: aceasta îi va da impresia candidatului nepotrivit la însurătoare că este o femeie guralivă și neastâmpărată, dar mai ales cheltuitoare.

Întâlnirea dintre Wisthofen și Ilona în deja faimosul Prater vienez, constituie punctul culminant al comediei; îmbinarea umorului de situație și cel verbal, exploatarea inteligentă a fiecărei scene fac proba talentului autorului, dar și a capacității sale de abordare a psihologiei umane. Laudele aduse tinerei femei de către Wisthofen în prezența prietenului său von Kalb, nu se potrivesc deloc cu prezența ei scenică explozivă care reușește să-l îngrozească pe bătrânul împins spre concluzia că decizia căsătoriei a fost pripită. Cu aceasta, conflictul s-a stins numai aparent, actul al II-lea aducând un nou punct culminant în linia firului epic. Locul acțiunii se mută în casa

Este o comedie în două acte și 28 scene, personajele fiind 10 bărbați și o femeie. (fig. 2)

Această comedie a cunoscut luminile rampei la Teatrul Regal orășenesc din Pesta, la 20 nov. 1788², întinderea mai redusă a textului impunând cuplarea în spectacol cu o altă piesă de întindere asemănătoare.

Primale replici ne introduc în miezul acțiunii: piedicile puse de bătrânul și bogatul domn Wisthofen, nepotului său Wilhelm care o iubește și este iubit de tânăra văduvă, Hattyu Ilona; atitudinea unchiului este dictată de convingerea acestuia că tânăra femeie este o mai potrivită soție pentru sine decât pentru nepot. Situația este agravată de faptul că încălcarea voinței unchiului ar duce

bătrânului domn Wisthofen, în care acesta, dezamăgit, caută să scape onorabil din promisiunea de căsătorie făcută. Prietenul Grünau, martor al acestor eforturi, a inventat o condiție materială pentru ca nepotul Wilhelm să accepte pe Ilona, ca ofertă din partea unchiului său: o despăgubire "morală" de 10.000 guldeni. Pentru a-l constrânge iremediabil pe bătrân de o mare avariție, este adus în scenă un presupus frate al Ilonei, husarul Karvas (în realitate Ilona travestită), care îl amenință pe bătrân cu mari chinuri ca pedeapsă pentru rușinea adusă tinerei femei. Situația este rezolvată de sosirea nobilului Karvas Uram, prieten al bătrânului care recunoaște cu surprindere în husarul Karvas pe fiica sa Ilona, travestită. Descărcarea tensiunii dramatice se face în ton moralizator, tinerii fiind salvați de contractul semnat de bătrân, prin care se recunoaște căsătoria ca și obligația achitării sumei de bani. Hans Michel îi explică în final lui Wisthofen că, păcălindu-l, l-a ajutat nu doar să asigure viitorul tinerei perechi, dar l-a și scăpat de marea rușine a unei căsătorii nepotrivite. Prin vioiciunea caracterelor, prin valorificarea unor situații subit schimbătoare, este susținut interesul pentru spectacol al publicului. Este pedepsit egoismul bătrânului domn Wisthofen de chiar grupul prietenilor săi, egali în vârstă, dar diferiți ca atitudine. Morala este deschisă și se opune oricărei închistări. Este posibil ca autorul nostru să fi valorificat o istorie cunoscută în societatea austriacă.

Publicată la Viena prin grija unei edituri teatrale, Logenmeister, cu dreptul de a vinde textele pieselor care se jucau, ea poartă marca unui sprijin deschis al autorităților față de autorul nostru. Că spectacolul a avut un anumit ecou la public, este probat de apariția unui "Dramaturgischer Commentar über das Lustspiel Hattyu Ilona oder die Wittwe von Ketskemet Brockmann", Wien

Der Jude.

Ein

Schauspiel in fünf Aufzügen,

...

von Engelke.

Grätz, 1798.

Figura 3

1788 de 8 pagini³. Fără a avea acces la această tipăritură, simpla ei apariție arată că piesa a avut ecouri deosebite. Autorul nostru și-a asigurat faima nu doar ca actor și dramaturg, ci și ca traducător, din engleză. Din opera dramaturgului englez Richard Cumberland (1732 - 1811)⁴, a tradus piesa "The Jews" /Evreul. Acest autor căpătase deja o anumită faimă în fața societății engleze ca prozator, cu romanul "Arundel", apărut în 1789. Numele lui a fost cunoscut de societatea austriacă datorită unei adaptări după o piesă de teatru tipărită în 1775 la Bratislava - Leipzig, cu titlul "Ehrlich währt am längsten" în al II-lea volum al colecției "Neue Schauspiele" (nr. de inv. 121.108/d la B.J.A.) Tipărită la Grätz în 1798 ea are ca pagină de titlu următoarea "Der Jude. Ein Schauspiel in fünf Aufzügen"/Evreul. Piesă în cinci acte (fig. 3).

Piesa de teatru "The Jews" a fost publicată

Personen.

Sir Stephens, Bankier.
William, sein Sohn.
Frau Sternfield.
Carl, ihr Sohn.
Elise, ihre Tochter.
Sanders, Buchhalter des Sir Stephens.
Moses, ein Jude und Wäfler.
Jakob, } seines Diensthofen.
Lea, }
Frau Smith, eine Witwe.
Ein Kellner.

Die Handlung ist in London.

Figura 4

concedierea acestuia era menită să obstaculeze dragostea dintre fiul bancherului și Elisa Sternfield, sora lui Carl, o fată frumoasă dar săracă. Pentru William, bogăția sufletească și morală a Elisei era punctul de plecare al unui intens sentiment de iubire care-i dicta ruperea legăturilor cu tatăl său pentru a se căsători în secret.

Fiind lipsit de avere personală, este constrâns să ceară un împrumut substanțial în bani cămătarului Moses, un evreu faimos pentru chibzuință dar și pentru zgârcenie. În situația dată însă, Moses se arată generos, oferind lui William suma cerută fără să creadă că o va mai recupera vreodată. Comportamentul cămătarului dă naștere unor confuzii: autorul nu îngăduie să se știe dacă este vorba de un act caritabil sau de o afacere în care-i revine un câștig substanțial. Între timp, între Carl și William izbucnește o altă stare conflictuală, primul receptând proiectul căsătoriei secrete dintre William și Elisa ca o amenințare la adresa onoarei sale; ca urmare îl provoacă pe William la duel. Sir Stephens a aflat de la contabilul său Sanders de împrumutul primit de William de la Moses, însă cămătarul a adăugat că suma îi aparținea în realitate Elisei, care-i lăsase în păstrare o sumă mult mai mare. În consecință, Sir Stephens este cuprins de rușine și își caută fiul pentru a-i cere iertare. Ultimul act se desfășoară pe mai multe planuri paralele: Moses caută să împiedice duelul dintre Carl și William, Sir Stephens se împacă cu Elisa, chiar dacă află că a fost mințit de cămătar în legătură cu considerabila avere a fetei. Încântat de frumusețea și cumințenia ei, Sir Stephens devine brusc bun,

pentru prima dată în "Drury Lane Magazine" în 1794 și era semnificativă pentru încercarea de emancipare a evreilor și de integrare a lor în societatea engleză a timpului, ea însăși în plin proces evolutiv.

Autorul austriac a aflat în scrierea dramaturgului englez o construcție artistică interesantă pentru societatea austriacă, mișcată și ea de procese de modernizare, de abandonare a unor scheme de gândire, simțite ca nepotrivite cu duhul veacului care sosea.

O piesă de teatru în 5 acte. Are 54 de scene, punând în mișcare 11 personaje, 7 bărbați și 4 femei (fig. 4). Acțiunea se desfășoară la Londra, iar punctul de plecare este disputa dintre Sir Stephens, bancher și fiul acestuia, William, revoltat că tatăl său l-a concediat fără nici un motiv pe prietenul Carl Sternfield. În realitate,

tolerant, înțelegător, acceptând căsătoria chiar fără zestrea fetei. Conflictul dintre Carl și William este rezolvat de Moses care-l declară pe Carl drept moștenitor unic al său, faptă caritabilă, explicată prin aceea că tatăl lui Carl i-ar fi salvat odată viața, după care și tânărul îi salvase viața mai târziu a doua oară: este o formă de recunoștință și de o înaltă moralitate. Finalul piesei găsește toată lumea mulțumită.

Și în piesa tradusă, ca și în "Hattyu Ilona", vom afla idei ținând de zona Sturm und Drang, cum ar fi: lupta pentru iubire, conflictul între generații, rezolvat prin armonizarea comportamentelor. Idei de factură iluministă măresc forța de impact public a piesei: toleranța confesională, spiritul moralizator al actului dramatic, promovarea virtuții etc.

Piesa este aptă să educe publicul în sensul unei deschideri deosebite, chiar dacă autorul se arată reverențios față de structurile de idei și comportament deja existente. Modificarea structurilor mentale se face mai rapid prin evoluție decât prin inculcarea altora noi. Aducând în scenă un aer tineresc, proaspăt, autorul pledează pentru o înțelegere deosebită a tuturor, prin abandonarea atitudinilor de dominare despotică din partea vârstnicilor. Textul acestei piese a apărut fără semnătura traducătorului, într-o colecție semnificativă de texte dramatice de limbă germană din Austria: "Neue Sammlung deutscher Schauspiele". Această colecție a avut drept punct de plecare tot lumea de personalități din jurul Teatrului Imperial din Viena Beneficiind deci de sprijinul și aprobarea curții habsburgice; se urmărea nu doar crearea unei direcții a textelor dramatice valoroase, traduceri ale unor texte importante ale literaturii europene, dar și orientarea acestei direcții.

Faptul că autorul nostru este traducătorul din engleză este probat de afișele vremii, care atestă această afirmație⁵. La 29 decembrie 1795, la Teatrul Orășenesc Regal din Pesta are loc un spectacol cu această piesă de teatru.

Fără a fi un deschizător de drumuri în teatru, prin complexa activitate artistică desfășurată, Brockmann se prezintă drept un factor de educare a publicului în plan artistic și al mentalităților. Pe lângă cele două lucrări prezente la Arad, nu-i exclus ca numele său să fie legat și de alte realizări dramatice, completând fericit cu noi trăsături de penel portretul acestui artist austriac impregnat de ideile cele mai noi ale Europei la întâlnirea secolelor XVIII și XIX.

BIBLIOGRAFIE

1 *Enciclopedia dello spettacolo*, vol. II, Roma, 1975, col. 1.144 - 1.145; vol. III, col. 1713-1714.

2 *Magyarország bibliographiája. 1712 - 1860*, VIII, Füglek Budapest, 1991, p. 103, 109

3 *Catalogus Bibl. Com. Szechényi*, Tomus I, Soproni, 1799, p. 212 și Petrik, Geza: *Magyarország bibliographiája, 1712 - 1860*, vol. I, Budapesta, 1888, p. 433

*JOHANN FRANZ HIERONYMUS BROCKMANN – EIN
ÖSTERREICHISCHER DRAMATIKER DES XVIII. JAHRHUNDERTS
(Zusammenfassung)*

Ende des XVIII. und Anfang des XIX. Jahrhunderts gab es viele umherziehende Schauspielergesellschaften in Österreich. Unter denen auch die von Johann Franz Hieronymus Brockmann (1745-1812), einem berühmten Grazer Schauspieler, geführte Truppe. Was Brockmann aber von vielen anderen Schauspielern unterscheidet ist seine schriftstellerische Gabe Theaterstücke zu schreiben und zu übersetzen. Ein Beweis dafür sind die in der Kreisbibliothek Arad aufbewahrten Texte: *Hattyu Ilona oder die Witwe von Ketskemet*, Wien, 1788, der noch in demselben Jahr im Königlichen Stadttheater von Ofen aufgeführt wurde, und die Übersetzung des englischen Dramas *The Jews (Die Juden)* von Richard Cumberland (1731-1811), 1798 in Graz herausgegeben.

UN ISTORIC AL PARCURILOR ȘI GRĂDINILOR DECORATIVE DIN TERITORIUL JUDEȚULUI ARAD (SECOLELE XVIII-XX) OBIECTIVELE DIN AFARA ORAȘULUI ARAD

DAN DEMȘEA

Demersul nostru urmărește, în primă instanță, reunirea lucrărilor de istorie cu cele ale biologilor. În al doilea rând, vin să se adauge rezultatele perieghazelor și cercetărilor noastre cartografice și arhivistice. În cuprinsul descrierii am abordat principiul topografic din considerente utilitare și de ordin istoric. Prezentarea este întreprinsă în ordinea următoare: 1) Câmpia de vest; 2) Lunca (numită mai nou Câmpia Crișului Alb¹); 3) Podgoria Aradului; 4) malul drept al culoarului Mureșului; 5) Depresiunea intramontană a Crișului Alb (numită și a Zărandului, în sens larg²); 6) malul stâng al Mureșului, împreună cu dealurile Lipovei și câmpia Vingăi și 7) zona Beliu-Moneasa-Zimbru (de la poalele piemontului munților Moma-Codru până în depresiunile intramontane ale acestui masiv muntos). Acestea două din urmă făceau parte din nordul comitatelor (și apoi al județelor) Caraș și Timiș și, respectiv, din sudul comitatului (și apoi al județului) Bihor, cu excepția teritoriului Dezna-Moneasa-Zimbru. Acest tip de zonare corespunde particularităților de altitudine, sol, hidrografie și tip de vegetație.

Cel care a descris gospodăriile domeniiale împreună cu amenajările lor dendro-floristice, din cele cinci zone morfo-geografice cuprinse pe teritoriul fostului comitat al Aradului, a fost secretarul Asociației Economice a comitatului Arad, Gaal Jenő³. El nu s-a ocupat de parcurile și grădinile orașului Arad, care devenise în 1871 municipiu. Amenajările dendro-floristice din intravilanul și extravilanul acestui municipiu – destul de numeroase începând din anul 1871 – merită o istorie descriptivă separată.

Autorul acestei monografii – avansat consilier ministerial în anul 1893, ocupând și demnitatea de membru corespondent al Academiei Ungare de Științe - a descris situația gospodăriilor domeniiale precum și a moșiilor mai mici, așa cum se prezentau ele între anii 1890-1897. Prezentarea lor a fost structurată pe **zonele geografice**, cunoscute ca atare și de către oamenii locurilor⁴. Noi am preferat să ne axăm pe acestea nu numai din motive geografico-istorice ci și din rațiunea de economie a lucrării de față.

1. Prima dintre cele aflate în zona de Câmpie vestică era a) *gospodăria* (în termen regional: pusta) *de la Utviniș a domeniului Aradul Nou*. Drumul de acces de la ferma Utviniș până la “*parcul natural* de 48 ha” era încadrat de *platani* (cel puțin până în anul 1974). În mijlocul acestui *parc pentru vânătoare și agrement* se găsea un *lac*. Tot aici se cuvine să menționăm existența unui arbust ornamental, chiparosul de baltă⁵. La sfârșitul secolului al XVIII-lea nobilul Sigismund Lovasz era proprietar. Apoi a ajuns în

proprietatea familiei Zielinsky pe linie de descendență feminină. Ambele familii și-au îngăduit amenajări de arhitectură peisageră în stil mare. În anul 1895 *grădina decorativă și de folos gospodăresc* ocupa 120 de iugăre din totalul de 6003 iugăre al gospodăriei. *Sera* era amplasată – după părerea noastră – în perimetrul grădinii decorative. Parcul, distinct de grădina decorativă, cuprindea copaci autohtoni și exotici, pe o suprafață de 76 iugăre și 562 stânjeni pătrați. Aleile erau circulare. După anul 1944 familia Pallavicini-Nopcea, moștenitoare a acestor bunuri, se refugia în țările Apusului. Parcul a redevenit pădure și loc de chermeze vânătorești după anul 1948. Unii platani de acolo aveau diamentrul de peste un metru prin anii 1950-1952. Acest *parc-pădure* nu se află pe lista celor nouă parcuri dendrologice declarate zone protejate prin Hotărârea nr.1/27 ianuarie 1995 a Comisiei administrative de pe lângă Prefectura județului Arad⁶.

b) Comparativ cu *parcul* de la Utviniș, cel de la *Macea* (declarat *grădină botanică* în anul 1995, cu titlu, unic în județ, de *rezervație științifică*) - creat după cumpărarea din anul 1724, prin amenajarea unei păduri de foioase, de către familia Cernovici și dezvoltat după anul 1862 de către noul proprietar, contele Károlyi - măsura doar 40 de iugăre (aproximativ cât măsoară și astăzi: 20 de hectare). Ce e drept, în imediata sa apropiere se afla amenajată o *pădure plantată, pentru fazani*, în suprafață de 100 de iugăre (astăzi defrișată în proporție de 80%⁸). *Grădina decorativă* cuprindea, pe lângă locuința grădinarului, și locuințele boitarilor grădinii, o *seră de sticlă* și două “*case calde*”⁹. *Amenajarea curbilinie a aleilor* acestui parc, după cum ne indică harta cadastrală executată în cel de-al nouălea deceniu al secolului al XIX-lea, poate fi datată la începutul pătrunderii modei parcurilor englezești în aceste părți.

b.1.) *Parcul comunal din Macea*, așa cum îl știm astăzi, situat în fața castelului, cât și *strada principală* au beneficiat, printre primele, de plantarea lor cu castani și alți copaci ornamentali (platani etc).

c) Contemporană – după părerea noastră - cu plantația de pe strada principală din comuna Macea, era cea de pe “*ulița mare*” sau “*dâmbuț*”, din Pecica Română și Pecica Maghiară (astăzi comuna *Pecica*), cu *platani seculari*, pe o lungime de aproximativ 2 km. Astăzi n-au mai rămas acolo decât două asemenea exemplare¹⁰. Demn de menționat ni se pare efectul favorabil al Legii pentru plantarea drumurilor publice (publicată în “Monitorul Oficial” nr. 91/1930). În scurt timp au început să fie plantați *castani și salcâmi*, iar din anul financiar 1934/1935 urmau a fi plantate locurile goale de pe străzi, drumuri și piețe¹¹. Comuna Rovine (azi Pecica) poseda o *Păduriță* precum o avea orașul Arad. Ambele aveau rol de agrement. Petrecerile, serbările și “maialurile” se desfășurau cu aprobarea primăriei în “*Pădurița mică*”¹².

d) Într-un fel asemănător „*străzile principale* din comuna *Sântana* începuseră să fie plantate cu *platani* (de la gară spre centru). Din aceeași perioadă data *parcul din centrul comunei*. Amenajarea sa a început după scăderea importanței târgului ținut acolo.

e) Orașul *Nădlac* a avut un *scuar* de dimensiuni modeste. Arborii ornamentali din mediul rural se aflau predilect în fața bisericilor, gărilor, primăriilor și școlilor comunale, fenomen generalizabil pentru întreg teritoriul județean luat în studiu. În dreptul fiecărei case de locuit din Nădlac se găsea un gard viu cu multiple roluri funcționale. Castanii se aflau în zona centrală iar salcâmi erau plantați pe fiecare stradă. "*Păduricea*" din afara localității, situată între digul de protecție împotriva inundațiilor și râul Mureș, are și în prezent caracterul unei *păduri de agrement*, dotată cu *alei și terenuri de tenis*¹³.

f) Vechiul castel Cernovici de la *Șimand* "este înconjurat de un *parc*"¹⁴. De asemenea, sediul fostului I.A.S. /Întreprindere Agricolă de Stat - n.n./ de pe Drumul național 79, situat în imediata sa apropiere, la sud de intersecția cu drumul județean dintre Sântana și Curtici, este înconjurat de asemenea, de un *parc* de aceeași vechime cu clădirea susmenționată.

g) La *Curtici*, vechea locuință domeniială (numită impropriu castel) a familiei Kaszony (datată 1769) nu mai avea pe lângă ea la începutul secolului al XX-lea decât câțiva arbuști și *arbori ornamentali*¹⁵. Curtea ei imensă și golașă de vegetație, a fost nivelată de către utilajele fostei Cooperative Agricole de Producție, cu excepția *parcului* situat între acest edificiu și strada principală. Aici se remarcă frasinii prin eleganța și maiestruozitatea lor.

h) Moșia de la *Iratoș* a contelui Nádasdy avea *drumurile de acces plantate* cu salcâmi, duzi, salcâmi-coroană, ploi de Lombardia și de Canada, care puteau fi contemplați de la etajul I al castelului ¹⁶.

i) Fosta moșie de la *Zimandul Nou* avea un castel secesion, "înconjurat de un *spațios parc* " unde se făcea remarcată tisa (*Taxus baccata*)¹⁷.

j) Castelul de pe deal al baronului Bohus de la *Șiria* era înconjurat de un *parc* de aproximativ 3 hectare, dacă judecăm după traseul gardului de zid care-l înconjoară. Aparținând de Muzeul memorial dedicat lui Ioan Slavici și Emil Montșia, parcul s-a conservat în linii mari, fără o îngrijire specială. În fața intrării principale la muzeu stau rânduiți și contorsionați câțiva *salcâmi japonezi* seculari, iar de o parte și alta a treptelor de acces, întreaga fațadă este străjuită de *bucsus* și *flori ornamentale*.

k) Gospodăria lui Purgly Iános de la *Șofronea* cuprindea o reședință în stilul decorativ secesion, cu etaj, înconjurată de o curte mare și o *grădină decorativă* răspândite pe o suprafață de 8 iugăre¹⁸, străjuite de rânduri de copaci, după cum am observat pe teren urmele aliniamentului arboricol devastat.

2. Zona de Luncă era dominată de domeniul Chișineului, aflat în stăpânirea arhiducilor Iosif de Habsburg, tatăl și fiul său, între anii 1817-1918.

a) Dintre cele 11 localități cuprinzătoare prezintă interes, din punctul nostru de vedere, rezervațiile de vânătoare de la Adea, Sinteia și Mișca. Conacele de aici au fost întreținute împreună cu *grădinile lor decorative*, în permanență, până în prezent.

b) Situația din satul Vânători se prezenta în anul 1948 într-un fel

aparte. Complexul de clădiri aparținătoare de ferma Vânători fusese parțial demolat iar după transportul molozului se propunea crearea unei grădini de flori de 0,5 ha prin muncă voluntară¹⁹.

c) Reședința din Chișineu (astăzi Spital ginecologic) avusese în fața treptelor largi de acces o *alee circulară de bucus*. Cu multă probabilitate, ornamentația cu acest arbust cu frunze veșnic verzi a fost adoptată treptat de către burghezie și intelectualitate. Urmele răspândirii sale pot fi decelate astăzi în curțile vechilor case de avocați, preoți, comercianți și industriași (meseriași) pe întreg teritoriul județului Arad.

d) *Sediile Ocoalelor silvice* posedă, în unele cazuri, în preajma vechilor clădiri, o suprafață destinată arborilor și arbuștilor ornamentali, cum este cazul la Chișineu Criș sau la Socodor.

e) În raza comunei *Socodor* a luat ființă, în anul 1956, Stațiunea Experimentală pentru Ameliorarea Sărăturilor, cele 95 ha de pășune fiind constituite într-o *rezervație pedologică și botanică*²⁰. Stațiunea de aici a intrat în posesia Universității de vest "Vasile Goldiș"²¹

f) *Parcul* din comuna *Șomoșcheș*, situat în jurul castelului moșierului Jakabffy István, actualmente aflat în utilizarea școlii locale, a suferit modificări în sensul micșorării porțiunii arboricole, distală față de drumul principal²². Speciile existente astăzi în acest parc sunt următoarele: stejar, frasin, castan, tei, platan, molid, brad și tuia. În comună s-au răspândit doar *câțiva castani* (la primărie și la trei locuitori)²³. O situație oarecum similară o prezintă *parcul* fostului castel al familiei Bánhidý de la *Șimand*.

g) *Parcul orășenesc* de la *Ineu*²⁴, situat între gară și Liceu, aparținuse de fostul castel. El are o întindere de 12 ha, fiind împrejmuit și declarat *parc dendrologic* în anul 1995 conform aceleiași Hotărâri, luată la nivel județean. Între timp i-a fost adus corectivul de "zonă protejată"²⁵. Exemplarul de *tisă* de aici are o vechime de aproximativ 600 de ani. Legenda spune că principele Mihai Viteazul ar fi poposit în preajma acestuia²⁶.

h) Între orașul Ineu și *podgoria ineuanilor* – o zonă relictă din punct de vedere etnografic, situată la poalele dealului Ciupu Mocrii - se află *poiana cu narcise* din pădurea Rovina, declarată *rezervație botanică* (cca 100 ari)²⁷. Remarcabilă din punct de vedere peisagistic este ambianța creată de balta Rovina (rezervație zoologică)²⁸, aflată în imediata ei apropiere. După cum se vede, avem de-a face cu un cumul de potențialități peisagere, ferite de turismul de "loisir".

3. În *Podgorie*, cel mai puternic sistem de exploatare domeniială modernă a fost cel al baronului Dietrich. Acesta a cumpărat de la Erariu, în anul 1822, terenuri în mai multe locuri (inclusiv în sudul depresiunii Zărandului). a) Cu toate acestea, în preajma frumoasei reședințe (fostul castel fiind astăzi sediu al primăriei orașului *Pâncota*) nu se afla decât o *grădină decorativă* care era îngrijită de către un grădinar angajat în acest sens²⁹. Actuala curte a primăriei

are alte funcționalități. E posibil ca micul parc din preajmă, situat în jurul bisericii parohiale romano-catolice să fi fost inițial ceva mai întins, adică pe terenul școlii.

b) Elegantul castel în stil clasic, de la *Mocrea*, construit de către familia Atzel în anul 1834 (astăzi spital psihiatric), are în jurul său un “*parc cu specii rare de arbori*”, împrejmuit³⁰, în suprafață de 8 ha³¹. Parcul este situat în arealul *Rezervației mixte “Dealul Mocrea”-Ineu*, întinsă pe o suprafață de 107,2 ha³², ocupând șeaua dealului susmenționat, de-alungul laturii vestice a drumului județean 792 D. Aleile sale rotunde erau create în maniera parcului-pădure de la Utvinis. Pe o întindere de aproximativ 7 ha³³ se găsesc numeroase și variate specii autohtone și exotice. Golurile create după anul 1948 au fost replantate “în buchete cu *Picea abies*, *Abies alba* și *Pseudotsuga menziesii*”. Parcul respectiv constituie “o valoroasă bază genetică”³⁴.

c) Numeroasele cule (“colne” în uzul local) și vile de agrement din podgoria Aradului aveau în preajmă amenajări arboricole care au avut de suferit de pe urma exproprierilor și a cooperativizării de sistem totalitarist. Cele din spațiul intravilan – dotate cu arbori și arbuști exotici – au supraviețuit mai mult sau mai puțin intacte. Remarcăm aici *curtea casei de stil secesion* – construită de un farmacist din Arad – dintre comuna *Ghioroc* și satul Miniș, situată în dreptul haltei de tramvai (actualmente de autobuz) și plantată simetric cu magnolii, iederă, bucsus, tufe de bujori arborescenți, pini și specii exotice de foioase. Gardul ei de protecție este construit din cărămidă, mortar, vergele cindrice de fier și sârmă, în maniera artei anului 1900 (secesion).

d) În *Miniș*, remarcabil este *parcul de mici dimensiuni* (aproximativ 500 mp) al vilei “Marina” – construită de primarul de odinioară al Aradului, Löcs Rezső, pe la sfârșitul secolului al XIX-lea. Parcul, garnisit cu alei de bucsus, bujori arbustiformi, foioase și conifere, este situat la marginea dinspre dealul cu vii al văii Contri. Dincolo de culmea sudică a acestei văi se află *zona verde* (o grădină decorativă sui-generis) a Dealului Școlii de viticultură, înființată în deceniul al 9-lea al secolului al XIX-lea (actualmente în incinta Liceului viticol din satul Miniș).

e) În satul *Barațca* (apartținător de comuna Păuliș), în curtea fostului conac al generalului austro-ungar Szabó, au supraviețuit o serie de specii arboricole rare (tisa, arborele lalea, platanul, magnolia, pinul de Himalaia etc). Reintrând în proprietatea familiei Birtolon, fosta “rezervație naturală”³⁵ din incinta fostei ferme a I.A.S. Barațca și-a pierdut actualitatea patrimonială oficială.

4. a) Intrând pe Culoarul Mureșului, pe malul drept al râului, întâlnim în fața mănăstirii franciscane Maria-Radna, de pe teritoriul orașului Lipova, o *alee de tei seculari*. Pe dealurile din preajma mănăstirii crește *păliurul*, o specie de arbust ocrotit³⁶. Deși nu face în mod expres obiectul prezentării noastre, considerăm că acest arbust poate constitui obiectul de satisfacere a curiozității turistului.

b) O *rezervație forestieră* – singura de pe versantul drept al culoarului Mureșului – este cea de la *Runcu-Groși*, având o suprafață de 261,8 ha. Proiectul parcului național Drocea, situat pe creasta principală a Munților Zărandului ar urma să includă și această rezervație forestieră³⁷, situată la 4,7 km nord de satul Groșii-Noi, bucurându-se de un regim de vizitare³⁸.

Înaintând pe drumul național spre Deva, semnalăm *parcurile și curțile* fostelor locuințe domeniiale de la Odvoș, Conop, Vinești (azi aparținând de comuna Săvârșin), Săvârșin și Petriș, conservând arbori seculari și specii exotice. Cu excepția celor de la Conop (devenit după 1948 curte școlară) și Vinești (devenit după 1949 tabără școlară) aceste parcuri au fost îngrijite ca atare.

c) În comparație cu parcul de la Macea, cel de la *Săvârșin* a fost îngrijit fără întreruperi. Un element decorativ în plus, la cel de la Săvârșin, ar fi insula din mijlocul lacului, prevăzută cu un podeț, cât și debarcaderul pentru bărci de agrement. La fel ca la Macea și Bulci, exista și la Săvârșin, o *seră*. Speciile rare, menționate în recenta monografie a Săvârșinului, sunt *brazii argintii*, *tuia piramidal*, *chiparoșii*, *alunii turcești*, *platanii*, *stejarii*, *un tomentos de China etc* ³⁹. Amenajarea parcului de către primul său proprietar, înaltul funcționar comitatens Forray András⁴⁰ a început după cumpărarea domeniului Săvârșin, undeva între anii 1747-1767. Ea a continuat sub stăpânirea familiilor Nádasdy (când aici a activat renumitul pomolog Öry Ferencz, între anii 1857-1876⁴¹), Hunyady, apoi din anul 1941, sub cea a familiei Mocioni-Stârcea și, între anii 1943-1947, sub stăpânirea regelui Mihai I al României. După etatizarea din anul 1948, parcul “și-a pierdut treptat coerența și unitatea de structură”, rămânând, totuși, unul din cele mai realizate din punct de vedere estetic. În anul 1995 cele 19,5 ha împrejmuite ale parcului și construcțiilor sale au fost declarate *parc dendrologic*⁴². Recent, această suprafață a fost retrocedată regelui Mihai I ⁴³.

Odinioară drumul de acces de la gara de cale ferată Săvârșin la castel era străjuit pe o distanță de aproape 1 km, de *platani*. Astăzi au mai rămas câteva exemplare (la bariera de cale ferată și în alte părți), fiind ocrotiți în calitate de arbori seculari⁴⁴.

d) Pe același traseu turistic, *parcul dendrologic* de la *Odvoș* cuprinde 2,3 ha de pădure⁴⁵, incluzând și ocrotind conacul-castel și parcul propriu-zis din jurul acestuia (cca 1 ha). Ultimul proprietar, moșierul Konopi Kálmán⁴⁶, doctor în științe agricole, creatorul renumitei varietăți locale de grâu, numită “Odvoș”, încerca zadarnic, în prima jumătate a anului 1945, să propună transformarea proprietății sale într-o fermă model – proces care avea loc în acel moment în întreaga țară – invocând prezența nu tocmai favorabilă pentru parcul și pădurea din apropiere, a trupelor militare românești și sovietice⁴⁷. Sinuciderea sa în cursul anului 1946 a accentuat drama distrugerii, respectiv diseminării bunurilor sale imobiliare și mobiliare⁴⁸.

Stejarii și carpenii salvați de la tăiere, din fața castelului, realizează “un cadru peisagistic de excepție”⁴⁹.

e) Spre deosebire de acest parc decorativ, cel de la *Petriș* pare să fie greu de reconstituit în cuprinsul celor 5 ha inițiale⁵⁰. Unul dintre *stejarii multisecolari* de acolo este legat de vechiul sistem de judecată nobiliară (biciuire și bastonare). Memoria colectivă din comuna Petriș păstrează o serie de amintiri neplăcute despre stăpânii succesivi de până la sfârșitul primului război mondial. În mentalul colectiv local trebuie căutată explicația pentru distrugerea treptată a parcului din preajma impunătorului castel construit pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și rămas aproape intact, spre deosebire de cel de la Săvârșin care a fost refăcut după două sau trei decenii de la incendierea sa de către coloana răsculaților conduși de către Horea cel Mic, în noiembrie 1784.

5. Pătrunzând dinspre câmpia Aradului în larga Depresiune a Zărandului, prima localitate importantă întâlnită pe Valea Crișului Alb, în sectorul ei intramontan, este *orașul Sebiș*. a) Fostul domeniu erarial a trecut în anul 1806 în proprietatea contelui Königsegg Rottenfels. De atunci încoace proprietarii succesivi au plantat *parcul* din preajma locuinței domeniiale (situat actualmente în fața Primăriei și dincolo de Casa de cultură orășenească).

b) În partea de Est-Sud-Est a Sebișului se află *Rezervația mixtă (botanică și forestieră) “Dealul Pleșa”*, administrată de Romsilva R.A., în suprafață de 290,6 ha⁵¹. Am ținut s-o amintim pentru faptul că are regim de vizită⁵², accesul fiind posibil din imediata apropiere a localității Livada⁵³.

O datorie de viitor ar constitui-o cercetarea urmelor de amenajări de arhitectură peisageră și floricolă – atâtea câte au mai rămas - din jurul reședințelor domeniiale de odinioară de la Beliu, Bocsig, Mănerău, Răpsig, Aldești, Voievodeni, Bârsa, Cuied, Văsoaia, Iacobini, Buceava-Șoimuș, Zimbru, Hălmagiu, Aciuța, Aciua și Hălmăgel. Acest demers ar presupune o prealabilă identificare cartografică și pe teren a edificiilor domeniiale respective.

c) Date certe despre existența unui *parc* în *comuna Cil* (fostă Cilul de jos) găsim în monografia susmenționată a lui Gaal Jenő, care făcea precizarea că locuința domeniială, situată lângă un heleșteu alimentat printr-un canal, era amplasată într-un întins parc englezesc⁵⁴.

d) Înaintând în amonte pe Crișul Alb, întâlnim *Parcul dendrologic Arboretum “Sylva”* situat la răsărit de comuna Gurahonț și la apus de valea Honțisorului, acolo unde se strămtorează și, de fapt, se închide Depresiunea Zărandului spre nord (piemontul Moma-Codru), spre răsărit (piemontul Văratecului) și spre sud (masivul Drocea). Influențele mediteraniene fiind oprite de abruptul Cremenoasa, crează aici un climat aparte, deosebit de blând. Un inginer de căi ferate, pe nume Boros Béni (recte Beniamin), se simțea atras de acest loc. A și cumpărat la Gurahonț o moșie, pe care a cultivat până prin deceniul al nouălea al secolului al XIX-lea vreo 300 de specii de

trandafir⁵⁵. Tot aici, pe o suprafață de 5 ha, alături de *grădina decorativă*, și-a amenajat *parcul*, format din “numeroase specii arborescente și arbustive”. Din “aceea perioadă datează de altfel și exemplarele, azi foarte mari de *frasini* (*Fraxinus excelsior* L), aflate în imediata apropiere a gării C.F.R.” Gurahonț⁵⁶. Datarea parcului și a frasinilor din gara Gurahonț se poate face ținând seama și de faptul că tronsonul de cale ferată Buteni-Iosășel, proiectat de către acest inginer, încă din anul 1873⁵⁷, a fost început după anul 1881 și terminat la 13 decembrie 1889⁵⁸. Dacă memoria colectivă locală este suficient de precisă atunci am putea admite drept referință anul 1885 pentru amenajarea parcului domenial din Gurahonț “odată cu construirea căii ferată”⁵⁹, particulară, a Societății liniei ferată unită Arad-Cenad. Valoarea și varietatea celor 2578 taxoni existenți în anul 1983, la nivelul țării noastre ar justifica evocarea câtorva rânduri de istorie a parcului. “Vechea colecție, care a devenit în anul 1924 proprietatea Camerei Agricole /a județului Arad –n.n./, iar ulterior, în 1948, a statului, s-a degradat de-a lungul timpului, astfel încât astăzi se mai păstrează doar câteva exemplare de *Pinus silvestris* L și *Pinus strobus* L”⁶⁰. Între anii 1924-1948 parcul “a fost menținut cu o funcție recreativă pentru locuitorii comunei, beneficiind de o structură specifică, cu alei, un mic lăcușor /sic/ și terenuri de sport. După 1948, trecând în proprietatea C.A.P.-lui din localitate, a fost neglijat; s-au executat extrageri de arbori, degradându-se într-o măsură considerabilă /.../. Primele preocupări de reabilitare a parcului datează din anul 1962”⁶¹, sub egida Ocolului Silvic Gurahonț. Parcul s-a mărit spre est, dincolo de pâraul Honțisorului, cu 8 ha din pășunea comună, pe calea unui schimb. “Timp de peste două decenii parcul a fost coordonat de Primăria comunei Gurahonț și patronat de Comitetul de Cultură al Județului Arad. /.../ După 1990, parcul a fost atribuit Stațiunii de Montanologie, înființată aici, dependentă de Institutul de Montanologie de la Sibiu”. De atunci a început drama întreținerii necorespunzătoare a taxonilor⁶². Merită semnalate printre rarități - existente încă din anul 1974 - *Aralia elata* (un arbore ghimpos, cu frunze de un metru lungime), *Juniperus kinensis aurea* (jneapănul auriu) și *Secvoja gigantea* (arboarele mamut)⁶³.

e) În raza comunei Gurahonț, spre răsărit, deasupra cătunului *Baltele*, pe un teren stâncos și abrupt se află *rezervația botanică* cu același nume, cuprinzând o suprafață de 2 ha. Aici crește *colilia* (“pe care flăcăii o poartă la pălărie”) ⁶⁴. Semnalăm prezența, în această pășune comună, a unei plante florale asemănătoare albastriței⁶⁵, pe numele ei științific *Centaurea simonkaiana* Hay, specie unicat pe teritoriul județului Arad⁶⁶. Rezervația respectivă se bucură de regim de vizitare⁶⁷.

f) Înspre sud de Gurahonț, la o depărtare de 3 km, în jurul fostei reședințe domeniiale, realizată în stil neoclasic (sediul al Consiliului local *Brazii*), *parcul înconjurător* adăpostește o specie rară de *brazi seculari*⁶⁸.

g) La 2 km nord-vest de comuna Vârfurile se află satul *Vidra*. Pe dealul

“Petrișor”, în curtea bisericii de lemn se găsește un *stejar secular* (cca 400 de ani), inclus în patrimoniul ocrotit al județului Arad⁶⁹.

h) În amonte de Gurahonț, ultima localitate mare din județul Arad, *Hălmagiul*, are amenajat un *spațiu verde în piața centrală*. Cei mai vechi sunt *brazii*, plantați cu prilejul centenarului nașterii lui Avram Iancu.

6. Pe malul stâng al Mureșului, în extremitatea estică a județului Arad, se află,

a) pe o suprafață de 470,9 ha *rezervația botanică și forestieră Pădurea cu ghimpe de la “Groși” și “Peștiș”*⁷⁰, în raza satelor *Căprioara și Valea Mare*.

b) Împreună cu *rezervația omonimă “Măgura cu ghimpe de la Pătârș”* (111,7 ha) - care este situată ceva mai la vest, în raza satului *Pătârș* - cele două spații protejate, cu regim de vizitare, ocupate de foioase și ghimpele *Ruscus aculeatus L.*, sunt situate la limita lor extremă de răspândire în țară⁷¹.

c) Menținându-ne în aceeași arie patronată de Ocoalele silvice Lipova și Valea Mare, primul obiectiv cu valoare de arhitectură peisageră, întâlnit pe drumul județean Valea Mare-Lipova este *parcul dendrologic Căpâlnaș*. Situat la limita estică a celei mai mari depresiuni intramontane de pe culoarul Mureșului (firește, de pe raza teritorială a județului Arad), pe o suprafață de cca 8 hectare, parcul împreună cu micul castel, a fost construit de familia aromână Mocioni (numindu-se inițial Popovici), în deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea⁷². În prezent se află în subordinea Direcției Sanitare a județului Arad. Aici venea an de an Vincențiu Babeș, atras de biblioteca de conținut predilect social-politic. De-asemenea, aici soseau gazetarii români din monarhia dualistă pentru suvenționarea ziarelor de expresie românească. Un alt amănunt de ordin bibliotecar l-a constituit renumita colecție entomologică a contelui Teleki de Szek (cărți, publicații și piese entomologice). Aceste bunuri au ajuns prin etatizarea din anii 1948-1949 la Lugoj, Timișoara și Arad. Biblioteca Muzeului județean Arad posedă o serie de cărți din domeniul științelor naturii, provenind de la această reședință domenală. Între anii 1949-1952 castelul aparținuse de G.A.S. Bulci, fiind folosit drept grădiniță și școală. Apoi, între anii 1952-1979 a adăpostit un preventoriu pentru copii. După această dată a devenit spital psihiatric. Accesul de la drumul județean sus-amintit la poarta castelului (considerat o copie micșorată a palatului Micul Trianon⁷³) se face pe o alee flancată de *platani* monumentali, pe o lungime de aproximativ 100 de metri, ceea ce reprezintă o zecime din lungimea fostei alei de platani dintre castelul de la Săvârșin și gară. Fațada nordică a micului palat de la Căpâlnaș abia se poate ghici de pe aleea sa de acces, deoarece este mascat parțial de *rășinoase*. Treptele de acces ale fațadei cu terasă sunt flancate de *arbori de tisă* tunși adecvat. De remarcat sunt exemplarele de *Chamaecyparis* din jurul micului palat. Fațada sudică are în față *alei cu flori* și bănci pentru odihnă. Jumătatea distală față de castel, neavând aleile îngrijite,

a redevenit o *pădure cu aspect rărit*. Albia pâraiașului s-a colmatat lent după anul 1949⁷⁴. Deși parcul dendrologic, cuprinzând 15 specii, se află în incinta Spitalului de boli cronice, poate fi vizitat⁷⁵.

d) Grupajul de monumente funerare individuale sau colective din incinta bisericilor parohiale situate pe malul stâng al râului Mureș, în această depresiune intramontană de joasă altitudine, este protejat de *conifere*.

e) În imediata apropiere a satului *Bulci*, aproape de râul Mureș, pe un teren care nu a fost atins de inundațiile catastrofale din 1970 și 1975, incluzând și *parcul domenal*, se găsește castelul familiei *Mocioni de Foen*. Începând din deceniul al șaselea al secolului al XIX-lea, Antoniu Mocioni și fiul său *Zeno* au adus îmbunătățiri vechii locuințe domeniiale care fusese până atunci în proprietatea familiei Fechtig-Fechtenberg. *Sera*, destul de bine conservată, ale cărei cupole curbilinii trimit la stilul anului 1900, a fost folosită până la naționalizare de către ultimul ei proprietar, baronul de origine bucovineană Stârcea, adoptat și desemnat drept urmaș al acestei ramuri mocioniene. Urmele *grădinii decorative*, cu câteva exemplare de *Juniperus virginiana*, cu alei marcate de *Buxus* și *Picea*, sunt prezente în imediata apropiere a castelului. Arborii din parc se bucuraseră de îngrijirea personală a unuia dintre descendenții lui Zeno⁷⁶. În pofida tăierilor de arbori, aceștia s-au regenerat spontan. Speciile deosebite care au supraviețuit vicisitudinilor istoriei ar fi următoarele: “un exemplar bătrân de *Liliodendron tulipifera*, de asemenea, unul de *Ginkgo biloba*, câteva exemplare bătrâne de *Platanus acerifolia*, *Taxus baccata*, *Pinus strobus*, *Taxodium distichum*, *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur* /și/ *Tilia tomentosa*”⁷⁷. Cele 4 ha ale parcului se bucură de regim de vizitare⁷⁸.

f) În orașul *Lipova* există un *stejar multisecular*, în fundul curții de pe strada Dămășescu nr. 3, pe locul vechii terase de berărie⁷⁹, transformată în locuință. Exceptând strada principală (N. Bălcescu), aproape toate străzile au *rondouri florale* și *arbori ornamentali*, rezultat al preocupărilor insistente din deceniile 6-7 ale secolului al XX-lea pentru înfrumusețarea tuturor comunelor și orașelor țării.

g) *Parcul orășenesc* *Lipova*, situat de-alungul malului stâng al Mureșului, între dig și str. Lt. Vasile Bugariu, se întinde pe o lungime de aproximativ 300 m. A fost amenajat cu câțiva ani înainte de cel de-al doilea război mondial, odată cu *scurul din cartierul Radna*, care este situat pe str. Împăratul Traian, în preajma gării C.F.R. Radna.

h) *Parcul-pădure al Stațiunii balneo-climaterice Lipova*, situat la 3 km de orașul omonim, pe firul văii Șiștarovățului, a fost la origine o pădure amenajată de mâna primilor concesionari ai terenului extravilan, atrași de posibilitățile de cură cu ape minerale reci la începutul secolului al XIX-lea. Locul a primit denumirea de “Apă acră”, fiind cunoscut încă din vremea ocupației otomane. Academicianul Atanasie Marian Marienescu, de loc din

Lipova (1830-1914) își nota în jurnalul de tinerețe că a mers odată, acolo, la o "petrecanie" /o petrecere câmpenească a numeroșilor comercianți și meșteșugari⁸⁰. Până la sfârșitul celui de-al doilea deceniu al secolului al XX-lea transportul călătorilor spre acest loc de agrement se făcea cu tramvaiul tras de cai. Odată cu renașterea rapidă a băilor, după anul 1924, văduva marelui istoric Xenopol, Riria, cât și, mai târziu, doamna general Corlătescu au prezidat aici festivitatea sădirii pomilor⁸¹. În mijlocul parcului-pădurice, care ocupă 8 ha, sunt concentrate *rășinoasele și amenajările florale și arbustive (Buxus etc)*⁸².

i) *Parcul dendrologic Neudorf*, de pe piemonturile Lipovei, în suprafață de 71,7 ha⁸³ este situat la limita nord-vestică a Ocolului Silvic Lipova, în raza comunei Zăbrani, la intrare în /satul/ Neudorf". Castelul baroc de odinioară (demolat fără forme legale în anul 1953), construit la începutul secolului al XIX-lea de către familia princiară de origine poloneză *Zielinski* și îngrijit de urmașii săi din familia Nopcea-Pallavicini, se afla pe malul unui lac. *Stejarii seculari* de aici au coroanele "cu ramuri încolăcite", de un real efect decorativ. Piscina, alimentată de șapte izvoare, este colmatată. Rezervoarele de apă din această pădure alimentau hipodromul de cca 5 ha, "pe actuala suprafață a răchităriei și pepinierei. Aleile din parc erau acoperite cu pietriș galben, mărginite de tufe de lilac, cârmâz și iasomie./.../ Din cele 10-15 exemplare de stejar roșu s-a recoltat ghindă și s-a creat prin semănătură sub brazdă de plug, actuala rezervație de stejar roșu american pe /o suprafață de/ 7,9 ha. În anul 1978 s-a construit cabana de vânătoare Neudorf/.../. Din anul 1978/.../ s-au creat culturi comparative de specii indigene și exotice/.../. În parc există, pe lângă cele 10 exemplare de *stejari seculari* (cca 250-300 de ani) crescuți în forma specifică, și un exemplar magnific de *arborele pagodelor* (*Ginkgo biloba* L.; D=93 cm; H=25 m)". Alte specii rare, cu valoare decorativă sunt: *rășinoasele*, *Liquidambar styracifolia* L., trei specii de hiori, *arborele lealea*, *magnolia* etc⁸⁴. Împrejmuirea parcului a avut de suferit de pe urma localnicilor. Se bucură de regim de vizitare⁸⁵.

j) La *Frumușeni* (înainte numit Schöndorf) ne întâmpină, în centrul satului, un *parc* asemănător celui de la Aluniș și Fântânele, amplasat în preajma bisercii romano-catolice.

k) Apropiindu-ne de Arad, întâlnim în comuna *Fântânele* (fostă Engelsbrunn) două foste reședințe domeniiale (una a familiei Porcia iar cealaltă a familiei Kövér)⁸⁶. Cea care a fost sediul fostului I.A.S. a menținut în jur o *grădină decorativă și un parc* unde, printre arborii decorativi se află un *nuc american*⁸⁷.

l) De la Fântânele spre sud, în satul *Fiscut* se află două reședințe domeniiale dintre care una este înconjurată "de un *parc cu specii de arbori*" printre care se numără și *salcâmul japonez*⁸⁸.

m) Respectând traseul propus, intrăm în cartierul *Sânicolaul Mic*⁸⁹, unde

pe strada principală, la nr.31 se află o casă familială veche, a cărei curte a menținut exemplar *grădina decorativă cu alei de Buxus*.

n) În cartierul *Aradul Nou* (aparținând de municipiul Arad), între străzile Constituției și Iosif Lengyel se află resturile unui *imens parc domenal*, al familiei Zielinski, proprietara domeniului Aradul Nou. Copacii săi cu coronament verde bogat au făcut, probabil, ca acest loc să fie numit “grădina zânelor”. Alături, înspre strada principală (str. Timișorii) se afla *parcul și grădina decorativă* a Sanatoriului dr. Michael Birkenheuer⁹⁰. După “naționalizare”/ *recte* etatizare/, prin anii '50 ai secolului al XX-lea aveau loc serbări câmpenești și chermize vânătoarești. Ultimul nume al său a fost *parcul rozelor*. Accesul se arată dificil deoarece este izolat între străzi. Printre copacii bătrâni și extrem de puțini curgea lent un pâraiaș, încă vizibil la începutul anilor '50, astăzi probabil colmatat.

o) Pe drumul Arad-Timișoara, în comuna Șagu stăpânii domeniali succesivi (dintre anii 1781-1906) au investit, printre altele, în construcțiile domeniiale și *zona verde* dimprejur⁹¹.

p) Dacă la *Vinga*, arbori decorativi datează din vremea construirii edificiului Secesion al Primăriei și Bisericii romano-catolice (în stilul neogotic al anului 1900),

q) extinderea acestora în piața principală, sub forma unui *parc* a avut loc în cursul anilor 1930-1935 și, apoi, după cel de-al doilea război mondial.

r) În raza satelor aparținătoare de Vinga, *Mănăștur* și *Mailat* există o plantă ocrotită, *Ruscuța* (*Adonis vernalis* L.)⁹².

s) La limita localității Mănăștur, pe drumul care duce spre satul Gelu (în județul vecin Timiș) se află, pe o suprafață de 4,5 ha, *parcul dendrologic* omonim, constituind punctul cel mai înalt al fostei moșii a familiei baronului Izdenczy (începând din anul 1797). Unul din cele două castele a fost ridicat în anul 1834 iar celălalt, în anul 1891, prin grija ginerei lui său, contele Woracziczky Henrik⁹³. Ruinele unei reședințe (probabil cea construită în anul 1834 și devastată în cursul anului 1848⁹⁴) se află la limita sudică a parcului. În această jumătate sudică a fostului parc, cu aspect de pădure, sunt prezente exemplare centenare de *stejar*, *pin*, *ienupăr*, *paltin*, *jugastru* etc. Pe la mijlocul parcului se văd urmele unor alei, acoperite de subarbori (*soc*, *corn*, *lemn cânesc* etc) și se remarcă trei exemplare de *Corylus colurna*, unul de *Taxus baccata*, unul de *Pinus strobus* și un altul de *Sophora japonica*. În sfârșit, în partea nordică a parcului, în preajma construcțiilor existente, se găsesc specii autohtone (tei, arțar, frasin) și exotice de forme deosebite (*Corylus colurna*, *Sophora japonica*, *Picea pungens* *Argentea*, *Platanus orientalis* și *Taxodium distichum*). Numeroasele grupe de *Buxus sempervivens* nefiind tunse la timp, au luat proporții. Societatea agricolă (fostul I.A.S.) nu a avut preocupări de refacere a parcului și de sporire a valorii sale peisagistice⁹⁵. Cele 4,5 ha de parc dendrologic Mănăștur-Vinga au regim de vizitare⁹⁶.

ș) Continuându-ne drumul în aval de Mureș, spre satul Munar, intersectăm drumul județean Aradul Nou-Periam și ne apropiem de mănăstirea *Bezdin* cu lacul său omonim, cuprins în cele 91,2 ha ale *rezervației mixte "Bezdin-Prundul Mare"*⁹⁷. Ține de datoria Ocolului Silvic Ceala să protejeze nufărul alb de pe lac și pădurea de galerie⁹⁸ de aici.

t) În incinta *mănăstirii ortodoxe sârbe Bezdin* continuă să supraviețuiască – ce e drept, lacunar – *fosta grădină decorativă*, datând de pe vremea când elita clericală erudită sălășluia în chiliile și apartamentele frumoasei mănăstiri.

u) Apropiindu-ne de Arad, întâlnim *parcul și grădina decorativă* din incinta *mănăstirii ortodoxe române Hodoș-Bodrog*. Vârsta copacilor ne datează parcul în intervalul anilor 1930-1940.

7. În zona Moma-Codru, dealurile din jurul vechiului *opid (târg) al Beliului* constituie cel mai înaintat piemont înspre cîmpia arădeană a Crișului Alb, până la râul Crișul Negru.

a) Puținii arbori care au mai rămas pe *dâmbul Școlii generale* și al *Muzeului școlar* din Beliu provin de la reședința domenală a Episcopiei romano-catolice de la Oradea. Imensa ei arhivă, dificil de investigat pentru cei care nu locuiesc în Oradea, ar putea oferi șansa *reconstituirii parcului domenal* de aici. Un suflet mare, întruchipat de profesorul local de istorie, Emil Lăzureanu, părintele valoroasei colecții muzeale, a vegheat într-o intangibilitate parcului din spatele muzeului școlar și a căpriorului de acolo.

b) În apropierea satului submontan *Groși (azi Groșeni)* se află *rezervația forestieră de la Archișel*, ținând de Ocolul Silvic Beliu⁹⁹. Pe o suprafață de 144,8 ha, pădurea de fag este compusă din *arborete de fag* cu vârste între 90-200 de ani¹⁰⁰. Însuși faptul că această pădure de fag are regim de vizitare, a constituit pentru noi un motiv suficient pentru a nu o ignora în prezentarea noastră, prezentare care ține seama de continuitatea spațială a traseului încărcat cu potențialități turistice.

c) *Rezervația naturală mixtă Moneasa* (geologică și speologică), "situată pe întreg bazinul superior al pârâului Moneasa", însumează 6273,1 ha cuprinse între altitudinile de 260 și 1096 m și "constituie unul dintre ultimele carsturi împădurite din Europa"¹⁰¹. *Rășinoasele și foioasele* plantate de mâna omului în mica depresiune butonieră a Stațiunii balneo-climaterice Moneasa, împreună cu amenajările florale din sera proprie, au o vechime de aproape 150 de ani. Versanții dimprejur cuprind păduri de fag, stejar, urmați ceva mai sus de mesteceni și conifere¹⁰². Amenajarea și îngrijirea potecilor și indicatoarelor din pădure spre cele 11 obiective turistice a inițiat-o moșierul de origine armeană din Șepreuș, Czárán Gyula (1847-1906))¹⁰³ între anii 1893-1906¹⁰⁴, imitând, la rândul său modelul oferit de aristocrația de pe lângă curtea imperială vieneză începând de la mijlocul secolului al XVIII-lea.

d) Coborând spre sud, pe creasta masivului Moma-Codru întâlnim în amonte de satul *Zimbru*, pe valea Luștilor, la o altitudine de 630 de metri

Rezervația botanică Dosul Laurului, pe o suprafață de aproximativ 300 mp, protejată de pădurea de fag din jurul ei (aproximativ 32 ha)¹⁰⁵. În intervalul anilor 1930-1943, între cele 36 de rezervații naturale constituite în țară figura și aceasta din urmă¹⁰⁶. Declarată ca atare în anul 1938 prin jurnalul Consiliului de miniștri¹⁰⁷, ea a fost prima rezervație de pe teritoriul județului Arad. Conform unor păreri mai vechi și mai noi, acest relict al erei terțiare, arbustul *Ilex aquifolium* de aici se constituie în punctul cel mai nordic al ariei sale mediteraniene și extrem estic al ariei sale atlantice, având regim de vizitare¹⁰⁸. Există și o ipoteză a originii recent-antropice a acestei rezervații.

Periplul nostru istorico-turistic privind arhitectura peisageră s-ar încheia aici nu fără a aminti despre *grădinăritul* orientat spre vânzarea florilor și a plantelor decorative. La sfârșitul secolului al XIX-lea “se bucura de o dezvoltare mai mare decât a legumiculturii. În orașul Arad cei trei-patru *grădinari specializați* asigurau necesitățile din municipiu și împrejurimi, axate ceva mai mult pe flori decât pe plantele decorative”. Acești *meseriași* erau concurați din ce în ce mai mult de către amatorii *culturilor de trandafiri*. Până în prezent nu am reușit să identificăm terenul cu numele de “Lațina V.” unde erau cultivate, în acel sfârșit de secol, 350 de specii de trandafir cu tulpină înaltă¹⁰⁹.

În chip de concluzie cu caracter istoric se cuvine să facem precizarea că modelele central-europene din epoca umanismului secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea au fost, la rândul lor preluări mai mult sau mai puțin creatoare, în materie de peisagistică, ale modelelor vest-europene (atlantice)¹¹⁰. Nu suntem și nici nu ne simțim departe de valea Loarei, din Franța, pentru ca să ne putem imagina, cel puțin *culoarul Mureșului*, cu ambele sale maluri, drept o vale a castelelor și parcurilor de agrement în deceniile secolului al XXI-lea. Firește, am emis acest punct de vedere pentru a pune în balanță recent declarata *rezervație naturală a Văii Crișului Alb* cu o viitoare rezervație naturală, cea a Culoarului Mureșului inferior. *Pia Deziderata* / În traducere ar semnifica dorinți pioase.

Procesul de acculturație în materie de amenajări peisagere pe teritoriul județului Arad este departe de a fi cunoscut corespunzător. Lăsând la o parte epoca antică și mileniul marilor migrații, nu ne rămâne decât să începem cu postularea înrăuririlor produse de Roma creștină, Bizanțul teocratic și Imperiul carolingian într-un mod direct sau mediat. În ultimul caz este vorba de stăpânirea regilor din dinastia arpadiană și, mai ales, din dinastia de Anjou (ramura ei siciliană). Deziderat tot atât de dificil pe cât ar fi cel al identificării influențelor levantine și, în general, otomane. Ceva mai ușoară s-ar arăta, pentru economia lucrării noastre, stabilirea unor etape ale influențelor austriece, începând cu secolul al XVIII-lea. Primii înalți funcționari comitatensi, de regulă germani austrieci (precum a fost comitele suprem al Aradului, baronul Consbruch), au adus cu ei concepțiile de amenajare peisageră existente la acea

dată dincolo de vechea frontieră austro-otomană, situată în treimea vestică a vechii Ungarii istorice. Nu suntem în măsură să identificăm la ora actuală nici ce a adus cu sine familia Cernovici pe domeniul ei de la Macea. De asemenea, nu suntem în măsură să apreciem exact când și unde pătrunde influența modului de structurare a parcurilor domeniale după moda “englezească”(prezentă deja în aceste părți, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea). Între momentul trasării Străzii mari (actualul bulevard principal) al orașului cu privilegiu de târg, al Aradului și momentul plantării sale cu arbori decorativi, la mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea se află un secol de evoluție urbană. Comisia pentru zone verzi a proaspătului municipiu Arad (din anul 1871) a tradus în fapte amenajarea cu vegetație a principalelor străzi, având modele urbanistice occidental-europene. Nu ne-a fost dat să aflăm în ce măsură renumitul pomolog arădean Kővér Gábor i-a influențat și i-a alimentat cu semințe și puieți pe proprietarii parcurilor domeniale la cumpăna veacurilor al XIX-lea și al XX-lea. O cercetare arhivistică și bibliotecară întreprinsă în acest sens de aici încolo ar fi în măsură să ne dea un sperat răspuns în viitor.

TITLURI ABREVIATE ȘI NETRADUSE ÎN APARATUL CRITIC

Gaal J. – Gaal Jenő, *Aradvámegye es Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási es közművelődési állapotának leírása / Descrierea situației economice, administrative și culturale a comitatului și orașului liber regesc Arad /*, Arad, 1898.

Márki Sándor, *Aradvámegye és Arad szabad királyi város története / Istoria comitatului Arad și a orașului liber regesc Arad /*, vol.II, Arad, 1895.

NOTE

¹ Trebuie să precizăm faptul că atât porțiunea din câmpie cât și cea din depresiunea Zarandului ale râului Crișul Alb, au devenit recent rezervația naturală **Valea Crișului Alb Hălmagiu-Vârșand**; Vezi *infra* nota de subsol nr.2, op.cit., p. 137, 138-146.

² Aurel Ardelean, Florin Dumescu, Corneliu Maior, Mihai Covic, *Rezervații naturale și monumentele naturii din județul Arad*, Arad, 2002, p.50.

³ Gaal J. Vezi Lista abrevierilor și a titlurilor netraduse în subsolul acestei lucrări.

⁴ Unii semnatari anonimi în presa de limbă românească din secolul trecut adoptaseră pseudonime precum “Luncanu”.

⁵ Eugen Glück, Alexandru Roz, Mihai Toacsen, *Arad – ghid turistic al județului*, București, 1974, p.139.

⁶ Vezi în lucrarea relativ recentă a autorilor Aurel Ardelean, Zeno Oarcea, Corneliu Maior, *Patrimoniul științific natural al județului Arad*, Arad, 2000, p.7, 13. Nici ediția a II-a, apărută în anul 2002 și menționată de noi la nota de subsol I, nu menționează acest parc-pădure.

- ⁷ Aurel Ardelean, Pavel Covaci, *Grădina botanică Macea*, Arad, 2000.
- ⁸ Mulțumiri pentru această informație primită în cursul anului 2002 se cuvin aduse profesorului Dimitrie Grama din Macea.
- ⁹ Gaal J., p. 71. (Pentru titlul complet, tradus și în limba română, vezi Lista abrevierilor).
- ¹⁰ Informație primită recent din partea d-lui Vlada Belity, originar din comuna Pecica.
- ¹¹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad (prescurtat D.J.A.N.A.), Fondul Primăria comunei Rovine, Dos. Nr. 1/1934, f. 13.
- ¹² *Ibidem*, f. 113.
- ¹³ Informație primită recent de la doamna Ioana Angela Demșea din Arad.
- ¹⁴ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op.cit.*, p. 141.
- ¹⁵ Direcția Județeană Arad a Arhivelor Naționale, Colecția de fotografii (în curs de inventariere).
- ¹⁶ Gaal Jenő, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása*, Arad, 1898, p.71,72,74,75,76,77,79; Oficiul de Cadastru și geodezie al județului Arad, Colecția de hărți cadastrale, scara 1:50.000, anul 1886.
- ¹⁷ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 140.
- ¹⁸ Gaal J. *op.cit.*, p.82.
- ¹⁹ Alte ferme nou create nu aveau grădină decorativă; Cf. D.J.A.N.A., Fondul Prefectura județului Arad, Seria Acte administrative, Dos. 8/1948, f. 100.
- ²⁰ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 12, 42-43.
- ²¹ A. Ardelean, Florin Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 104-105.
- ²² Starea parcului a fost constatată de către noi în vara anului 1996.
- ²³ Ioan Nagy, *Șomoșcheș-vatră de suflet și dor – monografie*, Arad, 1997, p. 15-16.
- ²⁴ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 16.
- ²⁵ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 136-137.
- ²⁶ Mihai Toacsen, Eugen Glück, Simion Palcu, *Meleaguri arădene – ghid turistic*, Arad, 1972, p. 83; E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 72..
- ²⁷ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p.10, 23. A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../ în *op. cit.*, p. 72 dă o suprafață de 10 ari.
- ²⁸ *Ibidem*, p.24.
- ²⁹ Gaal J., *op. cit.*, p. 141.
- ³⁰ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 72.
- ³¹ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 131.
- ³² A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 12, 41.
- ³³ A se observa diferența de apreciere a suprafeței parcului.
- ³⁴ *Ibidem*, p.108-109.
- ³⁵ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 105.
- ³⁶ A.Ardelean, Z.Oarcea, C.Maior, *op. cit.*, p. 14.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 28-39.
- ³⁸ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 83.
- ³⁹ Iosif Dohangie Cojan, *Monografia comunei Săvârșin*, Arad, 2000, p. 215.
- ⁴⁰ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története*, vol.II, Arad, 1895, p. 676.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 640.
- ⁴² A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 13, 105.

- ⁴³ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 130.
- ⁴⁴ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 16.
- ⁴⁵ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 137.
- ⁴⁶ Strămoșul său, care cumpărase domeniile Conop și Odvoș, se numise inițial Ziegler. Informație luată din fișa de monument de arhitectură a castelului de la Odvoș, întocmită la Muzeul raional Lipova în anul 1960 de către muzeograful Horea Medeleanu.
- ⁴⁷ D.J.A.N.A., Fondul Camera Agricolă a Județului Arad, Dos. 11/1945, f. 54-59, 61-64.
- ⁴⁸ Informație primită în anul 2002, de la profesorul Dubeștean, originar din Odvoș.
- ⁴⁹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 13, 112.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 113-114.
- ⁵¹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 12, 44.
- ⁵² A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 53.
- ⁵³ *Ibidem*, p. 109.
- ⁵⁴ Gaal J., *op. cit.*, p. 179.
- ⁵⁵ *Ibidem*, p. 262.
- ⁵⁶ Ing. Eusebiu Ștefan, *Arboretumul "Sylva" Gurahonț*, Arad, 1983, p. 5.
- ⁵⁷ Gaal J., p. 383; Cf. Boros Béni, *Az arad-körösvölgyi vasut tervezete /Proiectarea căii ferate Arad-Valea Crișului/, Arad, 1874.*
- ⁵⁸ Gaal J., p. 393.
- ⁵⁹ Ing. Eusebiu Ștefan, *op. cit.*, p. 5; vezi și A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 122-124, care datează ceva mai târziu primele plantări.
- ⁶⁰ *Ibidem*; vezi și A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 72, care indică și exemplarele de *Abies alba* și *Quercus cerris*.
- ⁶¹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 71-72.
- ⁶² *Ibidem*, p. 72-73.
- ⁶³ Ion Coțoi, *Moneasa*, București, 1974, p. 32.
- ⁶⁴ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, ed. 1974, p. 92.
- ⁶⁵ *Ibidem*.
- ⁶⁶ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 23.
- ⁶⁷ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 52, 73.
- ⁶⁸ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 91.
- ⁶⁹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 16; E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 95.
- ⁷⁰ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 53, 105-109.
- ⁷¹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 43-44.
- ⁷² A se consulta în acest sens arhiva familială salvată și depusă la Arhiva Istorică Centrală de pe lângă Arhivele Naționale București.
- ⁷³ Informație primită în anul 1969 de la contabilul Corneliu Sav din Lipova, un pasionat istoriograf local.
- ⁷⁴ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior *op. cit.*, p. 106-107; vezi și E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 123-124.
- ⁷⁵ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 54, 130-131.
- ⁷⁶ Informație de la farmacistul spitalului de la castel, Constantin Bodea, din anul 1971.
- ⁷⁷ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 101-102.
- ⁷⁸ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 54, 129-130.
- ⁷⁹ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 16.

- ⁸⁰ Biblioteca județeană Arad, Colecția de manuscrise, Jurnalul lui Marienescu, anii 1853-1860.
- ⁸¹ Eugen Victor Popa, *Un sfert de veac din trecutul "Băilor Lipova"*, în *Ziridava*, 1993, p. 388, 404.
- ⁸² A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 111.
- ⁸³ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 124, arată că e vorba de 73 ha, spre deosebire de lucrarea inginerului silvic Pavel Ciocmărean, de la Ocolul Silvic Lipova, intitulată *Parcul dendrologic Neudorf-Arad*, pe care-l estima la 71,7 ha.
- ⁸⁴ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 93-98.
- ⁸⁵ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 54.
- ⁸⁶ Borovszky Samu, *Temes vármegye*, Budapesta, /1900/, p. 24.
- ⁸⁷ E. Glück, A. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 116, 118.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 126.
- ⁸⁹ Trebuie să amintim faptul că acest cartier suburban al municipiului Arad făcuse parte din fostul comitat Timiș, devenit apoi județul Timiș. Din acest motiv l-am cuprins între obiectivele de pe malul stâng al Mureșului.
- ⁹⁰ Kardos Géza, *Erdélyi fűrdő kalauz*, Arad, p. 326.
- ⁹¹ Borovszki Samu, *Temes vármegye/Comitatul Timiș/*, Budapesta, 1900, p. 82.
- ⁹² A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 15.
- ⁹³ Borovszky Samu, *Temes vármegye/Comitatul Timiș/*, Budapesta, 1900, p. 76.
- ⁹⁴ D. J. A. N. A., Fond Prefectura județului Arad, Registrul nr. 1/1848.
- ⁹⁵ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 13, 109-110.
- ⁹⁶ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 54, 132-136.
- ⁹⁷ *Ibidem*, p. 53, 91-93.
- ⁹⁸ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 12, 41-42.
- ⁹⁹ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 53, 81-82.
- ¹⁰⁰ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 11, 40.
- ¹⁰¹ *Ibidem*, p. 12, 42. Pentru detalii vezi lucrarea recentă A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 53, 93-104.
- ¹⁰² E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 85.
- ¹⁰³ Vezi biblioteca lăsată Palatului Cultural din Arad de către urmașii lui Czaran Gyula.
- ¹⁰⁴ Ion Coțoi, *op. cit.*, p. 13, 18.
- ¹⁰⁵ A. Ardelean, Z. Oarcea, C. Maior, *op. cit.*, p. 10, 22.
- ¹⁰⁶ Gheorghe Mohan, Aurel Ardelean, M. Georgescu, *Rezervații și monumente ale naturii din România*, Alexandria, 1993, p. 8.
- ¹⁰⁷ A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 72.
- ¹⁰⁸ E. Glück, Al. Roz, M. Toacsen, *op. cit.*, p. 91. Vezi și A. Ardelean, Fl. Dumescu /.../, *op. cit.*, p. 52 și 69.
- ¹⁰⁹ Gaal J., *op. cit.*, p. 262.
- ¹¹⁰ Vezi în acest sens cartea lui Alexandru Duțu, *Modele, imagini, priveriști – incursiuni în cultura europeană modernă*, Cluj-Napoca, 1979.

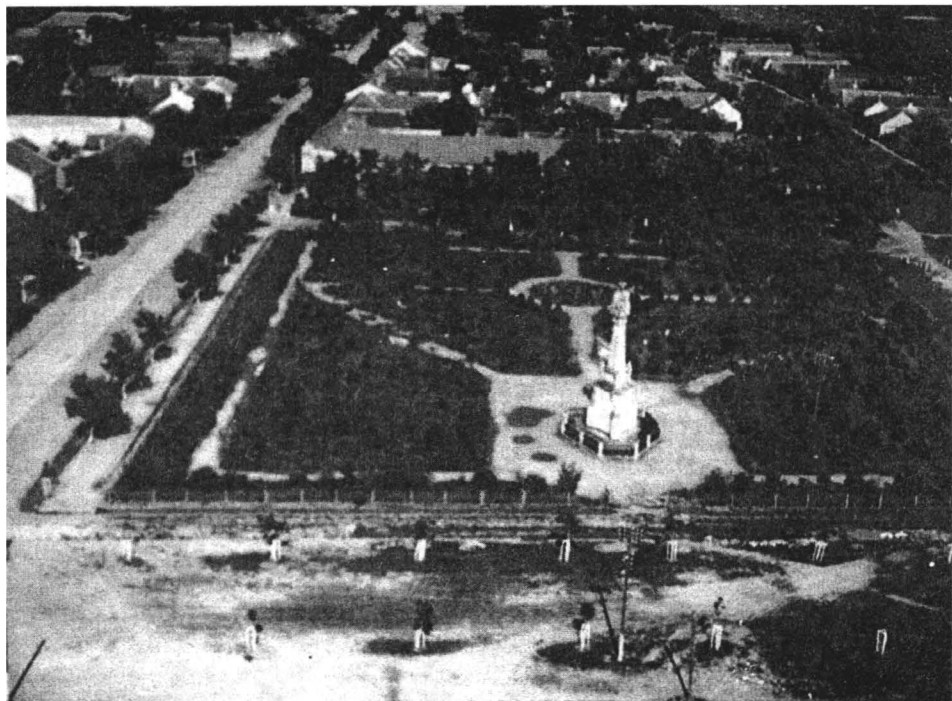
*EINE GESCHICHTE DER PARKANLAGEN UND DER DEKORATIVEN
GÄRTEN AUS DEM TERRITORIUM DES KREISES ARAD*

(XVIII. – XX. JH.)

I. ANLAGEN AUSSERHALB DER STADT ARAD

(Zusammenfassung)

Das Gebiet der Stadt Arad ausschliessend, benützt der Autor, im ersten Teil seines Exkurses, botanische Nachschlagewerke bezüglich der Naturreservationen und –denkmäler aus der Arader Gegend um die Entwicklung der Beschäftigung hinsichtlich der Einrichtung und Verbesserung von Grünflächen vorzustellen, sei es gepflanzte Wälder, Parks oder dekorative Gärten, welche im XVIII. – XX. Jh. auf den Domänialwirtschaften oder auf den Grundbesitzen hoher Staatsbeamter oder Freischaffender eingerichtet wurden. Das Inventar dieser Anlagen wird mit neuen, in den bisherigen Repertoires nicht erfassten Anhaltspunkten vervollständigt. Diese werden in Bezug auf die sieben geographischen Zonen des heutigen Kreises Arad vorgestellt, in ihren geo-morphologischen, klimatischen, biozönotischen Zusammenhängen welche mit der Beschreibung der Landbesitze im letzten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts übereinstimmen.

Vinga. Parcul de pe locul târgului (Foto 1938)

ROLUL PERIODICELOR ROMÂNEȘTI EDITATE LA BUDAPESTA ÎN RĂSPÂNDIREA LITERATURII ROMÂNE MODERNE (1863 – 1919)

EUGEN GLÜCK

Condițiile specifice ale istoriei au determinat ca un număr apreciabil de publicații periodice să apară în capitala Ungariei. În faza actuală a cercetărilor, cunoaștem 72 de titluri între care figurează periodice politice (22), satirice (8), social-culturale (6), religioase (5), oficiale (4), didactice (4), literare (3), turistice (1) precum și calendare (19).

Nu trebuie să ne mire faptul că o gamă largă de periodice s-au implicat în răspândirea literaturii, deoarece revistele cu profil exclusiv literar s-au putut menține doar pentru intervale de timp limitate și în condiții materiale vitrege. Realizarea unității culturale românești transcarpatice a asigurat alimentarea rubricilor literare, mult savurate de către cititori. desigur, rolul prioritar în răspândire literaturii române a aparținut totuși revistelor de specialitate.

La 1/13 ianuarie 1863, apărea la Pesta *Aurora Română*, având subtitlul semnificativ *Foaie beletristică*. Inițiativa a aparținut parohului pestan Ioanichie Miculescu care a fost, concomitent, proprietarul, redactorul responsabil și editorul revistei. Revista a apărut între 1863 și 1865, de regulă de două ori pe lună, totalizând 60 de numere. La 17 august 1865 a fost anunțată suspendarea apariției datorită numărului insuficient de abonați solvabili, restanțele la plata abonamentelor ridicându-se la 600 fl. Revista pierduse și sponsorii din colonia macedoromână, în special pe Ioan Mutovszky, datorită mutațiilor negative intervenite în plan economic.

La redactarea revistei a colaborat la început și Iosif Vulcan care, însă, s-a retras odată cu numărul 8 din 1863. Revista pestană a căutat să promoveze în principal creatorii de dincoace de Carpați, indiferent de confesiune, aproape toți încă tributari ai limbii latinizante.

În primul număr, citim un apel – *Către români* – care explică țelurile publicației, exprimate în formă poetică de Iosif Vulcan: "Căndu patria, națiunea ar cere unu daru mare / Sacrificat atunci toate, plăcere și amor."

În coloanele revistei au apărut mai des scrierile lui Iustinu Popfui, Zaharia Boiu, Pavel Draga, Iulian Grozescu, Atanasie Marian Marienescu și Iosif Vulcan.

În domeniul poetic, o tonalitate patriotică se desprinde din *Canteculu romanescu* de Zaharia Boiu (3/1863). O atmosferă de evlavie sugerează *Rugătiune* de Iustinu Popfui (4/1863). Aronu Densușianu a semnat pastelul *La noapte (ibidem)*. Nu au lipsit nici poeziile de dragoste ca *Doru de vară* de Pavel Draga (11/1864). Andrei Mureșanu prezintă o adevărată meditație intitulată *Omulu frumosu* (1/1863). La puțin timp după această apariție, Iulian

Grozescu îi dedică un epitaf (3/1863). Iustinu Popfiu cinstit memoria lui Ioan Văcărescu cu o poezie elogioasă (8/1863).

În domeniul prozei, remarcăm nuvelele lui Iosif Vulcan, adesea brodate pe un subiect istoric. Titlurile cele mai semnificative pare a fi: *Celui de pe urmă dintre daci* (1–3/1867) și *Ștefănică vodă* (10–11/1863). Nuvelele *O animă nobilă* (1–3/1863) și *O intrigă la sate* (4–7/1863) sunt inspirate de viața populară.

Literatura populară a figurat, de asemenea, printre preocupările redacției. Atanasie Marian Marienescu reprodus balada *Ianoșie Craiu și Anuța* (13–14/1863), culeasă de el.

Căutând să imprime un orizont mai larg revistei, Ioanichie Miculescu a făcut loc și traducerilor. Remarcăm un fragment din *Decameron* (8/1863). Pavel Draga a tălmăcit scrierea lui Jokai Mor *Fata boierului* (11–12/1863). A fost publicată și o poezie de-a lui Petőfi Sándor, *Omul*, tradusă de către G. Marchișiu (1/1865).

O valoare deosebită o are rubrica *Cununa de varietăți*, unde putem citi despre numirea unui profesor de limba și literatura română la liceul din Baia Mare (3/1863) sau despre balul românilor din Pesta (5/1865). Tot aici, era remarcată – cu oarecare întârziere – apariția cronicii lui Gheorghe Șincai în ediția lui Alexandru Gavra (6/1863).

Au fost publicate diverse știri și din alte provincii românești ca de exemplu despre activitatea teatrelor din Cernăuți și București (7–8/1863, 19/1864). O tonalitate dureroasă străbate necrologul lui Andrei Mureșanu și al lui Iancu Văcărescu (7, 8/1865).

Eșecul revistei nu l-a descurajat pe Ioanichie Miculescu și chiar în 1866 a editat un anuar cu titlul *Musa Română. Almanacu beletristicu pre anulu* Primul volum are 192 de pagini, dar n-a fost urmat de altul.

Anuarul, structurat după modelul revistei, are o tematică variată. Atanasie Marian Marienescu apare cu poemul *Poetul și musa românească* iar Aronu Densușianu cu balada *Polixena* în timp ce Iosif Vulcan publică *Prisionierulu Romanu*. M. Beșanu a oferit nuvela *Balu mascatu* iar G. Marchișiu este prezent cu meditații privitoare la anul 1848.

După o lungă pauză, apare la Budapesta, bilunar, între 1 iulie 1902 și 15 octombrie 1906, revista *Luceafărul*, definită în subtitlu că este de *cultură, literatură și artă*. Redacția avea o deschidere mult mai mare decât cea a revistei precedente, înscriind în "programă" interesul pentru literatura românească de pretutindeni. În tot decursul apariției budapestane, redactor a fost Octavian Tăslăuanu (1876 – 1942). Alături de acesta funcționa și un comitet compus din opt persoane între care au figurat Octavian Goga, Ion Lapedatu, Ion Lupaș și Iona Montani. În 1905, direcțiunea se restrânge la A. Ciura, O. Goga și Oct. Tăslăuanu. Fără îndoială, numărul cel mai remarcabil a fost cel jubiliar, din 1906 (nr. 13–16), dedicat celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I.

Una din principalele sarcini asumate de redacție a fost valorificarea creației poetice românești. În anul 1904, au fost publicate 57 de poezii originale și 13 traduceri din literatura universală. Cele mai numeroase, sunt poeziile semnate de Octavian Goga (19), Zaharia Bârsan (5), Ștefan Octavian Iosif (3) și Maria Cunțan (3). În anul 1905, totalul poeziilor publicate a fost de 76, între care figurează cele semnate de Octavian Goga (12), Maria Cunțan (12), Zaharia Bârsan (6). Mihai Eminescu apare o singură dată. În anul 1906 au fost tipărite 51 de poezii, primul loc revenindu-i tot lui Octavian Goga (10).

Proza a însumat 25 de materiale, în 1905, între care întâlnim semnăturile lui Ion Agârbiceanu (3), Zaharia Bârsan (2) și Mihail Sadoveanu (2). În 1905, s-a oferit spațiu pentru 47 de titluri între care, la loc de frunte, se află cele aparținând lui Ion Agârbiceanu (11), Mihail Sadoveanu (4) și C. Sandu-Aldea. În 1906, numărul nuvelor și a schițelor s-a limitat la 28, ieșite de sub condeiu lui Ion Agârbiceanu (5), Mihail Sadoveanu (2), Ioan Slavici (2), Alexandru Vlahuță (1) și alții.

Între traducători, se evidențiază Octavian Goga, publicând, în 1904, primul fragment din *Tragedia omului* a lui Madách Imre. La fel, traduce câteva poezii ale lui Petőfi Sándor.

Revista *Luceafărul* a cuprins în profilul ei și istoria literaturii, critică literară, probleme filologice etc. În 1904, Nicolae Iorga publică *Mărturisiri istorice din Ungaria* iar Otilia Cosmuța relatează despre cele văzute în Japonia.

Între revistele cu profil cultural, un interes deosebit pentru literatură l-a avut *Familia*, apărută la Pesta, la 5 iunie 1865, cu subtitlul *Foaie enciclopedică și beletristică*. Ea apărut sub conducerea lui Iosif Vulcan, fiind editată, la început, de trei ori pe lună, iar mai târziu, săptămânal. De la 17 aprilie 1880, redacția s-a mutat la Oradea*.

O altă inițiativă culturală a lui Iosif Vulcan a fost editarea revistei *Siedietoria*, începând cu 1 ianuarie 1875. De fapt, revista era o versiune a *Familiei*, apărând lunar, apoi la trei (1/1878) și la două săptămâni (17–18/1879). Între 1880 și 1882, a fost publicată la Oradea.

Partea literară a revistei a fost dominată de Iosif Vulcan, mai ales cu poezii patriotice. Dintre acestea cităm: *Nepoții lui Traian* (2/1875), *Rugăciunea poporului românesc* (5/1875), *Poporul Romanu* (8/1875).

În coloanele revistei a fost prezent și Petre Dulfu, spre exemplu cu poezia *Cerșetorul* (10/1876).

În perioada războiului de independență al României, Iosif Vulcan s-a grăbit să difuzeze creațiile de mare răsunet ale lui Vasile Alecsandri ca *Penes Curcanul* (2/1878) și *Hora de la Plevna* (3/1878).

Dintre lucrările în proză se impune nuvela *Judecata lui Caraiman pașa*

* Am omis analizarea importante contribuții a revistei *Familia* întrucât constituie subiectul unor bibliografii ample, binecunoscute.

(6/1880). Un raționament profund se desprinde din eseu lui Atanasie Marian Marienescu, *S-au schimbat vremurile* (2/1875). La limita dintre politic și literatură se situează scrierea *Tatăl nostru al românilor* (9/1876).

Un alt merit al revistei îl constituie valorificarea literaturii populare, pregătind editarea materialelor cuprinse în volumul apărut sub egida Societății Kisfaludy, sub redacția lui Iosif Vulcan.

De o răspândire remarcabilă s-a bucurat revista *Poporul*, editată în 1898. Pornită cu profil economic, dar cuprinzând și o rubrică culturală, mai târziu, a devenit ediția românească a sistemului editorial "Földművelési Ertesítő", sub conducerea profesorului Alexici, cunoscut sub pseudonimul "Popa Coresi". Editarea a continuat până în 13 aprilie 1919. Deși revista avea o orientare proguvernamentală, în domeniul literar a avut în vedere doar valori autentice. Între acestea remarcăm *Cuvinte sufletești* de Carmen Sylva (23/1916). Totuși, principalul merit al ei rămâne publicarea creațiilor populare precum balade, anecdote, maxime etc.

La 1/14 februarie 1908, apărut *Familia Română*, cu subtitlul *Săptămânal ilustrat*. Proprietar-editor a fost Lucian Bolcaș. Apariția revistei s-a lovit de mari greutăți. ea a ajuns doar până la numărul 31, ultimele patru numere figurând ca supliment al gazetei *Poporul Român*.

Redactorul a reușit să obțină colaborarea unor personalități de seamă. Astfel, Ioan Slavici publică nuvela *Puișorii* în șase fragmente (nr. 6–14). Emil Isac apărea cu poema *Primăvara* (nr.31) iar Aron Cotruș cu poezia *Cântec* (nr.29, 30). Au mai apărut scrieri de Horia Petra-Petrescu și Sebastian Stanca.

Foaia Ilustrată a ajuns în mâna cititorilor începând cu anul 1902, ca supliment la *Poporul Român*, fără să fi cunoscut o apariție continuă. La 19 martie 1911, a devenit supliment la *Foaia Poporului Român*. Cu ritmicitate săptămânală, ea a fost editată între 1 octombrie 1915 și 23 iunie 1918. În ultima perioadă de apariție au fost publicate și unele lucrări valoroase precum nuvela lui Ioan Alexandru Brătescu-Voinești, intitulată *Blana lui Isaia* (10 decembrie 1916). În același an, apărea, în mai multe numere, *Roibul* de Zaharia Boiu. Carmen Sylva a semnat titlul *Fericita* (25 nov. 1917).

Revista *Rumänische Revue* apărea în limba germană și avea, de fapt, profil politologic. Fondatorul și redactorul ei fost Cornel Diaconovici. Apărută în 1885, la Budapesta, redacția se mută în anul următor la Reșița. Preocupată de crearea unei imagini favorabile a românilor în Europa, ea a căutat să se folosească și de valori literare. În scurta ei perioadă budapestană, publică, spre exemplu, nuvela *Harap Alb* de Ion Creangă (2/1885). Redactorul a mai spicuit din creația lui Alexandru Macedonski și Carmen Sylva precum și din poeziile lui Grigore Alexandrescu și Vasile Alecsandri.

Lucrări ieșite de sub condeii unor literați au văzut lumina tiparului și în unele reviste satirice. *Umoristul* a apărut la Pesta între 1863 și 1866, sufletul redacției fiind Iosif Vulcan. Între poeziile apărute figurează cele ale

lui Iulian Grozescu, *Românul Mare* (2/1863) și Iosif Vulcan, *Spiritul negustoresc* (8/1863). Tot el a compus o usturătoare satiră la adresa lui Carol I, cu titlul *Domnu celu din Romania* (18/1864).

Merită atenție și revista *Roza cu Ghimpe*, editată de studenții români din Pesta, în manuscris (1877–1894). Pe lângă republicarea poeziei *Deșteaptă-te române* (4/1882), revista a făcut loc și încercărilor literare ale studenților. Dintre acestea, merită să fie amintite poeziile *Către Laura* semnată de Demetriu Horvath (1/1881) și *Către domnișoara Maria* de Iacobu Maioru (1/1880).

Deși nu făcea parte din profilul lor, periodicele politice românești, apărute în capitala ungară, au cuprins în paginile lor și anumite creații literare, nu în ultimă instanță cu scop național-militant.

În anii 1867 – 1868, *Amicul Poporului* a cuprins o seamă de poezii ale lui Vasile Alecsandri precum *Cântecu Ostășescu* (3/1867), *Hora Unirii* (6/1867), *Sentinela Română* (15/1868). Iustin Popfiu s-a remarcat prin poezia *Doina* (11/1867).

La 31 decembrie 1905, a apărut periodicul *Lumina*, aflat sub influența Partidului Independenței [maghiare – n.n.], care fost editat în continuare până în 1910.

Dincolo de orientarea lui politică, ziarul a întreținut o apreciată rubrică literară. Aici au apărut lucrări inedite precum nuvelele *Nelegiuri* de Ion Agârbiceanu (42/1906) și *Ofilire* de Liviu Rebreanu (18/1909). Remarcăm și *Floarea Voievod* de Ion Luca Caragiale (37/1909) sau *Ispita* lui Mihail Sadoveanu (50/1909). George Coșbuc a publicat aici *Noaptea Crăciunului* (1/1908) și *Credință fără rost* (28/1908).

Succesele electorale ale Partidului Național Român și crearea unui grup parlamentar relativ puternic (1906) a necesitat editarea unui ziar la Budapesta care să devină purtătorul lor de cuvânt. În acest context apăsătoare la 6 ianuarie 1906 ziarul *Lupta*, aflat sub conducerea spirituală a lui Vasile Lucaciu.

Spicuind numerele apărute între 1906 și 1910, găsim lucrări literare, de cele mai multe ori inedite. Între poeți, prezența lui Octavian Goga este dominantă. În proză, cel mai fecund s-a dovedit a fi Ion Agârbiceanu, cu nuvele ce se întindeau de-a lungul mai multor numere ca, de pildă, *Darul* (2 – 3/1906).

Merite literare și-a câștigat și *Gazeta Română*, apărută în 1913, în total 27 de numere, sub redacția lui Liviu Lința.

În rândul poezilor o găsim pe Ecaterina Pitiș cu titlul *Sonet* și pe Aron Cotruș cu versuri închinat *Mamei* (nr. 1). D. Anghel semnează nuvela *Țigani* (nr. 2). Disparația tragică a lui Ștefan Octavian Iosif, a prilejuit, pe lângă publicarea unui necrolog, inserarea poeziei *Către tinerii poeți* (nr. 6). Găsim și o nuvelă de Constantin Negruzzi, preluată din *România Literară* (nr. 7).

Recapitulând cele de mai sus, putem constata efortul presei române din Budapesta de a contribui la răspândirea literaturii românești de pretutindeni.

DIE ROLLE DER IN BUDAPEST HERAUSGEGEBEN PERIODIKA
IN DER VERBREITUNG DER RUMÄNISCHEN MODERNEN
LITERATUR (1863 – 1919)
(Zusammenfassung)

Unter den bisher 72 bekannten Periodika die in Budapest während der genannten Zeitspanne erschienen befanden sich auch eine Anzahl rumänscher die, unter anderem, auch rumänische Literatur publizierten. Der Autor untersucht folgende dieser: *Aurora Română* (erschieden zwischen dem 1./13. August 1863 und dem 17. August 1865; Herausgeber – Ioanichie Miculescu), *Musa Română*. *Almanacu beletristicu pre anulu 1866* (1866; Ioanichie Miculescu), *Luceafărul* (1. Juli 1902 – 15. Oktober 1906; Octavian Tăslăuanu), *Familia* (budapester Periode: 5. Juni 1865 – 17. April 1880; Iosif Vulcan), *Sedietoria* (budapester Periode: 1. Januar 1875 – 1880; Iosif Vulcan), *Poporul* (1898 – 1919; Prof. Alexici), *Familia Română* (1908; Lucian Bolcaș), *Foaia Română / Foaia Poporului Român* (1902 – 1918), *Rumänische Revue* (1885 – Budapest, nachher Reschitz), *Umoristulu* (1863 – 1866; Iosif Vulcan), *Roza cu Ghimpe* (1877 – 1894), *Amicul Poporului* (1867 – 1868), *Lumina* (1905 – 1910), *Lupta* (1906 u.f.), *Gazeta Română* (1913).

Veröffentlicht wurden hauptsächlich Gedichte und kurze Prosa siebenbürgisch-rumänscher Schriftsteller (Iosif Vulcan, Zaharia Boiu, Andrei Mureșanu, George Coșbuc, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Ioan Slavici, Liviu Rebreanu u.a.) aber auch Titel bekannter Schriftsteller aus dem Altreich (Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Ion Luca Caragiale, Mihail Sadoveanu u.a.). Desgleichen, wurden auch Übersetzungen bekannter Kurzprosa aus der Weltliteratur, Reiseberichte und kulturelle Nachrichten aus den rumänischen Provinzen publiziert.

Allgemein läßt sich feststellen, daß die rumänischsprachigen Periodika aus Budapest die Entwicklung und Verbreitung der rumänischen Literatur unterstützten wobei sie ihre patriotisch-nationale Seite nicht übersahen sondern, vor allem in politisch wichtigen Augenblicken, nutzten um das Selbstbewußtsein der Rumänen zu stärken und der Öffentlichkeit, allgemein, zu beweisen, daß die rumänische Kultur wertvolle Werke erzeugt.

**MÁRKI SÁNDOR ȘI COLECȚIA DE ANTICHITĂȚI
A LICEULUI DIN ARAD
(II)***

**MIRCEA BARBU
PASCU HUREZAN
IMRE SZATMÁRI**

**LOCURILE DE DESCOPERIRE CARE APAR ÎN
REGISTRUL COLECȚIEI DE ANTICHITĂȚI A LICEULUI DIN ARAD**

Agriș / Agris (jud. Arad): 288
Aquincum: 178, 179
Arad: 24, 52, 56, 57, 151, 158, 176, 182 – 187, 189, 198 – 201, 213, 214, 217 – 230, 235, 238, 241, 272, 281 – 284, 289, 331, 334, 335
Basan-pusztá (jud. Pesta): 276
Bățania / Battonya (azi, jud. Békes): 190, 191
Budapesta: 15, (178, 179), 246
Ceala / Csála (jud. Arad): 35 – 37, 41, 51, 132, 188, 202
Cermei / Csermő (jud. Arad): 150
Chesinț / Keszinc (jud. Timiș): 152 – 157
Cicir / Csicsér (jud. Arad): 34, 206
Cuvin / Kuvin (jud. Arad): 204, 205
Dezna / Dézna (jud. Arad): 1, 2, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 26, 27
Dombegyháza (azi, jud. Békes): 231
Ghioroc / Gyorok (jud. Arad): 30
Gyulavári (jud. Békes): 291
Iratoș / Nagyiratos (jud. Arad): 260 – 262
Kiliti (jud. Somogy): 22, 23
Kozárd (jud. Nógrád): 3
Makó (jud. Csongrád): 195, 196
Mănăștur / Monostor (jud. Arad): 203
Nagykanisza (jud. Zala): 208
Necunoscut / Ismeretlen: 4, 12, 18, 19, 29, 31, 39, 58 – 61, 159, 177, 180, 181, 192, 233, 234, 236, 237, 243, 252 – 259, 263, 264, 266, 268 – 270, 273, 274, 277 – 280, 286, 287, 290, 336 – 339
Oradea / Nagyváradi: 239 – 240
Pădureni / Erdőhegy (jud. Arad): 7, 8, 70 – 78, 81 – 83, 86, 89, 107, 108, 112

* Prima parte a lucrării a apărut în *Ziridava* 22, 2000, p. 295 – 316, inclusiv rezumatul în limba germană. Notele din aparatul critic sunt numerotate în continuarea celor din prima parte a lucrării.

Păuliș / Paulis (jud. Arad): 55 (?), 128, 129, 209 – 212, 285
 Pâncota / Pankota (jud. Arad): 9, 292 – 330
 Pecica / Pécska (jud. Arad): 40, 42 – 45, 53, 54, 160 – 175
 Pereg (jud. Arad): 216
 Roșia / Rossia (jud. Arad): 271
 Sarkard, cetatea Peckes / Peckes vár (azi, jud. Békés): 25, 47 – 50
 Sarmizegetusa (jud. Hunedoara): 28, 193, 194, 244, 245, 247, 248
 Săgvár (jud. Somogy): 20
 Sănnicolau Mic / Kis-Szentmiklós (jud. Timiș): 38
 Sântana / Szentanna (jud. Arad): 133 – 149
 Selmeci cetate / vár (Slovenia): 21
 Sfântu Ioan / Szentjános (jud. Bihor): 125 – 127
 Șimand / Simánd (jud. Arad): 5, 6, 63 – 67, 79, 80, 84, 85, 87, 88, 90 – 106, 109 – 111, 113 – 124
 Șiria / Világos (jud. Arad): 32, 33, 46, 275
 Șoimoș / Solymos (jud. Arad): 207
 Szeged: 242
 Strig, râu / Sztrigy folyó (jud. Hunedoara): 131
 Tata (jud. Komárom): 249 – 251
 Tápiósáp (jud. Pesta): 62
 Timișoara / Temesvár: 215, 265
 Tompa-puszta (azi, jud. Békés): 332, 333
 Vajdahunyad: 322
 Várhely – vezi Sarmizegetusa
 Vânători / Vadász (jud. Arad): 68, 69
 Vețel / Vecel (jud. Hunedoara): 130
 Zimand / Zimánd (jud. Arad): 197

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE**

- BANNER-BÓNA 1974 J. Banner, I. Bóna, *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*, Budapest, 1974
- BÓNA 1975 I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest, 1975
- HUREZAN-SZATMÁRI 1998 P. Hurezan, I. Szatmári, *Az aradi múzeum késő középkori kályhacsempe- és kályhaszemgyűjteménye*, în *Studia Archaeologica Szeged*, 4, 1998, p. 275-296
- HUREZAN-SZATMÁRI 1998a 1998a P. Hurezan, I. Szatmári, *Colecția de cahle și de ochiuri de cahlă din evul mediu târziu a muzeului din Arad*, în *Ziridava*, 21, 1998, p. 83-138
- LANEVSKI 1978 Gh. Lanevski, *Repertoriul cetăților din județul Arad (II)*, în *Ziridava*, 10, 1978, p. 817-822
- MÁRKI 1882 S. Márki, *A szent-annai avar gyűrű*, în *A Kölcsey-egyesület Évkönyve* (Arad), 1882, p. 185-194
- MÁRKI 1882a S. Márki, *A szent-annai avar ring*, în *ArchÉrt*, 2, 1882, p. 112-121
- MÁRKI 1892 S. Márki, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Első rész. A legrégibb időktől a török hódításig*, Arad, 1892
- RÁCZ 1880 K. Rác, *A zarándi egyházmegye története*, Arad, 1880
- RUSU 1980 M. Rusu, *Cetățile Aradului*, în *Ziridava*, 12, 1980, p. 165-178
- RUSU-DÖRNER-ORDENTLICH 1996 M. Rusu, E. Dörner, I. Ordentlich, *Fortificația de pământ de la Sântana-Arad în contextul arheologic contemporan*, în *Ziridava*, 19-20, 1996, p. 15-44
- SZATMÁRI 1985 I. Szatmári, *Későközépkori kályhacsempék Nagymágocsról*, în *ActaAntArch*, suppl. V, 1985, p. 55-77

** Lista de abrevieri cuprinde doar titlurile citate în partea a doua a lucrării.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
1	Fosilă de salcie	1	Dezna (Com. Arad)		Török Béla Cen. - Șimand	17 mai 1881	Predată colecției gimnaziului în data de 30 mai 1883
2	Fosilă de paltin	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	“ “
3	Fosilă de melc	1	Kozárd – Dealul melcilor (Com. Nógrád)		Idem	Idem	“ “
4	Fragment de molar a unui mamut (mastodont)	1	Necunoscute	Necunoscute	Idem	Idem	“ “
5	Urnă, partea superioară a gurii intactă 18 cm, înălțimea 10,8 cm. Circumferința bazei 9 cm. [deasupra textului, desenul obiectului ¹⁷ - Sz.I.]	1	Cen. – Șimand (com. Arad)	Necunoscute	Idem	Idem	“ “ <i>Inv. feud.124</i>

¹⁷ Deasupra descrierii se vede desenul obiectului, văzut din trei unghiuri (în ordinea notării: “1. în picioare, 2. cu gura în jos, 3. interiorul”) pe baza acestor desene se poate identifica obiectul, ca fiind o cahă sau un ochi de cahă din epoca feudală. Dimensiunile obiectului sunt exact notate lângă desen (1. În picioare înălțimea este 10,8 cm, lățimea unei laturi 18 cm, 3. Interiorul: lățimea unei laturi 18 cm, lățimea laturii opuse 11,5 și 14 cm). Însemnătatea cahlei este subliniată prin faptul că probabil a fost confecționată într-un centru de olari-sobari, care furniza marfă pentru părțile din sud-estul Ungariei, centrul a funcționat chiar la Șimand. (MÉRI 1957, 198; HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 275-276, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 84) – Piesa a fost restaurată și există și în ziua de azi (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 279, 3, planșa nr. 1, nr. 7, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 88-89, Pl. XVII, fig. 1, 2)

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
6	Opaț de lut (compară cu nr. 105) Înălțimea 7,8 cm, circumferința interioară a tălpii 4,8 cm, cea exterioară 7,1 cm. Circumferința părții mijlocii 9,5 cm, a gurii 6,9 cm [Lângă text, desenul obiectului, redat din două unghiuri ¹⁸ - Sz.I.]	1	Cen. - Șimand (Com. Arad)	Necunoscute	Török Béla Cen.- Șimand	17 mai 1881	<i>Inv. feud. 23</i> <i>D=12403</i>
7	Bucăți de coarne de cerb	4	Pădureni, albia Crișului, 1880	Cu ocazia lucrărilor de regularizare a Crișului	Idem	Idem	Au fost predate colecției gimnaziului în data de 30 mai 1883
8	Greutate de plasă mărime naturală. Căramidă superficial arsă. Partea inferioară spartă [Lângă text, desenul obiectului ¹⁹ - Sz. I.]	1	Idem, 1880	Tot acolo	Idem	Idem	
9	Fragment de cărămidă ornamentată cu figuri zoomorfe în relief. Lățimea, lungimea 17,5 cm, grosimea 5,5 cm. [Lângă text, desenul obiectului, cu menționarea dimensiunilor ²⁰ - Sz. I.]	1	Ruinele abației din Pâncota, 1872		Török Béla Cen.- Șimand	17 mai 1881	<i>Inv. feud. 41</i> <i>D=12404</i>

¹⁸ Pentru a ilustra descrierea obiectului, există desene care indică totodată și dimensiunile exacte ("1. în picioare, 2. în jos"), dar pe baza acestor desene putem să ne dăm seama că nu este vorba de opaț, ci de o cahă în formă de bulb de ceapă, din evul mediu târziu. Acest fapt dovedește referirea la obiectul nr. 105, de asemenea o altă piesă, asemănătoare, provine de la Pecica (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 278-279, planșa nr. 2, 5 și 7, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 88, planșa XIII, fig. 1, 2). Nu a fost găsit în colecția actuală a muzeului.

¹⁹ Dimensiunile amintite în descriere se referă la obiectul de lângă desen, iar desenul arată o greutate de plasă, din lut ars, cu secțiunea ovală, sus mai îngust, în mijloc cu o gaură perforată, cu capătul rotunjit, partea de jos fragmentată. Dată neprecizată.

²⁰ Desenul obiectului se găsește și la MÁRKI 1892, 424.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
10	Buzdugan din bronz, cu capul format din 12 fațete, între părți locuri goale la mijloc, sub capac o coadă carbonizată, de 52 cm, acoperită parțial de foițe de cupru. La capăt, alt capac. Capul buzduganului este decorat cu ornamente.	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	<i>Inv. feud. 7</i> [Piesa apare și la nr. curent 109 - Sz. I.]
11	Buzdugan din fier cu lanț. Capul buzduganului este din fier, în formă de ou, cu diametrul de aprox. 5 cm, cu patru proeminențe în formă de ou, prin 4 ochiuri de lanț răsucit se leagă de coada de lemn de 43 cm. Lungimea totală 68 cm.	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	
12	Coif maghiar în stare bună, cu apărători de nas, urechi și gât. Există șurubul care regla apărătoarea de nas. Apărătoarea de gât se poate regla prin curele aplicate, la fel și apărătoarea de urechi. Calota coifului are 6 părți. Pe partea superioară a apărătorii de nas, se află litera M, în formă de săgeată. Probabil este coif curuș.	1			Török Béla Cen.- Șimand	17 mai 1881	<i>Inv. feud. 23</i> <i>D=12403</i>
13	Sabie germană cu două tăișuri. Pe partea superioară, din stânga și din dreapta se vede locul ornamentului. Mânerul are o lungime de 15, 5 cm, sus o lățime de 2,2 cm și jos 3 cm. Partea existentă a tăișului are o lungime de 49,3 cm, sus o lățime de 5 cm, iar jos 4 cm. În general, toată sabia este ruginită, lungimea totală este de 70 cm.	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	<i>Inv. feud. 3</i>

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
14	Zăbală turcească din fier, intactă, foarte frumos lucrată. Lungimea aproximativ 7 cm, lățimea aproximativ 4,5 cm. Partea care intră în gura calului este mobilă, este prevăzută cu 2-3 roți ²¹ .	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	<i>Inv. feud. 11</i>
15	Potcoavă de cal. Deosebit de grea. În față, fierul are o lățime de 5 cm. Lungimea 15 cm, lățimea maximă 12, cea mai mică (la colț), 9 cm. Pe partea stângă se vede locul unui cui.	1	Budapesta, sub poarta din Hatvan		Török Béla Cen.- Șimand	17 mai 1881	<i>Inv. feud. 600</i>
16	Pinten de cavaler german, legat deasupra călcâielor. Din două semicercuri, în fața crestei prins cu o bretea de fier. În față, în stânga și în dreapta, ridicat cu câte 2 locuri de cuie; în partea stângă există și cuiul.	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	<i>Inv. feud. 509 D(478 M.O.)</i>
17	Pinten de cavaler, din oțel, în stare bună. [Lângă text, desenul obiectului ²² –Sz. I.]	1	Dezna (Com. Arad)		Idem	Idem	<i>Inv. feud. 507 D (478 M.O.)</i>
18	Târâncop de curuț. Foarte frumos, dar exemplar incomplet, nu mai există furcile de sus, cu care era prins de coadă. Târâncopul este ornamentat cu dungi de cupru și stelute mărunte de cupru. Lungimea aprox. 24 cm, înălțimea 12 cm.	1	Necunoscute	Necunoscute	Idem	Idem	<i>M. feud. 13</i>

²¹ Este vorba de o zăbală, obiectul există și în ziua de azi.

²² Conform desenului, lungimea crestei 12,3 cm, iar adâncimea și lățimea părții în U sunt egale, 8 – 8 cm.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
19	Fragment din tiparnița de 1 fît., din anul 1848, cuprinzând sigiliile lui "Kossuth Lajos ministrul finanțelor" și "Völgyi Ferenc casier principal al trezoriei". Cel din urmă perforat în partea stîngă. Câte un spalt. [Câte un exemplar din fiecare - Sz.I.]	1			Bing Vilmos, Arad		
20	Cuțit lung de vînătoare. Mănerul are 15 cm, tăișul 46,5 cm lungime; cu două tăișuri.	1	Peștera din Ságvár (Com. Somogy)		Dömötör László profesor, Arad	29 mai 1881	<i>Inv. feud. 2.</i>
21	Săgeată cu garnitură completă [Sub text, desenul obiectului ²³ -Sz. I.]	1.	Cetatea din Selmeț 1880		Idem	Idem	
22	Fragment de zăbală, corespunzător cu nr. 11, de asemenea cu ochiuri de lanț împletite, dar mai mici, pe o parte cu o rotiță intactă.	1.	Kiliti (Com. Somogy) Pe locul unde Károlyi S. a pierdut bătălia din 1 martie 1705		Idem	Idem	
23	Fragment de potcoavă, împreună cu un cui.	1	Kiliti (Com. Somogy) 1875	Găsit împreună cu lanțul nr. 22 și cu un ornament de argint	Dömötör László, profesor, Arad	29 mai 1881	

²³ Conform desenului, probabil era săgeată de arbaletă. Vârful săgeții era notat cu 8,5 cm, săgeata întreagă cu 27,4 cm, penajul (ampenajul) săgeții cu 10,8 cm.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
24	Sabie de Fringia. Lungimea 88 cm. Fără mâner. Inscriptia (stânga): In / hoc signo / Vinces / [desenul unei cruci duble - Sz. I.] / Deus exercituum / bellator / fortissime / esto mecum / (Partea dreaptă, sub chipul Maicii Fecioare)/ Haec est Vir- / go in qua nec / nodus origi- / nalis, nec / cortex actu- / alis fuit /.	1	A fost dusă la Náder József (Com. Arad) pentru a fi prelucrată pentru cuțite, 1881	%	Náder József, Arad, confecționar cuțite	10 iunie 1881	
25	Vas de băut, din lut ars. Sus mai lat, jos mai îngust. Diametrul gurii 5,5 cm, înălțimea 6,2 cm. Vasul este puternic ars, negru. Toarta și buza s-au spart. Asemenea vase au fost expuse la congresul de la Budapesta, în 1876, de către Asociația de Istorie din Jud. Bihor. Vasele s-au bucurat de un mare succes. [Textul este exemplificat prin desenul unui fragment din buza vasului ²⁴ – Sz. I.]	1	Cetatea Peșteș din Sarkad (Com. Bihor)	În timpul săpării unui șanț, au fost găsite numeroase vase asemănătoare.	Márki Sándor, Arad	15 iunie 1881	
26	Fosile de sămbure de piersică	1	Cetatea Deznei 1880	În timpul săpăturilor.	Tenner Géza, elevul liceului clasa a II-a, Arad	10 sept. 1881	Predat în data de 30 mai 1883.
27	Vas-creuzet. Are aproximativ 4,5 cm înălțime, grosime de 8 mm, din lut, deschizătura gurii 7,5 cm. Fundul vasului este complet ars.	1	Idem	Idem	Idem	Idem	

²⁴ Desenul și descrierea piesei precum și rezultatele săpăturilor recente, permit datarea vasului în epoca modernă.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
28	Fragment de mozaic, de la Sarmizegethusa, cărămidă roșie șlefuită. Desenul și mărimea: [Desenul reprezintă un pișcot de paviment, lungimea 5,5cm, lățimea maximă 3 cm, cea minimă 1,2 cm, grosimea 2 cm -Sz. I.]	1	Grădiștea (Com. Hunyad) 1881	-	Schauer Pál, elev de liceu, clasa a VII-a, Arad	12 sept. 1881	
29	Sigiliul din cupru al bisericii parohiale ortodoxe din Sânnicolau. [Sigiliu aplicat pe ceară lângă text, cu figura Sf. Gheorghe și cu legendă indescifrabilă - Sz. I.]	1	-	-	Pollák József, Arad	17 sept. 1881	Muz. feud. 314
30	Pinten cu creastă. Identic cu nr. 16, dar cu 3,5 cm mai scurt.	1	La Ghioroc, la colna Horváth, în grădina care se afla pe al doilea deal unde se presupune că a fost cândva un castellum, proprietate a lui Petrovics Péter. Acest pinten a fost găsit în 1873, împreună cu o monedă și un buzduhan ²⁵ .		Rácz Károly, preot calvin Ghioroc (Com. Arad)	9 oct. 1881	Inv. feud. 508
31	Orologiu solar din Augsburg. Realizat de Schretegger János, prevăzut cu sextant și teodolit.	1	?	?	Eckhard Ede, contabil la Casa de Consemnațiuni Arad	13 nov. 1881	

²⁵ Într-o lucrare anterioară, donatorul își aduce aminte de alte vestigii, între care și un pinten: "La Ghioroc a existat în sec. XVI o cetățuie pe locul unde erau construite colnele lui Dományi și Horváth. Aici, într-o vie, cu câțiva ani în urmă, s-a găsit un buzduhan, complet ruginit, care la prima atingere s-a descompus; mai departe, un pinten de fier de dimensiuni mari și monede mici de argint din epoca lui Leopold I, pe care se putea citi cifra 3 și anul 1670" (RÁCZ 1880, 187 – 188).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
32	Sigiliul plutonului al III-lea al diviziei XIX a revoluționarilor [Sigiliu aplicat, lângă text, pe ceară, cu stema cu coroană și cu legenda - Sz. I.]	1	Șiria, dealul Vonta, unde l-a găsit Vilkofer János în anul 1881, în timpul aratului, iar în vâțătorul director Krausz Janos din Șiria l-a donat sub-prefectului comitatului Arad, cu chitanța nr. 1982, pentru colecția de antichități	Krausz Janos, învățător director Șiria	13 febr. 1852		
33	Frânghie inelară din sistemul de curățare a mecanismelor fabricilor de amidon. Este vorba despre exemplarul care a fost prezentat, în 1878, de către fabricantul său, arădeanul Fikker József, la expoziția mondială de la Paris.	1	%	%	Fikker József, locuitor din Arad	14 mart. 1882	
34	Fragment din clopotul bisericii din Csiszér [azi, Cicir] (Com. Arad) turnat prin donația lui Radocanaci Simion, unul dintre căpitani grănicerii sârbi de Mureș. Textul în traducere: ["] Acesta clopotu asiadia Simeon Radocanachi Capetanului cicirului in frumensetiatu mucenicu george v. v. i. o. anno 1722."	1	Cicir (Com. Arad)	Cei din Cicir doreau un clopot nou, pe cel vechi l-au dat fabricantului de clopote Hönig din Arad, care l-a spart imediat pt. topi, dar cei din Cicir s-au răzgândit și au cerut înapoi clopotul spart.	Márki Sándor, Arad	29 mai 1881	Inv. feud. 123 [Această piesă apare și la nr. 276 - Sz. I.]

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
35	O bucată de cărămidă intactă din temelia cetății de la Ceala a lui Petrovici ²⁶ .	1	Pădurea Ceala, lângă Arad 1882	Din partea de vest a ruinelor cetății, din cărămidile pregătite pentru re folosire.	Idem	1882	M. F. 648.
36	Bilă de piatră, cândva ornament în cetatea de la Ceala. Diametrul aproximativ 13 cm.	1	Idem locul. Găsită în timpul săpăturilor din primăvara 1882. Bila a fost spartă de către muncitorii care căutau aur.		Schwol Sándor, pădurar, Ceala	1882	
37	Fier de balama. Lungimea 28,5 cm. Diametrul deschizăt. 5 cm.	1	Idem		Idem	Idem	II./65.
38	Greutate perforată pentru plasă [Lângă text, desenul obiectului - Sz. I.] <i>Vezi nr. 8.</i>	1	La Sănnicolau Mic (Timiș), în pietrișul Mureșului, 1882	-	Ranku Mladin, elev de liceu, clasa a VI-a, Arad	24 mai 1882	II./65.
39	Înălțător de tun austriac din aramă.	1	-	-	Nachtnebel Ödön, elev de liceu clasa a VI-a, Com. Arad	25 mai 1882	Muzeul 1848

²⁶ Cetatea medievală și pădurea Ceala se află la sud-vest de Arad și la nord de Mureș. Cu istoria cetății s-au ocupat mai mulți cercetători (Marki 1892, 118, 197, 454, LANEVSCHI 1978, 818-819; RUSU 1980, 176-177).

Et. Nr.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
40	Urnă din lut, aparținând unor oameni cu condiții modeste de trai, în interior se văd urmele degetelor lăsate timpul realizării vasului. [Lângă text, desenul obiectului - Sz. I.]	1	Pecica (Arad), casa dr.Schusztter Illés, 1881	A fost găsită în timpul excavării fundației casei dr. Schusztter Illes, împreună cu alte 48 de urne, parțial pline cu cenușă de oase arse.	Dr. Schusztter Illés, Arad	1881	<i>Inv. feud. nr. 19-20</i> <i>D=12407</i> <i>12408</i>
41	Daltă de piatră șlefuită, ascuțită. <i>L. 158</i>	1	Lângă pădurea Ceala, albia Mureșului, 1882		Prof. Petrogalli Arthur, Arad	10 iun. 1882	Acceași piesă înregistrată și la nr. 158.
42	Inel de bronz, probabil întrebuințat ca sigiliu. Din partea din spate s-a rupt o bucată de 1 ½ cm, dar s-a păstrat împreună cu inelul [Lângă text, desenul inelului sigilar – Sz. I.]	1	Din șanțurile vechi de la Pecica, 1882		Haty Kálmán, elev de liceu clasa a VII-a	12 iun. 1882	
43	Vas pentru băut, ars foarte superficial, confectionat manual. [Lângă text, desenul vasului – Sz. I.]	1	Pecica	-	Duschak Ferenc, Arad	12 iun. 1882	
44	Vas pentru băut, ulcior din lut negricios. [Lângă text, desenul vasului – Sz. I.]	1	Pecica	-	Idem	Idem	Observație stearsă, referitoare la vitrina de expoziție.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
45	Ulcior din lut sfărâmi­cios, prevăzut cu ornamente, confecționat pe roata olarului [Lângă text, desenul vasului– Sz. I.]	1	Pecica	-	Idem	Idem	Aceste 45 de iese inventariate, le-am luat în custodie de la dl. director Kuncz Elek, la 31 aug. 1882. Dr. Márki Sándor
46	Vârful drapelului diviziunii nr. 52 Bocskai, din perioada 1848/49. Vârful este din alpaca, pe partea opusă s-a rupt stema maghiară cu coroană, se vede doar locul sudării. [Lângă text, desenul obiectului, cu inscripția "Divizia nr. 52. de revoluționari, Bocskai"].	1.		Naszády Sándor, avocat din Pâncota, a văzut în data de 12. aug. 1849, în drum de la Pănatul Nou spre Șiria, pe cel care a rupt vârful cozii drapelului și stema maghiară, prinsă cu cositor, pentru a putea scoate drapelul în vederea salvării lui. Stema a fost păstrată în mare taină, în anii 1850, de către Naszády Sándor.	[Textul următor este o tăietură dintr-un ziar, lipită pe fila caietului – Sz. I.] * O relicvă importantă a revoluției noastre a ajuns, să facă parte din colecția de antichități a liceului nostru: Este vorba de o placă de alpaca, cu următoarea inscripție: "Divizia revoluționară nr. 52 Bocskai". A fost donată de dl. Naszády Sándor, avocat din Pâncota, care ani de zile a păstrat acest obiect valoros. El a obținut acest obiect în data de 12 aug. 1849, când a mers împreună cu Sailer Ferenc, de la Pănatul Nou la Șiria și a văzut, când cel care ducea drapelul a rupt vârful cozii cu stema maghiară, prinsă cu cositor de coadă, ca să poată să dea jos materialul, salvând drapelul, ca acesta să nu ajungă în mâna dușmanului. Stema a fost salvată de către dl. Naszády Sándor care a păstrat-o, împreună cu portretul lui Kossuth Lajos din anul 1848, timp de 33 de ani, iar acum a predat-o liceului, pentru a aminti de gloria și de catastrofa de la Șiria".		

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
47	Vas neolitic. Vedere laterală: [desenul piesei – Sz. I.] Vedere de jos, dinspre talpa vasului: [desenul piesei – Sz. I.]	1	Șarkad, cetatea Pețkeș, primăvara anului 1882	La săpături în vizuina de vulpe	Nuszbek Sándor, Csákysziget, lângă Șarkad	11 aug. 1882	
48	Oală de lut, lucrată foarte rudimentar; cu excepția defectului de la gura, este intactă; pe pereții exteriori urme primitive de degete.	1	Idem	Idem	Idem		
49	Fibulă de bronz, adică copcă de cojoc. (După părerea lui Torma Károly, este vorba de un ornament de mâner de pumnal). Desen în mărime naturală [Lângă text, desenul obiectului ²⁷ – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem		
50	Furculiță mică din fier; o parte a mânerului s-a desfăcut. [Lângă text, desenul obiectului, dedesubt observația "Mărime naturală"- Sz. I.]	1	idem	Idem	Idem	Idem	
51	Capul de fier al unui buzdugan cu lanț; pe partea inferioară gaura sudării lanțului.	1	Cetatea din Ceala, 1882	-	Nachtnébel Ödön, elev de liceu, clasa a VII-a.	18 sept. 1882	L. 132.-n.
52	Fragmentul unui vas de foarte mari dimensiuni, ars superficial.	1	La construcția digului Mureșului, lângă vama spre Micălaca, 1882.		Dömötör László, Arad	23 sept. 1882	

²⁷ Conform desenului, Torma Károly a avut dreptate în ceea ce privește definirea ca pumnal din epoca bronzului târziu. (Vezi: *Treasures of the Hungarian National Museum September 20 – December, 31. 1994*, Budapeșt, 1994, p. 75, pl. 3).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
53	Ulcior de lut cu două toarte, una spartă. Pe o parte ulciorul este ciobit. Este bine ars [În text, desenul obiectului – Sz. I.]	1	Pecica, 1882	În timpul lucrărilor de construcție a căii ferate.	Necunoscut	13 oct. 1882	
54	Vas din lut intact. Doar pe o parte este puțin ciobit [Lângă text, desenul vasului – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	Idem	
55	<u>Vârf de sulită din bronz</u> , [dedesubt, desenul obiectului și secțiunea manșonului; în secțiunea manșonului, inscripția: “Lățimea orificiului inferior” – Sz. I.]. Partea superioară e spartă. Puternic oxidat.	1	<u>Eventual</u> Păuliș	??	Petrogalli Arthur, Arad	28 oct. 1882	
56	Diferite fragmente de vase, confecționate manual sau la roată, arse neuniform.	26	Arad, str. Templom, casa avocatului Robitsek	În curte, în timpul săpăturilor pentru fântână.	Dömötör László, Arad	28 oct. 1882	
57	Fragment de chirpic ars de 3 cm, probabil peretele interior al unui cuptor.	1	Idem	Idem	Idem	Idem	
58	Fragment de ulcior cu gura largă; lipsește o latură și marginea bombată a fundului; înălțimea 9 cm; lut fără glazură, ars negru.	1	?	?	Profesorul Petrogalli Arthur	1882	
59	Lamă de cuțit din fier, complet ruginită; vârful îndoit în formă de semicerc spre lama dreaptă.	1	?	?	Szalay, pedagog de liceu, Arad	1882	
60	Fragment de vas, pe figura alăturată în mărime naturală [Lângă text, desenul obiectului – Sz. I.]	1	??	??	Muzeul Național	17 oct. 1882	A ajuns la noi cu ocazia returnării descoperirii de la Sântana

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
61	Fragment de vas, pe figura alăturată în mărime naturală [Lângă text, desenul obiectului – Sz. I.]	1	??	??	Idem	Idem	Idem
62	Șirag de perle, cu 11 albe, 13 verzi, 1 albastră, 6 roșii, în total 31 de perle; la capăt, pandativul dezlipit în timpul sudării.	1	La Tápió Sáp, pe locul vechii biserici azi așa-zisul Telek.		Török Béla, Cen.-Șimand	1883	
63	Cântar de monede, care deja în 1690 era în posesia lui Söter Ferenc. Este intact, cu șase compartimente 7 greutate.	1	Relicvă a familiei Söter-Török		Idem	1883	
64	Cântar pentru monede. Inscripția este: Ein Wäglein ohne Gewicht einen Ducaten zu wiegen auf den Bogen für die Esse abgetheilet a. 1 bis 6 W. 60. Esse wiegen 1 D. Friderich Däuber. În stare perfectă În cutie de lemn.	1	Idem	Idem	Idem	1883	
65	Corn pentru praf de pușcă, decorat cu scene de vânătoare. Exemplar intact.	1	Idem	Idem	Idem	1883	
66	Corn pentru praf de pușcă, cu întregul echipament și ornamentat cu gravuri frumoase. Pe partea dreaptă este gravat anul "MDCCIV."	1	Idem	Idem	Idem	1883	Inv. feud. 309
67	Corn pentru praf de pușcă, din trofeu de cerb, cu două părți. Pe o parte ornamente foarte frumoase, deschizătura gurii și dispozitivul de închidere sunt stricate.	1	Idem	Idem	Idem	1883	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
68	Fragment de ornament din bronz. O treime dintr-o podoabă în formă de ou; prezintă o gaură, în jurul căreia se află dungi ornamentale care se concentrează spre orificiu; la capăt un mâner de ½ cm. Totul are forma unei linguri adânci.	1	Vânători, Com. Arad, 1867	Necunoscute	Idem	1883	Sertarul mesei.
69	Podoabă de piatră. A fost folosită ca și perlă. Diametrul lung 3, cel lat 1 ½ cm.	1	Vânători, 1867	Împreună cu nr. 68.	Török Béla, Cen.- Șimand	1883	
70-78	Obiecte paleontologice (coarne de bizon, coarne de cerb, majoritatea din mălul Crișului)	9	Pădureni, în timpul amenajării albiei Crișului.		Idem	1883	Au fost predate imediat colecției de științe naturale a liceului.
79	Ornament de bronz în formă de pahar; pe fund se vede locul șurubului. Pe o parte este găurit. 7 cm, înălțimea; deschizătura gurii 8, diametrul tălpii 6 cm.	1	C. – Șimand, Grădina Török, 1880	-	Idem	1883	Inv. feud. 990
80	Mostră de proiectil cu un glonț. Pe o parte cărămida are 6 găuri, pe partea opusă 4. Fragment. Glonțele a fost găsit într-una din găuri.	2	Idem	-	Idem	1883	
81	Lingură de turnat din lut, cu toartă scurtă. Exemplar destul de bine păstrat. Lungimea totală, împreună cu toarta, 8 cm.	1	Pădureni, în timpul amenajării albiei Crișului, 1880.		Idem	1883	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
82	Partea dinspre toartă a unei căni de lut. Sub toartă, 5 zgâriituri paralele. Diametrul părții de jos, în formă de cerc, 3 cm. Înălțimea vasului 6 cm. În interior, fundul este convex, lățimea marginii, ½ cm.	1	Idem, 1880		Idem	1883	
83	Vas mic pentru scos apă dintr-o oală mai mare. Exemplar foarte frumos, absolut intact. Diametrul tălpii 2 cm, cel al gurii 5 cm. Înălțimea tot atât. Lucrat manual. Neted [Lângă text, desenul obiectului – Sz. I.]	1.	Idem, 1880		Idem	1883	II./65
84	Urnă de lut, aparent ghiveci pentru flori. 1 ½ cm înălțime. [Lângă text, desenul obiectului ²⁸ – Sz. I.].	1.	Cen.– Șimand, Grădina Török, 1879		Török Béla, Cen.-Șimand	1883	Inv. feud. Nr. 18 D=12422

²⁸ Obiectul n-a mai fost găsit. În schimb, după desenul făcut și după dimensiunile date, este absolut sigur că este vorba de o cahlă în formă de pahar, din evul mediu târziu. Lucru foarte important, pentru că, între fragmentele de sobă donate de Török Béla care au ajuns la muzeu din 1883 până în prezent, au fost găsite “ochiuri” cu formă de cupă sau pătrate (HUREZAN-SZATMÁRI, 1998, 279, fig. 2, 6-8, fig. 7, 2-5; HUREZAN-SZATMÁRI, 1998a, 88, pl. XIV, fig. 1, 2, Pl. XVII, fig. 1, 2). Din registrul lui Márki Sándor ne dăm seama că aceste fragmente de sobă, din evul mediu târziu, pot să provină din mai multe centre de sobari, dintre care unul se afla în mod sigur pe locul grădinilor lui Török. Pe de altă parte, aceste vestigii nu au fost descoperite neapărat în anul donației, 1883, ci mai devreme, majoritatea probabil în 1879 și mai târziu, în 1881 sau în 1882. Probabil fragmentele din Șimand, chiar dacă nu deodată, au fost toate găsite în grădinile lui Török sau pe terenurile lui pentru că nr. 84 și 85 au ca loc de descoperire grădina din Șimand a lui Török iar la nr. 103 este numit terenul Török, și la acesta din urmă figurează că nr. 103 a fost găsit împreună cu nr. 84 și 85 (Compară cu registrul liceal nr. 5, 84, 85, 87, 91, 92, 93, 101, 102, 103, 104, 105).

Locul descoperirii nu poate să fie altul decât vechea vatră a Șimandului din evul mediu, des pomenit în diplome. Cel puțin asta demonstrează obiectele medievale descoperite aici și denumirea localității din secolului al 19- lea. Precizări topografice mai detaliate încă nu s-au făcut.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
85	Idem ²⁹ , de 13 cm înălțime, puternic ars.	1	Împreună cu nr. 84, 1879		Idem	1883	<i>Inv. feud. 21 D=12423</i>
86	Vas mic de lut, cu toartă și fund bombat. Înălțimea lângă toartă, pe partea intactă, este de 5 cm. Deschizătura gurii, cu excepția toartei, este ciobită. A fost făcut la roată, fără ornamente.	1	Pădureni, din albia Crișului, 1880.		Idem	1883	<i>II/64</i>
87	Fragment de teracotă; cu motive în relief, reprezentând un trandafir înflorit și boboci de trandafir. Pe margine, urme de var. Lungimea 11 cm, înălțimea 9 cm. Fragmentul întreg are formă de V ³⁰ .	1	Cen. - Șimand	-	Idem	1883	<i>II./29 Inv. feud. 25 D=12425</i>
88	Fragment dintr-o formă de turtă dulce, din cărămidă, cu prinzătoare de 6 cm [în unghi drept - Sz. I.] pe fragment ³¹ .	1	Cen. - Șimand	-	Idem	1883	<i>Nr 642 MF</i>

²⁹ Acest obiect ar putea să fie o cahlă A fost transferat din colecția arădeană la București, unde se găsește și în ziua de azi. Nepublicat (Compară cu nota de mai sus).

³⁰ Fragmentul se află în colecția muzeului arădean. În mod sigur, este vorba de un fragment de cahlă cu motive florale și liane. Nepublicat.

³¹ Este o confuzie în cazul poziției nr. 642 MF, dat ulterior, pentru că obiectul înregistrat sub acest număr se referă la un fragment de cahlă (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, fig. 3, 7, fig. 7, 11; HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 90 pl. XXIII, fig. 1, 2) în timp ce descrierea lui Márki se referă la un obiect plat, cu unghiuri drepte. Deocamdată nu s-a găsit piesa care să fie identică cu obiectul descris. Că e vorba de o cahlă, o dovedește locul de descoperire, condițiile în care a ajuns la muzeu, persoana donatorului, anul donației și faptul că aceste piese în formă de farfurioară rotundă, au fost adesea confundate, la sfârșitul secolului trecut, cu formele de copt turtă dulce, cu care sunt foarte asemănătoare (MÁRKI 1892, 423, 430; Méri 1957, 198, 134).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
89	Fructieră. Intactă, cu ornamente foarte frumoase. Diametrul 10 cm. Fără smalț [Sub text, desenul obiectului ³² – Sz. I.]	1	Pădureni, din albia Crișului, 1880		Idem	1883	<i>Inv. feud. 26</i> <i>D=12426</i>
90	Farfurie mică din lut, fără smalț. Formă pentru turtă dulce ³³ , cu ornamente convexe și concave.	1	Cen. - Șimand	-	Idem	1883	<i>II./67.</i> <i>Inv. feud. 42</i>
91	Fragment de teracotă cu ornamente florale în relief ³⁴ . Fără smalț.	1	Cen. - Șimand	?	Török Béla	1883	<i>Inv. feud. 43</i> <i>D=12428</i>
92	Fragment de formă de turtă dulce, din teracotă fără smalț ³⁵ . S-a păstrat aproximativ jumătate dintr-o formă de cruce.	1	Cen. - Șimand	?	Idem	1883	<i>(D=12429)</i> <i>M. F. 599.</i>
93	Fragment de ornament din lut. Suport pentru ghiveci de flori. [În text, desenul obiectului ³⁶ . Sz. I.]	1	Cen. - Șimand Grădina Török	?	Idem	1883	<i>II./29</i> <i>Inv. feud. 27</i> <i>D=12430</i>

³² Desenul și măsurile date se referă la o cahlă din evul mediu târziu, cu formă de farfurie mică rotundă, care și în ziua de azi se găsește la muzeul arădean. (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 277, fig. 1, 8, fig. 6, 8; HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 86, pl. VIII, fig. 1, 2)

³³ Obiectul, existent și în ziua de azi, este cahlă în formă de farfurioară rotundă, ornamentat; nepublicat.

³⁴ Obiectul există, fără smalț, marginile definite cu chenar simplu, format din linii drepte, cu ornamente florale - este o cahlă; nepublicată.

³⁵ Și acest obiect se găsește în colecția muzeului arădean. Este un fragment mai mic dintr-o cahlă fără smalț, cu ornamente perforate. Nepublicat.

³⁶ Conform desenului, este vorba de un fragment din marginea superioară a unei cahle cu ornamente în formă de bastion, databilă în evul mediu târziu. Ornamente cruciforme, constând în linii intersectate, zgâriate au fost găsite de pildă și la Nagymágocs (SZATMÁRI 1985, 68, Fig. I). O analogie chiar mai apropiată pentru cahla de la Șimand o reprezintă un fragment de cahlă găsit în 1958 pe teritoriul cetății Gyula (EFM 80.12.2 – inedită). Pe baza asemănării, se poate presupune că au fost produse în același atelier. Pe baza notițelor lui Márki, a putut fi identificată și piesa de la Șimand în colecția muzeului arădean. Nepublicată.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
94	Fragment de ulcior din lut (fragment de cilindru) cu ornamente în relief ca și în cazul nr. 89 [Lângă text, desenul obiectului] ³⁷ - Sz. I.]	1	Cen. - Șimand	?	Idem	1883	<i>Inv. feud. 44</i> <i>D=12431</i>
95	Fragment din partea superioară a unei urne. (Lungimea 16 cm, lățimea 4 cm) ³⁸	1	Cen. - Șimand	?	Idem	1883	<i>Muz. feud. 76.</i>
96	Ulcior de lut, lucrat la roată. Gura ulciorului ciobită. Pe o parte, sus, tăietură în formă de semicerc [desenul detaliului – Sz. I.]. Înălțimea 13 cm, sus are diametrul de 7 ½ cm, jos 6 cm.	1	Cen. - Șimand	?	Idem	1883	<i>Inv. feud. 30.</i> <i>D=12432</i> [<i>Inv. feud. Nr. 30</i> <i>apare și la nr. 307 - Sz. I.</i>]
97	Fragment de vas din lut, cu toartă nedecupată, înaltă de 2 cm, fără smalt. Ars superficial.	1	Cen. - Șimand, Pusta Török, 1881	?	Idem	1883	
98	Fragment dintr-un vas mai mic de lut, cu toartă [Înainte textului, desenul fragmentului – Sz. I.]	1	Idem	?	Idem	1883	

³⁷ Din păcate, descrierea și desenul nu ne dau destule informații pentru definirea obiectului. Poate fi stabilită o analogie cu nr. 89 (dacă desenul este corect), piesa putând fi datată în evul mediu târziu sau în epoca ocupației turcești (dacă privim desenul din unghi lateral). Termenul *cilindru* întărește posibilitatea trimiterii la nr. 89 și poate să se refere doar la decorația plastică exterioară. Situația se complică prin aceea că *inv. feud. 44* se referă la o cahlă de sobă, care nu corespunde nici descrierii obiectului și nici desenului realizate de Márki.

³⁸ Nici această piesă nu este ferită de probleme. Descrierea se referă la o cu totul altă piesă decât cea care a fost înregistrată la nr. inv. feud. 76, adică un cahlă în formă de cupă, cu marginile sparte (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 279, fig. 2, 7, fig. 7, 3; HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 88 pl. XV, fig. 1, 2). Descrierea originală și dimensiunile date acolo nu se referă la acest obiect. Concluzia este că obiectul din registru rămâne, în continuare, neidentificat.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
99	Fragmentul unui vas mai mare de lut, cu toartă în formă de inimă [Lângă text, desenul obiectului – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	1883	
100	Fragment din vas mare de lut, cu toartă robustă, ornamentată cu două colțuri.	1	Cen. - Șimand, terenul Bittó	?	?	1883	
101	Fragment de vas de lut, cu colț lateral.	1	Cen. – Șimand, Pusta Török, 1881		Idem	1883	<i>Inv. feud. 991</i>
102	Vas turcesc ornamentat cu buline roșii. Fundul vasului, sub trandafirul mijlociu, este în parte spart. [Lângă text, desenul obiectului ³⁹ - Sz. I.]	1	Idem	-	Idem	1883	
103	Suport de umă. Vezi nr. 5, cu care este asemănător ⁴⁰ .	1	Idem	Împreună cu nr. 84 și 85	Idem	1883	<i>Nr. 33 Inv. feud. D=12433</i>

³⁹ Desenul arată clar că și în acest caz este vorba de o cahlă din evul mediu târziu. Este o piesă deosebit de ornamentată și nicidecum vas turcesc. Partea frontală a piesei este triunghiulară cu o terminație prelungită la unul din colțuri. Din mijlocul părții din față se ridică un ornament în formă de trandafir, în jurul căruia a fost aplicată vopsea maro. Piesa există în colecția muzeului arădean, unde a fost trecută de la nr. de inventar 101 la nr. inv. feud. 991. Din monografia care prezintă colecția de cahlă din evul mediu târziu acest obiect lipsește. Deocamdată este nepublicat (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 279; HUREZAN-SZATMÁRI 1998).

⁴⁰ Obiectul este de fapt o cahlă din evul mediu târziu, cu gura pătrată, în formă de farfurie. Se află și azi în colecția muzeului (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 279, fig. 2, 8, fig. 7, 4; HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 88, pl. XVI, fig. 1, 2).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
104	Ornament de teracotă pentru grădină (vârf de par pentru flori?). Înălțimea 13 cm, fundul are diametrul de 5 ½ cm. Gol pe dinăuntru, cu un orificiu în partea de jos [În fața textului, desenul obiectului ⁴¹ - Sz. I.]	1	Idem, 1882	-	Idem	1883	
105	Opaț de lut. În jurul gurii și în prezent foarte afumat. Capătul de jos este ciobit. Înălțimea 10 cm; deschizătura de sus 6 ½ cm în diametru. Confectionat la roată, din lut fără smalț. [Înainte de descriere, desenul obiectului ⁴² - Sz. I.]	1	Idem, 1879	-	Idem	1883	<i>Inv. feud. 22 D=12434</i>
106	Vas cădelniță, diametrul bazei 9 ½ cm, înălțimea 8 ½ cm. Are o gaură de aerisire – în partea de jos există 4 orificii. Lutul este fără smalț. Grosimea 7 mm.	1	Cen. - Șimand	-	Idem	1883	
107	Lampă pentru agățat din teracotă. Intactă. În patru părți câte 2 găuri pentru ață. [Între rândurile textului, desenul obiectului ⁴³ - Sz. I.] Pe fund 10 cercuri.	1	Pădureni, în albia Crișului, 1880		Idem	1883	

⁴¹ Conform desenului și locului descoperirii, sigur nu este un obiect decorativ pentru grădină, ci de un fragment de vas din evul mediu târziu.

⁴² După desen, piesa nu este opaț, ci cahla în formă de bulb de ceapă, din evul mediu târziu. De la muzeul arădean a fost transferată la Muzeul Național din București. Probabil, a fost găsită împreună cu piesele de la pozițiile nr. 84, 85 și 103. Cel puțin așa se poate conchide de pe urma datei (1879) și locului descoperirii. În condiții similare au ajuns la muzeu și piesele nr. 5, 87, 88, 90, 91, 92, 93, 105. După descrierea lor, probabil toate au fost cahle. S-ar putea ca tot atunci să fi fost găsită și cahla nr. 102. Astfel, grădina Török și terenul Török reprezintă una și aceeași locație, restul vestigiilor din Șimand provenind tot din acel loc, unde se va fi aflat satul medieval (compară cu 27).

⁴³ După desen, este sigur vorba de un capac de lut, din epoca bronzului. (Vezi BANNER – BONA 1974, Tafel 4; 1-3, 6: 1-5, 7, 24: 1-12; BÓNA 1975, Tafel 140: 1-7, 9, 14-16, 141: 1-16, 202: 1-8, 10.).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
108	Ulcior de lut fin, turcesc. Toarta, care are în vârf o protuberanță, este spartă. [Lângă text, desenul obiectului cu indicarea înălțimii: "18 cm" - Sz. I.]	1	Pădureni, în timpul amenajării albiei Crișului, 1880		Török Béla, Cen. - Șimand	1883	<i>Inv. feud. 24</i> <i>D=12436</i>
109	Cuțit vechi [La începutul textului, desenul – Sz. I.] Taișul și mânerul ruginite.	1	Cen. - Șimand	-	-	1883	<i>Inv. feud. 7.</i> <i>D=12437</i> [Observație în rubrica descrierii obiectului <i>Inv. feud. 7</i> figurează și la nr. curent 10 – Sz. I.]
110	Zăbală veche. Împreună cu roțițele laterale deschise are 15 cm lungime.	1	Cen. - Șimand, împreună cu nr. 109		Idem	1883	.
111	Vârf de lance, din fier. Lungimea totală 27 cm, din care 14 ½ cm este vârful.	1	Cen. - Șimand, împreună cu nr. 109		Idem	1883	<i>Nr. 10</i> <i>D=12438</i> [Observație în rubrica descrierii obiectului – Sz. I.]
112	Contragreutate din cărămidă pentru plasa de pescuit. Partea de sus (mai subțire) este găurită (Vezi nr. 8) [Desenul – Sz. I.] Înălțimea 12 cm.	1	Pădureni, la amenajarea Crișului, 1880		Idem	1883	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
113	Cap de coloană, sculptat în stil gotic. Diametrul 15 cm.	1	Cen. - Șimand	A fost găsit la 2 m adâncime, aproape de ruinele abației sau fortăreței vechi.	Idem	1883	<i>Inv. feud. 40. D=</i>
114	Fragment de vas cu toartă. Din lut ars, roșu. [La începutul textului, desenul – Sz. I.]	1	Cen. - Șimand, pusta Bittó, 1879	A fost găsit împreună cu topoarele de piatră nr. 118, 119, 120.	Idem	1883	<i>I. II. 65</i>
115	Fragment de vas cu toartă, din lut roșu sfărâmișos.	1	Idem	Împreună cu topoarele de piatră.	-		
116	Fragment din partea superioară al unui vas de lut roșu, confecționat manual. Sus, cu amprente de nuia, în două rânduri. [Desenul, lângă text – Sz. I.]	1	Idem	Împreună cu topoarele de piatră.	Idem	1883	
117	Fragment de vas din lut, lucrat grosier. Colțul exterior are în interior o gropișă. Din lut ars roșu. exteriorul deteriorat, cu urme de fragmente de paie.	1	Cen. - Șimand	Împreună cu cele amintite mai sus.	Török Béla, C. - Șimand	1883	
118	Daltă de piatră, frumos șlefuită și ascuțită.	1	Cen. - Șimand, în	Împreună cu cele de sus	Török Béla	1883	
119	Daltă de piatră. Mai subțire și mai uzată.	1	șanțul care trece	"	"	"	
120	Daltă de piatră, ⅓ din nr. 118.	1	prin pusta Bittó –	"	"	"	
	[Referitor la toate cele trei numere – Sz. I.:]		1879. [Se referă la	"	"	"	
	Lățime egală, ceea mai groasă este nr. 118.		toate cele trei	"	"	"	
			numere - Sz. I.]				

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
121	Fragment de farfurie cu picior. Se aseamănă cu presupusul vas avar de la Sântana, nr. 146 ⁴⁴ . [Lângă text, desenul obiectului sub din două perspective, cu explicații – Sz. I.:]a) în picioare b) răsturnată	1	Cen. - Șimand, pusta Török, 1881	-	Idem	1883	
122 123	[Referitor la ambele numere – Sz. I.]: Fragmentele unui vas mare; nr. 122 cu toartă și gât mai scurt; nr. 123 fără toartă, cu gât mai lung, mai încăpător, dar cu perete mai subțire. Ambele sunt netede, fără smalț.	2	Idem, 1881	Împreună cu nr. 121	Idem	1883	
124	Așchie de cremene.	1	Cen. - Șimand	Dintr-un mormânt vechi. -	Török Béla	1883	
125	Fragment de vas din lut alb.	1	Sf. Ioan (Bihor), din apropierea mănăstirii, de pe malul Crișului.		Ottlik Géza elev de liceu, clasa a VI-a, Arad	30 III. 1883	
126	Fusaiolă din lut. Diametrul 5 cm. [În fața textului, desenul obiectului – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	Tot atunci	II. 64
127	Fragment de vas plat, din lut negru, frumos ornamentat, cu toartă și cu incizii care se repetă regulat. [Sub descriere, desenul fragmentului – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	Tot atunci	

⁴⁴ După locul descoperirii și după obiectele găsite acolo, probabil că este vorba de un vas cu talpă, din evul mediu târziu sau epoca turcească.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
128	Oală de lut. Partea superioară spartă. Sub burtă, 4 colțuri. Înălțimea 19 cm [Desenul obiectului, în fața textului, în parte sub text; înălțimea separat consemnată – Sz.I.]	1	Păuliș, via de pe deal		Baronul Bánhidý Antal, Arad	15 XII. 1882	
129	Cană de lut roșu fără, smalt. [Descrierea în fața desenului – Sz. I.]	1	-		Idem	15 XII. 1882	
130	Cap de înger.	1	Veșel (pe malul stâng al Mureșului, între Baranyicska și Deva) în zona castrului "Micum" (Statio vectigalis portorii), în noiembrie 1882	A fost găsit între fragmente de piatră care arătau ca și un sarcofag (altar) distrus.	Pekár Carol, inspector feroviar, Arad	12. I. 1883	A fost prezentat de către Dömötör László, la Societatea Kölcsey, la secția de istorie, în ian. 1883. [În registrul de inventar, între paginile 50-51, este anexat articolul decupat, din „Arad és vidéke”/Arad și împrejurimile/, din anul 1883, numărul 18. Pe marginea stângă a paginii 51, se vede spatele articolului lipit]

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
131	Proiectil de tun, din bătălia de la Simeria din data de 9 febr. 1849, câștigată de Bem.	1	A fost găsit în albia râului Strig, în timpul construirii podului nou de fier, când s-a făcut temelia părții stânga, la 1,60 m sub nivelul apei; 12. dec. 1882		Pekár Carol, Arad	12 I. 1883	<i>Inv. Muz. 1848</i>
132	Capul unui buzdugan cu lanț. (Jos, o adâncitură convexă indică locul sudării lanțului).	1	Cetatea Ceala (Arad), 1882	-	Náchtinébel Ödön, elev de liceu, de clasa a VII-a, Arad	18 XII. 1882	
133 134 135 136	[Referitor la toate obiectele – Sz. I.] Fragmente de pământ ars din șanțul avar de la Sântana ⁴⁵ .	4	Din hotarul de la Sântana, de lângă punctul de control feroviar nr. 6, 25. Aug. 1882	Luete din săpătura de lângă punctul de control nr. 6.	Márki Sándor, Arad	31 VIII. 1882	Au fost prezentate de Márki Sándor, la Societatea Kölcsey, la secția de istorie, la Societatea Națională Arheologică și în Revista Arheologică din anul 1882 ⁴⁶ .
137 138 139 140	[Referitor la toate obiectele – Sz. I.] Fragmente de vase, din același loc.	4	Idem	Idem	Idem	31 VIII. 1882	Idem

⁴⁵ Rezultatele cercetărilor privind cetatea de pământ din epoca preistorică au fost prelucrate de Mircea Rusu, Egon Dörner, și Ivan Ordentlich (RUSU-DÖRNER-ORDENTLICH 1996, 15-44).

⁴⁶ MÁRKI 1882; MÁRKI 1882/a.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
141	Fragment de pământ ars, de la Sântana - Dâmbul Popilor, din presupusul șanț avar	1	Dâmbul Popilor, hotarul de la Sântana, 30 aug. 1882	Dintr-un șanț proaspăt săpat.	Idem	31 VIII. 1882	Idem
142 143 144 145 146 147 148 149	[Referitor la toate obiectele – Sz. I.] Fragmente de vase, din același loc. Nr. 146 este asemănător cu nr. 121.	8	Idem	Idem	Idem	31 VIII. 1882	Idem
150	Târnăcop de bronz. Lungimea 26 cm, stare foarte bună. Rugina este înlăturată; doar la orificiul pentru fixarea mânerului se vede puțin (Între rândurile textului, desenul obiectului – Sz. I.)	1	Cermei, (Arad) 1863	-	Baronul Bánhidý Albert, Arad		
151	Semnătura ministrului de finanțe Kossuth Lajos. Fragment din tipărița dublă de 10 Ft., din anul 1848.	1	Arad		Náder József, Késes Arad	10 iunie 1881	
152 153 154 155 156 157	[Referitor la toate obiectele – Sz. I.] Așchii de cremene, cu 1-2 tășuri. (jasp)	6	Okkopvár (Timiș) în hotar, de la Guttenbrunn, jumătate de oră pe drumul comunal.		Márki Sándor	26 aug. 1882	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
158	Topor de piatră (din material moale), fără orificiu pentru fixarea cozii. Se obișnuia să fie pus în morminte.	1	Arad, în albia Mureșului, spre pădurea Ceala, 1881	-	Petrogalli Arthur, Arad	5 febr. 1883	
159	Pinten de cavalier. Intact, cu excepția unei cataramă de prindere.	1	?	?	Baronul Bánhidly Albert, Arad	-	<i>Inv. feud. 510</i>
160 161	[Referitor la ambele obiecte – Sz. I.] Urnă de lut, identică cu cea înregistrată la “40 a. b.” ⁴⁷	2	Pecica, Com. Arad, 1882	În timpul efectuării lucrărilor la calea ferată, pe o suprafață de 4 m, împreună cu 50 buc. vase.	Direcțiunea Societății de Căi Ferate Arad-Cenad	1 iunie 1883	<i>Inv. feud. 28</i> <i>Inv. feud. 29</i>
162	Cană de lut, din perioada barbară. Jumătatea deschiderii gurii este spartă [Între rândurile textului, desenul obiectului cu menționarea înălțimii: “10 ½ cm” – Sz. I.]	1	Pecica, ca și nr. 160, 161 – 1882		Direcțiunea Societății de Căi Ferate Arad-Cenad	1 VI. 1883	
163	Cană mică de lut din epoca barbară [După descriere, desenul obiectului, cu menționarea înălțimii: “5 ½ cm”- Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	“	

⁴⁷ La nr. de inventar nou (inv. feud. 29) figurează o cahă care, chiar dacă este cu semnul întrebării, a fost găsită la Pecica, fiind donată de Bánhidly Albert în anul 1883. (HUREZAN-SZATMÁRI, 1998, 278-279, fig. 2, 5, fig. 7, 1; HUREZAN-SZATMÁRI, 1998a, 88, pl. XIII, fig. 1, 2). Din cauza inadvertențelor, identificarea piesei cu nr. de registru 161 rămâne incertă.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
164	Cană mică de epoca barbară. N-are toartă. Confectionată cu mână. [După text, desenul obiectului, cu menționarea înălțimii: "6 ½ cm"- Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	"	
165	Lingură de lut. Din mâner s-au păstrat doar 2 cm.	1	Idem	Idem	Idem	"	
166	Topor de piatră, foarte îngrijit perforat. Spre tăiș, puțin spart și tocit. Lungimea 9 cm.	1	Idem	Idem	Idem	"	
167	Fragment de topor de piatră. Orificiul pentru fixarea cozii, spart. Fragmentul existent are o lungime de 7 ½ cm.	1	Idem	Idem	Idem	"	
169	Ac de bronz din epoca preistorică. [Desenul obiectului. – Sz. I.] Lungimea totală, inclusiv capul acului, 31 ½ cm. Patină intensă ⁴⁸ .	1	Idem	Idem	Idem	"	
170	Târnăcop de bronz preistoric [Desenul obiectului – Sz. I.] Lungimea 16 cm. Intact, rugina puternică a distrus doar marginea orificiului pentru fixarea cozii.	1	Idem	Idem	Idem	"	
168	Creuzet mic din lut. Diametrul 5 cm, înălțimea doar 2 cm.	1	Idem	Idem	Idem	"	Din greșeală, inversat.

⁴⁸ Din greșeală, numerele curente au fost inversate: după 167 urmează 169 și 170 și abia după aceea 168. Începând cu 171, ordinea este din nou corectă.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
171 172	[Referitor la ambele obiecte – Sz. I.] Două brățari din epoca preistorică. [Desenul obiectului - Sz. I.] Diametrul 6 ½, grosimea maximă 1 ½ cm.	2	Idem	Idem	Idem	“	
173	Zgură de bronz, lângă creuzetul nr. 108	1	Idem	Idem	Idem	“	
174	Fibulă de bronz. Cea mare răsucită de 7 ori, cea mică de 6 ori [Lângă descriere, desenul fibulei mari, cu nota “mărime naturală” – Sz. I.]	1	Idem	Idem	Idem	“	Pe lângă 160 - 175, au fost găsite și două foite de aur, o lamă de bronz, o perlă colorată, un vas de lut, care au fost înregistrate sub nr. 16/1883.
175	Brățară de bronz, din epoca bronzului [Desen detaliu “a” cu incizii oblice - Sz. I.]	2	Idem	Idem	Idem	“	
176	Ceas de buzunar din argint, în toc dublu. În tocul interior, se află o hârtie cu un text tipărit, conform căreia a fost confecționat de “Jacob Pacher Bürgl. Klein Uhr Macher în Arad”. Pacher a trăit în secolul trecut. Ceasul încă funcționează, cu o cheie.	1	Relicvie de familie	-	Rajla Petru, Șimand	14 mart. 1883	Rajla Petru (85 ani) a mai trimis și monede și bancnote vechi, care au fost expuse în colecția de monede și bancnote.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
177	Cruce pe o țeavă de tun din Leipzig. Crucea este înfășurată cu frunze de laur și are pe o parte inscripția: "Grati princeps et patria Franc. Imp. Aug.", pe cea opusă "Europae libertatae asserta MDCCCXIII. MDCCCXIV".	1	-	-	Idem	14 III. 1883	
178 179	[Referitor la ambele – Sz. I.] Cărămizi de mozaic [înaintea denumirii desenul – Sz. I.]	2	Aquincum (Ó-Buda), baia, 1882	Din molozul de pe locul băii.	Baronul Bánhidý Albert, Arad	1 iun. 1883	În ziarele locale 6 VI. 1883
180 181	[Referitor la ambele – Sz. I.] Una pereche harnașament.	2	?	?	Idem	"	<i>Inv. feud. 511</i>
182	Ornament de fereastră din gips, găsit în molozul bisericii ortodoxe din Arad.	1	A fost găsit în timpul săpăturilor pentru fundația liceului; pe acest loc a stat până în anii 50, biserica episcopală ortodoxă care a fost construită în secolul trecut.		Szalay Ioan, pedagog Arad	4 VI. 1883	În ziarele locale 6 VI. 1883
183	Ghimpe din fier cu patru brațe.	1	Din șanțul cetății Aradului, 1848	-	Idem	4 IX. 1883	
184	Drapelul breslei tăbăcarilor, din 1819. Pe o parte, chipul Sfântei Treimi este intact, pe partea opusă s-a dezintegrat. Pe o parte stema maghiară, pe cea opusă vulturul cu două capete. În vârful cozii drapelului este un vultur cu două capete, care încorporează stema maghiară. (Coadă este intactă, drapelul este tăiat și rupt).	1	Camera de comerț Arad l-a păstrat până acum.	-	Prin președintele Camerei de comerț Arad, Kristyóry Ioan jr.	1 X. 1883	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
185	Dar ehrsamen Wagner – Zunft Fahne. Din 1814. (Chipurile sfinților ocrotitori încă sunt intacte. Din drapel există doar bucăți. Coadă este relativ intactă ⁴⁹).	1	Idem	-	Idem	Idem	
186	Der Ehrsamen Fassbinder-Zunft. Doar atât se vede din inscripția drapelului breslei. Stema dublă s-a păstrat (pe o parte cea maghiară pe partea opusă vulturul cu două capete). Coadă este intactă ⁵⁰ .	1	Idem	-	“	“	
187	Drapelul breslei dulgherilor. Pânza este tăiată în mai multe locuri. Coadă este intactă.	1	Idem	-	“	“	
188	Fragmente de lut, epoca preistorică.	7	Din albia Mureșului, de lângă pădurea Ceala		Nachtnébel Ödön	“	II. 64
189	Baston având la capăt un bufon frumos sculptat.	1	După datina de 100 de ani, aparținea familiei Walkó.		Scheffer Josif Henric, elev de școală elementară clasa a IV-a.	10 IX. 1883	

⁴⁹ Este vorba de steagul breslei rotarilor.

⁵⁰ Este vorba de steagul breslei dogarilor.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
190	Bucăți de vase din lut, despre care se presupune, că sunt din vremea iazigilor – metanaști. Între fragmente, 3 buc. au ornamente foarte frumos stanțate, iar una are un ornament din linii paralele și stanțări. Toate sunt slab arse, mai ales materialul uneia este pământ moale, cu paie. Mărimea naturală a două vase o putem deduce din partea de jos, bombată. Vasele au în partea superioară orificii simple care servesc pentru a fi agățate. După felul lor, par să fie din epoca iazigilor venetici (metanaști), deci au aproximativ de 1500 de ani.	21	Fabrica de cărămidă din Batania (Jud. Cenad) toamna anului 1883		Kasza Jozsif, învățător, Batania	10 X. 1883	Toate într-o lădiță, fără a fi numerotate.
191	Căniță; partea de sus ciobită. Pe o latură încă există o parte din toartă.	1	Idem	Idem	Idem	Idem	
192	Cană de șerbet bine conservată. Înălțimea 30 cm, din cupru, frumos proiectată, formată și ornamentată; patina arată vechimea de 2-300 de ani.	1	Traytler Andor a cumpărat-o de la un om de la țară, fără a cunoaște împrejurările în care a fost descoperită.		Traytler Andor, elev de liceu, clasa a VII-a, Arad	Ianuarie 1884	Se aseamănă cu nr. 108
193	Cărămizi de paviment. Și anume a-b: hexagonale, c: +, d-j: [în formă de pișcot – Sz.I.]	11	Sarmizegethusa (Várhely) Hunedoara		Pekár Carol	I. 84	Compară cu 28 și 178/9.
194	Lampă care poate fi atârnată, foarte fin lucrată din lut. Pe o parte este spartă, dar partea de sus este complet intactă, ea având 3 urechi, deschizătura și canalul fitilului s-au păstrat bine.	1	Idem		Idem	“	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
195	Cataramă de argint. Marginile, frumos lucrate, sunt rupte; cu multă patină, dar altfel destul de bine păstrată.	2	Pe gâtul unui schelet, care a fost găsit vizavi de fântâna gării, într-o groapă, 1882.	Direcțiunea Societății de Căii Ferate Arad – Cenad	Idem	I 84	<i>Muz. feud. 90</i>
196	Rozariu, în total din 61 de mărgel. La descoperire mărgelile aveau culori foarte frumoase, mai ales cele emailate. Mărgeaua pentru Crez și cea pentru Tatăl nostru, din chihlimbar.	1	Tot acolo a fost găsit, pe mâna scheletului. Crucea de bronz, care a fost pe rozariu și care a fost distrusă, nu a fost donată.	Idem	Idem		
197	Cercei de argint, cu ornament răsucit. Lungimea diametrului [sub linie lungă de 4 cm – Sz. I.]	1	Din cariera de piatră pentru calea ferată, de la Zimand, 1879.	Idem	Idem		<i>I. II./28</i>
198 199 200 201	[Referitor la toate obiectele – Sz. I.] Căni de lut. Una (nr. 198) netedă, sus cu ornament dantelat. Nr. 199 este cea mai înaltă, cu două rânduri de ornamente ștanțate. Nr. 200 este foarte frumoasă, nr. 201 cam greoaie, amândouă cu ornamente ștanțate. Ultima este puțin ciobită sus, restul sunt complet intacte.	4	Punctul de control nr. 3, al căii ferate Arad – Cenad, 1883	Storck Leopold, elev de liceu, clasa a VII-a, Arad,	Idem	13 X 1883	
202	Opaț mic, intact [Desen – Sz. I.] Jos, un colț cu ajutorul căruia se poate pune în 3 poziții.	1	Împrejurimile cetății din Ceala	Dömötör László	Idem	84	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
203	Bucată de piatră, din ruinele bisericii mănăstirii (Com. Arad)	1	Din ruinele bisericii mănăstirii, adusă de Rácz Károly, 12 iul. 1883		Rácz Carol M.- Ghioroc	84	
204 205	Cărămidă -} [Referitor la ambele – Sz. I.] Piatră -} bucată de piatră din ruinele Cetății Cuvin ⁵¹ .	3	Din Cuvin, 29 aug. 1883		“	“	
206	Fragment de cărămidă, din presupusa abație de Zásty, de pe insula Hada, din hotarul Cicir – Schöndorf.	1	Insula Hada, Cicir, 5 apr. 1883		“	“	
207	Fragment mic din ruinele cetății Șoimoș, (Com. Arad), așa-zisă “Piatră de zână”.	1	Șoimoș		“	“	
208	Pinten de cavalier; coadă deosebit de lungă; cu creastă mică.	1	Kanizsa de vest		Bodányi Ödön	84	Inv. feud. 586
209	Fragmente de vas din lut. (Funduri de vas, toate de vas etc.)	17	Păuliș, via lui Boros. Au fost găsite la 2 picioare adâncime.		Nyáry Béla	19 IV 84	
210	Fragment de lampă, din lut.	1	“	“	“	“	
211	Căniță foarte frumoasă din lut.	1	“	“	“	“	
212	Piatră de moară manuală, intactă.	1	“	“	“	“	
213	Set de joc de table din secolul trecut.	1	De mult este proprietatea familiei Nyáry.		“	“	

⁵¹ Se referă la cetatea Aradului.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
214	Tun. S-a păstrat parțial soclul tunului dar lipsește mecanismul de țintire. De fapt, construcția tunului dovedește că este vorba de un tun folosit cu ocazii festive, doar în timpul revoluției a fost transformat în scopuri de război. După tradiție, a fost folosit în timpul asediului Aradului.	1	După revoluție, educatorul Nagy József care în anul 1849, când a fost soldat, a ținut drapelul, a păstrat tunul îngropat în pământ.	Văduva lui Nagy József, Arad	21 IV 84		
215	Ceas pendul, din cupru, aurit, în suport de lemn lucios; sus, un ornament de porțelan, reprezentând un mic tablou. Eventual, se poate repara. Nu se cunoaște numele celui care l-a realizat.	1	A fost proprietatea lui Simándi Putnik Josif, episcopul ortodox sârb din Timișoara, († 1830, la vârsta de 53 de ani)	Magyar Alajosné	IV 84		
216	Inel sigilar de bronz. Lucrat brut, reprezentând un cocoș, o stea și o semilună. Probabil din secolul al XVII – lea.	1	În timp ce s-au făcut săpăturile pentru fundația bisericii din Pereg	Necunoscute	25 IV. 84.	Nr. 91 Muz. feud.	
217	Sigiliul direcțiunii generale a cetății. (Sigiliu din 1849. La mijloc, stema maghiară fără coroană).	1	[Referitor la 217-221 – Sz. I.] Aceste 5 buc. sigilii au fost duse la topit în atelierul de turnătorie și mecanică al fraților Solymos din Arad. - Nr. 217-218, probabil au fost sigiliile oficiale ale comandamentului cetății arădene. Toate din aramă.	[Referitor la 217-221 – Sz. I.:] Frații Solymos, Arad	[Referitor la 217-221 – Sz. I.:] 26 apr. 1884		
218	Direcțiunea generală a cetății. (Idem)	1					
219	Gaál Miklós, colonel și conducător de oaste (Sigiliu din '49, cu stema maghiară, cu coroană).	1					
220	Gaál Miklós conducător de oaste. (Idem)	1					
221	KK. Festungs Kirchen Sigel Leopoldstadt + (În mijlocul sigilului de aramă, figura Sf. Leopold).	1					

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
222	Solul Com. Arad Nádasdy și Sárosfalvi Bittó Albert. Gravura baronului Lütgendorf Ferd. din 1827. Cu ramă.	1	%		Lübeck Hermann, vânzător de cafea Arad	12 III 84	
223	Lovász, subprefectul Aradului, pictură mică, de 11 cm înălțime și 6 cm lățime, în ulei.	1	%		Idem	"	
224	Documente din 1648-1839. M.S.	11	%		Dr. Márki Sándor	25 IV	
225	Act prin care văduva Vörös Józsefné l-a împuternicit pe Csonth István, pentru a o reprezenta la întrunirea (ședința) Com. Arad. 1845	1	%		Pless Lipót Arad	5 I 84	
226	Chitanță reprezentând bilete Kossuth. Arad, 15 aug. 1849.	1	%		"	"	
227	Protocollum Instantiarum, 1785. (Manuscris) a - d.	4	%		Bettelheim Imre	10 V 84	
228	Certificate de maestru și ucenic 1845-1868. M.S.	6	%		Kristyóry Ioan jr.	"	
229	Scrisoare de înștiințare a contelui Pálffy János, către subprefectul Aradului, în legătură cu interzicerea unei foi volante regale prusace 20 sept. 1744.	1	%		Bettelheim Imre, Arad	"	
230	Scrisoare privind urmărirea unor persoane eminente ale revoluției din 1848, de către Schlick, 28 ian. 1849. Tipăritură originală.	1	%		Dr. Bárányi János, Arad	1 VI 84	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
231	Inel de bronz, cu aliaj puternic de aramă. La mijloc, deasupra unei steme reprezentând un râu, o stea și o semilună, posibil din sec. al XVII-lea. (Se aseamănă cu 216)	1	Găsit la Dombegyháza împreună cu monede din epoca regelui Sigimund (?)		Probtl Viktor, Arad	2 VI 84	Muz. feud. 92. Până aici prezentate 1884/5
232	Fragment de cahlă, cu smalt verde, din cetatea Hunedoarei, probabil din 1523.	1	Hunedoara		Oszterscher Ignățiu, elev, Arad	2 VI 84	
233	Documente din sec. al XVII-lea. (Originale)	14			Cristian Elena, Arad	20 VI 84	Prezentate în "Alföld", nr. 27, 8 iun. 84.
234	Documente privind atelierul de turnat tunuri, din Sfântul Andrei, din 1849, 1867 și 1869.	13	Anexat lângă petiția adresată dietei naționale, de către directorul turnătoriei de tunuri, Hönig Frederic sen.		Hönig Frederic jr.	4 VII 84	
235	Exemplarul "Alföldi Hírlap", nr. din 20 mai 1849.	1	-	-	Kriszyóry Ioan, jr.	10 IX 84	
236	Gravură originală respectiv coperta lucrării lui Peretségi Nagy László: "Vechiul Orod", apărută în 1814.	1	A fost cumpărată de către Adler Ana.		Văduva Adler Ana, negustoare	23 IX 84	1 frt.
237	Epoletul tricolor al locotenentului Szentiványi Kálmán, din anul 1848/49, din plutonul 69. († în Kapocsány, jud. Bihor).	1	-		Szekér Gyuláné, Gyula, (jud. Békés)	30 IX 84	
238	Țeavă de pușcă veche, de calibru mare, cu încărcător de praf de pușcă demontabil.	1	Relicvă familială.		Bettelheim Lajos, negustor, Arad	30 IX 84	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
239	Sigiliu din cupru, cu inscripția "Comandamentul cetății Aradului" la mijloc stema maghiară fără coroană. Cu mâner de lemn. (din 1849)	1	Ani de zile a zăcut în podul unei case orădene din strada Apácza.		[Referitor la nr. 239 și 240 – Sz. I.] Szilágyi Eörs, notar de pe moșia Sarkad, jud. Bihor.	1 X 84	
240	Sigiliu din cupru, cu inscripția "Comandamentul cetății Aradului", cu mâner de lemn, din 1849.	1	"	"		"	
241	"Amintire din Arad". Inscripție cu litere de lemn aplicate pe catifea roșie, pe o brățară confecționat din lemn, cu forma de broască, închisă cu un lacăt din lemn, realizat ingenios.	1	Lucrarea unui colonel maghiar (necunoscut), din 1849 sau 1850, întemnițat în cetatea arădeană.		Schulhof M.I., Arad	10 X 84	
242	Fragment de capac de urnă, din lut, puțin deteriorat [În fața textului, desenul obiectului ⁵² – Sz.I.]	1	A fost găsit deasupra unei urne distruse, între multe oase, într-o groapă săpată cu ocazia deomolării fundației cetății din Szeged.		Kristyóry János jr.	5 XI 84	<i>Inv. feud. 35. D=12476</i> A fost predat împreună cu monede. Monedele au ajuns la secția de numismatică.

⁵² Pe baza descrierii lapidare - fără a cunoaște dimensiunile exacte - și după desenul schițat, nu se poate defini în mod sigur funcția obiectului, dar e sigur că nu era capac de urnă. Mult mai probabil, este vorba de fragment de sobă din evul mediu târziu sau fragment de vas (ulcior). Numărul de inventar adăugat ulterior (inv. feud. 35) precum și descrierea obiectului se contrazică. După desenul schițat, se vede clar că acel "capac de urnă", nu poate să fie același cu inv. feud. 35 și cu cahla în formă de coif cu un ornament sferic în vârf, piesă provenită de la Szeged. (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 281, fig. 4, 3, fig. 8. 1, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 90-91, pl.-XXVI, fig. 1, 2)

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
243	Raport al bataloniului regal nr. 33. La mijloc, stema maghiară cu coroană. (Sigiliu, fără mâner)	1			Györgyössy Rudolf, învățător, Arad	10 XI 84	
244	[Desen = "pișcot" – Sz. I.] Piese de paviment	5	Sarmisegethusa		[Referitor la nr. 244 și 245 – Sz. I.] Nachtnébel Ödön, avocat Arad	[Referitor la nr. 244 și nr. 245 – Sz. I.] 1 XII 84	
245	[Desen = "hexagon" – Sz. I.]	20	"				
246	Batistă de mătase, folosită de <u>Deák</u> Ferenc în timpul bolii fatale. Tot sub acest număr curent, apar referatul dietei naționale privind moartea lui Deák și un bilet de intrare la mormântarea lui.	1 2	Se presupune că acestea au fost cumpărate, cu 36 de forinți, de către Nachtnébel Ödön la licitația lucrurilor folosite de către Deák, ținută în 31 mart. 1878 la palatul academic de la Budapesta. Autenticitatea lor este dovedită de Vörösmarty B. și Toldy F. prin documentele alăturate.		Idem	"	
247	Piese de mozaic. [Desenul: un pătrat de 0,6 x 0,5 cm – Sz. I.]	6	Sarmisegethusa		Kurucz Elek, elev de liceu, clasa a IV-a	1 ian. 1885	
248	[Desen = "pișcot" – Sz. I.] cărămidă de paviment în formă de pișcot 1 buc. [Desen = "hexagon" – Sz. I.] cărămidă de paviment mică	4	"	"	"	"	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
249	Capac de ibric	1	Tata, calea ferată, împreună cu multe monede romane.		Palliardy August, elev de liceu, clasa a III-a	"	
250	Capac de opaiț roman, sus cu cap de femeie cu coif, în relief. Pe el, două găuri pentru fitil.	1		"	"	"	
251	Opaiț roman, mic, frumos. Gura ciobită. Deteriorat, cu urme de smalt, ornamentat.	1	"	"	"		
252	Scut mic, de pe tolba de patroane, cu monograma "F. I." (Franz I.) Cu lanț.	1	-		Adler Imre, elev de liceu, clasa a III-a	"	
253	Dare de seamă privind interogatoriul din data de 24 iun. 1849, de la Kisújszállás, în cazul declarației prizonierilor de război.	1	-		Ravasz Imre, Arad	15 ian.	
254	Târnăcop de cupru cu patină uniformă. Vârful este rupt.	1				26 "	983. Inv. feud.
255	Apelul lui Rákóczy Gheorghe I către Tapolczay Geréb György, la Alba Iulia, în data de 30 dec. 1643. Cu sigilul intact al principelui.	1	-	-	Kurucz Elek, director	5 febr. 85	
256	Apelul lui Apafi Mihály către Alsó-Szent-Mihályi Csegezi Tamás, la Alba Iulia, în data de 30 dec. 1673. Cu sigilul intact al principelui.	1	-	-	"	"	.
257	Circulară emisă de administrația celor Trei Scaune, referitoare la hoții din Cernaton. Tipăritură de la începutul secolului.	1	-	-	"	"	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
258	Certificatul primarului Aradului, din data de 9 sept. 1771, atestând că Zacharias Gheorghe a cumpărat la Arad o casă, pentru 52 ft. 30 kreitjari (Copie legală cu sigilul orașului din anul 1702).	1	-	-	Battelheim Vilmos, Arad	10 "	
259	Pahar din cupru aurit, pe talpă cu inscripția "C. der " [? – Sz. I.] Lucrat la strung, în exterior cu imitații de stropi de transpirație. (Eventual este o lucrare săsească din secolul al XVII-lea)	1	-	-	Rodziewicz Ugray Luiza	19 II 85	
260	Vas mai plat din lut negru	1	[Referitor la nr. curent 260 și 261] Găsite, împreună cu numărul următor, la Iratoșu Mare, la capătul comunei, în timp ce cărau nisip; sub nisipul prăbușit, a rămas un vas de piatră în formă de tavă.		[Referitor la 260 și 261 – Sz. I.] Duilla Antal, notar public din Iratoșu Mare	[Referitor la 260 și 261 – Sz. I.] 31 III 85	
261	Vas de lut foarte frumos și intact	1					
262	Fibulă de bronz. Intactă, chiar și închizătoarea.	1	"	"	"	"	I. II/28
263	Necrolog, anunțând moartea contelui Széchenyi István.	1	-		Vásárhelyi Dezső, elev de liceu, clasa a III-a	"	
264	Necrolog, anunțând moartea lui Takácsy György, 27 mai 1844.	1	-		Sz. E. Arad	10 VI	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
265	Pipă de lut. În față, capul unui pașă turc cu turban, cu barbă, în partea de jos un cap de faun și gravate literele "VH3". Lucrătură frumoasă.	1	A fost găsită în Cetatea Timișorii, în pământ.		Prohaszka László, profesor de liceu Arad	"	
266	Pistol cu cremene. Intact. ⁵³	1	A fost cumpărat de către donator.		Halász József, lăcătuș și fierar, Arad	"	
268	Mecanismul percutor al unei puști cu cremene cu mecanismul de armare și țeava frumos lucrată.	1	"		Idem	"	
269	Semnăturile deținuților cetății arădene, foști revoluționari, din anul 1850. În album de chagrin roșu, 95 de pagini.	1	-		Bohus István, Țiria (Arad)	9 IV 85	
270	Trei exemplare din "Közlöny", 1848/9	3	-		-	-	<u>Deja consemnate în inventar.</u>
271	Sigiliu cu text scris cu litere ebraice și la mijloc cu un semn [de ancoră, lateral cu literele, D și K – Sz. I.] Numele: [semne ebraice – Sz. I.] Jakob Teol b'harrer Izrael. Teol Iacob, fiul lui Izrael; probabil înaintea lui Iosif al II-lea, când izraeliții încă nu aveau nume de familie.	1	Găsit în comuna Roșia (Sebiș-Arad), de către învățătorul Popa Terentie, în 1885.		Popa Terentie, învățător, Rossia	2 VI 85	

⁵³ Nr. 267 a fost omis din registru, probabil din greșeală.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
272	[Desenul insignei – Sz. I.] Insignă în formă de corn de vânătoare cu stema maghiară în mijloc suprapusă de o coroană străpunsă de o sabie, scobită convex. (Originalul se afla pe casca vânătorilor maghiari din 1849)	1	Această insignă a fost mult timp folosită de către pantofarul Münz Mor pentru a netezi pielea. Hesch Jacob, care în timpul revoluției cosea aceste insigne de cupru pe căștile vânătorilor maghiari, mi-a atras atenția asupra ei.		Münz Mor, pantofar, Arad	10 VI 85	1 frt.
273	Diploma de donație a regelui Sigismund, din 1388, pentru Széchy Gaál, privind moșiile Sabsol și Kony. Sigiliu mare și foarte frumos, al lui Sigismund, pe o membrană.	1			Nagy Géza, Arad	27 VI 85	
274	Broșă reprezentând stema Ungariei (fără coroană) din 1848/49. Coroană din jurul ei s-a rupt. A fost folosită drept decorație pentru revoluționari și civili.	1			Bohus István, Șiria	5 VII	1 frt.
275	Inel frumos de argint aurit, ornamentat cu un crin cu trei petale; se văd urmele auririi.	1	În via de sub cetatea Șiriei.		Bohus István, Șiria	5 VII	1 frt. <i>Inv. feud. 93.</i>
276	Pinten; cu coadă lungă și cu dispozitiv de fixare. Intact.	1	Pe proprietatea numită Basan a lui Tavaszy Antal în comitatul Pesta, la o biserică de pe deal.		Tavaszy Antal, Budapesta, IV, Piața Rosta nr. 7	1 X 85	40 cr. <i>Inv. feud. 123</i> [Nr. de inventar figurează și la nr. curent 34 - Sz. I.)
277	S. Sapientiae Studii Viennensis. Sigiliu roșu, intact, în toc de lemn, cu șnur negru-galben.	1	-		Iritz Miksa, elev de liceu, clasa a IV-a	1 X	10 kr.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
278	Invitația orașului Arad la slujba de comemorare a contelui Széchenyi István.	1	-	-	"		5 kr.
279	Comet oil in patent Cans. Publicitatea chineză	2	-	-	Schaffer Béla	"	10 kr.
280	Scrisoarea unui preot turc. Manuscris.	1	-	-	"	"	1 kr.
281	[Desenul unei brățări – Sz. I.]. Brățară plată din bronz și[referitor la 282 – Sz. I.]	1	[Referitor la nr. 281, 282 și 283 – Sz. I.] La Arad, în cariera de piatră dintre punctele de control feroviar nr. 3 și 4, în 1881 sau în 1882, împreună cu o broșă din bronz cu o figură de câine în mijloc, figura întreagă, de email alb ars [desenul, 4,7 cm, unei figuri de animal – Sz.I.], cu o piesă de bronz în formă de pipă, cu 2 fibule frumoase de bronz și cu un inel frumos din bronz [desen – Sz. I.]. Brățara nr. 281 și perechea perlei de calcedoniu au ajuns la Muzeul Național din Budapesta.	[Referitor la 281, 282 și 283 - Sz. I.] Lóczy Lajos	[Referitor la 281, 282, 283 - Sz. I.] 23 sept. 85	10 kr. <i>I. II, 28</i>	
282	[Desen cu diametru de 3 cm – Sz. I.] – perlă de calcedoniu cu diametrul de 3 cm, frumos șlefuită					10 kr.	
283	Fragmente de lut (tot de acolo împreună cu nr. 281 și 282)	4				0 kr.	
284	Daltă de piatră din gneiss	1	Arad, Calea Radnei, bariera de vamă-dig-șanțul săpat în lut, 1882	[Referitor la 284 - 285 – Sz. I.] Lóczy Lajos	1 oct. 85	20 kr.	
285	Daltă mai mare de piatră, din diorit fin	1	Din cimitirul din Păulișul Nou, 13 iun. 1883		"	20 kr.	
286	SIG(illum) RESI(dentiae) TERESIONOPOL(itanae) FF(fratorum) MM(Minorum) Prov(initialis) PULGA. La mijloc, chipul Sfântei Treimi. Din fier. Ruginit.	1	-	Bing Béla, elev de liceu, clasa a VII-a	1 oct. 85	10 kr.	

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
287	Testamentul lui Varga András, locuitor din Cetfalva, 18 apr. 1668.	1	-	-	Văduva Vasváry Györgyné	"	5 kr. <u>Înregistrat</u> [ulterior cu creion, scrisul lui Márki Sándor – Sz. I.]
288	Inel de argint. Stema: viță de vie, stea, semilună. (Stema Agrișului ?)	1	Hotarul Agrișului ⁵⁴ Bartha Fr. l-a primit de la notarul Antal.	-	Bartha Frigyes, solgăbirău	30 oct.	5 ft.
289	Sigiliul curții marțiale arădene. (Cu stema maghiară fără coroană. Sigiliu de cupru, cu mâner negru de lemn, din 1849)	1	Păstrat de tatăl donatorului, președintele tribunalului.	-	Biró Ákos, Arad	24 XII	50 kr.
290	De la deputații comitatului Arad, pentru dietă, 1847/48 (Sigiliu de cupru, cu mâner de cupru)	1	-	-	"	"	50 kr.
291	a - b. Brățară de bronz	2	La Várjótó (jud. Békés, aproape de Cetatea Gyula), în pământ.	-	Márki Sándor, Arad	"	40 kr. [Referitor la nr. 291-299 – Sz. I.] La 3 ian. 1886, colecția a fost pusă într-o cameră nouă într-un dulap nou, cu uși de sticlă și sertare; colecția de arheologie s-a unit cu cea de numismatică.
292	Topor din fier. Intact.	1	[Referitor la 292 și 293 - Sz. I.]	-	[Referitor la 292 și 293 - Sz. I.]	"	
293	" " " "	1	Din ruinele abației de la Pâncota	-	-	"	
294	Fragment de coloană, cu 8 colțuri. Din cupru.	1	-	-	Medgyaszay Lajos, brutar, Pâncota	"	
295	Fragment de clopot	1	-	-	-	"	
296	Clește din fier	1	-	-	-	"	
297	Vârf de sulită din fier	1	-	-	-	"	

⁵⁴ Comitatul Arad, în apropiere de Chișineu Criș, lângă pâraul Bot (MÁRKI 1892, 20).

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
298 299 300	[Referitor la nr. 298, 299 și 300 - Sz. I.] Tășuri din fier	3	"	"	"		
301	Presupusa cheie a abației de la Pâncota	1	"	"	"	"	
302	Ciocan din corn de cerb	1	[Referitor la 302 - 323 - Sz. I.] Din ruinele abației din Pâncota.		[Referitor la 302 - 323 - Sz. I.] Medgyaszay Lajos		
303	Corn de cerb crăpat la mijloc, netezit și format	1					
304	Partea de jos a unei căni foarte mici din lut	1					
305	Vas de lut, frumos lucrat la toartă și margine	1					
306	Fragmentul unui vas de lut, ornamentat. (Fără smalt). ⁵⁵	1					I. II/65 [În rubrica Locul - Sz.I.] Inv. feud. 34 D=12493
307	Formă de turtă dulce (teracotă). ⁵⁶	1					Inv. feud. 30 D=124 [În rubrica Locul Inv. feud. nr. 30 apare și la nr. 96 - Sz. I.]

⁵⁵ Noua inventariere, observația de la inv. feud. 34 și locul descoperirii arată că e vorba de o cahlă. Ea se află și în ziua de azi în colecția muzeului județean (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 277-278, fig. 2, 2, fig. 6, 10, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 86-87, pl. X, fig. 1, 2).

⁵⁶ Conform descrierii lui Márki, pare a fi vorba de o cahlă sau un fragment de cahlă. În schimb, piesa nu a putut fi identificată cu certitudine, pentru că sub numărul respectiv (ulterior, inv. feud. 30) apar o cahlă și un ulcior pictat din evul mediu târziu. Ambele sunt nepublicae. Deoarece în registrul liceal nr. inv. feud. 30 este trecut de două ori, ulciorul probabil că este identic cu obiectul aflat sub nr. 96, iar cahlă este într-adevăr obiectul la care se referă nr. 307.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
308	Fragment de ornament de perete din lut. ⁵⁷	1					[În rubr. <i>Locul-Sz. I.</i> <i>Inv. feud. 32</i> <i>Feud. 602</i> <i>D=12494</i>
309	[Referitor la 309 și 310 – Sz. I.]	1					
310	Fragment de formă de turtă dulce (lut). ⁵⁸	1					
311	Fundul unui vas mic de lut din epoca pietrei	1					
312	Partea laterală a unui vas mare din epoca pietrei.	1					
313	Corn gros de cerb, sculptat în formă cilindrică.	1					
314	Fragmentul unui ornament superior, teracotă roșie, cu dungi albe.	1					
315	a – b; mâner de cuțit din os (a+ b)	2					
316	Ornament în formă de semicerc, din cremene	1					
317	a – b. Perlă de lut (Fără smalt) (a+ b)	2					
318	Vas de lut, cu gura lată, sus ciobit	1					II/66 [În rubr. <i>Descrierea – Sz. I.</i> <i>MF 635 (12502)</i>
319	a – i. Sticlă topită și fragmente de sticlă	9					
320	Bulgări de cupru topit	10					
321	Bilă mai mare de piatră	1					
322	[Referitor la 322 și 323 – Sz. I.]	1					
323	Bilă mai mică de piatră	1					

⁵⁷ Conform numărului de inventar, dat ulterior (inv. feud. 32), și după locul descoperirii, acest obiect poate fi identificat cu un fragment de cahla, existent și în ziua de azi în colecția muzeului (HUREZAN-SZATMÁRI 1998, 277, fig. 2, 1, fig. 6, 9, HUREZAN-SZATMÁRI 1998a, 86, pl. IX., fig. 1, 2).

⁵⁸ Ținând cont de descriere, de locul descoperirii și de felul în care au ajuns la muzeu, și în acest caz putem vorbi de un fragment de cahla. Obiectul nu a putut fi identificat în colecția muzeului.

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
324	Bilă de fier	1	[Referitor la 324-330 - Sz. I.]	[Referitor la 324 - 330 – Sz. I.] Medgyaszay			Inv. feud. 522-532 [probabil referitor doar la 324-330, eventual doar la 329]
325	Tablă de bronz (peretele unui vas)	8	Din ruinele abației din Pâncota.				
326	Fragment de cărămidă colorată (smalt verde)	1					
327	a – f. Cărămizi de diferite dimensiuni.	6					
328	Bucăți de fier, amestecate.	12					
329	Fragmente de arme, harnașamente, bile, catarama, etc.	18					
330	Fragmente de os (în parte lucrate prin strunjire)						
331	Greutate pentru plasă de pescuit, din cărămidă (aproximativ jumătate)		Găsită în timpul amenajării promenadei arădene ⁵⁹ , împreună cu topoare de piatră.	Rozvány István, elev lic., cl. a II-a	20 III 87	Valoarea 1 kr.	
332	Broșă de argint, cu ac. Partea de sus deteriorată		La pusta Tompa, Comitatul Cenad ⁶⁰ , în timpul săpăturilor.	Purgly László, elev lic., cl. a VI-a	1 IV 87	Valoarea 1 ft.	
333	Broșă de argint, cu ornamente florale, care pare a fi un vultur cu 2 capete. Cu pandantive din placă de argint. Ornamentele de piatră sunt căzute.	1	Idem		Idem		Valoarea 50 kr.
334	Afiș german arădean, din 19 apr. 1827. “din Hort [?-Sz. I.]” v. Müller.	1	-		Plesch Henrik, Arad	10. V.	Valoarea 1 kr.
335	Punctele de reformă ale evreilor arădeni, din 24 apr. 1848 (O filă).	1	-		“	“	Valoarea 5 kr.
336	Statutul referitor la cerșetori al lui Iosif al II-lea (în germană) 11 febr. 1788	1	-		“	“	Valoarea 3 kr.

⁵⁹ Este vorba de parcul de lângă clădirea muzeului actual.

⁶⁰ Posibil să fie vorba de hotarul nord-vestic al localității Battonya, de pe teritoriul actualului județ Békés (Cf. *Magyarország földrajzinév-tára. Békés megye*, Budapest, 1980, p. 17, 19, harta anexă W/10)

Nr. crt.	Descrierea obiectului	Nr. buc.	Locul și data descoperirii	Împrejurările descoperirii	Numele și adresa donatorului	Data donației	Observații
337	Afiș german de la Eszék (din [?-Sz. I.] v. Cuno) 29 sept. 1850	1	-		"	"	Valoarea 1 kr. [Referitor la 334-337 Sz. I.] tipărituri
338	[?-Sz. I.] certificat de maestru al lui Leopold Ignác, 20 iun. 1823	1	-		Blau Mór	"	2 kr.
339	Anunț din [Ch - Sz. I.] ina, pe hârtie mătăsăta.	1	-		Bucsi Kristóf	-	2 kr.
Înregistrat în inventarul din 1885/6.							

Bevande's!

1. azaz: gymnasium és családok-funkcionáriusát
mindent elcsóbolni, 1874/5-én megkezdte egy
szerep szem-és pártfogójának átadját és az
a körömeget egy főbírói elnöksége fölött.
azaz a novella, hogy "szólt" az "múlia az elő-
társ" keltet elmondására is alkalmas.
10. kette. A könyvben "gőz" tanús által szar-
tervén és elmondásos rendszerét collectio-
nizes szövegben helyesbeírni és az a
tanulói ifjúság és a körömeget elnöke egy-
aránt kudarckövetkező lett. A tanulmány-
a kinekben elnökség által egyet-közt-
rebbi: elnök elnöksége meggett arandán
kivánságokat mutatott, hogy az intézet
egy kúlni. repiteltésként. Fokoztatott is
rendszerezése. s. az. 1878/9. év. elnöke" az
szereplésének által. Szólt. Szólt. Szólt. Szólt.
azaz szíven által keltet elnököt-közt-
re utakra. (a H. lapra) már. Fokozta a kö-
viseget, hogy egyfajta "szöveg" a végén
1878. azaz. azaz. azaz. azaz. azaz.

7.

I told
the great lycium
regis super nect

eljárásról letelelt általánosan megemlékezni
 "szünetestek." S az 1879/80. évi program (a
 49. lapon) ismét azon kérésimmal járult a
 közönséghez, hogy a netai letelelt általánosan
 val az intézkedések folytatásának érdekében
 megemlékezni — — kezességük
 az oly oly okajított múzeum megalko-
 tásának érdekében: azonban Főnök Déla si-
 mándi felhívástól ~~1881. május 17. intértél~~ ~~1881. május 17. intértél~~
 hoz B. Simándi 1881. május 17. intértél tel-
 tes irainak kíséretében nemcsak a törz-
 simándi gardagítóis 226 művel, hanem
 1881. május 17. intértél tel-
 tes irainak kíséretében nemcsak a törz-
 simándi gardagítóis 226 művel, hanem

1881. május 17. intértél tel-
 tes irainak kíséretében nemcsak a törz-
 simándi gardagítóis 226 művel, hanem
 1881. május 17. intértél tel-
 tes irainak kíséretében nemcsak a törz-
 simándi gardagítóis 226 művel, hanem

telte, hogy folytatni fogja magán kérelmét
 a gyűjtemények ir, de a tárgyat mind ar-
 adt. Igyeum sámaia fogja folytatani. —
 Meg aron eiden Vagaci dikaly, Dr. Schu-
 ter Me, Walter Föves, Bömöri dárlo d. dikaly.
 Ki. Jándor urak jankutak a rendy gyűjtemény
 gyűjteményekhez s e gyűjtemények egyet
 az 1881/82. tanév folyamán is megemlékeztek,
 így, hogy bár a tárgyat nemcsak a tárgyat
 ban még csak külön névelést sem lehet-
 tell bevére. a tárgyatnak elhelyezése
 s arolat — hogy mégis xat alatt legyenek
 — az időperént csak a tömörítőknek
 könyvekkel amúgy is túlszóról orkevényei-
 ben kell névelést, — foggal jövelést
 jövel a tovább gyűjtemény, mely hogy rö-
 vid idő siterre orkesen, tanúgyinté s a
 körművelés érdekében siterét kíván-
 juk. —

Árad, 1882. aug. 23.

J. Marliand
 a regisztrár etc.

0 3 6 cm

No.	A. 10-84 C. in a. r. a.	st. p.	A. 10-84 C. in a. r. a.	A. 10-84 C. in a. r. a.
13.	<p>13. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>		<p>13. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>	<p>13. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>
14.	<p>14. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>	<p>14. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>	<p>14. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>	<p>14. Magyar vasúti pályakapcsolat, 1881, p. 1. nyilvánított Magyar ar. országos szabályok causa i; a nyaklato a nyaklato vizsgálat nyaklato, egy a fűtő is. A vizsg. k. i. a 6 gerendát áll. Az országos nyaklato vizsgálat egy 14 tóni van körmű. Nyaklato vizsg. k. i. vizsg. 100 fűtő.</p>

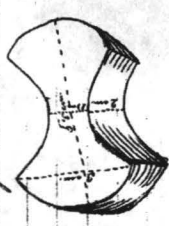
0 3 6 cm

10.10.88 C. c. - a. s. a.

116. Hirsuti barachnag.

D. (P). Alarvul' tegedy. Hirsuty 4-5 cm. magas; 8 mm. vas - 1
 leg. agyapoly; rajoglatatol alom. 7-5 cm. —
 elja egyen al van egye.

118. Horail-larab, barinogelutallat. Leci. in. 10. v. —
 vas kigla anyag.
 Rajia el onlatu:

119. A nekem illik parochinai
 fides tem pms nepes el-
 nyomja. — Gonyomata:

1. elso felte- 1. elso felte- 1. elso felte-	2. elso felte- 2. elso felte- 2. elso felte-	3. elso felte- 3. elso felte- 3. elso felte-	4. elso felte- 4. elso felte- 4. elso felte-	5. elso felte- 5. elso felte- 5. elso felte-
Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.
Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.
Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.	Alarv-olgy. Farkas- 1000. allatam. mellek. 10. v. 10. v. 10. v.

0 3 6 cm

Allex Leira's.

58. Öllös vidst a garstana tucke gynt
stala a penitell lindens karimias
balynt. Hagavaga q em. Seledre
epokt mavalan aggyg.

59. Kispense vadst feljsem elnada -
val a. Pala ischikang bajit an egg-
net vuntit dte.

59. Kémpeng, aarakhytelices eloneda' -
w.h.a. Polka inatubung kajit an egg
ses vumit elc.

60. Edényfűrével, a mel-
lellet ábrán kesem.
nagyadagban.

61. Schrypööröök, a onel-
lekkä äädm seon.
magyagban.

[illegible]

[illegible]

1874. A lélek leírása 36
1875. Durva művi cseregedény töredék. A szücsről 1
 kőből kidolgozatlanul belülről megfektetve int.
 egyedi talpuk. Vöröse egyedi talpú, kékűre.
 V. fűz keményen és helyes - keményen talpú.
 1876. Kőből, helyes és eleven cs. talpú. 1
 1877. Kőből. Vékonyabb és kopottabb. 1
 1878. Kőből, a 118. számúval 1/3 nagy- 1
 sága.
1879. Lakas talpú töredék. a) a) talp 1
 b) talp 1
 c) talp 1
 d) talp 1
 e) talp 1
 f) talp 1
 g) talp 1
 h) talp 1
 i) talp 1
 j) talp 1
 k) talp 1
 l) talp 1
 m) talp 1
 n) talp 1
 o) talp 1
 p) talp 1
 q) talp 1
 r) talp 1
 s) talp 1
 t) talp 1
 u) talp 1
 v) talp 1
 w) talp 1
 x) talp 1
 y) talp 1
 z) talp 1
1880. A nagy agyagedény töredék; a 122. n. fűtől 2
 1881. A kisebb agyagedény töredék; a 123. n. fűtől 2
 1882. A kisebb agyagedény töredék; a 124. n. fűtől 2
 1883. A kisebb agyagedény töredék; a 125. n. fűtől 2
 1884. A kisebb agyagedény töredék; a 126. n. fűtől 2
 1885. A kisebb agyagedény töredék; a 127. n. fűtől 2
 1886. A kisebb agyagedény töredék; a 128. n. fűtől 2
 1887. A kisebb agyagedény töredék; a 129. n. fűtől 2
 1888. A kisebb agyagedény töredék; a 130. n. fűtől 2
 1889. A kisebb agyagedény töredék; a 131. n. fűtől 2
 1890. A kisebb agyagedény töredék; a 132. n. fűtől 2
 1891. A kisebb agyagedény töredék; a 133. n. fűtől 2
 1892. A kisebb agyagedény töredék; a 134. n. fűtől 2
 1893. A kisebb agyagedény töredék; a 135. n. fűtől 2
 1894. A kisebb agyagedény töredék; a 136. n. fűtől 2
 1895. A kisebb agyagedény töredék; a 137. n. fűtől 2
 1896. A kisebb agyagedény töredék; a 138. n. fűtől 2
 1897. A kisebb agyagedény töredék; a 139. n. fűtől 2
 1898. A kisebb agyagedény töredék; a 140. n. fűtől 2
 1899. A kisebb agyagedény töredék; a 141. n. fűtől 2
 1900. A kisebb agyagedény töredék; a 142. n. fűtől 2

A lélek leírása	Leírás	Leírás	Leírás
1874. A lélek leírása	Leírás	Leírás	Leírás
1875. Durva művi cseregedény töredék. A szücsről	Leírás	Leírás	Leírás
1876. Kőből, helyes és eleven cs. talpú.	Leírás	Leírás	Leírás
1877. Kőből. Vékonyabb és kopottabb.	Leírás	Leírás	Leírás
1878. Kőből, a 118. számúval 1/3 nagy- sága.	Leírás	Leírás	Leírás
1879. Lakas talpú töredék. a) a) talp 1	Leírás	Leírás	Leírás
1880. A nagy agyagedény töredék; a 122. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1881. A kisebb agyagedény töredék; a 123. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1882. A kisebb agyagedény töredék; a 124. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1883. A kisebb agyagedény töredék; a 125. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1884. A kisebb agyagedény töredék; a 126. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1885. A kisebb agyagedény töredék; a 127. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1886. A kisebb agyagedény töredék; a 128. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1887. A kisebb agyagedény töredék; a 129. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1888. A kisebb agyagedény töredék; a 130. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1889. A kisebb agyagedény töredék; a 131. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1890. A kisebb agyagedény töredék; a 132. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1891. A kisebb agyagedény töredék; a 133. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1892. A kisebb agyagedény töredék; a 134. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1893. A kisebb agyagedény töredék; a 135. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1894. A kisebb agyagedény töredék; a 136. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1895. A kisebb agyagedény töredék; a 137. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1896. A kisebb agyagedény töredék; a 138. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1897. A kisebb agyagedény töredék; a 139. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1898. A kisebb agyagedény töredék; a 140. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1899. A kisebb agyagedény töredék; a 141. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás
1900. A kisebb agyagedény töredék; a 142. n. fűtől 2	Leírás	Leírás	Leírás

0 3 6 cm

125. *Felragasztékony tövénél*

126. *Agasztékony tövénél, 5 cm.*

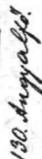
127. *Felragasztékony tövénél, 5 cm.*

128. *Agasztékony tövénél, 5 cm.*

129. *Agasztékony tövénél, 5 cm.*

130. *Agasztékony tövénél, 5 cm.*

Időpont	Leírás	Állomány	Év
125.	Felragasztékony tövénél	Agasztékony tövénél	1882
126.	Agasztékony tövénél, 5 cm.	Agasztékony tövénél	1882
127.	Felragasztékony tövénél, 5 cm.	Agasztékony tövénél	1882
128.	Agasztékony tövénél, 5 cm.	Agasztékony tövénél	1882
129.	Agasztékony tövénél, 5 cm.	Agasztékony tövénél	1882
130.	Agasztékony tövénél, 5 cm.	Agasztékony tövénél	1882

0 3 6 cm

[illegible]

Adat	Adat leírása	Adat	Adat	Adat	Adat	Adat
161.	Adat leírása	161.	Adat leírása	161.	Adat leírása	Adat leírása
162.	Adat leírása	162.	Adat leírása	162.	Adat leírása	Adat leírása
163.	Adat leírása	163.	Adat leírása	163.	Adat leírása	Adat leírása
164.	Adat leírása	164.	Adat leírása	164.	Adat leírása	Adat leírása
165.	Adat leírása	165.	Adat leírása	165.	Adat leírása	Adat leírása
166.	Adat leírása	166.	Adat leírása	166.	Adat leírása	Adat leírása
167.	Adat leírása	167.	Adat leírása	167.	Adat leírása	Adat leírása
168.	Adat leírása	168.	Adat leírása	168.	Adat leírása	Adat leírása
169.	Adat leírása	169.	Adat leírása	169.	Adat leírása	Adat leírása
170.	Adat leírása	170.	Adat leírása	170.	Adat leírása	Adat leírása
171.	Adat leírása	171.	Adat leírása	171.	Adat leírása	Adat leírása
172.	Adat leírása	172.	Adat leírása	172.	Adat leírása	Adat leírása
173.	Adat leírása	173.	Adat leírása	173.	Adat leírása	Adat leírása

0 3 6 cm

Időpont	Az élet leírása	Év
230	idő narkotikumok helyett kén. gyógykezelés kezdése	1
231	széles ábrán 1899. jan. 28. Érdekl. nyomtatás: 4. Hosszúcsipő, de, sajnálatos módon, a kőszíni fa (pálca) ábrájánál a csipőcsőre felírt utólag a felírt felírás a XVIII. században (v. é. 216. sz.)	2
232	Létfennmaradás kálvária - cseréptetővel V. Kungyal	1
233	várakozó, állatkert 1823-ból	14
234	állatkert a XVIII. században (Erdélyi)	13
235	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
236	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
237	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
238	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13

Időpont	Az élet leírása	Év
239	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
240	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
241	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
242	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
243	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
244	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
245	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
246	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
247	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
248	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
249	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13
250	széles néző 1899-ből, 1899-ből a 1899-ből	13

0 3 6 cm

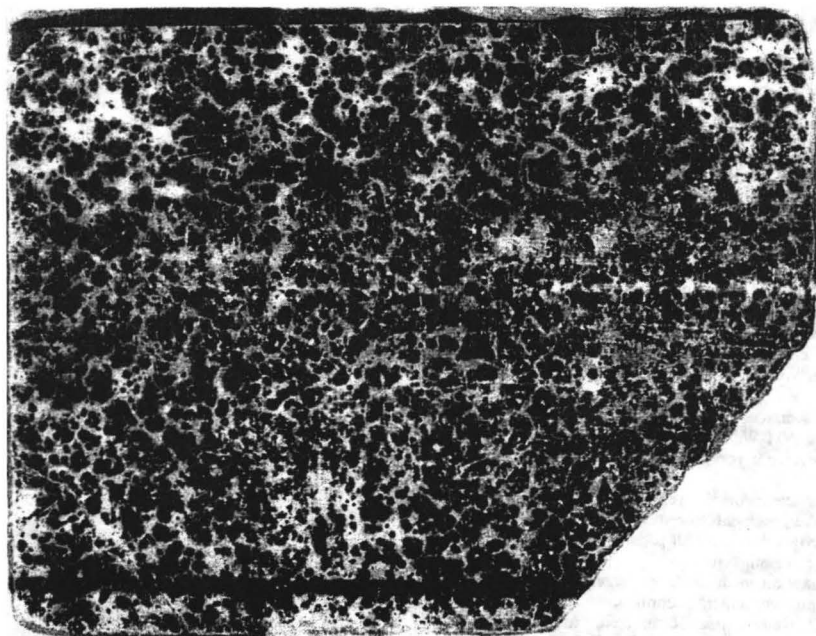
[illegible]

Ár	Állat	Leírás	Ár
1876	286	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1877	287	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1878	288	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1879	289	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1880	290	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1881	291	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1882	292	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1883	293	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1884	294	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1885	295	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1

Ár	Állat	Leírás	Ár
1876	286	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1877	287	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1878	288	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1879	289	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1880	290	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1881	291	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1882	292	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1883	293	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1884	294	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1
1885	295	Varaszi: Varaszi pengő és fókafészék Kivétel. Egyed.	1

0 3 6 cm

SÁNDOR MÁRKI UND DIE ANTIQUITÄTENSAMMLUNG DES LYZEUMS VON ARAD (1882–1887)

Mircea BARBU – Pascu HUREZAN – Imre SZATMÁRI

Sándor Márki wurde im Jahre 1853 in Kétegyháza (Komitat Békés) geboren. Die Grundschule besuchte er in Sarkad und Nagyvárad, seine mittleren Studien beendete er in Pozsony und Pest. An der Universität von Budapest erwarb er sein Lehrerdiplom für Geschichte und Geographie, und zwischen 1877 und 1886 wurde er Lehrer an der Oberrealschule und im Hauptgymnasium von Arad. Zwischen 1886 und 1892 lehrte er in einem Gymnasium von Budapest. Er wurde zum Professor an der Universität von Kolozsvár 1892 ernannt, und hier lehrte er bis 1921 Weltgeschichte. Von 1921 an arbeitete er an der Universität von Szeged. Er starb im Jahre 1925 in Gödöllő.

Sándor Márki entfaltete eine weitreichende Tätigkeit als Geschichts- und Kulturgeschichtsschreiber, aber auch seine lokalhistorischen, geographischen und pädagogischen Werke sind von ähnlicher Wichtigkeit.

Seine erste Publikation erschien als er vierzehn Jahre alt war. Seine Arbeitskraft war außergewöhnlich, für seine Arbeitsmethode war die weitgehende Genauigkeit, die bis ins kleinste gehende Bearbeitung von reichlichen Dokumentationen und Quellen charakteristisch. 1878 erwarb er den Dokortitel und 1888 wurde er Privatdozent. Ab 1892 wurde er korrespondierendes, ab 1912 ordentliches Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Als er in Arad tätig war, spielte er bei der Gründung des örtlichen Kőlcsey-Vereins eine aktive Rolle. Das Ziel war, die Intelligenzkreise von Arad zusammenzuhalten. Márki führte seine lokalgeschichtlichen Forschungen größtenteils im Rahmen dieser Bewegung durch, und es ist teils dieser Tätigkeit zu danken, daß man im Jahre 1885 mit dem Schreiben der Geschichte des Komitates Arad und der Stadt Arad ihn beauftragte. Der erste Band der Monographie erschien 1892, der zweite 1895. Im Laufe der Bearbeitung suchte, systematisierte und bewertete er alle winzigen An-

gaben. Dieses Werk diente in mehreren Hinsichten als Muster zu den später geschriebenen Monographien der Nachbarkomitate. Zu seiner Arbeit benutzte er auch die Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad, deren Material eben von ihm zwischen 1882 und 1887 inventarisiert, betreut und vermehrt wurde.

Die von Sándor Márki gefertigte handschriftliche Liste der Antiquitätensammlung, wie der bedeutende Teil der Antiquitätensammlung des Lyzeums von Arad vom Ende vorigen Jahrhunderts ebenfalls, sind auch heute noch im Museum von Arad aufbewahrt.

Die Veröffentlichung der erwähnten Liste trägt zum Kennen des neuen Beweises der Vielsichtigkeit, des Fleißes, ferner der reinen und eindeutigen Arbeitsmethode von Sándor Márki bei. Man kann weiters den zeitgenössischen Prozeß beobachten, wie die archäologischen Sammlungen vor den Museumsgründungen zustande kamen. Dieses Verzeichnis übermittelt uns drittens genaue Informationen mit Quellenswert über die im Komitat Arad — sogar in einem weiteren Kreis — am Ende des vorigen Jahrhunderts vorgekommenen Funde, Fundorte und über geschichtliche Gegenstände. Diese können zum Sammeln von archäologischen und historisch-topographischen Angaben als Grundlage nicht nur im Komitat Arad, sondern auch in gewissen Gebieten der benachbarten Komitate dienen.

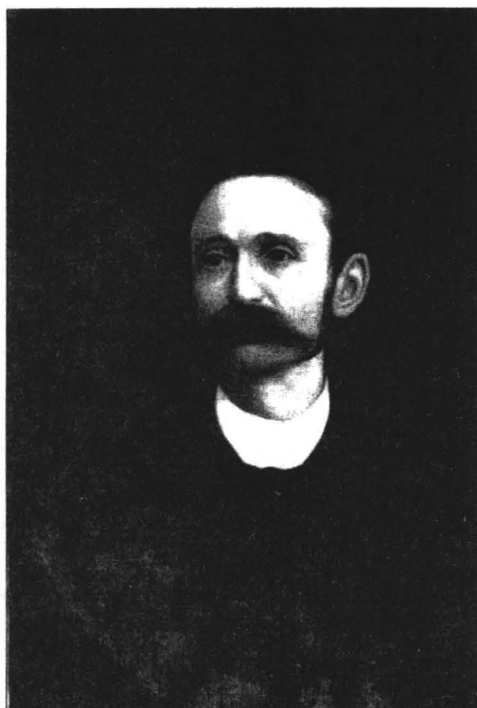
Außer den sporadischen Angaben sind die in Pécska gefundenen urzeitlichen und in Simánd freigelegten spätmittelalterlichen Funde in dieser Hinsicht von besonderer Bedeutung. Die urzeitlichen Tongefäße lenken unsere Aufmerksamkeit auf den Reichtum und die Bedeutung dieses Fundortes, und die spätmittelalterlichen Ofen- und Topfkacheln können in der Zukunft zur genauen Lokalisierung des in dieser Gegend tätigen spätmittelalterlichen Töpferzentrums beitragen.

Übersetzt von Katalin H. SIMON

*Mircea Barbu
Muzeul Judeean Arad
2900 Arad
Piața G. Enescu 1.*

*Pascu Hurezan
Muzeul Judeean Arad
2900 Arad
Piața G. Enescu 1.*

*Szatmári Imre
Munkácsy Mihály Múzeum
5600 Békéscsaba
Széchenyi u. 9.*

1

2

1. Sándor Márki (1853-1952) în perioada șederii sale la Arad
2. Liceul din Arad, 1999

MEMBRI AI ACADEMIEI ROMÂNÊ NĂSCUȚI ÎN JUDEȚUL ARAD (I)

LIVIU MĂRGHITAN

Finalul unei perioade cronologice, așa cum au fost recent trecutele milenii al II-lea al erei creștine și ultimul său secol, al XX-lea, constituie un nimerit prilej pentru diverse analize și evaluări ale realizărilor, dar și ale neîmplinirilor, din cele mai diverse compartimente ale vieții sociale, economice, politice, culturale, științifice etc. desfășurate în intervalul de timp ce a trecut din punct de vedere calendaristic în paginile istoriei. În cele ce urmează, ne propunem să înfățișăm situația pe durata de aproape un secol și jumătate, de când există Academia Română, prezența în cel mai înalt for cultural și științific național a acelor personalități ce au venit pe lume în județul Arad, precum și principalele lor creații, ce i-au purtat spre dobândirea înaltei demnități de membru al Academiei noastre.

Apelând la cifrele seci ale statisticii, se poate constata că în cele cinci județe situate în vestul României, în perioada 1866-2000 au fost și sunt deținători de fotoliu în aula nemuritorilor un număr de 48 persoane. În județul Satu Mare sunt născuți doi membri ai academiei, în județul Bihor șaisprezece, în județul Arad nouăsprezece, în județul Timiș cincisprezece, în județul Caraș – Severin zece.

Dacă facem o ierarhizare a numărului academicienilor originari din județele înșirate de-a lungul celor 718 kilometri ai cursului râului Mureș, avem următoarea situație: Covasna doi membri ai academiei, Harghita tot două persoane, județul Mureș 11 deținători ai fotoliului de academician, județul Alba 18, iar limitroful cu Aradul, Hunedoara 12.

Revenind la situația din județul Arad mai putem preciza că un număr de șase personalități s-au născut în oraș (Arad 4, Lipova 2), nouă provin din comune și cinci își au obârșia în sate.

Divizați pe secole, aceștia sunt în număr de unsprezece, născuți înainte de anul 1901, pe când ceilalți nouă aparțin veacului al XX-lea. În secolul al XIX-lea cinci provin din comune, trei din sate, iar numai doi din mediul urban. Cât privește pe cei nouă membri ai academiei născuți ulterior lui 1901, patru provin din orașul Arad, trei din comune și doi din sate.

În cei 140 de ani de la înființarea forului academic românesc au fost în zece rânduri primiri în grupul nemuritorilor, vizând personalități născute pe meleaguri arădene. Întâia primire a avut loc la anul 1877, când Atanasie Marian Marienescu a fost admis ca membru corespondent. Apoi, în anul 1882, Iosif Goldiș, împreună cu Ioan Slavici au devenit și ei membri corespondenți. A urmat o lungă perioadă în care nici un arădean nu a mai fost admis. În

secolul al XX-lea, la anul 1919 Vasile Goldiș este deținător al titlaturii de membru de onoare al Academiei Române. Un fotoliu de același rang onorific îi era decernat în anul 1921 lui Roman Ciorogariu. Penultimul dintre cei ce au fost originari din județul Arad căruia i s-a acordat titlatura de membru de onoare al Academiei Române, a fost George Plopu, eveniment petrecut în anul 1934, urmat în anul 1938 de Marius Sturza. Academia românească, anterioară celui de-al doilea război mondial, i-a mai acordat, dintre arădeni, lui Sabin Manuilă titlatura de membru corespondent (1938).

Șirul dramaticelor schimbări din România de după încheierea celui de-al doilea război mondial nu au ocolit nici academia. În august 1948 au avut loc brutale răsturnări, fiind impusă de noile foruri politice o altă conducere, precum și îndepărtarea din rândurile membrilor săi a peste o sută de persoane, considerate că au slujit vechiul regim. S-a modificat și titlatura, devenind Academia Republicii Populare Române. În acel an a avut loc și alegere de noi membri, între care se aflau și născuții în județul Arad, Valeriu Novacu și Tiberiu Popovici, ambii fiind confirmați ca membri corespondenți.

Cel mai favorabil an pentru admiterea în academie a unor personalități originare din județul Arad a fost 1955, Mihai Beniuc, membru titular, Sabin Drăgoi, membru corespondent, fiind declarați membri ai înaltului for cultural și științific Aurel Avramescu, membru corespondent, Caius Iacob, membru corespondent, și în fine, ca membru titular direct, Corneliu Micloși.

În cel de-al șaselea deceniu al secolului al XX-lea, Academia Republicii Socialiste România a cunoscut o perioadă de conflict latent, dar nu lipsit de duritate, cu organul superior de partid. Ca o contrabalansare a forului academic tradițional, a fost creată Academia de Științe Sociale și Politice, noua instituție preluând multe din atribuțiile "academiei bătrâne". Din înaltă dispoziție s-au redus până la suspendare (aproape) primirile de noi membri. Au avut doar, și acestea destul de rare, acordări unora dintre membrii corespondenți a statutului de membru titular.

Până în anul 1955 doar Atanasie Maria Marienescu, a deținut demnitatea de membru titular, originar fiind din ținutul arădean, căruia i se acordase această calitate în anul 1881. Așa după cum am precizat deja, în 1955 deveniseră membrii titulari Mihai Beniuc și Corneliu Micloși. De abia peste alți opt ani au fost aleși ca membrii titulari, în 1963, după lungi stadii de membru corespondent, Aurel Avramescu (mc. din 1955), Tiberiu Popovici (mc. din 1948) și Caius Iacob (mc. din 1955).

Intrată într-un profund proces de înnoire și revenire la vechile sale rosturi, începând cu anul 1990, reluându-și denumirea de Academia Română, principala instituție științifică și culturală a țării a inițiat un nou program de admitere a noi membrii selectați în exclusivitate pe criterii științifice și aprobați numai de către adunarea generală, fără imixtiuni de natură politică guvernamentală.

În noul context au intrat în Academia Română, dintre cei ce au venit pe lume în zona Aradului, Cornelia Bodea și Ștefan Augustin Doinaș (numele real Ștefan Popa), aleși în 1990 ca membri corespondenți, iar peste doi ani fiind deținători ai fotoliilor de membri titulari. Tot în anul 1992 devin membri corespondenți Ovidiu Maitec și Ivan Singer, dintre care lui O. Maitec i s-a acordat titlatura supremă în 1999.

Dintre toți cei 19 membri ai Academiei Române originari din județul Arad doar Atanasie Marian Marienescu a avut onoarea de a rosti discursul de recepție. Subiectul prezentat în plenul academic, era intitulat "Viața și opera lui Petru Maior". Răspunsul la discurs îi revenise lui Vasile Alexandrescu Urechia, membru fondator al Academiei Române. Evenimentul a avut loc în data de 5 aprilie 1882. A fost cel de-al treilea discurs de recepție în care era elogiată o personalitate culturală originară din Transilvania.

Pentru documentarea cititorilor, facem precizarea că intervalul celor 140 de ani ai existenței Academiei Române au fost susținute discursuri de recepție de către 124 de noi aleși în rândul membrilor titulari.

Prima personalitate onorată printr-un discurs academic, originară din Ardeal, a fost Gheorghe Șincai de Șinca. Elogiatorul era Alexandru Papiu-Ilarian, iar discursul său se intitulase "Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai". Evenimentul a avut loc în data de 14 septembrie 1869 și răspunsul a fost dat de către George Barițiu, membru fondator al Academiei Române.

Cel de-al doilea transilvănean elogiât în plenul academic prin intermediul unui discurs de recepție a fost Gheorghe Lazăr din Avrig. Rostitor al discursului ce se intitulase "Georgiu Lazăr și școala română" era Petrache Poenaru. Adunarea academică a avut loc în data de 8 septembrie 1871, iar răspunsul aparținuse lui Gheroghe Sion.

La zece ani după discursul de recepție al lui Atanasie Marian Marienescu – menționat mai sus – Iosif Vulcan îl prezenta în aula nemuritorilor pe bănățeanul dascăl, preot literat Dimitrie Țichindeal. Cuvântarea și-o intitulase "Dimitrie Țichindeal. Date nouă despre viața și opera lui". Ziua susținerii discursului a fost 29 martie 1892, iar cel ce a dat răspunsul era V.A. Urechia.

Peste alți opt ani, Nicolae Popea aducea cuvenitul său elogiu de primire a titlaturii de membru plin activ al academiei, în discursul "Arhiepiscopul și mitropolitul Andrei baron de Șaguna", marelui prelat de la Sibiu, cu răspuns din partea lui Dimitrie A. Sturdza. Recepția a avut loc în data de 13 martie, anul 1900.

Pe parcursul secolului al XX-lea au mai fost elogiați, în anul 1920, Nicolae Popea și Ioan Micu Moldovanu (de către Ioan Lupaș, în data de 8 iunie, cu răspuns din partea lui Nicolae Iorga), în 1923, George Coșbuc (de către Octavian Goga, în data de 30 mai, cu răspuns din partea lui Bogdan

Duică), în 1924, Andrei Bârseanu (de către Constantin Rădulescu – Motru, în data de 9 iunie, cu răspuns din partea lui Dimitrie Gusti), în 1929, C. Romanul Vivu (de către Silviu Dragomir, în data de 29 mai, cu răspuns din partea lui Ioan Lupaș), în 1940, Dionisie Pop Marțian (de către Victor Slăvescu, în data de 31 mai, cu răspuns din partea lui Andrei Rădulescu) și ultimul, Octavian Goga (de către Nichifor Crainic, în data de 22 mai, cu răspuns din partea lui Lucian Blaga), în 1941.

Cu toate că fiecare dintre academicienii născuți în ținutul arădean, ar fi fost normal să aibă până în prezent măcar o monografie în care să le fie prezentate viața și creația științifică sau literară, fapt ce ar face ca orice altă prezentare să fie de-a dreptul insignifiantă față de contribuția personală a fiecăruia dintre ei, vom dedica aici câte o modestă casetă care să conțină un minimum de date, atât că să nu se depășească limitele rezonabile ale unui articol de revistă. Spre a nu se considera ordinea în care vor fi prezentați drept o încercare de ierarhizare a operelor fiecăruia, alegem ca punct de plecare a acestui demers anul de naștere al acestora.

1830. Se naște în localitatea urbană Lipova, Atanasie Marian, în data de 8/20 martie. Era fiu al familiei comerciantului Ioan Mărian din târgul respectiv. Mama, originară din Nădlac, numită Persida, era din familia renumitului medic și profesor de la Preparandie, Atanasie Șandor. Nu întâmplător, copilul a primit la botez numele de Atanasie, în limbajul popular arădean Tănasie.

Clasele primare le-a făcut în orașul natal, după care studiile medii le începe în Arad, în anul 1842, la Gimnaziul minorităților. Clasa a VII-a gimnazială nu o mai face în Arad ci în Timișoara (spre a se familiariza cu limba germană, deoarece la gimnaziul timișorean cursurile se predau în această limbă). Ultima clasă de gimnaziu o făcuse la Pesta (până în anul 1872 Buda și Pesta erau orașe de sine stătătoare). Tot în Pesta a urmat cursurile Facultății de Drept, dar doctoratul în jurisprudență l-a susținut în capitala imperială, Viena.

A deținut o serie de funcții administrativ – juridice în orașele bănățene Lugoj, Oravița și Timișoara. A revenit în Pesta, ca jurist, dar după cinci ani de funcționare în cadrul Tribunalului Suprem Ungar, în 1895 s-a transferat la tribunalul din Oradea Mare. Fiind pensionat în anul 1900 s-a stabilit definitiv în orașul Sibiu.

Pe plan științific și cultural s-a manifestat ca folclorist, etnograf, filolog și istoric. Dar preocuparea cea mai de durată și mai plină de realizări a fost culegerea folclorului din ținuturile Banatului și Crișanei. El a publicat întâia culegere de colinde, adunate din zona arădeană, tipărite în 1859.

Opera sa este remarcabil de vastă și diversificată, fapt care a atras asupra sa atenția Academiei Române care l-a și cooptat în rândurile membrilor titulari, acordându-i și onoarea de a susține un discurs de recepție.

Apelând la surse informaționale, care au dispărut în timp, culegerile sale de folclor sunt actualmente mărturii unice, de o rarissimă valoare informațional – documentară (vezi: Doina Radu, Atanasie Marian Marienescu – 1830-1914 -, “Ziridava”, IX, 1978, p. 341-368; Dorina N. Rusu, Membrii Academiei Române. 1866-1999. Dicționar, București, 1999, p. 322).

1836. La mijloc de februarie, în data de 17, zi închinată marelui mucenic Teodor, s-a născut la Socodor, Ioan Goldiș. Clasele primare le face la școala din sat, iar gimnaziul îl urmează în orașelul Bekes (actualmente în Ungaria de sud-est). Apoi devine student al Institutului Teologic Ortodox din Arad, dar nu a trecut după absolvire în cinul preotesc ci și-a continuat pregătirea la Debrețin, unde a absolvit Academia de Drept, iar la scurtă vreme, la Universitatea din Pesta studiasse la Facultatea de Filosofie.

În ciuda multilateralei sale pregătiri universitare, a preferat să renunțe la o carieră profesională laică. În anul 1869 se călugărise în cadrul mănăstirii din apropierea Aradului, Hodoș – Bodrog, primind noul prenume Iosif.

Își utilizează bogatele-i cunoștințe, predând la Institutul Teologic arădean, precum și la Liceul de Stat din același oraș. A avansat și în ierarhia monastică, unde sub numele de Iosif (primit la călugărire) a urcat spre cele mai înalte trepte ale recunoașterii capacității sale, devenind în anul 1892 episcop-vicar la Oradea, iar în 1899 era ales episcop al Aradului, Ienopolei și Hălmagiului.

Pe plan științific s-a remarcat îndeosebi prin publicarea în 1880 a lucrării sale despre latinitatea limbii române, volum care a contribuit în mod hotărâtor – pe lângă alte studii de istorie și filologie – la acordarea în 1882 a titlaturii de Membru corespondent al Academiei Române (v. Dorina N. Rusu, op. cit., p. 222; Tristan Mihuța, Arădeni membri ai Academiei Române, “Ziridava”, X, 1978, p. 413-414).

1848. În 18 ianuarie se născuse la Șiria, Ioan Slavici. Primele clase le făcuse la școala din satul natal, după care gimnaziul îl face în Arad, Timișoara și Satu Mare. Studii universitare efectuate la Pesta și Viena, urmând Facultatea de Drept. În 1884, înființează la Sibiu, fiind primul director al celui dintâi cotidian românesc din Ardeal, “Tribuna”. În anul 1874 a trecut în România, unde a desfășurat o foarte bogată activitate literară care l-a consacrat în rândul celor mai de seamă prozatori ai literaturii noastre naționale. Despre personalitatea sa există o foarte bogată bibliografie (v. Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900, București, 1979, p. 788-793; Tristan Mihuța, op. cit., vol. cit., p. 414-416; Dorina N. Rusu, op. cit., p. 489-490).

1852. În marea comună situată la mai puțin de 20 km vest de Arad, Pecica, venise pe lume, chiar de prăznuire a Sfântului Ierarh Nicolae, în data de 6 decembrie, băiatul botezat cu numele de Romulus. Familia Ciorogariu, originară din zona Apusenilor, anume din satul Ociu, comuna Vața de Jos, era stabilită la Pecica de mai bine de trei sferturi de secol. Părinții noului

născut erau țărani cu o bună stare materială, dispunând de o suprafață îndestulătoare de teren arabil, așa cum se situau din punct de vedere economic majoritatea oamenilor harnici ai Pecicăi. Odată săvârșită învățătura primară la școala din localitatea natală, a urmat cursurile gimnaziale în orașele Arad, Bratislava și Hodmezővásárhely, acesta din urmă fiind un oraș situat în Ungaria răsăriteană, la circa 25 de kilometri nord de vărsarea Mureșului în Tisa. Pregătirea de nivel universitar a constat din obținerea doctoraturii în drept la Academia din Oradea și studierea teologiei la institutul de profil din Arad. A urmat cursuri de specialitate la Universitatea din Leipzig (Germania) ca auditor la prelegeri ale fondatorului psihologiei experimentale, savantul Wilhelm Wundt (1832-1920), iar la Bonn, însemnat centru universitar din landul german Renania de Nord – Westfalia, a urmărit expuneri filosofice ale eruditului profesor Meyer. În anul 1917 devenea episcop vicar la Oradea, oraș în care a devenit întâiul episcop ortodox. Se remarcase ca ziarist și scriitor. Cele mai însemnate cărți ale sale fiind *Spre prăpastie*, Arad, 1910, *Zile trăite*, Oradea, 1926 și *Tribuna și tribuniștii*, *Biblioteca ziaristică*, 1934 (v. Vasile Popeangă, *Roman Ciorogariu, reprezentant al tribunismului arădean*, "Ziridava", XI, 1979, p. 751-780; Dorina N. Rusu, op. cit., p. 123).

1857. George Plopu s-a născut în comuna Semlac, localitate în care a făcut clasele primare. Studiile gimnaziale și cele liceale le-a efectuat în Oradea. La Pesta a urmat și absolvit Facultatea de Științe Juridice. După trecerea examenelor necesare dobândirii dreptului de practicare a avocaturii, în anul 1886, s-a stabilit în orașul Arad. În anul 1893 a intrat în magistratură, mutându-se succesiv la Gyula, Oradea și Budapesta. În anii finali ai primului război mondial a revenit în Transilvania. De îndată după Unirea cu România a Transilvaniei i s-a oferit în București funcția de președinte al Înaltei Curți de Casație, iar Universitatea Daciei Superioare "Ferdinand I" din Cluj îi acordase titlatura de *profesor onorific*, calitate în care a predat la Facultatea de Drept.

Pe plan științific se remarcase prin elaborarea și publicarea de lucrări din domeniul dreptului, abordând teme de mare interes juridic național și chiar continental. Această activitate i-a fost răsplătită prin alegerea sa, în anul 1934, în Academia Română, în calitate de Membru de onoare. (v. Dan Demeșea, *Un mare jurist - Dr. Georgiu Plopu*, lucrare în mss., p.1; Cf. *Cartea memorială a vechilor studenți...*, Oradea, 1933-1937, p. 377; Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 401; Dorina N. Rusu, op. cit., p. 416).

1862. Fiu al familiei preotului Isaia și Floarea Goldiș, Vasile, s-a născut în data de 24 noiembrie (stil calendaristic nou). Pe când a ajuns la vârsta școlarizării, a fost dat la școala românească din comuna învecinată cu satul Mocirla, (unde se născuse Vasile Goldiș), Cermei. Dar doar după un an, urmează (tot în Cermei) învățătura în școala de pe lângă biserica romano-

catolică, pentru a învăța ungurește. Clasa a treia primară o face la școala germană din Panatu Nou (satul Horia, comuna Vladimirescu) iar clasa a IV-a o termină la școala română din Arad. În acest oraș a urmat și clasele gimnaziale, la Liceul de Stat, cu predare în limba maghiară. Studiile superioare le începuse în 1881 la Facultatea de Litere și Filosofie a universității budapestane. Apoi, următorii doi ani, tot la o facultate de litere și filosofie, îi face la Universitatea din Viena. Însă, după doar doi ani a reevenit la Universitatea din Budapesta, unde a obținut licența în anul 1885.

Își începe cariera de profesor la un liceu din Budapesta, spre a se transfera, doar după un an de funcționare, la Preparandia din Caransebeș. Din 1889 deține catedra de istorie la liceul ortodox din Brașov. În 1901 se afla în Arad, ocupând funcția de secretar al Episcopiei Ortodoxe Române și de profesor la Școala Superioară de Fete. Prin reactivarea politicii românești din Transilvania a obținut postul de director al ziarului arădean "Românul". El este unul din principalii artizani ai actului Marii Uniri de la 1 decembrie 1918.

A fost întâiul membru de onoare al Academiei Române, originar din județul Arad, ales în primul an al existenței României Mari (v. Gheorghe Șora, Date biografice inedite despre formația intelectuală a lui Vasile Goldiș și activitatea sa didactică la Caransebeș, "Tibiscus", IV, 1975, p. 281-294; Idem, Vasile Goldiș – animator al vieții culturale românești din Transilvania, "Ziridava", X, 1978, p. 563-598; Tristan Mihuța, Arădeni membri ai Academiei Române, "Ziridava", X, 1978, p. 420-422; Dorina N. Rusu, op. cit., p. 222. Despre V. Goldiș există o foarte bogată bibliografie).

1876. În Șepreuș, comună situată în partea nordică a județului Arad, primul copil al familiei preotului Mihai Sturza, pe numele de botez Marius, venise pe lume în data de 26 august. Mama, Ersilia, era iubitoare de învățătură și a ținut ca toți cei șapte copii, frați și surori mai mici ai lui Marius (evident împreună cu acesta) să fie dați la școală. Întâia clasă primară, băiatul cel mare al părintelui Sturza o face la școala parohială ortodoxă din Șepreuș, după care e transferat la școala ungurească din Vădas (satul actual Vânători, comuna Mișca, județul Arad). Ultimii doi ani ai celor patru clase obligatorii era elev în orașelul Freiwaldau, situat în provincia Silezia, care la acea vreme făcea parte, ca și Transilvania, din Imperiul Austro – Ungar. Acolo, a învățat în limba germană, locuind în casa tutorelui său, vestitul medic Ioan Hozan. Este dat la liceul din orașul silezian Weidenau, școală în care a învățat cu atâta zel în limba germană încât se părea că va abandona din vocabular graiul strămoșesc. Din acest considerent, doctorul Hozan, îl înscrie în clasa a II-a la liceul român din Beiuș, iar în clasele II-VIII fusese dat la liceul român din Brașov, unde în anul 1895 își ia bacalaureatul. Rămas orfan de tată – preotul Mihai a decedat în anul 1890, băiatul a fost întreținut material prin burse acordate de către fundațiile culturale "Elena Ghiba Birta" și "Emanoil Gojdu", precum și prin bunăvoința tutorelui său Hozan. La acesta din urmă

își petrecuse vacanțele, în stațiunea balneo-climaterică austriacă Gräfenberg, unde doctorul Hozan era medic șef.

Marius a urmat la Viena cursurile facultății de medicină, absolvindu-le în anul 1901. Dorește să vină în Arad spre a ocupa un post de medic secundar, însă a fost refuzat. I se acordă postul de medic șef al sanatoriului de fizioterapie Wälischhof, din apropierea Vienei. Acolo a pus bazele curei balneare “în aer liber”, fiind al treilea din lume care practica un astfel de tratament. În 1910 introduce în clinica pe care o conducea, tratamentul cu emanații de radium, premieră medicală europeană. Face specializări profesionale la Paris, Nancy și Berlin.

În 1919 se prezentase la Consiliul Dirigent din Sibiu solicitând orice post i s-ar încredința. A făcut parte din Comisia de Organizare Sanitară a Ardealului. După Marea Unire I se oferise postul de medic secundar în orașelul Aiud, pe care nu îl poate accepta. Se întoarce în 1922 la Viena, unde avea o clientelă pe cât de bogată pe atât de numeroasă. Cu fondurile realizate a început să introducă în circuitul medical modern stațiunea Sovata, din județul Mureș (care pe atunci era funcționabilă doar în lunile de vară).

În anul 1931, fiind scoasă la concurs catedra de Balneologie și Fizioterapie din Cluj (pe care el o inițiasse), se clasează primul dintre concurenți. Inițial, a fost angajat ca profesor agreat, însă peste trei ani își susține examenele pentru titulatura de șef de catedră (profesor titular). În timpul refugiului facultății de medicină din Cluj la Sibiu, i s-a încredințat direcțiunea Institutului de Fizioterapie al Spitalului nr. 1, din orașul de pe Cîmbin

A fost cel care a pus în valoare resursele apelor minerale în tratarea diferitelor maladii, evidențiind împreună cu savantul Ludovic Mrazec, calitățile curative ale nămolului lacului dobrogean Tekirghiol.

A creat mai multe stațiuni balneoclimaterice din România și a elaborat lucrări de referință pe plan mondial în domeniul utilizării în scopuri medicale a apelor minerale și a nămolurilor sulfuroase. De o excepțională importanță a fost lucrarea de sinteză *Die Kochsalzwässer Rumäniens (Apele sărate din România)* publicată în anul 1930 de către prestigioasa revistă de specialitate “Wiener Medizinischen Wochenschrift”, nr. 11, fiind întâiul medic român căruia i s-a dat această cinste de a se include în paginile acesteia un material medical elaborat pe baza propriilor cercetări. Academia Română îi acordase în 1938 titlul de membru de onoare (v. Valeriu Bologa, Un medic român ardelean. Profesorul Marius Sturza, Sibiu, 1942, Biblioteca medico – istorică; Dorina N. Rusu, op. cit., p. 506; Ioan Negru-Tică, Oameni de știință arădeni membri ai “Academiei Române”, “Studia universitatis Vasile Goldiș”, nr. 9, p. 116).

1894. Ultimul dintre savanții născuți în județul Arad care a fost ales academician în perioada anterioară celui de-al doilea război mondial este Sabin

Manuilă. S-a născut în satul Sâmbăteni, comuna Păuliș, în data de 19 februarie. La vârsta învățaturii începe clasele primare la școala din satul natal, iar gimnaziul îl urmase la Arad, la Liceul de Stat (cu predare în limba maghiară). Ultimele clase ale școlii medii le-a absolvit la liceul românesc "Andrei Șaguna" din Brașov, unde își luase bacalaureatul. Studiile superioare le-a făcut la Budapesta, la Facultatea de Medicină. În 1919 a luat parte la preluarea de către autoritatea românească a universității din Cluj, în acel an fiind deja doctor în medicină. S-a ocupat în mod special de organizarea în orașul universitar de pe Someșul Mic a Spitalului de Copii. Timp de doi ani, ca bursier al Fundației "Rockefeller" a fost la specializare în spitale din Statele Unite ale Americii (1925-1926). Revenit în România, i s-a încredințat postul de șef de secție în cadrul Institutului de Igienă și Sănătate Publică, situat la București.

Pe durata deceniului al IV-lea al secolului XX a fost angrenat în activitatea de statistică și demografie, colaborând cu Dimitrie Gusti și Alexandru Golopenția. Pentru rezultatele valoroase în cercetările demografice, i s-a acordat calitatea de membru corespondent al Academiei Române, în 1938.

După încheierea celui de-al doilea război mondial, nu a fost agreeat de noul regim politic. După detronarea regelui Mihai I, la 30 decembrie 1947, se contura pericolul de a fi arestat, așa cum s-a întâmplat cu Alexandru Golopenția, care a și decedat în detenție (v. Sanda Golopenția, Tita Chiper, Regăsirea tatălui, "Lettre Internationale", nr. 30, 2001, p. 11-113). Cu sprijin politic și material din partea unora dintre cei cu care a conlucrat pe când era bursier în S.U.A. a reușit ca să obțină în anul 1948 plecarea definitivă din R.P. Română.

Vreme de 16 ani a mai activat pe tărâm științific în New York, fiind primul academician român născut în ținutul arădean care a contribuit la dezvoltarea cercetărilor de statistică în Statele Unite (v. Dorina N. Rusu, op. cit., p. 318-319).

Au mai rămas doi membri ai Academiei Române originari din județul Arad, născuți în secolul al XIX-lea, și anume Sabin Drăgoi, marcantul compozitor și folclorist, precum și reputatul inginer mecanic Corneliu Micloși. Având în vedere că au fost aleși în cadrul înaltului for academic al României după anul 1948, îi vom prezenta în partea a II-a a articolului nostru, incluzându-i în grupul academicienilor secolului al XX-lea).

* În partea I sunt prezentați erudiții arădeni care au fost aleși în Academia Română în intervalul 1877-1938.

*IM KREIS ARAD GEBORENE MITGLIEDER DER RUMÄNISCHEN
AKADEMIE (I. TEIL)
(Zusammenfassung)*

Im ersten Teil der Arbeit, werden die aus Arad stammenden Mitglieder der Rumänischen Akademie, aus der Zeitspanne 1877 – 1938, vorgestellt.

Von einer statistischen Analyse ausgehend, stellt der Autor fest, dass in der Zeitspanne 1877 – 2000 neunzehn gebürtige Arader in die Akademie aufgenommen wurden. Im Vergleich zu den nachbarkreisen und jenen entlang der Marosch liegenden, "lieferte" Arad die meisten Akademiker. Weiterhin werden essentielle biographische Daten der in der Zeitspanne 1877 – 1938 gewählten Arader Akademiemitglieder vorgestellt, dabei handelt es sich um folgende: Atanasie Marian Marienescu (1877 in die Rumänische Akademie aufgenommen), Iosif Goldiș und Ioan Slavici (1882), Vasile Goldiș (1919), Roman Ciorogariu (1921), George Plopu (1934), Marius Sturza und Sabin Manuilă (1938).

O achiziție documentară de dată recentă ne-a oferit o surpriza plăcută. Suntem în posesia unui fragment autentic de corespondență oficială militară din războiul reîntregirii neamului. Deși lipsește scrisoarea propriu-zisă, anelopa este un document de certă valoare istorică poștală și militară. Acest întreg poștal¹ poate fi așezat în orice arhivă, muzeu sau colecție de istorie poștală cu pretenții la piese unicat, pentru că relevă posterității în simboluri codificate inteligent sacrificiul suprem al acestui neam de a-și primeni ființa și spațiul său existențial.

A. Descrierea piesei

Anelopa (plicul) scrisorii este confecționată din hîrtie relativ grosieră, de culoarea albastră deschis, având dimensiunile 180/122 mm, măsurate pe fața destinatarului.

La destinatar remarcăm următoarele elemente de compunere (fig.1.)

1) În colțul stâng-sus este imprimat un dreptunghi cu dimensiunile de 42/12 mm.

Dreptunghiul este ușor înclinat de la stînga –sus spre dreapta-jos, iar în interior la 5 mm de margine a fost inscripționată litera majusculă „R”(recomandat – n.n.). După punctul aplicat la baza acestei litere, urmează majusculele de dimensiuni mai mici „No” (numărul – n.n.), în prelungire imprimându-se o linie continuă, având dimensiunea de 18 mm și care reprezintă spațiul destinat notării numărului recomandatei. Acest număr este 6047. El a fost scris cu tuș negru și plasat în partea dreaptă-sus a casetei dreptunghiulare și în exteriorul ei.

2) În colțul drept-sus este aplicată, cu tuș negru, ștampila cu dublu cerc a poștei militare. Această amprentă poștală prezintă următoarele caracteristici:

- ștemplul² uzitat avea circumferința exterioară formată dintr-o linie mai groasă decît linia circumferinței interioare;

- diametrul cercului mare este de 30 mm, iar a cercului mic de 14 mm;
- ștampila nu indică numele localității în care funcționa biroul poștei militare;
- în interiorul cercului mare în partea superioară s-a inscripționat, în semicerc, cu majuscule de dimensiuni uniforme: ”MARELE /CARTIER / GE(NERAL)”, iar mai jos, ”OFIC(IUL) /TEL(EGRAF)”;

în partea inferioară a aceluiași cerc, de sus în jos, tot în semicerc, s-a imprimat:

”POST(A) /MILITAR(Ă)”, iar mai jos cu majuscule de dimensiuni mai mari și îngroșate : ”EȘELONUL / II “; cercul mic este secționat printr-un dreptunghi stilizat având în interior imprimată , în cifre și litere , data , cuprinzând ziua , luna și anul , dispusă orizontal: ”20/MAR(TIE)/(1)918“.³

3) Între cele două amprente poștale s-a aplicat antetul Serviciului Sanitar,

expeditorul corespondenței. Tușul uzitat este de culoare violet. Imprimarea s-a făcut neglijent, la repezeală, elementele de compunere fiind fragmentare și puțin vizibile.

Printr-un studiu de detaliu s-a reușit în bună parte reconstituirea sa. Putem afirma că antetul are formă dreptunghiulară. Înălțimea sa este de 48 mm, iar lungimea de circa 80 mm. El este împărțit prin linii punctate de lungimi diferite în 6 (șase) câmpuri paralele. Distanța pe verticală între aceste linii este de 7 mm. În partea superioară a antetului distingem litera „No” (numărul-n.n.) care este o majusculă stilizată. În prelungirea ei se află o linie punctată, scurtă deasupra căreia s-au scris cu cerneală albastră cifrele „5026”. Aceste cifre reprezintă numărul sub care a fost înregistrată corespondența în registrul de evidență al Serviciului Sanitar. În câmpul 3 (trei) s-au imprimat cursivele „arti”- termenul corect este (C)arti(er), iar genericul complet este : „Marele Cartier General”. În câmpul următor s-a imprimat majuscula „G” urmată de cursivele „ener”- termenul corect fiind Gener(al), iar genericul complet : „Comandamentul General al Etapelor”.

4). Sub antet s-a scris cu cerneală albastră, pe două rânduri, adresa destinatarului : <<Orfelinat”Pr(intul)Mircea”/Erbiceni>>.

La expeditor distingem două ștampile (fig. 2) :

1. Ștampila poștei civile care are în compunere două cercuri concentrice cu diametrele de 30, respectiv 17 mm. Această ștampilă este aplicată pe plic cu tuș negru. Se observă că cercul exterior are conturul îngroșat. În partea superioară a cercului s-a inscripționat în semicerc, cu litere majuscule „PODUL/ILOAEI”, iar în partea inferioară a aceluiaș cerc s-au imprimat două stelute stilizate așezate la distanța de 5 mm una de cealaltă. Cercul interior are conturul subțire fiind secționat printr-un dreptunghi stilizat. În interiorul acestui dreptunghi s-a imprimat, în cifre și litere, data, cuprinzând ziua și anul, dispusă orizontal: „22/MAR(TIE)/(1)918”

2. A doua ștampilă conferă corespondenței caracter oficial. Această amprentă se compune dintr-un cerc cu diametrul de 35 mm, dublat de un altul cu contur subțire și având circumferința de 34 mm.

În partea superioară a cercului – și în interiorul său – s-a inscripționat în semicerc – cu majuscule puțin vizibile – cuvântul „ROMÂNIA”. În partea inferioară a aceluiași cerc s-au imprimat – în semicercuri dispuse concentric – termenii „SERVICIUL/SANITAR”, iar dedesubt : „COMANDA (MENTUL)/G-L(GENERAL)/AL/ETAPELOR”.

Precizăm că stema mică a Regatului României care intra în compunerea oricărei ștampile oficiale nu e vizibilă – în acest caz – datorită imprimării mecanice defectuoase. Tușul folosit la imprimare este violet, fiind similar cu cel uzitat la imprimarea antetului. În final, subliniem că această amprentă oficială ne-a fost de un real folos în reconstituirea inscripțiilor de pe antet.

Elementele poștale descrise le găsim reunite în anvelopa desfășurată (fig.3). Distingem două tipuri de informații grupate câte trei după cum urmează:

Tipul I cuprinde:

- a) antetul Serviciului Sanitar din spațiul destinatarului;
- b) ștampelul oficial al Serviciului Sanitar din spațiul expeditorului;
- c) adresa destinatarului.

Indiscutabil, cele trei informații sunt perfect concordante. Argumentul este legătura indisolubilă între antet și ștampelul oficial. Antetul este „cartea de vizită” a oricărei instituții, iar ștampelul oficial conferă demersului instituțional calitatea de personalitate juridică; apoi, inscripționările similare de pe antet și ștampilă sunt dovezi la fel de convingătoare; și în final, uzitarea tușului de a ceeași nuanță pentru imprimarea amprentelor oficiale întregeste imaginea de concordanță perfectă la acest tip de informație. În concluzie, cele trei informații imprimate pe anvelopă provin din Biroul de Registratură al Serviciului Sanitar după următorul scenariu:

Serviciul Sanitar care funcționa în cadrul Comandamentului General al Etapelor expediază o scrisoare oficială înregistrată cu numărul 5026 pe adresa „Orfelinat Prințul Mircea”, din localitatea Erbiceni. Înseamnă că, acestei instituții civile, în situația de război în care se afla România, i s-a schimbat statutul de funcționare, fiind transformată temporar în spital militar pentru îngrijirea și recuperarea răniților căzuți pe front.

În conformitate cu regulamentul de ordine interioară privind expedierea corespondenței militare oficiale, în spațiul destinatarului s-a aplicat antetul Serviciului Sanitar, iar în spațiul expeditorului ștampila rotundă oficială a aceleiași serviciu, conferindu-se cadrul juridic legal întregii corespondențe.

Tipul II cuprinde:

- a) caseta recomandat din spațiul destinatarului;
- b) ștampila poștei militare din același spațiu;
- c) ștampila poștei civile din spațiul expeditorului;

Între aceste elemente poștale concordanțele sunt aparente. În ceea ce ne privește aducem următoarele argumente: corespondența militară oficială s-a expedit recomandat cu numărul 6047. Caseta recomandat a fost aplicată la biroul poștei militare și nu la oficiul poștei civile; apoi, corespondența a „pornit” spre Erbiceni la 20 martie 1918 direct din biroul poștei militare fără să treacă prin oficiul poștei civile așa cum încearcă să sugereze ștampelul acestui oficiu datat 22 martie 1918. Atunci, cum se explică prezența ștampilei poștei civile pe o corespondență oficială militară?

Explicația este următoarea: amprentă poștală o putem considera una de complezență. Ea a fost „cerută” de oficiul poștei militare ce funcționa în

cadrul Eșalonului II. Menirea ei era una singură, aceea de a ascunde de vedere ștampila oficiului poștal militar. În acest mod se crea impresia că Eșalonul II își avea sediul în altă localitate când de fapt reședința sa se afla în localitatea Podul Iloaiei.

c. Considerații finale

În primul rând, acest material documentar – poștal și militar – este real în toate componentele sale. Suntem în posesia unui document autentic care nu poate fi pus la îndoială. El provine din surse instituționale care au existat și au funcționat în anul 1918. În ceea ce privește „presupusa existența a mărcii poștale” precizăm că în timp de război corespondența militară – oficială și particulară – circula fiind scutită de plata taxelor poștale, iar urmele de adeziv sesizabile lângă amprenta poștei militare sunt consecința manipulării neglijente, defectuoase sau a conservării superficiale a anvelopei (fig.1;3).

În al doilea rând, dacă ceva este „contrafăcut” aceasta este anvelopa scrisorii. Numai că, această „contrafacere” este în realitate o reutilizare de material poștal (a se vedea spațiul expeditorului – fig. 2;3). În cazul de față recuperarea acestui material devenise – probabil – la fel de prioritară ca orice dispoziție de ordin tactic sau strategic. Era o modalitate de a asigura fluența normală a corespondenței militare – între eșaloane, comandamente sau servicii – într-un moment dificil prin care trecea România.

Și în final, corespondența militară analizată ne oferă informații prețioase care ne ajută să decodificăm structura organizatorică a Marelui Cartier General român în anul 1918 în care Poșta Militară reprezenta angrenajul de transmisie între eșaloane, comandamente, servicii, trupă, după următoarea schemă:

MARELE CARTIER GENERAL

EȘALONUL II

COMANDAMENTUL GENERAL al ETAPELOR

SERVICIUL SANITAR POȘTA MILITARĂ

NOTE

¹ Întregul poștal este un imprimat emis de Administrația poștală (plic, scrisoare, carte poștală, banderolă, telegramă, mandat poștal etc.) care în locul francaturii cu marcă adezivă poartă tipărită imaginea unei mărci fixe și - de la caz la caz - valoarea de francare, inscripții și ilustrații suplimentare în funcție de natura întregului poștal (vezi Marcel Dănescu, *Dicționar filatelic*, Edit.Sport - Turism, București, 1979, p. 89)

În cazul de față anvelopa prezentată, deși nu respectă ad-litteram toate condițiile (vezi lipsa mărcii fixe), prin elementele de compunere, dar și prin statutul de funcționare a poștei militare putem considera acest tip de plic, fără nici o reticență, un ÎNTREG POSTAL.

² Denumire veche a instrumentului de ștampilat (*Ibidem*, p. 174).

³ Datele de pe cele două amprente poștale sunt conforme calendarului iulian (stilul vechi). Diferența între calendarul iulian și cel gregorian (stilul nou) este de 13 zile. Înseamnă că 20 martie 1918 pe stil vechi este 2 aprilie 1918 pe stil nou, iar 22 martie 1918 devine 4 aprilie 1918. Datarea după calendarul gregorian s-a introdus în România în mod oficial începând cu 1 aprilie 1919.

UNE DOCUMENT POSTALE ET MILITAIRE DE L'AN 1918 (Résumé)

L'auteur presente un fragment de correspondance postale et militaire datant de la guerre de reunification de la nation. Il est réel dans tous ses composants .Le document provient des sources institutionnelles qui ont existé et qui ont fonctionné à un moment difficile pour l'existence de la Roumanie.

L'étude analytique attire l'attention aux chercheurs d'histoire moderne sur la valeur probatoire que les informations fournies par un document d'histoire postale et militaire de l'an 1918 peuvent représenter.

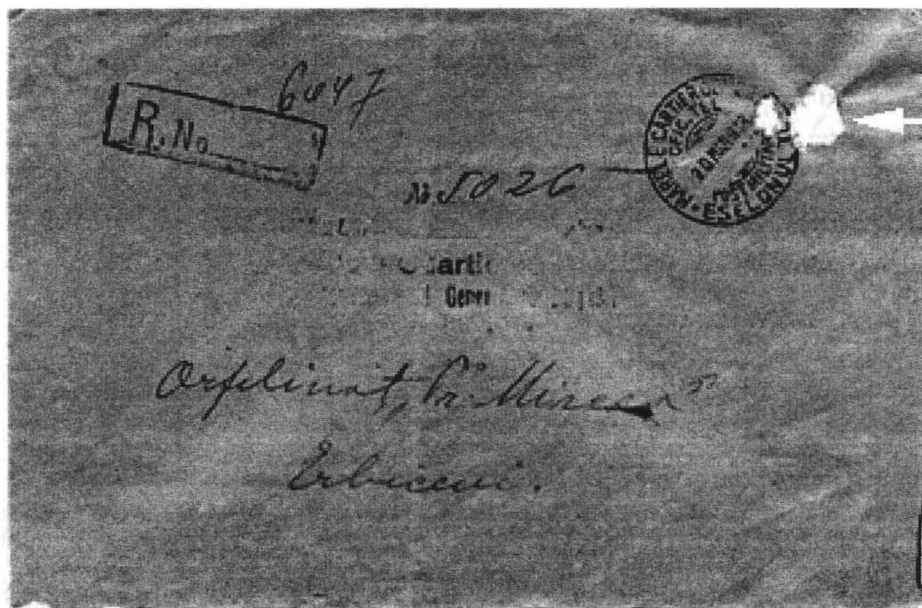

Fig. 1

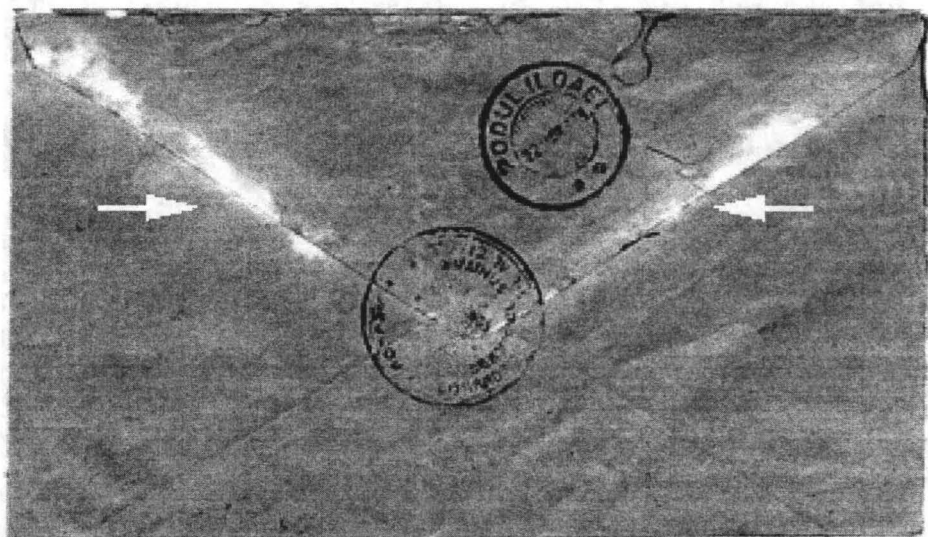

Fig. 2

1 Cine pășește pe calea anevoioasă și fascinantă a investigației istorice devine în mod implicit component al unei triade cognitive. Subiectul cercetării e o persoană cu spiritul său critic, cu echipamentul mental necesar cercetării, cu emoțiile și capacitatea sa de a corela fenomene istorice și a formula judecăți de valoare. Obiectul cercetării e alcătuit dintr-un fundal ontologic: societatea românească între anii anunțați, când are loc o zdruncinare din temelii a societății românești și o încercare ideologică tenace de schimbare a viziunii omului asupra lumii de care vorbește K. Mannheim în *Ideologie și utopie* (1929). Zdruncinarea s-a concretizat în înlocuirea formei de stat (republică în loc de regat), schimbarea forțată a formei de proprietate individuală cu cea socialist – colectivă, înlocuirea pluralismului politic cu un partid unic omniprezent și atotputernic. Între subiect și obiect se stabilește o relație cognitivă primară al cărei rezultat în procesul investigației constă într-un volum de adevăruri exprimat prin concepte și judecăți privind perioada respectivă, volum care devine echipament mental pentru cei interesați de problematica respectivă. Cunoașterea ca rezultat al investigației depinde de determinările subiectului – capacitățile sale intelectuale, emoțiile, tenacitatea în activitate, spiritul critic în formularea judecăților de valoare -, dar și de determinările obiectului, de facilitățile pe care le oferă subiectului pentru a fi abordat, investigat, disecat: liber de îngrădiri legale, testamentare, speciale; logic definit sub aspect ontologic pentru a fi supus unei abordări metodologice pluraliste, în care metodele să se poată cupla alcătuind expansiunea metodologică de care vorbea L. Blaga în *Experimentul și spiritul matematic*.

Declanșarea procesului cognitiv aparține subiectului, al cărui interes de cunoaștere e trezit de întrebări pe care aria socială cu trecutul ei istoric i le ridică. Aria socială ce va fi supusă investigației are un statut ontologic determinat de realitățile ei, de conexiunile dintre componente și de devenirea lor. Asemenea componente aflate în conexiune și devenire se află în interiorul societății românești în perioada care ne interesează. Dar societatea românească s-a aflat și se află în conexiuni cu componente ale altor arii ontologice. Aceste conexiuni accentuează caracterul global al societății umane și al istoriei ei. Investigația istorică are ca scop prezentarea obiectivă a faptelor istorice din aria investigată. Aserțiunile formulate și prezentările de fapte sunt obiective atunci când informațiile comunicate (cunoștințele) sunt adecvate realității și deci subiectul nu s-a îndepărtat de logica faptelor prin afirmații care n-au suport în realitate. Istoricul însă depășește aspectul descriptiv al faptului istoric prin explicație și evaluare. Explicația se referă la cauzele care au

determinat faptul, iar evaluarea la urmările determinate în seria de fenomene ce se succed. Explicația cauzală vizează detectarea condițiilor suficiente și necesare pentru producerea unui fenomen istoric, iar cea teleologică se referă la indicarea scopului care a facilitat apariția fenomenului. În cazul explicației teleologice fenomenul istoric constă dintr-o acțiune sau o decizie subordonată unui scop.

2 Explicația istorică e regresivă deoarece istoricul e situat în timp după producerea evenimentului¹. Distanța în timp poate fi de ore sau zile până la secole. Stabilirea determinismului, adică a fenomenelor care au determinat acțiunea, fie că e vorba de explicația cauzală sau cea teleologică, se face în raport cu anumite fenomene conexe sau antecedente conexe. Intervin în joc conexiunile istorice care conturează un context istoric – economic, politic, militar, cultural, - care constituie pentru istoric reperul contextualității politice, economice, militare a timpului și care constituie un factor de raportare pentru fenomenul investigat. În lumina alcătuită de context vom înțelege determinarea fenomenului investigat. Contextul joacă rolul unui factor explicativ care a acționat asupra subiectului acțiunii sau deciziei, determinând-o într-un anumit sens. În interpretarea pe care R. Aron o dă explicației cauzale, filozoful francez notează că un antecedent influențează un fenomen istoric, însă antecedentul reprezintă numai o parte a cauzalității. Efectul real este rezultatul totalității fenomenelor istorice ale timpului. Să ne referim la instalarea guvernului dr. P. Groza în 6 martie 1945, În zilele de 27-28 februarie 1945, după demisia guvernului condus de generalul Nicolae Rădescu, A. Vâsinschi recomandă Regelui Mihai ca șef al guvernului să fie numit dr. Petru Groza, întrucât acesta inspiră încredere guvernului sovietic. Acesta e fenomenul antecedent, în zilele când se discută formarea unui guvern de largă concentrare democratică, “idee acceptată și de Maniu și de Brătianu: zece ministere să meargă spre stânga, zece la dreapta! Doar o ușă mă despărțea de biroul primului ministru”, afirmă Pamfil Ripoșanu, secretarul general al Președinției Consiliului de Miniștri din timpul guvernelor Sănătescu, Rădescu și Groza și adaugă același personaj că în timpul acela “tancurile rusești erau pe Calea Victoriei”². Care era totalitatea politică și militară de care vorbește R. Aron pentru explicarea cauzelor unui fenomen istoric? Să ne referim tot la instalarea guvernului condus de dr. P. Groza. La București funcționa Comisia Aliată alcătuită din reprezentanții Uniunii Sovietice, Statelor Unite și Angliei. Cuvântul decisiv îl avea reprezentantul Uniunii Sovietice. În virtutea cărui fapt?

Să-l ascultăm pe W. Churchill relatând faptele de la întâlnirea avută în 9 octombrie 1944 la Kremlin cu I.V. Stalin: “Momentul era propice pentru treburi așa că am spus: “Hai să rezolvăm problemele noastre împreună cu Balcanii. Avem acolo interese, misiuni, agenți. Să nu ajungem la scopuri contrarii în chestiuni minore. Cât privește Rusia și Britania, v-ar conveni să aveți o predominare de 90 la sută în România, noi să avem 90 la sută de

spus în Grecia și să mergem cîzeci și cîzeci în Jugoslavia”. În timp ce se traducea asta, eu am scris pe o jumătate de coală de hîrtie

România

Rusia.....90 %

Ceilalți.....10 %.....Am împins hîrtia asta spre Stalin, care între timp auzise traducerea. A urmat o mică pauză. Apoi a luat creionul lui albastru și a făcut un mare semn aprobativ și ne-a dat-o înapoi... După aceea a urmat o tăcere lungă. Foaia de hîrtie cu semnul pe ea era în mijlocul mesei. În cele din urmă am spus: Nu s-ar părea cam cinic că am dispus de aceste chestiuni, care înseamnă soarta a milioane de oameni, într-o manieră atât de degajată? Hai să ardem foaia”. Nu, păstreaz-o, a spus Stalin³. Tîrgul se făcuse și totalitatea care stătea la baza deciziilor politice din România rezulta din această înțelegere, confirmată de istorie până în 1989.

Prin înțelegerea din 9 octombrie 1944 de la Moscova au fost create situațiile de totalitate, care pot explica marile transformări din România de după 1947: abolirea monarhiei, schimbarea formei de proprietate, schimbarea puterii politice în România, afirmarea monopartidismului care a dus la dictatura comunistă în țară etc. Determinismul reprezentat numai de un antecedent a putut fi utilizat ca factor explicativ numai în situații minore și locale. Evenimentele la care m-am referit mai sus, au devenit evenimente fondatoare ale totalitarismului românesc. Aceste evenimente s-au desfășurat la adăpostul forțelor armate sovietice și al consilierilor sovietici existenți în ministere și diferite instituții centrale.

Elementul principal al totalității sociale ca factor determinant de evenimente e puterea. Reperul contextualității politice are ca factor cauzal de evenimente istorice puterea. Într-o definiție clară expusă de Anthony Giddens în a sa Sociologie “puterea reprezintă capacitatea indivizilor sau a grupurilor de a-și impune propriile interese și preocupări, chiar atunci când ceilalți se opun”⁴. Factorii de exercitare a puterii politice sunt partidul comunist prin subordonarea întregii vieți de stat (securitatea ca forță ce în unele momente a ieșit din cadrul politic și guvernamental) și guvernul. Comportamentul social promovat de puterea politică în anii comunismului era ghidat de o valoare atotputernică: subordonarea fără limite față de politica partidului. Pentru cercetătorul angajat pe drumul explicării unor evenimente istorice din perioada comunistă viziunea globală a totalității sociale e decisivă. Actele individuale care contravin regulilor fixate de puterea comunistă sunt tratate de reprezentanții puterii ca trădare, dușmănie de clasă, antipatriotism, agent al capitalismului etc. Toate etichetările duceau la consecințe penibile. O cercetare a deciziilor tribunalelor militare ce-au judecat fapte reale sau inventate unor cetățeni români necunosători ai mecanismului comunist ne dezvăluie faptul că s-au acordat pedepse pentru acte de trădare, “uneltire antistatală”, “titoism”, “sabotaj”, “dușman al poporului” și așa mai departe dintr-o lungă listă de invective.

3 În timpul epurărilor de partid din 1948 în sânul comunității naționale s-a creat o falie: devotații partidului și dușmanii lor. Fără voia ei sau cu voia ei puterea politică a condus la scindarea comunității naționale și la apariția unor comportamente de risc. Puterea își intensifică acțiunile represive: arestări, deportări în Bărăgan, închisori fără judecată, ani grei de muncă forțată la exploatarea de uraniu, Canalul Dunăre – Marea Neagră etc. Erau comportamente de risc întrucât puterea avea confruntări cu oprobiul public extern, cu pierderea credibilității în lumea democratică și cu o îndârjită opoziție internă.

Cel de-al doilea comportament de risc a fost constituit de formarea grupurilor anticomuniste capabile să lupte cu arma în mână împotriva puterii uzurpatoare. Au fost cunoscute grupurile colonelului Uță din Munții Banatului, cele din Făgăraș, din Munții Apuseni sau de facilitare a trecerii graniței peste Dunăre sau cu plutașii de pe Someș. Fiecare comportament de risc se baza pe o valoare politică: atașament față de politica partidului comunist sau atașament față de valorile democrației și libertății. În grupurile de luptători erau oameni care și-au riscat viața în această încheștare epocală. Pe baza lor s-au conturat conduite politice manifeste ale activiștilor de partid și conduite politice latente în rândurile poporului. Cele două conduite au dus și la existența a două comunități politice deosebite: comunitatea politică de suprafață, oficială și supusă și comunitatea românească sau România profundă, tăcută, încrezătoare în triumful binelui. Cele două comportamente de risc cu valorile care le-au ghidat sunt repere pentru orice investigație locală sau regională. Cărțile de memorii apărute după 1989 care evocă luptele anticomuniste și amploarea suferinței și dărzenei în luptă, zugrăvesc și conflictul care măcina lent societatea românească.

4 Divizați din punct de vedere politic și făcând parte din formații statale diferite, românii ca și cehii, slovaci, polonezii, finlandezii, au luptat pentru unitatea lor națională. După înfăptuirea unității naționale în 1918, au urmat două decenii de efervescentă creatoare, brusc întreruptă prin izbucnirea celui de-al doilea război mondial. Sfârșitul acestuia ne-a pus tot mai accentuat în situația de a ne pune sub semnul întrebării viitorul comun al românilor întrucât din corpul național o parte fusese ruptă prin forță și integrată Uniunii Sovietice. Se conturează două puncte de vedere privind organizarea viitorului: 1) în cadrul unei uniuni comuniste – uniune ce și-a schimbat mereu termenul de denumire: bloc, lagăr, sistem – formă politică în care e afirmat principiul conducerii de către Uniunea Sovietică și 2) afirmarea forțelor naționale în context european și global. Chemarea “prin noi înșine” exprimă această finalitate elementară pentru o națiune. Între cele două direcții de acțiune, fiecare conturată în jurul unei valori politice – internaționalismul proletar și națiunea independentă – n-a existat un sincronism al rigorii. Afirmată cu aplomb ideologic, unitatea blocului comunist s-a fisurat treptat, în timp ce colectivitățile umane care împărtășeau, după expresia lui Renan, un “trecut

comun, un prezent comun și un viitor comun”, și-au afirmat tot mai viguros capacitatea lor creatoare de rezistență față de tendințele imperialiste ale “conducătorului lagărului”. Națiunile asuprite și amenințate au rămas elemente morfologice ale Europei conștiente de cultura și civilizația sa unitară. Între cele două linii de conduită politică au fost conflicte surde sau vizibile care au deteriorat puterea sovietică. Să ne amintim de anul 1956 în Ungaria, declarația românească din 1964, disputele ideologice pe marginea proiectului Valev, de “primăvara pragheză”, evenimente care au fost generate de conflictele între partizanii celor două linii de conduită politică. Până în 1989 conflicte au existat ca și ecouri ale lor și după această dată. De aceea, o analiză istorică adecvată fenomenelor istorice ale timpului prezintă șanse sporite de obiectivitate ținând cont de antagonismele afirmării celor două concepte: asociație comunistă supranațională și națiune independentă cu drepturi de autoconducere.

5 După 1948 modelul sovietic a fost implementat în mod alert în structurile politice, economice și culturale ale țării. Într-un chip brutal au fost suprimate vechi instituții și înlăturați reprezentanții lor din funcțiile sociale deținute. Modelul politic comunist se conturează și devine evident prin proclamarea tezei că forța politică ce conduce procesul schimbării e partidul comunist. Procesele sociale care au loc în țară – naționalizarea, colectivizarea, laicizarea învățământului etc. – au un caracter de ruptură socială, nu de schimbare evolutivă. Sub raport cultural a fost înregistrată aceeași tendință sovietizantă formulată lapidar de M. Sadoveanu prin aserțiunea “Lumina vine de la răsărit” și continuată de înființarea de instituții menite să sugereze tăria și sinceritatea prieteniei româno – ruse: Editura “Cartea Rusă”, “Muzeul româno – rus”, “Institutul de Studii Româno – Sovietic”, Institutul de învățământ superior “Maxim Gorki”, “Arlus” și altele. Aceste instituții aveau filiale, sucursale, reprezentanțe în țară. Din punctul de vedere al metodologiei istorice aceste date sunt suficiente pentru a ilustra faptul că ne aflăm în fața unui model impus de forțe din afara țării, un model apărut de forțe de securitate și politice cu rol în executiv venite din Uniunea Sovietică. Era în logica istoriei ca modelul impus să fie primit cu neîncredere și ostilitate manifestă sau latentă. Conștiința națională a românilor a reacționat cu subtilități încercând să imprime comunismului românesc un caracter național. Modelele comuniste impuse au devenit în scurt timp ineficiente și prin raportare la ansamblul societății românești poate fi explicată dispariția lor. Deci alternativa model impus sau model creat de noi înșine a condus spre o reafirmare a valorilor naționale.

5 Una din funcțiile puterii este guvernarea locuitorilor pe teritoriul pe care își exercită conducerea. Într-un stat condus după principii comuniste puterea e deținută de reprezentanții forței politice, cei mai mulți fiind muncitori. Actul de guvernare implică o întreagă legislație și o literatură explicativă menită să faciliteze înțelegerea normelor juridice și adeviziunea

maselor la ele. Făuritorii legislației introduc în această literatură de justificare a actelor de conducere numai elemente informaționale favorabile tezei pe care o promovează și care să justifice ocuparea puterii în stat și exercitarea ei. Prin această selecție partizană de concepte, teze, idei s-a creat ideologia ca ansamblu de informații menite să formeze structurile mentale ale cetățeanului în sensul dorit de deținătorii puterii. E vorba de modelare mentală făcută prin idei și teorii parțiale ce susțin un interes politic. Dezvoltarea ideologiei ca falsă conștiință, deci interpretare denaturată a realității promovată de un grup social condus de interesele sale, a fost prezentată de Marx și Engels în *Ideologia germană*, apărută în 1876. Grupul social care assemblează ideile și valorile politice, morale, juridice, culturale, crede în ele, crede în propria-i minciună, care atrage cu timpul grupuri slab pregătite cultural și științific și cred în ele. Asistăm așadar la un dublu proces: de afirmare a minciunii prin teze ideologice și de înstrăinare a unor grupuri de oameni care cad pradă, adoptându-le și îndepărtându-se de veritabila prezentare a realității. Încă din 1946, în perioada premergătoare alegerilor din 19 noiembrie, s-a observat o denaturare de fapte, în explicații vorbindu-se de împrăștiere, de democrație, de bunăstare, libertate, dreptate socială. Erau afirmații în care nu credeau nici autorii lor. Dar ce e mai semnificativ, e faptul că de atunci s-a conturat prezența minciunii în ideologie, fapt care a fost mai pregnant reliefat de scurte remarci făcute de N.S. Hrusciiov și M. Gorbaciov. Un analist remarcabil al procesului de intensificare a ideologiei în viața socială așa cum este Jean François Revel, consideră că ideologia e un instrument al puterii, e mecanism de apărare împotriva adevărului, pretext de a te sustrage moralei și factor de anulare a criteriului experienței în aprecierea evenimentelor istorice⁵.

Ideologia comunistă a cunoscut o rapidă propagare în toate sectoarele vieții sociale. Ea a cunoscut forma hilare în etapele premergătoare unor evenimente politice sau sărbători naționale. Conducătorii sectoarelor de propagandă erau oamenii tari ai regimului și au depus eforturi pentru întărirea sectoarelor ideologice ale presei, editurilor, instituțiilor de învățământ, ale armatei sau chiar ale instituțiilor științifice. Dar pe denaturarea adevărului nu se poate construi și, în special, nu pot fi formate criterii ferme care să reziste tentațiilor sociale de tot soiul. Ideologia și-a spus cuvântul asupra formării oamenilor, explicându-ne tipologiile cunoscute: oportunistul, duplicitarul, lingusitorul, informatorul mincinos. Dar contribuția ei esențială la erodarea treptată a puterii și la prăbușirea regimului comunist a constat în acoperirea insucceselor, în hiperbolizarea producției, în justificarea jefuirii poporului. Rolul principal al ideologiei în demolarea edificiului comunist trebuie văzut într-un dublu sens: afirmarea utopiilor comuniste și menținerea tabuurilor asupra insucceselor și dezastrelor. Prin ele România a devenit o construcție subredă, al cărei popor, la primul semnal timișorean, s-a manifesta viguros: "Jos comunismul!"

Elaborarea unor lucrări de istorie pe baza metodologiei marxiste a dus la omisiuni și denaturări grave. Au fost criticate încă din anii 1958-1960 gravele exagerări comise de M. Roller. Cu toate acestea, autorii tratatului de Istoria României apărut în 1960, afirmă fără echivoc și repetat că principiul ideologic al elaborării lucrării a fost fundamental. "La baza alcătuirii lucrării noastre – se afirmă în "Cuvânt înainte" – au stat principiile materialismului istoric, singura concepție științifică, care a dat răspuns la problemele teoretice și metodologice fundamentale pe care le ridică cercetarea și interpretarea științifică a fenomenelor social – istorice, transformând astfel istoria într-o știință în adevăratul înțeles al acestui cuvânt". În alt loc este subliniat caracterul de clasă al istoriei naționale afirmându-se răspicat: "Materialismul istoric în opoziție cu teoriile burgheze demonstrează că lupta de clasă străbate întreaga istorie a societății împărțită în clase antagoniste"⁶. Materialul documentar a fost studiat și interpretat în lumina tezelor materialismului istoric, care a devenit în cercetarea istorică o dogmă fundamentală. În lumina unei asemenea teze, personalități marcante ale istoriei naționale – așa cum au fost fondatorii României moderne sau înfăptuitorii unirii politice a românilor au fost aruncați în conuri de penumbră sau etichetați ca reprezentanți ai "moșierimii sau burgheziei retrograde".

Metodologia studierii istoriei naționale a cuprins și o normă reduționistă cu urmări negative de lungă durată: studiul istoriei naționale era limitat la teritoriul actual al statului român, excluzând total orice informație asupra românilor din afara granițelor țării, în special asupra celor din Basarabia și Bucovina de Nord – provincii încorporate Uniunii Sovietice. Hărțile României erau mutilate. Țara noastră era vecină cu Uniunea Sovietică și orice referire la românii din Basarabia și Bucovina era penalizată.

Ideologia a jucat un rol nefast în cercetarea istorică prin blocajele pe care le-a provocat. În primii ani ai intensificării activității ideologice în mediile culturale s-a procedat la o incredibilă epurare a surselor documentare. În primăvara anului 1948, notează Vlad Georgescu în *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, numărul titlurilor cărților scoase din bibliotecă trecut de 8.000 și s-a mărit în anii ce-au urmat⁷. Broșurile cu publicațiile interzise erau înmânate bibliotecarilor din școli, biblioteci publice, instituții culturale și prevederile lor erau obligatorii. Referindu-mă la biblioteca Școlii Pedagogice, unde funcționam, am constatat, cu ajutorul învățătoarei Ana Delițoiu, care era angajată și ca bibliotecară, că dintr-un inventar ce conținea peste aproximativ 6.500 de titluri au mai fost menținute în bibliotecă 880 de titluri. Lectura elevilor și documentarea profesorilor au fost blocate. Cercetările în arhive au fost și ele blocate, numeroase fonduri au fost separate într-un fond catalogat "special", ce era inaccesibil majorității cercetătorilor. În bibliotecile publice au fost constituite fonduri cu destinație riguros precizată: fonduri publice pentru publicul cititor, fond documentar ce putea fi cerut cu

aprobare specială și fond special, accesibil reprezentanților autorităților și activiștilor de partid care dispuneau de aprobare de consultare. Literatura istoriei referitoare la Basarabia și Bucovina de Nord a fost integrată în fonduri păzite cu strâșnicie. Paralel cu aceste interdicții, a fost stimulată într-un mod ce provoca dezgust, utilizarea bibliografiei sovietice. Ideologia a contribuit la relativizarea pronunțată a poziției cercetătorului istoric față de obiectul ceercetării sale. Adevărul istoric nu mai interesa în primul rând. Locul adevărului istoric ca obiectiv al cercetării era luat de justificarea ideologică. De aceea, afirmarea adevărului ca principal obiectiv al cercetării istorice rămâne încă un țel ce trebuie afirmat cu vigoare și consecvență în investigația istorică.

6 Evoluția societății românești în perioada care ne interesează (1947-1989) este un proces complex care a cuprins întreaga viață socială românească pornind de la activitatea familiei ca grup social și până la relațiile externe ale statului român. Cunoașterea acestui proces evolutiv cu creșterea și descreșterea lui este ea însăși un proces complex care pornește de la metodologia cunoașterii individuale⁸ și a personalităților și evoluează sub raport cognitiv până la sintezele istorice care au ca temă de sistematizare a cunoștințelor un proces amplu: colectivizarea forțată, industrializarea, dezvoltarea învățământului, evoluția acțiunilor represive etc. Dezvoltarea cercetării istorice permite cercetătorului să arunce mai multă lumină asupra structurilor personalităților umane: acțiuni civice, comportamente în familie și societate, atitudini față de semenii săi, capacități intelectuale etc. Chiar dacă cercetătorul constată că unele atitudini ale personalității studiate sunt criticabile, prezentarea lor trebuie făcută conduși de maxima lui Terențiu: "Homo sum: humani nihil a me alienum puto" (Sunt om: nimic din ce e omenesc nu mi-e străin"). Pentru a exemplifica modul de încălcare a relațiilor interumane în grupurile politice orbite de patima luptei pentru putere putem citi caracterizări umilitoare făcute unor oameni cu prilejul excluderii lor din structuri politice la intervale scurte de timp după elogierea lor irațională. Prezentarea unei personalități istorice devine un act educativ dacă modelul e prezentat rațional, cu luminile și umbrele sale. Cercetarea perioadei totalitarismului comunist este pentru cercetătorul istoric de azi și un act de stabilire de valori, un act de formulare de judecăți care să fie adecvate modelului uman prezentat. Numai așa istoria devine un judecător și un modelator.

Dezvoltarea socială obligă pe istoric să-și lărgască aria investigațiilor sale la instituții și evenimente istorice. Un eveniment înseamnă o acțiune umană generată de o cauză sau de un țel urmărit care prin urmări și valoare intră în istorie, este păstrată în memoria comunității. Reconstituirea evenimentului făcută de istoric va conduce la înțelegerea de către cititorii săi a evenimentului dacă explicația are un caracter genetic prin prezentarea cauzelor sau a scopurilor care l-au determinat. Funcția educativă a istoriei se afirmă prin

judecăți de valoare anexate analizelor evenimentelor și personalităților. Faptele și personajele istorice solicită formularea unei judecăți de valoare. Dacă investigația istorică rămâne la enumerarea evenimentelor și a actorilor lor, rămânem în aria unei istorii evenimențiale. Dacă depășim stadiul, adăugând evenimentului o coordonată axiologică, istoria devine o lecție majoră pentru comportamentul urmașilor. Coordonata axiologică întărește funcția pedagogică a istoriei, dacă judecățile de valoare se referă la acțiuni esențiale ale personalității respective, la țelurile majore ale existenței sale, nu la comportamente cotidiene privind relațiile cu semenii săi. Să ne referim la cazul dr. Petru Groza: om jovial în relațiile cu semenii săi, avocat popular, apropiat de țărani, disponibil la dialog și prietenos, sfătuitor al oamenilor care-l abordau, iubitor al tradițiilor și valorilor transilvănene. E un om sociabil, cu trăsături charismatice de a se face iubit de săteni. Sunt comportamente care i-au atras stima contemporanilor. Setos de putere, Petru Groza a facilitat accelerarea procesului de comunizare a țării. A avut Stalin motive pentru amabilitatea manifestată față de el cât timp a fost tovarăș de drum. Care dintre cele două feluri de judecăți axiologice – referitoare la comportament sau la virtuțile moral – politice – sunt mai edificatoare pentru caracterizarea rolului istoric al unei personalități? Răspunsul înclină spre cea de-a doua soluție.

Explicația istorică e atrăgătoare prin lecțiile de înțelepciune pe care le oferă generațiilor. Metodologia cercetării ajută pe cercetător să lumineze cărările care-l duc spre adevărul istoric. Stăpânirea ei e necesară, dar nu este suficientă. E nevoie de ceva mai mult, e nevoie de respectarea unor reguli de deontologie a cercetării istorice, problemă ce a frământat spirite alese ale umanității încă din zorii primelor studii de istorie. Dacă o personalitate sau un fenomen istoric intră în câmpul de investigație al unui cercetător, între acesta și personalitatea sau actorii fenomenului se stabilește o relație cognitivă. Cercetătorul își pune întrebări referitoare la acțiunile actorilor, motivele care au generat acțiunea, scopuri urmărite etc. E o relație cognitivă între subiectul cercetării și obiectul ei. Față de obiectul investigării, subiectul care va formula concluzii, trebuie să se apropie de el cu judecată limpede, fără prejudecăți, simpatii și antipatii, sine ira et studio. Ne aflăm astfel în fața unei cerințe deontologice formulată de Tacit în *Anales* ca expresie a obiectivității științifice. E datorită istoricului să formuleze judecăți obiective asupra actorilor scenei istorice și să fie drept în evaluările sale respectând principiile de drept roman formulate de Ulpian: “neminem laedere, suum quique tribuere” (a nu vătăma pe nimeni, a da fiecăruia ce-i al său), adică a recunoaște contribuția fiecărui actor la înfăptuirea unui act istoric.

Cercetătorul în domeniul istoriei procedează la un examen al evenimentelor petrecute în timp și spațiu. Expunerea faptelor e precedată de o analiză a activității actorilor implicați în ele, oameni conduși în acțiuni de motivele lor. Între actorii care au participat la acțiune, istoricul face o

comparație, o alegere, care sunt menite să-i ofere argumente pentru rolul legitim pe care el trebuie să-l atribuie personalității fiecăruia și rolului jucat în evoluția societății. Dacă ne gândim la șefii de guvern ai României din perioada totalitaristă, la conducătorii de partid, faptele și personalitățile sunt analizate pentru a defini rolul lor istoric. Analiza ridică probleme de evaluare și de conștiință, însă judecata istoricului responsabil de aserțiunile sale nu va fi șovăitoare în fața aspectelor pozitive și negative ale personajelor. Referindu-se la pozitivul și negativul întâlnit în analiza istorică, Cicero fixa o regulă de conduită atunci când afirma că prima lege a istoricului e de a nu îndrăzni ca în judecățile sale să nu spună nimic despre fals, despre negativ și să ascundă adevărul. Imparțialitatea istoricului e o normă de conduită a cercetării și a prezentării aspectelor bune (pozitive) sau rele (negative) întâlnite în faptele istorice. Adevărul exprimat⁹ cu obiectivitate, adică cu cumpăna dreptății, devine știință în istorie. Știința istoriei se constituie din adevărurile exprimate, comunicate semenilor noștri, cărora prin comunicare le modelăm conștiința și structurile mentale. Adevărul exprimat despre faptele pozitive sau negative trăite de generația pătașă la zbciumul și desnădejile anilor 1947-1989 e o exigență a timpului față de cercetarea istorică.

NOTE

¹ R. Aron, *La philosophie critique de l'histoire*, Vrin Paris, 1969, p. 235.

² I. Lazăr (coordonator), *Dr. Petru Groza în istorie, Mărturii și documente*, Editura Destin, Deva, 2002, p. 182.

³ W. Churchill, *Al doilea război mondial*, vol. II, traducere de Any și Virgil Florea, Saeculum, București, 1996, p. 381-382.

⁴ Vezi pagina 369.

⁵ J. F. Revel, *Cunoașterea inutilă*, traducere de Dan C. Mihăilescu, Humanitas, București, 1993, p. 231.

⁶ Vezi vol. I, coordonatorul comitetului de redacție (C. Daicoviciu) Editura Academiei, 1960, p. IX.

⁷ Vezi pagina 263.

⁸ Despre individualismul metodologic vezi Raymond Boudon (conducător), *Tratat de sociologie*, traducere din l. franceză de D. Vasiliu și A. Ene, București, 1997, p. 29. Ideea că actele individuale sunt obiect al cercetării istorice a fost susținută și de Karl Jaspers în lucrarea sa *Despre originea și scopul istoriei*. Filozoful german punește de la aserțiunea că singularul este istoric. Despre ideile sale de filozofie a istoriei vezi N. Bagdasar, *Teoriticieni ai civilizației*, E.S.E., București, 1969.

⁹ Despre exprimarea și evidența adevărului vezi capitolul "Intuiționismul" din Nicolae Bagdasar, *Teoria cunoașterii*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, p. 228-303.

**METHODOLOGISCHE ANHALTSPUNKTE IN DER ERFORSCHUNG
DER ZEITSPANNE 1947 - 1989
(Zusammenfassung)**

Die Geschichtsschreibung ist einer ontologischen Triade unterworfen: Forscher, Objekt der Forschung und Leser. Jedes der drei Elemente hat seine eigenen Determinationen. Diese sollen, weiterhin, untersucht werden.

Die politische, wirtschaftliche und militärische Kontextualität wirkt als erklärender Faktor im Verständnis der Mechanismen welche die verschiedenen Handlungen determiniert haben. Die Antezedenzen beeinflussen ein Ereignis, stellen aber nur teilweise die Kausalität dar. Der eigentliche Effekt ist das Ergebnis der Gesamtheit der historischen Phänomene der Zeit. Das essentielle Element der sozialen Gesamtheit ist die Macht, definiert als Fähigkeit der Individuen oder Gruppen ihre eigenen Interessen und Beschäftigungen durchzusetzen, selbst wenn sich die anderen entgegenstellen (A. Giddens). In Rumänien wurde die öffentliche Macht in der Zeitspanne 1947 – 1989 von der Kommunistischen Partei ausgeübt. Die individuellen Handlungen, die den von der Macht festgesetzten Regeln widersprachen, wurden drastisch bestraft.

Zur Zeit der von der Macht eingeleiteten "Reinigungen" (1948), spaltete sich die nationale Gemeinschaft in zwei: jene die der Partei treu waren und Feinde dieser. Um die Feinde auszuschalten, äusserte die Macht ein Verhalten mit doppeltem Risiko: internationale Schmach und interne Resistenz. Im Inneren bildeten sich zwei politische Gemeinschaften: die oberflächliche, offizielle, der Partei unterworfen und die tiefere, schweigsame, dem Triumph des Guten vertrauende.

Zwei Jahrzehnte nach der Vereinigung aller Rumänen in einem Nationalstaat, entriss die UdSSR diesem eine Provinz und liess somit, bezüglich der gemeinsamen Zukunft aller Rumänen, zwei Möglichkeiten und zwar, diese innerhalb eines Bundes unter sowjetischer Herrschaft zu erreichen oder durch die europäische und globale Behauptung der nationalen Kräfte. Die beiden Auffassungen koexistierten in einem stummen Antagonismus der ab und zu laut wurde.

Das sowjetische Muster, welches in die politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Strukturen impleementiert wurde, stellte nicht eine Evolution dar sondern, ganz im Gegenteil, eine Unterbrechung dieser. Hiermit ergaben sich zwei Reaktionsmöglichkeiten für die Bevölkerung: Akzeptierung des aufgezwungenen Modells oder die Entgegenstellung eines eigenen Musters. Die Wahl der zweiten Variante führte zur Entstehung des Nationalkommunismus der, als solcher, von der rumänischen Gesellschaft, letztendlich, verneint wurde, der aber, im Endeffekt, zur Stärkung des Nationalbewusstseins beitrug.

Die Ideologie ist ein Instrument durch welches die Macht die Erziehung eines falschen Bewusstseins verfolgt mit Hilfe dessen sie die

Wahrheit umgehen kann. Letztendlich, bietet sie der Macht Vorwände sich der Moral zu entziehen und das Kriterium der Erfahrung in der Wertung der geschichtlichen Ereignisse lahm zu legen (J. F. Revel). Gleichzeitig hat die Ideologie jedoch die kommunistische Macht geschwächt durch die grotesken Methoden der Hyperbolisierung der Leistungen des Regimes und das über die Misserfolge ausgehängte Tabu. Im Bereich der Geschichtsschreibung, erwirkte die Ideologie die Minimalisierung der Rolle historischer Persönlichkeiten, die Begrenzung der geographischen Ausdehnung des Studiums der Geschichte Rumäniens auf das heutige Territorium des Staates, die Amputation der dokumentarischen Quellen. Die geschichtliche Wahrheit wurde durch die ideologische Rechtfertigung ersetzt.

In der geschichtlichen Forschung kann der Einzelmensch nicht übersehen werden. In diesem Bereich bleibt, selbst während des kommunistischen Regimes, die Feststellung des Terentius gültig: "Ich bin Mensch: nichts was menschlich ist mir fremd". Es geht nur darum die geschichtlich bezeichnenden Handlungen ausfindig zu machen, mit ihren menschlichen Bedingungen.

Die Wertung der Ereignisse und Personen ergibt die axiologische Koordinate der Geschichtsforschung und ihren erzieherischen Wert. Es kommt dem Historiker zu die geschichtlich einschneidenden Handlungen in ihrer Kontextualität objektiv darzustellen.

Este îndeobște cunoscut faptul că atât la noi cât și în Europa cele mai multe din muzeele de istorie (și nu numai) au fost instalate în edificii, nu rareori impunătoare ca realizare arhitectonică, care nu mai corespundeau scopurilor inițiale în care au fost construite. Adaptarea respectivelor clădiri la cerințele muzeologice, cu toate eforturile arhitecților specializați în amenajări muzeale, tot așa cum bine se știe, a izbutit doar într-o anumită măsură, făcându-se serioase rabaturi de la realele necesități ale instituțiilor de cultură. De obicei s-a dat prioritate amenajării încăperilor rezervate expoziției de bază (și eventual spații mai restrânse destinate unor expoziții temporare), lăsând pe planuri secundare depozitele, biblioteca documentară, laboratoarele de restaurare și fotografice precum și birourile în care-și desfășoară activitatea muzeografii.

Spre a ilustra cele de mai sus, facem trimiterea la situația actuală a câtorva dintre muzeele învecinate județului Arad. Muzeele din Caransebeș și Timișoara sunt instalate în foste cazărmi construite în secolul al XIX-lea (cu adăugiri în secolul următor), cel de la Deva utilizează un castel feudal princiar, iar cel de la Oradea ocupă clădirea episcopală catolică. Spre a nu ne uita doar în “ograda vecinilor” precizăm că în Arad avem în “dotare” o aripă a Palatului Cultural și o clădire care a fost sediu administrativ și politic.

Acest mod de funcționare al muzeelor era întrucâtva multumitor atât timp cât aceste instituții desfășuraseră o activitate de cercetare la scară extrem de redusă, consecința fiind o foarte lentă îmbogățire a colecțiilor. Dar, începând cam prin anii '50 ai secolului al XX-lea, treptat cercetările întreprinse de personalul de specialitate din muzee au prins de la un deceniu la altul o consistență tot mai accentuată, încât în ultimele două decenii au lăsat cu mult în urmă, ca volum și însemnătatea materialelor descoperite, ceea ce se realiza între cele două războaie mondiale, de către institutele de cercetare patronate de către Academie și universitățile din București, Iași și Cluj. Numărul mare de șantiere arheologice deschise și conduse de către muzeele județene a avut consecința benefică a îmbogățirii într-o măsură atât de mare a colecțiilor încât la ora actuală fondul de materiale din depozite întrece de mai multe ori ca număr cantitatea pieselor ce sunt expuse în expoziția de bază. Astfel, în majoritatea muzeelor, spațiile rezervate depozitării materialelor ce urmează a fi restaurate și studiate au devenit într-atât de insuficiente încât împiedică desfășurarea activităților de cercetare și inventariere, fiind extrem de greu de găsit piesele din campaniile mai vechi, piese suprapuse de pachete și cutii cu materiale rezultate din săpături arheologice de dată relativ mai recentă.

Situația respectivă este “în actualitate” și în cadrul celor mai multe

dintre țările europene, unde, ca și la noi, clădiri monumentale ca înfățișare, dar ieșite din circuitul activității cotidiene, au fost destinate ca sedii muzeale. S-a constatat că, indiferent cât de mari ar fi investițiile pentru recondiționarea acelor clădiri, nu se reușește să fie create condiții cu adevărat optime și în pas cu cerințele muzeografiei moderne, astfel încât muzeul să se poată dezvolta pe deplin ca o instituție culturală și științifică de maximă eficiență. După îndelungate studii de fezabilitate, s-a ajuns la concluzia că practica utilizării ca edificii muzeale a clădirilor vechi a devenit o modalitate depășită de abordare a chestiunii organizării și funcționabilității muzeelor. Din ce în ce mai mult prinde viață idea că vetustele și monumentalele edificii rămase fără de "obiect al activității" să fie conservate și vizitate ca mărturii ale artei arhitecturale, fără să mai adăpostească sedii ale unor muzee. Ba mai mult decât atât, în unele țări, treptat, se pune în aplicare această nouă concepție muzeistică, trecând la construirea din temelii a unor complexe de clădiri destinate noilor muzee.

Un exemplu asupra căruia ne vom opri în rândurile acestui material îl avem în cazul dezvoltării moderne a unui nucleu muzeistic pe care îl finanțase prin anii 1955 primăria orașului Sintra din Portugalia. Pornind de la acel modest început de muzeu nou, pe parcursul mai multor ani, s-a realizat modernul complex muzeistic "São Miguel de Odrinhas", situat la relativ mică distanță de capitala lusitană, Lisabona. Printr-o înțeleaptă hotărâre colectivă a oamenilor de muzeu și a forurilor administrative locale, s-a renunțat la utilizarea în continuare ca sedii muzeistice a unor vechi palate sau castele medievale (de care nici Portugalia și nici Spania nu duc lipsă), trecând la construirea unui complex muzeistic multifuncțional și, desigur, capabil să rezolve cerințele actuale și imediat următoare de funcționare în condiții cât mai aproape de cele ideale a vieții muzeului.

Obiectivul nou conceput are calitatea de a echilibra diversele părți componente ale instituției de cultură și cercetare, asigurând fiecărui sector în parte spațiul necesar unei optime activități, eliminând "strâmtorările" pe care expoziția permanentă le cauza celorlalte sectoare (depozite, bibliotecă, laboratoare de restaurare-conservare, relații cu publicul ș.a.).

Așa cum rezultă din planul general al muzeului portughez aici adus în discuție – obiectiv la a cărui edificare și organizare a avut un rol esențial colegul în bransa arheologiei și epigrafiei romane, doctor în științe istorice José Cardim Ribeiro precum și arhitectii Alberto Castro Nunes și António Maria Braga – are patru corpuri de clădiri, dispuse în formă de semilună (Fig. 1).

Intrarea în muzeu se face printr-un *atrium* de formă dreptunghiulară în al cărui interior se află biroul de recepție și informații, librăria cu materiale tipărite specifice (ilustrații cu obiecte reprezentative din colecțiile muzeului, reproduceri în lut și piatră a unor exponate redade la scară miniaturală, pliante,

ghidul muzeului, publicații de specialitate etc.) și un hol în care să se formeze grupurile de vizitatori spre a intra în expoziția permanentă.

Urmează apoi o altă încăpere, ca de aceleași dimensiuni cu prima, a cărei spațiu este rezervat unor expoziții temporare, după care se pătrunde în spațiul propriu-zis al expoziției permanente. În această parte care deține două treimi din întregul spațiu închis, există libertatea deplină de a grupa materialul expozițional în funcție de înșiruirea cronologică, iar densitatea materialelor depinde de bogăția colecțiilor. Într-un spațiu atât de amplu se pot expune aproape toate colecțiile de istorie străveche, antică, medie și modernă-contemporană, astfel încât în depozitul nevizitabil să rămână doar obiecte care se află în curs de restaurare.

Cealaltă aripă mare a complexului muzeal are în componența sa un loc rezervat unui mic bufet care să deservească vizitatorii (cafea, băuturi răcoritoare, automate pentru dulciuri ș.a.), sală din care se pătrunde într-un amfiteatru în cadrul căruia se pot organiza sesiuni științifice sau expuneri pe anumite teme de o mai largă adresabilitate. Spațiul circular este în așa fel divizat încât poate fi utilizat fie în totalitate, sau doar o jumătate din el, în funcție de numărul de participanți la manifestările organizate. Din amfiteatru se trece spre biblioteca muzeului, printr-un culoar (coridor) în care se situează, pe una dintre laturile sale, instalațiile sanitare pentru uz public. De partea opusă a culoarului se află intrarea în prima încăpere a bibliotecii, loc în care se păstrează fișierul general și mijloacele moderne de reproducere a unor părți din bibliografia solicitată de către cei care consultă lucrările din bibliotecă.

Biblioteca a fost astfel proiectată încât să poată adăposti un număr de patru ori mai mare de volume decât posedă muzeul în momentul de față (în cazul nostru există 20.000 de volume, iar capacitatea de depozitare se cifrează la circa 80.000 de volume). În extremitatea cealaltă este amenajată o sală de lectură precedată de o mică garderobă.

Având corp comun cu biblioteca, se situează în continuarea clădirii de aspect rectangular, grupajul de încăperi rezervate diferitelor servicii tehnice (curățătorie, spălare a materialelor aduse de pe șantierele arheologice, camere de uscare, laboratoare de analize chimice și fotografice), băi de conservare a materialelor metalice, secție de restaurare a hârtiei și textilelor, secție de restaurare a picturilor, precum și alte categorii de operațiuni specifice activității de profil.

Așa cum se poate vedea și din fig. 2, complexul muzeal a fost amplasat într-un spațiu deschis, la o margine a localității, spre a se da posibilitatea ca în viitor, în funcție de necesitățile ce se vor ivi peste mai multe decenii să se poată adăuga și alte corpuri, în funcție de necesitățile momentului.

Firește că în cazul aici prezentat, expoziția permanentă este axată pe istoria Portugaliei și nu are sens să mai dăm detalii referitoare la modul în care au fost grupate vestigiile arheologice de care dispune și cu care se

mândrește noul muzeu edificat în vecinătatea Lisabonei. El exprimă un punct de vedere, deja materializat, în ceea ce privește muzeografia continentului nostru în mileniul trei.

Bibliografie

José Cardim Ribeiro, *Museu arqueológico de São Miguel de Odrinhas*, Sintra (editat de Camera Municipal de Sintra), 20 p., 16 fig. color, f.a. (2000?).

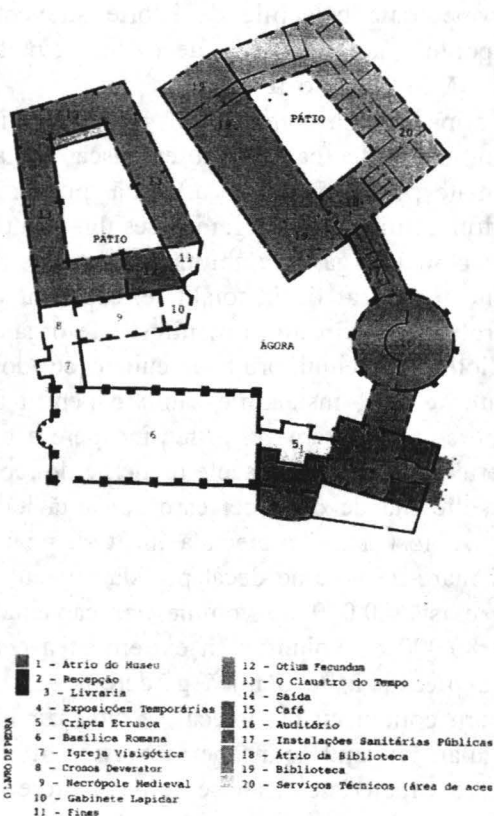

Fig. 1

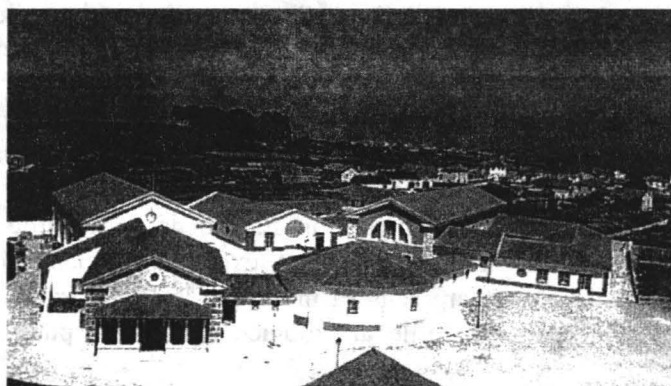

Fig. 2

NICOLAE BOCȘAN PORTRETUL UNUI ISTORIC

CORNELIU PĂDUREAN

Unul din cei mai cunoscuți și apreciați istorici români ai momentului este profesorul clujean Nicolae Bocșan. Mentor a zeci de generații de studenți, el continuă tradiția excepțională a școlii istorice din cunoscutul centru universitar ardelean. Prin originea sa, dar și prin activitatea științifică pe care o desfășoară, el este puntea cea mai solidă care face legătura între istoricii bănățeni și cei ardeleni, cuprinzându-i cu generozitatea care îl definește și pe cei din părțile vestice ale țării.

Născut la 24 septembrie 1947 în localitatea Bocșa, din județul Caraș-Severin, Nicolae Bocșan a parcurs toate treptele învățământului preuniversitar în localitatea natală. După absolvirea cursurilor Facultății de Istorie din cadrul Universității “Babeș-Bolyai” din Cluj, timp de câțiva ani a fost bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară “Lucian Blaga” din Cluj-Napoca. Este o perioadă de bogate și fertile acumulări, care vor fi ulterior valorificate la catedră și în activitatea științifică.

După anul 1978, Nicolae Bocșan își începe extraordinara activitate didactică parcurgând, într-un timp relativ scurt, toate funcțiile didactice, de la lector la cea de profesor universitar. Admirat și iubit de studenți, el este fixat în amintirea generațiilor de absolvenți datorită profesionalismul dovedit, a omeniei și căldurii sufletești pe care o manifestă în raporturile cu studenții. Înterestat de cercetarea științifică studentască, organizează numeroase sesiuni științifice pentru tinerii istorici, pe cei mai merituoși sprijinindu – i cu burse de studii în străinătate.

În mediul universitar clujean, profesorul Nicolae Bocșan s-a impus și prin activitatea administrativă pe care o desfășoară. Între anii 1992-1996, a îndeplinit funcția de decan al Facultății de istorie și filosofie, iar din anul 1996 până în prezent, pe cea de prorector al Universității “Babeș-Bolyai”.

În paralel cu activitatea didactică, profesorul Nicolae Bocșan desfășoară și o prodigioasă muncă de cercetare științifică. În cadrul istoriografiei românești, domnia sa s-a impus în primul rând prin cercetările consacrate istoriei Banatului în epoca luminilor. Studiile și lucrările publicate de domnia sa au subliniat spre exemplu, evoluția ideii de națiune la românii bănățeni, dar și la cei ardeleni, în secolul XVIII și XIX, evidențiând resorturile interne și determinațiile europene ale unei ideologii care a fundamentat acțiunea românilor din aceste părți. Integrarea fenomenului istoric românesc, în spațiul general sau central european reprezintă în acest context, o componentă

fundamentală a concepției sale istorice .

O dimensiune importantă a producției științifice semnată de Nicolae Bocșan, este reprezentată de preocupările manifestate în domeniul bibliografiei istorice și a istoriei scrisului istoric. În acest sens amintim colaborarea la volumele IV-VI a *Bibliografiei istorice a României*, sau studiile consacrate unor istorici români, cum ar fi Silviu Dragomir, David Prodan, Camil Mureșan sau Pompiliu Teodor.

Prin lucrările sale, doctoratele pe care le îndrumă, ori volumele pe care le coordonează, istoricul Nicolae Bocșan adâncește ori trasează noi direcții de cercetare. Nu putem în această scurtă conturare a portretului, său să nu amintim de studiile consacrate demografiei istorice, istoriei mentalităților și imagologiei, a istoriei culturii ori a istoriei bisericești. Având în vedere specificul societății ardelenne și bănățene, din preocupările sale științifice nu puteau să lipsească nici lucrările referitoare la fenomenele etnice și confesionale ale spațiilor istorice amintite mai sus.

Desigur personalitatea istoricului Nicolae Bocșan, poate fi conturată și amintind interesul pe care l-a manifestat în diferite perioade, vis-a-vis de activitatea desfășurată de unii cărturari sau luptători ai neamului cum ar fi Damaschin Bojincă, Moise Nicoară și Vasile Goldiș, față de istoria istoria cărții și a pedagogiei etc.

În încheiere amintim selectiv, într-o ordine determinată de anii în care au văzut lumina tiparului, câteva din cele peste 130 de lucrări semnate de istoricul Nicolae Bocșan, căruia îi spunem cu această ocazie *La mulți ani* pentru cei 55 de ani împliniți

Nicolae Bocșan,	<i>Dintr-o scrisoare inedită de la C. Diaconovici Loga (1841)</i> , în “Constantin Diaconovici Loga”. Culegere îngrijită de Ion Iliescu, Timișoara, 1971, p.33-36
Idem,	Ladislau Gyemant, <i>Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea</i> , în “Banatica”, II(1973), p. 245-362
Idem,	<i>Date despre biblioteca lui Damaschin Bojincă</i> , în “Sub semnul lui Clío. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu”, 1974, Cluj, p. 509-517
Idem,	<i>Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor</i> , în “Banatica”, IV(1974), p. 480-494
Idem,	<i>Bibliographie des lumiers roumaines (Contributions)</i> , în “Cahiers roumains d’etudes litteraires”, nr.2, 1977, p. 87-106

- Idem, *Damaschin Bojincă. Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan, Timișoara, 1978, LXII+163 p.
- Idem, *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Pavel Iorgovici*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj - Napoca”, XXI(1978), p. 173-188
- Idem, *Iluminismul românesc din Banat și idealul iluminării*, în “Studii de limbă, literatură și folclor”, IV(1978), p. 145-173
- Idem, *Manuscrise bănățene din secolul al XVIII-lea*, în “Studii de limbă, literatură și folclor”, IV(1978), p. 421-431
- Idem, *Bibliographie des lumiers roumaines (Nouvelles contributions)*, în “Cahiers roumains d’etudes litteraires”, nr.2, 1979, p. 76-92
- Idem, *Contribuții la concepția politică a lui Vicențiu Babeș. Circulara –manifest din 1865*, în “Tibiscus”, V(1979), p. 281-286
- Idem, *Conceptul de societate în literatura iluministă românească din Banat*, în “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj - Napoca”, XXIII(1980), p. 209-244
- Idem, *Liberalismul timpuriu în mișcarea națională din Banat*, în “Stat, societate națiune”, Cluj - Napoca, 1982, p. 290-300
- Idem, *Cnezi bănățeni în secolul al XVIII-lea. O componentă a structurilor elitare românești*, în “Civilizația medievală și modernă românească”, Cluj –Napoca, 1985, p. 141-148
- Idem, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, 428p.
- *** *Memorialistica revoluției de la 1848 în Transilvania*. Studiu introductiv, ediție, note și glosar de Nicolae Bocșan și Valeriu Leu, Cluj – Napoca, 1988, 306 p.
- Nicolae Bocșan, *Revoluție și revoluționari la românii din Transilvania în 1848 (martie – august)*, în “Studia Universitatis “Babeș-Bolyai”. Historia”, XXXV(1990), nr. 1, p.26-53
- Idem, *Evoluția ideii de națiune la românii din Transilvania și Banat (1840-1860)*, în “Revue de Transylvanie”, I(1991), nr. 1, p.38-53

- ***
- Nicolae Bocșan, *Memorandumul 1892 – 1894. Ideologie și acțiune politică românească*, autori: Pompiliu Teodor, Liviu Maior, Nicolae Bocșan, Șerban Polverejan, Doru Radosav, Toader Nicoară, București, 1992, 287 p.
- Idem, *Ideile politice ale actelor ale Unirii Transilvaniei cu România*, în “Studia Universitatis “Babeș - Bolyai”. Historia”, XXXVII(1992), nr. 1-2, p.141-158
- Idem, *Liberalism și individualitate națională în filosofia politică românească din Banat în secolul XIX*, în “Altarul Banatului”, III(1992), nr. 3-4, p.61-66
- Idem, *Imaginea Europei în cultura iluministă a românilor bănățeni*, în “Banatica”, XII (1993), nr. 2, p. 183-188
- Idem, *The Habsburgs and the Orthodoxy in the Austrian Empire in the XVIIIth Century*, în “Transylvania Rewiev”, II(1993), nr.2, p. 16-21
- Idem, Mihai Duma, Petru Bona, *Franța și Banatul. 1789-1815*, Reșița, 1994, 244 p.
- Idem, *Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea*, în “Sabin Manuilă. Istorie și demografie”, Cluj – Napoca, 1995, p. 80-90
- Idem, *Ideea de națiune la românii din Austro-Ungaria (1880-1906)*, în “Banatica”, XIII(1995), nr.2, p. 97-114
- Idem, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în “Banatica”, XIV(1996), p. 265-282
- Idem, *Imaginea bisericii romano – catolice la românii greco – catolici (Congresul autonomiei bisericii catolice din Ungaria)*, în “Studia Universitatis “Babeș - Bolyai”. Historia”, XLI(1996), nr.1-2, p. 49-68
- Idem, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic -greco-catolic)*, în “Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, Reșița, 1996, p. 96-110
- Nicolae Bocșan, Ioan Popovici, *Identitate și alteritate în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separația ierarhică a bisericii românești de biserica sârbească*, în “ Identitate și alteritate. Studii de imagologie”, vol. II, Cluj – Napoca, 1998, p. 136-147
- Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, *Cronologia Europei Centrale 1848-1989*, Iași, 2001, 356 p.

I. ȘANTIERE ARHEOLOGICE

2001

Cladova – "Dealul Carierei"

- obiectivul cercetat: situl multistratigrafic (paleolitic – evul mediu)
- perioada de desfășurare: 10 septembrie – 10 octombrie
- colectivul științific: dr. V. Boroneanț (București) – responsabil, G. P. Hurezan, dr. P. Hügel

Frumușeni – "Fântâna Turcului"

- obiectivul cercetat: Mănăstirea Bizere
- perioada de desfășurare: 30 iulie – 23 august
- colectivul științific: dr. A. A. Rusu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj– Napoca) – responsabil, G. P. Hurezan, dr. Peter Hügel

Săvârșin – "Cetățuia"

- obiectivul cercetat: așezarea dacică
- perioada de desfășurare: 30 iulie – 23 august
- colectivul științific: M. Barbu – responsabil

Tauț – "Cetatea Turcească"

- obiectivul cercetat: biserica fortificată
- perioada de desfășurare: 22 octombrie – 1 noiembrie
- colectivul științific: dr. A. A. Rusu (Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj– Napoca) – responsabil, G. P. Hurezan, dr. Peter Hügel

*Din 1 aprilie 2002, organigrama Muzeului Județean Arad cuprinde următoarele secții: arheologie – istorie (șef de secție: Mircea Barbu), științele naturii (George Iuga), artă (Adriana Pantazi), etnografie, conservare – restaurare (Gheorghe Petrișor), relații publice – educație – expoziții – multimedia (dr. Peter Hügel), contabilitate (Lucreția Ciolacu), administrativ (Florica Herlo).

Pentru activitatea secției de științe ale naturii vezi: *Armonii naturale*, IV, 2002, p. 5 – 52 (retrospectiva a 25 de ani de activitate); secția de artă: *Studii și comunicări*, 7, 2001-2002, p. 343 – 347.

2002

Cladova – "Dealul Carierei"

- obiectivul cercetat: situl multistratigrafic (paleolitic – evul mediu)
- perioada de desfășurare: 10 octombrie – 4 noiembrie
- colectivul științific: dr. V. Boroneanț – responsabil, G. P. Hurezan, dr. P. Hügel

Frumușeni – "Fântâna Turcului"

- obiectivul cercetat: Mănăstirea Bizere
- perioada de desfășurare: 5 – 28 august
- colectivul științific: G. P. Hurezan – responsabil, dr. A. A. Rusu, dr. Peter Hügel

Pâncota – "Cetatea Turcească"

- obiectivul cercetat: abația Pancota
- perioada de desfășurare: 2 – 14 septembrie
- colectivul științific: dr. D. Marcu – responsabil, F. Pascu, dr. A. A. Rusu, G. P. Hurezan

Tauț – "Cetatea Turcească"

- obiectivul cercetat: biserica fortificată
- perioada de desfășurare: 30 august – 21 septembrie
- colectivul științific: G. P. Hurezan – responsabil, dr. A. A. Rusu, dr. Peter Hügel

II. TABERE DE CERCETARE

2001

Tabără de cercetare etnologică

- 15 – 22 iulie, Săvârșin – Temeșești
- participanți de la instituții academice și muzee din București, Cluj-Napoca
- coordonator de proiect: Sorin Sabău

2002

Tabără de cercetare etnologică

- 20 – 28 iulie, Săvârșin – Troaș
- participanți de la instituții academice și muzee din București, Cluj-Napoca
- coordonator de proiect: Sorin Sabău

III. EXPOZIȚII PERMANENTE

2001

Redeschiderea Muzeului Orășenesc Lipova – 14 decembrie

IV. EXPOZIȚII TEMPORARE

IV. 1 EXPOZIȚII TEMPORARE ORGANIZATE ÎN MUNICIPIU ȘI JUDEȚ

2001

Aradul – un oraș european. Obiecte și imagini de ieri și de azi

- mai, sala "Clio"
- organizatori: Muzeul Județean Arad, Casa de Cultură a Municipiului Arad
- documentare: Natalia Dascăl; fotografii: Florin Hornoiu

Arad – oraș liber regesc

- august, Casa de Cultură a Municipiului Arad
- organizatori: Muzeul Județean Arad, Casa de Cultură a Municipiului Arad
- documentare: Natalia Dascăl; fotografii: Florin Hornoiu

2002

125 de ani de la proclamarea independenței de stat a României

- aprilie, Palatul Cultural
- organizator: Muzeul Județean Arad
- curator: Natalia Dascăl

Aradul în cartofilie

- mai – august, Muzeul de Artă
- organizator: Muzeul Județean Arad
- curator: Gheorghe Lanevski

IV. 2 PARTICIPĂRI LA EXPOZIȚII ORGANIZATE ÎN STRĂINĂTATE

2002

Hausgeschichten – Povestea casei

- iulie – decembrie, Muzeul Șvabilor Dunăreni Ulm (Germania)
- organizatori: Muzeul Șvabilor Dunăreni Ulm, Muzeul Etnografic Maghiar Budapesta, Muzeul Novi Sad, Muzeul Veszprém, Muzeul Szekszárd, Muzeul Germanilor din Ungaria Tata, Muzeul Județean Arad, Muzeul Banatului Timișoara, Muzeul Banatului Montan Reșița, Muzeul Județean Satu Mare
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Sorin Sabău

V. FESTIVALURI, TÂRGURI

2001

Târgul meşterilor populari din Ţara Zărandului. Ediţia I

- iunie, Moneasa
- organizatori: Muzeul Judeţean Arad, Centrul Judeţean pentru Cultură, Turism şi Tineret Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Sorin Sabău

Gala filmului documentar. Ediţia I

- 16 – 17 noiembrie, Teatrul de Marionete Arad
- organizatori: Casa de Cultură a Municipiului Arad, Muzeul Judeţean Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Florin Hornoiu

2002

Târgul meşterilor populari din Ţara Zărandului. Ediţia a II-a

- iunie, Moneasa
- organizatori: Muzeul Judeţean Arad, Centrul Cultural Judeţean Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Sorin Sabău

Gala filmului documentar. Ediţia a II-a

- 16 – 17 noiembrie, Teatrul de Stat Arad
- organizatori: Casa de Cultură a Municipiului Arad, Muzeul Judeţean Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Florin Hornoiu

VI. SIMPOZIOANE, SESIUNI DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE, COLOCVII ORGANIZATE DE MUZEUL JUDEŢEAN ARAD

2001

Simpozion: 142 de ani de la unirea Principatelor Române

- 23 ianuarie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociaţia Culturală "Pro Basarabia şi Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

Simpozion: 128 de ani de la moartea domnitorului Al. I. Cuza

- 15 mai, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociaţia Culturală "Pro Basarabia şi Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

Simpozion internațional: *Identitate. Alteritate. Multiculturalitate*

- 26 – 27 aprilie, Palatul Administrativ, Muzeul de Artă
- organizatori: Muzeul Județean Arad, Ministerul Culturii și Cultelor, Consiliul Județean Arad, Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național Arad, Primăria Arad
- participanți din: Ungaria, Iugoslavia și România
- coordonator de proiect: Rodica Elena Colta

Evocare *Nicolae Horga Popovici*

- 25 mai, Muzeul memorial "Ioan Slavici și Emil Montia" Șiria
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Consiliul Local Șiria
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Ileana Florea

Colocviu: *Monumentul unirii Transilvaniei cu patria mamă*

- 2 iunie, Palatul Administrativ
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Prefectura Județului Arad, Consiliul Județean Arad, D.J.C.C.P.C.N. Arad, Asociația de istorie și cultură pentru ridicarea de obiecte monumental- artistice în spațiul de for public
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Dan Demșea

Sesiune de comunicări științifice: *Satul românesc și marea unire*

- 9 – 10 noiembrie, Palatul Administrativ, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Consiliul Județean Arad
- coordonator de proiect: Dan Demșea

Simpozion: *83 de ani de la unirea Bucovinei cu patria mamă*

- 28 noiembrie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală "Pro Basarabia și Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

Zilele culturii șiriene

- 8 – 9 decembrie, Muzeul memorial "Ioan Slavici și Emil Montia" Șiria
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Consiliul Județean Arad, Consiliul Local Șiria
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Ileana Florea

2002

Simpozion: *143 de ani de la unirea Principatelor Române*

- 24 ianuarie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală "Pro Basarabia și Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

Simpozion: *84 de ani de la unirea Basarabiei cu România*

- 27 martie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală "Pro Basarabia și Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

Simpozion internațional: *Interetnicitate în Europa centrală și de Est*

- 24 – 25 mai, Palatul Administrativ, Muzeul de Artă
- organizatori: Muzeul Județean Arad, Ministerul Culturii și Cultelor, Consiliul Județean Arad
- participanți din: Macedonia, Iugoslavia, Ungaria și România
- coordonator de proiect: Rodica Elena Colta

Sesiune de comunicări științifice: *Istorie și metodologie*

- 8 – 9 noiembrie, Palatul Administrativ, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Centrul Cultural Județean Arad
- coordonator de proiect: Dan Demșea

Simpozion: *84 de ani de la unirea Bucovinei cu România*

- 28 noiembrie, Palatul Cultural
- organizatori: Complexul Muzeal Arad, Asociația Culturală "Pro Basarabia și Bucovina", filiala "Columna" Arad
- coordonator de proiect din partea M.J.A.: Natalia Dascăl

VI. PUBLICAȚII EDITATE DE MUZEUL JUDEȚEAN ARAD ÎN 2001 – 2002

Identitate – Alteritate – Multiculturalitate, Arad, 2001, 350 p.

Catalog ex libris "Ioan Slavici", Arad, 100 p.

Intermedia, 16, Arad, 2001, 32 p.

Armonii Naturale, 4, Arad, 2002, 377 p. (vol. I), 461 p. (vol. II)

Studii și comunicări de artă și arhitectură, 7, Arad, 2001– 2002, 352 p.

Zărandul. Revistă de etnologie și folclor, 2, Arad, 2002, 328 p.

Interetnicitate în Europa centrală și de est, Arad, 2002, 500 p.

Intermedia, 17, Arad, 2002, 32 p.

Constantin Flondor, *Aer* (Catalog de expoziție), Arad, 2002, 8 p.

